P. VIRGILII MARONIS
OPERA

IN TIRONVM GRATIAM

PERPETVA ANNOTATIONE

NOVIS CVRIS

ILLVSTRATA

A

CHR. GOTTL. HEYNE

TOMVS POSTERIOR

EDITIO ALTERA EMENDATIOR ET LOCVPLETIOR

LIPSIAE

SVMTIBVS CASPARI FRITSCH

MDCCLXXXIX

P. VIRGILII MARONIS
A E N E I D O S
LIBER QVINTVS

ARGVMENTVM

Aeneas, relicta Carthagine in Italiam nauigans, vi tempestatis in Siciliam defertur: vbi ab Aceste benigne exceptus, manibus Anchisae patris, quem superiori anno eodem die apud Drepanum sepeliuerat, anniuersarium sacrum facit, ludosque apud tumulum eius instituit: suaque victoribus praemia decernit 1 — 103. *Nauali certamine vincit Cloanthus* — 285. *Euryalus Nisi dolo cursu superat* — 362. *Entellus senex Daretem iuueniliter se iactantem cestu vincit* — 484. *Sagittandi peritia superat Eurytion: prima tamen praemia, aetatis dignitatisque habita ratione, Acestae decernuntur, cuius sagitta in aërem emissa subito exarserat* — 544. *Ascanius in honorem Anchisae aui, cum primae nobilitatis pueris, equestres ludos pugnamque imaginariam exhibet* — 603. *Interea Troianae mulieres hortatu Iridis, longaeque nauigationis taedio, ignem in classem coniiciunt, quatuorque naues exurunt: ceterae subita a Ioue immissa pluuia incendio sunt ereptae* — 699. *Nocte sequenti Anchises, Aeneae filio in somnis apparens, Iouis verbis admonet, vt, Nautae consilium secutus, mulieres imbellesque senes in Sicilia relinquat: ipse cum iuuentutis robore integraeque aetatis flore in Italiam nauiget: Sibyllaeque in primis antrum adeat: illius enim ductu se in campos Elysios esse venturum, vbi et posteritatis suae seriem omniumque instantium bellorum discat euentum* — 740. *Monitis itaque paternis morem gerens Aeneas, oppidum in Sicilia condit nomine Acestam: eo et matrum et senum bello inutilium coloniam transscribit: ipse cum exercitus robore Italiam*

petit — 778. Interim Neptunus, Veneris precibus exoratus, nauiganti Aeneae mare tutum praestat — 834. Palinurus, in tanta securitate somno succumbens, vna cum gubernaculo in mare excutitur: eiusque vicem supplet Aeneas.

Pro episodio habendam esse maiorem libri partem, negari nequit, nec tamen ab argumento epico illud seiunctum et, quae a multis frequentata est reprehensio, alienum habendum. Primo libro iter ex Sicilia in Italiam faciebat Aeneas; reiectus a cursu suo in Africam, nunc eandem navigationem repetit, et iamiam ad Italiae litora appulsurum eum esse sperabas. Ecce tibi noua rei mora inicitur! iterum ventis contrariis a cursu depulsus in Siciliam defertur. Multa omnino in Sicilia erant Troianorum et Aeneae vestigia. Classis, a Troianis mulieribus incensa, fabula erat vulgari narratione trita. Non igitur otiose desidere in Sicilia poterat Aeneas, nec incensa classis memorari nisi probabili aliqua de ratione. Itaque poeta praeclare eo rem adducit, vt Aeneas patri inferias faciat, ludos funebres instituat, classe incensa partem comitum deponat in insula, et vrbe noua condita cum reliquis discedat. Agnosce poetae siue ingenium siue iudicium et in hoc: Dum ludorum festiuitas viros detinet, nauium incendendarum tempus ac facultas, quae alias vix occurrere poterat, feminis, quae solae relictae sunt, data est. Aeneam autem cum pietate tam insignem esse velit poeta, quid magis consentaneum, quam vt is patris Manibus sacras caerimonias persoluat. In ludorum descriptione, quod rerum genus omnino multum ornatus admittit, facile est ad intelligendum, maiorem veteribus, quibus poeta suum epos pangebat, suauitatem, quam nunc nobis inde prouenire potest, fuisse obiectam. In primis vero ludus Troiae Romanos lectores delectare debuit. Alia huius descriptionis suauitas, quae tamen etiam nobis parata et cognitu facilis est, ex Homerica imitatione proficiscitur, qui Iliad. ψ Patrocli funus et ludos simili copia descripsit. Tantum autem abest, vt Romanis, quibus, non nobis, scribebat poeta, aut infringere delecta-

delectationem aut carminis dignitatem eleuare videretur talis imitatio, vt potius, ingenio ac sensu illorum temporum et hominum, id quod totus Virgilius et Horatius docent, nihil magnificentius ac splendidius fuerit visum in poeta, quam si Graecorum poetarum loca et inuenta commode et ingeniose in sua carmina transferret.

Sed, vt delectationi in hoc libro per certaminum descriptionem tantopere studeret, poetam mouere etiam potuit argumenti sterilitas, in ea saltem narrationis parte, qua ad exitum festinabat illa, hoc est, ad Italiam procedebat Troianorum classis. Iudicium poetae in hoc quoque obserua, quod grauissimis affectibus, quibus libro quarto legentis animus agitabatur, nunc succedit hilarior rerum facies, ludorum festiuitas, certaminum euentus ac praemiorum varietas.

Vt autem in ludorum omnino cogitationem incideret poetae ingenium, facere forte potuit Erycis, herois indigetis, recordatio, qui in iis locis, ad quae Troiani appulerant, clarum pugilatu nomen habebat. Catroeus quidem valde acutus sibi videbatur in hoc, quod primus vidisset, ad ludos in Caesaris honorem ab Augusto habitos Virgilium respexisse. Verum et idem illud commentum iam a veteribus commentatoribus fuit allatum, et seu affirmandi seu negandi caussas idoneas habet nullas. Enimuero ab Homero inde nullus facile fuit poeta, qui non argumentum hoc ad istorum hominum, Graecorum in primis, animos ac sensus iucundissimum, attingeret. In Graecis quidem poetis deperditis plura huiusmodi certamina, ludis praecipue funebribus, fuisse tractata, vel ex Hygino discas, f. CCLXXIII. In primis ludi funebres in Achillis honorem a Thetide instituti nobile fuerunt argumentum, v. Odyss. ω, 85 sqq., quod repetitum videas a Quinto Cal. IV, 110 sqq. Saepe idem memoratum in Tragicis. Argonautarum certamina v. in Orphic. 575 sqq. Hinc, Graecorum poetarum exemplo, Romani quoque hunc certaminum locum passim carminibus suis intexuerunt, Virgilii maxime iudicio; in primis Silius XVI, 249 sqq. et Statius Theb. lib. VI, quos cum Virgilio Homeroque

Interea medium Aeneas iam classe tenebat
Certus iter, fluctusque atros aquilone secabat,
Moenia respiciens, quae iam infelicis Elissae
Conlucent flammis. Quae tantum adcenderit ignem,
Caussa latet: duri magno sed amore dolores
Polluto, notumque, furens quid femina possit,
Triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.

Vt

comparasse non poenitebit, simul vt duas res, quae poetam premere possunt, intelligas, primo, quam parum in poeta ars sine ingenio valeat, tum vero, quam iniqua eius sors sit, qui, cum aliis aetate anterioribus succedat, in angustum imitationis orbem semel se immiserit. In summa rerum copia pauper et ieiunus est Statius: spiritum poeticum atterit in exilibus ornamentis; quae etsi et ipsa voluptatem afferunt, tamen carminis summa parum delectat.

1-4 *Interea.* v. sup. IV, 584 sqq. Seruius: ***circa primum ortum lucis nauigauit — flammas rogi circa vesperam vidit: quo tempore et per naturam ignem videre potuit, et per pristinum morem, quo per diem cadauera non incendebantur.*** Noctis fere tempus datum rogo igni consumendo, et altero mane lecta ossa. Sic in Patrocli funere Il. ψ, 226: Stat. Theb. VI, 236 et al. — *medium* (v. sup. III, 664) *iter* (vt cursum, fugam), vulgarius esset, ***mare altum.*** At ***certus***; recte Seru. itineris sui certus, persistens in consilio proficiscendi: vnde alias et ipsum iter certum dicitur. ***aquilone*** simpl. pro vento. conf. sup. IV, 562 et 310. Nam austro tum vti debuit. 5-7 ***sed duri dolores magno amore polluto***, quod cogitant, quo erumpere possit vel soleat dolor animi intolerabilis magno amore laeso, (grauiore verbo, ***polluto***, vt ***fides***, ***sacrum***, violatum, ***pollutum*** dicitur) ***notumque***, et quod non ignorant, ***furens quid femina possit***, haec ***ducunt*** Teucros, ***Teucrorum pectora, per augurium triste***, h. e. facile adducunt eos ad augurandum ac suspicandum, id quod erat, mali quid euenisse. ***per***, ad, vt VI, 743 ***per amplum Mitti-***

mur

Vt pelagus tenuere rates, nec iam amplius vlla
Occurrit tellus; maria vndique, et vndique coelum:
Olli caeruleus ſupra caput adſtitit imber,
Noctem hiememque ferens; et horruit vnda tenebris.
Ipſe gubernator puppi Palinurus ab alta:
Heu! quianam tanti cinxerunt aethera nimbi?
Quidue, pater Neptune, paras? Sic deinde locutus
Colligere arma iubet, validisque incumbere remis;
Obliquatque ſinus in ventum, ac talia fatur:
Magnanime Aenea, non, ſi mihi Iuppiter auctor
Spondeat, hoc ſperem Italiam contingere coelo.
Mutati transuerſa fremunt, et veſpere ab atro
Conſurgunt venti, atque in nubem cogitur aër.
Nec nos obniti contra, nec tendere tantum
Sufficimus. Superat quoniam Fortuna, ſequamur;
Quoque vocat, vertamus iter. Nec litora longe
Fida reor fraterna Erycis, portusque Sicanos:

mur Elyſium. 8-11 Iidem verſus ſup. III, 192-195, vbi vide. cf. Odyſſ. μ, 403: ξ, 303 ſq. — *ſupra caput*, deſuper, κατακρῆθεν vel ὑψόθεν, vt ap. Arat. Phaenom. 422. 423. 15. 16 *arma* h. l. vela contrahere iubet. Sic ὅπλα de vno ὅπλων hoc genere ap. Hom. — *Obliquat ſinus* velorum *in ventum*, noſtrorum nautarum *Laviren*, vento aduerſo non totis velis accepto, ſed tantum ex obliquo, ne ille magna vi irruens nauem nimium de curſu deflectat. Mox 17 *auctor* ornatus cauſſa adiectum; quatenus aliquid ſpondet ac promittit. 19-25 Aduerſum igitur nauigationi in Italiam ventum ab occidente habebant; transverſim ille ſpirans curſum retardabat. Ita malim accipere, quam ad aquilonem nunc ventum ab occaſu acceſſiſſe putare — *tendere tantum* poſſumus, quantum aduerſa tempeſtas valet. Seru. 24 ad Drepanum. v. ſup. III, 707 ſqq.: I, 550.

Si modo rite memor ſeruata remetior aſtra.
Tum pius Aeneas: Equidem ſic poſcere ventos
Iamdudum, et fruſtra cerno te tendere contra.
Flecte viam velis. An ſit mihi gratior vlla,
Quoue magis feſſas optem demittere nauis,
Quam quae Dardanium tellus mihi ſeruat Aceſten,
Et patris Anchiſae gremio conplectitur oſſa?
Haec vbi dicta, petunt portus, et vela ſecundi
Intendunt Zephyri; fertur cita gurgite claſſis;
Et tandem laeti notae aduertuntur arenae.

At procul excelſo miratus vertice montis
Aduentum ſociasque rates, occurrit Aceſtes,
Horridus, in iaculis et pelle Libyſtidis vrſae:
Troia Crimiſo conceptum flumine mater

Quem

395. *Fida* propter Aceſtam v. 30 ſq. *litora fraterna Erycis*, qui Erycem condidit; erat is filius Veneris et Butae. conf. Apollon. IV, 914 ſqq. *portusque Sicanos*, proprie. Nam Sicani reliquis Siciliae partibus depulſi occidentale tamen litus tenuere; conf. Thucyd. VI, 2; atque inter Sicanos hos Troiani conſediſſe memorantur. *remetior* animo *aſtra obſeruata* ante tempeſtatem, adeoque cum aſtris ipſum curſum ac nauigationem hactenus factam. 28 *Flecte viam*, vt ſup. iter, h. e. curſum, nauem. 31 Verſus ad Lucretianam formam lib. IV, 738: I, 136. Mox *ſecundi Zephyri*, curſu iam verſus ortum ſolſtitialem inflexo.

35-41 Aceſtes Troianus vrbis Segeſtae conditor, qui cum Troianis inter Sicanos conſederat. v. Cluuer. Sicil. ant. II, 2. *montis*, Erycem deſignare videtur. — *in iaculis*, modus loquendi antiquior, nec tamen infrequens, et a viris doctis paſſim declaratus, vt et apud Graecos. Seruius laudat Ennium: *leuesque ſequuntur in haſtis*, h. e. haſtati. — *pelle Libyſtidis*, Libycae, *vrſae*; atqui Plinius lib. VIII ſub f. vrſos in Africa eſſe negat. Sed inſedere multas terras ferae,

Quem genuit. Veterum non inmemor ille parentum,
Gratatur reduces, et gaza laetus agresti
Excipit, ac fessos opibus solatur amicis.
Postera quum primo stellas Oriente fugarat
Clara dies; socios in coetum litore ab omni
Aduocat Aeneas, tumulique ex aggere fatur:
: Dardanidae magni, genus alto a sanguine diuom,
Annuus exactis conpletur mensibus orbis,
Ex quo reliquias diuinique ossa parentis
Condidimus terra, maestasque sacrauimus aras.
Iamque dies, ni fallor, adest, quem semper acerbum,
Semper

ferae, quae postea in iis defecere; et Herodoti aliorumque auctoritate Cerda euincit saltem creditum hoc a veteribus fuisse, vrsos in Libya gigni. Nec vltra laborandum est poetae. conf. sup. ad I, 184 de ceruis. Habitum autem venatorium h. l. descriptum puta. conf. inf. 300. 301. 39 *Veterum parentum*, quandoquidem a Troianis originem ducebat. — *gaza agresti*, h. e. penu rusticano, explicatur per *opes*; ornant *laetus* et *fessos*. 44 *tumuli ex aggere*, (ornate, pro ex tumulo) socios alloquitur; more militari, vt toties ap. Liu. et Tac. de suggestu et aggere in castris allocutio facta legitur.

45 sq. Etsi et inferiae hae et ludi funebres plane ad Homeri in primis, tum et aliorum veterum poetarum, exemplum a Virgilio instituuntur: tamen eius ingenium in eo agnoscas moneo, quod iis rebus ad pietatem maxime Aeneae sui declarandam vsus est. 45 *alto a s. diuum*, propter Dardanum Iouis f. v. III, 167. Solet autem eius, qui gentis auctor ac regni vel vrbis conditor fuit, nobilitas toti genti ac populo tribui. Sic Romani *Martis genus*, *Romulidae* etc. 48 *aras*, funus a sacrificio funebri designat, quod ad rogum, et cinerem vrna condendum, Manibus fiebat. conf. v. 86. Mox *ni fallor* male ad anni confusionem, quae erat apud maiores, refert Servius. Heroicis temporibus

Semper honoratum (ſic di voluiſtis), habebo.
Hunc ego Gaetulis agerem ſi Syrtibus exſul,
Argolicoue mari deprenſus, et vrbe Mycenae:
Annua vota tamen ſollemniſque ordine pompas
Exſequerer, ſtrueremque ſuis altaria donis.
Nunc vltro ad cineres ipſius et oſſa parentis,
Haud equidem ſine mente, reor, ſine numine diuom
Adſumus, et portus delati intramus amicos.
Ergo agite, et laetum cuncti celebremus honorem;
Poſcamus ventos; atque haec me ſacra quot annis
Vrbe velit poſita templis ſibi ferre dicatis.

Bina

non niſi ad ſolis ſiderumque conuerſiones, quales cuiusque oculis occurrebant, computabantur anni et dies. Atqui in his non ſemper ſumma ſubtilitas, niſi ex arte, eſt. Ceterum vv. 49 ſqq. ornatiſſimi ſunt et pathos habent. 51-54 *Gaetulae Syrtes* paullo latius dictae, ex more poetarum. Nam Gaetuli verſus occidentem Africae et in meridiem habitarunt. — *deprenſus*, v. Ge. IV, 421, cum dilectu, ſi verſarer inter hoſtes, in hoſtili ſolo. — *pompas*, inferias et parentalia ab apparatu ſacrificii ſolemni deſignat. 54 exquiſite *altaria ſtruimus*, exſtruimus, *donis*. Vulgo *dona*, h. e. ſacrae res, quae offeruntur, *exſtruuntur in ara*. — *ſuis* h. e. debitis. cf. Ecl. III, 62. 55 ſq. Quanto magis nunc, cum etc. *ſine mente, ſine n.*, ſine conſilio ac voluntate d. 58 *honorem*, easdem inferias in honorem Anchiſae faciendas, *laetum*, alacriter, lubenti ac parato animo celebrandas. Factis inferiis deos *poſcamus ventos* ſecundos: *atque*, vbi in terram monſtratam peruenerimus, quotannis ipſi has inferias inſtauremus; hoc, niſi forte durius, certe minus vulgariter extulit; *vrbe poſita velit ille* (Anchiſes) *me ferre ſibi* (adeoque lubens ac propitius accipiat) *haec ſacra quotannis templis dicatis*. Verba, *Poſcamus ventos*, v. 59 ſic ſatis commode expoſuiſſe videmur; Habent tamen *venti* aliquid a loco alienum;

Bina boum vobis Troia generatus Aceftes
Dat numero capita in nauis: adhibete Penatis,
Et patrios epulis, et quos colit hofpes Aceftes.
Praeterea, fi nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit radiisque retexerit orbem,
Prima citae Teucris ponam certamina claffis.
Quique pedum curfu valet, et qui, viribus audax,
Aut iaculo incedit melior leuibusque fagittis,
Seu crudo fidit pugnam committere ceftu:
Cuncti adfint, meritaeque exfpectent praemia palmae.
Ore fauete omnes, et tempora cingite ramis.

Sic

num; nam Anchifae fiunt inferiae, non facra diis fecundae nauigationi expetendae. Nec fuccedit res fatis, fi *pofcere ventos* intelligas de repetenda nauigatione, vt, quemadmodum *venti vocantur* velis, fic et *pofcantur*, velis expanfis. conf. III, 253. Infra v. 639. 640 *aras Neptuno* factas memorari video; igitur cum his inferiis vota quoque ipfi facta effe debent: quod oblitus erat poeta ab initio monere. 61 *βοῶν τ' ἴφθιμα κάρηνα* Iliad. ψ, 260 binos boues in naues fingulas. cf. I, 194. 62. 63 Non lectifternium Anchifae factum, fed ferales epulas celebrandas indicit, quod religionis genus erat, vti alias poft rem facram, ita nunc inferiis peractis; cf. inf. 102. 103; in iis libatio fit Diis Penatibus et Troianorum et Siculorum, communi epularum more. Hor. Od. IV, 5, 31 *Hinc ad vina redit laetus, et alteris Te menfis adhibet deum.* 64 *fi* pro cum, vt et alibi. v. Horat. I Ep. 7, 10 et quos laudat Burm. h. l. *nona*, ex more. Notum *nouendiale facrum*, nono a fepultura die, luctu per nouem dies continuato. v. inf. 762. Advocare folent Iliad. ω, 784. Alias ipfae caerimoniae funt nouendiales, vt in expiatione prodigiorum. 65 fqq. *Prima*, primo loco. *ponam c.* *θήσω ἄθλον, ἀγῶνα*, inftituam certamen nauale, cf. II Ge. 530. tum *qui pedum c. v.*, h. e. porro certamina curfus, fagittandi ac ceftus.

Nam

Sic fatus, velat materna tempora myrto.
Hoc Helymus facit, hoc aeui maturus Aceftes,
Hoc puer Afcanius; fequitur quos cetera pubes.
Ille e concilio multis cum millibus ibat
Ad tumulum, magna medius comitante caterua.
Hic duo rite mero libans carchefia Baccho
Fundit humi, duo lacte nouo, duo fanguine facro;
Purpureosque iacit flores, ac talia fatur:
Salue, fancte parens, iterum; faluete recepti
Nequidquam cineres, animaeque vmbraeque paternae.
Non licuit finis Italos, fataliaque arua,
Nec tecum Aufonium, quicumque eft, quaerere Thybrim.

Dixerat

Nam haec infra exhibita videbis. Iam poeticam orationem aduerte. — *incedit* pro eft, etfi parum commode; Iunges tamen: *qui viribus audax incedit*, *aut - aut*. *iaculo* et *fagittis*, h. l. de eadem re, vt infra apparebit. *crudo ceftu*, e corio bubulo crudo. v. inf. 404. — *palmae*, Seru. virtutis; malim victoriae. — *fauete*, *εὐφημεῖτε*. — *ramis* ap. poetam pro corollis frondeis.

72 *velat* voc. facrum de corollis, infulis ac vittis. cf. XI, 101: VII, 154: VIII, 276. 277. *materna myrto* v. fup. Ecl. V, 62. 73 *Helymum* bene h. l. memorat; nam is cum Aegefto vel Acefta Troia capta Siciliam petiiffe ferebatur. v. Dionyf. Halic. I, 47 et 52. *aeui maturus* exquifite pro *m. aeuo*, vel aeuo et aetate matura. 77 Inferiarum ritus. cf. Il. ψ, 170 fq.: 219 fq. et fup. III, 66, 67. *Carchefia*, v. ad Georg. IV, 380, *mero Baccho*, ex more facrorum; mero vino libatio fit; aquam mifcere nefas erat. *f. facro*, victimarum. *flores* inf. VI, 885. 80 fqq. conf. Iliad. ψ, 179 fqq. *animaeque vmbraeque p.* pro anima et vmbra; ne dubita. Sed an hunc receperat Aeneas? Atqui anima et Manes in inferis, v. inf. 98. 99. Scilicet proprie *patris cineres* receperat;

Dixerat haec: adytis quum lubricus anguis ab imis
Septem ingens gyros, ſeptena volumina traxit,
Amplexus placide tumulum, lapſusque per aras:
Caeruleae cui terga notae, maculoſus et auro
Squamam incendebat fulgor: ceu nubibus arcus
Mille iacit varios aduerſo ſole colores.

Ob-

perat; iam diſtingue: *ſaluete recepti N. cineres:* ſaluete *animaeque v. p.* at *nequicquam recepti* vt III, 710 *hic me, pater optime, feſſum Deſeris heu tantis nequicquam erepte periclis.* 84 ſqq. Comparant inductionem portenti ſimilem ap. Homer. Iliad. β, 308 ſq. de dracone in Aulide Graecis obiecto. Sed ſerpentis portentum alio modo, praeclare tamen, ad h. l. accommodatum; Genios enim ſiue locorum ſiue hominum, tota antiquitas, in primis Etruſci et Romani, per ſerpentes exhibuerunt; non vna, puto, de cauſſa. Plurium enim rerum ſymbolum ac nota habitus eſt ſerpens, v. c. vt τὸ ἐγχώριον, ſolum patrium, vitam, immortalitatem etc., innueret. Itaque et h. l. ille mox ad Genium ſeu loci ſeu Anchiſae refertur v. 95. Perperam Seru. Cerda et alii de ſerpente h. l. agunt ex iis, quae v. c. ap. Ouid. XV Met. 389 ſq. leguntur. — *adytis*; Splendide ornat patris tumulum, tamquam locum ſacrum ac templum, mox etiam (inf. v. 760, 761) fani religione conſecratum. — *amplexus*, gyris ambiens. — *ſeptem gyros*, Seruius: — *Aeneae omen ſui erroris oſtenditur ſeptem gyris; nam ſeptimus ei annus eſt finis erroris; et eſt* (addit ille; quae tamen praeſtare nolim poetam animo tenuiſſe) *optimum figmentum. Annus enim ſecundum Aegyptios indicabatur ante inuentas literas picto dracone, caudam ſuam mordente, quae in ſe recurrit.* — Sed et ſeptenarius numerus tamquam impar et ſacer poni potuit. 87. 88 *cui terga notae caeruleae* (pingebant, adſume ex ſequ. *incendebat*) *et ſquamam incendebat fulgor maculoſus auro*, h. e. maculae aureae fulgentes (*with burniſh'd Neck of verdant Gold*, vt Miltonus lib. IX, 501). Has etiam ſic efferas: *fulgor macularum aurearum* vel *m.*

auri

Obſtupuit viſu Aeneas. Ille agmine longo
Tandem inter pateras et laeuia pocula ſerpens
Libauitque dapes, rurſusque innoxius imo
Succeſſit tumulo, et depaſta altaria liquit.
Hoc magis inceptos genitori inſtaurat honores,
Incertus, Geniumne loci Famulumne parentis
Eſſe putet; caedit binas de more bidentis,
Totque ſues, totidemque nigrantis terga iuuencos;
Vinaque fundebat pateris, animamque vocabat
Anchiſae magni Manisque Acheronte remiſſos.
Nec non et ſocii, quae cuique eſt copia, laeti

Dona

auri et *auro*; et hinc exquiſitius poeta; *maculoſus auro fulgor*. Habuit ante oculos illud: δράκων ἐπὶ νῶτα δαφοινός. l. c. Iliad. β, 308. — *incendebat* ornate pro: inerat ſquamis. — Silius, qui totum locum imitatus eſt, lib. II, 585 *Excitus ſede, horrendum! prorupit ab ima* Caeruleis maculis auro ſqualentibus *anguis*. *iacit colores* dictum, vt, iacere radios, lucem, ἱέναι, βάλλειν, mittere, emittere. 90-93 Serpens deguſtat τὰς χοάς. *agmine* de ſpiris ac voluminibus longoque eorum tractu. cf. II, 212, vbi paullo aliter de binis ſerpentibus. *laeuia pocula*, puta ex aere eſſe. — *altaria*, pro dapibus appoſitis dixit. 94-99 *inſtaurat* h. l. ſimpl. peragit. *famulum parentis*, quod parum expediunt intpp., puto dictum, θεράποντα, pro Genio Anchiſae. Nam Genii miniſterium praeſtant, quatenus genitos ſuſcipiunt, tuentur, iis adſunt perpetui comites ac cuſtodes. Ab Etruſcis in primis religionem illam acceperunt Romani. Alio modo in locis a Burmanno ad Valer. Fl. IV, 520 excitatis dicuntur *famuli* ac *famulae deorum* dii ſeu deae minores vel aliae naturae, quarum miniſterio dii vtuntur. — *caedit*, cf. Il. ψ, 166 ſqq. — *fundebat* ibid. v. 220. — *vocabat* v. ſup. III, 62. — *Manes*, qui ex locis inferis adeſſe inferiis credebantur. 100-103 *quae cuique eſt copia*. Vulgare: pro cuiusque copiis. Seru. *pro ſua quisque*

Dona ferunt, onerant aras, mactantque iuuencos.
Ordine aëna locant alii, fuſique per herbam
Subiiciunt veribus prunas, et viſcera torrent.
Exſpectata dies aderat, nonamque ſerena
Auroram Phaëthontis equi iam luce vehebant;
Famaque finitimos et clari nomen Aceſtae
Excierat; laeto conplerant litora coetu,
Viſuri Aeneadas; pars et certare parati.
Munera principio ante oculos, circoque locantur
In medio: ſacri tripodes, viridesque coronae,
Et palmae, pretium victoribus, armaque, et oſtro
Perfuſae veſtes, argenti aurique talenta;
Et tuba conmiſſos medio canit aggere ludos.
Prima pares ineunt grauibus certamina remis

Quatuor,

quisque facultate. Alii parant epulas feſtas, quas diverſas eſſe ab inferiis putare neceſſe eſt: nam ex inferiis nihil guſtatum meminimus. — *onerant.* cf. Ge. IV, 378. — *iuuencos* ſc. ex v. 61. 62. — *aëna* cf. ſup. I, 216. 217.

105 *Phaëthon* h. l. ipſe ſol, vt ap. Hom. ſaepe Ἠέλιος φαέθων. 107 pars viſuri Troianos pugnantes, pars parati et ipſi ad certandum. 109 ſqq. Ex Il. ψ, 259 ſqq., ſed ornatiora. *circum* dixit noue pro conſeſſu, corona. Mox *pretium victoribus*, pro vulgari: victorum praemium; *ſacri tripodes*, quorum vſus eſſe ſolet in ſacris. *argenti aurique talenta*, ex eodem loco, ſed definite, v. 269 δύο χρυσοῖο τάλαντα, ſcilicet et h. l. auri vnum et argenti alterum talentum. 113 *Et tuba.* Seru. *Romano more.* et recte. Nam heroicis temporibus tubam nondum inuentam, nec Homero frequentatam eſſe, ſatis conſtat. 114 ſqq. Cum Homerus in certamine curuli deſcribendo et ornando paullo diſertior fuiſſet, Il. ψ, 270 ſqq.: Virgilius nauale certamen bene ſubſtituit, vt rem variaret. Quatuor ſunt naues. Varietatem et ornatum poeta ab earum inſignibus et a ducibus petiuit,

Quatuor, ex omni delectae classe, carinae.
Velocem Mnestheus agit acri remige Pristin;
Mox Italus Mnestheus, genus a quo nomine Memmi;
Ingentemque Gyas ingenti mole Chimaeram,
Vrbis opus, triplici pubes quam Dardana versu
Inpellunt, terno consurgunt ordine remi;
Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen,
Centauro inuehitur magna; Scyllaque Cloanthus
Caerulea, genus vnde tibi, Romane Cluenti.

Est

tiuit. Mnestheus belluam marinam, Pristin, Gyas Chimaeram, Sergestus Centaurum, et Cloanthus Scyllam regit. Sagaciter poeta his ducibus nobilium Troianorum nomina dedit, a quibus Memmia, Sergia, et Cluentia gens originem ducere videri volebat; quae fere opinio inter Romanas gentes obtinuit. cf. Seru. h. l. Mireris Gyae genus praetermissum, a quo Geganios (Albana gens erat.v.Dionys. III, 29) ab aliis deduci constat. — *pares*, puta, magnitudine et bonitate. *grauibus remis*, fortibus, vt Seru. Omnino ad verborum ornatum ac miram varietatem copiamque in his certaminibus animus est intendendus. Nos quidem potiora tantum notabimus. Nominantur autem in sqq. insignia nauium pro nauibus: Sic *Pristis, Chimaera*. cf. inf. X, 166. 117 Dicas, quomodo ex *Mnestheus Memmii* nomen confici potuit? Scilicet ex *μνῆσις* latine versum. Mox *Sergius* ex *Sergesto* non minus dura est etymologia. *Cluentii* ex Cloanthus, Cloanthii. Apud Pompon. Sab. etiam hoc legitur: *Probus vult hunc locum sumtum a primo bello Punico.* (Naeuii.) *Gyas* v. sup. I, 612. 118-120 Chimaera, *vrbis opus*. Seruius: *ita magna, vt vrbem putares*. Diuersa igitur ratione dictum ac si: *Pyramides regum opus*, h. a regibus exstructum. v. 119 et 120 classici sunt in *triremis* declaranda forma et *triplici ordine remorum remigumque* per gradus in obliquum asserendo. Adde Lucan. III, 534. Silium XIV, 424 sq. et Phot. Cod. CCXXIV, c. 14. v. *Antichi-*

tà

Eſt procul in pelago ſaxum ſpumantia contra
Litora, quod tumidis ſubmerſum tunditur olim
Fluctibus, hiberni condunt vbi ſidera Cori;
Tranquillo ſilet, inmotaque adtollitur vnda
Campus, et apricis ſtatio gratiſſima mergis.
Hic viridem Aeneas frondenti ex ilice metam
Conſtituit ſignum nautis pater: vnde reuerti
Scirent, et longos vbi circumflectere curſus.
Tum loca ſorte legunt, ipſique in puppibus auro
Ductores longe effulgent oſtroque decori;
Cetera populea velatur fronde iuuentus,
Nudatosque humeros oleo perfuſa niteſcit.
Conſidunt tranſtris, intentaque brachia remis;

* Intenti

tà d'Ercol. To. V append. — *verſus*, vt ςίχος, per *ordinem* explicatur. Etſi triremes ſerius inuentae, vt ex Thucydide ſatis conſtat, tamen Virgilius in his Homericam ſubtilitatem veritatemque non ſequitur.

124 - 128 Scopulus hiberno tempore (quod exquiſite per coelum nubibus obductum deſignat: *condunt vbi ſidera Cori*) fluctibus ſaevientibus latet, vndis ſubmerſus; contra, cum mare eſt placidum, tunc ipſe attollitur, et planities ſoli in mari eminet. Simili modo curriculi metam deſcripſerat Homerus Il. ψ, 326 ſqq. add. Apollon. 1, 365. — *olim*, interdum (vt et alibi occurrit), vel alio tempore, alio vero tempore *Tranquillo ſilet*, h. e. nullo fluctuum alliſu reſonat. Facta autem nauium decurſio putanda in ſinu Longuri ſub Erycem. v. Cluuer. Sicil. p. 246 ſq. 132 - 138 *forte*, etſi in eadem linea. — *populea fronde*. Seruius: quia ludi funebres ſunt et haec arbor ab Hercule ab inferis allata eſt, cum canem Cerberum extraheret. 136 *intenta brachia* ſunt *remis*, h. e. ipſi intendunt, intenta habent, quaſi in ſtatione manentes, vt ſigno dato ſtatim incumbant remis. Ingrata tamen iteratio eius-

 dem

*Intenti exſpectant ſignum, exſultantiaque haurit
Corda pauor pulſans, laudumque adrecta cupido.
Inde, vbi clara dedit ſonitum tuba, finibus omnes,
Haud mora, proſiluere ſuis: ferit aethera clamor
Nauticus; adductis ſpumant freta verſa lacertis.
Infindunt pariter ſulcos, totumque dehiſcit
Conuolſum remis roſtriſque tridentibus aequor.
Non tam praecipites biiugo certamine campum
Corripuere, ruuntque effuſi carcere currus;
Nec ſic inmiſſis aurigae vndantia lora
Concuſſere iugis, pronique in verbera pendent.
Tum plauſu fremituque virum ſtudiiſque fauentum
Conſonat omne nemus, vocemque incluſa volutant
Litora; pulſati colles clamore reſultant.

Effugit

dem voc. in v. ſq. Ennii locum ex Nonio Marcello laudant: — *tonſas ante tenenteis Parerent, exſpectarent, portiſculu' ſignum Quom dare coepiſſet.* 137. 138 v. ſup. Ge. III, 105. 106. Ornatius extulit Homericum: *πάτασσε δὲ θυμὸς ἑκάστου Νίκης ἱεμένων.* 139 *finibus*, quae v. 132 *loca* ſortiti erant. 141 *adductis lacertis*, ſimul cum adductis remis. 143 *tridentibus roſtris*, trifidis. 144 - 147 Sumta, vt iam Macrobio V, 11 notatum, comparatio ab Homero Odyſſ. ν, 81 ſqq. Sed cf. Il. ψ, 362 ſqq. et Ge. III, 103 ſqq. Omnia hic ornate. *biiugo certamine* pro bigarum. *campum Corripuere*; corripiunt; vt carpere, corripere viam, ſpatium. — *inmiſſis iugis*, h. e. equis iugalibus admiſſis, dum freni laxantur. — *vndantia lora*, exquiſite pro effuſis frenis. — *proni in verbera pendent*, quod egregiam rei imaginem habet, ipſi Virgilio deberi videtur, etſi res expreſſa l. c. 362 - 364. Contra de equis praeclare Homerus: *Πάντες ἅμ' ὁρμηθέντες, ὑπὸ πληγῇσιν ἱμάσθλης, Ὑψόσ' ἀειρόμενοι, ῥίμφα πρήσσουσι κέλευθον.* Homeri laudibus etiam hic male obtrectant viri docti. 149. 150 *Conſonat*

Effugit ante alios, primisque elabitur vndis [anthus
Turbam inter fremitumque Gyas; quem deinde Clo-
Consequitur, melior remis; sed pondere pinus
Tarda tenet. Post hos aequo discrimine Pristis
Centaurusque locum tendunt superare priorem.
Et nunc Pristis habet, nunc victam praeterit ingens
Centaurus; nunc vna ambae iunctisque feruntur
Frontibus, et longa sulcant vada salsa carina.
Iamque propinquabant scopulo, metamque tenebant:
Cum princeps medioque Gyas in gurgite victor
Rectorem nauis conpellat voce Menoeten:
Quo tantum mihi dexter abis? huc dirige gressum.
Litus ama, et laeuas stringat sine palmula cautes;
Altum alii teneant. Dixit. Sed caeca Menoetes
Saxa timens, proram pelagi detorquet ad vndas.
Quo diuersus abis? iterum; pete saxa, Menoete,
Cum clamore Gyas reuocabat; et ecce Cloanthum
Respicit

nat exquisitius quam *resonat*. — *inclusa* collibus his nemorosis. — *colles resultant clamore* doctius quam, vt vulgo, si clamor resilit a collibus. 151 - 158 *elabitur* egregie pro: praecurrit celeriter, vt Seru., primo ante ceteros loco. 154 *tenet*, moratur cursum, vel Cloanthum; pro tarda *est*, *aequo discrimine*, pari momento, vt linea eadem incederent. — *locum superare priorem*, assequi, tenere, altero superato, locum primum sc. inter se, post Gyam et Cloanthum. 160 - 171 *princeps Gyas* et *victor*, h. l. qui omnes anteuerterat cursu. — *dexter*. Cogita metam fuisse ita circumflectendam, vt eam a sinistra haberent. 163 tene cursum propius ad scopulum, quem *littus* appellat, nec verere, ne remi a sinistra parte eum attingant. — *palmula*, ταρσὸς κώπης. — *pelagi* sc. dextrorsum in altum euectus adeoque *diuersus*, in diuersam partem, cum deberet laeuam

Reſpicit inſtantem tergo, et propiora tenentem.
Ille inter nauemque Gyae ſcopuloſque ſonantis
Radit iter laeuum interior, ſubitoque priorem
Praeterit, et metis tenet aequora tuta relictis.
Tum vero exarſit iuueni dolor oſſibus ingens;
Nec lacrimis caruere genae; ſegnemque Menoeten,
Oblitus decoriſque ſui ſociumque ſalutis,
In mare praecipitem puppi deturbat ab alta;
Ipſe gubernaclo rector ſubit, ipſe magiſter;
Hortaturque viros, clauumque ad litora torquet.
At grauis, vt fundo vix tandem redditus imo eſt,
Iam ſenior, madidaqua fluens in veſte, Menoetes,
Summa petit ſcopuli, ſiccaque in rupe reſedit.
Illum et labentem Teucri et riſere natantem;

*Et

vam verſus ſcopulum tenere. 170 *radit iter* (radit mare remis, vt alibi) *laeuum*, a laeua parte, *interior*, verſus ſcopulum, ita vt Chimaera, qua Gyas vehebatur, eſſet exterior, verſus patentiora loca maris. Petita omnia a circo et curſu circenſi. *priorem* Gyam, qui modo prior fuerat, et *metis relictis*, ſuperatis, (de h. v. vide Burm. ad lib. VIII, 216), quas circumuectus erat, *tenet aequora*, curſum a meta verſus litus repetens. In tota hac increpatione ante oculos Menelai obiurgatio ap. Hom. l. c. Il. ψ, 420 ſqq. quem totum locum cum nauali hoc certamine comparent literarum ſtudioſi. 172-182 cf. Il. ψ, 385 ſqq. *decoris ſui.* Seru. *inhoneſtum enim eſt iraſci, duci praeſertim*; et *ſalutis ſociorum*, ſc. erepto gubernatore nauis. *ad litora*, ad ſcopulum. 178 *grauis*, grauatus adeoque tardus ad natandum, partim ſenio, partim aqua, quam veſtis imbiberat (*fluens in veſte* antique pro fluens veſte, et hoc pro: veſte fluente aqua, vel aqua fl. e veſte), difficulter emergit, *vix tandem redditus eſt.* — *ſalſos reuomentem fluctus* verbis

* Et falsos rident reuomentem pectore fluctus.
Hic laeta extremis spes est adcensa duobus,
Sergesto Mnestheique, Gyan superare morantem.
Sergestus capit ante locum, scopuloque propinquat;
Nec tota tamen ille prior praeeunte carina;
Parte prior; partim rostro premit aemula Pristis.
At media socios incedens naue per ipsos
Hortatur Mnestheus: nunc, nunc insurgite remis,
Hectorei socii, Troiae quos sorte suprema
Delegi comites; nunc illas promite vires,
Nunc animos, quibus in Gaetulis Syrtibus vsi,

Ionioque

verbis Homericis Odyss. ε, 322. 323. 182 Versus ignauus, vix dignus poeta. 183 - 187 *extremis duobus* v. sup. 154 sqq. Sergestus Centauro, naue magna, Mnestheus veloci Pristi inuectus. 187 Sergesti Centaurum puta propius ad scopulum interiore adeoque breviore spatio (quod in re circensi sinistrum erat, vnde h. l. ad nauale certamen traductum. vid. v. 116.) succedere, Pristin autem Mnesthei exteriore versus dextram decurrere. Cum tamen Pristis remigio valeret, Centaurum illa est assecuta, ita vt anteriore nauis parte Centaurum aequaret, et tantum non aequo cum illo cursu ferretur; inde etiam cursu Centaurum anteuertere Sergestus in animum induxit. 188 - 197 Factam orationem pulcherrimam ad Homeri imitationem, vbi Antilochus equos suos increpat, Iliad. ψ, 402 sqq., omnes obseruarunt interpp. — *insurgite remis* v. III, 560. conf. Apollon. II, 588 sq. — *socii* nauales, qui iidem heroicis temporibus remiges sunt et milites, *Hectorei* simpl. Troiani, — *forte suprema Troiae*, excidio; haud dubie. 191 *nunc illas:* similis adhortatio Patrocli ad Aiaces facta Il. π, 556 sq. — *Syrtibus*, v. sup. I, 111. *Gaetulis* sup. V, 51. *Ionio in mari*, cum ex Creta soluissent sup. III, 192 sqq.: 211 sq. tum etiam Maleae in extrema Laconica promontorium, etsi paullo latiore

Ionioque mari, Maleaeque sequacibus vndis.
Non iam prima peto Mnestheus, neque vincere certo;
Quamquam o! sed superent, quibus hoc, Neptune, dedi-
Extremos pudeat rediisse: hoc vincite, ciues, [sti;
Et prohibete nefas. Olli certamine summo
Procumbunt: vastis tremit ictibus aerea puppis,
Subtrahiturque solum; tum creber anhelitus artus
Aridaque ora quatit; sudor fluit vndique riuis.
Adtulit ipse viris optatum casus honorem.
Namque, furens animi, dum proram ad saxa suburguet
Interior, spatioque subit Sergestus iniquo,
Infelix saxis in procurrentibus haesit.
Concussae cautes, et acuto in murice remi
Obnixi crepuere, inlisaque prora pependit.
Consurgunt nautae, et magno clamore morantur;

Ferratas-

flexu, circumuecti sunt. *sequacibus vndis*, dum fluctus fluctum vrget, quoniam in hac plaga paullo tumidius mare est: Κύματά τε τροφόεντα, πελώρια, ἶσα ὄρεσσιν, vt Od. γ, 290. Alioqui, aliis in locis, esset ista bona rei imago, si fluctus carina et remis impulsi, sulco facto, iterum concitate coeunt, et in puppim irruunt. *Quamquam o*, vtinam vincerem! 196 *rediisse*, ornate pro esse, et *nefas*, magna cum vi, pro opprobrio, vt et Seru. notauit. 198-200 conf. Il. ψ, 417 sq. *Procumbunt*, quod alias, incumbunt. *solum* h. l. mare. *Subtrahitur* vide v. 142. 143. 199. 200 verba ex Il. π, 109. 110, sed ornatius. *ora* int. fauces. 201-206 multum ἐναργείας in h. l. *honorem*, victoriam, vt anteuerterent Centaurum. *interior*, v. ad v. 187, spatio angusto. conf. Stat. Theb. VI, 440 sq. *murex*, Seruius: *saxi acumen eminens per tranquillitatem* (hoc ex v. 127). *illisa pependit* pro vulgari: illisa est; sed suauius, quod suspensa et sublimis nutauit, librauit sese. conf. inf. X, 303, 304. Sumsit ab Virgilio haec eadem Silius XVII, 281 sqq. 207-212 *morantur*,

Ferratasque trudes et acuta cuſpide contos
Expediunt, fractosque legunt in gurgite remos.
At laetus Mneſtheus, ſucceſſuque acrior ipſo,
Agmine remorum celeri, ventisque vocatis,
Prona petit maria, et pelago decurrit aperto.
Qualis ſpelunca ſubito conmota columba,
Cui domus et dulces latebroſo in pumice nidi,
Fertur in arua volans, plauſumque exterrita pennis
Dat tecto ingentem; mox aëre lapſa quieto
Radit iter liquidum, celeris neque conmouet alas.
Sic Mneſtheus, ſic ipſa fuga ſecat vltima Priſtis
Aequora; ſic illam fert impetus ipſe volantem.
Et primum in ſcopulo luctantem deſerit alto

Sergeſtum

morantur, haerent; quippe dum nauem retro agunt; opp. v. 210 - 213. *trudes*, contos. *agmine remorum*, ornate, totis remis. 211 *ventis vocatis*, expanſis velis; v. ſup. III, 253. *prona maria*, in quibus curſus pronus ac celer ſine impedimento fit; idem *apertum pelagus*. 213 - 217 *κοίλην πέτρην Χηραμὸν*, Il. φ, 494. 495 expreſſiſſe putatur; At quanto ornatius! *domus et dulces nidi* — et *tectum*. — *exterrita tecto dat pennis plauſum ingentem*, cum inde volatu abire parat. Bene Pompon. Sab.: „cum incipit volare columba, dat ingentem ſtrepitum; inde ita quieta volat, vt non videatur mouere alas.„ *iter liquidum*, aërem, *radit*, vt *ψαύειν* et *ψαίρειν*, v. c. ap. Aeſchyl. Prom. v. 394. cf. Valken. ad Eurip. Phoen. p. 471. Vulgarius *ſecare*; niſi quod alterum illud eam vim habet, vt quaſi aeris aliqua ſuperficie leuiter tantum perſtricta inceſſum denotet. Columbarum motu placido et leni, alis expanſis, ſed ſine agitatione, Homerus dearum inceſſum declarari poſſe putauit Iliad. ε, 778. At hic aequabilem et liberum et tranquillum curſum per apertum mare egregie repraeſentat. 218 - 228 *vltima aequora* circa metam.

 breuibus

Sergestum breuibusque vadis, frustraque vocantem
Auxilia, et fractis discentem currere remis.
Inde Gyan ipsamque ingenti mole Chimaeram,
Consequitur; cedit, quoniam spoliata magistro est.
Solus iamque ipso superest in fine Cloanthus:
Quem petit, et summis adnixus viribus vrguet.
Tum vero ingeminat clamor, cunctique sequentem
Instigant studiis, resonatque fragoribus aether.
Hi proprium decus et partum, indignantur, honorem
Ni teneant; vitamque volunt pro laude pacisci.
Hos successus alit; possunt, quia posse videntur.
Et fors aequatis cepissent praemia rostris:

Ni,

breuibus vadis, v. I, 111. 112. vbi *breuia et syrtes.* Mox *discentem* est experientem, conantem. 224 *cedit*, h. e. praeteriri se sinit, Gyae Chimaera. — *in fine*, totius cursus int. sub reditum ad litus. conf. inf. v. 327, 328. 228 *studiis* h. l. proprie, vt in consessu ludorum circensium de fauore spectantium. cf. Il. ψ, v. 448 sqq. et 767. 768: Silius XVI, 319-332. *fragoribus* h. l. pro clamore et plausu. 229-231 *proprium decus* h. l., vt alias, pro parta iam et parata victoria. *indignantur ni teneant*, doctior forma pro: se non tenere, sibi eripi. Sic *el. εἰ μή*. *pacisci* exquisite pro: reddere, impendere; ex vulgariore formula: redimere famam sempiternam morte. Sic *emere* inf. IX, 206. Imitatus Stat. I Theb. 319 *hoc aeuum cupiat pro luce pacisci.* 231 *possunt, quia posse videntur:* ad fiduciam certantium referre malim; efficiunt id, quod facere student, seu in eo sunt, vt id efficiant, quoniam sibi videntur id efficere posse. Multa argutantur interpp. 232-243 Lineas ap. Hom. ductas vide l. c. Iliad. ψ, 769 sq., vbi Vlysses in cursus certamine similiter vota facit. *palmas vtrasque* antique, inquit Seru., quem vide, pro, palmam vtramque. — *diuos in vota vocare* vi sane et sensu idem esse debet ac *deos votis vocare*, h. e. inuocare: quod aliquoties

Ni, palmas ponto tendens vtrasque, Cloanthus
Fudissetque preces, diuosque in vota vocasset:
DI, quibus imperium est pelagi, quorum aequora curro,
Vobis laetus ego hoc candentem in litore taurum
Constituam ante aras, voti reus, extaque salsos
Porriciam in fluctus, et vina liquentia fundam.
Dixit, eumque imis sub fluctibus audiit omnis
Nereidum Phorcique chorus; Panopeaque virgo
Et

quoties apud Virgilium et eius imitatione apud Silium et Senecam Tragicum occurrit, sed dictum exquisite, vt *in partem praedamque vocare* III, 222 et ap. Ouid. Fast. V, 527 *iuratus vobis in verba vocatis*. Nam *votis* est idem ac vocare ad vota, ad ea, quae vouentur. 237 *voti reus*, vti Ecl. V, 80 *damnari votis*, quoniam *vota deberi*, *solui*, dicuntur. *porricere* voc. sacrorum proprium. v. Macrob. Sat. III, 2. — *liquentia* ornat, vt saepe *liquidum* in *aqua*, *humor*, *fons*. 240 *Phorcum* (Φόρκος et Φόρκυς) Ponti et Terrae f. (v. Hesiod. Theog. 237: Apollod. I, 2, 6.) Nerei fratrem, posuisse videtur poeta, cum omnino deus marinus esset nominandus, cui subesset deorum marinorum ac Tritonum chorus et agmen. conf. inf. 823. 824. *Numen aquis secundum* Phorcynem vocat Lucan. IX, 646. *Panopen* vel *Panopeam* (cf. I Georg. 437), vnam ex Nereidibus (Hesiod. Theog. 250), sigillatim posuit, forte tamquam ex praecipuis vnam, vt sup. I, 144 *Cymothoën*. *Portunum* bene memorat, tamquam poeta Romanus, qui Graecis est Palaemon, olim Melicerta. cf. Ge. I, 437. v. Hygin. f. 2: Ouid. Fast. VI, 547. Cum claue eum fuisse exhibitum legitur ap. Festum in *claudere*, et in glossa Seru. ad Ge. I, 437: dubito tamen, an *clauus* potius in eius manu fuerit. Cum h. l. *Portunus pater* dictus sit, Palaemon autem puer deus factus narretur, Neptunum hoc nomine designari putauit Grot. ad Martian. Capellam lib. I p. 2 et Cerda ad h. l. *Pater* tamen commune deorum nomen, etiam qui iuvenili aetate exhiberi solent,

Et pater ipſe manu magna Portunus euntem
Inpulit. Illa noto citius volucrique ſagitta
Ad terram fugit, et portu ſe condidit alto.
Tum ſatus Anchiſa, cunctis ex more vocatis,
Victorem magna praeconis voce Cloanthum
Declarat, viridique aduelat tempora lauro;
Muneraque in nauis ternos optare iuuencos,
Vinaque, et argenti magnum dat ferre talentum.
Ipſis praecipuos ductoribus addit honores:
Victori chlamydem auratam, quam plurima circum
Purpura Maeandro duplici Meliboea cucurrit;

Intextus-

lent, vt *Bacchus pater.* — *Impulit nauem.* conf. ſup. lib. I, 144. 145. Eſt autem Portunus inter deos σωτῆρας nautarum. v. Orph. H. 74, 76 ſq. *manu magna*, ſignificanter in numine; et memorabilis effectio: *illa noto c.* Tandem *portu ſe condidit alto*, ornate pro: intrauit.

244-248 *ex more*, certe ludorum gymnicorum. *aduelat*, vt exquiſitior eſſet oratio pro *velat*, ἐπικαλύπτει. — *dat optare*, vt eligant ac diuidant inter naues. conf. ſup. I, 425: III, 109. *magnum talentum*, non comparatiue, quoniam maius et minus talentum fuit; nam hoc eſt ſerius et ſubtilius quam pro poeta; ſed per ſe, quod multas minas intra ſe continet; vt *magnus annus, menſis* etc. 249-257 *Victor* primo loco Cloanthus, at v. 258 altero loco Mneſtheus, et v. 266 tertio Gyas. Veſtis auro intexta; vt VIII, 167; igitur figurae aureae erant; praetexta (περιπόρφυρος) limbo purpureo duplici; nos *falbalam* dicere videmur; quem, quandoquidem cinctu et amictu rugatur veſtis et ſinuatur, et alia parte defluit, alia adtollitur, ornatiſſime deſcripſit. *Maeander* enim *flexuoſa et in ſe remeabilis purpura in modum Maeandri*, ait Seru., fluuii, qui inter Cariam et Lydiam defluit, notiſſimi tum flexibus ſuis, tum poetarum in eo ornando arte. Vide Ouid. Met. VIII, 162 ſqq. et al. *Meliboea purpura*, Meliboeenſis, ſi, quod veri-

ſimile

Intextusque puer frondosa regius Ida
Velocis iaculo ceruos cursuque fatigat
Acer, anhelanti similis, quem praepes ab Ida
Sublimem pedibus rapuit Iouis armiger vncis.
Longaeui palmas nequidquam ad sidera tendunt
Custodes; saeuitque canum latratus in auras.
At, qui deinde locum tenuit virtute secundum,
Leuibus huic hamis consertam auroque trilicem
Loricam,

simile est, Virgilio ex Lucretio II, 499 in animum venit: *Meliboeaque fulgens Purpura Thessalico concharum tincta colore*, ab alia, quam Thessaliae vrbe (v. Liv. XLIV, 13), appellata ipsi videri vix potuit. Ad insulam tamen Meliboeam, in Orontis, Syriae fluuii, ostiis sitam purpurae huius laudem referre maluit Voss. ad Melam II, 3, quoniam scilicet in illo litore muricum frequentia aliunde nota est. Imitatio Statii est Theb. VI, 540. 541 sq. *cucurrit*, vt Il. ζ, 320 περὶ δὲ χρύσεος θέε πόρκης. 252 sq. Non alienum texturae argumentum, cum Ganymedes ad Aeneae genus spectaret. *armiger Iouis praepes* iungendum, suppleto, si placet, ales; de aquila; (ex nostro hoc adoptauit Valer. Fl. I, 156: II, 416.) aut *quem armiger Iouis rapuit praepes* h. velociter. — *tendunt palmas*, non mirantes, sed grauiter ferentes ac deorum fidem implorantes, vt et res postulat et Hymn. in Vener. 208, vbi copiose de Trois patris luctu agitur. Nec tamen aquilam Homerus meminit, nec ibi, nec Il. υ, 233-235 et ε, 266. 267. *custodes* v. inf. ad 546. — *saeuit latratus in auras*, ornate; sic tamen iam antea Varius ap. Macrob. VI Sat. 2 p. 380.

258-265 Altero loco victor Mnestheus. Lorica pro praemio etiam in ludis Achillis occurrit l. c. Iliad. ψ, 560, vt et lebes v. 613, quem respexit noster. *hamis c. a. trilicem* v. sup. ad lib. III, 467; est ἁλυσιδωτὸς triplici annulorum serie. Demolei illam spolium facit more ornandi et commendandi Homerico, quem in Homeri lectione saepissime obseruabis; in lorica quidem ipsa Iliad.

Loricam, quam Demoleo detraxerat ipſe
Victor apud rapidum Simoënta ſub Ilio alto,
Donat habere viro, decus et tutamen in armis.
Vix illam famuli Phegeus Sagarisque ferebant
Multiplicem, connixi humeris; indutus at olim
Demoleos curſu palantis Troas agebat.
Tertia dona facit geminos ex aere lebetas;
Cymbiaque argento perfecta, atque aſpera ſignis.
Iamque adeo donati omnes, opibusque ſuperbi,
Puniceis ibant euincti tempora taeniis:
Quum ſaeuo e ſcopulo multa vix arte reuolſus,
Amiſſis remis, atque ordine debilis vno,
Inriſam ſine honore ratem Sergeſtus agebat.

Qualis

Iliad. ο, 529 ſqq. *decus et tutamen*, Homericum l. c. δηΐων ἀνδρῶν ἀλεωρήν. *in armis*, vel inter pugnam, vel eius armati: αὐτοῦ ἐν ὅπλοις (ὄντος). Sed illud praeſtat. *donat habere*, δῶκεν ἄγειν l. c. Il. ψ, 612. 613. *multiplicem*, quod multis annulorum nexibus pondus magnum habebat. In verbis: *Vix illam — indutus at olim*, color ductus ex Homero Il. ε, 303. 304. *palantes agebat* eſt Homericum κλονεῖν ὀρινομένους.

266 Tertio loco Gyas praemium fert. *aſpera ſignis* (etiam inf. IX, 263, et hinc Ouidius, Silius, aliique), anaglypha, vt bene Seruius exponit, figuris eminentibus caelata. Nota res; et praeiuerunt Graeci. Eo refer Arat. Phaenom. 276 τὰ δέ οἱ (ſc. Cygno ſideri) πτερὰ τετρήχυνται Ἀστράσιν. ita reſtituendus locus ex Schol.

268-272 Ornati verſus 268. 269. *puniceis taeniis*, atqui v. 110 *virides coronae?* et infra 494 *viridi Mneſtheus euinctus oliua*. At erant frondes punicea taenia religatae; bene Seru. *ſignificat lemniſcatas coronas, quae ſunt de frondibus et diſcoloribus faſciis*. conf. Theocr. Idyll. II, 121. 122: Plin. XXI, 3. *ordine debilis vno* proprie eſſet vno remorum ordine e ternis ſup. v. 119. 120, at h. l. *ordo* de latere, paullo

Qualis ſaepe viae deprenſus in aggere ſerpens,
Aerea quem obliquum rota tranſiit, aut grauis ictu
Seminecem liquit ſaxo lacerumque viator,
Nequidquam longos fugiens dat corpore tortus;
Parte ferox, ardensque oculis, et ſibila colla
Arduus adtollens; pars volnere clauda retentat
Nexantem nodis, ſeque in ſua membra plicantem:
Tali remigio nauis ſe tarda mouebat;
Vela facit tamen, et velis ſubit oſtia plenis.
Sergeſtum Aeneas promiſſo munere donat,
Seruatam ob nauem laetus ſociosque reductos.
Olli ſerua datur, operum haud ignara Mineruae,
Creſſa genus, Pholoë, geminique ſub vbere nati.

Hoc

paullo latius; ab vno latere omnino remi deterſi erant. conf. ſup. ad lib. I, 104. 105. Cur Sergeſtum tali dedecore affecerit poeta, fruſtra, puto, quaeritur; vnum ſaltem ex omnibus extremum eſſe neceſſe erat. 273 - 279 Ornatus locus, in quo poeta profeciſſe videtur e Lucretio III, 657. 663. Eadem comparatio a Quinto Smyrnaeo ornata lib. XI, 374-376. *viae agger*, proprie editior viae pars, h. l. ſimpl. pro via. *ictu* et ad *grauis* (vt ſit *viator grauis*, infeſtus *ictu*, qui grauem ictum infert) et ad *ſeminecem* referri poteſt; ſed prius puto melius; mox iung. *ſaxo lacerum -- colla arduus attollens*, *αὐχέν' ἀνασχὼν* Callimachus in fragm. CCCCXXXVIII egregie a Ruhnkenio, Viro Praeſtantiſſ., reſtituto. — *pars v. c.* pars vulnerata, obtrita ac fracta, moratur ac retinet, ne poſſit procedere, ſerpentem, *nexantem nodis*, nectentem ſe in nodos et replicantem ſe in orbes. 280 - 285 Quod Sergeſto, etſi inferiori, munus dat, et quod ſeruam dat, ab Homero habet l. c. Iliad. ψ, 536. 537. 538 et 261. 263. Quod autem Pholoën Cretenſem nominat, hoc vt poeta facit, a quo nihil facile indefinite ponendum. *oſtia* h. l. portus. *promiſſo*, vulgare fuiſſet *ſperato*.

Hoc pius Aeneas miſſo certamine tendit
Gramineum in campum, quem collibus vndique curuis
Cingebant ſiluae; mediaque in valle theatri
Circus erat, quo ſe multis cum millibus heros
Conſeſſu medium tulit, exſtructoque reſedit.
Hic, qui forte velint rapido contendere curſu,
Inuitat pretiis animos, et praemia ponit.
Vndique conueniunt Teucri, mixtique Sicani,
Niſus et Euryalus primi.
Euryalus forma inſignis viridique iuuenta;
Niſus amore pio pueri; quos deinde ſecutus
Regius egregia Priami de ſtirpe Diores;
Hunc Salius, ſimul et Patron: quorum alter Acarnan,
Alter ab Arcadio Tegeaeae ſanguine gentis;
Tum duo Trinacrii iuuenes, Helymus Panopesque,
Adſueti ſiluis, comites ſenioris Aceſtae;

Multi

rato. operum haud i. M. ſaepe ap. Hom. ἔργ' εἰδυῖαν, de lanificio et textura, vt notum.

286-290 Totum hoc curſus certamen ex Homero adumbratum l. c. Iliad. ψ, 740 ſqq.; ſed traducti in illud alii ex reliquis agonibus. Locum ſpectaculi tantum non exſcripſit ex noſtro Statius VI Theb. 255 ſq. — *ſiluae* in collibus — qui iidem *theatrum* — vnde infra v. 340 *cauea*. *Circus* h. l. pro ſtadio. *ſe tulit et conſeſſu exſtructo reſedit*. conf. ſupr. v. 44. niſi doctius eſt *exſtructo* abſolute dictum accipere; vt ſit *exſtructum* pro exſtructione, loco exſtructo, ſuggeſtu in medio circo. *pretia* explicantur per *praemia*. res, quae pretio habentur, numerantur pro mercede, et pro praemiis apponi ſolent. Hendiadyειν melius careas, quae inepta eſt figura. 296 In *pueri* argutantur Servius et alii. *amore pio pueri* exponunt: caſto, non infami. Mihi ſimpliciter omnis amor et amicitia pietatem continere videtur; et puer ſpectat

Multi praeterea, quos fama obſcura recondit.
Aeneas quibus in mediis ſic deinde locutus:
Adcipite haec animis, laetasque aduertite mentis.
Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.
Gnoſſia bina dabo laeuato lucida ferro
Spicula, caelatamque argento ferre bipennem.
Omnibus hic erit vnus honos. Tres praemia primi
Adcipient, flauaque caput nectentur oliua.
Primus equum phaleris inſignem victor habeto;
Alter Amazoniam pharetram plenamque ſagittis
Threiciis, lato quam circumplectitur auro
Balteus, et tereti ſubnectit fibula gemma.
Tertius Argolica hac galea contentus abito.
Haec vbi dicta, locum capiunt, ſignoque repente
Corripiunt ſpatia audito; limenque relinquunt,
Effuſi nimbo ſimiles, ſimul vltima ſignant.
Primus abit, longeque ante omnia corpora Niſus
Emicat, et ventis et fulminis ocior alis.
Proxumus huic, longo ſed proxumus interuallo,
Inſequitur

ſpectat ad teneram aetatem. *Tegeaeae*, Τεγέα. Τεγεαῖος· v. Ge. I, 18. 302-307 Ex Ennio comparat Macrob. VI, 1 *Multei aliei aduentant, paupertas quorum obſcurat Nomina*. 303 Vulgare: in quorum medio. 305 ἀγέραστος Homericum. Mox *Cnoſſia* (ſup. III, 115. 104.) *ſpicula* v. ſup. Ecl. X, 59: Callim. in Apol. 33. Et *bipennem* argenteo manubrio *ſignis caelatis*, ornamentis exſculptis, ornato. Mox *vnus* hic idem et communis inter omnes.

310-314 *Amazonia* et *Threiciae*, epitheta ornantia, a praeſtantiſſimo genere, vt mos poetis. Sed *Argolica galea*, peculiare genus. cf. ſup. II, 389 ſq. 412. Ex pharetra aptus balteus latus auratus, (*balteus lato auro*) ad cuius oram fibula gemmata.

Insequitur Salius; spatio post deinde relicto
Tertius Euryalus;
Euryalumque Helymus sequitur; quo deinde sub ipso
Ecce volat calcemque terit iam calce Diores,
Incumbens humero; spatia et si plura supersint,
Transeat elabsus prior, ambiguumue relinquat.
Iamque fere spatio extremo, fessique, sub ipsam
Finem aduentabant: laeui cum sanguine Nisus
Labitur infelix; caesis vt forte iuuencis
Fusus humum viridisque super madefecerat herbas.
Hic iuuenis iam victor ouans vestigia presso

Haud

mata. (*et fibula, tereti gemma, subnectit balteum*: conf. sup. ad IV, 139) Omnia ornate, vt et v. 315. 316. 317, h. e. Curritur. cf. Iliad. ψ, 753 sqq. *limen*, *νύσσην*, vt ibid. v. 758: Odyss. ϑ, 121. *simul vltima signant*, notant, oculis animoque designant metam. Subnatum forte poetae ex illo: *σήμηνε δὲ τέρματ' Ἀχιλλεὺς Τηλόθεν*. *fulminis alae* poetica ratione; sed et in artis operibus fulmen alatum frequenter occurrit, inprimis in numis. 323 Expressa ex Il. ψ, 764. 765, ne dubita. Diores ita cursu aequat Helymum, vt vno tantum ille passu praevertat. Itaque Diores sic instat, vt immineat eius humeris et vestigia premat, altero pede anteriore occupans eius pedem citeriorem. Ita ad verbum calcem calce premit. Etsi nec hoc necesse. Est enim dictum exquisitius pro *pedem pede*. 325. 326 et, si plus spatii superesset, nec curriculi metae iamiam adpropinquarent, aut Helymum Diores cursu praeuertisset, aut saltem aequasset. Hoc est *ambiguum relinquat* eum, h. e. ambigentem de cursus palma, vel de quo ambigerent alii. 327 sqq. Ad Homeri ductum l. c. 773 sqq. et 539 sqq. An dignitati epici carminis versu maxime 333 et 357. 358 satis consultum sit, quaesitum est a viris doctis. Saltem hoc tenendum, non ex nostro decori sensu diiudicandam rem esse; quale autem Augustei seculi de tali re iudicium

Haud tenuit titubata solo; sed pronus in ipso
Concidit inmundoque fimo sacroque cruore.
Non tamen Euryali, non ille oblitus amorum;
Nam sese obposuit Salio per lubrica surgens.
Ille autem spissa iacuit reuolutus arena.
Emicat Euryalus, et munere victor amici
Prima tenet, plausuque volat fremituque secundo.
Post Helymus subit, et nunc tertia palma Diores.
Hic totum caueae consessum ingentis, et ora
Prima patrum, magnis Salius clamoribus inplet,
Ereptumque dolo reddi sibi poscit honorem.

Tutatur

cium fuerit, ignoramus. Nostra quidem aetas facetias tales recte, puto, respuit. Tanto manifestior ad cuiusque sensum suauitas est in Euryali repentino consilio ex generoso amicitiae affectu profecto v. 334 sqq. *spatio extremo*, extrema stadii parte; non enim plura, quod ap. Homerum fit, spatia confecisse videntur. *Finem* exquisitius pro meta dixit. *laeui sanguine* pro solo laeui propter s. 330 sanguis superfusus, vel effusus, madefecerat humum viridesque herbas. *vestigia titubata*, audacius; vt a poeta, pro pedibus titubantibus. 334 *amores* male modo ad turpem modo ad magnum amorem trahunt. Nihil aliud est, quam poetica ratio pro vulgari: amor sing. numero, amicitia, et nunc pro amico.

338 *Prima tenet*, *τὰ πρῶτα*, victoriam obtinet primo loco. 339 *tertia palma*, tertio loco victor, ratione poetica, quam ipsa illa exempla illustrant, quae Burmannus laudat ad h. l. cf. sup. Ge. I, 59. *Palma*, vt *victoria*, et saepe alia abstracta, pro victore. 340-347 Simile surgium ap. Homer. Iliad. ψ, 543 sqq. *ora Prima p.* et primo loco, ante alios, priores ordines, quibus seniores et honoratiores sedebant. *lacrimaeque decorae* pueri supplicantis, ne sibi victoriae honos eriperetur. *veniens* simpl. pro quae est. Nam *venire* plenius voc. poetis pro esse; vt iam Heinsius notauit ad Ouid. V Fast.

Tutatur fauor Euryalum, lacrimaeque decorae,
Gratior et pulcro veniens in corpore virtus.
Adiuuat, et magna proclamat voce Diores,
Qui subiit palmae, frustraque ad praemia venit
Vltima, si primi Salio redduntur honores.
Tum pater Aeneas, Vestra, inquit, munera vobis
Certa manent, pueri; et palmam mouet ordine nemo:
Me liceat casus miserari insontis amici.
Sic fatus, tergum Gaetuli inmane leonis
Dat Salio, villis onerosum atque vnguibus aureis.
Hic Nisus, Si tanta, inquit, sunt praemia victis,
Et te lapsorum miseret: quae munera Niso
Digna dabis? primam merui qui laude coronam;
Ni me, quae et Salium, fortuna inimica tulisset.
Et simul his dictis faciem ostentabat, et vdo
Turpia membra fimo. Risit pater optimus olli,
Et clipeum efferri iussit, Didymaonis artes,

Neptuni

648 et al. loc. Veteres Grammatici *veniens* h. l. prouenièns, nascens, interpretabantur, vt I Georg. 54 *Hic segetes, illic veniunt felicius vuae.* 345 Adiuuat Euryalum, eiusque caussam, et clamat Diores, qui in victoriae tertium nunc locum successerat, et, si Salius primo loco renuntiatus foret victor, iterum ea excidisset. 348-361 Delectat mite Aeneae ingenium, vel Euryali respectu. Praeiuerat tamen et hic Homerus Il. ψ, 558 sq. 349 ad verba cf. sup. I, 257. 258. *palmam,* debitum cuique ordine suo praemium. Obserua etiam copiam dictionis: *munera, praemia, palma, corona, honores, dona, promissa.* 356 *Ni me -- fortuna tulisset,* me a primo praemio abstulisset, abduxisset, exquisitius quam vulgare: ni f. mihi eripuisset praemium pro *laude,* h. e. virtute in cursu. v. 357 v. ad v. 327. cf. Il. ψ, 551. 781. 359 clipeus ab artifice, qui fecit, commendatur (cf. III

Ecl.

Neptuni ſacro Danais de poſte refixum.
Hoc iuuenem egregium praeſtanti munere donat.
Poſt, vbi confecti curſus, et dona peregit:
Nunc, ſi cui virtus animusque in pectore praeſens,
Adſit, et euinctis adtollat brachia palmis.
Sic ait, et geminum pugnae proponit honorem:
Victori velatum auro vittisque iuuencum;
Enſem atque inſignem galeam, ſolatia victo.
Nec mora; continuo vaſtis cum viribus effert
Ora Dares, magnoque virum ſe murmure tollit;
Solus qui Paridem ſolitus contendere contra;
Idemque

Ecl. 37.), et a loco, quo fuerat ſuſpenſus, in Neptuni templo pro donario e manubiis; tum quod e templo Graecorum erat ablatus. Seruius: *Danais*, a *Danais*; et *intelligimus hoc ad Aeneam transiſſe per Helenum* (ſup. III, 465 ſqq.) Nil refert, ſed et Aeneas ex templo aliquo Graecorum inter praedam auferre potuit, vt color ſit ſimilis ac lib. III, 286-288.

362 ſqq. Etiam ap. Homerum *πυγμαχία* fit Il. ψ, 651-699. Certauit cum poetarum patre Virgilius fere in ſingulis, vt comparando facile intelligent, quibus haec cognoſcere lubitum eſt, modo varietate, modo ornatu. Omnino placuiſſe ſibi videtur poeta in hoc loco, etiam ab Apollonio lib. III. pr. et Theocr. Idyll. XXII tractato. Virgilium vnice ſequitur Statius Theb. VI, 249 ſqq. *animus praeſens* proprie in diſcrimine, qui ſine perturbatione, quomodo periculo occurrat aut hoſtem ſuſtineat, videt; tum omnino fortis. 364 adſit is et pugnet; at quam ornate! *euinctis palmis*, ceſtu, *attollat*, vt *ἀείρειν* voc. propr. hac in re. *pugnae honorem*, *γέρας*. v. ad v. 349. *velatum auro vittisque* ornatum (cf. ſup. ad v. 72), vitta lamellis aureis diſtincta; cf. Seru. et inf. IX, 627. 368-377 Homer. l. c. 664 ſq. 370 Paris, vulgo pro imbelli, ignauo et mulieroſo homine haberi ſolitus, nec apud Homerum omni virtute caret, vt Iliad. γ in certamine cum

Menelao,

Idemque ad tumulum, quo maxumus occubat Hector,
Victorem Buten inmani corpore, qui se
Bebrycia veniens Amyci de gente ferebat,
Perculit, et fulua moribundum extendit arena.
Talis prima Dares caput altum in proelia tollit,
Ostenditque humeros latos, alternaque iactat
Brachia protendens, et verberat ictibus auras.
Quaeritur huic alius; nec quisquam ex agmine tanto
Audet adire virum, manibusque inducere cestus.
Ergo alacris, cunctosque putans excedere palma,
Aeneae stetit ante pedes, nec plura moratus,
Tum laeua taurum cornu tenet; atque ita fatur:
Nate dea, si nemo audet se credere pugnae,
Quae finis standi? quo me decet vsque teneri?

Ducere

Menelao, ν, 765 sqq. λ, 580 et al.; a poetis tamen post Homerum multo maiore virtute insignitus fuisse videtur, vt ex Hygino intelligas fab. 91 et fab. 273 p. 322, vbi omnes vicit, quotquot in ludis funebribus pugnabant; itaque etiam pugilatu excellere potuit in poetis deperditis. 371 Ludi funebres in Hectoris honorem habiti, num ab iisdem poetis memorati fuerint, an Virgilii ingenio debeantur, non habeo dicere. Probabile tamen fit, e Cyclicis poetis et hos petitos esse. At Buten suauiter ab Amyco e Bebrycum gente deduxit, qui Pollucem prouocauerat, cum is cum Argonautis ad Bithyniae litus accessisset, vid. Apollon. l. c. 373 Butes ex Bebrycia, quae erat *gens Amyci*, id est, sub regno A., venerat Troiam. *ferebat se*, incedebat, veniebat. Apud Homer. l. c. Il. ψ, 679. 680 Euryali virtus simili modo commendatur, atque hic Daretis. 375-377 stolide ferox homo egregie repraesentatus; cf. Apollon. l. c. 45 sqq.; vt nec minus in oratione, quae sequitur; in qua cum Homero contendit, l. c. 666 sqq. 380 *palma*,

Ducere dona iube. Cuncti ſimul ore fremebant
Dardanidae, reddique viro promiſſa iubebant.
Hic grauis Entellum dictis caſtigat Aceſtes,
Proxumus vt viridante toro conſederat herbae:
Entelle, heroum quondam fortiſſime fruſtra,
Tantane tam patiens nullo certamine tolli
Dona ſines? vbi nunc nobis deus ille, magiſter
Nequidquam memoratus, Eryx? vbi fama per omnem
Trinacriam, et ſpolia illa tuis pendentia tectis?
Ille ſub haec: Non laudis amor, nec gloria ceſſit
Pulſa metu; ſed enim gelidus tardante ſenecta
Sanguis

ma, pugna, qua ſuperior ceteris eſt. 385 ſqq. Primae lineae in Homero v. 676-682; at quam egregie coloribus ſuis a poeta inductae? 387 Aceſtes *grauiter* caſtigat. Ita malim. Nec male tamen *grauis* omnino, quoniam ſenex erat, quippe ſenes aetate et auctoritate graues habentur. Similis increpatio Pandari ab Aenea Il. ε, 171 ſqq. Omnino obiurgationes eiusmodi in Homero occurrunt plures, v. c. Mineruae Od. χ, 224: Hectoris Il. ο, 440 ſq. quas non facile manibus dimittet poeta, quia vim et δεινότητα habet oratio. 389 fruſtra fortiſſime olim inter heroes, ſc. quandoquidem nunc iners deſides. cf. II, 348. 349 *iuuenes fortiſſima fruſtra pectora*. Sic *nequicquam* ſup. V, 81. 256. 276 et ſtatim 392. 391. 392 grauiſſima obiurgatio; *magiſter E.* h. e. gloria haec, quod Erycem heroem (ſed maius, *deus ille*) magiſtrum pugilatus habuiſti. -- Erycis autem nomen fuit magnum pugilatu, quippe quo Herculem adeo prouocauit v. 412 ſqq. v. Diodor. IV, 83. Pauſ. IV, 36 p. 372. cf. poſt alios Burmann. ad Numiſm. Sicil. in Doruill. Siculis p. 399 ſq. -- *nobis* habere μιμητικὸν aliquid ex vita hominum notum eſt. *ſpolia*. Auxit haec Val. Fl. IV, 181 ſq. 394-399 Talis excuſatio frequens in Homero, in primis Neſtoris. Vide Il. η, 132 ſqq.: λ, 669 ſq.: ψ, 629 ſq. et Laertae Odyſſ. ω, 375 ſq.; ſed

 ornatu

Sanguis hebet, frigentque effetae in corpore vires.
Si mihi, quae quondam fuerat, quaque inprobus iste
Exsultat fidens, si nunc foret illa Iuuentas:
Haud equidem pretio inductus pulchroque iuuenco
Venissem; nec dona moror. Sic deinde locutus,
In medium geminos inmani pondere cestus
Proiecit; quibus acer Eryx in proelia suetus
Ferre manum, duroque intendere brachia tergo.
Obstupuere animi: tantorum ingentia septem
Terga boum plumbo insuto ferroque rigebant.
Ante omnis stupet ipse Dares, longeque recusat;
Magnanimusque Anchisiades et pondus et ipsa
Huc illuc vinclorum inmensa volumina versat.
Tum senior talis referebat pectore voces:
Quid, si quis cestus ipsius et Herculis arma
Vidisset,

ornatu et orationis vi Virgilius superior. conf. inf. lib. VIII, 560 sq. Quod autem cum verbis grandes illos, quibus olim vsus erat, cestus in medium proiicit, magno poeta dignum est. Venissem equidem vel nulla praemii ratione habita. *Nec dona moror*, non curo. 403 *ferre manum in p.* exquisite pro manus conserere; et *intendere br. t.* pro induere cestum.

404-408 In *tantorum* haerent grammatici. Parua est obseruatio grammatica, quam tamen tenere non pigebit. *Tantus* et *talis*, vt τοῖος vel τόσος, ita ponuntur, vt caussalem particulam intra se complectantur reddendaque sint per: *nam magnus, nam multus.* Ita h. l. pro: *nam septem ingentia magnorum boum terga* (coria) *rigebant* (ornate pro erant). conf. ad Callim. in Del. 27. Res vero ad miraculum fere aucta in his Erycis cestibus v. 404. 405. *vinclorum v.* int. lora, quibus cestus circa brachium religaretur. *longeque*, valde, vt Seru. Scilicet in *recusat* latet notio τοῦ *refugit*. 410-419 *arma* non possunt esse alia quam ipse cestus. Sic et

mox

Vidiſſet, triſtemque hoc ipſo in litore pugnam?
Haec germanus Eryx quondam tuus arma gerebat.
Sanguine cernis adhuc fractoque infecta cerebro.
His magnum Alciden contra ſtetit; his ego ſuetus:
Dum melior vires ſanguis dabat, aemula necdum
Temporibus geminis canebat ſparſa ſenectus.
Sed, ſi noſtra Dares haec Troius arma recuſat,
Idque pio ſedet Aeneae, probat auctor Aceſtes,
Aequemus pugnas. Erycis tibi terga remitto;
Solue metus; et tu Troianos exue ceſtus.
Haec fatus, duplicem ex humeris reiecit amictum,
Et magnos membrorum artus, magna oſſa lacertosque
Exuit, atque ingens media conſiſtit arena.
Tum ſatus Anchiſa ceſtus pater extulit aequos,
Et paribus palmas amborum innexuit armis.
Conſtitit

mox v. 424. 425. Nec Hercules aliter, quam pugilatu, cum Eryce pugnauit, vel numis teſtibus. 412 *germanus* Aeneae, eadem ſaltem matre genitus (conf. Weſſeling. Obſſ. I, 13), quippe Veneris ex Buta (ſed alio quam is, de quo v. 372) filius. 413 Etiam hic verſus noſtris ſenſibus faſtidium faciat neceſſe eſt. Sed v. ſup. ad v. 327 ſqq. 415 *aemula* intellige, quomodo alias poetis *inuida*, ſenectus nondum *canebat ſparſa t. g.* nondum cani erant ſparſi per tempora. Ornatiſſime. 418 *ſedet.* ſup. lib. II, 660 *Si ſedet hoc animo. auctor Aceſtes*, qui primus me ad hanc pugnam excitauit. *remitto*, cedo ac renuntio ceſtibus Erycis. Sic et alias, v. c. inf. XI, 359 *Cedat ius proprium regi, patriaeque remittat. pugnas* Seruius per *arma* reddit. 421-423 Manifeſta imitatio loci nobiliſſimi Odyſſ. ς, 65-74. cf. Apollon. II, 30 ſqq. Verſus 422 ex Ennianis fluxit ap. Macrob. VI, 1 *magna oſſa lacertique Apparent hominei. duplicem*, Homer. διπλῆν, duplicato panno, vt alibi docuere viri docti. In v. 424 iterum con-

Constitit in digitos extemplo adrectus vterque,
Brachiaque ad superas interritus extulit auras.
Abduxere retro longe capita ardua ab ictu;
Inmiscentque manus manibus, pugnamque lacessunt:
Ille pedum melior motu, fretusque iuuenta;
Hic membris et mole valens: sed tarda trementi
Genua labant; vastos quatit aeger anhelitus artus.
Multa viri nequidquam inter se volnera iactant,
Multa cauo lateri ingeminant, et pectore vastos
Dant sonitus; erratque auris et tempora circum
Crebra manus; duro crepitant sub volnere malae.
Stat grauis Entellus, nisuque inmotus eodem
Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.
Ille, velut celsam oppugnat qui molibus vrbem,
Aut montana sedet circum castella sub armis,

Nunc

venit cum Apollon. II, 51 sqq. 426 sqq. Comparanda hic in primis loca Homeri, Apollonii et Theocriti, supra ad v. 362 memorata. Adde Val. Fl. IV, 261 sqq. et Silium XVI, 295 sqq.; sed, comparare talia, satis expedita res est. Nos Virgiliana saltem illustrabimus. *arrectus in digitos*, ἐπ' ἀκροτάτοισιν ἀερθεὶς — πόδεσσι, Apollon. II, 90. 91. *pugnam lacessunt* pro ineunt, exquisite, proprie praeludendo; vulgare est: *lacessere aliquem pugna, ad pugnam. inmiscent m. m.* pro conserunt manus. *pedum m. m.* Sunt enim haud dubie etiam pedum partes in pugilatu, euitandis ictibus. v. Stat. Theb. VI, 794 sq. 433 *vulnera* pro vulgari *ictus*; hos v. 434-436 per partes enumerat. cf. Apollon. II, 82 sq. Aures pugilum fractae ac tumidae notae nunc sunt ex nupera Winkelmanni obseruatione super τὸ, κατεαγέναι τὰ ὦτα. 437. 438 *grauis* aetate et mole corporis. cf. inf. 447. Nam alter contra, Dares, agilior corpore. *tela exit* pro vulgari: ictus cauet, declinat, euitat, eludit. Vocabulum in re gladiatoria pro-

Nunc hos, nunc illos aditus, omnemque pererrat
Arte locum; et variis adſultibus inritus vrguet.
Oſtendit dextram inſurgens Entellus, et alte
Extulit: ille ictum venientem a vertice velox
Praeuidit, celerique elabſus corpore ceſſit.
Entellus vires in ventum effudit; et vltro,
Ipſe grauis grauiterque, ad terram pondere vaſto
Concidit: vt quondam caua concidit aut Erymantho,
Aut Ida in magna, radicibus eruta pinus.
Conſurgunt ſtudiis Teucri et Trinacria pubes;
It clamor coelo; primusque adcurrit Aceſtes,
Aequaeuumque ab humo miſerans adtollit amicum.
At, non tardatus caſu neque territus, heros
Acrior ad pugnam redit, ac vim ſuſcitat ira;
Tum pudor incendit vires et conſcia virtus;
Praecipitemque Daren ardens agit aequore toto,
Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille ſiniſtra.
Nec mora, nec requies. Quam multa grandine nimbi
Culminibus crepitant; ſic denſis ictibus heros

proprium, vt multi monuere. cf. inf. XI, 750: Stat. VI Theb. 802. 443-449 *a vertice*, deſuper. vid. ad II Ge. 310. *elapſus ceſſit*, elabitur; quod ſup. *exit. grauis, grauiter*, vt Homericum: *μέγας μεγαλωστὶ* 448. 449 Comparationem ſatis obviam vel apud Homerum Il. ν, 178 ſqq.: ξ, 414 ſqq.: π, 482 ſqq. et alibi ornauit nobilium Arcadiae et Troadis montium nominibus: quae et ipſa rebus dignitatem adiiciendi ars eſt. 450 ſqq. Similiter Il. ψ, 694 ſq. Sed reliqua, quod Entellus nouas vires ſumit, de ſuo Virgilius addidiſſe videtur; ductu forte Theocriti Idyll. XXII, 107 ſqq. *ſtudiis*, Seru. in ſtudia. Malim: prae ſtudio, per ſtudium ac fauorem, qualis ſpectantium in ludis eſt. 455 *conſcia virtus*.

Creber vtraque manu pulſat verſatque Dareta.
Tum pater Aeneas procedere longius iras,
Et ſaeuire animis Entellum haud paſſus acerbis;
Sed finem inpoſuit pugnae, feſſumque Dareta
Eripuit, mulcens dictis; ac talia fatur:
Infelix, quae tanta animum dementia cepit?
Non vires alias conuerſaque numina ſentis?
Cede deo. Dixitque, et proelia voce diremit.
Aſt illum fidi aequales, genua aegra trahentem,
Iactantemque vtroque caput, craſſumque cruorem
Ore eiectantem, mixtosque in ſanguine dentes,
Ducunt ad nauis; galeamque enſemque vocati
Adcipiunt: palmam Entello taurumque relinquunt.
Hic victor, ſuperans animis, tauroque ſuperbus:
Nate dea, vosque haec, inquit, cognoſcite, Teucri,
Et mihi quae fuerint iuuenali in corpore vires;
Et qua ſeruetis reuocatum a morte Dareta.
Dixit, et aduerſi contra ſtetit ora iuuenci,
Qui donum adſtabat pugnae; durosque reducta
Librauit

tus, in proſa: virtutis conſcientia. 461 ſqq. Aeneas idem facit, quod Achilles l. c. Il. ψ, 734. 465 cf. Il. υ, 332 ſq. *infelix*, *ἆ δειλέ*. *vires alias*, ſimpl. quam putaueras huius hominis eſſe, h. e. tuis maiores. *conuerſa n.* quod frequentius: auerſo numine te hoc audere. 468 ſq. cf. Iliad. ψ, 695 ſq., vbi *φίλοι δ' ἀμφέσταν ἑταῖροι, οἵ μιν ἄγον δι' ἀγῶνος ἐφελκομένοισι πόδεσσιν, Αἷμα παχὺ πτύοντα, κάρη βάλλονθ' ἑτέρωσε* etc. Mox v. 471 *vocati*, h. iuſſi, non vacare putandum. Seruius recte: *Bene eorum oſtendit pudorem.* non ſponte, acres, accurrere puta, ſed verecunde ac timide, nec niſi hortatu facto, vt tollerent. 473-484 Nouum hoc Entelli facinus et praeter opinionem, adeoque iucundum cognitu. 476 quam certa

Librauit dextra media inter cornua ceftus
Arduus, effractoque inlifit in offa cerebro.
Sternitur, exanimisque tremens procumbit humi bos.
Ille fuper talis effundit pectore voces:
Hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis
Perfoluo; hic victor ceftus artemque repono.

Protenus Aeneas celeri certare fagitta
Inuitat, qui forte velint, et praemia ponit;
Ingentique manu malum de naue Serefti
Erigit; et volucrem traiecto in fune columbam,
Quo tendant ferrum, malo fufpendit ab alto.
Conuenere viri, deiectamque aerea fortem
Adcepit galea; et primus clamore fecundo
Hyrtacidae ante omnis exit locus Hippocoontis;
Quem modo nauali Mneftheus certamine victor

Confe-

certa mors deftinata Dareti fuerit: ornate; fed multo magis v. 477-480. 483 *meliorem a.* aptiorem; nam animalem hoftiam dat, ait Seru. cf. Macrob. III Sat. 5. Ductum ab hoftia fuccidanea. cf. inf. XII, 296 *haec melior magnis data victima Diuis.* add. Ouid. VI Faft. 162. 484 noto more. v. c. Horat. III Od. 26.

485 fqq. Idem certamen ap. Hom. Il. ψ, 850 fqq.; fed variauit multa Virgilius, quae facile comparatione facta animaduertere licet. 487 *manu*, h. l. magna multitudine. *Serefti* fup. I, 611; ne de Sergefto cogites ex v. 121 fup. *traiecto in fune c.* funis traiicitur, transuerfe circumplicatur, columbae; follemnius abfolute: *fune traiecto.* 490 ex l. c. Il. ψ, 861, fed ornate. conf. Il. γ, 316 fq. *primus locus* eleganter pro forte, et acclamatio fauentium: *clamor fecundus*, et *exit* fors, ἐξέθορε, ἐξέρυσε, vt notum ex Homero. 493 *victor*, fecundo loco, vid. fup. v. 258; fimili modo *tertia palma* v. 339. vnde hoc idem habet Silius XVI, 462. 503. Quod *euinctus* comas *oliua* eft Mneftheus, ad eandem victoriam fpectat;

Consequitur, viridi Mnestheus euinctus oliua;
Tertius Eurytion, tuus, o clarissime, frater,
Pandare: qui quondam, iussus confundere foedus,
In medios telum torsisti primus Achiuos;
Extremus galeaque ima subsidit Acestes:
Ausus et ipse manu iuuenum tentare laborem.
Tum validis flexos incuruant viribus arcus
Pro se quisque viri, et depromunt tela pharetris.
Primaque per coelum neruo stridente sagitta
Hyrtacidae iuuenis volucris diuerberat auras;
Et venit, aduersique infigitur arbore mali.
Intremuit malus, timuitque exterrita pennis
Ales, et ingenti sonuerunt omnia plausu.
Post acer Mnestheus adducto constitit arcu,
Alta petens; pariterque oculos telumque tetendit:
Ast ipsam miserandus auem contingere ferro
Non valuit; nodos et vincula linea rupit,

Quis

ctat; nec in eo haerendum, quod oleaginea corona sup. 246 et 269 commemorata non est. 496 *Pandare, qui* — v. Il. δ, 104 sq. *confundere foedus*, turbare, voc. propr. συγχέειν, vt ipse Homer. l. c. v. 269 ἐπεὶ σύν γ' ὅρκι' ἔχευσαν. *telum torsisti*. Pandarus emissa sagitta Menelaum vulnerauit. 499 *manu* h. l. sagitta certa manu emissa. 500-506 *Pro se quisque*, καθ' ἑαυτὸν ἕκαστος, h. e. εἰς δύναμιν. Sic Iliad. α, 271. 505 *timuit* pennis, pro vulgari: tremuit alis, h. e. plausit, trepidauit prae metu; vt Seruius: *terrorem suum pinnis significans*. Dictum adeo fere, vt: *increpare verbere, obiurgare brachio, flagris*. Mox i. *plausu*, alarum columbae debet intelligi; sup. 215. 216 *plausumque exterrita pennis Dat tecto ingentem*. Nunc tamen res forte nimium aucta est, per adiectum *omnia* resonuisse. 507-519 *acer* Cerda ad oculorum aciem referre mauult. At est epitheton ornans,

Quis innexa pedem malo pendebat ab alto:
Illa notos atque atra volans in nubila fugit.
Tum rapidus, iamdudum arcu contenta parato
Tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocauit,
Iam vacuo laetam coelo ſpeculatus; et alis
Plaudentem nigra figit ſub nube columbam.
Decidit exanimis, vitamque reliquit in aſtris
Aetheriis, fixamque refert delabſa ſagittam.
Amiſſa ſolus palma ſuperabat Aceſtes:

Qui

hans, à virtute omnino petitum. cf. ſup. ad lib. I, 14 et 99. *miſerandus*, σχέτλιος. *nodos et vinc.* vid. l. c. Il. ψ, 865 ſq. 512 Ἡ μὲν ἔπειτ' ἤϊξε πρὸς οὐρανὸν, *fugit in notos et nubila*, h. e. in nubes ac coelum euolauit; mox 517 idem: *in aſtris aetheriis* ornatius; etſi in eo argutantur Macrob. III Sat. 8 et alii. Et v. 525 *liquidis in nubibus*, h. e. aere. 513 *rapidus* Hom. l. c. v. 870 Σπερχόμενος. *in vota vocauit* v. ſup. ad v. 234: fratrem Pandarum inuocauit, tamquam heroem. Quod Eurytion hic facit, Merionae ars eſt ap. Homer. l. c. v. 870 ſqq. De v. 517 *in aſtris* iam dictum ad v. 512. 519-531 Aceſtes artem ſuam in eo declarat, quod longiſſime in altum emittit ſagittam. *arcumque* h. e. arcus tractandi peritiam. *monſtrum magno augurio futurum.* Non primo ſtatim obtutu occurrit, quid tandem *monſtrum* hoc, mirus hic caſus, ſagitta in altum emiſſa exardeſcens, tractum flammae in coelo faciens, et tandem igni conſumta, portendere debuerit; et *docuit* tamen mox *exitus*. Rem igitur, quae vere euenit, ante oculos habuit poeta. Sunt in oſtento nonnulla, quae ad laetum, alia, quae ad triſtem euentum ducant; vnde *terrifici vates* v. 524. Plerumque, etſi parum probabiliter, incenſas mox Troianorum naues reſpicere creditur prodigium. Sunt alia, quae aut comminiſcuntur, aut quae comminiſci licet. Forte tamen felicius ſit ariolabimur. Videtur oſtentum proxime ad Aceſten, aut eius poſteros, aut ad vrbem Segeſtam ſpectare deberet.

Reſpexit

Qui tamen aërias telum contendit in auras,
Oſtentans artemque pater arcumque ſonantem.
Hic oculis ſubitum obiicitur magnoque futurum
Augurio monſtrum; docuit poſt exitus ingens;
Seraque terrifici cecinerunt omina vates.
Namque volans liquidis in nubibus arſit arundo,
Signauitque viam flammis, tenuisque receſſit
Conſumta in ventos: coelo ceu ſaepe refixa
Transcurrunt crinemque volantia ſidera ducunt.
Adtonitis haeſere animis, Superosque precati
Trinacrii Teucrique viri. Nec maxumus omen
Abnuit Aeneas; ſed laetum amplexus Aceſten

Munerì-

Reſpexit haud dubie poeta ad bella Romanorum cum Siculis et Carthaginienſibus in Sicilia. Petiti ab his Romani armis; ſed eorum opes conſumtae bello, acceptis cladibus, vt nunc ſagitta in aere in fauillas abit. Aceſtes, quippe qui vrbem Siciliae Segeſtam tenebat, fata Siciliae augurio nunc recte declarare poterat. Imitationes loci duae ſunt: alia Statii VI. Theb. 938 ſq. vbi Adraſti telum emiſſum per aerem redit, eiusque vnius reditum in patriam declarat; altera Silii XVI, 614-628, vbi haſta emiſſa in medio campo fixa ſubito vireſcens Scipionis victorias ominatur. 523 Ambiguus eſt ſenſus pro temporis, quo vates cecinere, h. e. interpretati ſunt, diuerſitate: aut enim vates, de rebus, quae poſt euenere, conſulti, illud oſtentum has ipſas res portendiſſe, docuere; aut vates iam tum, Aeneae aetate, interpretati ſunt prodigium de euento aliquando futuro. *Exitus ingens* praeclare de euento magno ac mirabili. 527. 528 *ſtellae cadentes*, vt vulgo dicuntur: v. ſup. II, 693, vbi v. Not. Ge. I, 365-367. *refixa*, decidua, nam alias ſtellae dicuntur *fixae* eſſe. 530 *nec m. omen Abnuit Aeneas:* igitur accipit tamquam laetum? certe quod ille putabat. cf. Seru. ad 524. 530. 531-540 Imitatur Hom. l. c. Iliad. ψ, 616 ſqq., vbi Neſtor ſimili modo

Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur:
Sume, pater; nam te voluit rex magnus Olympi
Talibus auspiciis exsortem ducere honores.
Ipsius Anchisae longaeui hoc munus habebis,
Cratera inpressum signis: quem Thracius olim
Anchisae genitori in magno munere Cisseus
Ferre sui dederat monumentum et pignus amoris.
Sic fatus cingit viridanti tempora lauro;
Et primum ante omnis victorem adpellat Acesten.
Nec bonus Eurytion praelato inuidit honori;
Quamuis solus auem coelo deiecit ab alto.
Proximus ingreditur donis, qui vincula rupit;
Extremus, volucri qui fixit arundine malum.
At pater Aeneas, nondum certamine misso,
Custodem ad sese comitemque inpubis Iuli

Epytiden

do praemium extra ordinem fert. Ad *craterem* saltem cf. craterem Sidonium Od. δ, 115. *impressum signis*, anaglyphum. Luxuriat in eo Statius l. c. Theb. VI, 531 - 539. *Cisseus*, Thracum rex, cuius filia Hecuba. cf. inf. lib. X, 705. v. Munker. ad Hygin. f. 91. Notae ad Apollod. p. 759. De eodem Homerus Il. λ, 223. Locum hunc Virgilii eleganter expressit Ouidius in munere Anii Met. XIII, 681 sqq.

541 - 544 *praelato honori*, pro vulgari: honori, quem alter ipsi praetulerat, praeripuerat. Nam ita alterius quoque honor praelatus eius honori. *bonus* cum dilectu h. l. positum, vt ἐσθλός. *Proximus donis* (vt *proximus laude*) *ingreditur* (pro est), h. e. qui proximo loco praemio donatur, Mnestheus. Haec mea ratio. At Seru. *donis* h. e. ad dona; et Cerda: *ingreditur donis*, incedit gloriabundus cum donis. Ita esset, quod sup. 268. 269 *omnes donati ibant*. *Extremus*, Hyrtacides.

545 - 547 Nunc ludus Troiae instituitur, a nobilibus pueris actus, saepe ab Augusto exhibitus. cf. Suet. Aug. 43 et Intpp. -- *certamine misso*, vt ἀγών,

pro

Epytiden vocat, et fidam sic fatur ad aurem:
Vade, age, et Ascanio, si iam puerile paratum
Agmen habet secum, cursusque instruxit equorum,
Ducat auo turmas, et sese ostendat in armis,
Dic, ait. Ipse omnem longo decedere circo
Infusum populum, et campos iubet esse patentis.
Incedunt pueri, paritèrque ante ora parentum
Frenatis lucent in equis: quos omnis euntes
Trinacriae mirata fremit Troiaeque iuuentus.
Omnibus in morem tonsa coma pressa corona;
Cornea bina ferunt praefixo hastilia ferro;

Pars

pro certantium ac spectantium turba dimissa. Sed et pedestri sermone fere sic: vt apud Cic. *ante ludorum missionem* lib. V ad Diu. 12. -- *Custodem comitemque*, infra v. 562 *magistros*, ex suo aeuo adsciuit Virgilius, quo nobilibus iuuenibus addebantur tales magistri vel custodes (Horatio *reges*, vt I Od. 36, 8). cf. sup. v. 257 et infr. VIII, 515. *auo*, quippe in ludis in Anchisae honorem habitis. *circo*: v. sup. 289. 553-556 Ornatum verborum vide in *lucent* pro vehuntur, et *mirata fremit* pro miratur, et sic porro in aliis; vt infra: *fulgent*, *vagantur* etc. *coma pressa corona*, coronati, et quidem, vt inf. v. 673 intelligitur, vbi Ascanius *galeam ante pedes proiecit inanem*, corona super galeam imposita; qualis inf. VII, 751 *Fronde super galeam et felici comtus oliua*. Coma tamen vel sic *a corona* (non a galea) *pressa* dici potuit, quatenus haec caput ambiebat. *tonsa* autem *corona*, decerpta. Proprie arbor tonsa, cui frondes decerptae: vt inf. 774 *tonsa oliua*. vbi conf. (Male ad Horat. I Carm. 7, 7 hic locus excitatur). *in morem*, ex more huius ludicri. In Seruianis, post alia minus docta, subiectum paullo post: *Sed alii dicunt, potuisse eos galeas habere coronatas. Baebius tamen Macer* (eius mentionem facit Seruius etiam ad Ecl. IX, 47) *dixit: a Caesare Augusto pueris, qui luserunt Troiam, donatas esse galeas*

et

Pars laeuis humero pharetras; it pectore summo
Flexilis obtorti per collum circulus auri.
Tris equitum numero turmae, ternique vagantur
Ductores; pueri bis seni quemque secuti
Agmine partito fulgent, paribusque magistris.
Vna acies iuuenum, ducit quam paruus ouantem
Nomen aui referens Priamus; tua clara, Polite,
Progenies, auctura Italos: quem Thracius albis
Portat equus bicolor maculis; vestigia primi
Alba pedis, frontemque ostentans arduus albam.
Alter Atys, genus vnde Atii duxere Latini;

Paruus

et bina hastilia; ad quod Virgilium constat alludere. Poetae igitur iudicium in his ad suam aetatem accommodandis declarant haec Macri verba. conf. Sueton. Octau. 43; vnde in primis *torquem* v. 559 non sine consilio memoratum videas. 558. 559 Ornate pro: torquem collo gestabant aureum. cf. inf. X, 137. 138. *auri obtorti,* torti; vt στρεπτός.

560-574 Ternarium numerum ad tres P. R. tribus a Romulo institutas refert Seruius; saltem Centurias tres equitum respici dicere debebat. cf. Liu. I, 13. Sed ornauit poeta locum egregie eorum, qui turmas ducebant, nominibus et equis declarandis. *p. magistris* v. sup. v. 546. Fortasse ad turmas *maiorum puerorum* respexit. v. Sueton. Iul. 39: Octau. 33. *Paruus* hic *Priamus* Politae filius, Priami regis nepos. De *Polite* conf. Iliad. β, 791 et sup. lib. II, 526 sq. *auctura Italos.* Seruius: *Polites -- de quo Cato in Originibus dicit, quod ad Italiam venerit et segregatus ab Aenea condiderit oppidum* Politorium *a suo nomine.* Paullo post in equis v. 565-567 argutantur Intpp. *albas maculas* in praecipua aliqua corporis parte declarari puta, in pedibus, quos poetica ratione *primi vestigia pedis* dixit, et in fronte. Sunt, qui putent, Homerum Il. ψ, 453 poetae ante oculos fuisse. 568 Atiam gentem memorauit propter Atiam, Augusti matrem. v. Seru. et

ad

Paruus Atys, pueroque puer dilectus Iulo.
Extremus, formaque ante omnis pulcher, Iulus
Sidonio est inuectus equo: quem candida Dido
Esse sui dederat monumentum et pignus amoris:
Cetera Trinacriis pubes senioris Acestae
Fertur equis.
Excipiunt plausu pauidos, gaudentque tuentes
Dardanidae; veterumque adgnoscunt ora parentum.
Postquam omnem laeti consessum oculosque suorum
Lustrauere in equis: signum clamore paratis
Epytides longe dedit, insonuitque flagello.
Olli discurrere pares, atque agmina terni
Diductis soluere choris, rursusque vocati
Conuertere vias, infestaque tela tulere.
Inde alios ineunt cursus aliosque recursus

Aduersis

ad eum Burm.: it. Heins. ad h. l. cf. vel Suet. Octau. 4. *Latini* simpl. pro Romanis, vt saepe al. Heinsius eo refert, quod Atii Aricia erant oriundi. 572 *Esse* e Graecismo abundat: δῶκε ξεινήϊον εἶναι, et al. *Sidonium equum* dicere potuit etiam, qui ex Africa esset. Nam Phoenicios equos non memini narrari. 575 *pauidos.* Seruius: gloriae cupiditate sollicitos, vt III Ge. 106 *Corda pauor pulsans.* cf. Silius XVI, 431. 514. 479. Nec tamen iniucunda res, si puerilis aetatis ingenuam verecundiam commotumque sub certaminis ingressum animum exprimi putes. Mox eos cogita longo ordine incedentes campum in urbem obiisse.

580 sq. Hunc locum cum subiuncta comparatione e pulcherrimis esse puto viuida ad sensum rei ad eloquium difficilis repraesentatione. *pares* loco, ordine eodem, vt sup. v. 114; terni tamen h. e. ternis diuersis turmis, quas *choros* appellat, discedunt; mox iterum coeunt. *infesta tela tulere,* vt alias *ferre signa infesta,* inferre

Aduersis spatiis, alternisque orbibus orbes
Inpediunt, pugnaeque cient simulacra sub armis:
Et nunc terga fuga nudant; nunc spicula vertunt
Infensi; facta pariter nunc pace feruntur.
Vt quondam Creta fertur Labyrinthus in alta
Parietibus textum caecis iter ancipitemque
Mille viis habuisse dolum, qua signa sequendi
Falleret indeprensus et inremeabilis error.

Haud

inferre vel tenere, habere, gerere. Mox v. 584 *aduersis spatiis*, h. e. quibus ipsi aduersi h. e. obuii inuicem sibi facti rursus deflectunt se et in nouos gyros discurrunt. *alternis orbibus orbem Impediunt* praeclare, cum variis flexibus subeunt se inuicem saltantium ordines, seque miscent et implicant. In v. 585 dictio Lucretiana facile agnoscitur ex eius lib. II, 41 et 324 *belli simulacra ciere. sub armis*, vt saepe apud poetam, pro *armati*.

588 - 591 Non poterat Virgilius superare vel assequi locum Homeri, quem inter pulcherrimos primum excitandum credo, Iliad. σ, 590 sqq. ad 605 de Daedali choro. Rem itaque sapienter traduxit ad similem rem, Labyrinthum, quem ea cum arte effinxit, vt inter eius flexus legendos ipse quasi errore ferri videaris; ita implexa ipsa verba, quae Plinii animo obuersata puto in Labyrintho lib. XXXVI, 12 s. 192, vti ipse Virgilius Catulli memor fuisse videtur n. LXI, 112 - 115. *Creta in alta*, conf. mox lib. VI, 23, propter Idam et alios montes, quamquam et omnis insula *alta* est, quippe mari altior. *Parietibus caecis* h. l. qui visum ac prospectum intercipiunt, vt totum iter, qua pateat, aestimare nequeas. Ouid. in loco cum hoc comparando VIII Met. 158 sqq. *caeca tecta* dixit. Cuiacius Obss. I, 30 a Burm. laudatus *caecos parietes* esse sine fenestris docuit; sed hoc est ICtum interpretari, non poetam. *dolum* h. e. iter dolosum, fallens. *signa sequendi*, procedendi, vt poetis ἕπεσθαι, *sequi*, pro *ire*, h. e. notas viae et itineris, qua erat incedendum redituro. Ouid. l. c. Daedalus *turbat-*

Haud alio Teucrum nati veſtigia curſu
Inpediunt, texuntque fugas et proelia ludo,
Delphinum ſimiles: qui per maria humida nando
Carpathium Libycumque ſecant, * luduntque per vndas. *
Hunc morem, hos curſus, atque haec certamina primus
Aſcanius, Longam muris quum cingeret Albam,
Retulit, et priſcos docuit celebrare Latinos,
Quo puer ipſe modo, ſecum quo Troia pubes.
Albani docuere ſuos; hinc maxuma porro
Adcepit Roma, et patrium ſeruauit honorem;
Troiaque nunc, pueri Troianum dicitur agmen.
Hac celebrata tenus ſancto certamina patri.

Hic

que notas, et lumina flexum Ducit in errorem variarum ambage viarum. cf. inf. VI, 27 ſq.

592 - 595 *veſtigia impediunt*, curſus flexus implicant. *per maria humida* (ὑγρὰ κέλευθα θαλάσσης ap. Homer. huc vocat Seruius) *nando Carpathium Libycumve* (ſic legendum) *ſecant luduntque per vndas*, videtur aliquid otioſi eſſe in hac verborum copia, etſi bene video marium denominatione rei dignitatem increſcere. *luduntque per vndas*, haud dubie melius eſſet ſublatum. Ouidius de delphinis III Met. 685 *Inque chori ludunt ſpeciem, laſciuaque iactant Corpora, et acceptum patulis mare naribus efflant*; et qui anteiuit Apollon. lib. IV, 933 ſqq.

596 - 603 *Hunc morem -- Retulit*, innouauit, vt Seruius, repetiit. *priſcos Latinos* h. l. vt *antiqua Italia*, et ſic *Latium antiquum* inf. VII, 38. Aliter *priſci Latini* in hiſtoricis et geographicis; dum antiquum Latium et nouum iuxta ponitur. 599 Iungenda et explenda ſic: *docuit c. L.* eo modo, *quo puer ipſe* et *T. pubes* ea celebrauerant. Hinc *Albani* etc. 601 *honorem*, ludum ab origine ſua in Anchiſae honorem inſtitutum. 602 Pro vulgari, quod ex Suetonio

de

Hic primum Fortuna fidem mutata nouauit.
Dum variis tumulo referunt ſollemnia ludis:
Irim de coelo miſit Saturnia Iuno
Iliacam ad claſſem, ventosque adſpirat eunti,
Multa mouens, necdum antiquum ſaturata dolorem.
Illa, viam celerans per mille coloribus arcum,
Nulli viſa, cito decurrit tramite virgo;
Conſpicit ingentem concurſum, et litora luſtrat,

Deſer-

de puerorum luſibus Servius laudat: *Luſus ipſe, quem vulgo Pyrrhicham appellant, Troia vocatur*, poeta dixiſſe videtur exquiſitius: et nunc honor ille, ſeu ludicrum, *Troia*, pueri autem *agmen Troianum* appellantur. Alii ſic: *pueri*, Troianum hoc puerorum agmen, *Troia* appellatur; at alterum lenius.

604 ſqq. Nouum auertendi Troianos ab Italia conſilium Iunonis, incenſis nauibus; ad ductum hiſtoriae etiam hoc, etſi variis modis fuit narratum. Sed poetam decebat haec ad deae Troianis infeſtae machinationes referre. Quod Iridis miniſterio vtitur Iuno, Homeri exemplo facit. v. ſup. ad IV, 694. Tranſitum a laetis ad triſtia, adeoque delectationem ex rerum varietate, facile vel non monitus obſerues. *mutata nouauit*, pro mutauit, ornate. cf. Manil. IV, 580. Fortunae autem *perfidia* ac *fides* proprio aliquo modo tribuitur, quatenus fallit ſpem vel ſuſtentat conſtantia aut leuitate ſua. *ventos adſpirat eunti*, praeclare pro: volantem incitat, properare facit; quod optime fit vento ſecundo alis immiſſo. conf. ſup. IV, 223. *multa mouens* v. ſup. III, 34: X, 890. *necdum a. ſ. d.*, vt ſup. I, 25: inf. 781. 610 Ouidius *et remeat per quos modo venerat arcus*. Met. XI. 632. *cito tramite*, exquiſitius quam curſu, volatu. Comparant Homericum: Βῆ δὲ κατ' Οὐλύμποιο καρήνων ἀΐξασα.

611-617 *concurſum* v. ſup. 106. 107. *deſertos portus* v. ſup. 286. 287. Quod ludis non interſunt mulieres, ſed ſolitario in litore deſident, ex antiqua decori ratione et moris ſeueritate fit, quam tamen inter Graecos quo-

Desertosque videt portus classemque relictam.
At procul in sola secretae Troades acta
Amissum Anchisen flebant, cunctaeque profundum
Pontum adspectabant flentes: Heu! tot vada fessis,
Et tantum superesse maris: vox omnibus vna;
Vrbem orant; taedet pelagi perferre laborem.
Ergo inter medias sese haud ignara nocendi
Coniicit, et faciemque deae vestemque reponit;
Fit Beroë, Tmarii coniunx longaeua Dorycli;
Cui genus, et quondam nomen, natique fuissent;
Ac sic Dardanidum mediam se matribus infert:
O miserae, quas non manus, inquit, Achaica bello
Traxerit ad letum patriae sub moenibus! o gens
Infelix, cui te exitio Fortuna reseruat?

Septima

que serior vsus temperauit. Sed et illae *Anchisen flebant*, inferiis igitur adhuc operantes: cf. inf. 652. Bene ad miserationem: *Pontum adspectabant flentes*; et quod statim querelas subiungit; *heu tantum viae sibi Et tantum superesse maris*. 617 *Vrbem*, simpl. sedem.

618 - 622 *vestem*, versicolorem, qualis alias Iridi tribuitur. Vide tamen supra quoque de Venere I, 404 *pedes vestis defluxit ad imos Et v.* Cum *vestem deae* dixit, insidere debuit animo poetae species pallae, qua deae vestitae in signis artificum conspiciuntur. -- Iris *fit* *Beroë*, vt Laodice ap. Hom fit, Iliad. γ, 121. *Cui* siue ad Doryclum siue ad Beroën referas, parum interest. Hoc alterum melius; quatenus in feminae auctoritate nunc res posita; *nomen* tamen melius ad maritum referas: quem in Epiri finibus apud Dodonam, sub Tmaro monte habitasse puta. *genus*, nobilitas h. l. conf. sup. Ge. II, 240. *fuissent* pro *Cui fuerant*.

623 - 640 Artem agnosce, quod miseratione animis se insinuat, antequam ad consilium suum proferendum descendit. In v. 623 sq. sententia fere qualis sup. I, 94 sq.

Septima post Troiae excidium iam vertitur aestas,
Cum freta, cum terras omnis, tot inhospita saxa,
Sideraque emensae ferimur; dum per mare magnum
Italiam sequimur fugientem, et voluimur vndis.
Hic Erycis fines fraterni, atque hospes Acestes.
Quid prohibet muros iacere, et dare ciuibus vrbem?
O patria, et rapti nequidquam ex hoste Penates;
Nullane iam Troiae dicentur moenia? nusquam
Hectoreos amnis, Xanthum et Simoënta, videbo?
Quin agite, et mecum infaustas exurite puppes.
Nam mihi Cassandrae per somnum vatis imago
Ardentis dare visa faces: Hic quaerite Troiam;
Hic domus est, inquit, vobis. Iam tempus agi res;
Nec tantis mora prodigiis. En quatuor arae

Neptuno.

sq. et III, 321. 626 cf. lib. I, 755. 756. 628 *Sidera* aut tempestates aër, quae ortu vel occasu siderum saepe nascuntur, aut prouincias, quae sideribus subiacent, vt Ecl. X, 68 *Aethiopum versemus oues sub sidere cancri.* Haec Seruius. Exemplum quidem parum idoneum, sed de acceptione vocis h. l. in hunc sensum non dubito, vt terras diuersis coeli plagis subiectas intellexerit, post *freta, terras, saxa*, h. e. litora saxosa. Tum *emensae ferimur*, plenius quam: emensae sumus. Mox *mare magnum* simpl. vastum, immensum, nil amplius. *voluimur vndis*, grauiter pro nauigamus. Ad v. 629 et 627. 628 cf. inf. VI, 59-61. 630 vid. sup. v. 24. *iacere muros*, exquisite pro ponere, ducere; vt vulgo *fundamenta iaci* dicuntur. 634 *Hectoreos amnes*, exquisitius quam: Troianos, vt et alias. Ad sensum versus conf. lib. III, 349 sqq. scilicet, non continget, vt noua Troia alicubi nobis condatur? 636 Somnium hoc praeclarum poetae et adcommodatum commentum. 639 *tantis prodigiis*, rei per somnum tam manifeste monstratae. — *arae Neptuno.* Fortasse Anchisae aras potius exspectabas.

Neptuno. Deus ipse faces animumque ministrat.
Haec memorans, prima infensum vi conripit ignem,
Sublataque procul dextra connixa coruscat,
Et iacit. Adrectae mentes, stupefactaque corda
Iliadum. Hic vna e multis, quae maxima natu,
Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix:
Non Beroë vobis, non haec Rhoeteia, matres,
Est Dorycli coniunx; diuini signa decoris,
Ardentisque notate oculos; qui spiritus illi,
Qui voltus, vocisue sonus, vel gressus eunti.
Ipsa egomet dudum Beroën digressa reliqui
Aegram, indignantem, tali quod sola careret
Munere, nec meritos Anchisae inferret honores.
Haec effata,

At

spectabas. Sed, vt nunc est, ante ludos funebres commissos sacra debent esse facta Neptuno, vt in certamine nauali adesset, vnde arae adhuc titiones ardentes suppetebant. Quorsum autem arae quatuor? Seruius: *quatuor, quia singuli duces nauium* (vide supra 115), *qui certauerant, singulas posuerant -- alii tamen dicunt a Cloantho esse positas, qui promiserat se daturum* (sup. v. 233 sqq.) Adde Pompon. Sab. Non expedio equidem rem, nec refert.

641-652 Ornata oratio, vtpote in re, quae mirationem facere debet. Est autem haec caussa iusta ornandi, si id quaeritur, vt phantasma alte in mentem descendat. *connixa coruscat*, ornate pro connititur. 647 sq. conf. sup. I, 402. Memorabile est, quod Seruius ad h. l. habet: *Non est dissuasio, vt quidam putant, sed magis hortatur persuadendo, numinis auctoritate.* Sed idem *spiritum* male de odore accipit. Nam ad dignitatem spectat: h. e. spiritus altus, magnus; sensus, adeoque gestus, et oris species, maiestatem habens et numen. 651 *tali munere*, sacrificio et inferiarum caerimoniis tam sollemnibus, vt ipse poeta interpretatur:

At matres primo ancipites, oculisque malignis,
Ambiguae, ſpectare ratis, miſerum inter amorem
Praeſentis terrae, fatisque vocantia regna:
Quum dea ſe paribus per coelum ſustulit alis,
Ingentemque fuga ſecuit ſub nubibus arcum.
Tum vero adtonitae monſtris actaeque furore
Conclamant, rapiuntque focis penetralibus ignem;
Pars ſpoliant aras, frondem ac virgulta faceſque
Coniiciunt. Furit immiſſis Volcanus habenis
Tranſtra per et remos, et pictas abiete puppis.
Nuntius Anchiſae ad tumulum cuneosque theatri
Incenſas perfert nauis Eumelus; et ipſi
Reſpiciunt atram in nimbo volitare fauillam.

Primus

tatur: *nec meritos Anchiſae inferret* (voc. proprio) *honores.*

654 - 658 *oculis malignis,* h. l. ſimpl. toruis, transuerſis, quales alias maligni animi ſignum eſſe ſolent. *fatis vocantia regna,* vt *fata vocant, terrae vocant* ſup. I, 610, ita nunc exquiſitius *regna vocant fatis,* oraculis, vel ex fatorum ordine. *paribus,* pariter libratis, *alis* v. ſup. IV, 252. cf. Il. ε, 778. *ſecuit arcum,* ductum ex τέμνειν ὁδὸν, θάλασσαν, ἀέρα, petitum proprie ab agrorum ſulcis; vt ſit: fecit arcum lucidum euolando, *ſecuit viam, inceſſit per arcum.* Nam per arcum, tamquam tramitem, euolare debuit. cf. ſup. 609. 610.

660 *focis penetralibus;* focos penetrales dixit, qui in penetralibus (locis ſeu ſacrariis) ſunt. recte Donatus: ex interioribus partibus (domorum proximarum) incendia rapiebant. opp. *arae* quatuor v. 639. 662 Praeiuerat iam Lucret. V, 784. 785 *Arboribusque datum eſt Creſcendi magnum immiſſis certamen habenis;* imitatus hoc Silius IV, 682. 683: adde XVII, 96. -- (ex) *abiete puppes,* (ἐξ ἐλάτης pro νῆες ἐλάτιναι) *pictae,* vel colore inductae, vt ap. Homer. μιλτοπάρῃοι, vel propter pictam in puppi tutelam aut

 paraſe-

Primus et Afcanius, curfus vt laetus equeftris
Ducebat, fic acer equo turbata petiuit
Caftra; nec exanimes poffunt retinere magiftri.
Quis furor ifte nouus? quo nunc, quo tenditis, inquit,
Heu miferae ciues? non hoftem, inimicaque caftra
Argiuum; veftras fpes vritis. En, ego vefter
Afcanius: galeam ante pedes proiecit inanem,
Qua ludo indutus belli fimulacra ciebat.
Adcelerat fimul Aeneas, fimul agmina Teucrum.
Aft illae diuerfa metu per litora paffim
Diffugiunt; filuasque, et ficubi concaua furtim
Saxa, petunt. Piget incepti lucisque, fuosque
Mutatae adgnofcunt, excuffaque pectore Iuno eft.
Sed non idcirco flammae atque incendia vires
Indomitas pofuere: vdo fub robore viuit
Stuppa vomens tardum fumum, lentusque carinas
Eft vapor, et toto defcendit corpore peftis;
Nec vires heroum infufaque flumina profunt.
Tum pius Aeneas humeris abfcindere veftem,
Auxilio-

parafemon in prora pictum. *cuneos theatri* v. fup. 287 fqq. 667 Afcanius, vt erat, curfum ad nauale conuertit. *turbata caftra*, claffem. v. fup. III, 519. *magiftri* v. 546. 562. Afcanio autem egregie aliquae partes hac in re tribuuntur, cum ex perfonae dignitate tum ex aetatis alacritate. Mox 674 *belli fimulacra ciebat* Lucretianum eft, ex II, 42. 324.

676 *diuerfa litora*, diuerfas litoris partes, vt toties alibi. *Piget lucis*, vt IV, 451 *taedet coeli conuexa tueri*. *excuffa p. Iuno*, praeclare, furor a Iunone iniectus; vt *deus pectore accipi* dicitur. 680-684 Ornati verfus. *vires indomitas* ex Homerico ἀκάματον πῦρ. *vdo fub robore*, fub materia defuper aquis iniectis irrigata, *viuit* (pulchre pro durat, ignem alit)

Auxilioque vocare deos, et tendere palmas:
Iuppiter omnipotens, si nondum exosus ad vnum
Troianos, si quid pietas antiqua labores
Respicit humanos; da flammam euadere classi
Nunc, Pater, et tenuis Teucrum res eripe leto.
Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti,
Si mereor, demitte, tuaque hic obrue dextra.
Vix haec ediderat, quum effusis imbribus atra
Tempestas sine more furit, tonitruque tremiscunt
Ardua terrarum, et campi; ruit aethere toto
Turbidus imber aqua, densisque nigerrimus austris;
Inplenturque super puppes; semiusta madescunt
Robora. Restinctus donec vapor omnis, et omnes,
Quatuor amissis, seruatae a peste carinae.
At pater Aeneas, casu concussus acerbo,
Nunc huc ingentis nunc illuc pectore curas
Mutabat versans, Siculisne resideret aruis,
Oblitus fatorum, Italasne capesseret oras.
Tum senior Nautes, vnum Tritonia Pallas

Quem

alit) *stuppa*, qua coassatorum tignorum iuncturae stipatae sunt. *vapor* pro flamma et igne, Lucretii exemplo, vt ἀϋτμὴ ap. Homer. 688 *pietas* h. l. miseratio, qua miserias humanas numen respicit. Mox *letum* docte pro excidio et interitu; et simili modo paullo post *morti*. 694 *sine more*, immodice. Satis illustrarunt viri docti, v. c. Drakenb. ad Silium XIII, 449. Mihi videtur ita reddidisse poeta obuium illud apud Aratum aliosque: οὐ κατὰ κόσμον, h. e. ἀμέτρως. At Seruius: *sine exemplo* interpretatur, quem fere sequuntur alii. Mox *densis austris* pro nimbis, quos austri agunt; hoc imbre desuper implentur naues.

701. 702 Homericum: διάνδιχα μερμήριξε. Mox *capesseret* de consilio ac conatu. 704-708 Magni poetae vim et indolem agnosce in

hoc,

Quem docuit, multaque insignem reddidit arte,
Haec responsa dabat, vel quae portenderet ira
Magna deum, vel quae fatorum posceret ordo,
Isque his Aeneam solatus vocibus infit:
Nate dea, quo fata trahunt retrahuntque, sequamur;
Quidquid erit, superanda omnis fortuna ferendo
est.

Est

hoc, quod rem, quam factam alius nude sine auctoritate et apparatione exposuisset, a consilio prudentis alicuius amici proficisci et ab Anchisae vmbra per somnum oblata Aeneae approbari facit; multo vero magis in eo, quod Nautae persona vtitur, cuius nomen non obscurum inter eos Troianos fuit, a quibus Romanae gentes originem repetebant. Fuit enim Nautia gens, apud quam Palladii cura remanserat, ortum ducens a Naute, vel Nautio, qui Mineruae Poliadis sacerdos Palladium secum Troia absportasse narrabatur. Res nota ex Dionys. Halic. VI, 69 (p. 393) et Seruio ad h. l., qui Varronis de Familiis Troianis libros excitat. Hinc *Pallas* Nauten h. l. *docuit*, vt saepe ap. Homerum a diis artes edocti inducuntur. *vnum*: quod plenius sic effertur: quem vnum omnium maxime Pallas docuit. Nec nouum hoc, quod Pallas vaticinandi artem impertitur. Habes exemplum in Tiresia apud Callim. H. in Lau. P. 123 sqq. Versus 706 lectio vera vix est, siue Nautes *haec responsa* siue *haec* Pallas dabat, subiicere solebat, Nautae *responsa*, quae is vaticinaretur; vtrumque scabrum. Ceterum et hic vatem habemus, qui non futura praedicit, verum monitu, hortatu, consilio, prudentia aliis adest; atque hoc fere est antiquiorum vatum ac prophetarum munus: in quo sane illi interdum ἐνθουσιῶντες euentus consiliorum, tamquam ipsi iam animo prouidentes, efferre solebant. *Responsa* autem *dabat vel* super iis, *quae p.* adeoque vel de prodigiis procurandis, vel de fatali rerum ordine monebat.

710 *superanda omnis fortuna ferendo* plenius quam *ferenda est o. f.* -- *diuinae stirpis*; nam mater eum ex

Cri-

Eſt tibi Dardanius diuinae ſtirpis Aceſtes:
Hunc cape conſiliis ſocium et coniunge volentem;
Huic trade, amiſſis ſuperant qui nauibus, et quos
Pertaeſum magni incepti rerumque tuarum eſt;
Longaeuosque ſenes, ac feſſas aequore matres,
Et quidquid tecum inualidum metuensque pericli eſt,
Delige; et, his habeant terris, ſine, moenia feſſi;
Vrbem adpellabunt permiſſo nomine Aceſtam.
  Talibus incenſus dictis ſenioris amici.
Tum vero in curas animum diducitur omnis;
Et Nox atra polum bigis ſubuecta tenebat.
Viſa dehinc coelo facies delapſa parentis
Anchiſae ſubito talis effundere voces:
Nate, mihi vita quondam, dum vita manebat,
Care magis; nate, Iliacis exercite fatis;
Imperio Iouis huc venio, qui claſſibus ignem
Depulit, et coelo tandem miſeratus ab alto eſt.

Conſiliis

Crimiſo flumine ſuſceperat: v. ſup. 38. 39. 713 *ſuperant qui amiſſis nauibus* ſunt quatuor crematarum nauium copiae. 718 *Aceſta*, nota vrbs Egeſta vel Aegeſta, et vulgo Segeſta dicta, quam poeta nunc ab Aenea, comitibus, quos in Sicilia reliquerat, in eam conſcriptis, conditam narrat; v. mox v. 755 ſq. nomine tamen, non ab Aenea, ſed ab Aceſta impoſito. Ad v. 720 cf. ſup. 701. 702. De v. 721 ſup. lib. II, 8. 9. Poetis Nox iter per coelum faciens inde ab Occidente media nocte culmen coeli tenet, vt Sol medio die; prona inde verſus Orientem delata; vbi orto ſole ipſa euaneſcit, praeceps in Oceanum.

722 Quod non niſi Anchiſae auctoritate inclinatur ad Nautae ſuaſionem amplectendam, id toti conſilio condendae coloniae Troianae auctoritatem ac dignitatem magnam conciliat. *facies* eſt *εἴδωλον*, ſimulacrum. 726 *Διὸς δέ τοι ἄγγελός εἰμι*. Iliad.

Confiliis pare, quae nunc pulcherrima Nautes
Dat fenior: lectos iuuenes, fortiffima corda,
Defer in Italiam. Gens dura atque afpera cultu
Debellanda tibi Latio eft. Ditis tamen ante
Infernas adcede domos, et Auerna per alta
Congreffus pete, nate, meos. Non me inpia namque
Tartara habent, triftes vmbrae; fed amoena piorum
Concilia Elyfiumque colo. Huc cafta Sibylla
Nigrarum multo pecudum te fanguine ducet.
Tum genus omne tuum, et, quae dentur moenia, difces.
Iamque vale. Torquet medios Nox humida curfus;
Et me faeuus equis Oriens adflauit anhelis.
Dixerat: et tenuis fugit, ceu fumus, in auras.
Aeneas, Quo deinde ruis? quo proripis? inquit,
Quem

Iliad. β, 27: ω, 173. cf. fup. IV, 268. 730 *Gens dura*, vid. inf. IX, 603-613. 731-737 Huius ad inferos aditus prima femina iam lib. III, 441 fqq. in Heleni vaticinio feccrat; nunc paullo maiore exfpectatione lectoris animum erigit. *Auerna* fc. ftagna, iam ibidem vidimus v. 442 pro lacu Auerno; vt *Tartarus* et *Tartara*. cf. Seru. 735 v. inf. VI, 243 fq. 737 vid. ibid. 756 fqq. *moenia* ibid. 782. 738 Nox ad altiffimum mediumque coeli culmen euecta iam decliui via fertur. cf. v. 721. De v. 739 v. ad Ge. I, 250. Sentit vmbra primos Solis orientis acceffus, diluculo adueniente. Vmbras autem ac Manes lucem ac diem non ferre, omnium barbarorum fuperftitiofa opinione receptum eft. Re itaque ad Solis curfum et equos reuocata, fentit Vmbra Solis equos appropinquantes et iam fibi imminentes afflare fe. Circenfis curfus hoc frequens fpectaculum effe debuit, equus equum, cui imminebat, anhelitu et fpuma vrgens. cf. Ge. III, 111. Iliad. ψ, 380. *faeuus*, qui lucis vfum eripit vmbris, quas fub ortum diei ad inferos redire fas eft. 740 vt fup. II, 791 fq. *tenuesque receffit*

Quem fugis? aut quis te nostris conplexibus arcet?
Haec memorans cinerem et sopitos suscitat ignis;
Pergameumque Larem, et canae penetralia Vestae,
Farre pio et plena supplex veneratur acerra.
Extemplo socios primumque arcessit Acesten,
Et Iouis imperium et cari praecepta parentis
Edocet, et quae nunc animo sententia constet.
Haud mora consiliis; nec iussa recusat Acestes.
Transscribunt vrbi matres, populumque volentem
Deponunt, animos nil magnae laudis egentes.

Ipsi

cessit in auras. In 743 rem exilem ornate efferri obserua: interea ignem accendit. 744. 745 Etiam haec ornate: Penatibus ac Vestae mola salsa ac thure supplicat. *Larem* nonnulli de Anchisae vmbra accipiunt, quandoquidem patrum animae pro Laribus habitae sunt; sed hoc argute magis quam vere, et obstat: *Pergameum L.* Alii ipsam Vestam intelligunt; quod durum esse videtur. Malim de Penatibus accipere, qui pro Lare Troiae omnino haberi, atque ita a poeta appellari, poterant. cf. similem locum sup. III, 148 sq. 176. 177. Adde II, 293 sq. *penetralia Vestae* pro Vesta dixit, quae intima aedium parte velata et ab hominum adspectu intacta seruabatur. Aeneam itaque cogita ad hoc aedium penetrale conuersum sacra fecisse. *cana Vesta*, vel propter antiquam religionem, vt I, 292 *cana Fides*, vel quod e senioribus diis, qui iam ante Iouis pueri regnum coelum tenuerunt, vna est. Res ex theogoniis nota. Quod poeta thuris vsum heroicis temporibus tribuit, in eo suis magis temporibus quam rei veritati obtemperat. *Iliacis temporibus*, notum est ex Plinio, *nec thure supplicabatur.*

750. 751 Ornati versus dilectu verborum. *Transscribere Romani*, ait Seruius, *moris verbum est: transscripti enim in colonias ducebantur.* Potius ita dicendum: qui deducendi, ex vetere in nouam ciuitatem transscribuntur. Iidem *in coloniam adscribi*

Ipſi tranſtra nouant, flammisque ambeſa reponunt
Robora nauigiis; aptant remosque rudentisque,
Exigui numero, ſed bello viuida virtus.
Interea Aeneas vrbem deſignat aratro,
Sortitusque domos, hoc Ilium et haec loca Troiam
Eſſe iubet. Gaudet regno Troianus Aceſtes,
Indicitque forum, et patribus dat iura vocatis.
Tum vicina aſtris Erycino in vertice ſedes
Fundatur Veneri Idaliae, tumuloque ſacerdos
Ac lucus late ſacer additur Anchiſeo.

Iamque

adſcribi dicti ſunt. *Deponunt* ſignate, vt inutile onus. Illa vero egregia plane: *animos nil magnae laudis egentes*, non deſiderantes aut appetentes, non gloriae cupidos, ſed ingloria et obſcura vita contentos. 752-754 *reponunt* h. l. renouant, cum integris permutant. *ſed bello v. v.* vim orationi addit inuerſio, *ſed tales, quibus ſit v. v. ad bellum.*

755. 756 cf. I, 425. Aeneas ſortito diſtribuit locum aedibus futuris. *hoc Ilium et haec loca Troiam*, non vt hoc nomine appellauerit; ſed recordatione et repraeſentatione ad animum veteris Troiae, cum nouam coloniam conderet, hanc pro Troia et Ilio eſſe vult. 757. 758 *regno*, noua regni ſui acceſſione, noua vrbe. *indicit forum. forum* cum ſenatu iunctum haud dubie ad iudicia ſpectat. Aeneas iudicia conſtituit, rem iudiciariam deſcribit, et *patribus vocatis*, ſenatu lecto atque conuocato, *dat iura*, ad Senatum fert de nouis legibus ſcribendis. ſup. I, 426 *Iura magiſtratumque legunt ſanctumque ſenatum*; qui verſus fortaſſe ex hoc noſtro coaluit.

759-761 Veneris in Eryce monte ſupra Drepanum templum nobiliſſimum ad Troianos conditores refertur. Anchiſae autem, tamquam heroi, Flaminem cum ſacro luco conſtituit, *tumulo Anchiſeo*: qui conſecratus pro fano eſt. τὸ Ἀγχίσειον, ſc. τέμενος, quod per *lucum* deſignat. Nec male Ge. Fabricius ad templum et Flaminem

Iamque dies epulata nouem gens omnis, et aris
Factus honos: placidi ſtrauerunt aequora venti,
Creber et adſpirans rurſus vocat Auſter in altum.
Exoritur procurua ingens per litora fletus;
Conplexi inter ſe noctemque diemque morantur.
Ipſae iam matres, ipſi, quibus aſpera quondam
Viſa maris facies, et non tolerabile nomen,
Ire volunt, omnemque fugae perferre laborem.
Quos bonus Aeneas dictis ſolatur amicis,
Et conſanguineo lacrimans conmendat Aceſtae.
Tris Eryci vitulos, et Tempeſtatibus agnam,
Caedere deinde iubet, ſoluique ex ordine funem.
Ipſe, caput tonſae foliis euinctus oliuae,

Stans

minem D. Caeſaris reſpici a poeta ſuſpicatur. *Idaliae* v. I, 693.

762-764 Intellige, conſecrando Anchiſae ſacello per nouem dies fuiſſe ſacra facta: *aris factus honos.* Supra v. 104 luctu per nouem dies continuato, nono die fiebant ſacra et ludi. v. ib. *creber* primitiua vi, increſcens. *crebreſcunt optatae aurae* ſup. III, 530. Ad totum locum cf. Valer. Flaccum lib. I, 312 ſqq.

767-769 Egregie ad humani animi leuitatem et inconſtantiam! *nomen,* vt ne auditu quidem tolerabile eſſet. Mox *lacrimans* bene ex perſona pii Aeneae. *Conſanguineus* autem eſt eiusdem gentis.

772 *Eryci,* tamquam heroi. v. ſup. 392. 402. 412 ſqq. *Tempeſtatibus.* Nota res vel ex Horat. Epod. 10 extr. cf. ſupra III, 120. 773 *λύσασθαι τὰ πείσματα* v. c. Orphic. 1239 et al. cf. ſup. III, 639. 667. *ex ordine,* ſimpliciter pro deinceps, *καθεξῆς, ἐφεξῆς.* Ge. III, 341 *Saepe diem noctemque et totum ex ordine menſem Paſcitur.* cf. Ge. IV, 507 et inf. VII, 139; vt priore re expedita continuo ad alteram progreſſi ſint. 774-778 Sollennis ſacrificandi mos pro ſecunda nauigatione. Praeiuit Apollon. IV, 1595 ſqq.

Stans procul in prora pateram tenet, extaque salsos
Porricit in fluctus, ac vina liquentia fundit.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntis.
Certatim socii feriunt mare, et aequora verrunt.
At Venus interea Neptunum exercita curis
Adloquitur, talisque effundit pectore questus:
Iunonis grauis ira, nec exsaturabile pectus,
Cogunt me, Neptune, preces descendere in omnis:
Quam nec longa dies, pietas nec mitigat vlla;
Nec Iouis imperio fatisue infracta quiescit.
Non media de gente Phrygum exedisse nefandis
Vrbem odiis satis est, nec poenam traxe per omnem
Reliquias: Troiae cineres atque ossa peremtae

Insequi-

tonsae oliuae, vt sup. 556 *tonsa corona.* ornat epitheton; nam, dum corona fit, oleae frondes decerpi, eamque tonderi necesse est. Seruius et hic nimia cum subtilitate *comtam*, *minutis frondibus*, interpretatur. Salmasius diuersos vocis vsus miscet, vt solet. *Porricit* cf. sup. v. 238, vocab. sacrum ac proprium. De toto hoc sacro locus hic classicus est.

779 sqq. Quod in historica narratione simpliciter extuleris: secundo vento Cumas deferuntur Troiani; id nunc poeta ornat deorum interuentibus ac consiliis; quibus tempus hoc tanto magis nunc indigebat, quo minus alias intelligi potuisset, cur Iuno nullam nouam nunc moram accessui in Italiam iniiceret.

780 *effundit p. q.* Enniana formula. *Quam nec*; Iunonis, quam. Iunctura durior, quam in pedestri oratione vix ferres, hic epicam grauitatem habet. 783 *pietas* sc. Aeneae in illa placanda, v. c. sup. III, 547. -- *fatisue infracta quiescit*, ornate, pro: infringitur, flectitur, cum videat, fata a se interuerti non posse. cf. XII, 793 sqq. 785 *vrbem media de gente Phrygum*, media ex Troade, *exedisse*, confecisse, perdidisse, exci-

Insequitur. Caussas tanti sciat illa furoris.
Ipse mihi nuper Libycis tu testis in vndis,
Quam molem subito excierit. Maria omnia coelo
Miscuit, Aeoliis nequidquam freta procellis,
In regnis hoc ausa tuis.
Per scelus ecce etiam Troianis matribus actis
Exussit foede puppis; et classe subegit
Amissa socios ignotae linquere terrae.
Quod superest; oro, liceat dare tuta per vndas
Vela tibi; liceat Laurentem adtingere Thybrim:
Si concessa peto, si dant ea moenia Parcae.
Tum Saturnius haec domitor maris edidit alti:
Fas omne est, Cytherea, meis te fidere regnis,
Vnde genus ducis; merui quoque. Saepe furores
Con-

excidisse; nihil amplius. *Reliquias*, Troianos vrbe capta superstites, *traxe per omnes poenas*, omnibus calamitatibus ac malis versasse, iactasse; vt duci, agi, trahi, per vltima, per cuncta supplicia aliquis dicitur. *Troiae cineres atque ossa peremtae Insequitur* grauiter dictum; classis vero conflagrationem maxime respicit. 788 *caussas* conf. sup. I, 8 sqq.: X, 62 sqq. 89 sq.: XII, 791 sqq.

789-792 v. sup. I, 50 sqq. *molem*, h. e. tempestatem, et *miscuit*, v. ibid. v. 133. 134 *Iam coelum terramque* etc. *in regnis tuis* v. ibid. 138 sq. 793-795 *Per scelus*, in scelus actis, pro vulgari: ad scelus adactis. *ignotae* simpl. in aliena terra, respectu Italiae, quo tendebant. Mox *Laurens T.* docte, qui Laurentinos agros, adeoque veteres Laurentes attingit; et 797 *dare vela per vndas*, adiectum *tibi*, graeco more, per te, σοὶ pro διά σοι, tua opera, quantum per te licet.

800-802 Fas omnino est, te confidere, mare iri placatum ac tranquillum. Venerem mari ortam, Ποντίαν, Ἀναδυομένην, quis nescit? Fabula est ex cosmogoniis veterum seruata, sed a se-

Conpreffi et rabiem tantam coelique marisque.
Nec minor in terris, Xanthum Simoentaque teftor,
Aeneae mihi cura tui. Quum Troïa Achilles
Exanimata fequens inpingeret agmina muris,
Millia multa daret leto, gemerentque repleti
Amnes, nec reperire viam atque euoluere poffet
In mare fe Xanthus: Pelidae tunc ego forti
Congreffum Aenean, nec dis nec viribus aequis,
Nube caua rapui: cuperem quum vertere ab imo
Structa meis manibus periurae moenia Troiae.
Nunc quoque mens eadem perftat mihi; pelle timorem.
Tutus, quos optas, portus adcedet Auerni.

Vnus

quioribus miros in modos interpretatione variata. *Saepe.* Atqui femel, inquis, tantum lib. I, 125 fqq. Recte, reponit Burmannus, faepe hoc fieri, a poeta tamen praetermitti potuiffe. Quid vero? exciditne locus lib. III, 192 fqq. et V, 10 fqq.?

803-811 Refpicit Iliad. *υ* pugnam Achillis cum Aenea v. 79 fqq. 168 fqq., quem fubducit victoris manibus Neptunus v. 290 fqq. Mox et Hectore ab Apolline e pugna euocato caedes et fuga Troianorum fit verfus vrbem, parte fugientium in Scamandrum feu Xanthum acta; vnde pugna Achillis cum ipfo Scamandro Il. φ. -- *impingeret agmina muris* forte ex ἐμπλήσσειν. Imitatur locum Stat. VII, 28, cf. Il. φ, 294. 295. *gemerentque repleti Amnes etc.* v. Iliad. φ, 7 fqq. 218-220. *amnes*, nam Xantho auxilia aquarum tulit Simois, ibid. v. 307 fqq. -- *nube caua* v. Il. *υ*, 320 fqq. *cuperem cum* etc. vt fuit Neptunus inter infefta Troiae numina. v. ibid. 34 et 313 fqq. (cf. Aen. II, 610 fq.). Cauffam irae enarrat idem φ, 446 fqq.; vnde h. l. *periurae*, a periuro Laomedonte, cum nollet foluere mercedem propter muros exftructos ab eo ex condicto exactam.

813 *portus Auerni*, Cumas, adeoque Italiam accedet. lib. VI, 2. *Vnus*, Palinurus; cf. mox v. 833 fq. et VI,

Vnus erit tantum, amiſſum quem gurgite quaeret;
Vnum pro multis dabitur caput.
His vbi laeta deae permulſit pectora dictis:
Iungit equos auro genitor, ſpumantiaque addit
Frena feris, manibusque omnis effundit habenas;
Caeruleo per ſumma leuis volat aequora curru.
Subſidunt vndae, tumidumque ſub axe tonanti
Sternitur aequor aquis; fugiunt vaſto aethere nimbi.
Tum variae comitum facies; inmania cete,
Et ſenior Glauci chorus, Inousque Palaemon,
Tritonesque citi, Phorcique exercitus omnis;

Laeua

VI, 337 ſq.: quod episodium nunc praeſtruit; idem *vnum caput* v. ſq. Male Seru. hoc ad Miſenum refert; qui nec in nauigatione periit, ſed acceſſu iam ad Cumanum litus facto.

816 ſqq. Qui ſequitur locus, exornatiſſimus eſt, exemplo haud dubie in priore parte Homeri Il. *ν*, 123 ſqq., qui tamen plus ſublimitatis habet, in ceteris alterius Graeci poetae expreſſus. *auro*, iugo aureo. *feris* pro equis. v. II, 51. -- Ad v. 819 ſq. cf. ſup. I, 147. 154. 155. 156. -- v. 822 *Tum variae comitum facies*, exquiſitius quam: comites varia facie et adſpectu; nam *cete*, belluae marinae, in comitatu Neptuni aliorumque deorum marinorum; Proteo quidem pro armentis ea paſcente Odyſſ. *γ*, 448 ſqq.: Ge. IV, 430 ſq. 823. 824 Deos marinos omnino deſignat, quorum principes *Glaucus* ac *Phorcus* cum *Melicerta*. cf. ſup. v. 240 et Ge. I, 437. *Glauci chorus* vt *Phorci chorus* ſup. v. 240 et ap. Plin. H. N. XXXVI, 4, ſ. 7, qui hunc locum in animo habuiſſe videtur. *ſenior*, vt omnes omnino dii marini, quod docent theogoniae, a philoſophicis primum rationibus ductae, quibus rerum origo ab aqua petebatur. *Inous Palaemon*, Melicerta Inus f. v. Ge. I, 437. *Phorci exercitus*; deos marinos intelligo, propter laudatum modo v. 240 huius libri. Alioqui ad phocas et belluas marinas referam.

Laeua tenent Thetis, et Melite, Panopeaque virgo,
Neſaee, Spioque, Thaliaque Cymodoceque.
Hic patris Aeneae ſuſpenſam blanda viciſſim
Gaudia pertentant mentem; iubet ocius omnis
Adtolli malos, intendi brachia velis.
Vna omnes fecere pedem; pariterque ſiniſtros,

Nunc

referam. v. Val. Fl. III, 727. 825. 826 conf. Ge. IV, 338 ſqq., vnde v. 826 huc translatus. *Melite*, ap. Homer. Il. σ, 42 et Heſiod. Theog. 246 inter Nereides occurrit. De *Panope* conf. ſup. ad v. 240. Forte in hoc recenſu deorum marinorum Aeſchyli Γλαῦκος Πόντιος Maronis doctrinam inſtruxerat. Ipſum autem phantaſma deorum marinorum et monſtrorum circa nauem ludentium petitum eſt ex Apollon. IV, 930 ſq., vbi nauem e Planctis liberat Thetis cum Nereidibus.

827 Poteſt obſcurum eſſe, cum v. 777, 778 iam vento ſecundo nauigauerint, quid nunc nouae rei conſequutum ſit, inprimis cum Neptuni per mare inuectio tranquillum mare et ſerenum coelum effeciſſe narrata ſit v. 820. 821. Nihil puto aliud v. 829 ſqq. declarari, quam in ſumma maris coelique tranquillitate ventum iam ante ſecundum increbuiſſe, eoque facto nunc ſolis velis nauigaſſe Troianos, remisque otium feciſſe. Itaque in omnibus nauibus nunc mali attolluntur, vela intenduntur. -- *intendi brachia velis*, de antennis agi vel ex Val. Flacci imitatione lib. I, 126 conſtat; et duplicem poetarum eſſe in his verbis ſtructuram: *vela intendere antennis*, et, *antennas intendere velis*, ſatis notum eſt; vt nolim hic turbas factas. 830 *Vna omnes fecere pedem*. Copioſis virorum doctorum ad h. l. et ad Catullum, Lucianum, et al. diſputationibus agitata dictio. Nunc vulgaris eſt obſeruatio, et ſatis conſtat, *pedes* nautis dictos funes, quibus inferiores veli anguli, ſorte et ipſi interdum *pedum* nomine declarati, puppim verſus adducuntur; et vento quidem ſecundo a puppi ſpirante, ad vtrumque latus adducti illi vela ad ventum excipiendum expandunt, vt *vtroque pede*

currere

Nunc dextros ſoluere ſinus; vna ardua torquent
Cornua detorquentque; ferunt ſua flamina claſſem.
Princeps ante omnis denſum Palinurus agebat
Agmen; ad hunc alii curſum contendere iuſſi.
Iamque fere mediam coeli nox humida metam
Contigerat: placida laxarant membra quiete
Sub remis fuſi per dura ſedilia nautae:
Quum leuis aetheriis delabſus Somnus ab aſtris
Aëra dimouit tenebroſum, et diſpulit vmbras,
Te, Palinure, petens, tibi ſomnia triſtia portans
Inſonti; puppique deus conſedit in alta,

Phor-

currere diceretur nauis; vt et ap. Apollon. II, 932 velum ἐς πόδας ἀμφοτέρους intenditur; ſin ventus, etſi ſecundus, obliquus tamen eſſet, vel modo a dextra modo a ſiniſtra ſpiraret, *vno pede* ſeu fune intento, angulum veli inferiorem modo ab hac modo ab illa parte explicant. v. Catull. IV, 21: Plin. II, 47 ſ. 48. *Facere* autem *pedem*, vt *facere vela*, expedire, parare. Fundus rei in Homero Odyſſ. κ, 32: Αἰεὶ γὰρ πόδα νηὸς ἐνώμων· quem de velis accipiendum eſſe vix dubites, cum Aeoli beneficio nauiget; vid. ibid. v. 25 ſqq. Hoc loco ventum variante impetu oblique incidiſſe, illa declarant, quae declarandi cauſſa adiecta: *pariterque*, nunc *ſiniſtros nunc dextros ſoluere*, et intenderunt, *ſinus* velorum; quod dum faciunt, etiam antennas inflecti neceſſe eſt: *vna ardua torquent Cornua detorquentque.* Sic venti ſui, h. e. ſecundi, ferunt claſſem; donec ſub noctem recta a puppi flare incipiunt, ſec. v. 844: *Aequatae ſpirant aurae.*

833 de *Palinuro*, Iaſi f. memorat, quippe in fabulis Italicis nobili. *agmen*, vt poeta, de claſſe, quam ducit Palinurus. Mox v. 835 v. ad lib. II, 8. 9. Noctem deam in *meta*, ſumma, celſiſſima parte, in vertice coeli, conſtitutam eſſe puta, quippe curru vectam. 838 ſq. Somnus opprimit gubernatorem Palinurum; hoc vt poeta ornauit. 840 *triſtia ſomnia,*

Phorbanti ſimilis; funditque has ore loquelas:
Iaſide Palinure, ferunt ipſa aequora claſſem;
Aequatae ſpirant aurae: datur hora quieti.
Pone caput, feſſosque oculos furare labori.
Ipſe ego paullisper pro te tua munera inibo.
Cui vix adtollens Palinurus lumina fatur:
Mene ſalis placidi vultum fluctusque quietos
Ignorare iubes? mene huic confidere monſtro?
Aenean credam quid enim fallacibus auſtris,
Et coeli toties deceptus fraude ſereni?
Talia dicta dabat, clauumque adfixus et haerens
Nusquam amittebat, oculosque ſub aſtra tenebat.
Ecce deus ramum Lethaeo rore madentem,

Vique

nia, manifeſte pro ſomno; quod notandum propter alia loca. *Phorbantem* forte ex Iliad. ξ, 490 petiit poeta. 844. 845 *Aequatae aurae* opp. *vento obliquo.* v. ſup. ad v. 830 et IV, 587. *furari* exquiſitius quam ſubtrahere, ſubducere, κλέπτειν. 847 ſq. Comparant Lucret. II, 556-559. *vix attollens lumina.* Bona Seruii nota: „*numinis praeſentia praegravatus. nam et ſequens eius oratio turbata eſt; quod et ſemiplenae indicant elocutiones.*„ Recte vtique. *Mene iubes ignorare?* (pro vulgari: noſco illud, ſatis notum mihi eſt) mare placidum h. e. quam facile illud turbetur. *mene huic confidere monſtro?* mari, quod, inquit Donatus, decipit multos, inſido ingenio, et repente mobili. Sane hunc vocis vſum ita paullo inſolentiorem videri non nego. Malim ipſam hanc maris inſolitam tranquillitatem, ſubdolam tamen et inſidioſam, per *monſtrum* declaratam putare. *quid enim* male Seru. quidni? cur non? ſed eſt *quomodo vero:* vt toties *enim,* τί γὰρ; -- *et c.* h. e. et quidem, qui toties deceptus ſim. etc. Mox 852 ex Odyſſ. γ, 281 translatus eſt, vnde de Phrontide Palinurus adumbratus eſt.

854 cf. ſup. 838 ſq. *ramum*

proprie

Vique ſoporatum Stygia, ſuper vtraque quaſſat
Tempora; cunctantique natantia lumina ſoluit.
Vix primos inopina quies laxauerat artus:
Et ſuper incumbens, cum puppis parte reuolſa,
Cumque gubernaclo, liquidas proiecit in vndas
Praecipitem, ac ſocios nequidquam ſaepe vocantem;
Ipſe volans tenuis ſe ſuſtulit ales ad auras.
Currit iter tutum non ſecius aequore claſſis,
Promiſſisque patris Neptuni interrita fertur.
Iamque adeo ſcopulos Sirenum aduecta ſubibat;
Difficilis quondam, multorumque oſſibus albos;
Tum rauca adſiduo longe ſale ſaxa ſonabant:
Quum pater amiſſo fluitantem errare magiſtro
Senſit, et ipſe ratem nocturnis rexit in vndis,

Multa

proprie accipito. cf. Apollon. IV, 156. Ducta res ab aqua luſtrali. Imitatus eſt locum Silius X, 355. 356. 357, et poterat in id phantaſma facile incidere poetae ingenium, quia vſu loquendi ſomno natura humida tribuitur, forte ab noctis aere roſcido ducta. conf. ſup. ad I, 691. 692: III, 511. Aſperſione aquae Lethaeae *ſoluuntur*, laxantur, oculi ſomno illabenti obnixi et intenti. *Cunctari* poetis dicitur, qui reſiſtit, reluctatur. *natantia*, nota nunc elegantia v. Ge. IV, 496. 857-861 *Vix laxauerat -- et proiecit*, poetica ſtructura, ab Homero petita, pro *cum* proiecit (ſcil. Somnus Palinurum). *Cum puppis parte*, bene Seruius: pro oeconomia, vt triduo natare potuerit. v. VI, 349 ſqq. Mox *interrita*, ſine offenſione, nullo aduerſo caſu exterriti, nauigant.

864-866 Notus Homeri locus Odyſſ. μ, 39 ſqq.: 166 ſq., quem Virgilius ante oculos habuit. Adde Apollon. IV, 891 ſqq. et Orph. Arg. 1268 ſqq. Teneant adoleſcentes, non longe a Capreis in Sinu Paeſtano tres eſſe Sirenum

 petras,

Multa gemens, casuque animum concussus amici.
O nimium coelo et pelago confise sereno,
Nudus in ignota, Palinure, iacebis arena.

petras, *νήσους Σειρηνούσας*, aduersus promontorium Surrentinum, fluctuum allisione olim et naufragiis infames; Sirenes autem, puellaris formae speciem referentes, symbolica specie esse cultas templo et sacro in ipso promontorio. 870. 871 Aeneae verba sunt. vid. lib. VI. v. 1. — *serenum* h. l. etiam de pelago: nisi ex nota forma interpretari velis, vt sit: *coelo sereno pelagoque placido.*

P. VIR-

P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER SEXTVS

ARGVMENTVM

Cumas aduectus Aeneas, antrum Sibyllae petit: peractoque de more sacrificio, Phoebi oraculum consulit. Ibi et instantia pericula et futuri belli euentum discit 1—160. *Miseni cadauer in litore inuentum comburit, reliquiasque sub proximo monte sepelit, qui Miseni nomen ab illo obtinuit* — 235. *Inde columbarum ductu ad aureum ramum peruenit: quo decerpto, mactatisque hostiis deos inferos veneratus, Sibylla duce per Auerni fauces ad inferos tendit* — 336. *Palinurum, quod sepulcri honore careret, circa Stygiam paludem oberrantem inuenit, eumque vna in vlteriorem ripam traiicere cupientem Sibylla probibet, cenotaphiique et exsequiarum spe consolatur* — 383. *Post haec Stygem traiectus Aeneas, Cerberoque medicatis offis sopito, per loca infantium, eorumque, qui falso crimine damnati capite supplicium luerant, iter faciens, peruenit ad sedem eorum, qui amoris impatientia manus sibi consciuerant* — 449. *Ibi Elisam conspicatus cum ei se purgare vellet, illa indignabunda conspectum eius effugit* — 476: *inde progressus Deiphobum in sedibus eorum, qui bello aliquando claruerant, multis vulneribus lacerum conspicit, necisque eius indignum modum ab ipso edocetur* — 534. *Relicto deinde ad laeuam Tartaro, sceleratorumque poenas a Sibylla edoctus* — 627, *ad Ditis ipsius moenia contendit, aureumque ramum in ipso regiae limine defigit* — 636. *Post haec ad fortunatorum sedes iter instituit, et a Musaeo ad patrem suum perducitur* — 678. *Ibi Anchises Aeneam filium animarum originem, purgationem et consummationem edocet, eique Albanorum Romano-*

manorumque regum recensum facit, nobiliumque aliquot Romanorum nomina percurrens, ad Iulii Caesaris et Augusti laudes descendit — 860: Marcellumque Octauiae filium, immatura morte praereptum, miris in coelum laudibus effert — 888. Inde per eburneam portam ad Superos egressus, socios reuisit, relictisque Cumis Caietam petit.

Etiam hoc episodium libri sexti ab argumenti Aeneidis summa alienum, paullo longius petitum et in magna suauitate tamen narrationis et, quam illa habet, delectationis cursum sistere, impetum inhibere, Homius censebat. Hoc vero est poetam in ordinem cogere, ad annalium formulam reuocare, et omnes ingenii vires infringere. Est enim hoc inter poetae epici artes, cum in vna actione detexenda carmen epicum coerceatur, vt, variandae narrationis depellendique fastidii caussa, ad alia ornamenta, etiam ad seriores historias, descendere possit; vaticinia, somnia, etiam mortuorum responsa, futurae subolis recensum in subsidium adhibere. Animadvertendum porro est, primum Aeneae ad Italiam aditum hac narratione dignitatis et maiestatis religiosae vim et honorem accipere; nec alienum ab Aeneidis argumento posteritatis recensum haberi posse; inprimis ex Romanorum, quibus suam Aeneidem condebat poeta, animis et iudiciis. Videntur autem, Homeri in Odyssea exemplo, Necyiae a multis passim poetis epicis fuisse frequentatae; poterant enim hac narrationes habere magnam vim ad animos mirarum rerum specie tenendos. Vidit praeterea Virgilius, pro heroibus, quos Homerus commemorat, se Platonicis commentis de animabus, antequam hanc vitam ingressae fuerint, in alio loco degentibus, commode vti posse, vt Aeneae posteros et res Romanas carmini intexeret. Neque vero nihil, quod ad hunc descensum ad inferos duceret, aut eius exspectationem faceret, antecessit. Annon meminimus ab Anchisae vmbra hunc descensum filio fuisse mandato et monitu iniunctum? (lib. V, 731 sqq.) et multo ante iam Heleni monitu lib. III, 441 sqq. Cum autem totum poema et dignitatis epicae plurimum et gratiae ac delectationis ex vaticiniis habeat,

Sic fatur lacrimans, classique inmittit habenas,
Et tandem Euboicis Cumarum adlabitur oris.
Obuertunt pelago proras; tum dente tenaci
Ancora fundabat nauis, et litora curuae
Praetexunt puppes; iuuenum manus emicat ardens
Litus in Hesperium: quaerit pars semina flammae
Abstrusa in venis silicis; pars densa ferarum
Tecta rapit, siluas; inuentaque flumina monstrat.

At

beat, quae, vt alio loco obseruatum, ab obscurioribus ambagibus progressa mox ad disertiora et clariora effata procedunt, praeparatur etiam hoc libro legentis animus ad casus, et res in Latio euentum habituras, primum Sibyllae responso, v. 84-97, tum Anchisae oratione et recensu animarum, quae mox progenies Aeneae esset futura.

1-8 Ὣς φάτο δακρυχέων Homericum -- Nouum clauum ei, quem Palinurus in mare praeceps secum auellerat (sup. V, 858, 859), substitutum fuisse non dubito; sed hoc non est *classi immisit habenas*; Verum simpliciter excepto velis expansis vento, cursum vrgebat classis, et nauem regebat Aeneas, qui in Palinuri locum successerat. Nota metaphora ab aurigatione, vt sup. V, 662 de flamma vidimus: *furit immissis Vulcanus habenis. Euboicis Cumarum oris:* ad litus et sinum Cumanum. Liu. VIII, 22 *Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt.* v. Cluver. Ital. ant. lib. IV p. 1102. De conditoribus locus classicus ap. Strabon. V p. 243. Antecedere debuere vrbis origines colonias Ionicas et Aeolicas. v. Vellei. Paterc. I, 4. A seriori certe tempore Cumas a Chalcidensibus conditas ad Aeneae aetatem retraxit Virgilius. cf. Gell. X, 16. *dente tenaci.* sup. I, 169 *vnco non alligat ancora morsu. fundabat* exquisitius quam: firmabat, tenebat. v. 6. 7. cf. Aen. I, 174 sqq. et Ge. I, 135. *σπέρμα φλογὸς* ap. Homer. notum. *pars densa ferarum Tecta rapit siluas.* Quid est *rapit?* si, corripit, colligit, comportat; nihil potest ieiunius dici grandibus istis et turgidis

At pius Aeneas arces, quibus altus Apollo
Praesidet, horrendaeque procul secreta Sibyllae,
Antrum inmane, petit: magnam cui mentem animum-
Delius inspirat vates, aperitque futura. [que
Iam subeunt Triuiae lucos atque aurea tecta.
Daedalus, vt fama est, fugiens Minoïa regna,
Prae-

gidis verbis: *densa ferarum tecta*. Igitur poeta necessario debuit ita accipere: *rapit* cursu, rapido cursu perlustrant siluas, vt vel fontem aquae inuestigent, vel ferarum praedam ad epulas exquirant, vt lib. I, 192 sq. Sic *campum rapere* dicitur equus, et *aequora rapere* nauis. Ita eadem est sententia, quae infra v. 179: Itur *in antiquam siluam*, stabula alta ferarum.

9-12 Ad templum Apollinis, quod antiquissimum fuit in monte ad Cumas, et ad subiacens Sibyllae antrum tendit Aeneas. Facit autem id ex Heleni (III, 441 sqq.) et vmbrae Anchisae monitu V, 731 sqq. *arces*; erat templum in montium iugis; hinc *Apollo altus*. Porro *Sibylla horrenda*, epitheto translato; erant *secreta* (h. e. secretum) horrenda. cf. VII, 172. *mentem animumque* Homerico more *κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμόν*. *inspirat magnam mentem*, commotam et *ἐνθουσιῶσαν*. 13 Iter ad Apollinis templum (*aurea tecta*) erat per lucum, quo illud ambiebatur; ex more vetere. *Hecatae* autem ille lucus cum toto Averno sacer, vel, vt loquuntur alii, Proserpinae.

14-19 Videntur Siculi et Itali, quicquid apud se mirae vel praeclarae artis haberent, ad Daedalum retulisse. Colligas hoc vel ex Diodori lib. IV, 78. Habuitque adeo forte horum populorum ars aedificandi et sculpendi originem suam e Creta. Communis narratio est, Daedalum ex Creta profugum in Sicilia a Minoe fuisse oppressum. At poeta Daedalum ex Sicilia quoque fuga euasisse statuit. Praeclare Seruius: *Daedalus vero primum Sardiniam, vt dicit Sallustius lib. II Historiarum, post delatus est Cumas: et templo Apollini condito sacratisque ei alis in foribus haec vniuersa pinxit.* Ceterum

Praepetibus pennis auſus ſe credere coelo,
Inſuetum per iter gelidas enauit ad Arctos,
Chalcidicaque leuis tandem ſuper adſtitit arce.
Redditus his primum terris, tibi, Phoebe, ſacrauit
Remigium alarum, poſuitque inmania templa.
In foribus letum Androgei; tum pendere poenas
Cecro-

Ceterum totum, qui ſequitur, locum copioſius perſequutus eſt Silius XII, 89-103. Ornamenta ſaltem comparent ſtudioſi. -- v. 15 Horat. I Od. 3, 34: *Expertus vacuum Daedalus aera Pennis non homini datis.* Verba ex antiquiore ſermone poetico ſeruata. Cic. de Diuin. I, 47 ex Mario ſuo: *Hanc vbi praepetibus pennis lapſuque volantem Conſpexit.* conf. ſup. V, 254. In voc. *praepes* argutantur veteres Grammatici. v. Gell. VI, 6 et Seru. Nihil aliud eſt quam: celer, velox. 16 *ad Arctos:* cf. Ge. I, 245. 246. Siue ex Creta, ſiue ex Sicilia, ſiue ex Sardinia, vt modo e Salluſtio traditum vidimus, profugus, Daedalus volatu verſus ſeptentrionalem plagam contendit, dum Cumas aduolauit. Eſt tamen, quod haud neges, valde tumidum hoc, *gelidas enauit ad Arctos,* ſi non niſi de tali itinere accipitur. Enimuero longius olim Daedali errores fuere producti, ita vt etiam ſeptentrionales plagas, forte Hyperboreos, adiiſſe ferretur, vnde redux tandem Cumis Apollini templum ex voto poſuit. *enauit* (reſpexit ad hoc Quinctil. VIII, 6, 18), vſitata illa metaphora inter volatum et nauigationem. conf. Ge. V, 59. Sic mox *remigium alarum*, vt ſup. I, 301. *Chalcidica arce,* Cumis, v. ad v. 2. *leuis*, ornat epitheton volantem. *ſacrauit* tamquam donarium ex voto. Cogita notum morem eorum, qui ex mari erant ſeruati. Etiam *templum* ex voto factum videri poteſt.

20 ſqq. Poſſunt haec, ſi paullo ſeuerius agas, a re aliena videri, et videtur poeta argumenti, quod a multis Graecis poetis tractatum fuit, quorum et fuere *Theſeides*, dulcedine et copia abreptus eſſe. Sed obſerua, quam callide narrationem in ſculpturae argumentum mutauit, et ad hoc cognoſcendum otium fecit

Cecropidae iuſſi (miſerum!) ſeptena quot annis
Corpora natorum; ſtat ductis ſortibus vrna.
Contra elata mari reſpondet Gnoſia tellus:
Hic crudelis amor tauri, ſubpoſtaque furto
Paſiphaë, mixtumque genus prolesque biformis
Minotaurus ineſt, Veneris monumenta nefandae;
Hic

fecit Aeneae, praemiſſo Achate ad arceſſendam Sibyllam. Talia autem anaglypha in templorum foribus ex metallo pretioſiore, h. l. ex auro (v. inf. v. 32), antiquitas probare ſolebat. cf. Ge. III, 26. Imitationem loci vide apud Silium lib. III, 32. Fabulam cognoſcant, quibus opus eſt, ex Ouid. Met. VII, 456 ſqq. et VIII, 153 ſqq. aut ex Catulli Epithal. Pelei v. 73 ſqq. Apollod. III, 15, 7 et Not. p. 879 ſq. *ſeptena corpora natorum,* pro: nati, elegantius, vt ſaepe. Argutantur in numero Interpretes. Cum pueri ſeptem ſeptemque puellae mitterentur, quidni alteryrum tantum poni potuit? *ſtat,* adſtat, *vrna,* graphice hoc ad ſortitionem eorum, qui quotannis mittendi erant, declarandam. A v. 20-22 in alteris forium valuis expreſſas puta Athenas, Androgeo necem et ſortitionem puerorum; a v. 23 ſqq. autem in alteris valuis Cretam, taurum, Paſiphaen, Minotaurum, Labyrinthum, Ariadnen, Daedalum. 23 *Gnoſia tellus,* v. III, 115. *elata mari,* perpetuum inſularum epitheton: *alta,* quod alibi vidimus (cf. ſup. V, 588). *reſpondet,* in alteris valuis ex aduerſa, oppoſita, parte expreſſa eſt. *crudelis* amor, violentus, vt alias, ſaeuus. *ſuppoſta furto P.* pro ſuppoſita tauro adultero, per furtum: *κρυφίοις γάμοις μιγεῖσα,* ex nota Muſaei formula. Nolim tamen putare ipſam vaccam ligneam ipſumque flagitium expreſſum fuiſſe; ſed Paſiphae v. c. demulcens taurum: cf. anaglyphum ap. Winckelm. *Mon. ined.* -- *ineſt,* tamquam pars argumenti expreſſa. *Veneris m. nefandae,* partus nefandi amoris. Non aliter. Nota eſt de Minotauro fabula, in cuius interpretatione argutantur paſſim veteres, etiam ad h. l. Videtur ea ſimpliciter ex noto Cretae, Siciliae

et

Hic labor ille domus, et inextricabilis error;
Magnum reginae ſed enim miſeratus amorem
Daedalus, ipſe dolos tecti ambagesque reſoluit,
Caeca regens filo veſtigia. Tu quoque magnam
Partem opere in tanto, ſineret dolor, Icare, haberes.
Bis conatus erat caſus effingere in auro:
Bis patriae cecidere manus. Quin protenus omnia
Perlegerent oculis; ni iam praemiſſus Achates
Adforet, atque vna Phoebi Triuiaeque ſacerdos,
Deiphobe Glauci, fatur quae talia regi:
Non hoc iſta ſibi tempus ſpectacula poſcit.
Nunc grege de intacto ſeptem mactare iuuencos

Prae-

et Italiae, emblemate ducta, quod figuram tauri cum capite viri barbati exhibet; ſiue id patrii fluuii ſymbolum ſit, id quod probabilius, ſiue, quod alii putant, Ebonis, h. e. Solis. cf. Notae ad Apollod. p. 537. 27 Labyrinthus Daedali opus in Paſiphaes gratiam ſuſceptum, vt Minotaurus in eo abſconderetur. Sic Ouid. VIII Met. 157. Hygin. f. 40. Apollod. III, 1, 4. 15, 8. Apud Homerum Daedalus in Ariadnae gratiam chorum ſeu ſaltationem Labyrintho ſimilem inſtituiſſe narratur Il. σ, 591 ſqq., quem locum reſpicit Virgilius h. l. et ſup. V, 588 ſqq., quem confer. At nunc in *reginae,* regis Minois filiae, Ariadnae, gratiam Daedalus Theſeo iter per Labyrinthum filo monſtrauit; quod inventum alii poetae ſimpliciter ad Ariadnae ſollertiam referunt. — *doli* et *ambages,* flexus viae et errores Labyrinthi. Hos *reſoluit,* reditu et egreſſu monſtrato. *caeca,* etiam h.l. obſcura, ambigua, δυσνόητα. regit ille glomere iter incertum. Verſuum 30 - 33 de Icaro ſuauitatem et vim facile ſentis ex affectu et ex apoſtrophe ad Icarum proficiſci. Verba Auſonius imitatus eſt in Moſella v. 300 ſq. — *Quin p.* Καὶ μὴν καὶ, et vero ſane reliqua quoque ſigna perluſtraſſent. Mox v. 38 *grege de intacto,* boum iugo intactorum; Ge. IV, 540 *intacta totidem ceruice* iuuen-

Praestiterit, totidem lectas de more bidentis.
Talibus adfata Aenean (nec sacra morantur
Iussa viri) Teucros vocat alta in templa sacerdos.
 Excisum Euboicae latus ingens rupis in antrum:
Quo lati ducunt aditus centum, ostia centum;
Vnde ruunt totidem voces, responsa Sibyllae.
Ventum erat ad limen, quum virgo, Poscere fata
Tempus, ait; deus, ecce, deus. Cui talia fanti
Ante fores, subito non voltus, non color vnus,
Non comtae mansere comae; sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument; maiorque videri,
Nec mortale sonans; adflata est numine quando
Iam propiore dei. Cessas in vota precesque,

Tros,

iuuencas. Deiphobe autem Glauci filia non male editur, quoniam ille inter deos fatidicos habebatur.

40 sqq. Locorum situm et faciem plane legentis animo eripiunt interpretes, dum hic antrum in adyto templi in Cumani collis latere positum esse putant. Templum Apollinis monti impositum, qui mox vrbi pro acropoli fuit. Quod nunc memoratur *antrum Sibyllae*, in latere eius montis excisum, non longe ab eo loco abesse debuit. Ad hoc nunc abducit Aeneam Sibylla. Fallunt viros doctos *alta templa*, quae nunc non sunt Apollinis aedes, sed antrum Sibyllae.

42 *Euboicae rupis*, montium Cumanorum, v. ad v. 2, in quibus est antrum. Ornate dixit *latus montis excisum* esse *in antrum*. — *aditus*, puta, subterranei meatus, σύριγγες, vt in Aegypto appellabantur. Vbi itaque in interiore antro, adyto, Sibylla vaticinia effaretur, remeabat vox per infinitos hos canaliculos seu spiramina et exitus; quae res ad religiosum horrorem valde accommodata esse debuit.

45 Tempus ad oraculum precibus poscendum, vt ex v. 51 apparet. Sentit Sibylla statim in aditu templi dei afflatum. Locus de furore vatum egregius. *Non*

comtae

Tros, ait, Aenea? cessas? neque enim ante dehiscent
Adtonitae magna ora domus. Et talia fata
Conticuit. Gelidus Teucris per dura cucurrit
Ossa tremor, funditque preces rex pectore ab imo:
Phoebe, grauis Troiae semper miserate labores,
Dardana qui Paridis direxti tela manusque
Corpus in Aeacidae; magnas obeuntia terras
Tot maria intraui, duce te, penitusque repostas
Massylum gentis, praetentaque Syrtibus arua;

Iam

comtae mansere comae; atqui erant illae resolutae, vt in sacris mos erat, igitur nunc factae sunt horrentes; cf. Seneca Agam. 712. 713, seu iactatae, vt Tibull. II, 5, 66, quod malim ex Val. Fl. I, 208. 209 imitatione. *maiorque videri*, *μείζων εἰσιδεῖν*, vt solent maiora visu esse, quae sensus animumque magna miratione percellunt. Natum ex hoc ipso naturali sensu phantasma poeticum, vt dii, si hominibus, in primis ad terrorem, appareant, maiores maioresque fieri dicantur. *nec m. sonans.* v. V, 649: I, 328; adeoque diuinum quid. *cessas in vota:* ad vota: exquisitius dictum, quam: cessas facere vota. 52 *enim*, vt alias, pro: vero, enim vero. subintell. nisi vota feceris. *attonitae magna ora domus*, ad interioris maioris antri, tamquam adyti, fores. *attonitae*; vt rei inanimatae tribuatur sensus idem, qui eorum est, qui repente reuelli fores audiunt. Nec tamen male Seru.: facientis attonitos, stupendae. Videtur autem antiqua religio templorum fores nonnunquam ita machinis instruxisse, vt nulla hominum opera aperiri viderentur: in primis in oraculis. Eo spectabat nota Seruiana, cuius fragmentum habemus: *Trahit hoc de Matris Deum templo, quod non manu, sed precibus, aperiebatur.* 56-62 Semper a Troianorum partibus stat Apollo in Homero. 57 Fundus Il. χ, 359. 58-60 omnia in maius aucta. pro Poenis *Massylos* tamquam vicinos, et *Syrtes*, tamquam Africae adiacentem oram. *praetenta*, vt III, 692 *Sicanio praetenta sinu Insula.*

Iam tandem Italiae fugientis prendimus oras.
Hac Troiana tenus fuerit Fortuna secuta.
Vos quoque Pergameae iam fas est parcere genti,
Dique deaeque omnes, quibus obstitit Ilium et ingens
Gloria Dardaniae. Tuque, o sanctissima vates,
Praescia venturi, da, non indebita posco
Regna meis fatis, Latio considere Teucros,
Errantisque deos, agitataque numina Troiae.
Tum Phoebo et Triuiae solido de marmore templum,
Instituam festosque dies de nomine Phoebi.
Te quoque magna manent regnis penetralia nostris:
Hic ego namque tuas sortis, arcanaque fata,
Dicta meae genti, ponam, lectosque sacrabo,

Alma,

61 *Italiae fugientis* v. sup. V, 629. 62 *Troiana Fortuna*, aduersa sc. Mox 64 dii Troianis infesti apud Homerum. *obstitit*; quae consiliis nostris obsistunt, inuisa sunt. 65-68 Vide v. 84 sqq. *Da*, fac, effice, vt passim, v. c. XII, 97. Tribuit autem superstitio hoc vatibus, vt, quae praedicunt, videantur ipsi quasi efficere et pro arbitrio constituere; vnde etiam cum obiurgatione ab iis postulatum videmus, vt laetiora vaticinentur. Iam pro, *nos considere*, quam grauiter ista dicta sunt v. 67. 68! *da Latio c. Teucros — Troiae.* 69-74 Ad templum in Palatio ab Augusto factum respici, vt Aeneas ex posterorum persona vota faciat, iam Seruius notauit. conf. Sueton. Octau. 29. Ex Virgilii verbis vix aliter sentias, quam cum Apolline Dianae quoque sorori fuisse id consecratum, vt in ludis saecularibus aliisque sacris consociatae fuere vtriusque religiones. *festos dies*, ludos Apollinares ab eodem institutos. 71-73 libros Sibyllinos et XVuiros iis inspiciendis. Seruati autem illi libri primum in Capitolio, ab Augusto vero sub Apollinis Palatini basi conditi; vt ex Suetonio notum Octau. 31 et Tibullo II, 5, 1 *Phoebe faue*,

Alma, viros. Foliis tantum ne carmina manda;
Ne turbata volent rapidis ludibria ventis.
Ipſa canas oro. Finem dedit ore loquendi.
At, Phoebi nondum patiens, inmanis in antro
Bacchatur vates, magnum ſi pectore poſſit
Excuſſiſſe deum: tanto magis ille fatigat
Os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo.
Oſtia iamque domus patuere ingentia centum
Sponte ſua, vatisque ferunt reſponſa per auras:
O

faue, nouus ingreditur tua templa ſacerdos, Quindecemuir Meſſala: haec igitur ſunt *penetralia*. Neque Ovidius intelligendus aliter, etſi rem ita effert, quaſi templum et ſacra habuerit Sibylla, Met. XIV, 128 *Templa tibi ſtatuam, tribuam tibi thuris honorem*. 74-76 Exſequitur Aeneas Heleni praeceptum, ſup. III, 443. 444 et 457 *Ipſa canat*. nunc igitur more ſuo relicto, non foliis dicta inſcribit, ſed ore profert. Tum v. 75 ornate: ne diſſipentur. Tota de Sibylla fabula ad antiquiſſima pertinet tempora; ex iisdem etiam petita eſſe puta folia arborum, quibus illo aeuo ſcribebatur, nondum alia meliore materia inuenta.

77-80 Ornate omnia; a domandis equis translata verba (conf. v. 100. 101) ad vatem, quae nollet deum recipere, ἐνθειάζειν, cum diuina vis crederetur corpus mortale, tamquam ſui non capax, grauiter vexare. — *bacchatur* pro ſimplici diſcurrit, v. ſup. IV, 301. *Fingitur* equus a magiſtro *premendo*, h. e. preſſus frenis, compreſſus, coercitus. cf. ſup. I, 63; ergo *fingit premendo* pro, premit. Eſt etiam breuitatis laus in *tanto magis*. Intell. verum, quanto magis illa bacchatur, adeoque reluctatur, tanto magis illi inſtat, vt furorem concipiat et vaticinia effundat. Non autem niſi cum ſpaſmis et conuulſis inter dolores membris vates, quippe ecſtatici, inſaniebant. 81. 82 aditus ad interiores receſſus antri. v. ſup. ad v. 52. cf. Callim. in Apoll. 3. 6. 7. Putanda autem eſt Sibylla adytum ingreſſa,

O tandem magnis pelagi defuncte periclis!
Sed terra grauiora manent. In regna Lauini
Dardanidae venient; mitte hanc de pectore curam:
Sed non et venisse volent. Bella, horrida bella,
Et Thybrim multo spumantem sanguine cerno.
Non Simois tibi, nec Xanthus, nec Dorica castra
Defuerint. Alius Latio iam partus Achilles,
Natus et ipse dea. Nec Teucris addita Iuno
Vsquam

gressa, deo plena, ex adyto haec vociferari, voce per caua antri resonante. conf. v. 98 et 44. 83 sq. secundum Heleni praedictionem sup. III, 458. sq. conf. praeclarum locum Tibulli II, 5, 39 sqq., vbi Sibyllae oraculum, alio quidem tempore ac loco, latius tamen expositum est. *in regna Lauinii*, ad Lauinium. hoc tandem manifestum de aditus ad Italiam loco vaticinium. Reliqua egregie ad horrorem partim rerum exemplis et verborum ornatu, partim comparatione cum rebus Troianis, quarum quanta vis ad Aeneae animum recordatione esse debebat! 87 iam Homero frequentata rei imago Il. η, 329. *Dorica castra*, sup. II, 27. 88 sqq. Eadem calamitatum series renascetur. cf. inf. X, 60, 61, 62. *Alius L. i. p. Achilles*, Turnus Veniliae f. v. inf. X, 76. Nec hoc sine veterum exemplo. v. c. Eurip. Troad. 614. 615 φεῦ· φεῦ· Ἄλλος τις Αἴας, ὡς ἔοικε, δεύτερος Παιδὸς πέφυκε σῆς et sup. Ecl. IV, 36 *Alter erit tum Tiphys* etc. etiam in vaticinio. Neque aliter in praedictionibus vatum Hebraicorum Dauides et alii iterum excitantur tamquam reduces. 90 *Nec Teucris addita Iuno Vsquam aberit.* Interpretatio loci e veteribus nobis seruata est. Macrob. VI Sat. 4 vnum ex iis locis esse docet, in quibus vetustum verbum seruauerit poeta. *addita, id est, affixa, et per hoc, infesta. Hoc iam dixerat Lucilius lib. XIV his versibus: Si mihi non praetor siet additus atque agitet me, Non male sic ille, vt dico, me extenderat vnus*; Etiam Seruius: *addita Iuno, inimica. Est autem verbum Lucilii et antiquorum: vt Plau-*

Vsquam aberit. Quum tu supplex in rebus egenis
Quas gentis Italum aut quas non oraueris vrbis!
Caussa mali tanti coniunx iterum, hospita Teucris;
Externique iterum thalami.
Tu ne cede malis: sed contra audentior ito,
Qua tua te Fortuna sinet. Via prima salutis,

Quod

Plautus Aul. III, 6, 16 Argus, quem quondam Ioui Iuno custodem addidit. Sed alterum hoc Plauti ex iis potius exemplis est, quae doceant, quomodo voc. *additus* in hunc significatum transire potuerit. Scilicet *custodem dari, addi,* voc. proprium est; v. c. inf. IX, 649 *Tum comitem Ascanio pater addidit*; et Horat. Od. III, 4, 79 *nequitiae additus Custos*, vultur, qui Tityi iecur obseruat. Iam autem qui *custodes additi* sunt, in primis peccare volentibus, iidem molesti sunt, difficiles, odiosi, infesti. Conf. Gesneri Thesaur. LL. h. v. Virgilium imitatus est in vocis vsu Silius II, 595 *agit addita Erinnys.* Paullo aliter comparata sunt exempla, in quibus *addi* vel *additi esse* dicuntur, qui non sine molestia aliqua accedunt ad nos, vel quae nobis contingunt ingrata. v. c. ap. Stat. II Theb. 320 *Et, qua non grauior mortalibus addita cura, Spes.* Ad hoc genus referenda loca, quae afferunt Drakenb. ad Silium l. c.: Gronou. ad Senec. Herc. fur. 1237 et al., non ad prius. Adde Val. Fl. VI, 181. Aliter rem expedire voluisse videtur Burmannus, qui ita ordinat verba: „*nec Iuno aberit Teucris, addita* scilicet aliis hostibus, Turno et reliquis.„ hoc vero multo durius; etiam si iungere velles: *nec aberit addita*, h. e. addetur, accedet sc. noua hostis. Si quis nondum vllo interprete inspecto locum legat, is haud dubie ita accipiet: *nec deerit in Italia Iuno, addita Teucris*, quae semper Troianis adesse, iis instare, eos vrgere, persequi, solet. — Eas res infesti animi esse, quis dubitet? *quum tu* pro vulgari: tum tu. 91 *oraueris* v. lib. VIII Euandrum et Agyllinos Etruscos. *in rebus egenis*, angustis, periculosis. Noli cum Seruio et aliis de fame accipere. *coniux* Lauinia, vt olim Helena. 96 *qua* via et ratione,

Quod minime reris, Graia pandetur ab vrbe.
Talibus ex adyto dictis Cumaea Sibylla
Horrendas canit ambages, antroque remugit,
Obſcuris vera inuoluens: ea frena furenti
Concutit, et ſtimulos ſub pectore vertit Apollo.
Vt primum ceſſit furor, et rabida ora quierunt;
Incipit Aeneas heros: Non vlla laborum,
O virgo, noua mi facies inopinaue ſurgit.
Omnia praecepi,atque animo mecum ante peregi.
Vnum oro. Quando hic inferni ianua regis

Dicitur,

ratione, quomodo, ᾗ. *Graia ab vrbe*, Pallanteo Euandri.

100 Euenta rerum obſcuris verbis prodit. Imitatur locum Lucanus I, v. 637, 638. 100. 101. adeo concitauerat eam Apollo. conf. v. 79. 80. *ea frena*, τοῖα, tam valida. *ſtimulos ſub p. vertit*, h. e. in pectore figit, verſat. Sed plus ineſt alteri verbo; continuato ſc. ictu. *Frena et ſtimulos*, ad furorem declarandum a Tragicis habet poeta; forte ex οἶστρος natos. Inter loca, quae Interpr. laudant, vnus eſt accommodatus Euripidis (Iphig. in Taur. 935) de furiis: ἠλάστρουν θεαί, Ὥστ' αἱματηρὰ στόμι' ἐπεμβαλεῖν ἐμοί. Mox v. 104 *facies* eſt ſpecies, genus; *ſurgit*, exquiſite, euenit, occurrit. Scilicet audierat Aeneas omnia a patre V, 730. 731 et Heleno III, 458; adeoque iam ante animo conceperat, προὔλαβε. Non male Aeſchylus comparatur Prometh. 101 - 103. *peregi* pro vulgari: exegi, perpendi. 106 *ianua regis* h. e. palatii vel regni aditus. — *tenebroſa palus Acheronte refuſo*. Cum Acherontem mox in inferis locis poni a poeta videamus, Seruius, et ex eo Pomponius, pronunciant: *Auernum ſignificat, quem vult naſci de Acherontis aeſtuariis*. Vt Auernus adeo ſit Acherontis (cui *aeſtus* tribuitur inf. v. 296. 297) ex inferis partibus exvndantis et ſupra crateris ſui labra exuberantis (*refuſi*) aqua; ductum ex Platone; in cuius Phaedone p. 83 B. Frf. Tartarus omnes

amnes

Dicitur, et tenebroſa palus Acheronte refuſo:
Ire ad conſpectum cari genitoris et ora
Contingat; doceas iter, et ſacra oſtia pandas.
Illum ego per flammas et mille ſequentia tela
Eripui his humeris, medioque ex hoſte recepi;
Ille meum comitatus iter, maria omnia mecum,
Atque omnis pelagique minas coelique ferebat
Inualidus, vires vltra ſortemque ſenectae.
Quin, vt te ſupplex peterem, et tua limina adirem,
Idem orans mandata dabat. Gnatique patrisque,

Alma,

amnes recipit, aqua autem *αἰωρεῖται δὴ καὶ κυμαίνει ἄνω* etc. (paullo aliter quam apud Homerum Od. κ, 514 Cocytus Stygis ἀποῤῥώξ eſt.) At Valer. Fl. IV, 594 *illic* (iuxta Heracleam Paphlagoniae) *Acheron — vaſtoque exundat hiatu Fumeus* et de eodem Apollon. II, 747 *κοίλη δὲ φάραγξ κατάγει μιν ἄνωθεν.* Ipſe enim Acheron in imis terrae radicibus: *Κυάνεον δ' Ἀχέρονθ', ὃς ἔχει ῥιζώματα γαίης* Orph. Hymn. XVII, 10; vnde tamquam efferueſcens et ebulliens erumpit in ſuperas oras. De his ipſis locis Vlyſſis aditu celebratis agens Lycoph. v. 695 *καὶ Ἀχερουσίαν Ῥόχθοισι κυμαίνουσαν οἴδματος χύσιν*, et eundem in ſenſum Silius *eructare* dixit in loco ex Marone expreſſo X, 425 *ſpecus eructat acerbam Cocyti laxo ſuſpirans ore paludem.* Docta haec ſunt, quis neget? Si quis tamen ipſis poetae verbis inſiſtat, ea vix aliter accipiet, quam *paludem Acheronte refuſo* dictam eſſe pro *palude Acherontis refuſi*, h. e. exaeſtuantis: ἀναχυθέντος. Ita ex communi vſu ἀνάχυσις, in illo Geographi: Ἀχερουσία λίμνη, ἀνάχυσίς τις τεναγώδης θαλάσσης Strabo V, p. 243 D., vbi eſt aeſtuarium maris per aeſtum exvndantis ſupra littora. Fuit ſcilicet in his ipſis locis ad Cumas *palus Acheruſia:* quam Maro intelligere videri poteſt. — Mox *ſacra oſtia*, vt Homericum θεῖα, et inf. 573 (non vt Seru.), cuius voc. ſignificatus latiſſime patet, vt in noſtris linguis nihil ſit, quod ſatis reſpondeat: h. l. quae cum horrore adimus. 116 *mandata*

Alma, precor, miserere; potes namque omnia; nec te
Nequidquam lucis Hecate praefecit Auernis:
Si potuit Manis arcessere coniugis Orpheus,
Threicia fretus cithara fidibusque canoris;
Si fratrem Pollux alterna morte redemit,
Itque reditque viam toties. Quid Thesea, magnum
Quid memorem Alciden? Et mi genus ab Ioue summo.
Talibus orabat dictis, arasque tenebat;
Quum sic orsa loqui vates: Sate sanguine diuom,
Tros

data dabat sup. V, 732. 733. Mox 118 *Hecate:* nam sup. v. 35 *Phoebi Triuiaeque sacerdos.* 119. 120 Aut supplendum alterum membrum: quidni et mihi adire inferos liceat? aut iunge: *miserere — Si potuit.* Statii imitationem vide Silu. V, 3, 271 sqq. — *fretus*, vsus. Homericum πίσυνος, et in hac ipsa re Orph. Arg. 42 Ἡμετέρῃ πίσυνος κιθάρῃ: simpl. pro: ope citharae. 121. 122 Vt cum Castore, qui mortali patre, Tyndareo, natus erat, immortalitatem communicaret Pollux Ioue patre natus, hoc a diis consequutus est, vt, quoties ipse ad inferos se contulisset, fratri apud deos interim versari liceret. Hinc alternis sedes mutatae. Fabula varie a poetis tractata et ornata. Fundus Odyss. λ, 302. 303; at v. Pindar. Nem. X. — Etiam Theseus et Hercules memorantur, quatenus inferos adiere. v. inf. 392 sqq. Aliter v. 618 fabula de Theseo tractata; vnde reprehensus poeta iam olim ap. Gell. X, 16.

124 *aras tenebat.* Notissimus precantium mos. Si tamen teneas animo, Aeneam in ipso limine templi vel antri substitisse (cf. mox v. 151 et is perpetuus veterum mos, si deum consulerent), dum vates penetraret ad adytum, v. 98: ara, difficultatem habere potest, quo loco sita fuerit. Scilicet, si ad limen substiterunt consulentes deum, de tota ea parte intelligendum, quae vsque ad adytum patebat, adeoque πρόναος et ipse ναὸς sub limine et aditu intelligendus. 126 *Auernus* h. l. simpl. pro locis inferis; non lacus, vt inf. 237 sq., sed vt
in

Tros Anchisiada, facilis descensus Auerno;
Noctes atque dies patet atri ianua Ditis;
Sed reuocare gradum, superasque euadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est. Pauci, quos aequus amauit
Iuppiter, aut ardens euexit ad aethera virtus,
Dis geniti potuere. Tenent media omnia siluae,
Cocytusque sinu labens circumuenit atro.
Quod si tantus amor menti, si tanta cupido est,
Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara; et insano iuuat indulgere labori:
Adcipe, quae peragenda prius. Latet arbore opaca
Aureus et foliis et lento vimine ramus,

Iunoni

in Ἀχέρων δυσέξοδος vel ἀνέξοδος. 127 *patet* accessu libero et expedito. 129 Pauci ἥρωες διογενεῖς, si fuerint θεοφιλεῖς et καλοκἀγαθοί. Sententiam v. 126 - 128 interpretatur Seneca Herc. fur. 675 sq. *aequus*, propitius h. l. 131 *siluae* memoratae tenebrarum et caliginis significandae caussa; ducta imagine ab Auerni lacus situ sup. 118 *luci Auerni*. *Cocytum*, *Stygem*, *Acherontem*, promiscue ponit poeta. *sinu* praeclare, de cursu fluvii, qui ambit locum. 134 *Bis*. nata rei perceptio haec ex Homericis Odyss. μ, 22 Σχέτλιοι — Δισθανέες etc. Sed „Pollio admiratur, cum „Aeneas esset futurus deus, „cur dicat bis. Soluitur „hoc, quia apud Homerum „(Odyss. μ, 600 sq.) Vlysses „vidit vmbram Herculis „apud *inferos*.„ Recte hoc; vt adeo et heroum inter deos receptorum vmbrae in locis inferis habeantur. Ceterorum Grammaticorum argutias nemo moretur. *insanus labor* pro vulgari: magnum ausum, coeptum, ardua res.

136 sqq. Locum respexit Claudian. de R. Pros. II, 290 sqq. 137 ornate, pro; ramus aureus cum foliis aureis, et latet in densa silva. *vimen* est ipsius rami, virga. Male alii aliter. Nec tamen ipsam arborem auream credere licet; non magis quam Hesperidum arbores mala aurea ferentes. Vnde

poeta

Iunoni infernae dictus facer: hunc tegit omnis
Lucus, et obſcuris claudunt conuallibus vmbrae.
Sed non ante datur telluris operta ſubire,
Auricomos quam quis decerpſerit arbore fetus.
Hoc ſibi pulchra ſuum ferri Proſerpina munus
Inſtituit. Primo auolſo non deficit alter
Aureus; et ſimili frondeſcit virga metallo.
Ergo alte veſtiga oculis, et rite repertum
Carpe manu; namque ipſe volens facilisque ſequetur,
Si te fata vocant: aliter, non viribus vllis
Vincere, nec duro poteris conuellere ferro.
Praeterea iacet exanimum tibi corpus amici,
(Heu neſcis) totamque inceſtat funere claſſem:
Dum conſulta petis, noſtroque in limine pendes.
Sedibus hunc refer ante ſuis, et conde ſepulcro.
Duc nigras pecudes: ea prima piacula ſunto.
Sic demum lucos Stygios, regna inuia viuis,
Adſpicies. Dixit, preſſoque obmutuit ore.

Aeneas

poeta ramum aureum hunc traduxerit, varia coniectare licet, nihil tamen ad liquidum perducere. *Iuno inferna*, Proſerpina, alias Stygia, vt *Iupiter infernus*, καταχθόνιος, de Plutone. *Auernam Iunonem* Ouidius dixit hac ipſa in narratione Met. XIV, 114. 140 *telluris operta*, ſimpl. loca infera, quatenus ſub terra. Male alii argutantur. 143. 144 ornate; in rami auulſi locum alius ſuccreſcit. Mox *rite carpe* — *ſi te fata vocant*, ſi fatale tibi eſt, inferos adire. 149 ſqq. ante oculos Iliad. χ, 386 Κεῖται πὰρ' νήεσσι νέκυς ἄκλαυτος, ἄθαπτος Πάτροκλος. Obſerva verborum proprietatem: *pendes* pro vulgari: haeres — *ſedes* de ſepulcro. Alii de terra, hoc quidem admodum dure, accipiunt. Cur non locum comparant inf. v. 371 *Sedibus vt ſ.* et v. 328 *quam ſedibus oſſa quierunt?* Errant Manes inſepulti vel

circa

Aeneas maesto defixus lumina voltu
Ingreditur, linquens antrum; caecosque volutat
Euentus animo secum. Cui fidus Achates
It comes, et paribus curis vestigia figit.
Multa inter sese vario sermone serebant:
Quem socium exanimem vates, quod corpus human-
Diceret. Atque illi Misenum in litore sicco, [dum,
Vt venere, vident indigna morte peremtum;
Misenum Aeoliden: quo non praestantior alter
Aere ciere viros, Martemque adcendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes, Hectora circum
Et lituo pugnas insignis obibat et hasta.
Postquam illum vita victor spoliauit Achilles:
Dardanio Aeneae sese fortissimus heros
Addiderat socium, non inferiora secutus.
Sed tum, forte caua dum personat aequora concha,

Demens,

circa corpus vel circa Stygem. Notissima res. v. Obs. ad Tibull. III, 2, 15. Piaculare autem sacrum v. 153 non tam ad purgandam classem a contactu insepulti cadaueris valere debet, quam ad placandos inferos, quos est accessurus; omnino enim ad inferos nonnisi expiati et placatis Manibus accedunt heroes apud ceteros quoque poetas. *prima* v. 153 est pro: prius, ante.

160. 161 pro vulgari: sermones serebant super variis rebus. Ceterum mireris, cur non in Palinuri insepultum corpus incidat Aeneae cogitatio; qua tamen nulla prior esse debebat. Nisi quod Miseni cadauer in proximo littore iacet, eiusque celebritas fuit magna propter promontorium ab eo appellatum. 170 *non inferiora s.*, docte, et Graecorum more, pro: inferiorem, τὰ ἥττω pro τὸν ἥττονα. Aeneam Hectori aequiparat, vt inf. XI, 289 et al. Mox 171 *concham* paullo durius pro tuba vel lituo posuit. Nam nec in *litui* (v. 167)

Demens, et cantu vocat in certamina diuos,
Aemulus exceptum Triton, ſi credere dignum eſt,
Inter ſaxa virum ſpumoſa inmerſerat vnda.
Ergo omnes magno circum clamore fremebant;
Praecipue pius Aeneas. Tum iuſſa Sibyllae,
Haud mora, feſtinant flentes, aramque ſepulcri
Congerere arboribus, coeloque educere certant.
Itur in antiquam ſiluam, ſtabula alta ferarum:
Procumbunt piceae; ſonat icta ſecuribus ilex;
Fraxineaeque trabes, cuneis et fiſſile robur

Scindi-

167) proprietate eſt haerendum. Sic *lituum* et *tubam* paucos intra verſus memorat Statius VI Theb. 120. 128. *Tubicinem* Miſenum vocat Propert. III, 18, 3. *Liticinem* Stat. IV Silu. 7, 19. — *demens* Homericum Νήπιος! Iliad. β, 38 et ſaepe al. — *exceptum*, cf. ſup. III, 332 ex ὑποδέχεσθαι, inſidiis. Ductum autem hoc ex mythica ratione praeſtantiae deſignandae, vt prouocare deum is, qui aliqua arte excellit, vtque eius iram laceſſere narretur. 177 *aram ſepulcri* exquiſite, quod v. 215 *ingentem pyram* a formae ſimilitudine. Sic et Seruius; qui tamen addit: *Probus tamen et Donatus de hoc loco requirendum adhuc eſſe dixerunt.* In Donati fragmentis interpolatis, quae habemus, nihil occurrit. At de altero Pompon. Sab. *Dicit aram, quia rogus, id eſt pyra, non fiebat ſine aris, vt ait Probus.* Perperam. In ſqq. ante oculos Odyſſ. μ, 11 ſq.: Il. ψ, 114 ſqq. Adde Il. η, 417. 428 ſq.: ω, 662 ſq. 787 ſq. et locum inf. XI, 182 ſqq. *Congerere* ex νηέω. v. c. Apollon. lib. I, 403 Νήεον αὐτόθι βωμόν. Iterum poeta multum ornatus (expende ſingula) in re tenui cumulavit; hoc quidem iam Ennii exemplo; Locum ſeruauit Macrob. VI, 2. Ad horum ductum ſequiores poetae pigmenta ſua in ſimili re profuderunt Silius X, 526 ſqq.: Statius VI, 88 ſqq., hic quidem ea cum copia, quae faſtidium faciat. conf. Columna ad Ennium p. 67.

Mox

Scinditur; aduoluunt ingentis montibus ornos.
Necnon Aeneas opera inter talia primus
Hortatur socios, paribusque adcingitur armis.
Atque haec ipse suo tristi cum corde volutat,
Adspectans siluam inmensam, et sic voce precatur:
Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
Ostendat nemore in tanto! quando omnia vere
Heu nimium de te vates, Misene, locuta est.
Vix ea fatus erat, geminae quum forte columbae
Ipsa sub ora viri coelo venere volantes,
Et viridi sedere solo. Tum maxumus heros
Maternas adgnoscit auis, laetusque precatur:
Este duces, o, si qua via est, cursumque per auras
Dirigite in lucos, vbi pinguem diues opacat
Ramus humum. Tuque, o, dubiis ne defice rebus,

Diua

Mox *piceae* proprie in rogis locum habent. conf. Plin. XVI, 10 f. 18. 182 *de* montibus int. et v. 184 *accingitur*, ὁπλίζεται accingit se.

187 *Vtinam nunc*, vt Gr. εἰ, εἰ γὰρ, v. c. qui locus in manibus est, Hymn. Homer. in Apoll. 51 Δῆλ' εἰ γάρ κ' ἐθέλεις. quem si ita acceperis, emendatione non egere videbis, nisi forte ἐθέλοις. *se ostendat*, adpareat etc.; nec tamen dubitandum, etiam hac arbore inuenta alteram vaticinii partem euentum esse habituram, quando etc. 190 sq. Dignus tali vindice nodus. Ostento vel augurio aliquo res profecto nunc cummaxime erat expedienda. Quale autem aliud accommodatius quam Veneris matris aues? etsi omnino faustum et laetum hoc auspicium. Sed poeta haud dubie in animo habuit Apollonium suum lib. III, 540 sqq. cf. 926 sqq. Nec Dodonaeum oraculum ex columbis obscurum est. Hoc augurio conspecto substitit et precatur, ex more. Praeiuit Homerus Iliad. κ, 275. 278 sq. 195 *vbi — humum* ornate, vbi aureus ramus est.

198

Diua parens. Sic effatus veſtigia preſſit;
Obſeruans quae ſigna ferant, quo tendere pergant.
Paſcentes illae tantum prodire volando,
Quantum acie poſſent oculi ſeruare ſequentum.
Inde, vbi venere ad fauces graueolentis Auerni,
Tollunt ſe celeres; liquidumque per aëra lapſae
Sedibus optatis geminae ſuper arbore ſidunt:
Discolor vnde auri per ramos aura refulſit.
Quale ſolet ſiluis brumali frigore viſcum
Fronde virere noua, quod non ſua ſeminat arbos,
Et croceo fetu teretis circumdare truncos:
Talis erat ſpecies auri frondentis opaca
Ilice; ſic leni crepitabant bractea vento.
Conripit Aeneas extemplo, auidusque refringit
Cunctantem, et vatis portat ſub tecta Sibyllae.

Nec

198 *quae ſigna,* quale augurium; quid oſtendant.

201 Arbor ſtabat in ipſa valle. Vide v. 139. *Sedibus optatis* eleganter, de arbore, quam volatu petierant. *auri aura*, ſplendor. *Aura* de luminis reuerberatione exquiſite v. ad Ge. II, 47, vbi *luminis aurae.* cf. h. l. Seru. Sic φάεος ἀϋτμὴ Callim. in Dian. 117 de vapore ignis, qui etiam longius diſſita adurit. Proprie in odore locum habet. 205 ſq. De viſco, frutice glutinoſo in querno arborum genere ramis enaſci ſolito, vnde glutinum paratur, ex hiſtoria naturali notio petenda. Ex antiquis v. Plin. XVI, 44 ſ. 93 et XXIV, 4 ſ. 6. *quod non ſua ſ. a.* ex vetere opinione, falſa tamen. Plin. l. c. *Omnino autem ſatum* (viſcum) *nullo modo naſcitur, nec niſi per aluum auium redditum maxime palumbis ac turdis.* Male Heinſ. et Burm. ad aucupium delabuntur. — *brumali f.* tunc enim maturum eſt. 207 *croceo fetu.* ex natura viſci. Plin. XXIV, 4 ſ. 6 *Optimum eſt — extra fuluum, intus porraceum.* 211 *cunctantem* ornat; vt tenax; et v. 137 *lento vimine ramus,*

quippe

Nec minus interea Misenum in litore Teucri
Flebant, et cineri ingrato suprema ferebant.
Principio pinguem taedis et robore secto
Ingentem struxere pyram: cui frondibus atris
Intexunt latera, et feralis ante cupressos
Constituunt, decorantque super fulgentibus armis.
Pars calidos latices et aëna vndantia flammis
Expediunt, corpusque lauant frigentis et vnguunt.
Fit gemitus. Tum membra toro defleta reponunt,
Pur-

quippe ex auro. conf. II Ge. 236.

212 *ingrato*, malim, vt Seruius altero loco ponit, gratiam nec sentienti nec referenti. 215 cf. Iliad. ψ, 164 sqq. *frondibus atris Intexunt latera* ornate, faciunt latera ex ramis et lignis arborum nigricantium; vt tristis adspectus esset; *et f. a. cupressos constituunt.* Volunt arbores ante rogum positas fuisse, et ad Romanorum morem alludi, quo cupressi ante domum funestam statuebantur. Quantum equidem video, parte sui et facie exteriore rogus structus erat truncis cupressinis prominentibus in tropaeorum vel ferculorum morem, quibus affixa essent arma. Habet etiam sic Varronis apud Seruium interpretatio locum: *Varro dicit pyras ideo cupresso circumdari, propter grauem vstrinae odorem.* Imitationes loci notarunt ex Statio IV Theb. 449, 460. 218 cf. Iliad. σ, 349 sqq.: Odyss. ω, 44 sq. *expediunt* vt I, 177. *Cererem expediunt*, proferunt. Ad v. 219 Seruius laudat versum Ennianum: *Tarquinii corpus bona femina lauit et vnxit.*

220-225 ex Iliad. ω, 794. 796. Corpus collocant in lecto, veste tegunt, repositum in feretro ad rogum portant, (222) rogo impositum cremant. *Velamina nota*, ex loqu. vsu (cf. inf. XI, 195. 196), aliter vix accipias, quam, quibus ipse, dum viueret, vsus erat. Etsi poeta ad suorum popularium morem respicere potuit, de quo laudant Intpp. nota loca Cic. de Legg. II, 23: Liu. XXXIV, 7; tamen magis probabile fit, Home-

rum

Purpureasque ſuper veſtis, velamina nota,
Coniiciunt. Pars ingenti ſubiere feretro,
Triſte miniſterium, et ſubiectam more parentum
Auerſi tenuere facem. Congeſta cremantur
Thurea dona, dapes, fuſo crateres oliuo.
Poſtquam conlabſi cineres, et flamma quieuit:
Reliquias vino et bibulam lauere fauillam;
Oſſaque lecta cado texit Corynaeus aëno.
Idem ter ſocios pura circumtulit vnda,
Spargens rore leui et ramo felicis oliuae;
Luſtrauitque viros, dixitque nouiſſima verba.
At pius Aeneas ingenti mole ſepulcrum

Inponit,

rum ante oculos fuiſſe Iliad. ω, 59, 796. *ſubiectam tenuere*, h. e. ſubiiciunt, ſubdunt; *more parentum* Servius: „propinquioribus e„nim virilis ſexus hoc daba„tur officium.„ Sed dictum puto pro: more patrum, maiorum. Mox in ignem coniici puta thus, oleum; ſed quid *dapes?* verbo, puto, ſacrificali corpora boum, ſuum, ouium (v. inf. IX, 197 ſq.), tamquam victimarum, caeſa et in ignem iniecta, ſignificat. cf. Il. ψ, 166 ſq.: Odyſſ. ω, 65.

226 ſq. cf. Il. ψ, 250 ſqq.: ω, 792 ſq.: Odyſſ. μ, 13 ſq.: ω, 71 ſq. Verba ex Iliad. ι, 212: Αὐτὰρ ἐπεὶ κατὰ πῦρ ἐκάη καὶ φλὸξ ἐμαράνθη. 227 rogum et cineres conſpergunt vino ex more, quem nidor et calor ſuadere debuit. *cadum* dixit pro vrna: φιάλην memorauerat Homerus Il. ψ, 253 et λάρνακα ω, 795. *Corynaeum* vero, quoniam poetae omnia definite etiam per perſonas efferenda ſunt. Nota vrnam h. l. ex aere: cuius generis non multa ſuperſunt. 229 Exquiſitius *circumferre ſocios vnda*, quam *vndam circa ſocios*. Luſtratio haec facto funere ſollennis. *felix oliua*, quia etiam *infelix oleaſter* Ge. II, 314. *nouiſſima verba*, nota res: Vale. Aue. 232 *Imponit*, pro: ponit, facit in illo loco; forte heroico more, ἀμφὶ πυρὴν, in loco, quo rogus arſerat; vt videtur res apud Homerum animo

Inponit, ſuaque arma viro, remumque, tubamque,
Monte ſub aërio: qui nunc Miſenus ab illo
Dicitur, aeternumque tenet per ſaecula nomen.
His actis propere exſequitur praecepta Sibyllae.
Spelunca alta fuit, vaſtoque inmanis hiatu,
Scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris:
Quam ſuper haud vllae poterant inpune volantes
Tendere iter pennis: talis ſeſe halitus atris
Faucibus effundens ſupera ad conuexa ferebat:
Vnde locum Graii dixerunt nomine Aornon.
Quatuor hic primum nigrantis terga iuuencos

Conſti-

mo repraeſentanda. v. c. Il. ψ, 255. 256: η, 434. Niſi *imponit* ſc. cado cum cinere. —*ſua arma, remumque tubamque*, ſollenni more a multis illuſtrato, etiam ex ſepulcris. conf. Fabrett. ad Column. Trai. p. 374: *Iliacoque iugum memorabile remo*, de Miſeno Statius III Silu. 5, 98 et de Elpenore ſuo Hom. Od. μ, 14. 15.

236 ſqq. Nunc ad ſacrum Manibus faciendum ſe accingit ex praecepto v. 153. *ſpelunca*, Auerno imminens (hinc *tuta lacu*) et alia quam quae ſupra v. 42. memorata eſt. *volantes*, volucres. Sic III Ge. 147 *Plurimus volitans*. Verſus 242 epica grauitate indignus et ſuſpectus. Sacrum parat ſub ipſum ſpeluncae ingreſſum. 243 ſqq. Totus hic ſacrificii diis inferis facti apparatus apud plures poetas occurrit, ductus ex Homero pluribus locis: inprimis Od. κ, 517: λ, 25. *inuergit*, ſignantius et elegantius, quam: infundit; nihil amplius. *Et ſ. carpens*: pertinet ad Homericum: Ἀλλ' ὅ, τ' ἀπαρχόμενος κεφαλῆς τρίχας ἐν πυρὶ βάλλε. Iam inter victimae conſecrationem, quae fit vino in caput libato, et pilo euulſo et cremato, concipiuntur preces, v. c. Od. γ, 445. 446. Itaque h. l. ſubiicitur: *Voce vocans H. Supponunt cultros* ex religione in ſacris inferis notiſſima, vt prona et cernua mactaretur victima diis inferis. Mox *ſuſcipiunt* Pompon. Sab. „antiquum verbum eſt,„

Ccc 2 ſcilicet

Conſtituit, frontique inuergit vina ſacerdos;
Et, ſummas carpens media inter cornua ſaetas,
Ignibus inponit ſacris, libamina prima,
Voce vocans Hecaten, Coeloque Ereboque potentem;
Supponunt alii cultros, tepidumque cruorem
Suſcipiunt pateris. Ipſe atri velleris agnam
Aeneas matri Eumenidum magnaeque ſorori
Enſe ferit, ſterilemque tibi, Proſerpina, vaccam.
Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et ſolida inponit taurorum viſcera flammis,
Pingue ſuper oleum infundens ardentibus extis.
Ecce autem, primi ſub lumina ſolis et ortus,
Sub

ſcilicet pro excipiunt vulgari. cf. I, 175. 250 *Mater Eumenidum*, Nox, (inf. XII, 846: Aeſchyl. Eumen. 322), et Noctis *ſoror*, Terra, vt Seruius notauit; adeoque ex Chao. Ipſis Eumenidibus ſacrum facit Scipio loco hinc expreſſo Silius X, 429 ſqq. — *ſterilem vaccam*, ex religionis praeſcripto στεῖραν βοῦν. Od. λ, 30. 252 *nocturnas aras* ſimpliciter, quia ſacrum noctu fit; vt diis inferis fieri fas erat. — *Inchoare* verbum ſacrorum eſſe Seruius tradit. Saltem exquiſite poſitum pro facit. *Aram* autem puta in ſcrobe excíſam, vt in ſacris inferis; hinc *humiles aras* dixit Valer. Fl. III, 426. *ſolida viſcera*, totam victimam. *Viſcera* pro carnibus et crudis partibus et alias occurrunt; mox pro iisdem *exta*. Diis enim inferis fiunt *holocauſta*. Itaque ad flammam alendam oleum infunditur. cf. Apollon. III, 1030 ſq. 1190 ſq.

255 Tempus a media nocte intelligendum eſſe, et res et ſacri huius mos docet. cf. inf. ad 535. Quae autem ſequuntur, terrae motus et inferarum canum latratus, alias ſigna eſſe ſolent Hecates aduentus in ſacris, quae ad Manes euocandos fiunt. Hic omne hoc rei miraculum non alio pertinere videtur, quam, placatam eſſe ſacro Hecaten, Aeneamque adeo ad loca infera admitti; vti ap. Orpheum ad ſoluenda

Sub pedibus mugire solum, et iuga coepta moueri
Siluarum, visaeque canes vlulare per vmbram,
Aduentante dea. Procul o, procul este, profani,
Conclamat vates, totoque absistite luco;
Tuque inuade viam, vaginaque eripe ferrum;
Nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo.
Tantum effata, furens antro se inmisit aperto.
Ille ducem haud timidis vadentem passibus aequat.
Di, quibus imperium est animarum, Vmbraeque silentes,

Et

da claustra luci, quo aureum vellus seruatur, v. 983 sq.; et omnino ad placandam Hecaten ap. Apollon. III l. c. Neque aliter, quam de deorum infernorum venia acceptum esse locum a Fenelonio, docet suauissima imitatio in Telemacho lib. XVIII p. 123. Imitatus quoque locum est Dantes Infern. Cant. III, 130 sq. — *aduentante dea*, de Hecate esse intelligendum, nihil est quod dubites; si modo caetera de his sacris loca poetarum consulas, v. c. Apollon. III, 1211 sqq.: Theocrit. Idyll. II, 35. 36: 10-13. Quod *canes* nonnunquam de Furiis dictae sunt, huc non vocandum erat ab Intpp. Sunt canes Hecaten comitantes, et passim in sacris magicis memorati. Ad *iuga siluarum* offendunt Intpp., sed sunt iuga montium siluis consita; nihil amplius. Sic *dorsum nemorum* ap. Horat. *siluas iugosas* dixit Ouid. Am. I, 1. 9. 258 *Procul o, p.* An formula hac initiorum satis sollerter hic poeta vsus sit, dubito. Nemo enim aderat, qui amoueri posset, praeter socios Aeneae. De monstris infernis intelligit Cerda. At quis ea per *profanos* designata credat! Warburtono quidem res erat satis expedita, dum initia Eleusinia hic expressa volebat. — Quae sequuntur de ense nudato, ex Homero mutuata sunt Odyss. λ, 48 sq.

Et Chaos, et Phlegethon, loca nocte tacentia late,
Sit mihi fas audita loqui; sit numine vestro
Pandere res alta terra et caligine mersas.
Ibant obscuri sola sub nocte per vmbram,
Perque domos Ditis vacuas, et inania regna.
Quale per incertam Lunam sub luce maligna
Est iter in siluis: vbi coelum condidit vmbra
Iuppiter, et rebus nox abstulit atra colorem.
Vestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci
Luctus et vltrices posuere cubilia Curae;
Pallentesque habitant Morbi, tristisque Senectus,

Et

264 sq. Habet insignem vim ad animos excitandos et horrore quodam sacro imbuendos subita haec deorum inferorum et Manium appellatio. Ad sententiam cf. Senec. Herc. fur. 658-661. *Chaos* bene inuocatur, ex quo Nox et Erebus natus. *Phlegethon* omnino pro locis inferis, sed ad terrorem nominatus prae ceteris. cf. inf. 550 sqq. *Sit numine v. P.* liceat per numen vestrum; quantum ad vos attinet, h. e. cum venia vestra. 268 *obscuri* poetico ornatu translatum epitheton ab vmbra vel nocte. *domos* simpl. pro locis. *incertam Lunam*, nubilo coelo, vnde *lux maligna*, parca, infirma ac tenuis; vt contra *benignus* interdum largus, multus. *Incerti soles* sup. III, 203. 204 ἀΐδνῃ σκοτίῃ apud Apollon. IV, 1697 sq.

273 - 287 Ingeniose in faucibus et aditu locorum inferorum constituta ea, quae vel morti sunt vicina vel in morte sunt. cf. Seru. Imitatores loci iam excitauit Cerda Silium (XIII, 579 sqq.), Senecam Herc. fur. (689 sqq.), Claudian. in Ruf. (I, 29 sqq.); at e recentioribus Spencerum, vbi Mammonae antrum describit; (*Faery Queen II B. Canto VII. XXI*) et Miltonum (*Paradise lost* B. I, 624) Spencius. Ingeniosa Fenelonii est ratio, qui Plutonis throno assidentia haec monstra exhibet. Praeiuit Hesiod. in Theog. 744 sq. Obseruent tirones ex eodem

Seruio

Et Metus, et malesuada Fames, ac turpis Egestas:
Terribiles visu formae: Letumque, Labosque;
Tum consanguineus Leti Sopor, et mala mentis
Gaudia, mortiferumque aduerso in limine Bellum,
Ferreique Eumenidum thalami, et Discordia demens,
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.

In

Seruio ad h. l., *Orcum*, h. e. Plutonem, vt Ἀδην, pro loco poni sie, vt Iouem pro aëre. *Curae* conscientiae, vt bene Seru. laudato noto loco Iuuen. XIII, 193 sq. 276 *malesuada Fames*, quae suadet rapinas, scelera. Eurip. Electra 375 ἀλλ' ἔχει νόσον πενία· διδάσκει δ' ἄνδρα τῇ χρείᾳ κακόν. Et huius generis plura ap. Euripidem. Silius in l. c. XIII, 585 *Et deforme malum ac* (quod melius abest) *sceleri procliuis Egestas*. Praeiuit Homerus Od. ρ, 286. 287 et σ, 53. 54. turpis *Egestas*, deformis, sordida; vnde *Terribiles visu formae* adiectum. Imitator loci Seneca Herc. fur. 691 *Famesque tabido rictu*. Comparant Intpp. Lucret. (III, 65 sq.). *consanguineus Leti Sopor* ex Il. ξ, 231 Ὕπνος κασίγνητος Θανάτοιο. Etiam Hesiodo Theog. 756 sqq. *Somnus* et *Mors* Nocte matre editi. *mala mentis Gaudia* adeoque mentis, quae et ipsa *mala*, et scelesta, esse debet, quae gaudet sceleribus. Argutatur in epitheto Seneca Ep. 59, vt in versu 277 in Ep. 104. — *aduerso in limine*. Bellum in ipso limine (cum Furiis et Eride), quoniam nulla maior mortis est caussa, ait Seru. nimis argute, repetit poeta, quod supra posuerat: *primis in f. O.* — *thalami*, vt apud Homerum, θάλαμοι, cubicula, ferreis claustris seu foribus. Ita Νυκτὸς παῖδες ἐρεμνῆς οἰκί' ἔχουσιν in foribus Tartari, ap. Hesiod. loco modo laud. v. 758. Cogitandum autem de seruorum ianitorum *cellis*. Enimuero *Tisiphone cum Sororibus* non minus infra v. 570 sq. *in aditu Tartari* collocata memoratur. Non habeo, quod satis commode ad hanc difficultatem respondeam, nisi poetam sui parum memorem fuisse. Nam dicere, eas hic habere suas sedes et per alia loca discursitare ieiunum est. An Eumenides alias

In medio ramos annoſaque brachia pandit
Vlmus opaca, ingens: quam ſedem Somnia volgo
Vana tenere ferunt, foliisque ſub omnibus haerent.
Multaque praeterea variarum monſtra ferarum,
Centauri in foribus ſtabulant, Scyllaeque biformes,
Et centumgeminus Briareus, ac bellua Lernae
Horren-

alias eſſe voluit quam Furias? at hoc ſine exemplo fieret. Expeditior ratio apud Ouidium eſt IV Met. 452 ſq., vbi illae etiam *ante fores*, ſed Tartari, ſedent. Tertia aliqua earum ſedes occurrit, inf. XII, 849. 850, vbi *in limine regiae Iouis* eaedem ſatellitum loco excubare dicuntur, aliorum poetarum more.

282 ſq. Mirum phantasma, quod Somniis ſedem aſſignat in vlmo. Sed diis alatis, leuibus, vagis, bene ea conuenit, et commentum ſubnatum poetae ſuſpicor ex Homero Il. ξ, 286-291: vbi Somnus a Iunone adductus in arbore conſidet, donec Iouem poſſit opprimere. Alias in aditu Orci Somnia collocare ſollenne eſt poetis. Odyſſ. ω, 12 παρ' Ἠελίοιο πύλας (occidentis Solis) habitat δῆμος Ὀνείρων. *vulgo*, paſſim, cateruatim, vt bene Seru. — Eandem arborem ſatis commode in taxum et ſedem bubonum, ſtrigum et Harpyiarum mutauit Silius XIII, 595-600: item Seneca Herc. fur. 690.

285 A Somniorum ludibriis facilis fuit poetae ingenio progreſſus ad phantaſmata et monſtra. Sed ea iam antiquiores in his locis collocaſſe ex Ariſtophane colligo in Ranis 143 Μετὰ ταῦτ' (Charontem narrauerat) ὄφεις καὶ θηρί' ὄψει μυρία Δεινότατα. Eſt locus de Bacchi deſcenſu ad inferos. adde v. 280 ſqq. 475 ſq. cf. de Herculis deſcenſu inf. Aen. VIII, 296-300. *in foribus ſtabulant*, accommodate ad feras, pro: ſunt in primo aditu. *Scyllae biformes*, v. ad Ecl. VI, 74. Ergo h. l. plures Scyllae ponuntur? recte; plura monſtra Scyllaea, vt Statius eloquitur Silu. V, 3, 280. Nec aſſumenda eſt altera, Niſi f. Praeiuit Lucret. V, 890. 891: IV, 737. Locum videbis expreſſum a Taſſo *Gieruſal. lib. IV, ſt. 5. Briareus centumgeminus*, vt *trigemini*

Horrendum stridens, flammisque armata Chimaera;
Gorgones, Harpyiaeque, et forma tricorporis vmbrae.
Corripit hic subita trepidus formidine ferrum
Aeneas, strictamque aciem venientibus offert,
Et, ni docta comes tenuis sine corpore vitas
Admoneat volitare caua sub imagine formae,
Inruat, et frustra ferro diuerberet vmbras.

Hinc via, Tartarei quae fert Acherontis ad vndas:
Turbidus hic coeno vastaque voragine gurges
Aestuat, atque omnem Cocyto eructat arenam.

Portitor

ni pro trinis, centumplex; siue vt ἑκατόγχειρον dicere vellet ex Il. α, 402-404, siue centum manuum respectu, vt Aegaeonem inf. X, 565 sq. 289 *Gorgones* in Hade iam in Odyss. λ, 632: vbi Vlysses metuit, ne Gorgon sibi occurrat. Fugat Gorgonem Hercules ap. Apollod. II, 5, 12 p. 121. — *forma tric. vmbrae* ornate, pro tricorpore Geryone: τρισώματος ap. Aeschylum. Imitatorem etiam hoc in loco habuit Virgilius Silium XIII, 587 sq. Harpyiis fugandis Ariostus ad Orci ingressum adduxit Astolphum suum. (*Orlando furioso Canto* XXXIII et XXXIV.). 290 sq. ad ductum Homeri l. c. Od. κ, 535 sq.: λ, 48 sq. cf. ibid. 218-221. *offert*, exquisite pro intentat, et *tenues vitas*, εἴδωλα vita vtentia, animas. Non admodum diuerse *tenues vitas* dixit in ortu animarum Ge. IV, 224. *sine corpore* vero; habebant tamen corporum speciem, corpora tenuia, vmbratica, εἴδωλα: hinc mox v. 303 *corpora*; sed non *corpora viua* v. 391. — *caua sub i. f.* sub caua forma corporis, h. e. inani, non solida. Sic lib. II, 360 *caua vmbra*.

295 sq. Non subtiliter et ad historici diligentiam nomina fluminum inferorum posuit Virgilius, sed poetae more ea variauit. *Acherontem* appellat, qui fere Styx esse solet; Etiam flumen mox *lacum* et *paludem*. Porro Acheron h. l. in Cocytum immittit se; contra quam Homer. Odyss. κ, 513 sq. facit. *coeno*, mox *arena*;

Portitor has horrendus aquas et flumina seruat
Terribili squalore Charon: cui plurima mento
Canities inculta iacet; stant lumina flamma;
Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.
Ipse ratem conto subigit, velisque ministrat,
Et ferruginea subuectat corpora cymba,
Iam senior; sed cruda deo viridisque senectus.
Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat,
Matres atque viri, defunctaque corpora vita
Magnanimum heroum, pueri innuptaeque puellae,
Inpositique rogis iuuenes ante ora parentum:
Quam multa in siluis autumni frigore primo

Labsa

non diuersum. *Aestuat* simpl. pro fluit; nisi, quia vorticosus amnis est: conf. v. 107. — *Cocyto eructat*, in Cocytum. Ex h. l. Statius IV Theb. 522 *liuentes Acheron eiectat arenas*. 298-304 Ornate singula; et ex h. l. alii Charontem exhibuerunt; vt Seneca Herc. fur. 764-769. *stant lumina f.* pro vulgari: flamma stat, est, in oculis: sunt lumina flammea. Vestitum nauclери v. 301, lacernam, pallii genus, Plautinus locus illustrat in Milite (Act. IV Sc. 4, 41-45) vbi palliolum ferrugineum, connexum in humero laeuo expapillato brachio. — *nodus* est seu proprie, seu fibulae. cf. ad Aen. I, 320. XI, 776. 302 *subigit* cf. Ge. I, 201. 202. — *velis ministrat* etiam inf. X, 218, h. e. ministerium praestat, operatur, velis; vela curat. *Ministerium* omnino voc. nauticum, vt notum. Heinsius mauult iungere: *ministrat ratem velis*, vt ap. Valer. Fl. III, 38. *cruda senectus* frequentatum iam Graecis ὠμὸν γῆρας· ὠμογέρων. 305 - 308 Iucunda enumeratio, in primis v. 308, adumbrata ex Odyss. λ, 38-41, in quo suauiores Παρθενικαί τ' ἀταλαί, νεοπενθέα θυμὸν ἔχουσαι. Occurrit eadem Ge. IV, 475-477; sed ornata ibi comparatione paullo immutata v. 473. 474 *Quam multa in foliis auium se millia condunt, Vesper vbi aut hibernus agit de montibus*

Labſa cadunt folia, aut ad terram gurgite ab alto
Quam multae glomerantur aues, vbi frigidus amnis
Trans pontum fugat, et terris inmittit apricis.
Stabant orantes primi transmittere curſum,
Tendebantque manus ripae vlterioris amore.
Nauita ſed triſtis nunc hos nunc adcipit illos:
Aſt alios longe ſubmotos arcet arena.
Aeneas, miratus enim, motusque tumultu,
Dic, ait, o virgo, quid volt concurſus ad amnem?
Quidue petunt animae? vel quo diſcrimine ripas
Hae linquunt, illae remis vada liuida verrunt?
Olli ſic breuiter fata eſt longaeua ſacerdos:
Anchiſa generate, deum certiſſima proles,

Cocyti

bus imber. 309 ſq. Comparatio duplex multis poſt Virgilium frequentata, veteribus et recentibus, fluxit ex Homero, altera Odyſſ. ι, 51. 52: Iliad. β, 491. 492 et 800: cf. Apollon. IV, 216. 217; altera ex Il. γ, 3 ſqq. et Il. β, 459 ſqq. *ad terram* v. 310 de calidiore plaga accipe, quam volatu petierant. 311 *frigidus amnis*, Strymon, quia Graeci e Thracia aduentantes grues Libyam petere norant.

313 *transmittere curſum* h. e. transire. De hoc nemo dubitet. Sed quomodo dictum hoc? Figura Graeca eſt, ait Seruius. Scilicet vulgari more: *transmittimus* (nos trans) *amnem curſu* h. e. nauigatione, πορείᾳ, tum vero doctius: ipſe *curſus transmittitur*. Ita πορθμεύειν τὸν πλοῦν. *ſummotos arcet* plenius pro ſummovet, in littore. 320 Neceſſe non eſt, vt ipſae animae remigent; nam ſimpl. dictum eſſe poteſt pro: nauigant trans fluuium: vt et inf. 411 *per iuga longa ſedebant animae*, tamquam vectores locis aſſignatis. — *longaeua*: nota fabula de Sibylla ab Apolline amata, dei munere tot annos, quot arenulas manu hauſerat, nacta. 322 *certiſſima*. ſup. 130. 131 Nam *pauci dis geniti* ex inferis redire potuere.

Cocyti ſtagna alta vides, Stygiamque paludem,
Di cuius iurare timent et fallere numen.
Haec omnis,quam cernis,inops inhumataque turba eſt;
Portitor ille, Charôn; hi, quos vehit vnda, ſepulti.
Nec ripas datur horrendas et rauca fluenta
Transportare prius, quam ſedibus oſſa quierunt.
Centum errant annos, volitantque haec litora circum.
Tum demum admiſſi ſtagna exoptata reuiſunt.
Conſtitit Anchiſa ſatus, et veſtigia preſſit;
Multa putans, ſortemque animo miſeratus iniquam.
Cernit ibi maeſtos et mortis honore carentis,
Leucaſpim, et Lyciae ductorem claſſis Oronten:
Quos, ſimul a Troia ventoſa per aequora vectos,
Obruit auſter, aqua inuoluens nauemque virosque.

Ecce

re. 323 *Styx* et *Cocytus* iterum promiſcue dicti amnes, v. ad v. 295. Iam v. 324 *Di cuius* ex Od. ε, 185. 186. — *iurare et fallere*, peierare. 325-330 Bona religio ex Orphica diſciplina, ad inflectendos ferorum hominum animos inuenta, vt humanitatis ſenſum iuſtorum perſoluendorum neceſſitate conſecrata excitaret; qui primus humanioris cultus gradus eſt. *inops*, cui nemo opem tulit, iuſta perſoluit. Nam videtur argutari Seruius, qui, ab Ops terra ductum, inſepultum apud veteres ſignificaſſe narrat. *ripas et fluenta transportare*, vt vulgare: traiicere. De re v. Il. ψ, 71-74. *Centum errant annos.* Neſcio, an de ſuo poſuerit Virgilius: animas inſepultorum per C. annos errare non admiſſas, vt traiiciantur. *ſtagna reuiſunt:* cum ante reiecti, ſummoti, receſſiſſent, nunc admiſſi et recepti viſunt ſtagna, traiiciuntur. Mox ad v. 332 miro acumine Seruius: Bene, animo quaſi rei praeſago; ipſe enim Aeneas inſepultus iacebit, vt IV, 620 *mediaque inhumatus arena.* 333-336 De his v. ſup. I, 113 ſqq.

337

Ecce gubernator ſeſe Palinurus agebat:
Qui Libyco nuper curſu, dum ſidera ſeruat,
Exciderat puppi mediis effuſus in vndis.
Hunc vbi vix multa maeſtum cognouit in vmbra;
Sic prior adloquitur: Quis te, Palinure, deorum
Eripuit nobis, medioque ſub aequore merſit?
Dic age. Namque mihi, fallax haud ante repertus,
Hoc vno reſponſo animum deluſit Apollo:
Qui fore te ponto incolumem, finisque canebat
Venturum Auſonios. En haec promiſſa fides eſt?
Ille autem: Neque te Phoebi cortina fefellit,
Dux Anchiſiade, nec me deus aequore merſit.
Namque gubernaclum, multa vi forte reuolſum,
Cui datus haerebam cuſtos, curſusque regebam,
Praecipitans traxi mecum. Maria aſpera iuro,
Non vllum pro me tantum cepiſſe timorem,
Quam tua ne, ſpoliata armis, excuſſa magiſtro,

Deficeret

337 ſqq. Palinurus manifeſte ex Homerico Elpenore adumbratus Odyſſ. λ, 51 ſqq. *Libyco curſu,* nauigatione de Carthagine, etſi poſt diſceſſum e Sicilia; haud longe a Sirenuſſis inſulis. v. ſup. V ſub f. 340 *in vmbra,* quod v. 452 *agnovitque per vmbram Obſcuram.* 344 Ἀπόλλων ἀψευδὴς τὸ πρὶν ex Aeſchylo laudant; cf. Il. μ, 164. 346 *promiſſa fides,* euentus. *Fides* apud poetas de certo euentu oraculorum, quibus deus fidem ſuam obſtrinxit; quae praeſtita in veritatem et euentum certum abit. 348 *deus* ſ. idem Apollo, ſ. omnino numen, deus aliquis, *me* non *merſit,* ſubmerſit; quin ad Italiae littus enatarem, vt v. 356 addit. De reliquis cf. V, 857 ſq. 349 Cogitandum Palinurum gubernaculo ſecum auulſo inſidentem nataſſe. Suauis autem fidei et amoris affectus in ſqq. *Maria aſpera iuro* etc. 353 *armis* pro gubernaculo h. l., *excuſſa magiſtro*

Deficeret tantis nauis ſurgentibus vndis.
Tris notus hibernas inmenſa per aequora noctis
Vexit me violentus aqua; vix lumine quarto
Proſpexi Italiam ſumma ſublimis ab vnda.
Paullatim adnabam terrae: iam tuta tenebam;
Ni gens crudelis madida cum veſte grauatum,
Prenſantemque vncis manibus capita aſpera montis,
Ferro inuaſiſſet, praedamque ignara putaſſet.
Nunc me fluctus habet, verſantque in litore venti.
Quod te per coeli iucundum lumen et auras,
Per genitorem oro, per ſpes ſurgentis Iuli:
Eripe me his, inuicte, malis; aut tu mihi terram
Iniice, namque potes, portusque require Velinos;
Aut tu, ſi qua via eſt, ſi quam tibi diua creatrix
Oſtendit (neque enim, credo, ſine numine diuom
Flumina tanta paras Stygiamque innare paludem),

Da

ſtro exquiſitior ratio pro vulgari: *magiſtro excuſſo*, translato verbo ad locum, vnde motio fit. 355 Comparant locum de Vlyſſe Od. ε, 388 ſqq. *ſumma ſublimis ab vnda*, ibid. 393 μεγάλυ ὑπὸ κύματος ἀρθείς. 359 ſqq. Palinurus naui excuſſus ad littus Lucaniae enatauerat; ſed a barbaris occiſus promontorio nomen Palinurum dedit. — *cum veſte:* aut vt ea et ipſa vndis hauſtis grauaretur, aut vt *cum* abundet, vt interdum in poetis ſolet. 360 Ab Homerico Vlyſſe Odyſſ. ε, 428. 434. Quod hic Lucani faciunt, idem Laeſtrygonibus circa Formias tribuerat Homerus Odyſſ. κ, 118. 362 *me* corpus eſſe facile vides. Notiſſimum αὐτὺς δ' ἑλώρια τεῦχε κύνεσσι. 363 ſqq. adumbrati ex Il. λ, 66 ſqq. de Elpenore. *portus Velinos* per prolepſin dictos a Velia in iisdem locis ad Palinurum prom. aliquando condenda. 367 *Diua creatrix* etiam VIII, 534 mater Aeneae, Venus; vt *creare* pro parere. 369 *innare* doctius

quam

Da dextram misero, et tecum me tolle per vndas:
Sedibus vt saltem placidis in morte quiescam.
Talia fatus erat, coepit quum talia vates:
Vnde haec, o Palinure, tibi tam dira cupido?
Tu Stygias inhumatus aquas amnemque seuerum
Eumenidum adspicies, ripamue iniussus obibis?
Desine fata deum flecti sperare precando.
Sed cape dicta memor, duri solatia casus.
Nam tua finitimi, longe lateque per vrbes
Prodigiis acti coelestibus, ossa piabunt;
Et statuent tumulum, et tumulo sollemnia mittent;
Aeternumque locus Palinuri nomen habebit.
His dictis curae emotae, pulsusque parumper
Corde dolor tristi; gaudet cognomine terra.
Ergo iter inceptum peragunt, fluuioque propinquant;
Nauita quos iam inde vt Stygia prospexit ab vnda

Per

uam ingredi flumen, adire, auigare per fl. 371 *sedi-s:* de recepta in locis in-ris vmbra: v. ad v. 152. unc *saltem*; quia nautae mper vagantur, vt Ser-us bene monet. Versus o ex Iliad. ψ, 75 subnatus: *ί μοι δὸς τὴν χεῖρ', ὀλοφύρο-ι,* Patrocli vmbra.

374 *amnem seuerum* (h. e. stem, horrendum) *Eume-dum* docte dixit, eodem odo ac si deorum infero-n, Proserpinae vel Heca-, appellares. 375 *ripam obibis,* pro accedes, perue-nies ad ripam alteram. 377 *cape memor,* tene memoria. 378 *Nam* vt *γὰρ* ab initio orationis: pro *δὴ*, sane, sci-licet. Cum a barbaris, Lu-canos edunt, qui serius ea loca incoluerunt, occisus esset Palinurus, postea ii pe-stilentia laborantes a deo consulto responsum acce-perunt, placandos esse Pali-nuri Manes. *sollennia* mit-tent, *πέμψουσι χοὰς, ἱερὰ,* et similia; inferias ferent. 385 *ab vnda*, medio amne. cf. 410.

392

Per tacitum nemus ire, pedemque aduertere ripae,
Sic prior adgreditur dictis, atque increpat vltro:
Quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tendis,
Fare age, quid venias; iam istinc et conprime gressum.
Vmbrarum hic locus est, Somni Noctisque soporae;
Corpora viua nefas Stygia vectare carina.
Nec vero Alciden me sum laetatus euntem
Adcepisse lacu, nec Thesea Pirithoumque:
Dis quamquam geniti, atque inuicti viribus, essent.
Tartareum ille manu custodem in vincla petiuit,
Ipsius a solio regis traxitque trementem:
Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.
Quae contra breuiter fata est Amphrysia vates:

Nullae

392 sq. Homericum: Οὐδ' ἄρα τώ γε ἰδὼν γήθησεν Ἀχιλλεύς. Seruius: „Lectum est et in Orpheo, „quod, quando Hercules ad „Inferos descendit, Charon „territus eum statim susce„pit. Ob quam rem anno „integro in compedibus „fuit. Ideo ergo *non laeta„tus*, scilicet propter sup„plicium suum.„ Bona nota. Modum loquendi ab Homero petiit. Od. μ, 88 de Scylla: οὐδέ κέ τίς μιν γηθήσειεν ἰδών, οὐδ' εἰ θεὸς ἀντιάσειε. Similitudinem habet aliquam excusatio Somni cum subiuncta narratione ap. Hom. Il. ξ, 249 sqq. 392 *euntem*, ἰόντα pro ἐλθόντα, adeuntem loca infera. — *Dis geniti.* Theseus a Neptuno, Pirithous a Ioue; vide v. c. Il. ξ, 317. 318 et al. 395. 396 Fundus fabulae Il. θ, 367 sqq. Varie autem a poetis tractatus fuit Herculis ad inferos descensus. Cf. v. c. Il. ε, 395 sqq. Apollod. II, 5, 12 et ibi Not. 397 *dominam*, δέσποιναν, proprie de Proserpina. Alias dictum esset, vt apud Homerum passim ἄλοχας δέσποινα. 398 *Amphrysia vates.* Longe petitum epitheton cum Seruio vocat Burmannus. Enimuero cur tam longe petunt, ab Amphryso, Thessaliae fl., ad quem Apollo pauit greges (v.

Jullae hic insidiae tales; absiste moueri;
Jec vim tela ferunt. Licet ingens ianitor antro
Aeternum latrans exsanguis terreat vmbras;
Casta licet patrui seruet Proserpina limen.
Troïus Aeneas, pietate insignis et armis,
Ad genitorem imas Erebi descendit ad vmbras.
i te nulla mouet tantae pietatis imago:
At ramum hunc (aperit ramum, qui veste latebat)
Adgnoscas. Tumida ex ira tum corda residunt;
ec plura his. Ille admirans venerabile donum
atalis virgae, longo post tempore visum,
aeruleam aduertit puppim, ripaeque propinquat.
nde alias animas, quae per iuga longa sedebant,

Deturbat,

-. Callim. H. in Ap. 48 et
p. Ge. III, 2), cum alia
fet Amphrysus (v. Steph.
yz. h. v.) vel Ambrysus,
Phocide in Delphorum
cinia, vt adeo idem sit ac
elphica vates, Cirrhaea
tes. *absiste m.* noli. Mox
2 *seruet limen.* Mira com-
iniscitur Cerda. Seruat
amum, limen, thalamum,
veteri viuendi ratione,
ulier casta, frugi, quate-
is conspectum virorum
git, intra domum se con-
net, in publicum non pro-
t. conf. inf. VII, 52. 53.
et terreat, *seruet*; per
s, per Aeneam. Cerberus
ractus maneto cum Pro-
rpina; h. e. nec cum

Hercule Cerberum adducturi, nec cum Theseo Proserpinam, descendimus. 405 *pietatis imago*, cogitatio. 407 Viso ramo aureo Charon placatur; nec illa plura his addidit. 409 *fatalis*, v. sup. 146. 147. *longo post tempore:* igitur Hercules et Theseus cum ramo aureo venerant. 411 *iuga longa*, *ζυγὰ*, transtra; h. l. vectorum, *ἐπιβατῶν*, sedilia. *laxatque foros*, tabulata vacuat. Seru. vti multitudine dicitur artari locus. Egregie autem Charontis ferox ac durum ingenium declaratum. — *Ingentem Aeneam*; quis dubitari posse putet, an ad corporis magnitudi-

Ddd nem

Deturbat, laxatque foros; simul adcipit alueo
Ingentem Aenean. Gemuit sub pondere cymba
Sutilis, et multam adcepit rimosa paludem.
Tandem trans fluuium incolumis vatemque virumque
Informi limo glaucaque exponit in vlua.
    Cerberus haec ingens latratu regna trifauci
Personat, aduerso recubans inmanis in antro.
Cui vates, horrere videns iam colla colubris,
Melle soporatam et medicatis frugibus offam
Obiicit.

nem referendum sit! Ita de heroibus vbique Homerus et poetae, vt ipsa exempla a Cerda allata satis declarant. 414 *cymba sutilis* siue ex coriis siue vitilis et iuncea. Si Charontem Aegyptiorum in animo habuit, de papyracea cymba, barin Aegyptii vocant, cogitare potuit.

417 - 425 Orci et Proserpinae palatio, priscae vitae more, canis additus est custos iam apud Homerum Il. ϑ, 366, vbi ille ex Erebo ab Hercule adductus; et ap. Hesiod. Θ, 769 sq. Apud eundem nomen ipsum Cerberi occurrit v. 311, non apud Homerum. Commenta de illo pleraque Heracliis deberi videntur: v. Apollod. II, 5, 12 et Not. p. 428 sqq. Schol. Il. ϑ, 368 Insurgit nunc ille in Aeneam, tamquam nondum fato defunctum, nouo exemplo loca infera adeuntem; itaque ille placatur. Diuerse Cerberi placatio tractata est post Hesiodum Theog. 769 sqq. a Statio II Theb. 26 - 31. Mercurii enim virga contactus sopitur. At Virgilius Argonauticos scriptores ante oculos habuit, apud quos draco, aurei velleris custos, offa obiecta domatur, vt iam sup. IV, 486 vidimus, vbi ea draconi Hesperidum apponitur. Offam 420 intellige *μελιττοῦτταν*, globulum ex pulte factum, sed admixto melle et papauere aliisue seminibus et succis ita temperatum, vt vim soporificam haberet; hinc *soporata* ipsa offa, melle et *frugibus medicatis:* has de papauere plerumque videas exponi. Sunt tamen omnino grana et semina, succis herbarum, quae

)biicit. Ille fame rabida tria guttura pandens
:onripit obiectam, atque inmania terga resoluit
'usus humi, totoque ingens extenditur antro.
)ccupat Aeneas aditum custode sepulto,
:uaditque celer ripam inremeabilis vndae.
Continuo auditae voces, vagitus et ingens,
nfantumque animae flentes in limine primo:
)uos dulcis vitae exsortis, et ab vbere raptos,
bstulit atra dies, et funere mersit acerbo.
'os iuxta falso damnati crimine mortis:
ec vero hae sine sorte datae, sine iudice, sedes.

Quae-

ıae vim aliquam, v. c. in agicis rebus, habent, persa. Hinc *resoluitur* somno rpus, *ἀναλύεται*, vt is, ıem toto hoc loco ante ulos habuit, Apollon. IV, o δολιχὴν ἀνελύετ᾽ ἄκανθαν. v. 424 *custode sepulto*, sc. mno. Ad v. 423 cf. sup. , 631 *iacuitque per antrum menſus*, de Polyphemo. vltimo versu *irremeabi-* vndam eo referunt in-:pretes, quod non eadem ı erat rediturus Aeneas. inf. 899. Argutius hoc am necesse. Naturam ygis communem expri-t epitheton: *irremea-is*.

426 sqq. Hinc ad 540 de ma locorum inferorum gione agitur. 426-429 rsuum magna dulcedo est. Quid in sedibus his assignandis sequutus sit poeta, non liquet. Inter infantes et iniquo iudicio aut sua manu interemtos commune hoc intercedere videtur, quod mortem fatalem anteuerterunt, et immatura morte obierunt, innocui et insontes. Si eos haberemus, quos poeta in h. l. sequutus est, melius nobis de toto hoc philosophemate constaret. De infantibus nonnulla οὐκ ἄξια μνήμης in mytho suo praetermittere se dicit Plato de Rep. XI sub fin. Hoc grauiter subiicitur, iudicia horum insontium damnatorum retractari a Minoë.

431 *Nec vero hae sine sorte datae, sine iudice, sedes:* sed iudicum sortito datorum sen-

Quaesitor Minos vrnam mouet; ille silentum
Conciliumque vocat, vitasque et crimina discit.
Proxima deinde tenent maesti loca, qui sibi letum
Insontes peperere manu, lucemque perosi
Proiecere animas. Quam vellent aethere in alto
Nunc et pauperiem et duros perferre labores!
Fas obstat, tristique palus inamabilis vnda
Adligat, et nouies Styx interfusa coërcet.

Nec

sententiis. Sedet *quaesitor*, seu iudex quaestionis, vt Romae in caussa capitali praetor, cui ea quaestio obtigit, vel is, cui ille delegauit quaestionem; adsident ei iudices selecti, qui, sortitione nominum e decuriis a iudice quaestionis facta, caussae cuique contigerunt; hinc *Quaesitor vrnam mouet*, sortitur iudices; tum citat reos ad iudicium: *silentum Concilium vocat, vitasque et c. discit*, audita vtriusque partis oratione, et testibus interrogatis. Locus haud dubie inter eos numerandus, quibus poeta Homerum (v. Od. λ, 567) eo vicit, quod suorum temporum morem carmini intulit. Claudiani, Statii, et Senecae Herc. fur. obuiae sunt imitationes et a Cerda notatae.

434 - 439 Magnam ad miserationem extulit sortem miserorum, qui sibi ipsi violentas manus intulere, sed *insontes*, nullo crimine polluti, sed vitae taedio, propter aerumnarum molem, qua oppressos se videbant. Grauius illi puniuntur in *Dantis Inferno. v. Cant. XIII. proiecere animas*, cum dilectu, quasi rem vilem, vt bene Seru. Conuenit notum illud Ovidii: *Sanguinis atque animae prodige Galle tuae.* At illa: *Quam vellent — in alto*, ex nota illa et a Luciano exagitata sententia Achillis ducta sunt Odyss. λ, 488 - 490. 438 *Fas* h. l. iura inferorum: cum alias omnino ad iura diuina et naturae spectet. *Styx nouies* h. saepius flexibus suis regna infera ambire dicitur. conf. Ge. IV, 480 et sup. ad v. 295 sq.

Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem
Lugentes campi: sic illos nomine dicunt. [440
Hic, quos durus amor crudeli tabe peredit,
Secreti celant calles, et myrtea circum
Silua tegit: curae non ipsa in morte relinquunt.

His

440 sqq. Vti *camporum lugentium* inuentum per se multum habet suauitatis, ita in feminis, quas in iis collocauit, maiorem dilectum facile desideres: quemadmodum in Fenelonio, qui in Elysio suo Achilles, Aiaces, Agamemnones, memorare non debebat; ad suae saltem narrationis consilium attemperate. Memorauit Virgilius amores, quibus vix ignoscas; nec satis apparet, quomodo inter miseras amantes Eriphyle et Caeneus memorari potuerint. Sed forte in deperditis poetis fuere de eorum amoribus fabulae, quas nunc ignoramus; et, quantum intelligo, frustra ab Intpp. hoc ponitur, locum hunc amantes tantum feminas capere. Sed *Campi Lugentes* heroinas omnino et claras veteris aeui feminas pro incolis habent. Iam in his primo loco misere amantes: *Hic* primo *quos d. a.* Tum vero *His Phaedram P.* etc. Ante oculos vero habuit et expressit locum Homeri Il. λ, 320 sq., etsi feminas illustres carmine quoque expresserat Hesiodus in Eoeis et auctor Naupacticorum. v. ad Apollod. p. 989. Claras mulieres etiam Polygnotus in tabula sua Νεκυίᾳ exhibente pinxerat, ap. Pausan. X, 28. 29, etiam Phaedran, Procrin, Eriphylen. Talem vtique locum recentiorum poetarum optimus quisque e nostris notionibus ac religionibus melius tractasset. Praestant quoque versus Tibulli I El. 3, 57 *Sed me quod f.* Virgilianum locum disertius exornauit Ausonius in Cupid. crucif., sed desideres, vt alibi, in eo iudicii subtilitatem. Conf. quoque Propert. IV, 7, 59 sqq. Obserua et illud, ex veteris vitae instituto declarandum, quod nullas nisi feminas misere amantes recitat, non viros; nisi quod Sichaeum infert, etsi nec satis commode, suauiter tamen. Late vero patentes

 campos

His Phaedram Procrinque locis, maeſtamque Eriphylen
Crudelis nati monſtrantem volnera, cernit,
Euadnenque, et Paſiphaën; his Laodamia
It comes, et iuuenis quondam, nunc femina, Caenis,
Rurſus et in veterem fato reuoluta figuram.
Inter quas Phoeniſſa recens a volnere Dido
Errabat ſilua in magna: quam Troïus heros,
Vt primum iuxta ſtetit, adgnouitque per vmbram
Obſcuram, qualem primo qui ſurgere menſe
Aut videt, aut vidiſſe putat, per nubila, Lunam,
Demiſit lacrimas, dulcique adfatus amore eſt:
Infelix Dido, verus mihi nuntius ergo

Venerat,

campos facit, non, vt Intpp. volunt, multitudinis cauſſa, quam excepturi ſunt, ſed vt ſolitudinem in iis, quam quaerunt, habeant amantes. 445 Odyſſ. λ, 320: *Φαίδρην τε Πρόκριν τε ἴδον*, et v. 325: *στυγερήν τ' Ἐριφύλην, Ἣ χρυσὸν φίλου ἀνδρὸς ἐδέξατο τιμήεντα.* de his omnibus Apollod., Hygin., Diodor. Sic., Ouidii Metamorph., praeter Seruium ad h. l., conſulendos eſſe vt moneam, neceſſe non eſt. Praeter illos tamen apponemus loca ſaltem claſſica. De Procride v. Met. VII ſub f. De Eriphyle v. Od. ο, 244 ſq.: Stat. II Theb. 299 ſqq.: IV, 187 ſqq. occiſa ab Alcmaeone filio; v. Apollod. III, 6, 2. 7, 2 et 5. cf. Not. p. 607 et de Euadne, Capanei vxore, Eur. Suppl. 990 ſqq. Laodamia, Proteſilai vxor, vel ex Luciani DD. Mort. et ex Ouid. Ep. XIII nota eſt; et de Caeneo v. Met. XII Ouid. v. 171 ſqq.

450 ſqq. Epiſodium de Didone, merito ſuo laudatiſſimum, ad Homeri ductum de Aiace Iliad. λ, 542 ſqq. effinxit. 452 Suauis comparatio Didonis aegre per vmbram viſae cum noua luna; petita ab Apollon. IV, 1479. 1480: Viſus eſt Lynceus Herculem procul videre, *ὥς τίς τε νέῳ ἐνὶ ἤματι* (noſter: *primo menſe*, noua luna) *μήνην Ἢ ἴδεν ἢ ἐδόκησεν ἐπαχλύουσαν ἰδέσθαι.* 456 *nuntius* ex flammis lucentibus

Venerat, exſtinctam, ferroque extrema ſecutam;
Funeris heu tibi cauſſa fui? Per ſidera iuro,
Per ſuperos, et, ſi qua fides tellure ſub ima eſt,
Inuitus, regina, tuo de litore ceſſi.
Sed me iuſſa deum, quae nunc has ire per vmbras,
Per loca ſenta ſitu cogunt, noctemque profundam,
Imperiis egere ſuis; nec credere quiui
Hunc tantum tibi me diſceſſu ferre dolorem.
Siſte gradum, teque adſpectu ne ſubtrahe noſtro.
Quem fugis? extremum, fato quod te adloquor, hoc eſt.
Talibus Aeneas ardentem et torua tuentem
Lenibat dictis animum, lacrimasque ciebat.
Illa ſolo fixos oculos auerſa tenebat;
Nec magis incepto voltum ſermone mouetur,
Quam ſi dura ſilex aut ſtet Marpeſia cautes.
Tandem conripuit ſeſe, atque inimica refugit

In

bus ſup. V, pr. 459 ſi quid apud inferos aliud, quod fidem facere iuranti poteſt (id enim et ipſum *fides* dici ſolet. cf. ſup. II, 142. 460 Vrſinus comparat Catulli verſum de Coma Berenices: *Inuita, o regina, tuo de vertice ceſſi.* 462 *ſitus* eſt incultae telluris horror; itaque h. l. *αὐχμηρὰν χώραν* intelligit; exprimit enim Homericum Ἀΐδεω δόμον εὐρώεντα. 465 *Siſte gradum.* Hoc vero praeclare ex Od. λ, 560: et omni oratione diſertius mox ſilentium ex v. 562, quem iam Longini §. 9 iudicium nobilitauit. Ad v. 466 facile in mentem veniat Sophocleum illud: σὲ δ' ὦ φ. — προσεννέπω Πανύστατον δή, κοὔποτ' αὖθις ὕστερον (Aiac. 871 ſq.). 467 *torua tuentem* ὑπόδρα ἰδοῦσαν. 468 *animum, l. ciebat*, lenire ſtudebat eam iratam et toruis obliquisque oculis adſpicientem; iam pro *lenire ejus animum* dici poterat *lenire eam animo* et (quoad) *animum*, κατὰ θυμόν. *lacr. ciebat*, ipſe fundebat Aeneas. In 469 Euripidis Medea v.

Ddd 4 27:

In nemus vmbriferum: coniunx vbi priſtinus illi
Reſpondet curis, aequatque Sychaeus amorem.
Nec minus Aeneas, caſu percuſſus iniquo,
Proſequitur lacrimans longe, et miſeratur euntem.
Inde datum molitur iter. Iamque arua tenebant
Vltima, quae bello clari ſecreta frequentant.
Hic illi occurrit Tydeus, hic inclutus armis
Parthenopaeus, et Adraſti pallentis imago.
Hic multum fleti ad ſuperos belloque caduci
Dardanidae: quos ille omnis longo ordine cernens
Ingemuit, Glaucumque, Medontaque, Therſilochum-
Tris Antenoridas, Cererique ſacrum Polyphoeten, [que,
Idaeumque, etiam currus, etiam arma tenentem.
Circumſtant animae dextra laeuaque frequentes.

Nec

27: οὔτ' ὄμμ' ἐπαίρουσ' οὔτ' ἀπαλλάσσουσα γῆς πρόσωπον obuerſata Virgilii animo videbatur Valkenario ad Hippol. p. 197. *cautes Marpeſia*, in inſula Paro. 473 *coniux vbi:* an ei de Aenea multa narrauerit, nolim affirmare.

477 Procedit qua via ducit. *datum*, a fato conceſſum, *molitur iter*, peragit, ait Seru. Scilicet vt ap. poetas *moliri*, mouere, et agere, facere, eſt primum de re magnae molis, tum de quacunque re. — *arua vltima*, in his locis, quae citra Plutonis regiam, Elyſium et Tartarum, ſunt. cf. 540.

479. 480 Hi tres ex numero τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις. *pallentis*, tamquam vmbrae; adeoque pro: et Adraſtus. Nihil amplius. Male cum hoc Adraſto confundunt inertem illum Troianum Il. ζ, 37 ſqq. Iam 481 *fleti ad ſuperos*, apud viuos, inter homines. *caduci*, pro πεσόντες. neſcio, an primus nouauerit Virgilius; eius exemplo certe multi. Etiam *longo ordine* pro vulgari: ingenti multitudine, vt II, 766. Seru. 483 Sunt Troianorum nomina in Il. ρ, 216: vt tres Antenoris filii, Polybus, Agenor, Acamas Il. λ, 59. *Polyphoetes*

Iliad.

Nec vidiſſe ſemel ſatis eſt; iuuat vsque morari,
Et conferre gradum, et veniendi diſcere cauſſas.
At Danaum proceres, Agamemnoniaeque phalanges,
Vt videre virum, fulgentiaque arma per vmbras,
Ingenti trepidare metu: pars vertere terga,
Ceu quondam petiere ratis; pars tollere vocem
Exiguam: inceptus clamor fruſtratur hiantis.
Atque hic Priamiden laniatum corpore toto
Deiphobum vidit, lacerum crudeliter ora,
Ora manusque ambas, populataque tempora raptis
Auribus, et truncas inhoneſto volnere naris.
Vix adeo adgnouit pauitantem, et dira tegentem
Supplicia; et notis conpellat vocibus vltro:

Dei-

liad. *ν*, 791 inter Troianos
ſt; at Polypoetes inter A-
hiuos, adeoque ab h. l. alie-
us. *Idaeus*, Priami auriga
liad. *ω*, 325, niſi de Daretis
lio accipere malis Iliad. *ε*,
1. 20. *etiam — etiam* ſimpl.
ro etiamnum. 487. 488
d animas referenda eſſe
uis dubitet? 489 - 493
nter feliciores huius libri
ocos numerare ſoleo hunc.
Opinionem profecto de
Aeneae virtute facit ſum-
nam. Nec tamen Virgilius
liter quam Homeri imita-
ione in praeclarum hoc
ἄντασμα incidit. v. Od. *λ*,
04, vbi de Hercule inter
Manes. *Ceu quondam* v. Il.
, 75, *ο*, 320 ſqq. — *exiguam*
vocem, *τρισμὸν* intellige. v.
Odyſſ. *ω*, 5 ſqq.

494 Sequitur episodium de Deiphobo, in quo argumenti dilectum, noſtro ſaltem ſenſu, deſideres, inſigniter tamen a poeta ornatum. Sed imitator Homeri Virgilius et hic deprehenditur, ſi locum de Agamemnonis vmbra conferas Od. *λ*, 386 ſqq. Deiphobum in Helenae thalamo a Menelao oppreſſum etiam videas ap. Quintum XIII, 354 ſq. Adde Dictyn lib. V p. 116. 499 ſqq. *Supplicia*, int. illum ipſum *ἀκρωτηριασμὸν*, vulnera. *vix agnouit et compellat*, noto narrandi more Homerico, qui ex priſci

aeui

Deiphobe armipotens, genus alto a ſanguine Teucri,
Quis tam crudelis optauit ſumere poenas?
Cui tantum de te licuit? Mihi fama ſuprema
Nocte tulit feſſum vaſta te caede Pelaſgum
Procubuiſſe ſuper confuſae ſtragis aceruom.
Tunc egomet tumulum Rhoeteo in litore inanem
Conſtitui, et magna Manis ter voce vocaui.
Nomen et arma locum ſeruant. Te, amice, nequiui
Conſpicere, et patria decedens ponere terra.
Ad quae Priamides: nihil o tibi, amice, relictum;
Omnia Deiphobo ſoluiſti et funeris vmbris.
Sed me fata mea et ſcelus exitiale Lacaenae
His merſere malis: illa haec monumenta reliquit.
Namque, vt ſupremam falſa inter gaudia noctem
Egeri-

aeui neglectu orationis ducendus eſt; pro: cum compellaret. *notis*, ornans epitheton; quales notorum, familiarium, eſſe ſolent. Sic inf. 688. *genus*, γένος, oriundus, vt et ſupra. 501 *optauit*, ex προείλετο, puto, h. e. ſtatuit, induxit in animum, auſus eſt. 503. 504 quam ornate! pro: te occubuiſſe pugnando. 505-508 Sane conſentaneum hoc Aeneae pietati. Nec tamen vlterius inquirendum, vnde Aeneae tempus et locus ſuppetere ad hoc cenotaphium potuerit, ſi lib. II fin. et III princ. animo repetas. 507 *Nomen* loco inditum, *et arma* in tumulo conſtituta et fixa ex more (v. ſup. 233) *locum ſeruant*, inſigniunt, ita vt ille pro monumento tibi ſit. Fuit itaque in Rhoeteo locus Δηϊφόβου σῆμα, aut fingit poeta illud fuiſſe. 507 *Te* h. corpus, vt ſup. 362. *ponere*, h. l. humare. 509-512 *funeris*, cadaueris (ſic inf. IX, 491), vmbrae, non ipſi cadaueri. Ceterum locum reſpicit Auſon. in noto epitaphio n. XIII. *Lacaenae* v. ſup. II, 601. De Helenae in excidio Troiae fatis omnino II, 567 ſq. — *monumenta*, δείγματα, indicia, in me, ſceleris ſui. 513 *Namque vt*

Egerimus, nosti; et nimium meminisse necesse est.
Quum fatalis equus saltu super ardua venit
Pergama, et armatum peditem grauis adtulit aluo:
Illa, chorum simulans, euantis orgia circum
Ducebat Phrygias; flammam media ipsa tenebat
Ingentem, et summa Danaos ex arce vocabat.
Tum me, confectum curis somnoque grauatum
Infelix habuit thalamus, pressitque iacentem
Dulcis et alta quies placidaeque simillima morti.

Egregia

vt f. v. sup. II, 25. 248 sq. 515 *saltu venit super*, h. e. supergressus est, parte murorum deiecta, ὑπερέθορεν, ὑπερέβαινε. *grauis*, vt *feta armis*. v. sup. II, 234 sqq. In h. l. ante oculos poetae fuit locus ex Ennio a Macrob. VI, 2 seruatus: *Nam maximo saltu superavit Grauidus armateis equus, Qui suo partu ardua perdat Pergama* (aut, vt scriptum fuisse coniectes: *Nam maximo saltu superat grauidus armateis Equus, qui s.*, vt *grauid' armatis* eloquaris, et *suo* vna syllaba). cf. Lucretii locum ex eodem adumbratum lib. I, 477. 478. — Illa v. 516 sqq. ingeniosum poetam decent. Flamma seu face ab Helena sublata Achiuis signum datum esse narrauerant etiam alii; at h. l., quomodo fraus ea fieri potuerit, probabilitas adfertur maior, institutis in publica laetitia sacris Bacchicis, thiaso bacchantum ducto. Cf. sup. IV, 302 sq.: inf. VII, 376. 385. 580. Etsi ad chori phantasma facile deduci potuit Euripideo loco Troad. 542-554, quem loc. vide. Helena igitur circumducebat Troianas matronas *euantes orgia*, ex orgiorum more, εὐαζούσας τὰ ὄργια, euando celebrantes, h. e. ὀργιαζούσας, inter faces iactatas. Locus Od. δ, 277 sq. frustra huc vocatur a viris doctis. *summa ex arce*, ad Helenam refer. 520 *c. curis somnoque grauatum*. Comparant Intpp. Od. ζ, 2: Ὕπνῳ καὶ καμάτῳ ἀρημένος. Aliis locis καμάτῳ ἀδδηκότες ἠδὲ καὶ ὕπνῳ. Il. κ, 98. *placidaeque s. m.* ὕπνος — νήγρετος, ἥδιστος, θανάτῳ ἄγχιστα

Egregia interea coniunx arma omnia tectis
Emouet, et fidum capiti subduxerat ensem:
Intra tecta vocat Menelaum, et limina pandit.
Scilicet id magnum sperans fore munus amanti,
Et famam exstingui veterum sic posse malorum.
Quid moror? inrumpunt thalamo; comes additus vna
Hortator scelerum Aeolides. Di, talia Graiis
Instaurate: pio si poenas ore reposco.
Sed te qui viuum casus, age fare vicissim,
Adtulerint. Pelagine venis erroribus actus,
An monitu diuom? an quae te Fortuna fatigat,
Vt tristis sine sole domos, loca turbida, adires?
Hac vice sermonum roseis Aurora quadrigis

Iam

ἄγχιστα ἐοικώς. Mox 524 *Emouet* et *subduxerat*, etsi non grammatice, tamen ad sententiam saltem vi pollent aequali. 528. 529 Suaue hoc et Homericum, vel in hac ipsa re (v. Odyss. ϑ, 517. 518), quod nec ab hoc facinore Vlysses abest. *Aeolides* ille, quatenus eius genus a nonnullis a Sisypho ductum, Aeoli f., a quo Anticlia mater ante nuptias cum Laerta factas fuerat compressa. *instaurate*, docte, cum a sacris petitum sit, retribuite, rependite. *pio ore*, si poenas iustas peto. 531-533 Adumbrati ex Homerica ratione Od. λ, 154 sq., vbi Vlyssem mater simili modo alloquitur. Mira autem videri potest appellatio: num errore maritimo ad loca infera delatus sit? Sed cogitandum est de aditu, qualis Aeneae fuit, per Auernum, postquam ad Cumanum litus appulerat. 533 *an quae t. f.* graece, etsi paullo durius, dictum pro: vtrum monitu deorum, *an fortuna* (casu sexto) *venis*, quae *te fatigat*, *vt* etc. — *sine sole domos*, ἀνήλιος δόμους vel μυχοὺς Euripidis. — *loca turbida*. Cogitandum est Chaos ad loca infera referri solitum; et aër turbidus pro obscurato.

535 *Hac vice s.* Homericum νῶϊ μὲν ὣς ἐπέεσσιν

ἀμει-

Iam medium aetherio cursu traiecerat axem;
Et fors omne datum traherent per talia tempus;
Sed comes admonuit, breuiterque adfata Sibylla est:
Nox ruit, Aenea; nos flendo ducimus horas.
Hic locus est, partis vbi se via findit in ambas:

Dextera,

ἀμειβόμεθα. add. Apollon. II, 449. — Ex altero versu se non expedit Burmannus. Videtur offendisse ad *medium axem*. *Axis* haud dubie poetis pro coelo omnino dictus, vt et alibi. Facit autem Aurora quadrigis suis ab oriente euecta decursum per coeli conuexum versus occidentem eodem modo atque is, qui subsequitur illam, Sol, et vt Nox, interdum ab astris comitata, et ipsa Luna. In poetis omnia haec ad idem fere exemplum descripta sunt. Iam Aurorae decursum puta fieri intra tempus diluculi et orti Solis. Noctu factum erat sacrum. Ingressi erant iter ad infera loca iam sub diluculi tempus, *primi sub lumina Solis et ortus* v. 255. Igitur Aurora iam coeli partem aliquam (nam et id *medium coelum* poetae dici potest) cursu exegerat, atque adeo extrema noctis pars cum maxime agebatur; Itaque poeta: *Nox ruit, Aenea.* Argutias captat Seruius cum aliis. Saniora affert Cerda. De reditus ad superos tempore nil memorat poeta. Itaque nec de eo laborandum. Sed ex sacrorum Manibus factorum more, orto die Aeneas infera loca relinquere debuit; vt vicissim cum ortu Solis Manes ad infera loca redire solent; v. c. sup. V, 738. 739. 537 Homericos versus compara Odyss. π, 220: φ, 226. 540 Inter haec ad biuium erant constituti; altera via praeter Ditis regiam ad Elysium, altera ad Tartarum ducente. *ambas*, simplic. pro: duas; biuium facit. Plutonis regiam intellige per *Ditis moenia*. cf. inf. 630 sq. *at laeua* (via) *ad Tartara mittit*, qui locus illos tenet, qui poenas scelerum expetunt. Iam datum hoc viae: *laeua malorum Exercet poenas.* h. e. ducit ad eum locum, in quo sunt, qui exercent poenas; est is locus Tartarus. Durissima tamen ratio, vt de veritate lectionis dubitem.

Dextera, quae Ditis magni ſub moenia tendit;
Hac iter Elyſium nobis: at laeua malorum
Exercet poenas, et ad inpia Tartara mittit.
Deiphobus contra: Ne ſaeui, magna ſacerdos;
Diſcedam, explebo numerum, reddarque tenebris.
I decus, i, noſtrum; melioribus vtere fatis.
Tantum effatus, et in verbo veſtigia torſit.
Reſpicit Aeneas ſubito, et ſub rupe ſiniſtra
Moenia lata videt, triplici circumdata muro:
Quae rapidus flammis ambit torrentibus amnis
Tartareus Phlegethon, torquetque ſonantia ſaxa.
Porta aduerſa, ingens, ſolidoque adamante columnae:
Vis

bitem. 544 *Ne ſaeui* pro vulgari: ne iraſcere. *explebo numerum.* Piget Seruianarum nugarum. Haud dubie de reditu ad vmbras, a quibus diſceſſerat, quarumque adeo diſceſſu ſuo numerum deminuerat, eſt intelligendum. *reddar tenebris*, puta eos confabulando proceſſiſſe via verſus Elyſium. Caliginoſa autem haec citeriora loca eſſe ſatis vidimus. *in verbo* vt ἐν ἔπει, pro σὺν ἔπει.

548 ſqq. De Tartaro: qui omnino Carceris faciem habet. Cura eius mandata Rhadamantho; v. 566, pro carnifice eſt Tiſiphone v. 571, pro ianitore Hydra 576. *ſub rupe ſ.* rupem ex Homero traxit, vbi inter Stygem et Cocytum Πέτρη τε ξύνεσίς τε δύω ποταμῶν ἐριδούπων Od. κ, 515. *Moenia* h. l. de loco, qui includitur muris, vt alias pro vrbe. *triplicem murum* ſuppeditauit Heſiodus Theog. 726; ſed ibi ſublimior rei imago, χάλκεον ἕρκος, et ἀμφὶ δέ μιν νὺξ Τριστοιχεὶ κέχυται περὶ δειρὴν h. e. fauces Tartari. Ex vtroque profecit Miltonus *Parad. loſt* B. II, 642 ſqq. 551 *ambit - torquetque* Homerica forma paullo rudior pro: ambit amnis torquens. 552 *columnas* de poſtibus accipio. Imitatur Homericum Iliad. θ, 15: Ἔνθα σιδήρειαί τε πύλαι, καὶ χάλκεος οὐδός. *ſtat ad auras*, educta eſt; in *auras* hic et v. 561 argutati ſunt veteres iam inde a Pollione.

Vis vt nulla virum, non ipſi exſcindere ferro
Coelicolae valeant. Stat ferrea turris ad auras;
Tiſiphoneque ſedens, palla ſubcincta cruenta,
Veſtibulum exſomnis ſeruat noctesque diesque.
Hinc exaudiri gemitus, et ſaeua ſonare
Verbera; tum ſtridor ferri, tractaeque catenae.
Conſtitit Aeneas, ſtrepitumque exterritus hauſit.
Quae ſcelerum facies? o virgo, effare; quibusue
Vrguentur poenis? qui tantus plangor ad auras?
Tum vates ſic orſa loqui: Dux inclute Teucrum,
Nulli fas caſto ſceleratum inſiſtere limen;
Sed, me quum lucis Hecate praefecit Auernis,
Ipſa deum poenas docuit, perque omnia duxit.

Gnoſius

lione. Poetico ſermoni hoc ita proprium putandum, vt altitudinem exprimant *in auras, in coelum,* vt plane locum non habeat illa ſubtilitas, an *aura* in locis inferis ſit. 553 vt adeo nullus inde ſit reditus. 555 Tiſiphones veſtem cruentam ex Homero petiit Il. σ, 538. cf. Stat. I Theb. 109. 110. 556 *veſtibulum* ſimpl. pro aditu. 557. 558 numeroſiſſimi verſus; ſed et mirus dilectus rerum, quae auditu mentem percellunt, factus eſt. Miltonum hos verſus expreſſiſſe lib. VIII, 240 ſqq. iam alii notarunt. 563 *inſiſtere*, exquiſite pro ingredi; et *limen* pro limini vel in limine. *ſceleratum* v. Ouid. Met. IV, 455 et ad Tibull. I, 3, 67. *ſceleratum* eſt ſceleribus contaminatum, adeoque impurum, inceſtum; itaque *pii*, puri, caſti, arcentur ab hoc loco. 565 *deum poenas*, quas dii nocentibus ſtatuerunt. Hoc ex Seruio tenendum. *me per omnia duxit*, putes, narrando et percenſendo ſingula: vt ipſi *percurrimus, perluſtramus* ſingula, ita alii nos ducunt per partes: enim vero ab Hecate Sibyllam vere per Tartari receſſus ductam eſſe, patet ex illis: *vidi - vidi:* 582 ſqq. Quod Rhadamanthum in Tartaro conſtituit,

ſuo

Gnoſius haec Rhadamanthus habet duriſſima regna,
Caſtigatque auditque dolos; ſubigitque fateri,
Quae quis apud ſuperos, furto laetatus inani,
Diſtulit in ſeram conmiſſa piacula mortem.
Continuo ſontis vltrix adcincta flagello
Tiſiphone quatit inſultans, toruosque ſiniſtra
Intentans anguis, vocat agmina ſaeua ſororum.
Tum demum horriſono ſtridentes cardine ſacrae
Pan-

ſuo iudicio facit poeta. Eſt autem is non tam iudex aut magiſtratus, qui cauſſas capitales perſequitur, cuiusmodi ſupra iam erat Minos v. 432, ſed qui, Trium virorum capitalium more, iudicum ſententias exſequitur, ſupplicium ſumit, et de inferioris ordinis hominibus, furti, graſſationis, ſacrilegii etc., reis ipſe cognoſcit. Omnino in toto loco Tartarus carceris faciem habet. 567 *dolos*, ſcelera dolo malo commiſſa. Porro cogit fateri *piacula*, crimina, *commiſſa apud ſuperos*, in vita, *quae quis distulit* ſc. fateri, adeoque occultauit et effecit, ne in iudicium adduceretur et puniretur, *in ſeram mortem*, h.e. non reus factus eſt, neque adeo poenam eorum perſoluit, dum viueret, *furto laetatus inani*, quod latere deos et impune ſibi abire putabat commiſſa; Sed temere. Ita puto haec expedienda eſſe. Seneca Herc. fur. 729 addidit nouum auctarium: *oblitos ſui ſceleris nocentes debitas poenas dare*. Propius ad Maronem Statius IV, 531: Minos — *adigitque exprimere vitas Vsque retro et tandem* poenarum lucra *fateri*. Rhadamanthus autem triumuiri capitalis more ſupplicia ſumit et quaeſtionem tormentis admotis ad exprimendam ſcelerum confeſſionem in reos habet. 570 Tiſiphone, carnificis, ſeu ſerui publici, loco, reos damnatos ad ſupplicium raptat. *quatit ſontes flagello*, docte. Proprie *quatitur flagellum*, quo ſontes percutiuntur. *agmina ſ.* ſollenne de Furiis, vt ſup. IV, 469. Imitatur locum Statius I Theb. 112. 113.

573 Dum loquitur Sibylla, porta Tartari aperiri vulgo

Panduntur portae. Cernis, cuſtodia qualis
Veſtibulo ſedeat? facies quae limina ſeruet?
Quinquaginta atris inmanis hiatibus Hydra
Saeuior intus habet ſedem. Tum Tartarus ipſe
Bis patet in praeceps tantum, tenditque ſub vmbras,
Quantus ad aetherium coeli ſuſpectus Olympum.
Hic genus antiquum Terrae, Titania pubes,
Fulmine

vulgo putatur. In hoc iam Seruius praeiuit. Si tamen rerum ac ſententiarum ordinem accuratius conſideres, rationem vulgarem non ſatisfacere ſentias. Pergit enim narrare Sibylla de ſe vsque ad v. 628, adeoque ea exponit, quae ipſa viderit in Tartaro. Aeneae tantum in conſpectum venit porta et Tiſiphone ſeruans veſtibulum, aditum Tartari v. 555. Ea damnatis a Rhadamantho ſtatim manus iniicit et ad Tartari portam, quae ſemper clauſa habetur, eos agit (ἄγονται πρὸς Ἐρινύων ἐπ' Ἔρεβος καὶ Χάος διὰ ταρτάρου, ſunt verba Socratis in Axiocho,) inclamatque ſorores. Tum demum (v. 573) aperitur porta. *Cernis*, pergit Sibylla, *cuſtodia qualis*, quae cuſtos, ſc. Tiſiphone, *veſtibulo*, ad aditum, *ſedeat*; *facies quae limina ſeruet*; Nam *intus*, intra portam, *ſaeuior facies*, Hydra, ſedem habet etc. Nunc v. 574 *cuſtodia* quae ſit, ſatis expeditum eſt. Seruius Megaeram, alii Hydram, alii aliter accipiunt. Sed eſt ipſa illa Tiſiphone, de qua adhuc egit poeta. 576 At *Hydra*, inquis, in veſtibulo orci v. 287 inter cetera monſtra fuit recenſita. Iam Seruius monuit hoc. Expeditur varie. Equidem Hydram non de vna illa ab Hercule domita, ſed ſimpliciter pro ſerpente monſtroſo dictam accipio. 577-579 ex Iliad. Θ, 16 et Heſiod. Θ, 720-725, cf. ibid. 740-745, notiſſimis locis; ſed in maius aucta re. *coeli ſuſpectus*, h. e. proſpectus per aërem (male enim iungunt *coeli Olympum*) a terra; nam ex Tartaro proſpectus ad coelum eſſe nequit; quippe cum infera loca ſint ſub terra, et ſubter iis demum Tartarus depreſſus iaceat. Talis etiam Tartarus ſub Hade ap. Homer. Il. Θ, 13-16. 580. 581 v. Heſiod. Theog.

Fulmine deiecti, fundo voluuntur in imo.
Hic et Aloidas geminos, inmania vidi
Corpora: qui manibus magnum rescindere coelum
Adgressi, superisque Iouem detrudere regnis.
Vidi et crudelis dantem Salmonea poenas,
Dum flammas Iouis et sonitus imitatur Olympi.
Quatuor hic inuectus equis, et lampada quassans,
Per Graium populos, mediaeque per Elidis vrbem,
Ibat ouans, diuomque sibi poscebat honorem,
Demens! qui nimbos, et non imitabile fulmen
Aere et cornipedum pulsu simularet equorum.
At pater omnipotens densa inter nubila telum
Contorsit; non ille faces, nec fumea taedis
Lumina; praecipitemque inmani turbine adegit.

Nec

Theog. 129-131. Titanas γηγενεῖς designat. — *f. voluuntur in i.* praeclare, vt ad imum Tartarum detrusos exhiberet. 582-584 De Oto et Ephialte Aloei f. videndus Homer. Od. λ, 304-319. Apollod. I, 7, 4 et Notae p. 102. Expressus is est h. l. a Marone, nec tamen, vt sublimitate cum Homero contendere vellet. Spectat autem haec et sequens fabula ad mythos stirpis Aeolicae, quos genus mythorum rudius et antiquius constituere deprehendo: v. Apollod. I, 7, 3 sqq. et Not. T. III. tab. VIII. p. 1005. Manifestum id in his ipsis fabulis, quae h. l. subiiciuntur. 585 De Salmoneo v. Apollod. et Hyginum, cum Schol. Pind. Pyth. IV, 253. *sonitus O.* tonitrua. *Elidis vrbem*, Salmoniam, seu Salmonem, ad Alpheum sitam intellige. v. Strabon. VIII, p. 356 D. Apollod. I, 9, 7. 590 *Demens:* ex Σχέτλιος, ὃς etc. Iliad. ε, 403 de Hercule, qui Plutonem sagitta percusserat. 593 *non ille f.* hoc valde suaue ad deprimendum Salmoneum. Tres erant dicendi formulae, ex quibus exquisitiorem praelatam vides: *taedas lumine fumeo: lumen fumeum taedarum*, et *lumen fumeum taedis.*

Necnon et Tityon, Terrae omniparentis alumnum,
Cernere erat, per tota nouem cui iugera corpus
Porrigitur; rostroque inmanis voltur obunco
Inmortale iecur tondens fecundaque poenis
Viscera rimaturque epulis habitatque sub alto
Pectore, nec fibris requies datur vlla renatis.
Quid memorem Lapithas, Ixiona Pirithoumque,
Quos super atra silex iam iam labsura cadentique

Inminet

dis. — *turbine* pro fulmine, vt solent nimbi, turbines, procellae cum eo esse coniunctae. 595 - 600 Omnium, qui vsquam facti sunt, versuum pulcherrimos esse hos sex, pronuntiat Vir doctus. Sunt sane ornatissimi, sed nec inuenti vlla in iis laus (nam praeiuit Homerus loco nobili Od. λ, 575-580 et in verbis Lucret. III, 997 sqq. et Accius in Prometheo ap. Cic. Tusc. Qu. II, 10; quae loca comparanda sunt in singulis, sed aequiore et meliore iudicio, quam Scaliger, Cerda, et alii in Homero et Virgilio fecerunt,) nec res exponitur, quae aliqua cum suauitate cognosci possit. Non enim horret animus legentis, sed auersatur iecur sanie diffluens. *alumnum* accipiam pro filio, vt Homer. *γαίης ἐρικύδεος υἱόν*. Volunt tamen Intpp. poetam alteram narrationem sequi, qua ex Elara susceptus a Tellure vtero fuit gestatus. Praeter Apollod. I, 4, 1 Not. p. 43 v. Apollon. I, 761 sqq. — *voltur*; in Homero duo vultures, ad terrorem maiorem. In 598 - 600 laborauit poeta forte, vt Homericum *δέρτρον ἔσω δύνοντες* exprimeret. *inmortale iecur* Hesiodi de Prometheo, *ἧπαρ ἀθάνατον* est Theog. 523. *fecunda poenis viscera*, praeclare, iecur, quod renascitur ad nouum supplicium, vt rursus erui possit. *r. epulis*, ad epulas. *rimatur* cf. Ge. I, 384.

601-607 Duo Homeri loca ante oculos habuit, Od. λ, 581 de Tantalo, et 592 de Sisypho; fabulam tamen affert a vulgari narratione diuersam: Ixionem et Pirithoum, ex Lapitharum gente oriundos, assidere epulis, saxo supra caput minante ruinam. Ad Phlegyam Sta-

Inminet adſimilis? lucent genialibus altis
Aurea fulcra toris, epulaeque ante ora paratae
Regifico luxu; Furiarum maxuma iuxta
Adcubat, et manibus prohibet contingere menſas,
Exſurgitque facem adtollens, atque intonat ore.
Hic, quibus inuiſi fratres, dum vita manebat,

Pulſa-

tius I Theb. 713; et ad Phlegyam et Theſea Valer. Fl. II, 192. 195 hoc idem ſupplicium transtulere. Tantali capiti imminere ſaxum, alii commenti erant, interque eos Pindarus Ol. I, 88 ſq. et Euripides in Oreſte 6 et 980 ſq. vbi conf. Schol. iisque antiquiores Alcaeus et Alcman, v. Schol. ad Pind. l. c.: adde Cic. Tuſc. IV, 16 et Lucret. III, 953 ſqq., cum eum Homerus in lacu ſitientem deſtituiſſet. Sed lacum Tantali eleganter in menſam opiparam mutauit Maro, ſeu is, quem ſequutus eſt poeta. Aſſidet ***Furiarum maxima*** (quae et ap. Val. Fl. I, 817 occurrit, dicta vt ***maxima natarum***, v. ſup. ad I, 521; apud Eurip. Iphig. in Taur. 963: *πρέσβειρα Ἐρινύων*. Statius Theb. VII, 477 *Eumenidum antiquiſſima*) ſeu Megaera ſeu Alecto (nam Famem vix bene huc aduocat Seruius, laudato loco lib. III, 252), et vetat epulis frui; hoc plus dignitatis habet, quam fuga pomorum et aquae in Tantalo. Atrocius rem extulit Aeſchylus Eumen. 264 ſqq. *genialibus* v. ad Ge. I, 302. *lucent fulcra aurea*: pro, ſunt. De *fulcris* quaeritur. Scilicet pro toro fulcra memorauit poeta; et pro: fulcra tororum, *fulcra toris*. Sunt autem fulcra pedes vel alia lecti baſis. — Quod autem fabulam de Ixione Ge. III, 38, 39: IV, 484 allatam nunc deſerit, quod mirantur viri docti, id poetae haud dubie licet facere, quippe qui nullum doctrinae ſyſtema condere velit.

608-613 Hos verſus equidem ſententiarum et verborum grauitate commendatiſſimos eſſe velim. Fuere nonnulla in Platonis locis, quae ſequi poſſet; ſed alia ſibi ipſi debere videtur; etſi de hoc nihil affirmari poteſt. A multis enim paſſim poetis antiquioribus argumentum idem fuiſſe tractatum videtur.

Pulsatusue parens, et fraus innexa clienti;
Aut qui diuitiis soli incubuere repertis,
Nec partem posuere suis: quae maxima turba est:
Quique ob adulterium caesi; quique arma secuti
Inpia; nec veriti dominorum fallere dextras,

Inclusi

tur. Confer quoque scurram Aristophanem, qui exagitat seu philosophos seu initiatos, in Ran. 145-151. Homerus etsi Tantalum, Tityum, ac Sisyphum poenas scelerum luere in locis inferis monuit, non tamen aut loca poenarum discreta aut scelera definit, quorum poenae exigantur, praeter vnum periurium, Iliad. γ, 279: τ, 258. 259. Scilicet temporum, quibus viuebat, simplicitas erat tanta, vt super moribus ac virtute nondum subtiles initae essent rationes; de grauioribus sceleribus monere satis tum erat; inque iis habebantur caedes, iniuria in supplices et in hospites, periurium. Nec aliter in decalogo a Mose prodito factum videas; atrociora tantum flagitia attigit, quibus qui vacet, parum adhuc ad honestatem profecisse videri debet. At Maro ex philosophorum scriptis suum Tartarum constituit, idemque scelerum, quibus in illo supplicia constituta sunt, recensum fecit paullo ampliorem. Ex vitae philosophia profecit Auctor Telemachi lib. XVIII p. 130 egregio loco! Ingratos ille, mendaces, adulatores nominat. Filium impium (vt v. 609) etiam Polygnotus in sua tabula expresserat. v. Pausan. X, 28. — *Pulsatusue parens*, ante oculos erat Plato de LL. IX sub f. p. 940. C. ed. Frf. — *et fraus innexa clienti*, pro vulgari, illata, vti *fraude* aliquis *illaqueari* dicitur. Comparata iam ab Intpp. Lex XII Tabb. *Patronus si clienti fraudem faxit, sacer esto*, et Horat. II Carm. 18, 23 sqq. *incubuere* v. Ge. II, 507. *repertis*, pro partis, paratis, accipe; nec *suis*, cognatis et affinibus, *posuere partem*, ex ἔθεντο, statuerunt, tribuerunt, nisi mauis esse pro seponere. Ad sententiam praeclaros Horatii versus laudat Servius II Serm. 2, 103: adde eundem I Serm. 1, 75 sqq. 84 sq. *ob a. caesi* grauius po-

Inclusi poenam exspectant. Ne quaere doceri,
Quam poenam; aut quae forma viros fortunaue mersit.
Saxum ingens voluunt alii, radiisue rotarum
Districti pendent; sedet, aeternumque sedebit,
Infelix

fuit pro adulteris simpliciter. De Lege Iulia (anni 737) cogitare nondum potuit Virgilius. Potuit tamen iam tum, cum viuebat, res consiliis agitari. — *arma impia*, haud dubie bellorum ciuilium; sed de iis accipiendum, qui patriae bellum inferunt, non qui propulsant. Itaque concidunt Seruii aliorumque metus, ne in Augustum peccet poeta. *nec veriti dominorum fallere dextras.* Argutantur Intpp. et hic, Seruii exemplo. *Domini* non modo servorum sunt; sed et de libertorum patronis bene idem dixit poeta. Seruorum autem poenas hic commemorare, indignum esset poetae epici grauitate, multo magis Romani. Tum, qui fidem fallit, is et *suam* et *alterius dextram* fallere dici potest. Itaque necessario accipiendum de libertorum impietate et fraude in patronos suos. An Pompeium Menam, Cn. Pompeii libertum, qui Sextum prodidit, animo designauerit poeta, affirmare quis ausit? Nec tamen sic inAugustum peccasset: nam et is, vt ceteri homines, proditionis fructum amplecti, proditorem abhorrere, debuit.

614. 615 Noli quaerere, quam poenam metuendam habeant; aut quae poenae forma, *fortunaue*, quod miseriae genus, *viros mersit* (v. sup. v. 512), illos excipit, manet. Ductum hoc ex vulgari: *mergi miseriis.* 616 Iterum, tamquam poeta, ad veteres mythos redit. Non necesse est, vt solum Sisyphum et Ixionem respexerit; hunc quoque v. 601 iam memorauerat; adeoque enallage numeri, quam inferunt viri docti, carere possumus. *r. r. districti pendent*, ornate; rotae illigatis membris distinentur, ἐπὶ τροχοῦ κατατείνονται, petitum ab equuleo, tormenti genere, quod ipsum pro supplicio interdum fuit; de quo copiose Cerda, sic tamen, vt plura genera tormentorum confundat. 617 Multis modis fabula de Theseo fuit tractata et ornata; nec mirum; fuere enim plures,

Infelix Theſeus; Phlegyasque miſerrimus omnis
Admonet, et magna teſtatur voce per vmbras:
„Diſcite iuſtitiam moniti, et non temnere diuos.„

Vendidit

plures, qui adeo Theſeides condiderant. Actum etiam de Theſei et Pirithoi deſcenſu in Minyade, v. Pauſan. X, 28, etiam in Heracleis. Nam Hercules in deſcenſu ad inferos liberauit Theſeum. v. Apollod. II, 5, 12 p. 142. Poeta aliud ſupra v. 363 nunc hoc ſequitur, vt Theſeus, ob raptum Proſerpinae, *ſedeat*. Hoc habitu poenitentiae et ſummi moeroris ſenſum prodi puta. Ita ſedebant Theſeus et Pirithous in tabula Polygnoti ap. Pauſan. X, 29. Et talem Theſeum ſedentem in Sarda expreſſum vides ap. Winckelm. n. CI. Sed miraculum rei additum eſt, quod Theſeus ſaxo inſidet, nec inde leuare corpus poteſt. cf. Schol. Apollonii I, 101. Inter auctores huius narrationis fuit Panyaſis. v. Pauſan. l. c. *πρoσφυὲς δὲ ἀπὸ τῦ χρωτὸς ἀντὶ δεσμῶν σφίσιν ἔφη τὴν πέτραν.* *Phlegyas*, de Phlegyarum gente alii acceperant, quae Minyadem Boeotiae inhabitauit et propter impietatem a deo abolita fuit. (v. Pauſan. IX, 36. Adde H. in Apoll. 278. 279. Nam Phlegyas Theſſaliae, de quibus Strabo videndus IX p. 442 B., huc aduocare non licet.) Verum non de Phlegyis Maro, ſed de Phlegya, Ixionis et Coronidis, e qua Aeſculapium Apollo ſuſcepit, patre, qui Apollinis templum Delphis incendit (v. Seru.), accipiendus eſt; idem iam docuerunt Intpp. ex Statii imitatione Theb. I, 712 ſqq. et Val. Fl. II, 193 ſqq. Phlegyas igitur, deorum contemtor, apud inferos ad iuſtitiam et pietatem colendam exhortatur omnes, nobiliſſimo illo verſu: *Diſcite i.*, qui magnis viris multis in ore habitus fuit, et Munchhuſio, immortali viro, frequenter. Nota quoque fabula de daemone interrogato, quis ex omnibus Virgilii verſibus eſſet praeſtantiſſimus. Non male autem augurantur viri docti ductum colorem ex Pindari illuſtri loco Pyth. II, 39 ſq. *Θεῶν δ' ἐφετμαῖσιν Ἰξίονά φαντι ταῦτα βροτοῖς λέγειν, ἐν πτερόεντι τροχῷ Παντᾶ κυλινδόμενον· Τον εὐεργέταν ἀγαναῖς ἀμοιβαῖς Ἐποιχομένυς τίνε-*

Vendidit hic auro patriam, dominumque potentem
Inposuit, fixit leges pretio atque refixit.
Hic thalamum inuasit natae vetitosque hymenaeos.
Ausi omnes inmane nefas, ausoque potiti.
Non, mihi si linguae centum sint, oraque centum,
Ferrea vox, omnis scelerum conprendere formas,
Omnia poenarum percurrere nomina possim.
 Haec vbi dicta dedit Phoebi longaeua sacerdos:
Sed iam age, carpe viam, et susceptum perfice munus;
Adceleremus, ait. Cyclopum educta caminis

Moenia

***τινεσθαι.* — *moniti*, h. e. exemplo meo, quod pro monitu est. Nec importunum et inutile monitum putandum hoc inter eos, quibus nullus poenitentiae locus est, cum in Tartaro inclusis poenitentiae locus nullus sit. Poenae enim loco haberi potest haec ipsa admonitio. V. 621, 622 ex L. Vario paene integros traductos esse, Macrob. VI, 1 testatur. *Vendidit hic Latium populis, agrosque Quiritum Eripuit, fixit leges pretio atque refixit.* Quod adiecit: *dominumque potentem* patriae *imposuit*, eo pertinet, quod tyrannum liberae ciuitati induxit. *potentem* ornat. *leges fixit pretio* corruptus, *atque refixit*, recte Seruius, *quia incisae in aereis tabulis* leges affigebantur parietibus. Minus bene Cerda et alii, esse: in aes incidere. Iidem bene laudant legem Venulcii, quae est l. 8 D. ad L. Iuliam peculatus: *qui tabulam aeream legis — refixerit*, vel quid inde immutauerit, Lege Iulia peculatus tenetur. — Sequitur §. 1: *Eadem lege tenetur, qui quid in tabulis publicis deleuerit vel induxerit*; quod adeo diuersum ab illo esse necesse est. Laudant quoque Intpp. Ciceronis locum, qui est Philipp. XII, 5 f. Ceterum inanis est eorum opera, qui post Seruium haec omnia ad certos homines ex antiquitate referre voluerunt. 625 sqq. Ex Iliad. β, 488 notissimo loco, cf. Ge. II, 103 sqq. *ferrea vox*, nulla clamoris intentione fracta.

630-636 Plutonis regiam non intrat Aeneas cum comite,

Moenia conſpicio, atque aduerſo fornice portas,
Haec vbi nos praecepta iubent deponere dona.
Dixerat, et pariter, greſſi per opaca viarum,
Conripiunt ſpatium medium, foribusque propinquant.
Occupat Aeneas aditum, corpusque recenti
Spargit aqua, ramumque aduerſo in limine figit.

His

mire, ſed tantum a limine ſalutat, aureo ramo in foribus depoſito. Quid in his ſequutus ſit poeta, non liquet. Ramum Proſerpinae pro munere ferendum praedixerat Sibylla ſup. 140. 141. 142. Regia iſta habet muros aereos vel ferreos. Solent poetae hac munitionis notione vti, ducta a ferreis et ferratis portis, et translato fere opere ad Vulcanum vel Cyclopes. Sic Argorum moenia ap. Statium I Theb. 630; quem locum Seruius laudat, et Mycenarum ap. Senec. Thyeſt. 406. v. Waſſ. ad Thucyd. VIII, 26 et Schol. Eurip. Oreſt. 964. Itaque multo magis in inferis h. l. ſunt *moenia educta Cyclopum caminis*, h. e. ferro procuſo et ferruminato in Cyclopum fabricis, (Male Cerda.) *adverſo fornice portas*, ornate: porta proprie ipſis erat aduerſa, et ea quidem in fornicem ducta, arcuata. 629 *perfice munus*, ſic poeticus ſermo fert; proprie doni deportatio perficiebatur. Etiam ſic mox 637. 632 *haec dona* int. de eodem munere Proſerpinae dicando. 635 Videri poteſt Aeneas hoc ipſo ramo aureo ſe adſperſiſſe. Adumbratum haud dubie ex eo ritu, quo, qui templa intrant, ſe luſtrant, περιῤῥαίνονται; quod purgationis ſymbolum fuiſſe, facile intelligitur. Adeundum autem Aeneae nunc erat Elyſium, locus, ſi quis alius, ſanctus et caſtus. — *ramumque a. in l. figit.* In templorum aditu περιῤῥαντήρια, aqua luſtralis et rami luſtrales notae res ſunt. Quod tamen ramum in poſte figit, ad dedicationem doni ſpectat. Ceterum Warburtoni hypotheſis, cum poetae Eleuſinia initia ante oculos fuiſſe vult, ſi qua alia parte, hac vtique placere poteſt, cum luſtrationem in adeundis maioribus Eleuſiniis h. l. inueniſſe ſibi viſus eſt;

His demum exactis, perfecto munere diuae,
Deuenere locos laetos, et amoena vireta
Fortunatorum nemorum, ſedesque beatas.
Largior hic campos aether et lumine veſtit
Pur-

637 ſqq. Traducta ſunt ad Elyſium ſiue ſub terra, vt hic, ſiue in Inſulis Fortunatis (vt ab Homero et Heſiodo factum) collocatum, omnia, quae ſub mitiore coelo amoenitatem loci facere poſſunt, iam ab Homero Odyſſ. δ, 563 ſqq., et ab Heſiodo Ἐργ. 170 ſqq. Ex hoc ipſo, quod omnis felicitas Elyſii talis eſt, qualem Heroum vita ſubiicere ſenſibus poterat, vetuſtas huius mythi intelligitur. Acceſſere ornamenta ap. Pindarum pulcherrimo loco Olymp. II, 109 - 149 et in fragm. e Threnis in fragm. Pind. p. 21. Doctior vita, et philoſophicis ſtudiis exculta Graecia, ſerenae et placidae mentis gaudia ex purae et conſtantis virtutis conſcientia mox adiecit: quo melioris ſapientiae placito egregie vſum videas inter alios Glouerum in Leonida X, 156 ſqq. *in thoſe happier fields — Where never gloom of trouble ſhades the mind, Nor guſt of paſſion heaves the quiet breaſt, Nor dews of grief are ſprinkled.* et vno verbo Statius V Silu. 3, 286 *Et monſtrate nemus, quo nulla irrupit Erinnys*; ſed philoſophicas rationes Maro in alium locum v. 724 ſqq. ſeruauit, et h. l. in primis Homerum ante oculos habuit, et Axiochum Aeſchinis ſub f. multoque magis Pindarum locis laud. Adde locum de Olympo Odyſſ. ζ, 42 ſqq. Communia etiam ſunt nonnulla Elyſio cum aurea hominum aetate. Iam ab his tamquam elementis profectus ad quantam amplitudinem Paradiſum ſuum extulit Miltonus IV, 132 ſqq. Iam verba videamus. — *perfecto munere diuae*, aureo ramo ei dedicato e vſ. 629. 640 Verborum iunctura non nimis expolita. Aether largior, et lumine purpureo, h. e. lumen purpureum habens, veſtit hic campos. Poteſt et eſſe: *aether et veſtit et norunt. Largior aether*, egregie, patentior, liberior, nullis nubibus, nulla caligine inductus. Silius hinc lib. XIII, 550: *laxata lucida nocte Clauſtra nitent*, dixit de Elyſio:

Purpureo; ſolemque ſuum, ſua ſidera norunt.
Pars in gramineis exercent membra palaeſtris,
Contendunt ludo, et fulua luctantur arena;
Pars pedibus plaudunt choreas, et carmina dicunt;
Nec non Threïcius longa cum veſte ſacerdos
Oblo-

lyſio: Ὄψει τε φῶς κάλλιστον ὥσπερ ἐνθάδε. Ariſtoph. Ran. 155. 457. — *lumen purpureum*, pulchrum, vt ſup. I, 591. — *ſolemque ſ.* in Pindari loco altero, eſt Sol, qui, in noſtro orbe occidens, ad infera loca progreditur, in altero Sol perpetuus noctu aeque ac die (fere vt ap. Val. Fl. I, 844 *vbi Sol* etc.) Sed poeta ſuauius Solem Elyſio ſuum, praeſtantiorem puta noſtro Sole, vt cetera, aſſignat. Pro commentario haberi poteſt Telemachus lib. XIX. Inter alia: *c' eſt plûtôt une gloire céleſte, qu' une lumiere.* Imitatur Claudianus de R. P. lib. II, 282 ſqq. *norunt*, vident, qui in Elyſiis ſunt, habent. Male aliter viri docti. 642 - 644 Haec rurſus ad Pindari ductum l. l. καί τοι μὲν ἱππείοις γυμνασίοις, τοὶ δὲ φορμίγγεσι τέρπονται. Expreſſa ſcilicet *vita antiqua heroum Graeciae*; vt omnino vna quaeque gens, ſicut aliarum rerum inferarum, ita Elyſii, beatam ſortem *ad ſuos mores* deſcripſit, eaque, quae beatam vitam ſuo ſenſu conſtituebant, eo tranſtulit. — *pedibus plaudunt choreas*, elegantius quam ducunt, ſc. cum pedum plauſu; Odyſſ. Θ, 264: Πέπληγον δὲ χορὸν θεῖον ποσίν· quod Maro adeo accepit κατὰ χορόν, non vt χορὸς pro loco dictum ſit, vt alibi apud Homerum occurrit. 645 - 647 Dandus erat choreis ſaltantium et cantantium ſuus ἀοιδός, lyricen, qui ſeu accineret, ſeu, more veteris chori, praeiret cantu et ſaltatione, tamquam choragus. Quis vero magis conveniens Orpheo? qui de locis inferis plurima erat fabulatus, h. e. vetere philoſophorum more ac ſermone per poetica phantaſmata expoſuerat. *longa cum veſte*, antiquiore aeuo ἀοιδῶν, vatum, poſtea citharoedorum, habitus ποδήρης, palla, vt nota res eſt. Adi vel Tibull. III, 4, 35. 36. *Sacerdos* autem h. l. vates, propter inſtituta orgia et teletas. Itaque male Barthius contendit ſacerdotalem

Obloquitur numeris ſeptem diſcrimina vocum;
Iamque eadem digitis, iam pectine pulſat eburno.
Hic genus antiquum Teucri, pulcherrima proles,
Magnanimi heroes, nati melioribus annis,
Ilusque, Aſſaracusque, et Troiae Dardanus auctor.
Arma procul curruſque virum miratur inanis.

Stant

talem habitum reſpici; etſi verum eſt, ſacerdotes, vt ſceptro, ita etiam palla vſos, vt ipſi dii ea veſte occurrunt, ſed et reges. Nam omnino veſtis demiſſa ac fluens ad dignitatem et religionum maieſtatem facit, vt vnus quisque facile intelligit. Orpheus illis ſaltantibus et cantantibus *obloquitur* (transitiue h. l. dictum, facit loqui, φθέγγεσθαι, ſonare, pulſat) *numeris*, numeroſe, *ſeptem diſcrimina vocum*, fides, lyram ἑπτάχορδον, *eademque* modo digitis modo pectine pulſat; quod ab doctiore iam arte petiiſſe videtur, dum temperatur cantus modo plectro modo digito. Illa, *nunc, nunc*, excludunt interpretationes aliorum. Neque adeo de cantu ipſius Orphei hic quaeritur; ſed, ſi quaeratur, nemo facile, qui Homerum legit, dubitet, fueritne alius, qui Orpheo, lyram pulſanti, accinuit; heroico aeuo vtrumque facit vates.

648 ſqq. partim Heſiodi ductu Ἐργ. 159. 167 ſqq. *pulcherrima proles*; pulcherrimi, h. l. de corporis dignitate. Sed inſederat Virgilio hoc epitheton ex loco Hom., quem expreſſit Iliad. υ, 231 ſqq. Ἶλός τ' Ἀσσάρακός τε καὶ ἀντίθεος Γανυμήδης, ὃς δὴ κάλλιστος γένετο θνητῶν ἀνθρώπων etc. *nati melioribus annis*, ſecundum Heſiodum hoc, l. c., et ſic alii de heroum, atque etiam de aurea aetate. Laudatur Catull. LXI, 22: *O nimis optato ſaeclorum tempore nati, Heroes, ſaluete, deum genus.* 651-655 Rurſus ad Pindari ductum l. c. Paullo aliter haec tractata a Platone ſub f. lib. X de Rep. — Retinent animae ſtudia et artes prioris vitae. Ad ſui temporis negotia haec reuocavit Ouid. Met. IV, 444 ſqq. Melius Maro heroicam vitam ſeruauit. Deſcribit autem otia caſtrenſia v. c. Il. γ, 135. Heroibus Homericis magna *gratia*, adeoque amor,

Stant terra defixae haſtae, paſſimque ſoluti
Per campos paſcuntur equi. Quae gratia currum
Armorumque fuit viuis, quae cura nitentis
Paſcere equos, eadem ſequitur tellure repoſtos.
Conſpicit, ecce, alios dextra laeuaque per herbam
Veſcentis, laetumque choro Paeana canentis,
Inter odoratum lauri nemus: vnde ſuperne
Plurimus Eridani per ſiluam voluitur amnis.

Hic

amor, eſt militiae curulis. Ad meliorem noſtri aeui philoſophiam Elyſii voluptates accommodatae ſunt in Telemacho lib. XIX. *procul miratur*, cum miratione proſpicit. *currus inanes*, ſimpl. quoniam adſtant vacui dominis. *t. repoſtos*, vt alibi, conditi, mortui. 656-659 Hoc cum Axiocho l. c. comparandum. — *Veſcentis*, quis hoc putet ſatis digne dici poſſe pro: epulas celebrantes! iidem *choro*, in choro, chorum ducendo, κελάδοντες Παιήονα, vt Iliad. χ, 391 Achiui, et quidem in grato nemore, per quod, vt amoenitas loci maior eſſet, deſcendit amnis. Amnes ſub terra ferri vidimus iam Ge. 366. 367. *Eridanum* autem quod potiſſimum appellat, ſuſpicor fabulis poetarum, qui Argonautica ſcripſerunt, deberi, a quibus plura videntur fabuloſe de Eridano tradita eſſe, forte etiam hoc, quod ad loca ille infera defertur. conf. Apollon. IV, 627 ſq. Nam hoc, quod ad inferum mare tendit, aut, quod non longe a fontibus ſuis cuniculum ſubter terram per duo millia ſubit; poetam adducere vix potuit, vt ad inferos eum relegaret. Sed is Eridanus *ſuperne*, h. e. ex editiore loco, *voluitur*, venit, *plurimus*; dictum eleganter ad magnam aquarum copiam deſignandam. conf. I Ge. 187. Apud Seruium ſup. ad v. 603 Tantalus *in Eridano Inferorum ſtare* narratur; quo liquere videtur etiam ab aliis poetis Eridanum ſimili ratione fuiſſe celebratum. An quod Eridanus alterius hemiſphaerii ſidus eſt, poetas ad hanc rei narrationem forte adduxit? Sin hac ſubtilitate omnino vis carere, ſequendum eſt,

quod

Hic manus, ob patriam pugnando volnera paſſi,
Quique ſacerdotes caſti, dum vita manebat,
Quique pii vates, et Phoebo digna locuti,
Inuentas aut qui vitam excoluere per artis,
Quique ſui memores alios ſecere merendo:
Omnibus his niuea cinguntur tempora vitta.
Quos circumfuſos ſic eſt adſata Sibylla;

Muſaeum

quod inter Seruiana occurrit: „Alii Eridanum pro quocunque accipiunt, et dicunt κατ' ἐξοχὴν dictum, nam legimus I Ge. 482: *Fluuiorum Rex Eridanus.* Et amant poetae pro appellatione ponere magnae et in ſuo genere praeclarae rei proprietatem, vt I Ge. 9: *pocula Acheloia.*„

660 ſqq. Locus de piorum turba e nobilioribus, et, quem a generoſiore animo vix puto legi poſſe, quin incaleſcat et magnae virtutis ſtudio inflammetur: imitatione expreſſus a Silio XIII, 533 ſqq. Iam in hoc exultabis, quod primo loco memorantur ii, qui pro patria occubuere, quos haud dubitare licet maiores aliquando felicitatis fructus conſequuturos eſſe. His ſubiungit religiones et pacis artes. Nam ſequuntur *ſacerdotes caſti*, qui ſacra caſte, pure ac pie curauerant dum viuerent. Mox *vates* ſintne poetae an, qui vaticinia edidere, dubitari poteſt. Sed Silius ibid. v. 538: *qui — nec dedignanda parenti Carmina fuderunt Phoebo*; itaque et is de poetis accepit. At *Quique ſui m.* pulcherrimo verſu 664 ornate: magnae illae et diuinae animae, quae bene de genere humano meritae ſunt; quibus vel vna haec meritorum conſcientia in altera vita perennem voluptatem allatura eſt. *merendo*, idem quod in vulgari ſermone: demerendo, promerendo, bene merendo de aliis. 665 *Omnibus his*, Seruius: „per „quod eos oſtendit meruiſſe „diuinos honores.„ Certe declarat hoc inſigne, eſſe eos viros ſacros et ſanctos. Nam vittatos fuiſſe ſacerdotes, vates, deos, ſatis notum eſt; ductum inde diadema regum. conf. imitationem Val. Flacc. lib. I, 836. 840. 666 ſqq. Quod Muſaeum potiſſi-

Musaeum ante omnis: medium nam plurima turba
Hunc habet, atque humeris exstantem suspicit altis:
Dicite, felices animae, tuque, optime vates;
Quae regio Anchisen, quis habet locus? illius ergo
Venimus, et magnos Erebi tranauimus amnis.
Atque huic responsum paucis ita reddidit heros:
Nulli certa domus; lucis habitamus opacis,
Riparumque toros et prata recentia riuis
Incolimus. Sed vos, si fert ita corde voluntas,
Hoc superate iugum; et facili iam tramite sistam.
Dixit, et ante tulit gressum, camposque nitentis
Desuper ostentat; dehinc summa cacumina linquont.

At

potissimum nominat poeta, mirantur Intpp. Enimuero Homerus sane Aeneae in inferis occurrere non potuit. Cum autem de antiquioribus aliquis esset laudandus, Orpheus autem iam sup. 119 memoratus esset, vix alius praeter Linum vel Musaeum surrogari potuit. Magna autem Musaei auctoritas propter religiones et teletas institutas. Ceterum ad Homerum in simili loco rem transtulit praeclare Silius XIII, 780 sqq. 667. 668 *medium nam pl.* Bene hoc ex heroum aetate et opinione. Nam, ad Platonem eum respexisse, apud Seruium leuis coniectura est. Ad verba conf. Il. γ, 226. 227. Mox 674 ornate, pro riuorum ripis; *recentia* sunt *riuis*, h. e. virentia propter vicinas aquas; vt Seru.; et v. 676 *sistam*, vos ad eum deducam facili et expedita via, quales in Elysio omnino esse vias credere fas est. Anteit tum Musaeus ipse; vbi ex summo collis vertice locum ostendisset, tum Aeneas et Sibylla altera parte collis descendunt, discessu scilicet a Musaeo facto. Quod inter alia totam hanc carminis partem commendat, est prudentia poetae in breuitate castigatissima retinenda. Quantopere enim alius ingenio suo in his indulgeret!

679

At pater Anchiſes penitus conualle virenti
Incluſas animas, ſuperumque ad lumen ituras,
Luſtrabat ſtudio recolens, omnemque ſuorum
Forte recenſebat numerum, caroſque nepotes,
Fataque, fortunasque virum, moresque, manusque.
Isque vbi tendentem aduerſum per gramina vidit,
Aenean, alacris palmas vtrasque tetendit;
Effuſaeque genis lacrimae; et vox excidit ore:
Veniſti tandem, tuaque ſpectata parenti
Vicit iter durum pietas? datur ora tueri,
Nate, tua; et notas audire et reddere voces?

Sic

679 ſqq. De occurſu matris Vlyſſis nonnulla in ſimilem rationem ſunt ap. Homerum Od. λ, 151 ſqq., ſed locus hic de Anchiſa praeclare a Virgilio eſt tractatus. Artificium egregium in hoc, quod Anchiſes hoc ipſo tempore in recenſu animarum in hanc vitam transiturarum occupatus ab Aenea deprehenditur. Traduxit enim poeta et conuertit in rem ſuam vetus illud philoſophantium placitum, quo animae iam ante huius vitae ingreſſum exſiſtere putantur. Iam iis certus locus erat aſſignandus, cui incluſae eſſent; docendum porro, vnde in eum locum eſſent deductae. Itaque opportunitas data nouis opinionibus, hoc eſt mythis, partim vt locum accuratius declararent, partim vt ſtatuerent, animas eas iam antea humana corpora animaſſe vitaque functas in ea loca deſcendiſſe. Atqui hic rurſus noua coniectandi neceſſitas, quomodo animae, corporis contagio contaminatae, vitiis et erroribus liberari poſſint, aut in iisdem locis, aut antequam in ea loca peruenerint. 680 *incluſas*, collectas in hunc locum. v. inf. 705 ſqq. *Recolimus* animo proprie praeterita, hic v. 681 ſimpl. recenſere, exquirere et addiſcere futura facta et res fortiter geſtas. 683 *manus* ſeu virtutem declarare debent, ſeu facta? Nam ieiunum eſſet de numero ac turba accipere. 687 *Vicit*

iter :

Sic equidem ducebam animo, rebarque, futurum,
Tempora dinumerans; nec me mea cura fefellit.
Quas ego te terras et quanta per aequora vectum
Adcipio! quantis iactatum, nate, periclis!
Quam metui, ne quid Libyae tibi regna nocerent!
Ille autem: Tua me, genitor, tua tristis imago,
Saepius occurrens, haec limina tendere adegit;
Stant sale Tyrrheno classes. Da iungere dextram,
Da, genitor; teque amplexu ne subtrahe nostro.
Sic memorans largo fletu simul ora rigabat.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum:
Ter frustra conprensa manus effugit imago,
Par leuibus ventis, volucrique simillima somno.
Interea videt Aeneas in valle reducta

Seclu-

iter: fecisti iter victus, motus, pietate mihi iam probata; seu, vt Seruius, tua mihi probata pietas effecit, vt difficile hoc iter ingredi auderes. 690 *Sic equidem d.* Aeneam viuum ad loca infera descensurum esse, Anchises iam ante praeuidisse putandus; nam idem nocturnis monitis filii pietatem permouerat, vt ad se videndum descenderet. cf. VI, 115. — *Libyae regna*; iustus de Didonis amoribus metus, ne iis ab Italia retineretur filius. Ceterum colorem orationis similem offert Il. κ, 538. 539. 696 *Saepius o.* v. c. sup. V, 731 sq. Nam semel memorari satis erat. conf. IV, 351. 700-702 Nota imitatio ex Od. λ, 303 sq.: Il. ψ, 99 sq. cf. Ge. IV, 499; et de Hercule simile quid ap. Apollod. II, 5, 12 p. 121.

703 sqq. Haec iam manifeste ex Platonicis mythis, quorum fundus in Pythagoreorum opinionibus substructus erat. Etsi enim opinio de reditu animarum in vitam communis antiquitati fuit, non ab vna hypothesi, vt putatur, sed a variis illa argumentis et indiciis docte indocteque petita (v. c. a mutuo interitu ortuque omnium rerum) aut in sub-

 sidium

Seclusum nemus, et virgulta ſonantia ſiluis,
Lethaeumque, domos placidas qui praenatat, amnem.
Hunc circum innumerae gentes populique volabant;
Ac, veluti in pratis, vbi apes aeſtate ſerena
Floribus inſidunt variis, et candida circum
Lilia funduntur: ſtrepit omnis murmure campus.

Horreſcit

ſidium adſumta aliis doctrinis fulciendis: Platoni tamen, ſi non doctrina de ſubeundis ante transitum in nouum corpus inferis, quam et Aegyptii tenuere, ac de purgatione, quae initiis ac τελεταῖς frequentata fuiſſe videtur, Platoni tamen inquam peculiaris, ni fallimur, fuit doctrina de bibenda ante reditum Lethe: v. de Rep. X p. 765 Frf. Ed. Ingenioſum vtique commentum, cum noua vita, noua infantia, ineunda ſit. Anterotem cum inuerſa facula nonnulli ad hoc ipſum dogma non male traduxerunt, etſi is proprie ad amoris obliuionem ſpectabat. v. Ouid. A. Remed. 551 ſqq. 704 *virgulta ſonantia ſiluis.* Inter plures modos, quibus expedias, probabilior eſt hic, vt ſint dicta pro virgultis ſiluarum ſonantibus, adeoque omnino pro ſiluis ſonantibus, ſi vento ſunt motae; vt XII, 522 ſunt *virgulta ſonantia lauro.* Paullo diverſe dictum ſupra III, 442: *Auerna ſonantia ſiluis* h. ſiluae circa Auernum ſonantes. Neceſſe autem eſt, Elyſium auras ſuas et Zephyros habere, conf. Od. δ, 567; Pind. Ol. β, 129 ſq. At Ge. IV, 484 noli eo vocare. 705 Lethe in finibus Elyſii *praenatat*, praeterfluit. Seruius: „Ennium ſecutus eſt, qui ait: *fluctusque natantes.*„ Paullo aliter: *campi natantes*, Ge. III, 198. 706 *gentes* maius ſunt. Nam in gente *populi.* cf. inf. X, 202. v. Gronou. ad Liu. V, 34. 707 - 709 Aut illa: *ſtrepit omnis m. campus*, apodoſin faciunt; aut quod Homerico more malim: *Ac* campus murmure ita ſtrepebat, *veluti in pr.* etc. Ornata vero et ſuauis comparatio, ex Apollonio ducta loco cum hoc omnino comparando lib. I, 879 ſqq., etſi et illo adumbrato ex Homerico Il. β, 87 ſqq. Cf. ſup. I, 430; Ge. IV, 188 ſqq. 51 ſqq. *ſtrepit murmure campus* doctius

Horreſcit viſu ſubito, cauſſasque requirit
Inſcius Aeneas, quae ſint ea flumina porro,
Quiue viri tanto conplerint agmine ripas.
Tum pater Anchiſes: Animae, quibus altera fato
Corpora debentur, Lethaei ad fluminis vndam
Securos latices et longa obliuia potant.
Has equidem memorare tibi atque oſtendere coram
Iampridem, hanc prolem cupio enumerare meorum:
Quo magis Italia mecum laetere reperta.
O pater, anne aliquas ad coelum hinc ire putandum eſt
Sublimes animas, iterumque in tarda reuerti
Corpora? quae lucis miſeris tam dira cupido?
Dicam equidem; nec te ſuſpenſum, nate, tenebo:
Suſcipit Anchiſes, atque ordine ſingula pandit.

doctius quam vulgare: apes ſtrepunt per campum. Mox 711 *porro* ſimpliciter poteſt iungi: *cauſſasque requirit porro*; vel *porro*, ſc. rogat, quae ſint etc. Sed doctior ratio eſt: *quae ſint ea flumina porro*, πόῤῥω, h. e. πόῤῥω, πόῤῥωθεν, παραῤῥέοντα, longo inde curſu praetexentia campum. (Minus bene Seru. et Cerda.) 714 *potant ad vndam*, pro vndam bibunt, ſimpliciter; l. cum notione accesſus l. tamquam procumbentes. vt Graecorum poetarum ἀμφί. 715 *ſecuros*, ab effectu, vt *morbos pallidos* dicunt. Seru. 716 conf. ſup. V, 737.: *Tum genus omne tuum* etc. — *Italia reperta* h. e. ad Italiam acceſſu; poſt longos ſc. errores. 719 ſqq. Ineſt neſcio quae vis et δεινότης eximia in hac Aeneae oratione cum indignatione aliqua rogantis; ſuauitas autem tanto maior, ſi Homerici Achillis (Odyſſ. λ, 487) indignum vitae amorem memineris. *ire ſublimes*, redire, *ad coelum*, h. e. ad vitam. Sic iam ſupra: *ad auras ſuperas*, et alibi.

Principio coelum ac terras, camposque liquentis,
Lucentemque globum Lunae, Titaniaque aſtra,
Spiritus intus alit, totamque infuſa per artus
Mens agitat molem, et magno ſe corpore miſcet.
Inde hominum pecudumque genus, vitaeque volantum,

Et

724 ſqq. De toto hoc illuſtri loco; in quo fere Interpretum ſubtilitatem deſideres, Seruius vero neoplatonicas argutias affert, partim et grammaticas nugas; ita agere, vt ſententiarum vis, cauſſae, et rationes exponantur, a conſilio huius recenſionis alienum eſſet. Hic verba interpretanda ſunt. *Spiritus* et *mens:* vt Ψυχὴ et Νοῦς, h. anima mundi, quae omnia permeat; cumque vniuerſum ſemel ſub *corporis* ſpecie repraeſentaſſet, recte pro partibus *artus* poſuit; Sic de Terra Ge. II, 325-327. Commentarii loco eſſe poſſunt Ciceronis verſus ex Conſulatu, lib. II, in de Diu. I, 11. Comparant alii Il. π, 483-485. *coelum* pro aëre dictum vix dubites, et *campos liquentes*, pro mari, vt, aequor aquarum. In quarto tamen elemento extundendo laborarunt Grammatici. Perperam. Docta ex vett. comment. ſeruata nota eſt apud Pomponium, vbi inter alia: „Ridiculum eſt intelligere coelum pro duplici elemento, id eſt aëre et aethere. Aemilius Aſper, cum hunc locum annotaret, ſic ait: Membra naturae ſic ſolet iungere Virgilius, vt in tria diuidat, nam et alibi: *maria ac terras coelumque profundum*, Ennium ſecutus, qui ait: Qui tuo lumine mare, terram, coelum, contines.„ *Titania aſtra.* Ex iis, quae apud Diodorum exponuntur (altero loco V, 66 fabula Cretica, altero III, 57 Libyca), nihil facile huc reuocari poteſt; nec, ſidera ad Titanes referri, ſcriptorum vſu eſt cognitum. Igitur Seruius ſequendus, qui altero loco *Solem* interpretatur. Dictum ſcilicet poetico more pro: *aſtrum Titanium*, h. e. Titan, vt IV, 119, ſeu Sol, Titania Luna vel Diana ſaepius occurrit, Apollonii exemplo: Τιτηνὶς lib. IV, 54, vbi v. Schol. 727 *m. ſe corpore miſcet*, doctius quam: corpori miſcetur. 728 ſq. Inde

de

Et quae marmoreo fert monſtra ſub aequore pontus.
Igneus eſt ollis vigor et coeleſtis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
Terrenique hebetant artus moribundaque membra.
Hinc metuunt,cupiuntque; dolent,gaudentque; neque
Diſpiciunt clauſae tenebris et carcere caeco. [auras
Quin et ſupremo quum lumine vita reliquit,
Non

de ex hac Mente Mundi omnia *ſunt*, h. e. animam et vitam habent. cf. Ge. IV, 218-226 *His quidam ſignis* etc. *Deum namque ire per omnes Terrasque tractusque maris coelumque profundum. Hinc — Quemque ſibi tenues naſcentem arceſſere vitas.* 730-734 *Illis ſeminibus*, h. e. his animabus ex anima mundi, tamquam ex igni ſcintillae, petitis, et in humanum corpus traductis, ineſt ignea vis (qualis aetheris eſt) et aetherea natura. Verba Stoica quoque diſciplina frequentata. Ornatus valde locus. — *noxia corpora*, praeclare, quatenus vim divinae flammae obtundit terreſtris natura corporis. *moribunda*, pro vulgari: mortalia. — *Hinc metuunt c.* a corporis contagio animorum perturbationes et cupiditates proficiſcuntur, ex bonis malisque opinatis. Porro corporis tamquam carcere *incluſae lucem non diſpiciunt*, proſpiciunt, ornate pro: carcere includuntur. Nam corpus vinculis animi tenebrisque aſſimulatur, quibus ille offuſcatur, et a libera rerum contemplatione retrahitur. Cic. So. Scip. ſub f. *Sunt optimae curae de ſalute patriae; quibus agitatus et exercitatus animus velocius in hanc ſedem et domum ſuam peruolabit, idque ocius faciet, ſi iam tum, cum erit incluſus in corpore, eminebit foras, et ea, quae extra erunt, contemplans, quam maxime ſe a corpore abſtrahet.* 735-739 Adeo materiae, terreſtris corporis, ſordes, vitia, inoleſcunt animabus, vt eis ne diſſolutis quidem a corpore elui facile poſſint. Itaque purgationes fiunt operoſae aqua, aëre, igni, in locis inferis. Ornate autem omnia. Contagium corporis dictum: *malum*, *corporeae peſtes*, *vetera mala*, *ſcelus*; intelligendae autem perturba-

Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeae excedunt pestes; penitusque necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur poenis, veterumque malorum
Supplicia expendunt. Aliae panduntur inanis
Suspensae ad ventos; aliis sub gurgite vasto
Infectum

turbationes et cupiditates (v. 733), irae, metus, tristitiae, et sic porro. Secundum semel institutam rei adumbrationem iidem *animorum* dicuntur esse *morbi*, seu *labes*, *sordes*, *maculae*, κηλῖδες, *vlcera*, *cicatrices*, μώλωπες, οὐλαί, στίγματα; hinc suauis ille mythus seu inuolutum fabulosa narratione philosophema apud Platon. Gorg. p. 356. 357 de animabus coram Rhadamantho nudandis; quo in mytho suo Plutarch. de his, qui sero a num. pun. T. II p. 564. 565, et Lucianus aliquoties feliciſsime vsi sunt. Noster autem poeta cum semel per *sordes* et *maculas* animorum vitia et cupiditates animales designasset, emendationem earum per *purgationis* genus bene exhibuit, cui iam in sacris et initiis adsueti erant veterum hominum animi. Eadem purgatio mox designatur per *poenas*, *supplicia*, vel Platonis auctoritate in Gorgia p. 357 Edit. Frf., quod non obseruatum misere vexauit Intpp. 738 inuersa est oratio. Debebat sequi: *nec excedunt — sed penitus inoluerunt, concreverunt*: vnde 746 *concreta labes*. Hoc ita extulit: nec mirum hoc; quin *necesse est*, *multa*, multum vitii, *diu*, per tam longum vitae tempus, *concreta inolescere penitus modis miris*. 740-742 A sollennibus purgationum et lustrationum ritibus. Fiebat enim lustratio aëre, aqua, igni. Nec aliter sermone humano efferri animarum purgatio poterat, ne a philosophis quidem subtilioribus, si fuerunt forte, qui animo corpusculum suum detractum esse vellent; quod dubito. Purgationem animarum in sole et sideribus fieri statuisse Aegyptios, viri docti passim aiunt; vide Moshem. ad Cudworth. p. 366. Sed ex loco Porphyrii de abstin. IV, 10, nisi talem opinionem iam animo attuleris, id
non

Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.
Quisque suos, patimur, Manis; exinde per amplum
Mitti-

non facile elicias. 743. 744 *Quisque suos patimur Manes.* Vexatus locus. Simplicissima tamen est ratio: patimur supplicia haec omnes, non quidem quales nunc sumus, animae corpori inclusae, sed *quoad* (κατὰ) *suos quisque Manes*: pro vulgari: nostrum omnium Manes patiuntur; omnibus Manibus ista patienda sunt. Purgatio ista subeunda est omnibus. Soli ad inferos perueniunt Manes; hi sunt, qui purgantur; qui *patiuntur*, h. e. subeunt, pro sua cuiusque parte, purgationes illas tormentorum similes. Firmat quoque hanc rationem Apuleius Florid. lib. II p. 231 Colu. de Pythagora: *Brachmanae autem pleraque philosophiae eius contulerant*: *quae mentium documenta corporumque exercitamenta, quot partes animi, quot vices vitae*; quae diis Manibus pro merito suo cuique *tormenta vel praemia*. Quo loco nihil ad rem disertius esse potest. Manes pro suppliciis accipi posse, vt vulgo faciunt, nullo loquendi more vel ratione mihi quidem constat; etsi sic Ausonius (quamquam mihi non satis exploratum hoc) videri potest et ipse interpretatus esse, imitatus versum hunc in Ephemer. 57: *si poenitet, altaque sensus Formido excruciat, tormentaque sera gehennae Anticipat, patiturque suos mens saucia Manes.* Sanctii interpretatio in Minerua p. 825, 826, vt, quemadmodum mali patiuntur Lemures et Laruas eorum, quos laeserunt vel necarunt, sic boni patiantur proprios Manes, contorta est. Cerda *pati Manes* dictum vult, vt *pati Furias*. Sed hoc nihil expedit, nec si deos inferos omnino esse h. l. dixeris Manes, vt Ge. IV, 489; et alibi. Ad duos Genios, qui homini adsunt, referebat altero loco Seruius; sed alienum id ab h. l. Ruaeus daemonas huc vocat ex Platone (v. c. in Phaedone p. 80 B. Frf.); sed nusquam ab hoc memorari video, cruciatum animabus inferri ab vllo daemone. Valer. Fl. III, 389: qui hunc locum ante oculos habuit, interpretationem in neutram partem inflectit; nam aliam

Mittimur Elysium, et pauci laeta arua tenemus:
Donec longa dies, perfecto temporis orbe,
Concretam exemit labem, purumque reliquit
Aetherium sensum, atque aurai simplicis ignem.
Has omnis, vbi mille rotam voluere per annos,

Lethae-

plane ille rationem iniit: Animae violenta morte vita expulsae apud Plutonem de iniuria conqueruntur; tum illae vna Furiarum comite addita redeunt, vt a fontibus poenas expetant: *Quisque suos sontes inimicaque pectora poenis Implicat; et varia meritos formidine pulsant.* 744 *per Elysium*, h. e. ad. Alii distinguunt *laeta arua* ab *Elysio*; sed perpetuo vsu loquendi de eodem loco haec dicta inueniuntur. 745-747 Igitur aut noua in Elysio fit aut inchoata ante purgatio animarum in Elysio absoluitur. Sed forte versus hos tres ante 743 retrahere praestat, aut versus 743. 744 suppositicii fetus sunt. — *perfecto temporis orbe*, definitum post tempus, h. e. mille annos. *purumque r. Aetherium sensum*, mentem illam (*sensus* pro perceptione et iudicio animi, et hinc pro animo) ex aethere deductam, cumque idem aether sit ignis purissimus, explicatiue subiicit: *atque aurai simplicis ignem.* De igni *auram* proprie dici, vt de luce, supra vidimus. Itaque anima tandem ad pristinam puritatem aetheream restituitur. 748-751 *vbi mille rotam voluere per annos.* De sensu constat ex v. 745: *perfecto temporis orbe.* Verba ex vulgari ratione sic constituerentur: vbi mille annorum rota voluta, h. e. circumactus orbis est. *Rotam* dixit absolute pro orbis, κύκλος. Annorum *volubilitatem* interpretatur Seruius, et Ennianum esse monet. *voluere rotam* est: exegerunt tempus in orbem rediens. Non minus ornate in similem modum Cic. in So. Scip. 2: *cum aetas tua septenos octies solis anfractus reditusque conuerterit. Mille annos* a Platone sumsit de Rep. X p. 761 Ed. Frf., vbi πορεία χιλιετὴς animarum iniustarum subter terram, quasi in poenam decupli; it. in Phaedro p. 1223 D. In *lustra* annos mutauit Silius XIII,

Lethaeum ad fluuium deus euocat agmine magno:
Scilicet inmemores supera vt connexa reuisant,
Rursus et incipiant in corpora velle reuerti.
Dixerat Anchises: natumque vnaque Sibyllam
Conuentus trahit in medios, turbamque sonantem:

Et

XIII, 558: *Hac* (decima *porta*) *animae coelum repetunt, ac, mille peractis, Oblitae Ditem, redeunt in corpora lustris.* Omnino *multa saecula* memorauit Cic. in So. Scip. sub f. Pindarus *nouem annos* finierat in praeclaro fragm. ap. Platonem Menon. p. 415 B. Frf. Animam non interire, sed tantum mori ac reuiuiscere; sancte igitur esse viuendum: *οἷσι γὰρ ἂν* (h. e. *ἀφ' ὧν*) *Φερσεφόνα ποινὰν παλαιοῦ πένθεος* (h. e. *κακοῦ*, idem est *vetus malum* Maronis, *corporea pestis* seu morbus) *δέξεται, εἰς τὸν ὕπερθεν ἅλιον* (ad *superas auras, ad coelum*, h. e. in vitam) *κείνων ἐνάτῳ ἔτει ἀνδιδοῖ ψυχὰν πάλιν· — ἐκ τᾶν βασιλῆες ἀγαυοὶ καὶ σθένει κραιπνοὶ σοφίᾳ τε μέγιστοι ἄνδρες αὔξονται· ἐς δὲ τὸν λοιπὸν χρόνον ἥρωες ἁγνοὶ πρὸς ἀνθρώπων καλεῦνται.* Idem in Olymp. β, 123 eos, qui vitam ter exegissent sic, vt iustitiam colerent, ad Beatam insulam deferri narrauerat. *Ter mille* annis circuitum animarum fieri per animalium corpora, statuerant Aegyptii ex Herodoti fide lib. II, 123; quod tamen dogma tantum ad animas spectare potuit, sceleribus ac vitiis inquinatas et contaminatas. Nec sane potuit in mythis his vlla esse constantia; de rebus futuris, de Hade, e re nata fingit quilibet consentanea. Suae autem aetatis sensus et opiniones reddere solent poetae. Ita etiam in Messiade animarum in vitam prodituratum sors, sedes, facta, dicta ad puriorem de anima humana sapientiam attemperata sunt sub fin. lib. I et al. vt VIII. *deus euocat*, non hic de Mercurio agitur; quod putant Intpp., sed est *ὁ δαίμων*, indefinite. v. Platon. de Rep. X p. 765 E.

752 sqq. De hoc animarum, quae in noua corpora transiturae sunt, recensu hoc saltem teneamus, quam opportunus ille sit, in hoc ad inferas sedes aditu, ad posteritatem tam claram

 com-

Et tumulum capit, vnde omnis longo ordine possit
Aduersos legere, et venientum discere voltus.
Nunc age, Dardaniam prolem quae deinde sequatur
Gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
Inlustris animas, nostrumque in nomen ituras,
Expediam dictis, et te tua fata docebo.
Ille, vides, pura iuuenis qui nititur hasta,

Proxima

commemorandam; quamque iucundus hic locus esse debuerit Romanis, quam commendabilis genti Iuliae; tandem quo animi iudicio poeta recensum ab ipso stirpis progenitore in gratiam filii, eiusdem stirpis auctoris, factum esse voluerit. 752-755 ornate singula. *conuentus in m.*, in mediam turbam. *sonantem*, de strepitu, ex Od. ω, 5: τοὶ δὲ τρίζουσαι ἕποντο. cf. Horat. I Serm. 8, 41 et sup. v. 707 sq. *aduersos* ornat epitheton. Scilicet, ex aduerso incedentes animas *legit*, recenset, cognoscit. 756 *Gloria Dardaniae prolis*, h. e. clara facta et fata posterorum tuorum. — *nepotes* — *animas* — enarrabo. *qui maneant*, exspectandi sint, *nepotes Itala de gente*, de noua stirpe in Latio ex Lauinia suscipienda. *nostrum in nomen ituras*, pro vulgari: futuras ex nostra gente. Sic *ire* saepe et ἔρχεσθαι.

Quod autem Anchises haec exponere et futuras res praedicere potest, ad diuinandi munus pertinet, quod ille a Venere acceperat. v. sup. lib. II, 687 sq. et al. Ceterum ex Seruiana nota haec apponemus: „*Cetera*, „*quae hic intermissa sunt*, *in* „ἀσπιδοποιΐᾳ *commemorat*„ (lib. VIII, 628 sqq. Si hac de caussa id fecit, multa vtique poetae in hoc recensu praetermittenda fuere, ne bis eadem afferret): *vnde etiam in antiquis inuenimus, opus hoc appellatum esse non* Aeneidem; *sed* Gesta populi Romani; *quod ideo mutatum est, quia nomen non a parte sed a toto debet dari.* En cerebrum Grammatici!

760 sq. Gens Iulia ab Ascanio seu Iulo ducta, qui patri successit et Albam Longam condidit; cf. sup. Aen. I, 267 sq.; sed reges Albani a Siluio, qui ex Lauinia postumus Aeneae natus erat. Haec est fama,

quam

Proxima sorte tenet lucis loca; primus ad auras
Aetherias Italo conmixtus sanguine surget
Siluius, Albanum nomen, tua postuma proles:
Quem tibi longaeuo serum Lauinia coniunx
Educet siluis regem, regumque parentem:
Vnde genus Longa nostrum dominabitur Alba.
Proximus ille Procas, Troianae gloria gentis,
Et Capys, et Numitor, et qui te nomine reddet
Siluius Aeneas, pariter pietate vel armis
Egregius, si vmquam regnandam adceperit Albam.

Qui

quam h. l. poeta sequitur. Alii Ascanii filium et successorem Siluium faciunt. Alii aliter tradunt. v. Liu. I, 3: Victor. O. G. R. 16. 17: Dionys. Halic. I, 70: Ouid. IV Fast. 40 et Seru. ad h. l. Fabulae de Siluio in siluis educto locum fecisse videtur nomen ipsum, vti fabulis de Romulo et Remo ficus Ruminalis et similitudo vocis *ruminis*, hoc est, mammae. *hastam puram*, δόρυ ἀκίδηρον, idem quod antiquioribus sceptrum, regum et heroum insigne vel ex Homero notum. *Albanum nomen*, h. e. Albanus, Albae Longae rex. Nec male tamen sic accipias: nomine inter Albanos domestico appellatus Siluius. Quo ducere potest Liuius ibid. *mansit Siluius postea omnibus cognomen, qui Albae regnarunt.* - Argutias vett. Grammaticorum super *postuma proles* v. apud Gell. II, 16 et Cerdam. Alia est subtilitas Seruii et ceterorum in *longaeuo*, quia Aeneas annis fatalibus nondum expletis periit, esse debere dictum pro *deo*, cuius aeuum, h. e. aeternitas, proprium sit. Enimuero potest aliquis etiam senex factus violenta morte perire. 767 sq. Nec omnes Albanorum reges, nec ordine suo, recitat. *proximus* ergo, qui adstat. Meminit Capyos quod Capys Assaraci f. Aeneae fuerat auus. Itaque Anchises refricat in hoc gratam patris sui memoriam. *Procas T. gloria g.*, vt Homero μέγα κῦδος Ἀχαιῶν. 770 *si vnquam.* Seruauit illustrationem

nem

Qui iuuenes quantas ostentant, adspice, vires!
Atque vmbrata gerunt ciuili tempora quercu!
Hi tibi Nomentum, et Gabios, vrbemque Fidenam,
Hi Collatinas inponent montibus arces,
Laude pudicitiae celebres, addentque superbos
Pometios, Castrumque Inüi, Bolamque, Coramque.

Haec

nem ex antiquioribus Servius: *Recepit autem a tutore, qui eius inuasit imperium: quod ei vix anno quinquagesimo tertio restituit. Et rem plenam historiae per transitum tetigit.* 772 coronam ciuicam, hoc est, querceam, gestant, scil. ob ciues seruatos, et de rep. bene meriti. *Atque* elumbe est; nisi forte *vtque* fuit. *vmbrata*; praeiuerat Lucret. II, 628: *ninguntque rosarum Floribus,* vmbrantes *Matrem comitumque cateruas. ostentant vires,* sunt viri fortes. 773-777 Ab Alba Longa XXX colonias in Latio et extra Latium deductas esse nota res est, et in primis ex Dionysio constat lib. III, 31 p. 172, plerasque saltem nouis colonis frequentatas, vt Ryckium quoque monuisse video in Diss. de pr. Ital. col. p. 455, quem vide. Liu. I, 3: *Ab eo* (Latino Siluio) *coloniae aliquot deductae Prisci Latini appellati.* Et Victor O. G. R. c. 17: *Igitur regnante Latino Siluio coloniae deductae sunt Praeneste, Tibur, Gabii, Tusculum, Cora, Pometia, Locri* (vitiosum, f. Corioli. v. Dionys. V, 61: Plin. III, 5 s. 9), *Crustumium, Cameria, Bouillae, ceteraque oppida circumquaque. Nomentum* quidem et *Fidenae* cum *Crustumerio* tres fratres conditores habuere: Dionys. II, 53 p. 116; idque multis annis ante Romam conditam; ibid. lib. II, 36 (p. 104); Gabii inter Latinos, ibid. V, 61; et Albae Longae colonia IV, 53. — *Collatia* in iis *collibus* sita, qui inter viam Praenestinam et laeuam Anienis ripam visuntur. v. Cluuer. Ital. ant. p. 663. *Pometii* s. Pomentini, eorumque vrbs Suessa Pometia, communi scriptorum consensu Volscorum, non Latinorum, nomini accensentur. Itaque Cluuerius p. 1018 p. 1024 lib. III, 1 et 8 aliique Virgilium poetica licentia in

hoc

Haec tum nomina erunt, nunc ſunt ſine nomine terrae.
Quin et auo comitem ſeſe Mauortius addet
Romulus; Aſſaraci quem ſanguinis Ilia mater
Educet. Viden' vt geminae ſtant vertice criſtae,
Et pater ipſe ſuo ſuperum iam ſignat honore?

En,

hoc vſum eſſe omninoque vetus Latium finibus latioribus ad Circeios vſque ex ſequiore aeuo definiiſſe. Livio ſane lib. II, 16: *duae coloniae Latinae* (iure Latii Roma deductae) *Pometia et Cora.* — Enimuero, etſi Volſcorum facta eſt vrbs Sueſſa vna cum Cora, tamen vrbes inter Latinas eam aliquando fuiſſe dubitari nequit. v. Plin. III, 5 ſ. 9. Latent inter nomina populorum foederi adſcriptorum ap. Dionyſ. V, 61 Βυβεντάνων leg. Πωμεντίνων, et pro Κόρνων leg. Κοράνων. *Caſtrum Inüi*, qui antiquis Italis inter Faunos et Panes erat, etſi in Rutulis ſitum, tamen Latinorum fuit colonia vel Virgilio teſte; vt etiam *Bolae*, Aequorum oppidum. Sunt Bolani etiam foederi Latinorum modo memorato adſcripti apud Dionyſ. l. c. Adde locum Victoris ſupra laudatum. 778 *auo comitem ſeſe addet*; ſecundum Seruium: *auito ſeſe iunget imperio*, h. e. vna cum auo regnabit, donec Romam condet. Sed vix hoc loquendi vſus fert. Erit ſaltem: vna cum ipſo in vitam prodibit; ſuo ſcilicet tempore. 779 quem Rhea Silvia Troiana ſtirpe oriunda partu edet. *Aſſaraci* v. ſup. I, 284. *Educet*, vt modo v. 765, cum nunc deberet eſſe: pariet. 780 En bellicoſum viri ingenium iam nunc militaris viri habitus (galea duplici criſta, δίφαλον vel δίλοφον diceres) declarat. *ſtent*, ſint, vt alibi quoque. 781 Ex variis ordinis verborum ac ſenſus faciendi modis verior hic eſt: *Et pater ſuperum*, Iupiter, *ipſe eum iam ſignat ſuo bonore*, dignitate viri et corporis virtute arguit eum aliquando in numerum immortalium adſcriptum iri. An duplex criſta in galea Martis aliquod peculiare inſigne ſit, dubito, nec ex Val. Max. I, 8, 6 doceri poſſe puto. Ornant vna, binae, trinae, quaternae criſtae. At ipſa galea perpetuum, quantum memini,

En, huius, nate, auspiciis illa incluta Roma
Imperium terris, animos aequabit Olympo,
Septemque vna sibi muro circumdabit arces,
Felix prole virum: qualis Berecyntia mater
Inuehitur curru Phrygias turrita per vrbis,
Laeta deum partu, centum complexa nepotes,
Omnis coelicolas, omnis supera alta tenentis.
Huc geminas nunc flecte acies; hanc adspice gentem,
Romanosque tuos. Hic Caesar, et omnis Iüli
Progenies, magnum coeli ventura sub axem.
Hic vir, hic est, tibi quem promitti saepius audis,
Augu-

mini, Romuli insigne est. 782-788 Versus ornatissimi. Primus 782 ex Ennio translatus ap. Isidor. XVIII, 1. 783 quam magnifice pro: condetur Roma! Imperium ad terrarum fines proferet, virtute et magnanimitate superabit omnes mortales, et animos diis virtute pares habebit. Obuium hoc, et similia Romae praeconia apud veteres congessit multa Cerda; etiam de septem collibus. 785-788 Augusta imago Cybeles per Phrygiam inuectae (ex ritu sacrorum), quae est Deum Mater. Assimulatur Roma, quae tot magnos ac diuinos viros tulit. Nam de diuinis honoribus in Caesares delatis non agitur. *supera alta tenentes*, Homericum: ὑπέρτατα δώματ' ἔχοντες. 789-791 Etiam ordinem rerum facit admirabilem: quod primo loco gentem Iuliam memorat, cum in Marcello oratio summi affectus plena substitura sit. — *Huc conuerte oculos*, etc. omnia cum verborum dignitate extulit. *ventura sub axem*, in vitam, vt iam toties vidimus in hoc libro. 792 sqq. In Augusto vero repraesentando se ipsum superauit poeta. Pacem terrarum orbi redditam, prolatos imperii fines, vaticinia, quibus terris promissus fuit, expeditiones in terras longinquas, et itinera ad constituendas prouincias in iis ipsis annis, quibus haec scripsit Maro (V. C. 732 sqq. v. Vitam Virgilii hh. aa.), suscepta; quam
grauia

Auguſtus Caeſar, Diui genus: aurea condet
Saecula qui rurſus Latio, regnata per arua
Saturno quondam; ſuper et Garamantas et Indos
Proferet imperium; iacet extra ſidera tellus,
Extra anni Soliſque vias, vbi coelifer Atlas
Axem humero torquet ſtellis ardentibus aptum.

Huius

grauia haec omnia laudum argumenta, et quam ſplendide verbis et rerum phantaſmatibus declarata! 793 *Diui genus*, ex illo ſollenni: Caeſar Auguſtus, Diui filius. 794 *Latio* (debebat ſequi per appoſitum: *aruis*), *per arua regnata quondam Saturno.* v. inf. VIII, 319 ſqq. 795-798 Fines imperii in Africa et Aſia dilatatos intellige; etſi rebus in maius auctis. — *ſuper* (vltra) *Garamantas:* victi hi ſunt a L. Cornelio Balbo, cuius triumphum Faſti Capitolini VI Kal. April. a 735 memorant. cf. Plin. V, 5: Solin. c. 31. In extrema igitur vitae Virgilii et haec incidunt. *ſuper Indos*, ſpectat partim ad ſigna a Phraate reddita V. C. 734 partim ad Indorum legationem ad Auguſtum miſſam, cum in Syria verſaretur. v. Strab. XV p. 719 C. D. adde Dion. LIV, 9 et Vit. Virg. ad a. 734. Loci imitationem intpp. notarunt in Silio VIII, 409 ſqq. de Ciceronis laude. — Iam debebat ſequi: *proferet imperium — et ſuper eam terram, quae iacet extra ſ.* Sed inuerſio facta enthuſiaſmum adiuuat. In ſqq. auſtrales Africae plagas deſignari manifeſtum eſt; ſed res ad τερατῶδες deflexa. Solis viae proprie ſunt intra Tropicos Cancri et Capricorni per eclipticam. Sic apud Aratum ἠελίοιο κέλευθοι et ἄλησις, Phaenom. 319. 321. Servius laudat Lucani locum III, 253, in quo Aethiopes extra Zodiacum poſiti eſſe dicuntur. Iam Romani quidem ab vna parte vix ad Tropicum Cancri peruenerunt, multo minus ab altera parte arma vltra aequatorem protulerunt, tantum abeſt, vt proceſſerint ad alterum tropicum. Sed poetae licuit haec amplificare et loca vltra tropicos memorare, adeoque vltra ſidera, hoc eſt, Zodiacum, vltra Solis vias et anni, qui illo ſolis

Huius in aduentum iam nunc et Caſpia regna
Reſponſis horrent diuom, et Maeotia tellus,
Et ſeptemgemini turbant trepida oſtia Nili.

Nec

ſolis decurſu conficitur, ad eas Africae plagas deſignandas, quae vltra notas terras vsque ad Atlantem, et lineam ab hoc per Africam ductam, procurrentes, verſus auſtrum tum erant repertae. Similiter ex altera parte verſus arcticum polum nauigantes *diem poſt terga ſolemque reliquiſſe* dicti ſunt ab Albinouano in fragm. de nauigatione a Germanico in Oceano tentata ex Amiſiae oſtio. Reſpici autem a Marone Candacen victam et Aethiopiam ſupra Aegyptum a C. Petronio copiis peragratam probabile ſit; qua de re v. Strabon. XVII p. 820 ſq. et Vitam Virgilii ad a. 732. *vbi c. Atlas axem*, coelum, *humero torquet*, ſuſtinet torquentem ſe et vertentem, *ſtellis ardentibus aptum*, ex quo axe ſeu coelo ſtellae aptae ſunt, in eo fixae. cf. ſup. IV, 481. 482. 799-801 Splendide et hoc enuntiauit, quod futura Auguſti magnitudo multis ſignis ac praeſagiis fuit oſtenſa; quaſi in remotiſſimis quoque terris eiusmodi ſigna animaduerſa fuerint; nimirum populi circa mare Caſpium, in primis Hyrcani et Bactriani ſub Parthis degentes, Scythae ad paludem Maeotidem et Aegyptii — *turbant*, trepidant; nam et ipſi turbas faciunt, qui perturbantur, vt ſaepe alibi. Fundum rei videbis ap. Sueton. Octau. 94, vbi ex Iulio quoque Maratho fabula affertur de prodigio ante paucos, quam Auguſtus naſceretur, menſes Romae facto, *quo denuntiabatur, regem populi Romani Naturam parturire.* Scilicet ſtultiſſima ſuperſtitione laborabat Auguſtus. v. Sueton. c. 92. Vbi autem ſunt, qui tali ſuperſtitione ducantur, ibi nec deſunt, qui fraudem animis faciant, et praedictiones egregie inventas in medium proferant. Quod nunquam frequentius quam a bellis inde ciuilibus factum. v. argum. Ecl. IV. Adulationis genus iſto tempore non obſcurum erat, venditare imperatoribus vaticinia ac praeſagia, quibus ipſis iam olim imperium aut inſignis aliqua felicitas fuiſſet oſtenſa.

Ipſe

Nec vero Alcides tantum telluris obiuit;
Fixerit aeripedem ceruam licet, aut Erymanthi
Pacarit nemora, et Lernam tremefecerit arcu:
Nec, qui pampineis victor iuga flectit habenis,
Liber, agens celso Nysae de vertice tigris.
Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?

Aut

Ipse Iosephus Vespasiani voluntatem tali commento captabat. Si quod aliud melioris philosophiae bonum nostra aetas videt, hoc inprimis memorandum esse arbitror, quod diuinationum ac praedictionum vanitate liberati sunt hominum animi. 802 sq. Tandem expeditiones et itinera Augusti commemorat, v. sup. ad v. 792, comparatione facta cum *vago* (apud Horat. III, Od. 3, 9) Hercule et Baccho. In Herculem paullo iniquior esse videtur poeta, quod ex eius erroribus tantum laudat eos, qui per Arcadiam facti sunt; Augusti comparati magnitudo eo ipso attenuata esse videtur: etiamsi dicas, eleuandi Herculis caussa ceruae, suis, et hydrae venationem esse memoratam. *Cerynitis cerua* etiam Graecis χαλκόπους, qua voce pedum robur, adeoque velocitatem, prisci homines declarabant; sed melius poetae rei miraculum retinuerunt. Ad Arcadiam illa spectat, vti etiam Erymanthius aper et Hydra Lernaea. *Fixerit* haud dubie ad telum pertinet; atqui debuit cerua viua capta esse. v. Apollodor. II, 5, 3. Aut igitur alium auctorem sequutus est poeta, aut loquutus est minus accurate. 805. 806 De Bacchi ex India triumpho agit; in ea, Nysa vrbs cum monte Mero, qui et ipse Nysa dictus. Infinitae de his fabulae, collectae a Nonno in Dionys. Praeter Diodor. II, 38 cf. Strab. XV p. 687. *qui flectit iuga*, biiuges tigres, ex v. sq. *pampineis habenis*, pampino circumuolutis et implexis. 807. 808 Et potes adhuc dubitare, an expediat fortiter facere, virtutem strenue exercere per facta. *Virtutem extendere* pro vulgari: virtutem exercere, ea vti, dici videtur is, qui ea constanter vtitur, eam quasi amplificat, transferendo eius vsum ad multa, adeoque per facta; vt si quis *oratio-*

Aut metus Ausonia prohibet consistere terra?
Quis procul ille autem ramis insignis oliuae
Sacra ferens? nosco crinis incanaque menta
Regis Romani; primus qui legibus vrbem
Fundabit, Curibus paruis et paupere terra
Missus in imperium magnum. Cui deinde subibit,
Otia qui rumpet patriae, residesque mouebit
Tullus in arma viros, et iam desueta triumphis

Agmi-

nem dicatur *verbis extendere*, pro facere. *Extendere* enim modo ad temporis interuallum, modo ad numerum, modo ad res refertur, cum plura ad vnum referimus, aut vnum ad multa. Amant igitur poetae hanc vocem, vt ornent notionem simplicem. Sic pro: exigere vitam, aetatem, malunt: extendere. Aeschyl. Prometh. 537: Ἡδύ τι, θαρσαλέαις τὸν μακρὸν τείνειν βίον Ἐλπίσιν pro: bonam inter spem vitam exigere. Bona Seruii nota: *dubitamus pro dubitas. Miscuit personam suam. Est autem sensus: cum tibi tanta sit praeparata posteritas, dubitas virtutem factis extendere? id est gloriam.* Bene porro firmatur Aeneae animus ad sedem in Latio figendam.

809-813 Numa Rex, pacis tutela religionumque cura insignis. *Quis procul.* Seruius argutatur: *mira autem vtitur phantasia; vt quasi ostendat, se non agnoscere eum, qui de gente Romana non fuerat.* Aeneas et hanc et reliquas animas ignorabat, quae essent. — *sacra ferens*, proprie de sacerdotibus, v. ad Ge. II, 476, h. l. bene de sacrorum et religionum conditore. *crines incanaque menta.* Talis eius imago occurrit in numis gentis Calpurniae, Marciae et Pomponiae, vt fama sic acceptum esse appareat. cf. Vrsini Imagg. n. 97 et Dionys. II, 58: ἀξιώσει μορφῆς βασιλικὸν fuisse narrat. *in imperium magnum*, certe fatorum decreto tale futurum aliquando. 813 Liu. I, 22. Tullus Hostilius: *Hic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit.* — *desueta triumphis*, ornatius quam: bellis.

Agmina. Quem iuxta ſequitur iactantior Ancus,
Nunc quoque iam nimium gaudens popularibus auris.
Vis et Tarquinios reges, animamque ſuperbam
Vltoris Bruti, faſcisque videre receptos?
Conſulis imperium hic primus ſaeuasque ſecuris
Adcipiet; natosque pater, noua bella mouentis,
Ad poenam pulchra pro libertate vocabit.
Infelix! Vtcumque ferent ea facta minores:
Vincet amor patriae laudumque inmenſa cupido.
Quin Decios, Druſosque procul, ſaeuumque ſecuri
Adſpice Torquatum, et referentem ſigna Camillum.

Illae

bellis. 816. 817 De Anco Marcio, quaſi is ſauorem populi captauerit, adeoque ſuperbior in patres fuerit, alios auctores habuiſſe Maronem neceſſe eſt, quam quos Liuius et Dionyſius ceterique ſequuntur, qui ad nos peruenerunt. Ex Seruio ſeruatum videtur, quod Pomponius Sabinus adſcripſit: Ancus Marcius — *viuente Tullo aegre ferebat, cum e ſtirpe regia ſe iactaret* (erat Numae nepos ex filia), *praelatum ſibi Tullum. Itaque ſtatuerat, fauore populari, Tullum regem cum tota familia occidere.* 818. 819 *Vltor Brutus*, qui Tarquinii ſuperbiam et Sexti libidinem vltus eſt. *faſces receptos*, regiam dignitatem et imperium a Regibus in Coſſ. translatum. 820 v. Liu. II, 3. 4. 5. Bruti factum qui reprehenderent, iam Virgilii tempore fuiſſe credendum eſt; itaque ab Anchiſe adiectum: in quamcunque partem hoc factum interpretaturi ſint poſteri, ipſe in ſumendo a filiis ſupplicio ſequetur id, quod patriae amor et gloriae cupiditas (quae tamen non ſatis bene hic memorari videtur) ſuadebunt. 825. 826 *Decii*, pater et filius, qui ſe pro patria deuouerunt, alter bello Latino, alter Gallico. *Druſi*, Liuiae cauſſa laudati; ex iis M. Liuius Salinator b. Punico II clarus, et M. Liuius Druſus Trib. pl. At Druſum Liuiae f. eiusque victorias de Germanis male in

Illae autem, paribus quas fulgere cernis in armis,
Concordes animae nunc, et dum nocte prementur,
Heu quantum inter se bellum, si lumina vitae
Adtigerint, quantas acies stragemque ciebunt!
Aggeribus socer Alpinis atque arce Monoeci
Descendens; gener aduersis instructus Eois.
Ne, pueri, ne tanta animis adsuescite bella;
Neu patriae validas in viscera vertite vires.

Tuque

tempora Virgilii aduocant Intpp. De T. Manlio Torquato Imperioso v. Liu. VIII, 7. — *referentem signa Camillum*; retulit, recepit signa a Gallis capta in pugna Alliensi. cf. Liu. V, 37 et 49. 827-836 De Caesare et Pompeio. *paribus armis*; vtpote vterque Romanus. v. Ge. I, 489: Lucan. I, 7. — *nocte*, ante ingressum vitae, quae supra *lux* erat, v. 761; et mox v. 829 *lumina vitae*. 831 Iulius Caesar in Pompeium arma mouebat e Galliis. Etsi vero Rauennae tum subsistebat cum vna legione, tamen, cum ceterae legiones ex hibernis (v. de B. Ciu. I, 7) adeoque maior copiarum pars ex Gallia Transalpina esset arcessenda, augusta rerum specie ab Alpibus descendere eum narrat. Alpes declarat per *aggeres Alpinos* et *arcem Monoeci*, h. e. promontorium cum templo et portu Herculis Monoeci, sub Alpibus maritimis non longe a Nicaea sitis, qui nunc *Monaco* est. Alienum igitur est non magis ab historiae veritate, quam a poetae consilio, aut cogitare, Caesarem ipsum per haec loca in Italiam descendisse, aut ad reditum Caesaris ex Hispania haec referre. Videas tamen audacter haec in descriptionibus et historiis Italiae repeti, et monstrari turrim super monte Turbia, qua transitu facto Caesar iter in Italiam clauserit; quam Tropaeorum Augusti ruinas alii esse pronuntiant. 832 Pompeium copias ex Oriente contraxisse quis nescit? 833 pro vulgari: adsuescere bellis. Ante oculos Iliad. η, 279 de Hectore et Aiace singulari certamine pugnantibus: Μηκέτι, παῖδε φίλω, πολεμίζετε, μηδὲ μάχεσθον. 834 Imitatio Lucani est I, pr. *populumque potentem In*

sua

Tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo;
Proiice tela manu, sanguis meus.
Ille triumphata Capitolia ad alta Corintho
Victor aget currum, caesis insignis Achiuis.

Eruet

sua victrici conuersum viscera ferro: — et v. 835 Statii Theb. III, 239: *vos, o superi, meus ordine sanguis, Ne pugnate odiis.* Argutum autem magis quam verum esse arbitror, quod ad clementiam Caesaris v. 835 et 836 referunt. Cur Caesarem potissimum appellet, caussa allata est in hoc ipso: *genus qui ducis Olympo*, sc. per Iulum seu Ascanium.

837 sqq. Duo versus 837. 838 ad L. Mummium Achaicum pertinere, dubitari nequit; Eum autem potissimum commemorat non tam insigniore aliquo inter alios magnos viros merito; quam quod *Achiuos*, Graecos, bello Achaico confecto, profligauit: Quae res ad Troiani hominis sensum grata auditu esse debuit. At, qui vss. sequuntur, ad quem ex Romanis ducibus referendi sint, obscurum videtur. Ad eundem Mummium ne referas, vel τὸ *Ille* intercedit, quod diuersum aliquem designat. Veteres Pyrrhum Epiri R. respici crediderunt, a Curio et Fabricio victum, qui in noto Ennii versu *Aeacides* dictus, nam genus ille ab Achille et Aeaco ducebat; sed reliqua in his verss. memorata in eum non cadunt; vnde vana Virgilii reprehensio nata apud Gell. X, 16. Iniquior est Grammaticorum strictura apud Pompon. Sab. *Hoc carmen putant e textu delendum esse; nam Virgilius procul dubio, si correxisset, fuisset exemturus; nisi aliquid adspexerit nobis incognitum.* Minimae difficultates sunt, si L. Aemilium Paullum Persei victorem Aeneae ab Anchise ostendi putes. Cogitandum autem, nos in vaticinio versari; neque adeo, quod in sacris Iudaeorum vatibus fere interpretes faciunt, ad proprietatem orationis et historiae subtiliter omnia esse reuocanda. Quin poeta vaticiniorum ambiguitatem et obscuritatem studio affectasse videtur. Graeciae opes iam ante Corinthum excisam fractas, Macedonia deuicta, indicaturus, *Argos* ac *Mycenas* nominat, in ve-

Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenas,
Ipſumque Aeaciden, genus armipotentis Achilli;
Vltus auos Troiae, templa et temerata Mineruae.

Quis

terum hiſtoriarum memoriam iucundam ſimul et auguſtam: vt iam lib. I, 283-285 factum vidimus; quem locum cf.: item Ouid. Faſt. VI, 47. Quantopere autem victoria de Macedonum Rege Perſeo afflixerit Graeciam, ex Liuio intelligas XLV, 31 ſq. Ad eadem tempora belli Troiani a poeta accommodata ſunt reliqua, praeclare vtique, ſi haec Aeneae repraeſentata memineris: itaque Perſeum victum appellauit *Aeaciden*, ab Achille oriundum; quid enim ad Troianorum ſenſum laetius cogitari poterat, quam Achillis poſteros aliquando Troianis eſſe poenas daturos calamitatis Troianis illatae et euerſae vrbis adeoque templorum Troiae violatorum et direptorum? ſed ingenioſius adhuc vnum aliquod facinus, vt poeta, et in primis Aiacis impietatem in Caſſandram memorat, tamquam nefandum in primis ſcelus, quo Achiui deorum irae et vindictae ſeſe obſtrinxerant. conf. ſup. I, 39 ſqq. Auguſtior adeo rerum ſpecies redditur etiam hic religione illata. Quod autem Perſei genus ad Achillem referri ſit ſolitum, ex Propertio illuſtratum eſt IV extr. 39: vbi e Santenii V. C. emendatione: *Te, Perſeu, proaui ſimulantem pectus Achillis, Quique tuas proauo fregit Achille domos*, h. e. proauum Paullum teſtor, qui etc.; et ex Silio XV, 291. 292 de Philippo Perſei patre: *Hic gente egregius, veteriſque ab origine regni Aeacidum ſceptris proauoque tumebat Achille.* Quomodo Macedonum reges ab Achille genus ducere potuerint, qui Heraclidae erant, in tanta commentariorum in vtrumque locum mole nemo docet. Videtur ad maternam ſtirpem ab Olympiade eſſe redeundum, quae erat Neoptolemi, Epiri R. filia. v. Iuſtin. VII, 6. Hac ratione vniuerſe ſeruata de Perſe tamen, an ad eum v. 840 referendus ſit, dubitari poſſe videtur. Cum enim multo magis obuium ſit, Ennii exemplo, *Aeaciden* de Pyrrho Epiri R. aut eius progenie accipere: quid ſi Re-

Quis te, magne Cato, tacitum, aut te, Cosse, relinquat?
Quis Gracchi genus? aut geminos, duo fulmina belli,
Scipiadas, cladem Libyae? paruoque potentem
Fabricium? vel te sulco, Serrane, serentem? 845
Quo fessum rapitis, Fabii? tu Maximus ille es,
Vnus qui nobis cunctando restituis rem.

Excu-

Regem pro regno, adeoque pro Epiro, dictum habeas? *Eruet ille*, Paullus Aemilius, *Argos, Mycenas, ipsamque Epirum*; vt incredibilis immanitas respiciatur, qua a Paullo ex decreto Senatus vna die tota Epirus direpta et LXX oppidorum muri fuerunt diruti. v. Liu. XLV, 34: Strab. VII p. 496: Plutarch. in Paullo p. 271. Adiectum tamquam per excusationem: *Vltus auos Troiae, templa et temerata Mineruae.* Igitur per solitas vaticinii ambages vss. 839. 840. 841 hoc vnum declaratur: Ille alter, Paullus Aemilius, Graeciae opes iam ante priorem illum, Mummium, franget.

842 - 845 Notissimi in rebus Romanis viri. *Cato* est maior, M. Porcius, qui et ab aliis inter magnos viros memoratus est; et hic inter Cossum et Gracchos bene locum habet: Etsi Vticensem in Augusti gratiam omisisse videri non debet. v. Horat. I Carm. 12, 35 et inf. VIII, 670. De A. Cornelio *Cosso* spoliis opimis claro v. Liu. IV, 19. 20. *Gracchi genus*, respicit maxime Ti. Sempronium Gracchum, b. Punico II clarum. — *Scipiadas*, int. Africanum maiorem et minorem; nam adiectum: *clades Libyae*, Carthaginis alter victor, alter euersor. *fulmen belli* de Scipionibus proprio aliquo modo dictum fuisse, ex locis apparet a Cerda aliisque laudatis. Praeiuit Lucret. III, 1047: *Scipiades belli fulmen, Carthaginis horror, Ossa dedit terrae proinde ac famul' infimus esset.* Fulmini assimulauit bellatorem iam Homerus Iliad. ν, 242. *paruo potentem F.* in parua re domestica diuitem; vti *contentus paruo* aliquis dicitur. De C. Atilio *Serrano* v. Plin. XVIII, 3, s. 4: Perizon. Animadu. Hist. c. 1. 846 *fessum*, me, longa oratione, cum de Fabiis tot dicenda restent. 847 De

 Fabio

Excudent alii spirantia mollius aera;
Credo equidem; viuos ducent de marmore voltus;
Orabunt caussas melius, coelique meatus
Describent radio, et surgentia sidera dicent:
Tu regere imperio populos, Romane, memento;
Hae tibi erunt artes: pacisque inponere morem,
Parcere subiectis, et debellare superbos.

Sic

Fabio *Maximo* Cunctatore versus debetur Ennio.

848-854 Locus haud dubie e nobilissimis, quo Romanorum ingenia et laudes cum Graecis, nam ad hos potissimum respicere videri debet, comparantur. Graeci praestabant artium elegantia; ex iis poeta aeris fundendi marmorisque sculpendi artem memorat; felix idem est in verborum delectu: *aera spirantia*, statuae, quae viuos viros reddere videntur; et *mollius*, nam proprium in signis hoc. v. Quinctil. XII, 10, 7. Non male praeclarum Pindari de Rhodiis locum compares Olymp. VII, 91-99. Graeci porro praestabant eloquentia, et quidem forensi, *Orabunt caussas melius*, et philosophicis mathematicisque studiis; at enim, id quod poetam decebat, ex iis vnum genus posuit Maro, astrorum scientiam: *coeli meatus*, h. e. siderum cursus, *describent*, definient in sphaera coelesti, *radio*, virga, petitum a geometricis figuris, quae in puluere ducebantur. v. Ecl. III, 41. At Romanis proprias artes esse contendit, vt imperent terrarum orbi, et aut in foederum aequas leges recipiant, qui se ad eorum amicitiam applicent, aut eos, qui arma sumant, debellent. Tantum verba subiiciunt: *pacis morem imponere*, h. e. legem, foederum leges et conditiones; *parcere subiectis*; nam volebant Romani videri clementes et moderati erga victos, et erga socios benigni et liberales; scilicet si nihil ab iis metuerent et ab opibus eorum auctis vtilitatem sibi ipsis promittere possent. Ad Augustum id transtulit Horat. C. S. 51. *bellante prior, iacentem Lenis in hostem.* — At viri docti in his verss. scientiam ciuilem, seu politicam, legum

Sic pater Anchiſes, atque haec mirantibus addit:
Adſpice, vt inſignis ſpoliis Marcellus opimis
Ingreditur, victorque viros ſupereminet omnis!
Hic rem Romanam, magno turbante tumultu,
Siſtet, eques ſternet Poenos, Gallumque rebellem,
Tertiaque arma patri ſuſpendet capta Quirino.
Atque hic Aeneas; vna namque ire videbat
Egre-

gum ferendarum et militarem expreſſam a poeta, verbo, ſtudia pacis et belli Romanis tributa tamquam propria, volunt; ſatis argute, ſi modo vere. Saltem ſic *pacis imponere morem* erit leges ponere, ſcribere populis ſeruandas in pace; fere vt Aen. I, 264: *populosque feroces Contundet, moresque viris et moenia ponet.*

855 ſqq. Sequitur locus ſumma cum arte et ingenii venuſtate elaboratus de Marcello, Octauiae f., ad quem vt deduceretur oratio, M. Claudium Marcellum bello Punico II clarum induxit. Narrationem de loco hoc coram Octauia lecto habet Pſeudodonatus in Vita Virgilii §. 47 et Seru. ad v. 862. Videri poteſt totus locus reliquo iam carmine abſoluto inſertus eſſe; nec tamen video, vnde viri docti hoc tamquam exploratum ſatis tradere poſſint.

856 *Spoliis opimis*, occiſo Inſubrium Gallorum duce Virdomaro. Liu. Epit. XX. v. Perizon. Animadu. c. VII. Eadem ſunt v. 860 *tertia arma capta*, h. e. tertia ſpolia opima poſt Romulum et Coſſum, *ſuſpendet Quirino*, h. e. Romulo. Atqui ex Romuli inſtituto Ioui Feretrio ferebantur ſpolia opima. v. Liu. I, 10. Sed potuit ſerioris aeui religio Romulum Ioui adiungere. *tumultu* poteſt proprie dictum videri, imminente bello Gallico in Italia. v. Cic. Phil. VIII, 1: Seru. inf. ad VIII, 4. *eques*, ex poetico ſermone ad maiorem dignitatem pro: bellator, dux. Occurrit et alibi. 861 Imitationem vide ap. Silium XIII p. 778 ſqq., vbi de Homeri vmbra. Comparari quoque poteſt recenſus ſimilis ap. Eurip. Phoeniſſ. 120 ſqq. 147 ſq. Summa populi R. de M. Marcelli, Auguſto ex ſorore nepotis, virtutibus ſuſcepta

Egregium forma iuuenem et fulgentibus armis,
Sed frons laeta parum, et deiecto lumina voltu:
Quis, pater, ille, virum, qui sic comitatur euntem?
Filius, anne aliquis magna de stirpe nepotum?
Qui strepitus circa comitum! quantum instar in ipso est!
Sed Nox atra caput tristi circumuolat vmbra.
Tum pater Anchises, lacrimis ingressus obortis:
O nate, ingentem luctum ne quaere tuorum;
Ostendent terris hunc tantum fata, neque vltra
Esse

erat exspectatio. v. Dio Cass. L. III, 30. cf. Vita Virgilii ad a. 731. Est idem, de quo Horatius: *Crescit occulto velut arbor aeuo Fama Marcelli:* Elogia alia Intpp. notarunt ex Velleio II, 93 et Seneca Consol. ad Marciam c. 2. *frons laeta parum*, omen mortis immaturae. — *quantum instar in ipso est:* verisimile fit, si id cogites, quod sententiae vis postulare videtur, noue h. l. *instar* positum esse pro exemplo magnae dignitatis, specie augusta corporis. Nam non satis acquiescit legentis animus, si nihil aliud assumas quam: quanta similitudo eius est sc. cum patre; in primis cum praecesserit: *Qui strepitus circa comitum!* quod sine dubio ad popularem fauorem referendum; exspectas nunc aliquid, quod dignitatem oris et maiestatem corporis commendet. Vs. 867 *Sed Nox atra caput tristi circumuolat vmbra* haud dubie pulcherrimi phantasmatis. Grauiter dictum erat ab Homero Od. υ, 351: Ἆ δειλοί, τί κακὸν τόδε πάσχετε; νυκτὶ μὲν ὑμέων Εἰλύαται κεφαλαί τε, πρόσωπά τε, νέρθε τε γοῦνα. At ornatius Nox (pro Morte) circumuolat caput. Nocti, Somno, Morti, alas tribui, nunc nota res est. conf. ad Tibull. II, 1, 89. 868 sqq. Quantopere omnia haec ad affectum accommodata et dicta sint, monere necesse non est. — *propria*, perpetua; vt iam Ecl. VII, 31 vidimus. 868 *ingressus*, infit. — *Campus aget gemitus virorum:* noto more pro: in campo agetur, erit, gemitus (vt ἄγεσθαι pro ἔχεσθαι, εἶναι) in funere Marcelli. De publico hoc in Mar-

Esse sinent. Nimium vobis Romana propago
Visa potens, superi, propria haec si dona fuissent.
Quantos ille virum magnam Mauortis ad vrbem
Campus aget gemitus! vel quae, Tiberine, videbis
Funera, quum tumulum praeterlabere recentem!
Nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos
In tantum spe tollet auos; nec Romula quondam
Vllo se tantum tellus iactabit alumno.
Heu pietas, heu prisca fides, inuictaque bello
Dextera! non illi se quisquam inpune tulisset
Obuius armato, seu quum pedes iret in hostem,
Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
Heu, miserande puer! si qua fata aspera rumpas,
Tu Marcellus eris. Manibus date lilia plenis:

Pur-

Marcelli funere luctu v. Dio l. c.; funus autem in CampoMartio factum est ingenti cum apparatu. v. ibid. *tumulum recentem*, Mausoleum Augusti in Campo Martio ad ripam Tiberis, quod sexto suo Consulatu (V. C. 726) exstruxerat. Sueton. c. 100. cf. Strabo V p. 236. 876. 877 pro vulgari: Non alius puer in tantam spem tollet Romanos; tantam de se spem faciet. Sed et Gr. *ἐλπίσιν ἐπαίρειν*. 879. 880 egregia inuersio, dum post illa, neminem Romanorum cum ipso posse comparari, pergendum erat: *non iactabit se tantum vllo alio alumno Roma* nec pietate, nec fide, nec virtute. 881. 882 Comparari solet Odyss. ι, 49. 50; sed ornatior Virgilius. 883 *Si qua*, via ac ratione, *fata rumpas*, fatorum ordinem dissoluere, tam durum fatum effugere, tibi liceat, tu ad M. Marcelli, b. Punico II clari, nomen ac gloriam es peruenturus. Nomen autem ad finem demum memoratum, pleno iam erumpente animi affectu. Illa 884-886 *Manibus date lilia* etc. molliora forte sunt, quam pro Anchisae herois persona et temporibus; Virgiliani potius aeui habenda

talis

Purpureos ſpargam flores, animamque nepotis
His ſaltem adcumulem donis, et fungar inani
Munere. Sic tota paſſim regione vagantur
Aëris in campis latis, atque omnia luſtrant.
Quae poſtquam Anchiſes natum per ſingula duxit,
Incenditque animum famae venientis amore:
Exin bella viro memorat quae deinde gerenda,
Laurentisque docet populos, vrbemque Latini;
Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.
Sunt geminae Somni portae: quarum altera fertur
Cornea; qua veris facilis datur exitus vmbris:

Altera

talis luctus teſtandi elegantia. Sunt tamen per ſe pulcherrima. 885 *animam accumulem donis* nota elegantia pro vulgari: *dona in animam acc.* — *inani munere*, eo ſenſu, quo lib. XI, 51. 52.

887 *Aëris in campis*, ſpretis Grammaticorum argutiis puto graece dictum, pro campis aeriis h. e. locis caliginoſis h. e. inferis. Sic ἀὴρ, ἠερόεις ſaepe. — *viro* pro ei. 892 *Laurentesque docet p.* nota inuerſam orationem, pro: quae bella gerenda cum Laurentibus h. e. Latinis ad Latini vrbem.

894 ſqq. Cum emittendus eſſet Aeneas e locis inferis porta alia, quam qua ingreſſus erat, incidit in duplices Somni portas, quibus veteres Somnia prodire luſerant. Fundus Odyſſ. τ, 562 ſqq. Somnia ſedem habere in Orci veſtibulo, ſupra vidimus v. 274. 282 ſq. *veris vmbris*, pro ſomniis; vi oppoſiti; ſcilicet ſomniorum genus eſt, quo mortuorum vmbrae ſomniantibus offerunt ſe, interdum vt Furiarum loco poenas expetant. v. ad Propert. IV, 7, 87 et al. *nitens*, ornat; *perfecta*, τετυγμένη, vel vt Hom. αἱ δ᾽ ἐλέφαντι τετεύχαται. *Sed*: altera porta meliore quidem materia eſt, ſcilicet eburna, ſed ex ea etc. *Manes*, h. e. inferi mittunt; ex inferis ad homines (nam id eſt *ad coelum*) procedunt hac altera porta non ipſae vmbrae ſed phantas-

mata

Altera candenti perfecta nitens elephanto;
Sed falsa ad coelum mittunt insomnia Manes.
His vbi tum natum Anchises vnaque Sibyllam
Prosequitur dictis, portaque emittit eburna:
Ille viam secat ad nauis, sociosque reuisit;
Tum se ad Caietae recto fert limite portum.
Ancora de prora iacitur: stant litore puppes.

mata vmbrarum seu Larvae; Horatii *vana imago, quae porta fugit eburna, somnium ducens* III, 27, 41; ita, vi oppositi, intelligi debent *falsa insomnia*; non somnia, quae falsa rerum specie illudunt. Nec vero ad poetae consilium vllo modo referenda sunt, quae hic, mythici tantum ornatus caussa, de somniis, s. vmbris veris ac falsis, adiecit. — *viam secat*, τέμνειν ὁδὸν, nota res; quasi sulco pedum ducto. *recto litore*, vt recta via. Tandem Pompon. Sab. *Sic finit Homerus lib. XI* (Odyss. λ.) *et Silius XIV*.

P. VIR-

P. VIRGILII MARONIS AENEIDOS LIBER SEPTIMVS

ARGVMENTVM

Caietam, nutricem suam, Aeneas sepelit, locumque ipsum ab eius nomine Caietam appellat — 5. Inde Circes sedem praeteruehitur — 24, secundoque vento ad Tiberis ostia defertur: aduersoque flumine subuectus, in Laurentem agrum egreditur — 36. Digressione de prisco Latii statu et de prodigiis, quibus Troianorum aduentus denuntiatus fuerat, facta — 106, pergit narrare poeta aliud ostentum comesarum mensarum; vbi cum ex Ascanii verbis Aeneas cognouisset, eam esse terram fatis sibi debitam; ad Latinum regem, qui eius tractus regnum obtinebat, centum oratores mittit, qui et suo nomine illi munera offerrent, et vrbis condendae locum peterent. Interea castra metatur — 159. Latinus legatione benigne audita, praeter postulata, Lauiniam filiam suam, quam et ex Fauni, patris sui, oraculis et augurum responsis externo viro tradere iubebatur, vltro Aeneae coniugem offert — 285. Interim Iuno prosperis Troianorum rebus offensa, Alecto ad disturbandam pacem ab inferis euocat — 340: quae primum Amatam, Latini vxorem — 405, deinde ipsum etiam Turnum furiis suis implet — 474: atque inde ad Troianorum iuuentutem conuersa, quae tum forte venationi operam dabat, mansuetum illis ceruum obiicit, Tyrrhi, armentarii regii, liberis inprimis carum; quem cum Ascanius sagitta vulnerasset, rustici, arreptis armis, in Troianos impetum faciunt — 510. Alecto ex superiore loco classicum canit: cadunt in eo tumultu Almon, Tyrrhi filius natu maximus, et Galesus, agricola regionis totius locupletissimus: qui cum in vrbem mortui essent

essent relati, Turnus et Amata regem Latinum ad bellum suscipiendum iniuriamque manu vindicandam exstimulant — 590. Verum cum ille, et fatorum et foederis nuper cum Troianis initi memor, adduci non posset, vt illis bellum indiceret, Iuno ipsa Belli portas aperit — 622. Turni auspicio ad bellum sequitur Mezentius vna cum Lauso filio — 654: item Auentinus, Herculis ex Rhea filius — 669: Catillus et Coras Tiburtini, fratres — 677: Camilla e Volscorum gente, mulier fortissima: (803 - 817) *aliique complures: quorum catalogus inde a v. 687 ad finem libri recensetur.*

De sex posterioribus Aeneidis libris solent viri docti fere ita disputare, vt acceptum quisque hoc ab aliis tradat: inferiores esse eos libris sex prioribus inuentionis laude, spiritu poetico et ornamentorum copia ac varietate: itaque multo minorem voluptatem eos legentibus afferre, remitti animum et vix episodiis aliquot idoneis excitari ac languore absterso recreari; nec mirum esse, si haec ita se habeant: cum vltimam manum poetae carmini fatum inuiderit. Quod ne frustra a veteribus traditum esset, plerique virorum doctorum in illa ipsa, quae reprehendunt, inuolasse potius videntur quam incidisse; circumspiciunt curiose, quidnam illud sit, quod inchoatum in his libris, non absolutum habendum sit. Atqui haud satis expolita in prioribus sex libris haud minus occurrunt quam in sex posterioribus.

Me dissimillimum esse eorum, qui caeca Virgilii admiratione capti sint, tot puto locis a me declaratum est, vt in contrariam adeo reprehensionem incidere multorum iudicio videri possim. Omni igitur cupiditate ac studio in poetam deposito, tamen iure meo me hoc pronuntiare arbitror, in omnibus his argutationibus pauca esse, quae viro intelligenti se probare possint. Adeo a poetae consilio, carminis argumento, heroicae vitae indole, Augustei aeui sensu ac iudicio, communi naturae humanae lege ac more, carminis epici interioribus caussis, aliena sunt pleraque, vt illa centies recocta iterum perlegere iterum refellere, molestia omni molestius sit.

Vt tamen interpretationis hoc genus meum, quod non

non defultorium effe ab initio decreui, fibi conftet, non omnino eas argutias praetermittere licet. Perftringam igitur breuiffime potiora reprehenfionum vel laudum capita, et tamquam leui digito attingam ea, quae cauffis idoneis in vtramque partem deftitui equidem arbitror. Actionem aiunt ab hoc libro procedere carminis alteram, a priore diuerfam, res in Italia geftas, idque ipfum poetam non ignoraffe, cum fic ordiatur narrationem v. 44. 45: *Maior rerum mihi nafcitur ordo: Maius opus moueo:* eum autem in hunc errorem inductum, quod fex prioribus libris Odyffeam, his alteris fex Iliadem reddhibere et exprimere voluerit. Quod, fi quid aliud, fruftra fumitur, etfi iam inter Seruiana nugamenta (ad lib. VII, 1) venditatum, nec, fi in fingulis partibus vel epifodiis Homeri veftigiis infiftit Maro, eum ita imitatus effe credi debebat, vt eius corpus in partes diffectum nouo exemplo conglutinaret. Antequam ad Italiam accederet Aeneas, iter Troia factum erat commemorandum. Quod in Africam defertur claffis, quod, cum Iuno fraudibus hoc fuis confequuta non effet, vt Didonis amore irretitus Aeneas Carthagine defideret, iterum confcenfis nauibus Siciliam adeunt Troiani, et inde profecti tandem Tiberis oftia inuehuntur: ea omnia ad vnam illam actionem non minus pertinent quam difficultates, quae efcenfu in Latinum littus facto suboriuntur, quibusque verendum erat, ne a fedibus in Latio occupandis et noua colonia huc ducenda prohiberentur Troiani aduenae. Inuocatio Mufae non per fe partem operis conftituere poteft nouam: fed ad excitandos et inflammandos fub magnae rei exordium cum poetae tum lectoris animos valere debet. Quod diuerfa funt rerum in his ac fuperioribus libris narrandarum genera, hoc ipfum ad varietatis ac copiae laudem pertinet. Quis in Homero recenfum nauium nouam carminis partem conftituere dixerit, quoniam poeta Mufis inuocatis illam orditur? *Maius opus* fe mouere, ingredi, dicit poeta: rerum naturas refpiciens, bella ac pugnas, cum erroribus maritimis comparatas: *Dicam horrida bella, Dicam acies etc. v.* 41. 42.

Reprehendunt alii poetam, quod horum fex librorum

rum argumentum intra bella ac pugnas continetur: hac rerum semper ad idem genus redeuntium turba nasci legentis taedium. Scilicet sic ab omni narratione epica, quae in rebus gestis magnis ac mirabilibus, factisque audaciae ac virtutis heroicae specie animos moventibus versatur, erit abstinendum. Nam et magna est omnium similitudo, et magna pars rebus bello gestis continetur. Tum *bello*, ad ipsam historiarum fidem, paratae fuerunt Troianis sedes in Latio; et variati sunt a poeta pugnarum casus mirifice; etiam episodiis suis distincti. Bellum aiunt propter puellam, Aeneae numquam visam, geri: Quod verum non est. Geritur bellum super Troianorum sedibus in Latio: accedit Lauiniae coniugium tamquam pignus foederis cum Latino super his sedibus in Latio concessis facti: VII, 260 sq. 267 sq. Lauiniae amorem, qualem nostra aetas probat, ab Aenea frustra in heroica vita exspectari, alio loco monui. Amatae quoque reginae, Latini vxoris, partes, quales Mariae Mediceae vel Annae Austriacae, ea aetate dari non poterant. Etiam icto iam cum Latino foedere caussas belli aiunt (Macrobii exemplo Sat. V, 17) nimis esse exiles ac tenues; ceruam, puellae Siluiae delicias, casu a Troianis caesam. Nec tamen caussa haec belli fuit, sed, exacerbatis iam Latinorum animis, prima, qua erumperent irae, occasio: (cf. ad VII, 475) eaque ad priscae vitae morem non male attemperata; in primis si Latium cogites, quale illo tempore fuit, per vicos et tuguria sparsum inhabitatum, cum vna vrbs Laurentum esset: etsi poeta tenuitatem rerum diligenter ex oculis legentium remouit, resque vitae heroicae pauperes et exiles epico splendore summo ornauit. Sed omnino belli exordia non ad ceruam interceptam sed ad Iunonis artes et ad euocatae Alectus fraudes referenda sunt, quibus exasperati Latinorum et Turni animi a nouis in Latio sedibus Troianos prohibent.

In Latino tamen multa sunt, quae personam epicam dedeceant. Recte hoc moneretur, si epicam ille, quam volunt, personam sustineret, hoc est, si in hoc rege summa rerum verteretur. Nec vero eminere eum par erat, si Turnus in medium erat adducendus isque cum Aenea comparandus:

aut enim duo futuri erant Turni, aut ſimplicitas actionis et argumenti vnitas deferenda. Adumbratum eſt in Latino veterum regum exemplum, quorum vix alia auctoritas, quam vt conſiliorum populi principes bellique duces eſſent. Latinus igitur non audet bellum gerendum detrectare, poſcentibus populis: lib. VII, 591 ſqq. Cum autem Turno ſumma belli eſſet mandanda, Latinus annis grauis a rerum actu erat remouendus. Itaque Turnus copias cogit, agmen ducit: ad eiusque voluntatem, in ipſa vrbe, nouae copiae conſcribuntur lib. VII, 367 ſqq. Turni autem ferox ingenium ac violentia multo magis eluceſcit cum Latini miti ac manſueta mente comparata. Sed ipſe Turnus plus audaciae ac viuidae virtutis habet, quam Aeneas. Recte vtique, ne duo eſſent Aeneae. Et dignus erat aduerſarius Aeneae obiiciendus. Cum autem huic ſemel eſſet tributa virtus cum prudentia et conſtantia animi, quam res aduerſae et rerum vſus et experientia afferre ſolet: violenta illa et temeraria fortitudo in Aeneam non cadebat, Turno relinqui poterat. Annon Lauiniae, ſi liberum erat puellae arbitrium, praeferendus fuiſſet Turnus: quaeſtio eſt ex noſtris moribus ingeniisque arceſſita, non ex heroicae vitae ſeverioribus in femineum ſexum inſtitutis. Dabatur puellis maritus, quem ii, in quorum manu erant, vellent, non quaerebatur, nec petebatur a puellis. Nec vero Latino diſplicebat Turnus, probatus quoque eximie (v. c. XII, 19 ſqq.); prodigiis tantum et monitis deorum externum generum ſibi adſciſcendum eſſe Latinus intellexerat.

Potuere vtique eſſe in Aeneide, quae minus ſe probarent Vario, Tuccae, Maecenati vel Auguſto: ſunt quoque paſſim notata a nobis nonnulla, in primis in deorum miniſteriis, parum ſubtiliter digeſta, alia, maxime in ſermonibus, rhetorum argutiis inquinata, quae diſplicere poſſunt: ſed haec profecto, quae noſtri aeui critici reprehendenda putarunt, iſta aetate vix in vituperationem venerunt; nec omnino cum naturae integritate et ſimplicitate coniuncta, verum ex noſtrae vitae faſtidio et ſtomacho ducta ſunt. Si ſex poſteriores libri non aeque delectatione tenent animos magnae lectorum partis, ac prio-

Tu quoque litoribus noſtris, Aeneia nutrix,
Aeternam moriens famam, Caieta, dediſti;
Et nunc ſeruat honos ſedem tuus, oſſaque nomen
Heſperia in magna, ſi qua eſt ea gloria, ſignat.
At pius exſequiis Aeneas rite ſolutis,
Aggere conpoſito tumuli, poſtquam alta quierunt

Aequo-

priores: cauſſas eius rei facile equidem aſſequor cum alias tum hanc, quod ad ſex poſteriores libros intelligendos maior doctrinae haud vulgaris copia rerumque antiquae Italiae ſcientia requiritur; is autem, qui in rebus verſatur obſcuris, adeoque difficilibus, vbi laboris moleſtia voluptatem intercipit, et ingraueſcens tandem taedium librum manu excutit, non facile eius rei cauſſam in ſe latentem agnoſcit, ſed in auctore rei, quae taedium afferebat, reperit. Adeo difficile eſt in ſe deſcendere, et iudicii ſui cauſſas exquirere occultas. Altera tamen ex parte is, qui antiquarum rerum lectione delectatur, et tam ingenioſe a poeta et ſollerter innumera ex Italiae antiquitate commodo loco poſita et ad finem epicum attemperata animaduertit, non minus recordari debet: magnam huius voluptatis partem non tam ab ipſo carmine, quam a doctrinae copiis, difficultatis ſuperatae ſenſu, antiquitatis ſtudio et amore, et quae alia, proficiſci.

1-4 Caietae memoria in Aeneae erroribus non obſcura erat; et promontorii portusque et vrbis nomen in Latii et Campaniae finibus ab ea ductum vulgo ferebatur. *Tu quoque* ad Miſenum refer VI, 232 ſq. 3 Etiamnum *ſeruat honos ſedem tuus*, exquiſite, pro : honos adeſt adhuc, ſupereſt, ſeruatur ſedi tuae, tumuli tui exſtat adhuc memoria. nam *ſedes* pro ſepulcro, vt v. 152 lib. VI *honos* pro titulo et nomine ſeu inſcripto ſeu fama vulgato: ſupra VI, 507 *nomen et arma locum ſeruant — oſſa nomen ſignat*, eodem fere redit; *ſignat nomen*, titulus inſculptus poſteris prodit, *oſſa*, ſepulcrum. — *Heſperia magna* epitheton ornans v. I, 569 et IV, 345 *Italia magna — ſi qua eſt ea g.* Interpretes a

Aequora, tendit iter velis, portumque relinquit.
Adſpirant aurae in noctem, nec candida curſus
Luna negat; ſplendet tremulo ſub lumine pontus.
Proxima Circaeae raduntur litora terrae:
Diues inadceſſos vbi Solis filia lucos
Adſiduo reſonat cantu, tectisque ſuperbis

Vrit

Seruio inde accipiunt, quaſi dictum ſit: ſi quis ſenſus eius gloriae ad inferos eſt. Bonus ſenſus. Verba tamen hoc tantum ſubiiciunt: quantacunque ea gloria eſt.

7-9 *tendit iter velis*, per vela vento data, docte, vt *curſum, greſſum, tendere* aliquis dicitur, pro vulgari: tendere curſu. Sic I, 656 *iter ad nauis tendebat Achates.* — Sub noctem *ἐπιπνείουσιν ἀῆται*, vt ſaepe Apollonius, ventus ſecundus increbeſcit et luna fauet nauigationi, *non negat curſum*, ſcil. ſplendore ſuo, qui egregie deſcribitur: *ſplendet tremulo ſub lumine pontus.* Nota rei imago, quam Cerda copioſe illuſtrat; expreſſa dudum ab Ennio: *Lumine ſic tremulo terra et caua caerula candent*, ap. Macrob. VI, 4.

10-14 *Circes inſula*, facta poſtea terra continens, Circeii, notum Latii promontorium. Petita eſt fabula ex Odyſſ. κ, indeque etiam illuſtranda; ſed poeta ornavit ſtudioſe ſingula verbis exquiſitis. *raduntur*; nam praeteruehuntur Troiani: ſic III, 699. 700. *Diuitem* cur appellet Circen, cauſſam puto eſſe domus opulentiam (vnde mox *tecta ſuperba*), quam Homerus quoque ei tribuit l. l. v. 210. 211 et 311. 314. 315, in primis 348 ſqq. cf. Ouid. Met. XIV, 260 ſqq. — *inacceſſos lucos*, h. l. ſilua, ad quam raro accedunt homines, ſolitaria. Seruius: *ad quos nullus debeat accedere*, ſc. veneficiorum metu. At *lucos* memorat ſecundum Homerica ibid. 149. 150, vbi ſiluam in inſula et in ea Circes aedes memorat. Eſſe autem Circeios denſos ſiluis, *ἄκραν ὑψηλὴν, δασεῖαν δὲ σφόδρα, καὶ ἔχειν δρῦν καὶ δάφνην πολλὴν καὶ μυῤῥίνην*, monſtrari porro Elpenoris (Od. μ, 14) tumulum et in ea naſci myrtum, etiam Theophraſtus acceperat Hiſtor. Plant. V, 8, et Plinius porro XV, 29 myrtum *in Europae cite-*

Vrit odoratam nocturna in lumina cedrum,
Arguto tenuis percurrens pectine telas.
Hinc exaudiri gemitus iraeque leonum,
Vincla

citeriore solo — primum Circeiis in Elpenoris tumulo visam tradi notauit. *resonat*, resonare facit, vt alibi quoque. De cantu Circes nota res ex Odyss. κ, 221 sqq., qui iidem versus cum de Calypso quoque ab Homero positi sint Odyss. ε, 61, 62, ex eodem loco v. 57 - 61 repetiit reliqua de foco et de textura. Nam Πῦρ μὲν ἐπ' ἐσχαρόφιν μέγα καίετο, τηλόθι δ' ὀδμὴ Κέδρου τ' εὐκεάτοιο, θύου τ' ἀνὰ νῆσον ὀδώδει, Δαιομένων. cf. Plin. XIII, 16, 30. Priscae vitae, et Orientis nunc quoque, communes eae lautiorum hominum deliciae, quas vel laxiorum nimio aestu corporum effluuia suadere possunt, vt suffimenta vel odores accendant. Hoc igitur ad Nympham ab Homero bene traductum. Est autem et hoc ex eadem vita, vt posito in mediis aedibus foco ignis lumina per noctem praebeat. Sic v. c. Odyss. τ, 63. 64: et alibi. *vrit in lumina*, vt pro lumine esset: ita εἰς. *Cedrus* autem Graecorum et Romanorum, vt iam ad Georgica vidimus lib. II, 443, e Iuniperorum genere est, etiam oxycedrus dicta. v. Bodaeum a Stapel ad Theophr. H. Plant. III, 12, vbi Icones quoque visuntur, et post alios Celsius in Hierobot. P. I p. 77, qui diligenter a cedro Libani, quae ex abietino genere est, eam distinguit; etsi ne sic quidem expedita satis res est. Sufficit θύαν, θύον, *cedrum*, esse aliam orientalem, aliam occidentalem, hanc quidem Theophrasti appellatam. Ex Homerico loco quoque versus 14 illustrandus: ἱστὸν ἐποιχομένη χρυσείῃ κερκίδ' ὕφαινεν. *telae* h. l. pro stamine vel trama, quam textrix ἐπαίχεται κερκίδι, percurrit radio, adducto subinde, ad constipandum subtemen insertum, pectine seu spatha, vt ea adeo et ipsa percurrere tramam videatur. *argutus pecten*, quod per tramam means stridorem ille facit. Cf. sup. Ge. I, 294.

15 - 18 admodum ornate singula, si cum Homericis compares Od. κ, 212 sq. et Apollon. IV, 672 sqq. *formae luporum* simpl. pro lupis,

Vincla recuſantum, et ſera ſub nocte rudentum;
Saetigerique ſues, atque in praeſepibus vrſi
Saeuire, ac formae magnorum vlulare luporum:
Quos hominum ex facie dea ſaeua potentibus herbis
Induerat Circe in voltus ac terga ferarum.
Quae ne monſtra pii paterentur talia Troës
Delati in portus, neu litora dira ſubirent:
Neptunus ventis inpleuit vela ſecundis;
Atque fugam dedit, et praeter vada feruida vexit.
Iamque rubeſcebat radiis mare, et aethere ab alto
Aurora in roſeis fulgebat lutea bigis:
Quum venti poſuere, omnisque repente reſedit
Flatus, et in lento luctantur marmore tonſae.

Atque

pis, forma dicendi poetica, quam iam alibi vidimus, et *praeſepia* paulo ante pro caueis. Sic iam Seruius explicuit. Diſceſſit autem ab Homero, qui mutatas has feras humanam manſuetudinem ſeruantes exhibuerat l. c. v. 214 ſqq. 20 *induerat in vultus ac terga*, h. corpora, *ferarum*; pro vulgari: induerat eos formis ferarum, cf. Ge. I, 187. 188. *pii*, *θεοφιλεῖς* adeoque diis curae; ſup. III, 265: *Di, probibete minas: di, talem auertite caſum: Et placidi ſeruate* pios. Mox 24 *fuga* pro celeri curſu et nauigatione, et: *praeteruexit* eos per *vada feruida*, mare aeſtuoſum, vt circa promontoria ſolet.

25-28 Valde operoſum cultum adieciſſe videtur poeta his verſibus, primum colorum varietate, tum epithetorum copia, et verborum pondere, in primis v. 28 *in lento*, immoto a ventis, mari *luctantur* remi; vento ceſſante, qui nauem ageret. Cauſſam tanti ornatus in eo inuenire licet, quod de ortu memorabilis et magni iſtius diei agitur, quo primum Italiam illam a fatis promiſſam adibant Troiani. *poſuere*, ſcil. ſe, quieuere, conf. V, 681: X, 103. *tonſae* abietes, vt *ξυστὰ* ſc. *δοῦρα* ſ. *δόρατα* pro remis.

Atque hic Aeneas ingentem ex aequore lucum
Prospicit. Hunc inter fluuio Tiberinus amoeno,
Verticibus rapidis, et multa flauus arena,
In mare prorumpit. Variae circumque supraque
Adsuetae ripis volucres et fluminis alueo
Aethera mulcebant cantu, lucoque volabant.
Flectere iter sociis terraeque aduertere proras
Imperat, et laetus fluuio succedit opaco.

Nunc age, qui reges, Erato, quae tempora rerum,
Quis Latio antiquo fuerit status, aduena classem
Quum primum Ausoniis exercitus adpulit oris,
Expediam, et primae reuocabo exordia pugnae.
Tu vatem, tu, diua, mone. Dicam horrida bella;

Dicam

remis. 29-36 Simili cum iudicio ornata sunt haec, cum iam de rerum summa, de accessu ad Italiam, agatur: itaque locorum faciem exhibet poeta iucundissimam. — *lucoque* per lucum. *flectere iter*, cursum, nauem. Facit vero haec Aeneas, vt ad ipsa Tiberis ostia cursum regat, ad Creusae monitum lib. II, 781, 782 *ad terram Hesperiam venies, vbi Lydius arua Inter opima virum leni fluit agmine Tybris.* Escensus factus ad orientalem fluminis ripam, in agro Laurentino. Erat olim ille lauris consitus; vnde *lucus* et *fluuius opacus.*

37 sqq. Ad legentium animos excitandos inuocationem nouam valere, nota in poetis res est. In *Erato* argutantur interpretes. Ponitur a poeta pro Musa qualicunque, vt recte Seruius. Apollonii exemplum bene laudatur ab aliis lib. III, 1: Εἰ δ' ἄγε νῦν, Ἐρατώ etc. vbi tamen Erato proprio suo iure ad amorem Medeae exponendum aduocari putatur. Mox *quae tempora rerum* fuerint, non tam quibus temporibus, quam quo rerum statu ac conditione, Aeneas aduenerit. Quod *rerum* adiectum, poetici sermonis est proprium. — *antiquo* ornat h. l. epitheton. Aliter in historiis La-

 tium

Dicam acies, actosque animis in funera reges,
Tyrrhenamque manum, totamque sub arma coactam
Hesperiam. Maior rerum mihi nascitur ordo;
Maius opus moueo. Rex arua Latinus et vrbis
Iam senior longa placidas in pace regebat.
Hunc Fauno et nympha genitum Laurente Marica
Accipimus. Fauno Picus pater; isque parentem
Te, Saturne, refert; tu sanguinis vltimus auctor.
Filius huic, fato diuom, prolesque virilis
Nulla fuit, primaque oriens erepta iuuenta est.
Sola domum et tantas seruabat filia sedes,

Iam

tium antiquum et nouum dicitur. *exercitus* pro populo, turba, naualibus copiis. Sic Graecis tragicis *στρατὸς*, *τάγμα*, *τάξις* (vt Aeschyl. Prometh. 128), *στόλος*, et alia. *exordia pugnae*, venatione cerui inf. 480. 42 *reges*, Latinum, Turnum, Mezentium; hinc *Tyrrhena manus*. Sed, quod sequitur, in maius est auctum, totam Italiam coiisse ad arma.

45-49 Latini genus ad Saturnum refertur, Aboriginum deum indigetem, mox cum Crono comparari solitum, Ab hoc Picus procreatus, ex hoc Faunus Latini pater. *Faunus* numen fuit antiqui Latii, idque fatidicum. v. inf. VII, 82 sq. at *Marica*, nympha Latii, dea Minturnensium, cuius lucus in eo littore fuit ad fl. Lirin. Quod *Laurentem* eam appellat, poetico more facit, nomine a vicinis locis petito; nam ad Lirim vsque Laurentes non habitarunt; etsi nomen Latinum, nouum certe Latium, eo vsque pertingere potuit.

52-58 De Lauinia. *seruabat sedes*, exquisite, tenebat, possidebat, et hoc simpliciter pro: erat in domo paterna vnica filia et heres; nihil amplius. *petere* sollenne pro procare, vt *αἰτεῖν*. Bene autem ad prodigia et deorum ostenta rem reuocauit poeta; primum, vt totius carminis colori et indoli a religione ductae etiam haec pars conueniret; tum, vt Turnum praestantissimum adolescentem cum ratione

aliqua

Iam matura viro, iam plenis nubilis annis.
Multi illam magno e Latio totaque petebant
Ausonia; petit ante alios pulcherrimus omnis
Turnus, auis atauisque potens: quem regia coniunx
Adiungi generum miro properabat amore;
Sed variis portenta deum terroribus obstant.
Laurus erat tecti medio in penetralibus altis,
Sacra comam, multosque metu seruata per annos:
Quam pater inuentam, primas quum conderet arces,
Ipse ferebatur Phoebo sacrasse Latinus,
Laurentisque ab ea nomen posuisse colonis.
Huius apes summum densae (mirabile dictu)
Stridore ingenti liquidum trans aethera vectae,
Obsedere apicem; et, pedibus per mutua nexis,

Exa-

aliqua Aeneae posthabitum narraret. Sed haud dubie fuere quoque veteres fabulae super his prodigiis, quae in sqq. exponit.

59 sq. Reuocandae in animum arbores et luci in impluuiis veterum, de quibus passim commentati sunt viri docti. cf. Tibull. III, 3, 15 et sup. IV, 494. — *Sacra comam*, frondibus intactis. *metus* pro religione, vt *horror* et similia. 61 - 63 *Laurentes* dicti Aborigines, qui haec loca ad orientalem Tiberis partem incolebant, rege Latino. Inde *Laurentum*, Latini regia, eo loco situm, qui nunc *Paterno*, et *Torre di Paterno*, appellatur. Ipse etiam ager vsque ad mare ac Tiberim *Laurens* vel *Laurentinus* dictus: quod nomen interdum latius ad totum Latium transtulit poeta; vt modo in *Laurente Marica* vidimus. *primas arces*, cum primum vrbem Laurentum conderet. Quod laurum Phoebo consecrat, ingeniose poeta adiicit, respectu ad suorum temporum religionem habito. Examen apum, laurum βοτρυδὸν insidens, praeclare ornauit v. 64 - 71. conf. Ge. IV, 656. 657. 658. Est autem illud inter dira omina; vide vel Plin. IX,

Examen subitum ramo frondente pependit.
Continuo vates, Externum cernimus, inquit,
Aduentare virum, et partis petere agmen easdem
Partibus ex isdem, et summa dominarier arce.
Praeterea, castis adolet dum altaria taedis,
Vt iuxta genitorem adstat Lauinia virgo,
Visa (nefas) longis conprendere crinibus ignem,
Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari,
Regalisque adcensa comas, adcensa coronam,
Insignem gemmis; tum fumida lumine fuluo
Inuolui, ac totis Volcanum spargere tectis.
Id vero horrendum ac visu mirabile ferri:
Namque fore inlustrem fama fatisque canebant
Ipsam; sed populo magnum portendere bellum.
At rex sollicitus monstris, oracula Fauni,

Fati-

17, 18; superstitione, vt probabile sit, ab incursus magnae multitudinis ingruentis opinione profecta. 70 *partibus ex iisdem*, a mari infero.

71 - 80 Prodigium hoc flammae frequens: supra vidimus lib. II, 680 sq. Cogita vero sacrum facere Latinum adstante filia. — *nefas* de prodigio h. l. res dira et abominanda, quae praeter naturam fit; contra *fas* de naturae more et constantia. *comprendere* h. l. concipere, arripere, flammam, quasi ex foco ad proxima manantem. Vulgari oratione *ignis comprehendit crinem*; nunc Lauinia *ignem comprehendit crinibus*. Verba v. 74 sunt ex Lucret. VI, 154: *Terribili sonitu flamma crepitante crematur*: de lauro. At hic visus est virginis ornatus cremari flamma. — *coronam insignem gemmis*, regium insigne, v. lib. I, 655. Corona enim sacrificantis intelligi nequit: quippe quae vittis et infulis sacrisque frondibus implexa est, non gemmis ornata.

81 sqq. Fauni oraculum in luco Albuneae poeta narrat, siue ex vetere memoria, siue ex loci natura et

fama

Fatidici genitoris, adit, lucosque sub alta
Consulit Albunea: nemorum quae maxuma sacro
Fonte sonat, saeuamque exhalat opaca mephitim.

Hinc

fama de Sibylla Albunea, rem ingeniose commentus. Scilicet in agro Tiburtino ab occasu in Anienem deferuntur Albulae aquae, sulfureae illae et medicatae; v. Cluuer. Ital. p. 715; nunc *Acqua zolfa*, vel *Solfatara di Tivoli*. Ex Albulae fluminis fontibus maior *Albunea*, fons et Nympha, ex Horatio nota I Carm. 7, 12 *domus Albuneae resonantis*; vt h. l. quae *fonte sonat*; etsi nunc, post tantas rerum vicissitudines, natura fontis et loci facies est diuersa. Subiacebat fonti *lucus* Albuneae sacer, in quo olim Fauni templum et oraculum a poeta proditur. 83 *alta Albunea*, fons in lacu inexploratae altitudinis; v. Cluver. l. c. — *nemorum quae maxima sacro Fonte sonat* h. e. quae Albunea maxima (siue per se, h. admodum magna, siue inter ceteras aquas, seu fontes, vt ad plures Albulae fontes respiciatur) per illa nemora, in isto nemore, sacro fonte manat. *nemorum*, graece dictum, κατὰ τοῦ ἄλσους. Interpretes difficiliorem dicendi modum non attingere miratus sum. Forma orationis non dissimilis illa Tibulli III, 5, 3: *Baiarum maxima siluis*, vbi cf. obss. Possis et *lucos nemorum* iungere; sed tum parum suauiter voces istae essent disiunctae; saltem collocari debebant sic: *nemorumque sub alta Consulit Albunea lucos*. Nec melius procedit, si *fonte nemorum* iungas. A sulphure aquarum exsurgit grauis odor, quem *mephitim* appellauit. Hinc Dea Mephitis, cuius aedes cum aliis locis tum in Hirpinis erat ad Amsancti vallem, v. Plin. II, 93 et inf. VII, 564, 565: vt omnino in tutela eius fuisse videantur aquae sulfureae. Forte huius vaporis sulfurei vim aliquam diuino spiritu afflandi esse crediderunt veteres Aborigines, vt oraculum in illo loco conderent. Albunea autem inter Sibyllas quoque memoratur a Tibullo II, 5, 69. 70 et Lactantio I Inst. 6, vt Suidam taceam; nec constat, vtrum eadem quae Nympha habita fuerit, an diuersa.

85-91

Hinc Italae gentes, omnisque Oenotria tellus,
In dubiis responsa petunt. Huc dona sacerdos
Quum tulit, et caesarum ouium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnosque petiuit:
Multa modis simulacra videt volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque deorum
Conloquio, atque imis Acheronta adfatur Auernis.
Hic et tum pater ipse petens responsa Latinus
Centum lanigeras mactabat rite bidentis,
Atque harum effultus tergo stratisque iacebat
Velleribus. Subita ex alto vox reddita luco est:

85-91 Oraculum Fauni per incubationem peti solitum, vt tot alia in vetere Graecia. Potest poeta videri ad Amphiarai (v. Pausan. I, 34) potissimum exemplum hoc Fauni oraculum assimulasse: idque nos doctrinae copia in hoc poeta credere facit: nam Tiburtus, cum Catillo et Cora infra v. 670-672 commemoratus, Tiburis conditor et Amphiarai filius habitus est. v. Plin. XVI, 44 f. 87. Ita saltem coniectare malim, quam cum Cerda, sacra patris a Tiburto Tibur esse translata. Nec tamen video, cur non veteres Pelasgi hunc incubandi morem iam ab initio in Latium inferre potuerint, qui tot alias religiones intulerunt. *Incubare*, ἐγκοιμᾶσθαι, voces propriae de iis, qui dormiunt ad accipienda responsa, vt Seruius ad h. l. notat. cf. Dauis. ad Cic. de Diu. I, 43 et Cerda h. l. Notatu autem dignum in hoc Fauni oraculo, quod et sacerdos v. 86 et ipse incubuit; nec modo, quod sollenne est, is qui responsum petierat, vt mox Latinus v. 94, tum quod necyomantii speciem aliquam illud oraculum habuit. — *Oenotria tellus*, latiore sensu h. l. v. lib. I, 532. — *dona*, victimam, sacrificium, vt toties alibi. *Acheronta*, deos inferos et Manes. Quod 95 *ex alto luco reddita vox* est, Italicis religionibus conuenit, in quibus voces ex luco auditae auctoritatem habebant.

Ne pete connubiis natam sociare Latinis,
O mea progenies, thalamis neu crede paratis;
Externi veniunt generi, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferent, quorumque ab stirpe nepotes
Omnia sub pedibus, qua Sol vtrumque recurrens
Adspicit Oceanum, vertique regique videbunt.
Haec responsa patris Fauni, monitusque silenti
Nocte datos, non ipse suo premit ore Latinus:
Sed circum late volitans iam Fama per vrbis
Ausonias tulerat; quum Laomedontia pubes
Gramineo ripae religauit ab aggere classem.
Aeneas, primique duces, et pulcher Iulus,
Corpora sub ramis deponunt arboris altae;
Instituuntque dapes, et adorea liba per herbam
Sub-

96 - 101 Oraculum multa cum verborum dignitate expositum est. Ad dignitatem quoque facit multitudinis numerus pro vnitate. *connubia, thalami, externi generi*. Illa autem v. 99 sqq. magnifica. Omnia *sub pedibus vertique regique videbunt* h. esse; Sup. Ecl. V, 57: *sub pedibusque videt nubes et sidera Daphnis*. *Sol recurrens*, oriens et occidens.

107 sqq. Sequitur euentus vaticinii de mensis comesis, v. sup. III, 255 - 258. Obseruandum autem, quantam verborum dignitatem rei tenui et leui adiecerit poeta; vitatis verbis propriis, quae exiliora erant pro carmine, v. c. panis. — *adorea liba*, placentae, proprie de farre, quae pro panibus erant priscis hominibus, antequam fermento et meliore panis coquendi arte vterentur. Haec liba nunc mensarum vicem praestant, quibus *epulas*, cibos, imponunt, poma agrestia. *sic Iupiter monebat*, animis, vt ita facerent, subiiciebat. Eadem liba mox *Cereale solum* quatenus substernuntur pomis: hoc *augent* Troiani pomis, imposita pomorum strue (vt *augentur*, cumulantur, *arae donis*); eadem paullo

Subiiciunt epulis, (sic Iuppiter ille monebat)
Et Cereale solum pomis agrestibus augent.
Consumtis hic forte aliis, vt vertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi,
Et violare manu malisque audacibus orbem
Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris:
Heus! etiam mensas consumimus? inquit Iulus.
Nec plura adludens. Ea vox audita laborum
Prima tulit finem, primamque loquentis ab ore
Eripuit pater, ac stupefactus numine pressit;
Continuo, Salue fatis mihi debita Tellus,
Vosque, ait, o fidi Troiae saluete Penates.

Hic

paullo post *exigua Ceres, orbis fatalis crusti, et patulae quadrae*; cf. Moretum v. 46. 47; mox *penuria edendi* est penuria eius, quod edendum esset, comedi posset; *violare* eo refert Cerda, quod mensa inter res sacras habebatur. Potest ferri; potest etiam huc aduocari locus ex Sext. Aurelio Vict. O. G. R. 10: *consumtoque quod fuerat cibi crustam etiam de farreis mensis*, quas sacratas secum habebat, *comedisse*; secundum quae fuisse videntur, qui liba sacra diis penatibus offerri solita in hac fabula memorauerint; cf. ibid. c. sequens princ. In poetica tamen oratione omnino esse potest frangere, comminuere.

116-129 Bene certo homini, et maxime Iulo, partes dicentis dat; etsi inter cetera hoc quoque traditum accipere potuit. *alludens*, docte, pro arridens, subridens, aut simpl. ludens, iocans, ad socios. — *tulit finem*, significauit Troianis, finem adesse. Sed vaticinia (adeo perturbatae sunt hominum notiones) dicuntur efficere ea, quae monent futura esse, multo magis tum, cum exitum habent. *Eripuit* simpliciter dicti, quod subiicit Aeneas, celeritatem declarat; excepit, *ac pressit*, vocem Ascanii repressit, eumque loquentem interpellauit. *stupefactus numine*, h. oraculo, vt iam alias vidimus. 121 *o*

fidi

Hic domus, haec patria est. Genitor mihi talia, namque
Nunc repeto, Anchises fatorum arcana reliquit:
Quum te, nate, fames ignota ad litora vectum
Adcisis coget dapibus consumere mensas:
Tum sperare domos defessus, ibique memento
Prima locare manu molirique aggere tecta.
Haec erat illa fames; haec nos suprema manebat,
Exitiis positura modum.
Quare agite, et primo laeti cum lumine solis,
Quae loca, quiue habeant homines, vbi moenia gentis,
Vestigemus, et a portu diuersa petamus.
Nunc pateras libate Ioui, precibusque vocate
Anchi-

fidi Troiae saluete Penates. Haec perpetua Aeneae religio, vt Penates primo loco appellet. Promiserant tamen et illi, vnde *fidi Penates*, per somnum, Aeneam Italiam esse aditurum, lib. III, 147. 162. 167: *Haec nobis propriae sedes*; *hinc Dardanus ortus* etc., vnde nunc v. 122: *Hic domus, haec patria est. — Genitor mihi t.* Tribui h. l. Anchisae vaticinium supra a Celaeno, Harpyiarum vna, acceptum (III, 255 sqq.), mox ab Heleno confirmatum (lib. III, 394) omnes Intpp. monent. Etsi poetam malim sibi constare, tamen varia ad interpretandum et excusandum afferr. possunt: Anchisae omnino partes vaticiniorum interpretandorum dantur a poeta et ab aliis; igitur is Celaenus quoque verba disertius exposuit et saepe in ore habuit atque ad animum reuocauit. Alii ad ea referre volunt, quae Anchisen natum in locis inferis docent lib. VI, 891. 892. 893. Probabile tamen est, poetam de Harpyiis fabulam supra secundis curis intexuisse, et morte praeuentum reliqua non potuisse mutare vel accommodare. 125 *accisis dapibus*, exquisite, pro consumtis. *moliri aggere tecta*, ornate, vrbem aedificare, quod fit vallo ducto.

133 sqq. Exspectabas hoc a Aenea, religioso homine, vt a religione initium faceret, in primis cum hoc sollenne

Anchisen genitorem, et vina reponite mensis.
Sic deinde effatus frondenti tempora ramo
Implicat, et Geniumque loci, primamque deorum
Tellurem, Nymphasque, et adhuc ignota precatur
Flumina; tum Noctem, Noctisque orientia Signa;
Idaeumque Iouem, Phrygiamque ex ordine Matrem,
Inuocat; et duplicisCoeloqueEreboque parentes.
Hic pater omnipotens ter coelo clarus ab alto
Intonuit; radiisque ardentem lucis et auro
Ipse manu quatiens ostendit ab aethere nubem.
Diditur hic subito Troiana per agmina rumor,
Aduenisse diem, quo debita moenia condant.
Certatim instaurant epulas, atque omine magno
Crateras laeti statuunt, et vina coronant.

Postera

lenne sit, vt preces et sacra faciant cum omine accepto, tum escensu vel aditu in locum optatum facto. conf. inprimis Odyss. *ν*, 353 sqq. Anchisen a filio consecratum Lactant. I Inst. 15, 12 ex h. l. probat. Factum id iam lib. V vidimus. v. 134 *reponite* pro apponite, ponite, poetica ratione: vt Ge. IV, 378, et *pateras* libare magis poeticum, quam, vinum. In precibus, quae v. 136 sequuntur, augustam religionem faciunt et venerationem mouent nomina deorum, ex antiquiore religione desumta, qua naturam, naturae partes, vires et elementa, fere in precum, foederum vel iurium iurandorum, formulis ponunt, vt tot Homeri, Apollonii, nam et is veteres religiones sectatur, Aeschyli et ceterorum Tragicorum, etiam Herodoti loca docent. In v. 139 domestica numina subiicit, *ex ordine, ἐφεξῆς*, deinceps, vt iam Ge. IV, 507 vidimus. v. 140 *duplices Coeloque Ereboque parentes*, vtrumque parentem, Venerem inter deos, Anchisen inter Manes.

141 - 147 Augurium laetum, tonitru coelo sereno, ex nube corusca. Hoc v. 146 *omen magnum*, quo laeti

iterum

Postera quum prima lustrabat lampade terras
Orta dies: vrbem, et finis, et litora gentis
Diuersi explorant; haec fontis stagna Numici,
Hunc Thybrim fluuium, hic fortis habitare Latinos.
Tum satus Anchisa delectos ordine ab omni
Centum oratores augusta ad moenia regis
Ire iubet, ramis velatos Palladis omnes;
Donaque ferre viro, pacemque exposcere Teucris.
Haud mora: festinant iussi, rapidisque feruntur

Passi-

iterum libationem faciunt et potant. De v. 147 *vina coronant* cf. sup. I, 724.

148-151 *diuersi*, secundum illa v. 132: *a portu diuersa petamus*. Hinc igitur ad Tiberim, illinc ad Numicium vsque procurrunt, habitari loca a Latinis rescifcunt. Numicii *fontis stagna* seu ornate pro fonte dicta, seu quod tardo ac tacito motu amnis ferebatur, vlua ipse et limo oblitus, vt ex Ouid. XIV Met. 598. 599 intelligitur. Fluctuant de eius loco virorum doctorum iudicia; nisi forte totus fluuius nunc exaruit. Ceterum ab hoc inde loco obseruandum, quomodo in summa rerum et hominum tenuitate legationem missam et exceptam ornauerit et ad dignitatem miram extulerit, partim rerum descriptionibus et adiunctis, partim verbis amplioribus.

152-156 *delectos ordine ab omni*, ex omnibus ordinibus; non est vrgendum. — *ramis velatos Palladis*. ἱκετηρίας, frondes oleagineas vittatas manibus praeferre putandi sunt, vnde inf. v. 236. 237 *ne temne, quod vltro Praeferimus manibus vittas ac verba precantia*. Res ipsa satis nota: cf. inf. VIII, 116. 128: XI, 101. 332; sed de modo loquendi quaerat aliquis. Scilicet *velari*, ex στέφεσθαι, proprie de corollis et vittis (v. ad V, 72), quae ambiunt, adeoque tegunt, frontem, tempora. Transtulit hoc poeta ad ramos vittis et infulis obvolutos, qui praeferebantur a supplicibus, et tenebantur manibus. Sed infulis et vittis dependentibus a ramo manus ipsae obtegebantur,

 vnde

Paſſibus. Ipſe humili deſignat moenia foſſa,
Moliturque locum; primasque in litore ſedes,
Caſtrorum in morem, pinnis atque aggere cingit.
Iamque iter emenſi, turres ac tecta Latinorum
Ardua cernebant iuuenes, muroque ſubibant:
Ante vrbem pueri, et primaeuo flore iuuentus,
Exercentur equis, domitantque in puluere currus;
Aut acris tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent, curſuque ictuque laceſſunt:
Quum praeuectus equo longaeui regis ad auris
Nuntius ingentis ignota in veſte reportat
Aduenisse viros. Ille intra tecta vocari
Imperat, et ſolio medius conſedit auito.

Tectum

vnde *manus velatae*; et dicta hinc *velamenta* ipſi rami vittati. Igitur *velati ramis*, habentes ramos vittatos manibus. *pacem*, foedus et amicitiam, vt et alibi.

157 - 159 Caſtrum hoc Troiae eſt: ſeu *Troia noua*, a parte dextra Tiberim praecingens; adſtantibus ſubductisque a tergo nauibus; a ſiniſtra campus ad mare pertingens: in quo infra lib. IX Rutulos, qui caſtra oppugnant, conſiſtere videbimus. *molitur locum*, exquiſite poetico more, pro moliri tecta in loco h. exſtruere, vt ſup. v. 127 et 290 dictum erat. *primas ſedes*, int. in prima littoris parte: mox *pinnas* pro muris et *aggerem* pro vallo, quod foſſam ab interiore parte ambit, dixit.

162-165 Laurentum miſſa legatio. Non modo Romanae militiae more, quod Seruius putat, ſed Graeco quoque et omnino priſcae vitae ritu, vt in loco Heſiodi (Scut. 285. 286), ante vrbem in campis exercet ſe curſu ac ludit armis iuuentus vrbana. Poeta autem eo more egregie vſus eſt ad narrationis ſuauitatem. *domitant currus*, pro equis iugalibus, vt alibi hi pro illis: noto poetarum more. Mox *ſpicula*, int. iacula, et epitheton *lenta* ad materiem

refer.

Tectum auguſtum, ingens, centum ſublime columnis,
Vrbe fuit ſumma, Laurentis regia Pici,
Horrendum ſiluis et religione parentum.
Hic ſceptra adcipere, et primos adtollere faſcis
Regibus omen erat; hoc illis curia templum,
Hae ſacris ſedes epulis; hic ariete caeſo
Perpetuis ſoliti patres conſidere menſis.
Quin etiam veterum effigies ex ordine auorum

Anti-

refer. *laceſſunt*, exquiſite, pro contendunt, certant: quandoquidem prouocant ſe et laceſſunt, qui pugnant.

170-176 *Pici* haec *regia* in arce Laurenti, pro *curia* et *templo* erat Latinis, diverſa vtique a Latini regia, v. 59 ſqq. deſcripta, et improprie *regia* dicta, h. e. aedificium magnificum. Quid quod iuncta haec eſſe ſolebant, vt in Palatio Auguſti erat templum Apollinis Palatini. Imitatus locum eſt Seneca Thyeſt. v. 641 ad 664.—*vrbe ſumma*, ἐν πόλει ἀκροτάτῃ, vt Il. χ, 172, h. e. ἐν ἀκροπόλει. Circa aedem illam lucus erat (v. 172), more veterum in templis, et in principum aedibus. Alterum hoc ex lib. II, 299. 300 de Anchiſae domo meminimus. *omen* egregie pro more, cui bonum omen inerat, vt maiorum fortuna ſequeretur regem regnum auſpicantem. Auſpicia regni a ſumtis regni inſignibus declarat. *attollere faſces* pro eo, quod ſequitur, vt praeferantur nouo regi. 175. 176 multa docte comminiſci licet in h. l. interpretando. Sed ſequi praeſtat id, quod ſimpliciſſimum eſt. Eſt hoc templum pro prytaneo, curia, aut ſimili aede publica: in qua adeo ſacrificia publica habentur. *ariete caeſo*, ſeu quaecunque victima, epulae ſacrae inſtituuntur; ſi publicum ſit ſacrificium, confluunt primores gentis, iique epulis excepti ſedent, *menſis perpetuis*, h. longa et multum procurrente menſa; vt *perpetuum tergum* et alia.

177-182 Etiam haec ſigna in veſtibulo collocata ſunt, vt in curia vel templo mos erat in aditu et porticu ſigna inter columnas ponere. Ita-

Antiqua e cedro: Italusque, paterque Sabinus
Vitisator, curuam seruans sub imagine falcem,
Saturnusque senex, Ianique bifrontis imago,
Vestibulo adstabant; aliique ab origine reges,
Martiaque ob patriam pugnando volnera passi.
Multaque praeterea sacris in postibus arma,
Captiui pendent currus, curuaeque secures,
Et cristae capitum, et portarum ingentia claustra,
Spiculaque, clipeique, ereptaque rostra carinis.

Ipse,

lus et Sabinus h. l. inter Latini maiores memorantur post illa, quae v. 45. 49 edixerat poeta, tamquam agnatione iuncti. *Sabinus* Sabinorum gentis, quae Ausonum vetustissima fuit, auctor. *Italus* proprie ad Oenotrios in extrema Italiae parte spectauit: de quibus cf. ad I, 532. Antiquitatis genium exhibet etiam in materia, nam vetustiora signa lignea erant vel fictilia. *Vitisator—falcem:* etsi Saturnus fere cum falce exprimitur, ex sermonis tamen rationibus haud dubie ad Sabinum spectant haec, quem nobis poeta ex prisca aliqua eruditione declarat, vinearum colendarum auctorem fuisse; sub signo, forte ad hermae morem in stipitem desinente, *falx*, puta ad amputandas frondes (v. Ouid. Met. XIV, 628. 631 et 649) adiecta; qua specie Siluani herma occurrit. Vocem *vitisator* ex Accio petiit, in cuius fragmentis ap. Macrob. VI, 5 occurrit: *O Dionyse, pater optime, vitisator, Semela genitus, Euie*, vt bene Vossius legit. *aliique ab origine reges*, h. prisci. Molestum est, quod cum Seruio ad Aboriginum nomen alludi volunt.

183-186 Haec veterem donariorum et ἀναθημάτων in templis ritum referre, facile intelligitur. Similia loca congessit Cerda. Sed praestat Statii imitationem cognoscere lib. VII Theb. 55-59. In eo, quod *rostra* v. 186 subiicit, historiarum fides non est deposcenda; nam nauales pugnas vix fecerunt Latini. Possint naues λῃστρικαὶ in littore oppressae intelligi; sed in poeta

Ipse, Quirinali lituo, paruaque sedebat
Subcinctus trabea, laeuaque ancile gerebat
Picus, equum domitor: quem capta cupidine coniunx
Aurea percussum virga, versumque venenis,
Fecit auem Circe, sparsitque coloribus alas.
Tali intus templo diuom patriaque Latinus
Sede sedens Teucros ad sese in tecta vocauit;
Atque haec ingressis placido prior edidit ore:

Dicite,

poeta haec ἀκρίβεια non desideratur.

187-191 Inter signa veterum heroum Pici in primis statua conspicua. Erat is e Latini maioribus; ac forte eius signum non infrequens illa aetate occurrerat Virgilio. Forte etiam regiam condidisse dictus erat: sup. 171 *Laurentis regia Pici.* Prisca aliqua grauitas imagini inest; trabeatus est Picus, qui veterum regum erat habitus (cf. Plin. IX, 39 s. 63), quo Romulum quoque conspicuum narrant (*trabeatum Quirinum* vocat Ouidius Met. XIV, 828 et al.), cum *lituo* (vt adeo augurali scientia clarum fuisse necesse sit) et prisco armorum genere *ancili.* — *succinctus trabea et lituo*, nota forma, qua verbum binis adaptatur, cum de altero tantum proprie dicatur: lituo *instructus* saltem erat vel *insignis*, *conspicuus.* Indoctae sunt Gellii V, 8 et inde repetitae a Macrob. VI, 8 argutiae de h. l. *Quirinalem lituum* ornate dixit, quo Romulus aliquando vsus est, in primis in vrbe condenda: augurandi scientia ille excellebat, conf. Plutarch. in Romulo p. 31 F. et Seru. *Picus equum domitor:* Homericum ἱππόδαμος. Eius mutationem in picum exponit Ouid. Met. XIV, 320 sqq. *coniux* h. l. amans, vt et alibi vidimus Ecl. VIII, 18. Nam Circe, cum amorem suum ab eo spretum vidisset, in picum seu picumnum auem eum mutauit, quae priscis Italis inter sacras et augurales aues fuit. Mox v. 192 *templum* est ipsa illa curia inde a v. 170 descripta. Excepti legati templo ex more; vt Romae plerumque factum: et sic sup. a Didone I, 505.

Dicite, Dardanidae, neque enim nescimus et vrbem,
Et genus, auditique aduertitis aequore cursum,
Quid petitis? quae caussa rates, aut cuius egentes
Litus ad Ausonium tot per vada caerula vexit?
Siue errore viae, seu tempestatibus acti,
(Qualia multa mari nautae patiuntur in alto)
Fluminis intrastis ripas, portuque sedetis:
Ne fugite hospitium, neue ignorate Latinos
Saturni gentem, haud vinclo nec legibus aequam,
Sponte sua veterisque dei se more tenentem.
Atque equidem memini (fama est obscurior annis)
Aurun-

195-211 Simplicitate et proprietate commendabilis oratio, vt altera Ilionei fide et probabilitate cum gravitate. *auditique aduertitis aequore cursum*, eleganter pro noti estis. Sequentia v. 196 sqq. iis similia, quae apud Homerum occurrunt Odyss. γ, 71 sqq.: ι, 252 sqq., sed ἀγρεικῆς mentionem bene omisit Maro pro suo aeuo. 200 *qualia multa* sic apud Homer. et alios οἷάτε πολλά. v. 201 ornate, pro: huc peruenistis. *portum* simpl. de appulsus loco et statione accipe. 202. 203 Dicta sunt secundum hos verss. illa Ouidii Met. I, 89 de aurea aetate: *Aurea prima sata est aetas, quae vindice nullo, Sponte sua, sine lege, fidem rectumque colebat. Poena metusque aberant.* Itaque Latini iusti nec necessitate vlla nec legibus, sed *tenent se*, continent se, moderate et iuste viuunt, sponte sua et more h. institutis ac moribus a Saturno sancitis. Ita *se tenent*, qui se coercent, intra fines, praescriptum, legem, morem subsistunt. 205 Longo tempore obscurata est fama, vt a paucis senibus adhuc teneatur eius rei memoria. *Auruncos* dixit, tamquam communis cum Aboriginibus stirpis homines; affert tamen vel sic antiquitatis notionem animis ipsum nomen. De Dardani ex Tyrrhenia originibus v. sup. ad lib. III, 167 sqq., vnde loci huius sententia expeditu facilis est. E pluribus

Auruncos ita ferre ſenes, his ortus vt agris
Dardanus Idaeas Phrygiae penetrarit ad vrbis,
Threiciamque Samum, quae nunc Samothracia fertur.
Hinc illum Corythi Tyrrhena ab ſede profectum
Aurea nunc ſolio ſtellantis regia coeli
Adcipit, et numerum diuorum altaribus addit.
Dixerat. Et dicta Ilioneus ſic voce ſecutus:
Rex, genus egregium Fauni, nec fluctibus actos
Atra ſubegit hiems veſtris ſuccedere terris,
Nec ſidus regione viae litusue fefellit:
Conſilio hanc omnes animisque volentibus vrbem
Ad-

ribus de Dardano mythis poeta arripit hunc, quo is dicebatur e Tyrrhenis profectus Samothraciam et inde Troadem obtinuiſſe. *his agris*, paullo latius dictum; nam Dardanus ex Corytho ſeu Cortona Etruriae oriundus ferebatur; *vrbes Phrygiae* memorauit; h. e. loca ad incolendum idonea et a Teucro paſſim inhabitata, ſub Idam. nam proprie dictae vrbes tum in regione ea nullae erant. 210. 211 *hinc*, ex hac vrbe ille oriundus pro deo nunc colitur. — *ſtellantis* ex ἀστερόεις οὐρανὸς, quod Homericum eſt. — *accipit*, pro vulgari accepit, adeoque pro habet, poetico more, et *addit*, eo recepto inter deos, coelum *numerum altaribus deorum* h. ara in eius honorem exſtructa, adeoque templo, nouum ſacrum adiicitur prioribus, conditur et inſtituitur.

212-227 Ilioneus etiam lib. I, 521 ad Didonem verba facit. 215 *ſidus* pro tempeſtate, *littus fefellit*, ignoratio littorum ac terrarum, *regione viae*, pro ſimplici: via et nauigatione inſtituenda ac regenda. Variauit verba verſus 199: *Siue errore viae ſeu tempeſtatibus acti.* Illud *regio viae* iam ante Virgilium frequentauit Lucretius lib. II, 249: *ſed nihil omnino* recta regione viai *declinare, quis eſt, qui poſſit cernere ſeſe?* item lib. I, 1040. Et ſup. Aen. II, 737: *et nota excedo regione viarum. Adferimur* pro exilio-re: accedimus. In ſqq. 216 ſqq.

Adferimur, pulsi regnis, quae maxuma quondam
Extremo veniens Sol adspiciebat Olympo.
Ab Ioue principium generis; Ioue Dardana pubes
Gaudet auo. Rex ipse, Iouis de gente suprema,
Troius Aeneas tua nos ad limina misit.
Quanta per Idaeos saeuis effusa Mycenis
Tempestas ierit campos; quibus actus vterque
Europae atque Asiae fatis concurrerit orbis;
Audiit, et si quem tellus extrema refuso
Submouet Oceano, et si quem extenta plagarum
Quatuor in medio dirimit plaga Solis iniqui.
Diluuio ex illo tot vasta per aequora vecti

DIs

sqq. multum dignitatis inest et magnifica oratio, in primis v. 222 sqq. Troiano bello per tempestatem adumbrato; vnde v. 228 *diluuium* pro excidio et vastitate. Iovis f. Dardanus v. Il. *v*, 215. *de gente suprema.* Ennianum laudatur ex Ann. V *nomine Purrhus, vti memorant, a stirpe supremo,* de prima origine et stirpis exortu a Ioue. *quibus fatis* pro successu rerum et euentu fatali; et *acti* h. l. est: vexati, calamitatibus afflicti. 225. 226. 227 ornate, pro omnibus gentibus. *si quem summouet — dirimit,* simpl. de habitatione in loco longinquo et remoto: et, poetico more, signate extremas terrarum oras ad Oceanum, et vltra Libyae deserta, nominat. *— refusum Oceanum,* qui de aestu et recessu maris proprie dicitur, accipies simpliciter diffusum late et extentum. Sunt enim *tellus extrema refuso Oceano* fines terrarum, quos ambit Oceanus, qui etiam Homero ἀψόῤῥοος Ὠκεανὸς Il. σ, 399 et al. quatenus amnis instar terrarum orbem includit. *plaga solis iniqui,* zona torrida, nimis magno, infesto solis aestu, *extenta,* patens, propter camporum arenas, *in medio quatuor plagarum.*

228. 229. 230 sqq. Magna suauitas in extenuatione eius, quod petunt (*pia et verecunda petitio* bene ait Seruius), tum in sui commendatione modesta ac gravi.

Dis sedem exiguam patriis litusque rogamus
Innocuum, et cunctis vndamque auramque patentem.
Non erimus regno indecores; nec vestra feretur
Fama leuis, tantiue abolescet gratia facti;
Nec Troiam Ausonios gremio excepisse pigebit.
Fata per Aeneae iuro, dextramque potentem,
Siue fide, seu quis bello est expertus et armis;
Multi nos populi, multae (ne temne, quod vltro
Praeferimus manibus vittas ac verba precantia)
Et petiere sibi et voluere adiungere gentes.
Sed nos fata deum vestras exquirere terras
Imperiis egere suis. Hinc Dardanus ortus
Huc repetit, iussisque ingentibus vrguet Apollo
Tyrrhenum ad Thybrim et fontis vada sacra Numici.

Dat

vi. *Dis patriis* ex religione Penatium praeclare facit initium ad mouendos animos. *feretur* pro tenui voc. *erit*. *Troiam*, magna cum vi, pro Troianis, vt toties *Troiam, Ilium, in Italiam inferri* vidimus. In v. 235 *Fides* ad foedera spectat, in quibus seruandis et exsequendis constantia et strenuo fortique animo ac manu opus est. Simile saltem est, quod Cicero VII ad Diu. 5 *manum tuam istam* (ad Caesarem scripta epistola) *et victoria et fide praestantem* dixit. 237 Laudant omnes notum illud ex Il. α, 14: Στέμματ' ἔχων ἐν χερσί. De re cf. sup. v. 154. 240 *imperia deorum* sunt monita, vt iam alibi vidimus, vt mox *iussa*. *Huc repetit* ad Dardanum referunt Intpp. post Turnebum: in hanc nos terram, vnde orti sumus, reuocat Dardanus et quasi vindicat; neque aliter Donatus. Atqui hoc durum est, si quid video, ne dicam putidum. Multo deterior Seruii ratio, vt Dardanus nunc Aeneas sit. Saltem Apollo is esse debet, qui *repetit* Troianos *huc*, in hanc terram retrahit, reuocat, Italiam repetere iubet, et vrget ad Tiberim, h. retrahit, adire iubet; adeoque inter-

Dat tibi praeterea Fortunae parua prioris
Munera, reliquias Troia ex ardente receptas.
Hoc pater Anchises auro libabat ad aras;
Hoc Priami gestamen erat, quum iura vocatis
More daret populis; sceptrumque, sacerque tiaras,
Iliadumque labor vestes.

Talibus

interpungendum: *Hinc Dardanus ortus; Huc repetit iussisque i. vrguet A.* Sed et hoc durum: *Apollo repetit huc — et vrget ad Thybrim:* locum laborare suspicor. *Numicium* a fonte iterum (v. ad 150) designat, vt poeta, et quoniam Lauinium vrbs ad eum locum condenda est. Ponit porro, vt poeta, fluuium ad designandam terram. Nota ratio; sed in Numicii, tamquam sacri fluminis, notione religio aliqua inest.

243-249 *Dat* quis? Aeneas ex v. 221. Dona commendat iterum a personis, quod alibi vidimus poetam decere. cf. I, 647 sqq. 245 craterem vel pateram designat. Virtutem habet oratio, quod tamquam dramatice res repraesentatur, non facta narratur. *Hoc Priami gestamen erat:* cum his verbis sceptrum tradere putandus est, quod proprie inter gestamina est; nam Servium diadema interpretantem quis audiat? mox tamen adiunxit alia, quae proprie gestari non dicuntur, sed ornant tamen, *tiaram* et *vestes* pictas. Summam subtilitatem in his sequi poeta noluit. *iura daret:* v. sup. I, 507. Ius dicere praecipuum munus veterum regum fuisse notum est; itaque ab hoc munere eorum dignitas declarari solet. Sedent autem ius dicturi cum sceptro; res ex Homero satis obuia. *tiaras* improprie, nempe Phrygum pileus, quem aliis locis *mitram* dixit. v. sup. IV, 216. conf. inf. IX, 616. *sacer* tantum ad venerationem Priami valere videtur, vt augustum significet ornatum. *Vestes* autem sunt *Phrygiae* vulgo dictae, a Troianis mulieribus acu pictae, ἔργα γυναικῶν. Mox eadem *purpura picta.*

249-

Talibus Ilionei dictis defixa Latinus
Obtutu tenet ora, soloque inmobilis haeret,
Intentos voluens oculos. Nec purpura regem
Picta mouet, nec sceptra mouent Priameia tantum,
Quantum in connubio natae thalamoque moratur;
Et veteris Fauni voluit sub pectore sortem.
Hunc illum fatis externa ab sede profectum
Portendi generum, paribusque in regna vocari
Auspiciis; huic progeniem virtute futuram
Egregiam, et totum quae viribus occupet orbem.
Tandem laetus ait: DI nostra incepta secundent,
Auguriumque suum. Dabitur, Troiane, quod optas.
Munera nec sperno. Non vobis, rege Latino,
Diuitis vber agri Troiaeue opulentia deerit.
Ipse modo Aeneas, nostri si tanta cupido est,
Si iungi hospitio properat sociusque vocari,
Adueniat; voltus neue exhorrescat amicos.
Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
Vos contra regi mea nunc mandata referte.

Est

249-258 In primo versu Iliad. γ, 217, de Vlysse verba faciente, expressum esse volunt; nimis docte. Communis is est oris habitus eorum, qui stant vel sedent cogitabundi. Ita inf. v. 291, cf. sup. I, 226. 228. *Fauni sortem* v. sup. v. 95 sqq. *paribus auspiciis*, communicato regno. vide inf. XII, 190. 191. Sic IV, 102: *Communem hunc ergo populum paribusque regamus Auspiciis.* 258 *quae viribus* h. fortitudine et virtute bellica, vt sit βίηφιν Homericum; sane sic et alterum, vt pro imperio dictum sit.

259-267 *Augurium suum* h. sortem, Fauni oraculum. *M. nec sperno*, pro: lubens accipio; vt saepe. *vber agri* v. sup. Aen. I, 531. 266 *pacis*, foederis, et *tyranni* regis

Eſt mihi nata, viro gentis quam iungere noſtrae,
Non patrio ex adyto ſortes, non plurima coelo
Monſtra ſinunt: generos externis adfore ab oris;
Hoc Latio reſtare canunt, qui ſanguine noſtrum
Nomen in aſtra ferant. Hunc illum poſcere fata
Et reor, et, ſi quid veri mens augurat, opto.
Haec effatus, equos numero pater eligit omni.
Stabant ter centum nitidi in praeſepibus altis.
Omnibus extemplo Teucris iubet ordine duci
Inſtratos oſtro alipedes pictisque tapetis.
Aurea pectoribus demiſſa monilia pendent.
Tecti auro, fuluum mandunt ſub dentibus aurum.

Abſenti

regis, vtrumque docte dixit, vt poeta.

268-273 Heroicae vitae mores ita ferre, vt virorum fortium nuptias orent aut filiae aut patres, iam Seruius notauit. Exemplum illuſtre Aicinoi Odyſſ. η, 311 ſqq. *plurima coelo monſtra*, oſtenta diuinitus miſſa. 271 *Hoc Latio reſtare*, Latinos manere hanc fortunam, vt gener filiae meae aduena ſit. 273 *Et reor, et opto, ſi quid veri mens augurat.* In hoc contextu *opto* nihil aliud eſſe poteſt, quam: eligo, amplector, generum probo, quia eum fato eſſe deſtinatum auguror.

276-285 Vt dignitatem rebus per ſe exilibus addere poſſet, omnia in maius aucta et amplificata apponit; diſſimillimam in hoc rationem ſequutus quam Homerus; quia alio aeuo, aliis hominibus, carmen ſuum commendare debebat. Itaque alter rerum veritate placet, alter dignitate, grauitate ac ſplendore. *ordine*, deinceps, omnibus et ſingulis; nihil amplius. conſ. v. 139. *oſtro pictisque tapetis* h. veſtibus ſtragulis purpureis auro intextis vel acu *pictis:* vnde mox *tecti auro. Monilia* non tam ex vnionibus ac gemmis, quam omnino torques aurei vel phalerae intelligendae. Neque Orientis faſtum in hoc adoptaſſe putandus eſt poeta; verius ex antiquae Italiae vel Etruriae luxu rem petiit. Nam moni-

Absenti Aeneae currum geminosque iugalis,
Semine ab aetherio, spirantis naribus ignem,
Illorum de gente, patri quos daedala Circe
Supposita de matre nothos furata creauit.
Talibus Aeneadae donis dictisque Latini
Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant.
Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
Saeua Iouis coniunx, aurasque inuecta tenebat;

Et

monilium et torquium omnino inter Etruscos frequentissimum vsum fuisse docent Etrusca monumenta. Mox *aurum sub dentibus* quis non videt esse frena? 280 sqq. Aeneae mittit equos, quorum genus adumbratum est ex Il. ε, 265 sqq., vbi equis a Ioue Troi donatis Anchises submiserat equas; nunc Circe, ingeniosa Solis filia, cui in fabulis Italicis proprius aliquis locus est, vni equorum patris submisit mortalem equam, hinc *nothos furata creauit*, hoc est, furtim suscepit progeniem. Nihil autem in poetarum fabulis nobilius est Solis equis. *Sublimes in equis*, 285 iungenda; vt saepe dictum; et *donis dictisque*, vt Graeci poetae, absolute, pro post ea dicta, cum his donis.

286 sqq. Noua περιπέτεια et rerum conuersio inexspectata, cum iam, sedibus in Italia captis, ad euentum perducta viderentur Troianorum fata. Iterum Iunonis odio et ira vtitur poeta, etsi in toto loco ante oculos fuit Neptunus Odyss. ε, 282 sqq. Fatendum quoque multum similitudinis huic Iunonis orationi esse cum illa lib. I, 36 sqq. A Pachyno vsque Siciliae promontorio prospicit Latium; scilicet supra illa loca in aeris regione inuecta, non monti insistens. Iter autem facere putanda Argis versus Carthaginem. Permutant enim dii loca, quae amant. Paullo difficilior prospectus Neptuni videtur apud Homerum l. c., qui ex Solymis montibus Pisidiae Vlyssem versus Phaeacum insulam nauigantem conspicit; sed in aere sublimis ferri putandus ab Aethiopibus versus Orientem redux. Mox v.

291:

Et laetum Aeneam classemque ex aethere longo
Dardaniam Siculo prospexit ab vsque Pachyno.
Moliri iam tecta videt, iam fidere terrae;
Deseruisse rates. Stetit acri fixa dolore.
Tum, quassans caput, haec effundit pectore dicta:
Heu stirpem inuisam, et fatis contraria nostris
Fata Phrygum! num Sigeis occumbere campis,
Num capti potuere capi? num incensa cremauit
Troia viros? medias acies mediosque per ignes
Inuenere viam. At, credo, mea numina tandem
Fessa iacent, odiis aut exsaturata quieui —

Quin

291: *fixa dolore,* transfixa, iungendum puto, ex Homerico: ὀδύνῃσι πεπαρμένος, vt vulgo *dolor infixus animo* dicitur. Ceterum in his deorum iratorum tacitis cogitationibus valde sibi placent Maronis exemplo ceteri poetae. Sic Ouidius v. c. Met. IV, 422 sqq.

293 sqq. Nolim poetae nimis argutam dictionem defendendam suscipere; multo minus ea placet in dea irata. Ferrem illud: *fata contraria fatis nostris* h. ei, quod fatale est a me constitui et nouari in Troianorum fortunis posse; Est autem in fatis Iunonis, vt fata Troianorum intercipere haud possit: cf. inf. IX, 133. 136. 137; sed, quod sequitur, *num occumbere, num capti potuere capi, num incensa cremauit Troia viros?* luxuriantis sunt ingenii; etsi reprehensio hactenus retractanda est, quod veritas tamen sua sententiae subest. Exemplis alii, vt Cerda, defensionem parant, primo loco Ennii, quem expressit Maro, vt iam Macrob. VI, 1 monuit: *Quae neque Dardaneis campeis potuere perire, Nec, cum capta, capi; nec, cum combusta, cremari.* Ferrem et in Marone, si ipse poeta haec pronuntiaret, non dea irata. Sed in ceteris, si recte Virgilium noui, tragicorum, in primis Euripidis, rhetoricos spiritus aemulatus est.

297 - 303 At forte taedio victa vel odiis expletis a persequendis Troianis desti-

stite-

Quin etiam patria excussos infesta per vndas
Ausa sequi, et profugis toto me opponere ponto;
Absumtae in Teucros vires coelique marisque.
Quid Syrtes, aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
Profuit? optato conduntur Thybridis alueo,
Securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem
Inmanem Lapithum valuit; concessit in iras
Ipse deum antiquam genitor Calydona Dianae;
Quod scelus aut Lapithas tantum, aut Calydona merentem?

Ast

stiteram: vt adeo mirum non sit, si illi excidium effugerant. Immo vero etiam a patria digressos omnibus modis vexaui (299. 300. 301). Cuncta tamen, quae tentaui, nihil profuerunt; Italiam nihilominus tenent (302. 303. 304). Nunc orationem, moneo, poeticam excutias.

304-309 cf. lib. I, 39-49 non satis variata re (v. paullo ante ad v. 286). Vtroque loco ad maiores iras se exacuit Iuno exemplis aliorum deorum, qui idem felicius ausi sint, propositis. De Lapitharum cum Centauris pugna in Pirithoi nuptiis e Met. XII Ouidii narratio petenda est. Vulgo tamen caussa ab ebrietate ducitur: sic quoque Ge. II, 457. cf. Hygin. f. 33. At de Martis in Lapithas odiis obscurior est fabula, exposita h. l. a Seruio; cf. Luctat. ad Stat. Theb. II, 563; verbo: Mars in Pirithoi sacris inter ceteros deos solus praeteritus in Lapithas exarsit et furorem immisit, quo illi cum Centauris infestis armis concurrerunt. Magis nota est fabula de Dianae ira, cum Oeneus ea sola omissa ceteris diis omnibus primitias sacrificasset; hinc immissus aper Calydonius, ortaque super eius exuuiis contentione, Pleuronii Calydonem oppugnarunt. Locus classicus Il. ι, 529 sqq. et Schol. ad 525. add. Apollod. I, 8, 2. Nostri Maronis vestigiis institit Statius VII Theb. 203. 204. 205. *concessit in iras*, ad poenam et vindictam. 307 pro vulgari: Quo tamen scelere aut Lapithae aut Calydonii tan-

Aſt ego, magna Iouis coniunx, nil linquere inauſum
Quae potui infelix, quae memet in omnia verti,
Vincor ab Aenea. Quod ſi mea numina non ſunt
Magna ſatis: dubitem haud equidem inplorare quod vsquam eſt.
Flectere ſi nequeo Superos, Acheronta mouebo.
Non dabitur regnis, eſto, prohibere Latinis,
Atque inmota manet fatis Lauinia coniunx:
At trahere, atque moras tantis licet addere rebus;
At licet amborum populos exſcindere regum.
Hac gener atque ſocer coëant mercede ſuorum.
Sanguine Troiano et Rutulo dotabere, virgo;
Et Bellona manet te pronuba. Nec face tantum

Ciſſeis

tantam poenam meruerant? Scilicet *poenam ſcelere merere* ad exquiſitiorem formam reuocatum eſt: *ſcelus merere*; adeoque poenam ſceleris: vt ſup. II, 229 *ſcelus expendiſſe merentem.* Sic ἄτη.

308 - 319 *quae potui*, h. ſuſtinui, ſemel in eum locum me demiſi, vt omnia auderem. Haerent Intpp., ſed *poſſe* et alibi obuium hoc ſenſu. Supra v. 300 idem, *Auſa ſ.* v. 312 cum Aeſchyli Supplic. 160. 168 ſententiae ſimilitudo quaedam occurrit. Etſi diſplicet forte animi impotentia in dea ad tam humilia conſilia progreſſa, in verbis tamen multum virium et δεινότητος, in primis v. 317. 318. 319, eſt. *immota manet fatis coniux* exquiſitius pro: manent immota fata de Lauinia ab Aenea coniuge ducenda, vt lib. I, 257: *manent immota tuorum Fata tibi.* 317 *merces* pro malo et pernicie, etiam alibi frequentatum. *coeant* eſt coniungantur foedere et matrimonio Aeneae et Lauiniae. In v. 318 Euripidem expreſſum putant Hippol. 550. Eſt ſaltem ſimilitudo aliqua. *Bellona pronuba.* Grauiter dictum, ſi e Iunonis perſona proferri memineris. nam proprie *Iuno pronuba* eſt. v. c. ſup. IV, 166.

319 - 322 Docta et cum arte elaborata oratio. Non

tum

Ciſſeis praegnans ignis enixa iugalis;
Quin idem Veneri partus ſuus, et Paris alter,
Funeſtaeque iterum recidiua in Pergama taedae.
Haec vbi dicta dedit, terras horrenda petiuit;
Luctificam Alecto Dirarum ab ſede ſororum

Infer-

tum modo Hecuba, Ciſſei f., *praegnans face*, cum facem vtero gerere ſomniaret (cf. inf. X, 704. 705 et verſus ap. Cic. de Diu. I, 21), *enixa eſt ignes iugales*, coniugales, peperit matrimonio filium, qui Aſiae incendium erat futurus; verum ſimili modo facem edidiſſe partu credenda erit Venus; ſimilis ignis erit Veneri filius ſuus, Aeneas (exquiſitius: *quin idem Veneri partus ſuus*), et erit ille *alter Paris*, et erunt *iterum funeſtae taedae in Pergama recidiua*, h. e. noua haec Troia, ſeu reſtituta Troianorum fortuna, iterum experietur tamquam alterum Iliacum excidium. *recidiua Pergama* cf. ad IV, 344. Multum tragici ſpiritus huic loco ineſt. Verſus 318 ſententiam ſimilibus Tragicorum locis illuſtrat Guellius.

323 ſqq. Sequitur locus de Alecto, Furiarum vna, ex inferis excitata a Iunone, et Amatae, Latini vxori, mox Latinis quoque matribus familias, tum Turno, Teucris quoque et Aboriginibus immiſſa, egregie quidem ille tractatus et ornatus, Iuuenalis quoque iudicio VII, 66 ſq commendatus; in quo tamen inuenti ſubtilitatem vel ſollertiam non adeo magnam video. Excogitatu certe facillimum videtur, odiis et inimicitiis ex ipſa re natis, Furiis hoc negotium dare, vt tumultus et bellum excitetur. Poetae tamen ea in hoc contigit felicitas, quod non in allegoricis perſonis ipſi fuit acquieſcendum. Sunt enim Furiae ex poetica ac mythica doctrina verae deae apud inferos collocatae, vt ſupra vidimus VI, 280, immiſſae Oreſti et Herculi. Λύσσαν Herculi a Iunone immiſſam in ſcenam protulit Euripides Herc. fur. 822 ſqq. Ceterum inuento hoc, etſi per ſe exili et ieiuno, certatim vſi ſunt poetae ſequiores. Sic Ouid. IV Met. 422 ſqq. (quo comparato Virgilii ſapien-

Infernisque ciet tenebris: cui tristia bella,
Iraeque, insidiaeque, et crimina noxia cordi.
Odit et ipse pater Pluton, odere sorores
Tartareae monstrum: tot sese vertit in ora,
Tam saeuae facies, tot pullulat atra colubris.

Quam

sapientiam intelligas. nam hic rerum summam persequi contentus *terras*, inquit, *petiuit* et *ciet*; at apud illum ipsa Iuno descendit ad inferos et euocat Furias, vt Athamantem in furorem coniiciant): Statius I Theb. 88 sqq.: Silius II, 526 sqq. Nonnum lib. XXXI et Claudian. in Rufin. I, 25 sqq. excitat Cerda. Partem loci in Laii vmbram transtulit Statius Theb. II, 94 sqq. Semina prima rei sunt apud Homer. Il. ι, 565. 567. 568. in ceteris Eris Homerica exemplo esse potuit.

323-329 *horrenda*, vt *saeua*, pro irata. 327. 328 Habes similia Aeschyli verba Eumen. 69. 70, vbi post alia tandem de Furiis: *Μισήματ' ἀνδρῶν καὶ θεῶν Ὀλυμπίων.* cf. ibid. v. 190 sqq. et 414. 415. Sed Maro Alecto ad Martis Homerici exemplum adumbrasse videtur. Il. ε, 890 sq. *Ἔχθιστος δέ μοί ἐσσι θεῶν, οἳ Ὄλυμπον ἔχουσιν· Αἰεὶ γάρ τοι ἔρις τε φίλη, πόλεμοί τε μάχαι τε.* etsi rem variauit feliciter. Quid enim Furiae faciem horribilem et abominandam grauius declarare possit, quam: ipsi patri ipsisque sororibus eam detestabilem haberi. Sed et locum in Ennio fuisse coniectare licet, huic non dissimilem, vnde fragmentum a Probo et a Varrone seruatum est: (Enn. Frag. p. 120 sq.) *Corpore Tartarino* (horrendo, terribili, vt Festus interpretatur) *prognata paluda* (paludata; etsi Probi lectio *palude* praestare videtur) *virago*. Pergit, ei par nihil esse in tota rerum natura. Imitationem Lucani vide lib. X, 645 sqq. 328. 329 *tot sese vertit in ora*, ad declarationem τοῦ *monstrum* pertinere putandum. Nec vultus mutationes, pro vario mentis habitu ac sensu; nam id nimis tenue foret; nec in varias species et figuras mutatum os velim intelligere; (nam id Furiis non praecipua aliqua ratione sollenne est; etsi nouas formas assumere Furias dubitari

Quam Iuno his acuit verbis, ac talia fatur:
Hunc mihi da proprium, virgo sata Nocte, laborem,
Hanc operam, ne noster honos infractaue cedat
Fama loco; neu connubiis ambire Latinum
Aeneadae possint, Italosue obsidere finis.
Tu potes vnanimos armare in proelia fratres,
Atque odiis versare domos; tu verbera tectis

Fune-

bitari nequit; quod in h. l. quoque Alecto facit inf. v. 415, vbi Turnum adit, *in vultus sese transformat aniles etc. Fit Calybe.* Et similem formae mutationem videbis ap. Claudian. in Ruf. I, 134 etc. et Silium II, 553 sqq.) Sed *in tot ora,* sc. saeva, tot horrendos vultus, terribiles ac minaces oris habitus, ex eo quod subiicitur: *Tam saeuae facies.* Saepe enim sic epitheta ex sqq. retrahenda sunt ad priora. Solent scilicet Erinnyes varias oris species et vultus ad terrendum idoneos sumere, vt inf. v. 447, cum Turnus obtemperare nollet. In hunc sensum *αἰολομόρφυς* eas dici arbitror apud Orpheum H. LXVIII, 8. Nec diuersum est, quod Ge. III, 553 Tisiphone — *Inque dies auidum surgens caput altius effert. Pluton pater.* Sensit cum Orpheo eod. l. *Ἀΐδεω χθόνιαι, φοβεραὶ κόραι.*

330-340 *acuit,* cum dilectu, pro alloquitur, hortatur. *virgo sata Nocte* cf. VI, 250. Eumenides *ἀεὶ παρθένυς* esse nota res. *Hunc mihi da proprium* pro vulgari: singulare hoc mihi praesta, mea gratia suscipe. *infracta cedat loco,* cumulate, pro infringatur, labefactetur, conuellatur; hocque vulgarius diceres: ne ego vincar. *connubiis ambire Latinum,* docte, translatum ad socerum, quod puellae debebatur. Prohibe, ne Aeneas matrimonio iungatur Lauiniae. Aliena a sermonis genio videtur interpretum illa ratio, vt *ambire* sit circumuenire. *versare* aliter hoc loco dictum quam sup. II, 63. Nunc est exagitare, vexare. 336 tu in ipsis aedium penetralibus flagris et facibus insequeris sceleratos. Hoc est *inferre verbera* (pro flagris, quod perpetuum poetis, etiam de Furiis, vt et inf. 451) *et faces tectis. tibi nomina mille, πολυώνυ-*

Funereasque inferre faces; tibi nomina mille,
Mille nocendi artes. Fecundum concute pectus,
Disiice conpositam pacem, sere crimina belli;
Arma velit, poscatque simul, rapiatque iuuentus.
Exin Gorgoneis Allecto infecta venenis
Principio Latium et Laurentis tecta tyranni
Celsa petit, tacitumque obsedit limen Amatae:
Quam super aduentu Teucrum Turnique hymenaeis
Femi-

λυώνυμος. Deorum potestates, vires, proprietates, facta, per *nomina* declarari, nunc nota res est. 339 *Disiicere* fortius quam dirimere, rumpere; et *crimina* quam caussae. Et paullo ante *concute te*, fere vt apud Aristoph. Nub. 701: Πάντα τρόπον τε σαυτὸν Στρόβει πυκνώσας. Ductum ab eo loquendi vsu, cum mouetur, versatur, agitatur animus et cogitatio.

341 Omnes hoc poetas sequi videas, vt mandatis datis, in primis a potentiore, non verba sed ipsa res statim subiiciatur. Et merito; quis dubitet? In Virgilio igitur hoc nihil magnum. *Gorgoneis A. infecta venenis* accipiunt sic, vt venena secum afferat; quomodo apud Ouidium in simili loco Met. IV, 499: *Attulerat secum liquidi quoque monstra veneni* etc. Sed sic *infecta* parum placere potest, et in nostro loco venenum non ipsa dea miscet, sed 354 ex afflatu serpentis illud corpori se insinuat. At v. 346 anguem illa de capite detractum immittit Amatae: Ergo illa caput *anguibus* cinctum habebat: Scilicet ex poetica ratione *venena* pro serpentibus dicta, quibus Furia comas habet implexas; cum semel *venena* posuisset, *infecta* quoque bene dicebat. Nihil igitur amplius cogitandum, quam: Exin Alecto, quae caput anguibus horridum habet, petit etc. *Gorgonei* angues, quales Medusae caput cingunt. 343 *tacitum* limen, aut pro tacite obsedit, vt Seruius, aut quatenus de matris familias cubiculo agitur in secretiore domus parte. Cerda ad curas retulit; sc. vt *tacita* sit Amata. 344. 345 Pro-

Femineae ardentem curaeque iraeque coquebant.
Huic dea caeruleis vnum de crinibus anguem
Coniicit, inque sinum praecordia ad intima subdit:
Quo furibunda domum monstro permisceat omnem.
Ille, inter vestis et laeuia pectora labsus,
Voluitur adtactu nullo, fallitque furentem,
Vipeream inspirans animam; fit tortile collo
Aurum ingens coluber, fit longae taenia vittae,
Innectitque comas, et membris lubricus errat.
Ac dum prima lues vdo sublabsa veneno

Per-

Proprie dicimur *coquere iram pectore*, vt *πέπτειν*, *πέσσειν*, sic Silius II, 327: *impatiens asperque coquebat Iam dudum immites iras*, vbi v. Drakenb.; tum vero exquisite ipsa *ira* dicitur *coquere nos* vel *pectus nostrum*, h. agitare, vexare. Haec ratio iam Ennio frequentata in noto illo apud Ciceronem versu: *curam — Quae nunc te coquit et versat sub pectore fixa.* 346 *Huic*, in hanc, — mox 349 *laeuia*, epitheton egregie delectum, vt serpentis lubricum lapsum adiuuet. — *fallitque furentem*, latet eam, dum voluitur. Bene Seru. *sine accipientis sensu.* Nisi malis iungere: *fallit inspirans*, *ἔλαθεν εἰσπνέουσα.* Afflare autem putandus est serpens halitu venenato pectus reginae, circa quod errat, nondum illapsus, vt e sqq. patet. Illa v. 351-353 *Fit tortile collo* etc. nescio an pro epica dignitate nimis ingeniosa sint. Ouidio forte ea condones. Is tamen, cum superiora ad verbum fere expressisset (Met. IV, 485. 489-499), haec intacta reliquit. — *taenia vittae*; proprie h. l. oras et vincula vittarum vel fasciarum dependentia *taenias* dixit, tortiles et serpentibus similes.

354-357 *lues*, vt *tabes*, *sanies*, pro veneno, h. l. est halitus ille venenatus, vnde *lues vdo veneno*, quo afflatum Amatae pectus. Ornat epitheton *vdum*, a natura rei tractum; nihil aliud. Ouidius modo non dissimili scorpium *nigri madidum sudore veneni* dixit II Met. 198, non quasi exsudare eum venenum crediderit;

Pertentat ſenſus, atque oſſibus implicat ignem;
Necdum animus toto percepit pectore flammam:
Mollius, et ſolito matrum de more, locuta eſt;
Multa ſuper nata lacrimans Phrygiisque hymenaeis:
Exſulibusne datur ducenda Lauinia Teucris,
O genitor? nec te miſeret nataeque tuique?
Nec matris miſeret, quam primo aquilone relinquet
Perfidus, alta petens abducta virgine, praedo?
At non ſic Phrygius penetrat Lacedaemona paſtor,
Ledaeamque Helenam Troianas vexit ad vrbes.
Quid tua ſancta fides? quid cura antiqua tuorum,
Et conſanguineo toties data dextera Turno?
Si gener externa petitur de gente Latinis,

Idque

ſed *ſudor veneni* poetae eſt elegantior ratio pro veneno; *madidus* autem omnino ad profluentem oris ſaniem ſpectat. Inſinuat ille ſe in praecordia et animum: *Pertentat ſenſus, oſſibus implicat ignem*, quatenus flamma circumuoluitur; eadem vulgari oratione ambire et inuoluere rem dicitur.

359 - 372 Oratio bene morata et argumentis inſtructa probabilibus et grauibus ſed breuiter enumeratis. Cum primis verſſ. locum Euripidis (Supplic. 219 ſqq.) comparat Cerda. *Exſulibus T.* grauius quam Teucro, vt ſup. 98: *Externi veniunt generi* et alia. Quantam vim habent illa: *nec matris m. Perfidus — praedo.* 362 *At non ſic*; vt vulgo: quaſi non ſimili modo Paris etc. *penetrat*; praeterita res in praeſens adduci poteſt, in primis a poeta. Hinc enallage illa, quam vocant, pro penetrauit. In v. 365. 366 epithetorum bonus eſt dilectus factus. *conſanguineo*; filius enim eſt Veniliae, ſororis Amatae. 367 ſqq. Callide eleuat id, quod tantam ad mariti animum vim habebat, Fauni oraculum, dum id non minus ad Turnum referri poſſe ait; eſſe enim externos habendos omnes, qui non Latini regno ſubſint.

Idque ſedet, Faunique premunt te iuſſa parentis:
Omnem equidem ſceptris terram, quae libera noſtris
Diſſidet, externam reor, et ſic dicere diuos.
Et Turno, ſi prima domus repetatur origo,
Inachus Acriſiusque patres, mediaeque Mycenae.
His vbi nequidquam dictis experta, Latinum
Contra ſtare videt, penitusque in viſcera lapſum
Serpentis furiale malum, totamque pererrat:
Tum vero infelix, ingentibus excita monſtris,
Inmenſam ſine more furit lymphata per vrbem:
Ceu quondam torto volitans ſub verbere turbo,
Quem

ſint. Tum vero Turnum originem quoque habere a gente peregrina, et extra Italiam agente, ab Argiuis. — *mediae M.* accipiendum vt in illo: Ex media Graecia eius ſtirps ducta eſt. Dedit autem hoc poeta ſeu famae ſeu ingenio, vt Turni originem a Danae, Perſei matre, peteret, quae, cum iram patris Acriſii metueret, naui in Italiam eſt delata ibique Ardeam condidit, conf. inf. 409 ſq.; contra quam vulgaris inter Graecos fabula ferebat, qua in arcam cum puero incluſa mari ad inſulam Seriphum enataſſe narrata eſt.

373 - 377 Tentato ita Latini animo, cum eum videt *contra ſtare* (pro vulgari: reſiſtere), cumque venenum (docte: *ſerpentis furiale malum*) interea in intima Amatae praecordia penetrat etc. 376 *monſtra* ſunt terrores et phantaſmata furentis animo obiecta. 377 *ſine more*, ſine modo ac lege, adeoque ἀκόσμως, ἀπρεπῶς (cf. ad V, 694: adde Burm. ad Ouid. I, A.A. 119) diſcurrit per totam vrbem. — Locum hunc ante oculos habuit Statius IV Theb. 378 ſq.

378 - 384 Lineas ornatiſſimi loci in Iliad. ξ, 413 inuenire ſibi videntur viri docti, ſed ibi Aiax rotat ſaxum ὡς στρόμβον. *Turbo* lignum illud conoides, quo pueri ludunt, diuerſum a trocho, qui aeneus vel alterius materiae circulus eſt, quod viri docti docuerunt.

 At

Quem pueri magno in gyro vacua atria circum
Intenti ludo exercent; ille actus habena
Curuatis fertur spatiis; stupet inscia supra
Inpubesque manus, mirata volubile buxum;
Dant animos plagae. Non cursu segnior illo
Per medias vrbis agitur populosque feroces.
Quin etiam in siluas, simulato numine Bacchi,
Maius adorta nefas, maioremque orsa furorem,
Euolat, et natam frondosis montibus abdit;
Quo thalamum eripiat Teucris, taedasque moretur:
Euoe Bacche, fremens, solum te virgine dignum,

Voci-

At *turbo* est *ῥόμβος* vel *βέμβιξ* ex Epigr. I Callimachi notus; vbi et *ὑπὸ πληγῇσι θοὰς βέμβικας ἔχοντες Ἔστρεφον*, vt h. l. *torto sub verbere*, flagello, mox *habena*. — *vacua circum atria*, ornate, ante domum. Callimach. *εὐρείῃ ἐνὶ τριόδῳ*. *exercent*, agunt, versant. turbini *dant animos* (concitatiorem motum) *plagae*, verbera ingeminata. Ad pueros minus bene hoc referas. Verum est, eorum animos incendi ipso ludo: sed hic de motu turbinis agitur. Comparatio ex Tibullo nota est lib. I, 3: *Namque agor, vt per plana citus sola verbere turbo, Quem celer adsueta versat ab arte puer*. Sed, ne res ex puerorum lusibus ducta epicae dignitati detraheret, partim tractatione et dictionis grauitate effecit Maro, partim ab ipso lectore cauendum est, ne sordidam nostram in triuiis pubem cogitet, sed ex prisca vita ingenuae iuuentutis certamina et ludos. Versatur autem comparationis vis in discursu rhombi.

385 sqq. Praeclarus locus est, qui sequitur; sed, vt eius praestantiam sentias, sacrorum Bacchicorum ritus, a nostris sensibus tam alieni, notitia aliqua, ex Euripidis v. c. Bacchis, imbutum habere animum necesse est. Inter eos homines, qui orgia Bacchi frequentabant, facile hoc in animum venire debuit feminae, vt irae furore acta, cum inuiso

genero

Vociferans; etenim mollis tibi ſumere thyrſos,
Te luſtrare choro, ſacrum tibi paſcere crinem.
Fama volat; Furiisque adcenſas pectore matres
Idem omnis ſimul ardor agit, noua quaerere tecta.
Deſeruere domos; ventis dant colla comasque.
Aſt aliae tremulis vlulatibus aethera conplent,
Pampineasque gerunt incinctae pellibus haſtas.

Ipſa

genero ſubducere vellet filiam, Bacchico ſe teneri furore ſimularet, quo filiam iisdem ſacris initiaret adeoque in ſiluas abduceret. Eiusmodi furoris Bacchici, qui totam interdum ciuitatem inuaſit, exempla in vetere hiſtoria occurrunt. 390. 391 *Etenim m.*, non ignota forma, docta tamen et variandae orationi commoda. Certe quidem tibi, in tuum honorem, Bacche, ait illa filiam Bacchicis orgiis ſe initiare (Seruius infinitiuum pro indicatiuo poſitum eſſe volebat: ita eſſet infinitiuus narrationum:). Hoc extulit per attributa Baccharum: *thyrſos ſumere*, Bacchum *luſtrare choro* (vt inf. X, 224. *agnoſcunt longe regem, luſtrantque choreis*) h. choreas ducere circa eum medium ſtantem, tamquam choragum: quem ſequuntur ii, qui chorum celebrant, vt adeo Bacchae furore correptae deum tamquam praeſenten chorum ducere putent. *paſcere crinem.* In ſacris Bacchicis comam promiſſam et ſolutam haberi et iactari ſolitam notum eſt. cf. inf. 394. 403 (Laudat ex Catulli Galliambo locum Cerda: *Tibi ſpargimus capillum, Tibi verticem rotamus.* Sed is eſt Mureti Galliambus, in eius Catullo p. 86, quod idem carmen pro Catulli fetu habuit Guellius ad Ge. II, 392). Rarius occurrit, quod comam quoque Bacch[illegible] alunt Bacchae; ſed Euripidis verſum iam alii laudarunt: Ἱερὸς ὁ πλόκαμος, τῷ θεῷ τ' αὐτὸν τρέφω (Bacch. 493. cf. Barneſ. ad v. 150). Perperam Intpp. multa hic commemorant de more vulgari comam alendi. 392 ſq. Idem furor Bacchicus ceteras Latinas matronas inuadit. — *noua tecta*, ſiluarum receſſus. 396 *pellibus.* Pelles ſunt nebrides. Haſtas *pampineas*,

 pam-

Ipsa inter medias flagrantem feruida pinum
Sustinet, ac natae Turnique canit hymenaeos,
Sanguineam torquens aciem; toruumque repente
Clamat: Io matres, audite, vbi quaeque, Latinae:
Si qua piis animis manet infelicis Amatae
Gratia, si iuris materni cura remordet;
Soluite crinalis vittas, capite orgia mecum.
Talem inter siluas, inter deserta ferarum,
Reginam Allecto stimulis agit vndique Bacchi.
Postquam visa satis primos acuisse furores,
Consiliumque omnemque domum vertisse Latini:
Protenus hinc fuscis tristis Dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad muros: quam dicitur vrbem
Acrisioneis Danaë fundasse colonis,
Praecipiti delata noto. Locus Ardea quondam
Dictus

pampinis tectas, vt bene Seru. monet; thyrsos (cf. Ecl. V, 31), qui hinc *molles* dicti supra v. 390, et *pinum*, facem pineam, cf. ap. Eurip. Bacch. 145 sqq. Omnia enim hic a sacris Bacchicis petita sunt; non a nuptialibus ritibus. *Sanguineam* (cf. IV, 643) *torquens aciem*, *διαςρόφους κόρας ἑλίσσουσα*, Eurip. Bacch. 1120. Ad v. 400 conferunt Intpp. Il. *σ*, 52 sq. de Thetide ad Nymphas, nec tamen quicquam inde proficere potuit Maro. *piis animis*, pro: vobis. 402 Si cura est, si ius maternum in filias tuendum vobis putatis. — *capite orgia*, exquisite, vt suscipere sacra, h. celebrare, agere.

406 - 413 Ad Turnum nunc Alecto procedit; postquam consilia Latini ab ea turbata et caussae belli satae erant; qua ipsa re verendum erat, ne domus Latini euerteretur. *acuisse*, cum dilectu, pro excitasse. 408 Nota Furiam alatam, vt et alibi. 410 Danae igitur Acrisii f. cum Argiuis fugae comitibus naui vecta ad Rutulorum littus appulisse et Ardeam exstruxisse dicitur. 411. 412 Vrbs olim dicta a maioribus Ardea; manet ea
vrbs

Dictus auis; et nunc magnum manet Ardea nomen;
Sed fortuna fuit. Tectis hic Turnus in altis
Iam mediam nigra carpebat nocte quietem.
Allecto toruam faciem et furialia membra
Exuit; in voltus sese transformat anilis,
Et frontem obscenam rugis arat; induit albos
Cum vitta crinis; tum ramum innectit oliuae;
Fit Calybe Iunonis anus templique sacerdos;
Et iuueni ante oculos his se cum vocibus offert:
Turne, tot incassum fusos patiere labores,
Et tua Dardaniis transscribi sceptra colonis?
Rex tibi coniugium et quaesitas sanguine dotes
Abne-

vrbs etiamnum magnum nomen, h. loci nomen adhuc nobile est, propter veterem Turni et Rutulorum famam; sed fortuna pristina vrbs excidit, et opes antiquae exstinctae sunt. Erat autem Ardea iam Maronis tempore cum vicinis locis solo aequata: Strabo V p. 232.

415 Obserua epicae dictionis ornatum in hoc, quod vulgare: assumit formam anus, rugosae, canae, etc., in verba illa resoluit: *arat*, *induit*, *innectit*: h. habet innexas, et sic reliqua. 417 *obscenam* simpl. pro turpem. 419 *Fit Calybe*, *anus sacerdos Iunonis templique*: Si aliter iungas verba, minus commode fit; etsi nec hoc satis commodum. Est vt ἀνὴρ ἱερεύς, γυνὴ ἱέρεια. Igitur sacerdos Iunonis tali erat habitu, vt vitta et oleaginea corona vinctas haberet comas. Imitatus est in Teresia Statius II Theb. 97. 98. 99; et in Amphiarao VII, 88. 89. *Iunonem* autem merito posuit, quippe quae Turni rebus studet, et cuius templum fuisse Ardeae ex locis Plinii constat, in quibus antiquissimas Ardeatis templi picturas miratur XXXV, 3 f. 6 et 10 f. 38. 421 *patiere fusos*, graece, pro: patiere effundi — *et transscribi*. De voce *transscribi* v. sup. V, 750; h. l. transferri ait regnum Latini dotale cum Lauinia ad exteros. 423 *sanguine*. Nam pro Latino saepe

Abnegat; externusque in regnum quaeritur heres.
I nunc, ingratis offer te, inrise, periclis;
Tyrrhenas, i, sterne acies; tege pace Latinos.
Haec adeo tibi me, placida quum nocte iaceres,
Ipsa palam fari omnipotens Saturnia iussit.
Quare age, et armari pubem portisque moueri
Laetus in arma para, et Phrygios, qui flumine pulchro
Consedere, duces pictasque exure carinas.
Coelestum vis magna iubet. Rex ipse Latinus,
Ni dare coniugium et dicto parere fatetur,
Sentiat, et tandem Turnum experiatur in armis.
Hic iuuenis, vatem inridens, sic orsa vicissim
Ore refert: Classis inuectas Thybridis alueo,
Non, vt rere, meas effugit nuntius auris:
Ne tantos mihi finge metus: nec regia Iuno
Inmemor est nostri.
Sed te victa situ verique effeta senectus,
O mater, curis nequidquam exercet, et arma
Regum inter falsa vatem formidine ludit.

Cura

saepe pugnas suscepisse putandus est ex v. 425. 426 *tege pace L.* sc. auertendo et repellendo hostes. 427 Comparant Intpp. Iliad. σ, 184: Ἥρη με προέηκε etc. 430 *laetus* poetis est simpl. alacer. *flumine pulcro*, est καλλιῤῥοος, ornans epitheton. Sic sup. 30 *amoenum*. 432 *Coelestum vis magna*, magnum deorum numen. *Phrygios duces et carinas exure*, nota dicendi forma: alterum improprie. 433 *dicto parere*, pro vulgari: promisso stare se velle profitetur.

435 - 444 Nota *vatem* simpl. pro sacerdote. *orsa* pro vulgari: dicta; vt *solio sic orsus ab alto*. 440. 441. 442 Per senectutem vanis rumoribus captandis indulges. Docte ornata res. *Senectus te exercet curis nequic-*

Cura tibi, diuum effigies et templa tueri;
Bella viri pacemque gerent, *quis bella gerenda*.
Talibus Allecto dictis exarsit in iras.
At iuueni oranti subitus tremor occupat artus;
Deriguere oculi: tot Erinnys sibilat hydris,
Tantaque se facies aperit. Tum flammea torquens
Lumina cunctantem et quaerentem dicere plura
Repulit, et geminos erexit crinibus anguis,
Verberaque insonuit, rabidoque haec addidit ore:
En, ego victa situ, quam veri effeta senectus

Arma

nequicquam, adeoque curis vanis, et ***ludit te falsa formidine***. Addit ***inter arma regum***, vt appareat, qua super re cura illa suscepta sit. ***Senectus*** autem dicta ***victa situ***, annis fracta, infirmato corpore et animo, vnde in metum pronior illa aetas esse solet; ***situs*** pro longo aeuo, exquisite, accedente cogitatione desidiae et inertiae; ***verique effeta***, paullo audacius dicta, cui nihil veri iudicii adest, vanis inhians, proclinior ad amplectendos falsos rumores quam ad vera exploranda. Vt ***frugibus*** vel ***frugum effetus ager***, inhabilis longo vsu et parum idoneus ad ferendas fruges; sic aetas illa inhabilis ad videndum verum et ad veros timores diiudicandos et a falsis discernendos. ***Irae, belli, Martis, feta*** praecordia passim apud poetas occurrunt. ***Vatem*** iterum, vt v. 435. 443 aedituam νεωκόρον designat. Forma increpandi Homero iam frequentata est Iliad. ε, 428 sqq.: ζ, 490 sqq.; πόλεμος δ' ἄνδρεσσι μελήσει. add. Il. υ, 137 sq.

446 sqq. Exuit iam Erinnys anum, vt solent interdum dii, et vera forma adstat. Praeclara autem rei exponendae ratio effectu ab initio statim posito: Turnum ira loquentem horror inuadit etc. 447 ***tot E***. nam horrendi angues ex capite sibilant et dira deae facies vera apparet. ***tanta*** pro talis. 451 ***verbera insonuit***, concussit, flagello increpuit. cf. sup. v. 336: VI, 557.

*456 fa-

Arma inter regum falsa formidine ludit;
Respice ad haec: adsum dirarum ab sede sororum;
Bella manu letumque gero.
Sic effata facem iuueni coniecit, et atro
Lumine fumantis fixit sub pectore taedas.
Olli somnum ingens rumpit pauor, ossaque et artus
Perfundit toto proruptus corpore sudor.
Arma amens fremit; arma toro tectisque requirit.
Saeuit amor ferri, et scelerata insania belli;
Ira super: magno veluti quum flamma sonore
Virgea suggeritur costis vndantis aëni,
Exsultantque aestu latices; furit intus aquai
Fumidus atque alte spumis exuberat amnis;
Nec iam se capit vnda; volat vapor ater ad auras.

Ergo

456 *facem iniecit* in iuvenem. 460 *arma fremit*, plus est quam: deposcit, clamat. 461. 462 Elaborata oratio! pro: belli cupiditate et ira incenditur. *amor ferri* et *insania belli* vnum idemque declarant. *scelerata i.* quoniam ad caedes, rapinas, et *scelera* rapit, quae proprie de bello dicuntur; at *super ira*, non satis expedio. Magis adhuc, quam amor pugnae, saeuit, furit ira.

462 - 466 Fundus comparationis in Homero Il. φ, 362 sqq., vbi de Xantho Vulcani flammis submissis ebulliente agitur; sed primum ornatu verborum in re tenui superat Virgilius, vt facile exspectabas ab imitatore Marone. cf. Macrob. Sat. V, 11; tum vero etiam aliud comparatum idque elegantius, suauiore et doctiore metaphora, substituit, animum ira aestuantem. *Flammam virgeam* pro virgis, et *costas* ollae (sed grauius nominauit *aënum*) dixit, vt *γάστρην τρίποδος* Homerus Odyss. θ, 437; et ex vtroque loco Quintus Cal. lib. V, 381 sqq. de Aiacis ira. Ornate reliqua quoque: *Fumidus amnis aquae*, vapor, *furit intus atque alte spumis exuberat*, spumat.

467

Ergo iter ad regem polluta pace Latinum
Indicit primis iuuenum, et iubet arma parari,
Tutari Italiam, detrudere finibus hostem;
Se satis ambobus Teucrisque venire Latinisque.
Haec vbi dicta dedit, diuosque in vota vocauit:
Certatim sese Rutuli exhortantur in arma.
Hunc decus egregium formae mouet atque iuuentae;
Hunc ataui reges, hunc claris dextera factis.
Dum Turnus Rutulos animis audacibus inplet:
Allecto in Teucros Stygiis se concitat alis;

Arte

467-474 *polluta pace* violata iam: sc. consilio, conatu et voluntate Turni. *venire* est grauius quam esse; vt alibi monitum. *diuos in vota vocauit*, inuocauit votis, cf. ad lib. V, 234, ἐπηύξατο. *se exhortantur*, ὤρσαν, ἐπῶρσαν, Homericum. 472-474 Rutuli se acuunt ad bellum, alii pulchritudine, alii nobilitate Turni, alii virtutis fama erecti. Et sic Seruius. Male Pompon. et alii *Hunc* sc. Turnum accipiunt.

475 sqq. Principium belli inter Latinos et Troianos ceruus venatione interemtus. Reprehensum hoc iam apud Macrob. V, 17, et hinc a multis tamquam tenue et vi epica destitutum. Nolo defendere poetam. Totus hic locus de caussis belli in Troianos concitati parum placet. Malim a magnis animorum motibus, iris et odiis, eas arcessitas esse, quam a Discordiae seu Furiae artibus. Si semel poeta rerum miracula pro caussis naturalibus affert, ab allegorica certe persona frustra ea peti puto. Nec tamen cerua hic belli est caussa; sed occasio tantum et initium. Narrationem quoque haec ipsa res, concursus caesa cerua sacra factus, pro illis temporibus facit probabilem, cum semel non consilio, sed animorum impetu, committendi essent Latini cum Troianis et res ad manus deducenda. Tum poeta aemulatus putatur belli Iliaci initia et retentae in Aulide classis Achiuorum caussas, interemta ab Agamemnone cerua Dianae sacra. Omnino inuento huic poetae strenue incubuerunt,

Arte noua ſpeculata locum, quo litore pulcher
Inſidiis curſuque feras agitabat Iulus.
Hic ſubitam canibus rabiem Cocytia virgo
Obiicit, et noto naris contingit odore,
Vt ceruum ardentes agerent: quae prima laborum
Cauſſa fuit, belloque animos adcendit agreſtis.
Ceruus erat forma praeſtanti et cornibus ingens,
Tyrrhidae pueri quem matris ab vbere raptum
Nutribant, Tyrrheusque pater, cui regia parent
Armenta, et late cuſtodia credita campi.
Adſuetum imperiis ſoror omni Siluia cura
Mollibus intexens ornabat cornua ſertis,

Pecte-

runt, vt pugnarum et odiorum cauſſas ab occiſis caſu ſacris animantibus, quae (ἀνειμένα, ἄφετα) libere vagarentur, arceſſerent. Exempla v. ap. Cerdam, ſed iudicium adhibe, vti apud illos quoque, qui magnas rerum conuerſiones a paruis cauſſis nuper libellis ſuis perſequuti ſunt.

475 - 483 *animis a. implet.* Homericum. θάρσευς πλῆσεν φρένας, vt Il. ρ, 573. Facit nunc Alecto, quod Eris Homerica Il. δ, 444: νεῖκος ὁμοίϊον ἔμβαλε etc. — *arte noua*, alia fraude. 481 *prima laborum cauſſa fuit.* Comparant Il. ε, 63: χ, 116. Eſt primum initium calamitatum, quae inſequutae ſunt.

483 ſqq. Molles et bucolicis propiores verſus ſunt, qui ſequuntur. Similes deliciae Cypariſſi ceruus apud Ouid. Met. X, 109 ſqq. occurrunt, ſed iuuenili carminis luxuria expolitae. Calpurnii quoque imitatio Ecl. VI, 33 ſq., et Statii locus de tigribus Bacchi manſuefactis (Theb. VII, 564 ſqq.). De id genus animantibus cf. ad Lucian. pro Merc. Cond. c. 1. *Tyrrhidae pueri*, pro Tyrrhei filiis. Fuit autem nomen hoc in hiſtoria Albanorum regum non ignobile. Tyrrheus enim erat regii armenti magiſter, apud quem Lauinia Siluiam enixa eſt: v. Victor. O. G. R. 16. cf. Seru. ad VI, 760, comparato Dionyſ. I, 70: vbi

Πυῤῥη-

Pectebatque ferum, puroque in fonte lauabat.
Ille, manum patiens, mensaeque adsuetus herili,
Errabat siluis; rursusque ad limina nota
Ipse domum sera quamuis se nocte ferebat.
Hunc procul errantem rabidae venantis Iuli
Conmouere canes: fluuio quum forte secundo
Deflueret, ripaque aestus viridante leuaret.
Ipse etiam, eximiae laudis succensus amore,
Ascanius curuo direxit spicula cornu:
Nec dextrae erranti deus afuit; actaque multo
Perque vterum sonitu perque ilia venit arundo.
Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit,
Successitque gemens stabulis, questuque cruentus
Atque inploranti similis tectum omne replebat.
Siluia prima soror, palmis percussa lacertos,
Auxilium vocat, et duros conclamat agrestis.
Olli (pestis enim tacitis latet aspera siluis)

Inpro-

Πυῤῥηνὸς deprauate scriptum est. — *soror* sc. puerorum, Tyrrhei filia. 490 *χειροήθη* et *ὁμοτράπεζον* fuisse dicit. 492 *Ipse d.* *Αὐτὸς* pro *αὐτομάτως*.

493-495 Ceruus post natationem (eleganter *defluere* pro natare) in ripa se ab aestu recreabat. Ergo iam *defluxerat*, vt bene Cerda accipit *deflueret*. 498 Difficultas est in τῷ *erranti*. Si quis diceret: *dextrae erranti deus adfuit*, ad eam regendam; ferres. Nunc negatio addita: *Nec abfuit deus*, h. e. adfuit fortuna, *dextrae*, quo minus ea aberraret; mutatum in epitheton, *dextrae erranti*. At Seruius ad Alecto refert; vt sit ἡ θεός. *acta venit* plenius pro adacta est. — *nota tecta*, τὰ ἤθεα. Si adolescenti haec interpretaris, obserua ingenuae indolis signa in miseratione ceruae, placidae ac mansuetae ferae, vss. 500 sqq.

505 *pestis*, recte Seru. Furia. conf. sup. 476. 477.

 Latet

Inprouisi adsunt: hic torre armatus obusto,
Stipitis hic grauidi nodis: quod cuique repertum
Rimanti, telum ira facit. Vocat agmina Tyrrheus,
Quadrifidam quercum cuneis vt forte coactis
Scindebat, rapta spirans inmane securi.
At saeua e speculis tempus dea nacta nocendi
Ardua tecta petit stabuli; et de culmine summo
Pastorale canit signum, cornuque recuruo
Tartaream intendit vocem: qua protenus omne

Contre-

Latet enim illa in silua ad speculandam nocendi rationem et viam. Neque inde nisi v. 511 discedit. *Torrem obustum*, quis non videat esse sudem praeustam? conf. inf. 524; vt mox stipites nodosos memorat. *cuneos coactos* pro adacto cuneo dixit.

511 *stabulum*, pastoris tugurium, vt et alibi — 513 Fuit scilicet idem, qui nunc in agris est, mos, buccina conuocandi ruricolas, repentino aliquo metu, periculo vel incursu. Quid quod et Comitia ita conuocari solebant. *Per cornicinem centuriata* ap. Gell. XV, 27. Subnata autem Maroni Furiae buccina ex Eridis horrendo clamore Iliad. λ, 5, 11. In 514-518 imitatorem facile agnoscas vel ex exquisitiore ornatus studio. Expressus Apollonii locus, primum quidem III, 1217 Hecates canum latratu: Πείσεα δ' ἔτρεμε πάντα. et multo magis draconis sibilo IV, 127. 139: ἀμφὶ δὲ μακραὶ Ἠϊόνες ποταμοῖο καὶ ἄσπετον ἴαχεν ἄλσος· Ἔκλυον οἳ καὶ πολλὸν ἑκὰς etc. Δείματι δ' ἐξέγροντο λεχωΐδες, ἀμφὶ δὲ παισὶ Νηπιάχοις, οἵ τέ σφιν ὑπ' ἀγκαλίδεσσιν ἴαυον, Ῥοίζῳ παλλομένοις χεῖρας βάλον ἀσχαλόωσαι; vnde noster: *Et trepidae matres pressere ad pectora natos*; non tam ornate, sed meliore iudicio; Nam, a Furia inflatam buccinam tam horrendum sonitum edidisse, probabilius est dictum, quam draconis sibilum tam longe esse auditum. Virgilii imitatorem habes Statium I Theb. 118 de anguium Tisiphones sibilo: *Audiit et medius coeli Parnassus* etc., vbi omnia multo magis porten-

Contremuit nemus, et siluae intonuere profundae.
Audiit et Triuiae longe lacus; audiit amnis
Sulfurea Nar albus aqua, fontesque Velini;
Et trepidae matres pressere ad pectora natos.
Tum vero ad vocem celeres, qua buccina signum
Dira dedit, raptis concurrunt vndique telis
Indomiti agricolae; nec non et Troia pubes
Ascanio auxilium castris effundit apertis.
Direxere acies. Non iam certamine agresti,
Stipitibus duris agitur sudibusue praeustis;

Sed

tentosa videbis. 515 *profundae* cum dilectu. In intimis magnae siluae recessibus audiebatur vox. 516 *Triuiae lacus* est Lacus Aricinus cum Nemore et Templo Dianae nobilissimo. cf. inf. v. 761. Nunc *Lago di Nemi*, non longe ab vico *Gensano*. Paullo remotior ab his locis versus septentrionem est *Nar*, qui inter Sabinos et Vmbros ad Tiberim descendit, *sulfureis aquis* satis notus, de quo iam Ennii versus VI. Annal. *Sulfureas posuit spiramina Naris ad vndas*. v. Cerdam h. l.: Cluuer. p. 705, quarum natura candorem facit. In proximo *Lacus Velinus*, amne Velino inter montium iuga super Reate stagnante: in Narem ille quoque aliquando a M. Curio exciso monte emissus. Cic. IV ad Att. 15. Conf. Plin. III, 12 s. 17.

520 Ennii Ann. III. versus sunt ap. Macrob. VII, 3. *Postquam defessi sunt stantes spargere sese Hastis: ansatis concurrunt vndique telis*. 521 *Indomiti agricolae*. Ornans epitheton; simpliciter accipio duros, asperos. Sunt enim ἄτρευτοι: quod primo loco est, qui atteri nequeunt aut frangi ac fatigari laboribus et aerumnis: altero ἄτρευτος etiam inuictum, hinc validum, magnum, ingentem, simpliciter denotat. — *nec non et Troia pubes*. Castrorum portis reseratis mittunt auxilium Troiani. Vulgari oratione copiae effundunt se, effunduntur, ἐκχέονται. Mox v. 525.

Sed ferro ancipiti decernunt, atraque late
Horrefcit ftrictis feges enfibus, aeraque fulgent
Sole laceffita, et lucem fub nubila iactant:
Fluctus vti primo coepit quum albefcere vento,
Paullatim fefe tollit mare, et altius vndas
Erigit, inde imo confurgit ad aethera fundo.
Hic iuuenis primam ante aciem ftridente fagitta,
Natorum TyrrhI fuerat qui maximus, Almo
Sternitur; haefit enim fub gutture volnus, et vdae
Vocis iter tenuemque inclufit fanguine vitam.
Corpora multa virum circa, feniorque Galaefus,
Dum

525. 526 *feges* pro agro, isque adeo pro acie: eleganter autem *acies* ftatim per fegetem effertur et reliqua ad eam attemperantur; qui comparandi modus exquifitae eft venuftatis. Locus fimilis inf. videndus lib. XI, 601. 602. Primae autem lineae funt Iliad. v, 338. vbi *horret pugna haftis*, ἔφριξε μάχη ἐγχείῃσι μακρῇς. At 527 *Sole laceffita* venufte pro percuffa radiis. Debetur hoc Lucretii exemplo lib. IV, 218: *Corpora quae feriant oculos vifumque laceffant:* vnde patet, vt ex aliis locis, vbi *vifum, aures, laceffere* occurrit, *laceffere*, quod proprie eft irritare, prouocare, effe fimpliciter ferire, percutere. cf. inf. ad lib. X, 10. Refertur etiam paullo ante *atra* feges ad oculorum iudicium, fi longum hominum ordinem in campo profpicias.

528. 530 *Vti mare — quum fluctus coepit.* — Saepius ornata a poetis comparatio; primum quidem ab Homero Il. δ, 422 fqq. Eandem elaboratius extulerat Maro Ge. III, 237 fq. *primo vento:* cum primum aura mare impellit, fluctusque ciet fpumeos.

533. 534 *vulnus* pro fagitta, vt II, 529, et *inclufit* pro vulgari: interclufit, *iter vocis vdae*, traducto epitheto a gutture, per quod vox emittitur; proprie *iter vdum.* Quomodo Virgilius ornatu praecellat Homerum, vide in hoc: Iliad. v, 388: ὁ δέ μιν βάλε δουρὶ Λαιμὸν (κατὰ λ.) ὑπ' ἀνθερεῶνα, διὰ πρὸ δὲ χαλκὸν ἔλασσε

Dum paci medium se offert: iustissimus vnus
Qui fuit, Ausoniisque olim ditissimus aruis:
Quinque greges illi balantum, quina redibant
Armenta, et terram centum vertebat aratris.
Atque, ea per campos aequo dum Marte geruntur,
Promissi dea facta potens, vbi sanguine bellum
Inbuit, et primae conmisit funera pugnae,
Deserit Hesperiam, et coeli conuexa per auras
Iunonem victrix adfatur voce superba:
En, perfecta tibi bello discordia tristi;
Dic, in amicitiam coëant, et foedera iungant.
Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros:
Hoc etiam his addam; tua si mihi certa voluntas;

Finiti-

ἔλασσε. 536-539 Homerica arte Galaesi memoriam nobis commendat et miserationem facit. cf. Il. ε, 612. 613. 614. Quod *ditissimum* eundem et *iustissimum* exhibet, ad primae vitae mores comparatum est. Illud vero praeclare: *Dum paci medium sese offert*, vt iam Macrob. IV, 4 monuit.

540 sq. *aequo Marte*, pari vtrinque belli fortuna, pugna in neutram partem inclinata. Comparant transitus formam Il. ε, 84: Ὣς οἱ μὲν etc. *Promissi potens*, ἐγκρατὴς γενομένη ὧν ὑπέσχετο. cf. ad 341. *sanguine bellum imbuit*. Seruius, initiauit. Scilicet, proprie *Latini imbuebantur sanguine* (vt v. 554 *sanguis nouus imbuit arma*), inducebantur, trahebantur, prima caede facta, ad bellum. conf. inf. 547. Doctius ipsum *bellum imbuitur*, instituitur, sanguine. Ex copiis, quae apud Cerdam habentur, vnum huc referas Propertii IV, 11, 5 *Imbuis exemplum primae tu, Romule, palmae*. Ruhnkenius, V. C., ad Callimach. p. 487 comparat καινίζειν. 542 *funera pugnae* pro pugna simpl. 543 *per auras, coeli conuexa*, iungenda: si modo vera lectio est. Tum iubint. verbum motus, euecta. 546 cf. 316. 317. *Dic*, ironice, tamquam ἀδύνατον. 548 *hoc ad-*

Finitimas in bella feram rumoribus vrbis,
Adcendamque animos insani Martis amore,
Vndique vt auxilio veniant; spargam arma per agros.
Tum contra Iuno: terrorum et fraudis abunde est.
Stant belli caussae; pugnatur comminus armis.
Quae sors prima dedit, sanguis nouus inbuit arma.
Talia connubia et talis celebrent hymenaeos
Egregium Veneris genus et rex ipse Latinus.
Te super aetherias errare licentius auras,
Haud Pater ille velit, summi regnator Olympi.
Cede locis. Ego, si qua super fortuna laborum est,
Ipsa regam. Talis dederat Saturnia voces.
Illa autem adtollit stridentis anguibus alas,
Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.

Est

addam: in bella feram, rapiam, doctius quam: ad bellum accendam.

552 sq. Dignitatem orationi Iunonis inesse facile agnoscas. *Stant b. caussae.* Burmannus: certae, fixae, sunt. *Stare* omnino poetae pro esse, vt Gr. *ἑστηκέναι*, vsurpant, ne exilitate vocis poeticam vim frangant. Eo referendum: *stant praelia* et similia. Inde *stare* etiam dicitur illud, quod constitutum, paratum, effectum est. Sic *stat sententia*; sic stant h. l. *caussae*; et hinc *stare* pro decretum, fixum, certum esse. 556. 557 cf. 317. 318. 559 Comparaut Iliad. *α*, 522. 523. Reliquos belli casus ipsa moderabor: et sane inf. 572 *extremam bello imponit manum.*

561 - 571 Noua Furiae species, quod non modo alata est (vt sup. 476), verum quod pro alarum pennis serpentes, saltem alis implicitos, habet. Locum descensus eius ad inferos non dicam an primus protulerit poeta; est tamen ille rei admodum accommodatus. Est enim in Hirpinis, non longe ab Aeculano (nunc *Fricenti* in Principatu Neapol. R. vlteriore) lacus tetro colore et odore, et inter spiracula referri solitus,

Eſt locus Italiae medio ſub montibus altis
Nobilis, et fama multis memoratus in oris,
Amſancti valles: denſis hunc frondibus atrum
Vrguet vtrimque latus nemoris, medioque fragoſus
Dat ſonitum ſaxis et torto vertice torrens.
Hic ſpecus horrendum, ſaeui ſpiracula Ditis,
Monſtratur, ruptoque ingens Acheronte vorago
Peſtiferas aperit faucis: quis condita Erinnys,
Inuiſum numen, terras coelumque leuabat.

tus, quae Plutonia vel Charonea (*Moffete*) appellant, v. Plin. II, 93: Cic. de Diu. I, 79; hinc v. 569 *ſpiracula Ditis*. Dictus ille lacus *Amſanctus*; quod nomen etiam Plin. II, 95 et Cic. de Diu. I, 36 in Hirpinis memorant. Nec vrgendum *Italiae in medio*; aliter enim geographus, aliter poeta et popularis ſcriptor loquitur. Faciem quidem loci nunc paullo diuerſam reperit Cluuer. Ital. p. 1201; ſiluae ſaltem deerant. Montes ſitu paullo remotiores ſunt: ſed ſilua olim inde a montibus ad planitiem protendi debuit. In vallis medio, vt quidem Maro locum deſcribit, fons ex rupe ortus, interque ſaxa progreſſus, cum ſtrepitu et fragore ferebatur. Lacum et vallem ſub colle ilicibus conſito, qui vtrinque vallem claudit, vidit nuper Swinburne; et Cluuerius lacum viderat, media ſui parte aquam magna cum vi ebullientem et reſorbentem. Mutata tot annorum interuallo loci facies Maronis fidem non labefactat. *latus nemoris* eleganter collis nemoroſus, qui tamquam latus vallis et lacus facit. *ſaxis et vortice*, h. e. vortice aquarum inter ſaxa fundi. *Hic ſpecus:* non addit, an amnis illud fecerit. Potuit olim ſpecus eſſe, odorem ſulfureum exhalans, eodem loco, qui nunc lacum recepit, torrente in ſtagnum mutato. *numen inuiſum, μισητόν. leuabat* eleganter pro relinquebat. Res enim, quas abominamur, grauant nos.

Nec minus interea extremam Saturnia bello
Inponit regina manum. Ruit omnis in vrbem
Pastorum ex acie numerus, caesosque reportant,
Almonem puerum, foedatique ora Galaesi;
Inplorantque deos, obtestanturque Latinum.
Turnus adest, medioque in crimine caedis et ignis
Terrorem ingeminat: Teucros in regna vocari;
Stirpem admisceri Phrygiam; se limine pelli.
Tum, quorum adtonitae Baccho nemora auia matres
Insultant thiasis, (neque enim leue nomen Amatae),
Vndique conlecti coëunt, Martemque fatigant.
Ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
Contra fata deum, peruerso numine poscunt.
Certatim regis circumstant tecta Latini.
Ille, velut pelagi rupes inmota, resistit:

*Vt

573 sqq. Praeclare haec ad πάθος mouendum. 577 medias inter criminationes, quas in Troianos iacit, metum iniicit fore, vt caede et igni omnia misceantur; adeoque terrorem caedis et ignis (sic enim legendum est) facit. *se limine pelli*, pro regno, domo, regia.

580-582 Auctoritate reginae commoti filii seu propinqui feminarum, quae Baccharum more thiasos in siluis agunt (v. sup. 395. 396), coeunt et Latinum bellum poscunt. Proprie *fatigant* Latinum clamoribus ac precibus super Marte seu bello faciendo. Hinc *fatigant*, exposcunt, *ipsum bellum*. Solet enim poetae *fatigare* de iis actionibus dici, in quibus quis fatigatur: est igitur precibus flagitare, cf. inf. ad VIII, 94 et sup. ad I, 280.

583. 584 *contra omina*, respectu ad apes et ardentes Lauiniae comas. sup. v. 64 sqq. *contra fata deum*, Fauni oraculum v. 81 sq. — *peruerso numine* pro aduerso, irato, Seru. cf. Burm. Nescio tamen annon potius esse debeat: peruersa, conturbata et infirmata deorum voluntate. 586-590 Imago

rei

Vt pelagi rupes, magno veniente fragore,
Quae sese, multis circum latrantibus vndis,
Mole tenet; scopuli nequidquam et spumea circum
Saxa fremunt, laterique inlisa refunditur alga.
Verum, vbi nulla datur caecum exsuperare potestas
Consilium, et saeuae nutu Iunonis eunt res:
Multa deos aurasque pater testatus inanis,
Frangimur heu fatis, inquit, ferimurque procella!
Ipsi has sacrilego pendetis sanguine poenas,
O miseri. Te, Turne, nefas, te triste manebit
Supplicium; votisque deos venerabere seris.
Nam mihi parta quies, omnisque in limine portus;
Funere

rei ad sensum obuia et a multis frequentata, vt exempla coaceruare pigeat. Virgilius tamen Homericum locum Iliad. *o*, 618-621 ante oculos habuit et exornauit.

593 *auras*, coelum, manibus sublatis obtestatur. *inanes:* epitheton perpetuum aëris et aetheris: iam Lucretio frequentatum. 594 fato se vinci ait, quatenus non suum sed caecum turbae consilium, h. temerarium impetum et furorem, sequi cogitur. — *Sacrilego — sanguine*, quatenus ipsi Aborigines sacrilegi, impii, habendi sunt, qui contra deorum voluntatem bellum suscipiunt foedusque ictum violant. *has poenas*, docte, *pro scelere hoc* poenas. 598. 599 Sibi rex paratum esse ait refugium in morte vicina, nec sibi eripi aliud, praeterquam, ne, vt felix vixerit, ita felix beatusque moriatur. Sententia verborum expedita est, concinnata illa ex vulgari dicto: ante obitum neminem dicendum esse beatum, et posse aliquem felicem viuere, mori infelicem. Sed de verbis ambigi potest: *ego omnis*, totus, sum, *in limine*, aditu, *portus*, in portu iam tantum non nauigo. *funus* pro ipsa morte, haud dubie; non de exsequiis.

Funere felici ſpolior. Nec plura locutus
Sepſit ſe tectis, rerumque reliquit habenas.
Mos erat Heſperio in Latio, quem protinus vrbes
Albanae coluere ſacrum, nunc maxuma rerum

Roma

599. 600 Quod Latinus regni munia prorſus deſerit (cf. ad VIII, 1), ne quis hoc temere factum arbitretur, tenendum eſt, ad Turni nomen illuſtrandum ita res attemperatas eſſe, vt is ſummam imperii tenere videretur. Facile enim intelligitur, cum ſemel Turnus ad Aeneae virtutem illuſtrandam inſigniore laude celebrandus eſſet, fieri hoc non recte potuiſſe, ſi ſecundas is partes ageret et alterius auſpiciis res gereret. Eodem ſpectant alia, quae a Marone ſollerter prouiſa ſunt. Continentur Rutuli nomine Latino, et Turnus, Regis nomine ornatus, Latini tamen principatui paret; nunc autem in Latini locum ſuccedit: quemadmodum apud Etruſcos factum videmus, aut inter Achiuos, vt plurium ciuitatium reges principatum vni inter ſe deferrent. Ex dictis intelligitur, quomodo Maro ſaepe *Rutulorum* nomen pro *Latinis* ponere, alias diſcernere, potuerit: ſcilicet vt Hernicos, Aequos, Volſcos. Hinc apparet quoque, cur Turni matrimonium *connubiis Latinis* deſignari potuerit ſup. VII, 96, et idem *Laurens Turnus* VII, 650.

601 - 622 Egregium et epicae maieſtati conſentaneum poetae commentum, dum bellum motum et illatum narraturus erat, primum morem patrium Iani reſerandi arceſſere, tum ad deae miniſterium eam rem referre, vnde auguſta rei ſpecies exoritur. Quod poetam v. 601. 602 ab hiſtorica fide receſſiſſe contendunt Intpp. poſt Seruium, cum Liuius lib. I, 19 a Numa demum Ianum, indicem pacis bellique factum, memoret, id vanum eſt. Nam, ſi nos hiſtoriam Romanam nunc ex Liuio potiſſimum haurimus; ſecus res ſe habuit illo tempore, quo multi praeclari ſcriptores in manibus erant, a quibus Romae origines diuerſis modis traditae fuerant; e quibus vnum vel alterum excerpſit, idque parum curioſe in antiquioribus, Liuius. Antiquiſſima per Latium fuit

Iani

Roma colit, quum prima mouent in proelia Martem,
Siue Getis inferre manu lacrimabile bellum,
Hyrcanisue Arabisue parant, seu tendere ad Indos, 605
Auroramque sequi, Parthosque reposcere signa.
Sunt geminae Belli portae (sic nomine dicunt),

Reli-

Iani religio, et a maioribus haud dubie tradita Romanis. Sed, cum semel inualuisset, Numam religionum auctorem constituere: etiam Ianum pacis bellique indicem ad eum retulerunt nonnulli.

601-606 *Latium Hesperium*, non aliter quam Hesperia Italia. Male argutatur Seruius cum aliis, esse *antiquum* Latium. — *protinus* h. l. iugiter, vt bene Seru., perpetuo ab eo inde tempore. *vrbes Albanae*, coloniae. Nam Alba XXX oppidorum Latinorum mater. cf. Dionys. III, 31. — *maxima rerum*, res maxima, μέγιστον χρῆμα. cf. ad Ge. II, 534. *cum prima mouent* (ad Romam hoc referendum propter sqq.) *in praelia Martem* noue dictum. Vulgo *Mouetur bellum*, *Mars*; nec quicquam adiicitur: tum quoque *mouentur arma* (pro quibus *Martem* dixit: nam adiecit *in praelia*). Quod indicto bello ancilia commouebantur, alienum ab h. l. est. Vs. 604-606 Splendida est oratio. Bellis enim cum extremis orbis terrarum populis gerendis imperii R. maiestas praeclare declaratur. Quod *Getas* narrat, non est vrgendum; voluit tantum fines imperii ad Danubium declarare; et sic porro in sqq. Etsi fuere bella Romanorum et victoriae ea aetate, quae huc reuocari possunt; vide Vit. Virg. a. V. C. 724. 725. 729. 731. 734: nec dubitare licet, poetam in Augusti gratiam illa saltem adiecisse: *seu tendere ad Indos Auroramque sequi*. *Auroram sequi*, magnifice, ad extremum Orientem vsque progredi. Ferebat hoc multo magis vsus loquendi Romanorum, cum v. c. dicerent, *ad Orientem missum*, *profectum*, *esse* aliquem. *Bellum* autem *lacrimabile* est Homericum πολύδακρυς Ἄρης. πολυδάκρυτος μάχη. δακρυόεις πόλεμος.

607-610 Vides hic exemplum fabulae veteris noua inter-

Religione sacrae et saeui formidine Martis:
Centum aerei claudunt vectes, aeternaque ferri
Robora; nec custos absistit limine Ianus.
Has, vbi certa sedet patribus sententia pugnae,
Ipse, Quirinali trabea cinctuque Gabino
Insignis, reserat stridentis limina Consul;
Ipse vocat pugnas; sequitur tum cetera pubes;

Aerea-

interpretatione interpolatae. Iani religio ab initio haud dubie symbolica fuit ad denotandam rerum naturam variasque eius proprietates. Traducta ea est postea ad alia, et Romae Iani templum, a Romulo conditum, ex Numae, vt aiunt, instituto clausum vel apertum belli pacisque habebat indicia. Hoc vero ornauit poeta remque ita expressit, quasi in eo templo Bellum et Mars vincti tenerentur, custode in foribus Iano. Fecerat hoc idem sup. I, 294-296. Contrario commento Horatius Ianum clausis foribus cohiberi, tamquam pacis auctorem et custodem II Epist. 1, 255: *claustraque custodem pacis cohibentia Ianum.* Pacem includi dixere alii. — *Belli* autem *portae* proprio nomine dictae videntur. cf. inf. 622. *ferri robora*, ornate, pro ferro simpl. seu ferreis repagulis: Lucretii exemplo lib. II, 249. — *nec custos a.* videri potest Iani signum in ipso templi aditu (*ἐν προνάῳ*) stetisse.

611-615 *Has* portas, *stridentia limina*, reserat Consul trabeatus. Trabea *Quirinalis*, dicta, puto, quod vti Regibus, ita ipsi Romulo, trabeae fuerat vsus. Plin. VIII, 48 s. 74: *Trabeis vsos accipio reges:* et IX, 39 s. 63: *Purpurae vsum semper Romae fuisse video*, sed Romulo in trabea. Itaque recte Maro antiquissimum Latii regem Picum trabea vestiebat sup. v. 187. 188. *cinctuque Gabino*, a Gabiis translato et sacris seruato. Bene Seruius, qui in ceteris argutatur: *toga sic in tergum reiecta, vt ima eius lacinia a tergo reuocata hominem cingat, simul caput tegat et ambiat.* Obuia res in vett. monumentis, in primisque in numis. *vocat pugnas:* vt sup. v. c. III, 253: *vocantur venti*, velis expansis excipiun-

Aereaque adſenſu conſpirant cornua rauco.
Hoc et tum Aeneadis indicere bella Latinus
More iubebatur, triſtisque recludere portas.
Abſtinuit tactu pater, auerſusque refugit
Foeda miniſteria, et caecis ſe condidit vmbris.
Tum Regina deum coelo delabſa morantis
Inpulit ipſa manu portas, et cardine verſo
Belli ferratos rupit Saturnia poſtes.
Ardet inexcita Auſonia, atque, inmobilis ante,
Pars pedes ire parat campis; pars arduus altis
Puluerulentus equis furit: omnes arma requirunt.
Pars laeuis clipeos et ſpicula lucida tergunt

Aruina

piuntur, ita nunc pugnandi poteſtas datur, et admittitur, indicitur bellum. Mox v. 615 claſſicum canitur. Nec tamen intercedo, ſi quis morem reconditum et formulam ſollennem reſpici dicat, qua in reſerando Iano vſus ſit Conſul, vt in ea inuocauerit Martem et Bellum, et adſtans multitudo verbis ſollennibus reſponderit: etſi ea de re aliunde nihil nunc conſtat. In vſſ. 616 - 619 orationis copiam obſerua et ornatum in ſingulis. cf. ſup. ad v. 601. vſ. 622 Ennianum exemplum ſeruauit Seruius ex Annal. *poſtquam Diſcordia tetra Belli ferratos poſteis portasque refregit.* vnde etiam intelligitur, quomodo Virgilius in Iunonis miniſterium hoc inciderit. Adumbraſſe eadem videtur Statius V Theb. 146 de Amazonibus — *vbi arma Indulget pater, et ſaeui mouet oſtia Belli.*

623 *inexcita atque immobilis ante.* Nam v. 45: *rex arua Latinus et vrbes Iam ſenior longa placidas in pace regebat. puluerulentus*; nil frequentius hac imagine motae pugnae vel curſus concitatioris vel induſtriae et ſtudii. *κόνις. ἐγκονεῖσθαι. κονίσαλος. omneis arma requirunt* debitum Ennio eſſe notat Macrob. VI, 1. Sed in v. 626 ad noſtros decori ſenſus exigendus non eſt laeuor et ſplendor ex axungia et ſuillo adipe (ἀργὴ ἐπὶ

δημῷ

Aruina pingui, fubiguntque in cote fecuris;
Signaque ferre iuuat, fonitusque audire tubarum.
Quinque adeo magnae pofitis incudibus vrbes
Tela nouant, Atina potens, Tiburque fuperbum,
Ardea, CruftumerIque, et turrigerae Antemnae.
Tegmina tuta cauant capitum, flectuntque falignas
Vmbonum cratis; alii thoracas aënos,
Aut laeuis ocreas lento ducunt argento.
Vomeris huc, et falcis honos, huc omnis aratri
Ceffit amor; recoquunt patrios fornacibus enfis.

Claffica

δημῷ apudHomerum) quaefitus. Nec tamen per fe tenuior aut vilior rei eft fpecies quam acumen ex cote.

629 fqq. Voluntariam has vrbes militiam fufcepiffe putabat Cerda, cum ceteris imperatum effet, vt militarent. Equidem verbis tantum ineffe video hoc: non modo agreftes ex Laurente agro confluxiffe (vt 573 fq. narratum erat), verum etiam magnas vrbes bellandi ftudio exarfiffe. Quinque autem, praeter Laurentum et Ardeam, numerat, quarum debuit inter reliquas Latii vrbes praecipuum nomen effe antiquiffimis temporibus: in finibus quidem, occidentem verfus, Cruftumerium et Antemnae, ad orientem autem Latii, Atina in Volfcis. *Tibur fuperbum* a magnificentia partim ex opibus et cultu, partim ex fitu in edito loco. Aftute, ne metrum repugnaret, pro *Cruftumerio* ciues *Cruftumerios* dixit. Quae fequuntur, ad has potiffimum vrbes fpectant, ornate ea quidem expofita, fed fatis ab aliis quoque frequentata. 632 *alii* galeas cudunt, aut *vmbonum falignas crates*, fcuta de vimine facta, coriis inductis. 636 *recoquunt*, liquefactum ferrum vomeris et falcis recudunt. *it teffera*, fignum bello, h. e. diditur, diftribuitur. *longo fugit ordine velox Teffera*, Statius Theb. VII, 236. *trilicem* aureis lamellis triplici ordine fibi innexis, vt alias fquamis, hamis, catenulis. v. fup. ad III Aen. 467.

642

Classica iamque sonant; it bello tessera signum.
Hic galeam tectis trepidus rapit; ille frementis
Ad iuga cogit equos; clipeumque, auroque trilicem
Loricam induitur; fidoque adcingitur ense.
Pandite nunc Helicona, deae, cantusque mouete,
Qui bello exciti reges, quae quemque secutae

Con-

641 sqq. Enumerationem, quae sequitur, copiarum Latinarum ipsa rerum ratio poetae ingenio obiicere debuit; ea enim, quae sigillatim exponuntur, multo maiorem mirationem faciunt, quam si sub vno numero quamuis grandi efferantur; porro, antequam res magnae et clarae geruntur, eos cognoscere auemus, per quos eae res gestae sunt: Homerico nauium catalogi exemplo eam esse adumbratam, obuium est, et ab Interpp. obseruatum. Ab eodem Homero Iliad. β, 484 petita est Musarum inuocatio; et recte, tamquam in rebus a prisca memoria repetitis. Comparationem inter Homericam et Virgilianam rationem a Macrobio inde Sat. V, c. 15 passim instituerunt viri docti, sed partium fere studio et alterutrius poetae amore abrepti. Nobis ea notasse sufficit, quae Virgilio propria sunt. Cum itaque Graecarum vrbium et populorum enumeratio, tamquam in re communi Graeciae consensu suscepta gestaque, ad singulorum oppidorum laudem et gloriam auitam pertinere videretur: multa Homerus simpliciter nomine designare potuit. At Latii vrbes pleraeque aut solo erant aequatae aut antiquo splendore exciderant. Necesse igitur fuit poetae commemorare paucas et commendare eas a vetere fama et antiquis fabulis in primis de iis, qui eas condiderant. Fabulas autem plerumque ad Graecanicae fabulae naturam accommodauit, origine quoque vrbium Italicarum a Graecis repetita. Cum itaque vrbium et populorum varietate locorumque et morum diuersitate inferior esset Homero, delectationem ex fabulis priscis recte quaesiuit. Quod Troianam aciem non adiecit, ad Homericum exemplum, nemo facile miretur;

quam

Conplerint campos acies; quibus Itala iam tum
Floruerit terra alma viris, quibus arserit armis.
Et meministis enim, diuae, et memorare potestis: 645
Ad nos vix tenuis famae perlabitur aura.

Primus

quam enim varietatem et delectationem ea enumeratio promittere poterat? Etruscorum auxilia enarrare non oblitus est inf. lib. X, 163 sq. Erant enim in genere hoc rerum hominumque, quae animum tenere possent. Quod ad ordinem, quo vrbes recenset poeta, attinet, etsi vana ea de re virorum doctorum est subtilitas, v. Macrob. l. c., tamen non videntur obseruasse, ab occidente Latii ad orientales vsque fines eum progredi. Sunt autem socii Turni, adeoque Latini, hi fere: Copiae ex Agylla Etruriae, duce Mezentio; turma adducta ab Auentino; Tiburtini; Praenestini cum Gabinis, Anienis accolis et Hernicis; Fescennini, Falisci aliique Etruriae populi Latio finitimi a Messapo ducti; Sabini; Aurunci et Osci Campaniae; Aequi; Marsi et Aricini. His originem Graecam assignauit poeta, veterum scriptorum commenta secutus.

641-646 Quid est *pandere Heliconem?* vt aditus poetae pateat? vtque eas canentes audiat? vt fere Cerda exponit; et est vtique proprium de aditu patefaciendo *τὸ pandere:* an vt Musae seu descendant, seu in conspectum veniant, vt in Hesiodi Theog. pr. Hoc equidem malim, adeste et dicite. *ἔσπετε νῦν μοι, Μοῦσαι.* De Helicone tamquam scena, aulaeis remotis, pandendo cogitare non licet. 643 Sunt haec in laudibus Italiae Ge. II, 167 sq. vbi illa v. 174 est *parens magna virum. — iam tum,* praeclare dixit, ad laudem sui aeui, tacita quidem comparatione. 644 quos populos bellantes habuerit. 645. 646 ex Hom. conuersi Il. β, 485 sq.: sequuti sunt alii, vt Statius Theb. IV, 32 sqq.: Ouid. XV Met. 622. 623. *κλέος — fama,* et doctius *famae aura.*

647-

Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
Contemtor diuom Mezentius, agminaque armat.
Filius huic iuxta Lausus, quo pulchrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.
Lausus, equum domitor, debellatorque ferarum,
Ducit Agyllina nequidquam ex vrbe secutos
Mille viros; dignus, patriis qui laetior esset
Imperiis, et cui pater haud Mezentius esset.
Post hos insignem palma per gramina currum,
Victoresque ostentat equos, satus Hercule pulchro
Pulcher Auentinus; clipeoque insigne paternum

Centum

647-654 Quod Mezentium Agyllae, mox Caere dictae, Lucumonem inter socios Latinorum memorat, ab antiqua fama mutuatus est. v. VIII, 478 sq. — *Tyrrhenis ab oris Mezentius*, oriundus ex Etruria. Pulsus enim Agylla apud Rutulos tunc agebat. v. inf. VIII, 492. 493. — *Lausus, quo pulchrior a.* Imitationem Homerici Nirei multi notarunt Iliad. β, 673. 674, et similem locum de Euryalo Odyss. ϑ, 116. 117: et de Alcidis λ, 309. *corpore Turni* pro *Turno*, nota ex Graecis forma. cf. sup. VI, 22. — Idem Lausus *equum domitor*, ἱππόδαμος, *debellatorque ferarum*: quod Homerico exemplo in laude viri fortis posuit. v. Iliad. ε, 49-51. 652 Agyllae seu Caere tyrannidem tenuerat. v. inf. VIII, 481 sqq. — *nequicquam* iungam cum *sequutos*, qui ei in pugna cadenti frustra erant adfuturi. 653 *dignus patriis qui laetior esset imperiis*, ornate, dignus, qui meliore patre gauderet; ad patrem autem declarandum *imperia* non minus valent, quam in filio *obsequium*. Comparant Homericum de Peripheta Eurysthei filio: Τοῦ γένετ' ἐκ πατρὸς πολὺ χείρονος υἱὸς ἀμείνων παντοίας ἀρετάς Il. ο, 641.

655 sqq. Auentinum tamquam vnum ex heroibus Homericis inducit cum curru, quo victoriam ludis quadrigarum cursu obtinuerat. Eundem exhibet clipeatum

Centum angues, cinctamque gerit serpentibus Hydram;
Collis Auentini silua quem Rhea sacerdos
Furti-

v. 657, quod ferri potest; sed cum paullo post v. 666 eundem leonis exuuiis indutum incedere narrat, in eo fateor me poetae diligentiam et iudicium desiderare; nam diuersorum vitae priscae temporum fuit, spoliis ferarum tectum esse, et de curru armatum pugnare. Quod primum *curru vectum* (v. 655) mox *peditem* incedere facit (v. 666), in hoc morem Homericorum heroum sequi potuit, qui non raro, exiguo interuallo subsequente curru, pedites incedunt. Auentinum in nonnullis signis agnoscunt recentiores veterum operum interpretes: sed is idem Hercules puer esse potest. Ceterum Auentinus heros Virgilii ingenio deberi videtur, Homeri exemplo, qui in similibus heroum filiis et nepotibus commemorandis felicissimus est. Herculis autem accessus ad haec loca (v. inf. VIII, 200 sq.) facile poetae animum impellere potuit, vt in Auentinum incideret; cuius nomen Romanis lectoribus placere potuit, cum mons Auentinus vrbis Romae pars facta esset.

655 *insignem palma currum* simpl. intelligo νικηφόρον, ἀθλοφόρον, quadrigas, quae praemium cursus obtinuerant. Lauri vel palmae insigne currui infixum recentioris moris ne sit vereor. *Hercule pulchro Pulcher A.* Cogitandum est de pulchritudine, qualis esse potest herois, qui robore corporis omnes mortales superauit. *centum angues cinctamque serpentibus hydram*; eleganter variata oratio pro vulgari: *hydram centum cinctam serpentibus*. Ceterum poetae de paruis et tenuibus parum laborantis generosam incuriam obserues in hoc, quod hydram nunc *centum*, at lib. VI, 576 *quinquaginta* capitibus horrendam exhibuit. Comparent deliciarum harum studiosi praeter Silium II, 158. 159 Eurip. Phoeniss. 1142 sqq.: Quintum Cal. VIII, 349. 350.

659-663 Bellum poetae commentum a Rheae Siluiae, quam Mars compressit, exemplo ductum. — *mixta*, μιγεῖσα θεῷ, congressa. *furtiuum edidit* pro vulgari: furtiuo partu edidit. *in luminis oras*, f. pro locis, f. pro *auras*

Furtiuum partu ſub luminis edidit oras,
Mixta deo mulier, poſtquam Laurentia victor,
Geryone exſtincto, Tirynthius adtigit arua,
Tyrrhenoque boues in flumine lauit Iberas.
Pila manu ſaeuosque gerunt in bella dolones;
Et tereti pugnant mucrone veruque Sabello.
Ipſe pedes, tegumen torquens inmane leonis,

Terribili

auras dictum, quod malim, conf. Ge. II, 47. *Laurentia arua*, vt poeta, latius dixit. nam apud Euandrum, qui tum loca circa Palatinum et Auentinum tenebat, deverterat Hercules. 663 poeticum ornatum habet commode ab eo petitum, quod in armentorum cura proprium eſt, lauare gregem; pro: *et armenta ex Hiſpania adduxit.*

664-669 *gerunt* ſc. Auentini comites: quos paullo durius ſubintelligi non infitior; etſi eo ducere poteſt τὸ *Ipſe* v. 666. Nec monitum, vnde ii fuerint, quos adduxit. Loca circa Auentinum inhabitare eos dicere poterat. Sed locus totus a poeta inchoatus, non abſolutus, eſſe videtur. *Pila* bene memorat, tamquam Romanorum et Italorum telum; v. de iis Polyb. VI, 21, vbi ὑσσοὶ appellantur. De *dolone* vnice amplectendum eſt, quod e Varrone affert Seruius: eſſe ingentem contum cum ferro breviſſimo. Tale genus teli illis temporibus accommodatum. Petiit hinc Silius III, 250. *Mucronem teretem* non niſi de gladio exiguo accipi poſſe puto, *Sabellum* autem *veru* nullum aliud eſſe videtur, quam verutum, iaculi ſeu teli miſſilis genus. Samnitium quidem proprium hoc telorum genus, σαυνίον dictum, a quo adeo nomen eorum ductum eſſe volunt Saunitarum et Samnitarum ſeu Samnitum. v. Feſtum voc. *Samnitibus* et qui ad e. l. laudantur, et Strabon. V p. 383. B. Iam, cum Samnites Sabinae gentis propago ſint, etiam Sabinis idem haſtae genus ſollenne eſſe aut ſaltem tribui potuit, vnde *veru Sabellum.* Niſi omnino commune fuit populorum Latii et reliquae Italiae. Sic Ge. II, 168 *Volſcos verutos* vidimus. 666 *tegumen leonis*, cui nunc

Terribili inpexum saeta, cum dentibus albis,
Indutus capiti, sic regia tecta subibat
Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu.
Tum gemini fratres Tiburtia moenia linquunt,
Fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque acerque Coras, Argiua iuuentus;
Et primam ante aciem densa inter tela feruntur,
Ceu, duo nubigenae quum vertice montis ab alto
Descendunt Centauri, Homolen Othrymque niualem

Lin-

saeta tribuitur, vt inf. 790 boui, sunt exuuiae: has *torquet*, retorquet, in cinctum corporis. inf. VIII, 460: *Demissa ab laeua pantherae terga retorquens*. Easdem exuuias ita accommodat capiti, vt rictus pellis pro galea sit, vt inf. XI, 680. 681: *caput ingens oris hiatus Et malae texere lupi cum dentibus albis*. cf. mox v. 688. 689. Dentium nitorem, vt in apro, sic in leone non memini vsquam praedicatum: itaque *albus* tantum ornans esse videtur epitheton. In ceteris scabra est oratio. Idem est *tegumen torquens* et *indutus* (illud) *capiti* et *humeros innexus amictu*. Praestat saltem distinguere post *capiti*, vt sit: *Ipse pedes* (pugnat) *torquens tegumen, indutus* (sc. illud) *capiti: Sic regia tecta subibat Horridus, Herculeoque h.*

670-677 In condenda vrbe Tiburte tres fratres consociasse operas suas narrantur, Amphiarai, qui ad Thebas ab terra haustus interiit, Argiui, filii. Transfert hos in Aeneae tempora poeta — *gentem*, vt poeta, narrat, cum *vrbem* dicere deberet; quod passim obuium: v. 673 *προμάχοντι* heroum Homericorum exemplo procurrentes ante aciem. Tenendum est ex Iliadis lectione. Comparatio v. 674 — splendida est: eadem imitatione expressa a Statio IV Theb. 139-141: IX, 220-222. *nubigenas* Centauros cum prisca loquendi ratio appellasset, quod altissimos Thessaliae montes, ex quibus Othrys et Homole sunt (v. de hoc Steph. Byz. h. v.

et

Linquentes curfu rapido; dat euntibus ingens
Silua locum, et magno cedunt virgulta fragore.
Nec Praeneftinae fundator defuit vrbis,
Volcano genitum pecora inter agreftia regem
Inuentumque focis omnis quem credidit aetas,
Caeculus. Hunc legio late comitatur agreftis:
Quique altum Praenefte viri, quique arua Gabinae
Iunonis, gelidumque Anienem, et rofcida riuis
Hernica faxa colunt; quos, diues Anagnia, pafcis,
Quos, Amafene pater. Non illis omnibus arma,
Nec

et Theocr. Id. VII, 103), inhabitabat gens fera et filveftris, fabula id a nube repetiit, quam Ixion pro Iunone erat amplexus. 677 *cedunt virgulta* fc. perrumpentibus; vt de apro Calydonio Ouid. VIII Met. 340: *Sternitur impulfu nemus et propulfa fragorem Dat filua.* Tum *virgulta* pro filuis, v. c. Ge. II, 328 et alibi, Lucretii exemplo.

678 fqq. De Praenefte fabula domeftica veterum Latinorum affertur, de conditore vrbis Caeculo, cum infans effet, in foco reperto et pro Vulcani filio habito. cf. Seru. et Solin. c. 2, ad eumque Salmaf. p. 46. *genitum inter pecora* iungere fas eft, non *regem inter p.* 682 *altum* a fitu, v. Strabon. V p. 365. A. 682. 683 *Gabinae Iunonis.* Pelasgorum religio in Latium illata, vnde *Iuno Lanuuina* et hic *Gabina.* Repetiit eam hinc Silius lib. XII, 537: *Iunonis tecta Gabinae.* 684 qui *Hernica faxa colunt.* Si verum eft, quod a Fefto et Seruio traditur, *Sabinorum*, feu (quod Feftus habet, quodque eodem redit: nam Sabina ftirpe oriundi fuere Marfi), Marforum lingua, *berna, faxa* vocata fuiffe: docte poeta *Hernica faxa* dixit; erat autem Hernicorum ager faxofus circa *Anagniam*, quam *diuitem* cur dixerit, ex Silii imitatione intelligitur, XII, 532. 533: *furgit fufpenfa tumenti Dorfo frugiferis Cerealis Anagnia glebis.* cf. idem VIII, 392. 393: ergo fertilis eft. Iam *rofcida riuis* quod ait, riui effe poffunt nulli praeterquam Trerus et Cofa,

Nec clipei currusue sonant. Pars maxuma glandes
Liuentis plumbi spargit; pars spicula gestat
Bina manu, fuluosque lupi de pelle galeros
Tegmen habent capiti; vestigia nuda sinistri
Instituere pedis; crudus tegit altera pero.
At Messapus, equum domitor, Neptunia proles,
Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro,
Iam pridem resides populos, desuetaque bello
Agmina, in arma vocat subito, ferrumque retractat.
Hi Fescenninas acies Aequosque Faliscos,

Hi

Cluuerio quoque monente. *Amasenus* supra Setiam in Volscis ortus Priuernum praetergressus per Volscum agrum in mare apud Circeiios exit. 686 *sonant* eleganter pro *sunt*. 688 seu vt lupi exuuiae caput tegant cf. v. 666, seu vt galea e lupina pelle facta sit. 689 laeuum pedem nudum, dextrum perone, h. corio crudo, καρβατίνῃ, tectum. Laeuum autem pedem seu ocreatum seu alio modo tectum et munitum, cum alibi legimus, v. c. Liu. IX, 40, tum vero ipse status pugnantis postulat, quandoquidem pedi laeuo insistit eumque anteriore in vestigio ponit is, qui aut funda glandem, aut qui iaculum emittit, aut arcu sagittam. *vestigia instituere*, statuere, ponere, pedem, de gradu militum pugnantium. Lucretium praeeuntem habuit lib. IV, 474: *qui capite ipse suo instituit vestigia retro*: h. qui capiti suo insistit, contra quam debebat pedibus insistere. Ita intelligo locum. Idem Lucret. I, 407: *Cum semel institerunt vestigia certa viai.*

691 sqq. Messapi obscura est fabula, saltem in his Etruriae ad Tiberim locis. Nam Messapum, conditorem et regem Messapiorum in extrema Italia, quae Messapia et Iapygia est, traditum huc reuocare non licet. *equum domitor* vt v. 651 Lausus. 692 inuictus igni et ferro, qui laedi non poterat. *fas*, δυνατὸν, vt interdum apud poetas. 693 *resides* vt I, 721. 722: VI, 814. 695 Quae sequuntur vrbes, in Etruriae parte ad Tiberim ver-

Hi Soractis habent arces Flauiniaque arua,
Et Cimini cum monte lacum lucosque Capenos.
Ibant aequati numero, regemque canebant:
Ceu quondam niuei liquida inter nubila cycni,
Quum sese e pastu referunt, et longa canoros
Dant per colla modos; sonat amnis, et Asia longe
Pulsa palus.

Nec

vergente quaerendae sunt: *Falisci*, seu *Falerii*, nec longe ab his *Fescennia* cum *Flauinio* s. *Flauina*, quae mature e medio sublata esse videtur. *Mons Soracte* (cf. inf. XI, 785 sqq.) *Lacus Ciminius* cum Monte et Saltu Ciminio, e Liu. IX, 367 noto, nunc *Lago di Vico* (*nam*, inquit Pompon. Sab., illic *oppidulum nuper dirutum appellabatur vicus Cimini*), et *Lago di Ronciglione*; tandemque *Capena*, Faliscis contermina, cum *luco Feroniae* in agro Capenate sito. v. Liu. XXVI, 11: I, 30: Dionys. III, 32: Silium XIII, 84 sqq.; qui idem locum nostrum expressit lib. VIII, 491 sqq. Quod autem *Aequos Faliscos* appellat, ad antiquum Faliscorum nomen spectat, *Aequum Faliscum*; ab Aequis enim vel Aequiculis et Aequanis, a quibus tamen diuersi sunt, traxerunt illi nescio quid. v. Cluuer. Ital. ant. p. 538 ex Strab. V p. 346 A. *Aequos Faliscos* etiam Silius dixit lib. VIII, 490. 698 *aequati numero* pro aequatis, aequalibus, numeris h. ordinibus. At si *ibant numero*, h. ad numerum, s. numero, numeroso incessu ad rhythmum facto, conuenire id videri potest cum altero *regemque canebant*, et firmari Silii imitatione lib. III, 345-348. Idem simili exemplo Sabinos expressit lib. VIII, 420: — *Ibant et laeti pars Sancum voce canebant Auctorem gentis* (magis hoc consentaneum, quam h. l. Virgil. *regem*) *pars laudes ore ferebant, Sabe, tuas*: Praefero tamen prius tamquam minus argutum.

699 Comparationem ex Homero Il. β, 459 sqq. et Apollonio lib. IV, 1300 sqq. adumbratam esse, in oculos incurrit. Virgilio propria vis in illis: *cum sese e pastu referunt* et dant modos *per longa colla*. *Asia palus*, cam-

Nec quisquam aeratas acies ex agmine tanto
Misceri putet; aeriam sed gurgite ab alto
Vrgueri volucrum raucarum ad litora nubem.
Ecce, Sabinorum prisco de sanguine, magnum
Agmen agens Clausus, magnique ipse agminis instar,
Claudia nunc a quo diffunditur et tribus et gens
Per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.
Vna

pus palustris ad Caystrum. cf. Ge. I, 383 sqq. *pulsa* scil. modis, sono; non, remis, vt alii accipiunt. Burmannus ait: a cygnis natantibus vel plaudentibus aquas alis suis. Etiam hoc longius petitum.

703-705 Vt agmen incedebat cum cantu et tripudio, nemo putaret illud ad pugnam faciendam incedere. Petitum ex Apollon. IV, 238. *miscentur acies*, dum congrediuntur, pugnant: sollenni vocabulo. 704. 705 an et hoc commode satis ad cygnos referri possit, dubito: malim de auibus, v. c. gruibus, accipere agmine austrinas plagas vltra mare petentibus. sup. VI, 310: *ad terram gurgite ab alto Quam multae glomerantur aues, vbi frigidus amnis Trans pontum fugat et terris immittit apricis.* Inest alia difficultas in comparationis ratione et vi: num comparatio ad *ordines incedentium aequatos* spectet, an ad *modos canoros* et carmina. *Scilicet vt incedebat agmen cum cantu, e longinquo aliquis volucrum cum clangore volantium gregem, non viros militares, accedere putasset.* Videat pro se quisque, an talem comparationem probandam iudicet; poeta tamen vix aliam sequi potuit, si grammaticam rationem et sententiarum ordinem expendas. Omnino tamen illa: *Nec quisquam putet — sed —* pro variatione formulae comparandi habenda memineris, nihilque aliud voluisse poetam declarare, quam: et erat agmen simile agmini volucrum.

706-709 Commode gentis Claudiae originem ab Atta, vel Atto seu Attio, Clauso arripuit, etsi vulgo auctor stirpis habebatur ille Clausus, qui quinto a regibus eiectis anno cum clientibus Romam Regillo in Sabinis venerat. Nota res ex Liuio lib. II, 16: Sueton.

Tib.

Vna ingens Amiterna cohors, priſcique Quirites,
Ereti manus omnis, oliuiferaeque Mutuſcae;
Qui Nomentum vrbem, qui Roſea rura Velini,
Qui Tetricae horrentis rupes, montemque Seuerum,
Caſperiamque colunt, Foruloſque, et flumen Himellae;
Qui Thybrim Fabarimque bibunt, quos frigida miſit
Nurſia, et Hortinae claſſes, populique Latini,
Quoſque ſecans infauſtum interluit Allia nomen:
Quam multi Libyco voluuntur marmore fluctus,
Saeuus vbi Orion hibernis conditur vndis;
Vel quum ſole nouo denſae torrentur ariſtae,

Aut

Tib. c. I. *priſco de ſanguine Sabinorum* iungunt fere poſt Seruium alii: nec male, cum Sabinorum ſtirpem vetuſtiſſimam eſſe conſtet. Suauior tamen videtur mihi iunctura: *Clauſus, priſco de ſanguine, agens agmen magnum Sabinorum, magnique* etc. Virgilii locum expreſſit Silius VIII, 414-425.

710-717 Situs locorum, qui inde commemorantur, docet, agri Sabini fines h. l. a poeta paullo latius conſtitui, quam apud Strabonem et Plinium produntur. *priſci Quirites* h. Curenſes, ex Curibus Sabinis. *Mutuſca* eſt Trebula Mutuſca; *Nomentum* ſup. VI, 773 inter colonias Latinas nominatum; via Nomentana ab eo dicta *Roſea*, ſeu *Campi Roſeae*, in agro Reatino, ad lacum Velinum, fertilitate ſumma ſatis celebres. *Hortinae claſſes* ſimpl. pro copiis, a claſſibus, quae populi partes ſunt: contra quam Fontanin. de Antiqq. Hortae lib. I c. 1 p. 8 ſtatuebat. *populi Latini*, oppida Latinorum in agro Sabino vel Sabinis accenſo. 718. 719 ſub Orionis occaſum, qui fit ineunte hieme. cf. Petau. ad auctarium Op. de Doctr. temp. p. 90. Eſt ſcilicet occaſus Orionis matutinus apparens circa Decembris initia. 720. 721 *ſole nouo*, prima aeſtatis parte, bene Seru. explicat. Scilicet *Sol* nunc eſt pro aeſtiuo tempore, ſolis aeſtu, dictus. *Lycia*, aſpera et ſaxoſa regio, neſcio an alibi fertilitatis laude cele-

Aut Hermi campo, aut Lyciae flauentibus aruis.
Scuta sonant, pulsuque pedum tremit excita tellus.
Hinc Agamemnonius, Troiani nominis hostis,
Curru iungit Halesus equos, Turnoque feroces
Mille rapit populos: vertunt felicia Baccho
Massica qui rastris, et quos de collibus altis
Aurunci misere patres, Sidicinaque iuxta
Aequora, quique Cales linquunt, amnisque vadosi
Adcola Volturni, pariterque Saticulus asper,
Oscorumque manus. Teretes sunt aclides illis
Tela;

celebretur. Fidem tamen poetae facit Phrygiae et Lydiae, quam Hermus alluit, vicinia. Ceterum, comparationis vis vt teneatur, obseruandum est, aut v. 718 cum superioribus iungi; vt sit: et hi quidem tam multi incedunt, quam multi fluctus voluuntur vel aristae torrentur, quum torrentur sole nouo. Ita pro epiphonemate est: *Scuta sonant.* — aut distingui potest 717 post *nomen.* *Quam m.* noua sententia facta, cui apodosis supplenda sit: tam multi erant in illo agmine. Pro quibus subiicitur declaratio: *Scuta s.*

723 sqq. Halesus adducit populos e priscis Auruncorum et Oscorum sedibus. Ipse *Agamemnonius* originem ab Agamemnone ducens, nam pater inf. X, 417 *vates.* Nouat poeta hoc, quod Campanorum ducem facit: nam alias eius memoria ad Faliscos spectat. cf. Ouid. Fast. IV, 73. 74. *rapit Turno,* nota elegantia, quam mox et Tacitus aliique sunt sequuti, pro adducit. Proprie vim et festinationem innuit. *Aurunci* vltra Lirim, in Campania, montium iuga, *Sidicini* camporum planitiem tenuisse dicuntur poetae, nam *aequora* nulla alia sunt, quam camporum. cf. 739. *Vulturnus vadosus,* saltem nonnullis in locis, forte sub egressum in mare. Alias *rapax, celer, sonorus,* poetis est; nomen quoque a vulture ductum. *Saticulus:* Saticula, Campaniae vrbs, vnde Saticulani: ad priscos Ausones vrbs refertur. 730 *aclidas,* seu *aclydas,* ipse Virgilius satis declarat,

Tela; sed haec lento mos est aptare flagello.
Laeuas caetra tegit; falcati comminus enses.
Nec tu carminibus nostris indictus abibis,
Oebale, quem generasse Telon Sebethide nympha
Fertur, Teleboum Capreas quum regna teneret
Iam senior; patriis sed non et filius aruis
Contentus, late iam tum ditione premebat
Sarrastis populos, et quae rigat aequora Sarnus, [nae,
Quique Rufras Batulumque tenent atque arua Celen-
Et quos maliferae despectant moenia Abellae:
Teutonico ritu soliti torquere cateias;

Tegmina

clarat, iacula fuisse, *flagello*, amento, h. e. loro, aptata, illigata, quae emitti et retrahi possent. Mox *falcati cominus enses* sc. armant, ex antec. *tegunt*; sed simplicius est accipere: *f. enses* ipsis sunt *cominus*, quoties cominus pugnatur.

733 *Teleboae*, relicta Tapho, quae vna ex Echinadibus insulis Acarnaniae obiectis erat, *Capreas* occupasse dicuntur. Rex eorum *Telon*, ex Nympha Sebethi fluuii ad Neapolin filia suscepit *Oebalum*, qui in continente loca circa Sarnum in Hirpinis et in extrema Campania occupauit. Qua fama haec acceperit Maro, nunc non constat; Sed Silius et Statius eum sequuntur.

735 *Capreas, Teleboum regna*, insulam, quam Teleboae incoluisse dicuntur. 738 *Sarrastes*, Sarni fl. (quem olim Sarrum pronuntiatum esse apparet) accolae: *aequora* camporum: vt v. 729. 740 *quos despectant m.* videtur altum in monte situm habuisse hoc oppidum, vnde prospectus erat in agros et camporum planitiem. Alias *Auellana nux* huic vrbi nobilitatem fecit. 741 *Cateia*, teli genus, hoc loco Teutonibus tributum, quo nunc Sarrastes et Hirpini vtuntur. E Virgilio Valerius et Silius eam repetierunt. Vocem Celticam esse, quae omnino longius hastae genus designet, docuere viri docti. Mox suberis cortex recens

de-

Tegmina quis capitum raptus de subere cortex,
Aerataeque micant peltae, micat aereus ensis.
Et te montosae misere in proelia Nersae,
Vfens, insignem fama et felicibus armis:
Horrida praecipue cui gens, adsuetaque multo
Venatu nemorum, duris Aequicula glebis.
Armati terram exercent, semperque recentis
Conuectare iuuat praedas, et viuere rapto.
Quin et Marrubia venit de gente sacerdos,
Fronde super galeam et felici comtus oliua,
Archippi regis missu, fortissimus Vmbro:
Vipereo generi et grauiter spirantibus hydris
Spargere qui somnos cantuque manuque solebat,
Mulcebatque iras, et morsus arte leuabat.
Sed

detractus in galeam inflecti et formari debuit.

744-749 Sequuntur *Aequi*, vel *Aequiculi*, qui ad vtramque Anienis ripam habitarunt. Oppidum eorum obscurum Nersa. 746 *Aequicula* (sc. gens; nam haec iungenda; sic *Aequicula rura* Silius dixit; adiectiua forma) *duris glebis*, cui est ager asper et aratu difficilis; vnde *gens horrida et venatui dedita*. Hinc etiam rapto viuebant, cum, vnde viuerent, partum et conditum non haberent. cf. IX, 609 sq. 613.

750 *Marrubiam* gentem exquisite dixit, ab vrbe praecipua, Marrubio, pro Marsis. Ducit hos sacerdos Vmbro; cuius soror fuit Anguitia, Nympha, v. 759 memorata. Nobiles autem Marsi serpentum incantationibus: conf. Cluuer. p. 759. *Vmbronem* sacerdotem, quam regem, adducere in praelia maluit poeta, quoniam incantationem ei tribuit. *fronde — et oliua*, nota forma poetici sermonis pro fronde oliuae, qua Sacerdos ornatum caput habuit apud Volscos. 753 *grauiter spirantibus*, afflatu nocentibus. 754 *manuque.* Haerent intpp. De offis soporiferis vel herois manu ad-

Sed non Dardaniae medicari cuspidis ictum
Eualuit; neque eum iuuere in volnera cantus
Somniferi, et Marsis quaesitae montibus herbae.
Te nemus Anguitiae, vitrea te Fucinus vnda,
Te liquidi fleuere lacus.
Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello
Virbius, insignem quem mater Aricia misit,
Eductum Egeriae lucis, humentia circum

Litora,

admotis Burm. accipit. Sed res ipsa fert, vt de tactu accipiatur. Est hoc genus domandi et sopiendi angues satis notum, quod manuum contactu fit. cf. Plin. VII, 2. Etiam Silius in loco ex nostro expresso VIII, 501: *tactuque domare venena* h. serpentes venenosos. Idem I, 411, 412: *nec non serpentes diro exarmare veneno Doctus Atyr, tactuque graves sopire chelydros.* adde III, 302 et ibi not. 756 Suauis haec rei serius gestae anticipatio, vt et mox orationis conuersio v. 759. 760; vtraque tamen iam in Homero obuia. cf. Il. β, 858 sqq. Aliorum imitationes collegit Cerda; occurrunt passim alia. *in vulnera* docte poetae dicunt, pro ad vulnera sananda. *Fucinus lacus* inter Apenninorum montium iuga: ad quem *lucus Anguitiae* fuit.

761 sqq. In nemore Aricino Diana peregrino more culta, quem Scythicum esse ediderunt veteres. In eodem templo *Virbius* heros indigena diuino honore habitus. Hunc Hippolytum, Thesei f., interpretati sunt alii, a Diana ex inferis reductum et in hoc luco collocatum. v. Ouid. Met. XV, 532 sqq. At Maro Hippolyti filium facit Virbium, ex Aricia Nympha susceptum. *pulcherrima bello* iungunt interpp. Ergo erit insignis, clara, conspicua, ex καλός. Praestat forte: *ibat bello*, ad bellum; multo tamen magis malim iungere tertio loco *bello insignem*: ne *insignem* nudum frigeat. *Egeriae* fons et *lucus*, in quo educatus fuit Virbius, ad Ariciam est; alius vulgo narratur prope Romam ad portam Capenam, vbi Egeriae domus,

an-

Litora, pinguis vbi et placabilis ara Dianae.
Namque ferunt fama Hippolytum, poſtquam arte nouercae
Occiderit, patriasque explerit ſanguine poenas
Turbatis distractus equis, ad ſidera rurſus
Aetheria et ſuperas coeli veniſſe ſub auras,
Paeonls reuocatum herbis et amore Dianae.
Tum Pater omnipotens, aliquem indignatus ab vmbris
Mortalem infernis ad lumina ſurgere vitae,
Ipſe repertorem medicinae talis et artis
Fulmine Phoebigenam Stygias detruſit in vndas.
At Triuia Hippolytum ſecretis alma recondit
Sedibus, et nymphae Egeriae nemorique relegat:
Solus vbi in ſiluis Italis ignobilis aeuum
Exigeret, verſoque vbi nomine Virbius eſſet.
Vnde etiam templo Triuiae lucisque ſacratis
Cornipedes arcentur equi; quod litore currum

Et

antrum ſub Auentino, locus congreſſus cum Numa. — *humentia littora*, ad lacum Aricinum, vbi ara Dianae ſeu templum. 765-769 *arte nouercae*, dolo, τέχνῃ Phaedrae. *explerit ſanguine poenas*, noue dixit, vt exſoluere, exhaurire, dare, quantum imperatum eſt, morte luere. — *turbatis* pro conſternatis. — *ad ſidera r.* ornate pro reuixiſſe. *Paeoniis herbis* ſimpl. pro medicantibus, medicis, a Paeone deorum medico, Apolline. Il. ε, 401. Παιών, Παιώνιος. De Aeſculapio Phoebi f. a Ioue fulmine percuſſo obuia eſt fabula. 775 *relegat*, legat, mandat, tradit, commendat. Alii *relegat ad nemus*, ſegregat: vt Ge. III, 212: *tauros procul atque in ſola relegat Paſcua.* Tum *ignobilis*, in bonam partem, vtpote in ſeceſſu et ſolitudine, placide adeo et tranquille: alias *ignobile aeuum* effertur. 778 Religioſus igitur erat mos, vt ad lucum curru vehi

neſas

Et iuuenem monstris pauidi effudere marinis.
Filius ardentis haud secius aequore campi
Exercebat equos, curruque in bella ruebat.
Ipse inter primos praestanti corpore Turnus
Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est:
Cui triplici crinita iuba galea alta Chimaeram
Sustinet, Aetnaeos efflantem faucibus ignis;
Tam magis illa fremens, et tristibus effera flammis,
Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae.
At laeuem clipeum sublatis cornibus Io

Aur*

nefas esset. Caussa ab Hippolyti fortuna arcessitur. 781 *haud secius*, etsi equi a luco parentis arcebantur, haud minus tamen filius eos agitabat.

783 sqq. De Turno eiusque origine v. sup. VII, 371. 372. *vertitur* docte ad animi corporisque vigorem designandum; mouet, agit se, pro incedit: vt τρέφεσθαι. *supra est*, ὑπερέχει. Comparant intpp. Il. β, 226. 227. Mox in 785 sq. manifeste vestigiis Homeri insistit, ornatis sane verbis, sed vt rei miraculo fidem parum faciat. Nam Il. ε, 4 sqq. Diomedis galea aerea, clipeus et thorax, in sole coruscans, non male ignem effundere narratur; idemque, etsi paullo magis in miraculum conuersum, tribuit Achillis galeae Iliad. σ, 205 sqq. Virgilius expressit eum locum lib. X, 270 sqq., hic vero etiam auxit prodigium, vt, cum galea, Chimaera ornata, furente in praelio Turno, inter motus rapidos et multiplices multo magis coruscet, vt, inquam, Chimaeram, quo magis pugna exardescat, eo magis flammas spirare dicat. Hoc monere satius erat, quam inani reprehensione vel laude locum atterere, quod Scaliger quoque facit Poet. lib. V c. 3. p. 228 ed. 1561 impugnans Macrob. V, 13 extr. — Est autem *galea crinita triplici iuba*, ἔχουσα τρεῖς λόφους, quam τρυφάλειαν dictam volunt pro τριφάλεια. 789 sq. In clipeo expressa Io cum Inacho: nam ab hoc ducebat

genus

Auro insignibat, iam saetis obsitâ, iam bos,
Argumentum ingens, et custos virginis Argus,
Caelataque amnem fundens pater Inachus vrna.
Insequitur nimbus peditum, clipeataque totis
Agmina densentur campis, Argiuaque pubes,
Auruncaeque manus, Rutuli, veteresque Sicani,
Et Sacranae acies, et picti scuta Labici:
Qui saltus, Tiberine, tuos, sacrumque Numici
Litus arant, Rutulosque exercent vomere collis,
Circaeumque iugum; quis Iuppiter Anxurus aruis
Praesidet, et viridi gaudens Feronia luco;

Qua

genus Turnus sup. v. 371 sq. *sublatis cornibus Io* ornate pro Io cornuta. Male pro ablatis, demtis, Cerda et alii. Locum perquam similem laudant intpp. ex Europa, quod Moschi est Idyll. II v. 43. 44. *nimbus peditum* νέφος πεζῶν Iliad. δ, 274 et al. *Argiua pubes:* pertinet ad originem Turni et colonos Argiuos, qui cum Danae ad Italiam venerant. *Aurunci* h. l. sunt qui cis Lirim habitabant. — *Sicanos* int. reliquias Sicanorum, quae ad Tiberim in Rutulorum finibus consedisse videntur. conf. XI, 317. — *Sacranas acies* confidenter satis definire non licet. Ardeatium fuisse dicuntur, dicti seu a vere sacro, cum graui pestilentia laborantes Ardeates ver sacrum diis vouissent, a quo illi orti; seu quod genus hominum fuit Matri Deum sacratum. Prius Festi auctoritas, posterius Silii versus VIII, 417, firmare videtur. *sacrumque Numici Littus:* proprie ipse Numicius amnis sacer, δῖος. *Anxur* Volscorum nomine Iupiter appellatus, pueri forma in numis occurrit; vt adeo cum Veioue comparari possit, de quo Ouid. Fast. III, 437 sq. Idem vrbi Anxuri, mox Tarracinae, nomen dedisse videtur: cuius ager h. l. per arua, *queis Iupiter Anxurus praesidet*, declarantur. Ad tertium inde lapidem *Feroniae lucus*, fons et templum. Fuit ea ex diis Latii Indigetibus,

mox

Qua Saturae iacet atra palus, gelidusque per imas
Quaerit iter vallis atque in mare conditur Vfens.
Hos ſuper aduenit Volſca de gente Camilla,
Agmen agens equitum et florentis aere cateruas,
Bellatrix: non illa colo calathisue Mineruae
Femineas adſueta manus; ſed proelia virgo
Dura pati, curſuque pedum praeuertere ventos.
Illa vel intactae ſegetis per ſumma volaret
Gramina, nec teneras curſu laeſiſſet ariſtas;
Vel mare per medium, fluctu ſuſpenſa tumenti,
Ferret iter, celeris nec tingueret aequore plantas.

Illam

mox modo inter Nymphas relata, modo cum Iunone comparata et pro Iouis Anxuris coniuge habita. Quae Dionyſ. recitat lib. II, 49 p. 113 et lib. III, 32, Graecanicae argutiae ſunt. — *Satura palus* circa Vfentem amnem, ad paludes Pomtinas ſpectaſſe videtur, quae, viginti trium vrbium ſolo occupato, tamen olim non tam late per agrum Pometinum, ac nunc, patebant. v. Cluuer. p. 1003. cf. Silius VIII, 282 ſq.

803 De Camilla v. inf. XI, 535 ſqq. Pentheſileae exemplo eam poetae ingenio eſſe ſubnatam nullus dubito. *florentes aere cateruas* h. ſplendentes, fulgentes. Seruius notauit Ennii et Lucretii exemplo hoc factum. Sane locus, quem laudat e Lucretio (lib. V, 1441), vbi *mare florere nauibus* dicitur, non tam commodus erat quam alter lib. IV, 452: *Bina lucernarum florentia lumina flammis.* Sic τὸ ἄνθος, ἄνθεμον, de fulgore auri. Vnde Pind. O. II, 130: ἄνθεμα χρυσοῦ φλέγει. 806 *ſed adſueta pati praelia dura*, virgo cum eſſet, etc. — Velocitatis denotationem v. 808 ſqq. temere reprehendunt viri docti. Nec illa vtique conuenit noſtris ſenſibus; ſed, cum Maro ea vteretur, a vetuſtate quaſi per manus erat tradita; expreſſit enim Iliad. υ, 226-229 de equabus Erichthonii. Similiter de Euphemo Apollon. I, 179 ſq. Alios, in primis Virgilii, imitatores

res

Illam omnis tectis agrisque effusa iuuentus
Turbaque miratur matrum, et prospectat euntem,
Adtonitis inhians animis: vt regius ostro
Velet honos laeuis humeros, vt fibula crinem
Auro internectat; LycIam vt gerat ipsa pharetram,
Et pastoralem praefixa cuspide myrtum.

res v. ap. Cerdam et al. *Ferret iter*, docte, vt *f. pedes.*

812 sq. Ornate, quae simpliciter Homerus dederat: τὸν δ' ἄρα πάντες λαοὶ ἐπερχόμενον θηεῦντο Od. β, 13: ρ, 64. In reliquis argutantur intpp. *vt regius o.* sc. apud se reputans, et cum miratione memorans, vt.

814 Indutam illam puta chlamyde purpurea; is est *regius honos*. Accipio *fibulam* de acu: et *Lyciam* dixit pharetram, vt solent poetae praestantius genus designare: sic *arcus Cretici*. *E myrto* hastilia v. Ge. II, 447, et *pastoralis myrtus* de iaculo, quo pastores vtuntur.

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS
LIBER OCTAVVS

ARGVMENTVM

Belli signum Turnus ex Laurenti arce proponit, Latiique totius finitimarumque vrbium sibi auxilia adiungit. Venulus quoque Argos ad Diomedem mittitur, vt eum periculi similitudine ad belli societatem impellat — 17. Quibus rebus permotus Aeneas, copiarumque suarum paucitati diffidens, Tiberini monitu, aduerso flumine in ea loca subuehitur, in quibus postea Roma condita fuit: Euandrique regis, qui, ex Arcadia profugus, in Palatino monte oppidum nomine Pallanteum condiderat, auxilium implorat — 100. Euander Aeneam, aduentus eius caussa cognita, benigne hospitio excipit; sacrisque Herculis, quibus tum intentus erat, adhibitum, caussam a Caci nece repetitam — 185-267 et ritus sacrificii edocet, locaque eius tractus nobiliora obiter hospiti recenset — 310-369. Postridie Aeneas, equitum quadringentorum subsidio adiutus, quibus praeerat Pallas, vnicus Euandri filius, partem copiarum secundo flumine ad suos remittit; ipse cum reliquis Agyllam, florentissimam Tyrrhenorum ciuitatem, petit: cui cum Mezentio, quem ob intolerandam crudelitatem regno expulerat, interneciua odia intercedebant — 454-519. Interim Vulcanus, vxoris blanditiis adductus, priuigno suo arma fabricatur — 370-453, eademque a Venere ad Aeneam deferuntur: qui armorum pulchritudine delectatus, cum cetera omnia tum clypeum inprimis, qui res a posteritate sua strenue gerendas habebat depictas, studiose admiratur — 520 ad f.

Vt belli signum Laurenti Turnus ab arce
Extulit, et rauco strepuerunt cornua cantu;

Vtque

Etiam hic liber bello parando consumitur, in primisque auxiliis arcessendis, cum Turnus per legatos Diomedem, Aeneas Euandrum, adit. Quae res episodio viam munit elaboratissimo de Euandro, quo fabulas veteres Italiae et origines coloniae Arcadicae in Palatino monte exponit, Romanis cognitu iucundissimas. Qui autem de Aeneidis praestantia recte iudicare vult, non ex nostrorum ingeniorum et aetatis genio iudicium facere debet; id quod importunum esset, etsi plerique ita faciunt; sed id respicere animoque assequi, quam delectationem poetae carmina Romanis potissimum afferre poterant, quibus ille ea meditabatur. Iam origines Latii et Romae, ad nostrum sensum forte parum iucundae, Romanis haud dubie esse debuerunt cognitu grauissimae: et qui delectationem, quae inde capi potest, aestimare vult, ante omnia ipsis illis originibus accurate cognoscendis et enodandis operam impendat necesse est. Quod idem vt faciat, tanto magis interpreti incumbere, recte aliquis iudicet. Succedit aliud episodium de armis et clipeo Aeneae, quod et ipsum ad Romanorum studia comparatum esse manifestum fit.

1 Mira res videri debet, potuisse Turnum in aliena regia bellum instruere et copias parare. Talia animaduertere et poetam reprehendere in promtu est. Sed poeta ad priscas aetates singula componere et adornare debuit, non ad sua nec ad nostra tempora. In regnis istis antiqui aeui summa rerum erat apud populum: eiusque voluntatem seu impetum exsequebatur rex. Bellum aduersus Troianos plebis studiis susceptum erat, renitente frustra Latino; tandemque, quod senectutis infirmitas et solitudo suadere poterat, rerum summam prorsus derelinquit: *Nec plura loquutus Sepsit se tectis rerumque reliquit habenas* VII, 600; et, cum Ianus esset referandus, Latinus *foeda refugit ministeria et caecis se condidit vmbris.* Itaque Turnus succedere in partes Latini debuit: quo assumto in carminis

Vtque acris concussit equos; vtque inpulit arma:
Extemplo turbati animi, simul omne tumultu
Coniurat trepido Latium, saeuitque iuuentus
Effera. Ductores primi Messapus et Vfens,
Contemtorque deum Mezentius, vndique cogunt
Auxilia, et latos vastant cultoribus agros.
Mittitur et magni Venulus Diomedis ad vrbem,

Qui

minis argumentum nactus est heroem, quem ornaret poeta, et quem Aeneae opponeret. Sed principium libri parum splendere mihi videtur; nec aliud quicquam est, quam otiosa repetitio eorum, quae iam satis ex libro superiore constabant. Debebat poeta procedere a v. 9 *Mittitur et magni Venulus Diomedis ad vrbem.* In belli signo, vexillo, ex arce prodendo, Romanum morem adumbrasse videri potest, qui in comitiis superstes mansit, vt vexillum in arce tolleretur, sed puto argutius hoc quam vere dici. *signum* puto per ipsa illa *cornua* vs. alt. explicari. Sic sup. VII, 513: *Pastorale canit signum cornuque recurvo Tartaream intendit vocem.*

3 Simplicissimum est de apparatu bellico accipere: vbi Turnus equos et arma excitauit, in medium produxit: extemplo totum Latium ad bellum est inflammatum. Nam *simul* simpl. est copula. *concussit*, concitauit adhuc otiosos. — *impulit*, mouit, adeoque manu tractauit et protulit. Nam *impellere arma* de percussione clipeorum accipere durum esse arbitror. Seruius autem pro more suo argutatur, dum ad ancilia commoueri solita refert; nec *arma* pro peditibus h. l. dici posse videntur. De Messapo copias ex Etruriae vrbibus adducente lib. VII, 691 de Vfente 745 et de Mezentio 647 sq. iam memorauerat poeta.

9 sqq. Ad Diomedem, qui auxilia petant, mittuntur, propter communem originem Graecam, quae Turno tribuitur. v. sup. ad VII, 367 sqq. Quae huius legationis fortuna fuerit, infra videbimus XI, 226 sq. Diomedis autem in eos, qui Troia capta profugerant, eiusque irae se subduxerant,

Qui petat auxilium, et, Latio consistere Teucros,
Aduectum Aenean classi, victosque Penatis
Inferre, et fatis regem se dicere posci,
Edoceat, multasque viro se adiungere gentis
Dardanio, et late Latio increbrescere nomen.
Quid struat his coeptis, quem, si Fortuna sequatur,
Euentum pugnae cupiat, manifestius ipsi,
Quam Turno regi, aut regi adparere Latino.
Talia per Latium: quae Laomedontius heros
Cuncta videns magno curarum fluctuat aestu;
Atque animum nunc huc celerem, nunc diuidit illuc,
In partisque rapit varias, perque omnia versat.
Sicut aquae tremulum labris vbi lumen aënis
Sole repercussum, aut radiantis imagine Lunae,

Omnia

rant, inflammatus esse debebat animus. *Venulum* ex antiqua fama adsciuit poeta, quantum ex Seruio colligo. — *vrbs Diomedis* Argyripa est, v. inf. XI, 246: *et Aeneam dicere, se posci regem fatis*; sup. VII, 272: *Hunc illum poscere fata Et reor* etc. vocabulo de fatis proprio lib. V, 707: VII, 584. 16 *ipsi*, Diomedi, qui iam antiquus eius sit hostis.

20 De verbis cf. sup. IV, 285. 286. At comparatio, vt omnes viderunt, sublecta est Apollonio Rhodio III, 754 sq. ornata a Marone; nisi quod motae aquae caussa ex infusione recens facta in Graeco poeta non desideratur: *ὕδατος — τὸ δὴ νέον ἠὲ λέβητι Ἠέ που ἐν γαυλῷ κέχυται.* add. Lucretii locus IV, 212. Laudata comparatio multis, etiam Lowthio de sacra poesi Hebraeor. prael. XII p. 238, quippe in qua obseruata rerum dissimilium similitudo delectet. Nec tamen minus delectat ea propterea, quod animi status et affectio re sub oculorum intuitum cadente praeclare expressa est: id quod genus comparandi suauissimum est. Aliam comparationem Homeri, cum fluctibus e diuersorum ventorum lucta suspensis,

Iliad.

Omnia peruolitat late loca, iamque ſub auras
Erigitur, ſummique ferit laquearia tecti.
Nox erat; et terras animalia feſſa per omnis
Alituum pecudumque genus ſopor altus habebat:
Quum pater in ripa gelidique ſub aetheris axe
Aeneas, triſti turbatus pectora bello,
Procubuit, ſeramque dedit per membra quietem.
Huic deus ipſe loci fluuio Tiberinus amoeno
Populeas inter ſenior ſe adtollere frondis
Viſus; eum tenuis glauco velabat amictu
Carbaſus, et crinis vmbroſa tegebat arundo;
Tum ſic adfari, et curas his demere dictis:

O

Iliad. ξ, 16 ſqq. conferant ſtudioſi. In *imagine Lunae* argutantur interpretes: eſt ea pro ipſa Luna, cuius ſane imago in aquae ſuperficiem incidit ab eaque redditur. Alius, nec magis feliciter, poſſit verba *ſub auras* calumniari, cum ſequantur *laquearia tecti*. Compara Silium VII, 142 ſqq.

26 ſqq. Iterum per nouum viſum fatalis rerum ordo declaratur: vide ſup. T. I p. 375 ſqq. Noctis declaratio magnam ſuauitatem habet; Copioſiorem ornatum ſup. IV, 522 ſqq. attulerat: vbi Apollonii Rhodii veſtigia animaduertebamus. Nuper in Lexico Homerico alterius Apollonii p. 490 etiam illi Alcmanem praeiuiſſe vidimus: *εὕδουσι δ' ὀρέων κορυφαὶ* etc. Sub dio Aeneas obdormiit, *ſeramque dedit per membra quietem:* ducta loquendi forma ex altera, qua *ſomnus didi per corpus*, *ſpargi per membra*, dicitur. Monemus hoc, quod plerique verba tenent, cauſſas ſermonis ignorant.

31 *deus loci*, *ἐπιχώριος θεός*. Ripa Tiberis populis eſſe debuit praetexta: quod nunc aliter ſe habere audimus: ſed cf. inf. 95. 96 et VII, 29 ſqq. 33 *tenuis carbaſus glauco amictu*, glauca palla carbaſina humeris vel femori fluuiorum iniecta, etiam in ſignis veterum. Imitatorem verboſum Claudianum vide in Paneg. O-

O ſate gente deum, Troianam ex hoſtibus vrbem
Qui reuehis nobis, aeternaque Pergama ſeruas,
Exſpectate ſolo Laurenti aruisque Latinis;
Hic tibi certa domus; certi, ne abſiſte, Penates;
Neu belli terrere minis. Tumor omnis et irae
Conceſſere deum.
Iamque tibi, ne vana putes haec fingere ſomnum,
Litoreis ingens inuenta ſub ilicibus ſus,
Triginta capitum fetus enixa, iacebit;
Alba, ſolo recubans, albi circum vbera nati.
Hic locus vrbis erit, requies ea certa laborum:
Ex quo ter denis vrbem redeuntibus annis
Aſcanius clari condet cognominis Albam.
Haud incerta cano. Nunc qua ratione, quod inſtat,

Expe-

lybr. (I, 214 ſqq.). Adde de VI Conſ. Honorii (XXVIII, 163 ſqq.). 36. 37 idem orationis color, qui in illis: *Ilium in Italiam portans*: ſua ſtirpe et Penatibus ſacrisque adductis cum reliquiis Troianorum. *reuehis* autem propter ſtirpem Dardani fabuloſam ex Italia, v. ſup. III, 167 ſq. 38 *exſpectate* propter deorum vaticinia, vide v. 12. VI, 687. Nempe *exſpectata* dicuntur quae ſunt praedicta, vt in libris ſacris paſſim; eadem dicuntur *debita*. 41 *Conceſſere* h. reſederunt. Non audiendi Intpp. vett. et recent.

42 Hoc oſtentum iam Helenus vates praedixerat lib. III, 388 ſqq. vide inf. v. 81 ſq. 46-48 Non ſatis expoliti verſus: *Hic erit locus vrbis — ex quo vrbem condet Aſcanius.* Nec tamen iis careas, nec vno nec omnibus. *Ex quo:* ἐξ οὗ pro, ὅτε, quando; durius eſſet, ſi acciperes: ſecundum quod portentum: *clari cognominis* ab alba ſue nominatam; cuius ſignum Lauinii oſtendebatur (Varro R. R. II, 4, 18), vnde Albae Longae conditores profecti ſunt, cum ſacello in eo loco, vbi ſus inuenta, condito: Dionyſ. I, 57.

51 ſqq.

Expedias victor, paucis, aduerte, docebo.
Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
Qui regem Euandrum comites, qui signa secuti,
Delegere locum, et posuere in montibus vrbem,
Pallantis proaui de nomine Pallanteum.
Hi bellum adsidue ducunt cum gente Latina;
Hos castris adhibe socios, et foedera iunge.
Ipse ego te ripis et recto flumine ducam,
Aduersum remis superes subuectus vt amnem.
Surge age, nate dea; primisque cadentibus astris
Iunoni fer rite preces, iramque minasque
Supplicibus supera votis. Mihi victor honorem
Persolues. Ego sum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas, et pinguia culta secantem,

Caeru-

51 sqq. Euander, cum matre Carmenta seu Nicostrata, ex Arcadia profectus, Pelasgos suos in loca circa Tiberim adduxit, et in monte, qui inde Palatinus dictus, oppidum Pallanteum, mox Palantium et Palatium appellatum, condidit. Fuerat iam in Arcadia Pallantium pagus: et inter proauos Pallas, a quo hi Arcades orti dicuntur poetae: *genus a Pallante*, h. Pallantis progenies. Idem nomen filio Euandri impertitum. conf. Dionys. I, 31 sqq.: Ouid. Fast. I, 469 sqq.: Propert. IV, 1. In Euandro potuisset poeta omnia ad maiorem admirationem struere et parare. Euander gente Pelasgica oriundus vix videbatur bonae spei aç fiduciae locum relinquere Troianis, si repente in eum incidissent. Sed poetae placuit alia ratio, vt per somnum haec denuntiaret, vtque, propter Latinorum in aduenas Arcadas odia, communi periculi metu Troianos et Arcades in foedus et societatem adduceret. cf. inf. 129 sqq. 53 *in montibus*; ne arguteris; est *in monte* Palatino: et v. 57 *ripis*, intra ripas, alueo; *recto flumine*, recto fluminis itinere. 59 *primisque ca-*

 den-

Caeruleus Thybris, coelo gratiſſimus amnis.
Hic mihi magna domus, celſis caput vrbibus, exit.
Dixit, deinde lacu Fluuius ſe condidit alto,
Ima petens. Nox Aenean ſomnusque reliquit.
Surgit, et, aetherii ſpectans orientia Solis
Lumina, rite cauis vndam de flumine palmis
Suſtulit, ac talis effundit ad aethera voces:
Nymphae, Laurentes Nymphae, genus amnibus vnde
Tuque, o Thybri tuo genitor cum flumine ſancto, [eſt,
Adcipite Aenean, et tandem arcete periclis.
Quo te cumque lacus, miſerantem incommoda noſtra,
Fonte

dentibus aſtris, h. ſub primum diluculum; nam poetis ſidera curſu noctis exacto occidere dicuntur. cf. II, 8. 9. *Iunoni fer rite preces*, quod idem Helenus ſedulo monuerat lib. III, 435 ſqq., vt videas poetam ſibi conſtare. 64 *Caeruleus.* Atqui flauus eſt Tiberis, et luteus, vt ſatis notum. Scilicet nunc deo communem fluuiorum naturam dat. *coelo gratiſſimus*, θεοφιλής. 65 Circa has easdem oras ſurget aliquando magna vrbs, Roma. Quod in vaticiniis facere mos eſt, res futura effertur tamquam praeſens, *exit* pro *exibit.* — *celſis caput vrbibus*, nota illa poetica oratio, pro: *caput vrbium.* Tum ea vrbs, dicta *domus* dei Tiberini, quatenus ille in ea conſecrabitur et vt deus coletur. Sic facile componuntur turbae interpretum, quas hic commemorare nil attinet. cf. Burm. Mox *lacus* l. pro profundo ſeu fundo fluuii, adeoque pro ipſo amne, vel doctius pro fonte: ſi mox v. 75 comparas.

67 ἐμὲ δὲ γλυκὺς ὕπνος ἀνῆκεν Hom. 69 *rite c.* tamquam precaturus. Nihil aliud. 71 *genus amnibus vnde eſt:* quatenus Nymphae fontium, qui fluuios faciunt, ſunt deae. Alias poetae aliter. *arcete periclis* h. l. liberate, finem laborum facite. 74. 75 quocunque loco fontem habes. Expreſſit Statius IV Theb. 832: *quacunque domo gelida ora reſoluit* etc. *lacus* v. v. 66.
Sedes

Fonte tenet, quocumque ſolo pulcherrimus exis;
Semper honore meo, ſemper celebrabere donis,
Corniger Heſperidum fluuius regnator aquarum.
Adſis o tantum, et propius tua numina firmes.
Sic memorat, geminasque legit de claſſe biremis,
Remigioque aptat; ſocios ſimul inſtruit armis.
Ecce autem, ſubitum atque oculis mirabile monſtrum,
Candida per ſiluam cum fetu concolor albo
Procubuit, viridique in litore conſpicitur ſus:
Quam pius Aeneas tibi enim, tibi, maxuma Iuno,
Mactat, ſacra ferens, et cum grege ſiſtit ad aram.
Thybris ea fluuium, quam longa eſt, nocte tumentem
Leniit, et tacita refluens ita ſubſtitit vnda,
Mitis vt in morem ſtagni placidaeque paludis
Sterneret aequor aquis, remo vt luctamen abeſſet.
Ergo iter inceptum celerant rumore ſecundo;

Labitur

Sedes ac regia fluuiorum in fontibus eſt: cf. ad Ge. IV, 319. Propter aquas in fonte collectas et ſcaturientes *lacus fontis*, vt *ſtagna fontis*, dici poteſt. Inde nunc: quicunque fons tenet te, mutatum in: quaecunque fontis aquae, et hinc, quocunque fonte aqua ſeu lacus tenet te. 75 ad formam Odyſſ. λ, 237. 238 ſtructus eſt. 78 *tua numina*, tuum monitum per ſomnum. 80 *armis* proprie. cf. v. 93.

81 vide modo ad v. 42. Copia orationis in v. 82. 83 parum placet: *Candida — concolor cum fetu albo*; *Procubuit — conſpiciturque — per ſiluam — in littore*. Mox 84 *enim* aſſeueratiue, vt *vero*, pro *vtique*, *σοί γε δή*. nec vacat, quod putant grammatici. 87 Poteſt ſane iungi: *ita vt*. Sed magis poeticum, *ita ſubſtitit:* eo modo, ſic vt erat, cum ita factum eſſet. fere ſic I, 226. 227. Sequitur: *vt* adeo *mitis* etc.

90 *rumore ſecundo*; optime ſecundum Guellium et Gronou. Obſſ. II, 17, quibus

Dona-

Labitur vncta vadis abies; mirantur et vndae,
Miratur nemus infuetum fulgentia longe
Scuta virum flunio pictasque innare carinas.
Olli remigio noctemque diemque fatigant,
Et longos fuperant flexus, variisque teguntur
Arboribus, viridisque fecant placido aequore filuas.
Sol

Donatus praeiuit, interpretabimur de murmure aquae carina et remis percuffae, qua nauis a puppi propellitur, adeoque omnino de motu aquae *fecundo*, profpero; inf. X, 687: *Labitur alta fecans fluctuque aeftuque fecundo*; vt fit dictum pro: *curfu fecundo*; etfi adverfo amne. Cic. de Diu. I, 16 e vetere poeta: *Soluere imperat fecundo rumore adverfaque aui*, et Aufon. Mofella v. 22: *interlabentis tacito rumore Mofellae.* Ex ceteris rationibus faltem illa tolerabilis eft, vt feu de celeufmate remigum accipiatur, feu de plaufu et acclamationibus fociorum bona vota facientium, vt V, 338. Forte melius diftinguitur: *celerant: rumore fecundo Labitur vncta vadis abies.* v. 91 *vnctam* pice *abietem* ab Ennio accepit. 93 *carinas pictas* v. ad V, 663. 94 *remigio noctemque diemque fatigant*; non: fe, quod profaicum effet; fed eft epica audacia. *Coelum clamore*, *filuas venatu* (IX, 605,) *niuem curfu*, *amnem remis*, *fatigare*, paffim in poetis occurrit. Eft fcilicet, quod fatis conftat, proprie *fatim agere*, valde, crebro mouere, tractare, agitare, adeoque omnino in re aliqua verfari, vel eam frequentare. cf. fup. ad Aen. I, 280. Sic *Martem fatigant* VII, 582, h. flagitant. inf. IX, 605 *filuas fatigat* h. pererrat. Simili modo *quatere, mouere, impellere filuas, exercere.* Porro poetae tempori tribuunt tamquam actum ab eo id, quod in tempore fit: Sic *noctem produci, diem frangi*, adeoque etiam *fatigari* dicunt; X, 807 *diem exercere.* Propertius lib. IV Eleg. 11, 77: *Sat tibi fint noctes, quas de me, Paulle, fatigas.* Redit vtique forma haec tandem eo, vt *fatigare* fit *confumere, exigere.* 96 *placido aequore*, alueo fluuii, *fecant filuas*, nauigant inter ripas
filuis

Sol medium coeli conſcenderat igneus orbem,
Quum muros arcemque procul ac rara domorum
Tecta vident; quae nunc Romana potentia coelo
Aequauit; tum res inopes Euandrus habebat.
Ocius aduertunt proras, vrbique propinquant.
Forte die ſollemnem illo rex Arcas honorem
Amphitryoniadae magno diuisque ferebat
Ante vrbem in luco. Pallas huic filius vna,
Vna omnes iuuenum primi, pauperque ſenatus,
Tura dabant; tepidusque cruor fumabat ad aras.
Vt celſas videre rates, atque inter opacum
Adlabi nemus, et tacitis incumbere remis:
Terrentur viſu ſubito, cunctique relictis

Con-

ſiluis conſitas. Nimis acute Seru. et alii: ſecant imagines nemorum, quae in pellucida fluuii ſuperficie apparebant. 97 Ἦμος δ' Ἠέλιος μέσον ὐρανὸν ἀμφιβεβήκει Il. 9, 68 et al.

102 ſqq. Egregia carminis oeconomia, qua belli cum Latinis geſti argumento per ſe tenui et pauperi copiam rerum et narrationum conciliat poeta. Offendit Aeneas Euandrum ſua ſacra facientem Herculi; rerum ſpecies obiicitur auguſta religionibus, et hominum ſaeculique ſimplicitate placens. Eadem v. 185 ſqq. adducit epiſodium de caeſo ab Hercule Caco, tamquam ſacri inſtituti cauſſa et origine. Obuerſatum eſſe in omnibus his poetae animo locum Odyſſ. V, 32 ſqq., vbi Telemachus in Neſtorem ſacra facientem incidit, negari nequit; etiam ex Piſiſtrato Neſtoris filio Pallas ſubnatus. Ad talia attendendum eſt ei, qui de ſex poſteriorum Aeneidis librorum praeſtantia et de poetae ingenio pronuntiare vult; ne argumenti inopia fraudi ſit ingenio et arti poetae. 103 Herculi cum ceteris diis. v. Seru. 105 *pauper ſenatus.* Explicuit Silius I, 609 *caſtaque beatos Paupertate Patres.* conf. eund. VI, 631 ſqq. 108

tacitis

Confurgunt menfis. Audax quos rumpere Pallas
Sacra vetat, raptoque volat telo obuius ipfe;
Et procul e tumulo: Iuuenes, quae cauffa fubegit
Ignotas tentare vias? quo tenditis? inquit.
Qui genus? vnde domo? pacemne huc fertis, an arma?
Tum pater Aeneas puppi fic fatur ab alta,
Paciferaeque manu ramum praetendit oliuae:
Troiugenas ac tela vides inimica Latinis;
Quos illi bello profugos egere fuperbo.
Euandrum petimus. Ferte haec et dicite, lectos
Dardaniae veniffe duces, focia arma rogantis.
Obftupuit tanto percuffus nomine Pallas:
Egredere o, quicumque es, ait, coramque parentem
Adloquere, ac noftris fuccede penatibus hofpes.
Excepitque manu, dextramque amplexus inhaefit.
Progreffi fubeunt luco, fluuiumque relinquunt.

Tum

tacitis remis, nullum aquarum ftrepitum facientibus. 111 *Sacra* funt h. l. eaedem quae modo *menfae*: fcilicet epulae facrae, quas, peracto iam facrificio, celebrabant, quasque mox inftaurant v. 172. 175. *vetat*, quia nefas erat eas turbari. 114 *Τίνες (κατὰ) τὸ γένος*; comparant Odyff. α, 170 et al. 115 *puppi*. Scilicet, cum v. 101 *proras aduertiffent*, vt ad littus accederent, mox naui inhibita et in puppim retroacta remisque acta puppim obuertebant littori.

117 *tela inimica Latinis*, h. fe cum Latinis bellum facientes, memorat propter v. 55: *Hi bellum affidue ducunt cum gente Latina.* Hinc quoque metus confpectis viris armatis maior effe debuit. v. 109. Grauiter et illud: *Quos illi p. e.*, cum Latini tantum nollent fedem Troianis in fuo agro concedere. 119 *ferte haec*, non ad ramum cum Seruio et aliis referendum; fed: nuntiate. 124 *dextramque amplexus inhaefit*, pro: dextram amplexus eft (ex Homeri-

Tum regem Aeneas dictis adfatur amicis:
Optume Graiugenum, cui me Fortuna precari,
Et vitta comtos voluit praetendere ramos;
Non equidem extimui, Danaum quod ductor, et Arcas,
Quodque ab ſtirpe fores geminis coniunctus Atridis;
Sed mea me virtus, et ſancta oracula diuom,
Cogna-

merico: ἔν τ' ἄρα οἱ φῦ χειρὶ), et hoc pro ſimplici: manum prehendit. Nihil amplius ad ſenſum, ſed ornate. At Burm. *dextram amplexus* et *inhaeſit* ſc. ceruice vel alia corporis parte.

127 Magna cum arte argumenta foederis iungendi repetit a cognatione tum a communi vtilitate. *cui precari,* antiquam et exquiſitam orationem captauit poeta; pro: cui ſupplicare, ἱκετεύειν. 128 *comtos* ſimpl. pro ornatos. Ineptit Seru. et in hoc et in cauſſa origineque ἱκετηρίας, quae hoc verſu deſignatur, exponenda. Mira comminiſcuntur et alii. A religione ritum ductum eſſe manifeſtum fit e vittis ſeu infulis laneis obuoluentibus ramum oleagineum, cuius vſus erat cum in ſacris tum in luſtratione et expiatione. Adeoque is, qui praeferebat, ἱκέτης, ſupplex factus, aut crimen expiare ſe et culpam deprecari velle ſymbolice et religioſe ſignificabat, aut ſimpliciter per ſacra et deos ſe ſupplicare teſtatum faciebat. Hinc omnino foederis, pacis, et legationis ſymbolum eſt factum.

130 *ab ſtirpe geminis coniunctus Atridis.* Cognationis gradus eſſe potuerunt plures, nec dici poteſt, quemnam poeta ſequutus ſit. Omnino vtrumque genus a Ioue ducebatur; tum ab Atlante; nam a ſororibus, Atlantis filiabus, et Euander et Atridae oriundi erant. Ab iisdem Atlantis filiabus, Pleïadas vocant, cognatio altera v. 134 ſqq. inter Euandrum et Aeneam deducta: Nam Dardanus Electra et Ioue natus, Euander autem Mercurii, cui Maia mater, filius perhibebatur. v. Dionyſ. I, 31. Praeclare autem et ingenioſe poeta hac generis coniunctione vtitur ad cauſſas amicitiae inter Euandrum et Troianos ferendas. 131 *mea virtus,* reſpicit illud:

Cognatique patres, tua terris didita fama,
Coniunxere tibi, et fatis egere volentem.
Dardanus, Iliacae primus pater vrbis et auctor,
Electra, vt Graii perhibent, Atlantide cretus,
Aduehitur Teucros; Electram maxumus Atlas
Edidit, aetherios humero qui sustinet orbis.
Vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
Cyllenae gelido conceptum vertice fudit;
At Maiam, auditis si quidquam credimus, Atlas,
Idem Atlas generat, coeli qui sidera tollit.
Sic genus amborum scindit se sanguine ab vno.
His fretus, non legatos, neque prima per artem
Tentamenta tui pepigi; me, me ipse, meumque
Obieci caput, et supplex ad limina veni.

Gens

illud: *non extimui*, confidentia, et animi fiducia ex meae virtutis conscientia, quam eandem confido apud te loco aliquo et auctoritate habitum iri. *Oracula diuom* a Sibylla accepta: v. VI, 96. 97. *cognati patres*, per Atlantis filias; Dardanus a Ioue et Electra, Mercurius a Ioue et Maia natus, vt modo vidimus, vtque mox disertius narrat. *coniunxere*, h. adduxere me, vt me tibi adiungere studeam.

134 *Dardanus*. cf. omnino lib. III, 167 sq. et VII, 206 sqq. 136 *aduehitur Teucros* h. ad Teucros; s. Troadem, quam Teucer tum tenebat; Dardanus ibi Dardanum vrbem condidit, Ilus autem filius Ilium; hactenus igitur poeta dicere potuit: *Iliacae primus pater vrbis et auctor*.

143-145 Praeclari versus. Hunc amo amplectorque Aeneam! Iunge: *non pepigi tentamenta tui prima per legatos neque per artem*; non prius te tentaui per legatos et callida consilia. *pangere* h. l. non est pacisci, sed figere, constituere, facere; ex eo, quod *pangi*, figi, dicuntur ea, quae decreta sunt, etiam pacta. *per artem* ad consilia cauta et callida spectare, quibus alterius

terius

Gens eadem, quae te, crudeli Daunia bello
Infequitur; nos fi pellant, nihil afore credunt,
Quin omnem Hefperiam penitus fua fub iuga mittant;
Et mare, quod fupra, teneant, quodque adluit infra.
Adcipe, daque fidem. Sunt nobis fortia bello
Pectora, funt animi, et rebus fpectata iuuentus.
Dixerat Aeneas. Ille os, oculosque loquentis
Iam dudum, et totum luftrabat lumine corpus.
Tum fic pauca refert: Vt te, fortiffime Teucrum,
Adcipio adgnofcoque libens! vt verba parentis
Et vocem Anchifae magni voltumque recordor!
Nam memini Hefionae vifentem regna fororis
Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
Protenus Arcadiae gelidos inuifere finis.

Tum

terius voluntatem vel exploramus vel captamus, quis non videat? Burm. tamen eo deuenit, vt *per epiftolam* interpretaretur. — *meum obiecti caput.* Etiam Gr. Σφὰς γὰρ παρθέμενοι κεφαλὰς Od. β, 237 et ψυχὰς παρθέμενοι Od. γ, 74 et al. cf. Quintus Cal. XII, 63. — *gens Daunia*, Rutuli, fiue a patre Turni, Dauno X, 616. 688; fiue a vetere illo Dauno Apuliae conditore, a quo ea Daunia dicta. Ad fententiam cf. v. 55 fupra.

150 *Accipe daque fidem, foedusque feri bene firmum.* Ennius Ann. I. apud Macrob. VII, 1 p. 572.

157 fqq. Hoc vero ingeniofum et elegans eft poetae commentum, quo Priamum fingit Salaminem, Hefiones fororis, Telamoni Herculis fodali nuptae, vifendae cauffa, hincque Arcadiam adiiffe, vt Euander eius notitiam habere poffet. Sane quidem, qui Homerum legerit, facile is in hoc commentum incidat, nam et is recordationem prifcorum hominum et rerum ex prifco hofpitio repetit, v. c. Iliad. γ, 205 fqq. et aliis locis, fed facere hoc debito loco ac tempore, id vero eft, quod ingenium poetae commendare debet.

160

Tum mihi prima genas veſtibat flore iuuenta;
Mirabarque duces Teucros, mirabar et ipſum
Laomedontiaden; ſed cunctis altior ibat
Anchiſes. Mihi mens iuuenali ardebat amore
Conpellare virum, et dextrae coniungere dextram;
Adceſſi, et cupidus Phenei ſub moenia duxi.
Ille mihi inſignem pharetram Lyciasque ſagittas
Diſcedens chlamydemque auro dedit intertextam,
Frenaque bina, meus quae nunc habet, aurea, Pallas.
Ergo et, quam petitis, iuncta eſt mihi foedere dextra;
Et, lux quum primum terris ſe craſtina reddet,
Auxilio laetos dimittam, opibusque iuuabo.
Interea ſacra haec, quando huc veniſtis amici,
Annua, quae differre nefas, celebrate fauentes
Nobiscum, et iam nunc ſociorum adſueſcite menſis.
  Haec vbi dicta, dapes iubet et ſublata reponi
Pocula, gramineoque viros locat ipſe ſedili;
Praecipuumque toro et villoſi pelle leonis

Adcipit

160 *veſtibat flore*, πύκασεν. A Marone ſumſerunt multi. cf. Cerda. Fundus in Homero Odyſſ. λ, 318. 319. 165 *Pheneum* (Φενεὸς eſt) poſuit priſcam Arcadiae vrbem (Il. β, 605) paſſimque in fabulis memoratam, tamquam ſedem maiorum. 166 ex noto ritu τῶν ξενείων, munerum hoſpitalium, Iliad. ζ, 219 et al., ex quorum pretio et arte tanto maior honos accreſcebat ei, qui ea acceperat. 171 *opibusque.* Seru. *id eſt militibus: opes antiqui vocabant milites.* Poteſt hoc ita ſe habere. Sed poeta poſuit genus: *auxilium* et *opes*, h. ea, quibus ad bellum gerendum Troiani inſtrui et ornari poterant. 172 ſqq. Color ſimilis narrationis Odyſſ. γ, 34 ſqq. et iterum δ, 48 ſqq.

177 Nolim iungere *praecipuum toro*, quod impedit reliqua; ſed *accipit praecipuum*; reliquos Aeneae ſocios in gramine collocat,

Aeneam

Adcipit Aenean, solioque inuitat acerno.
Tum lecti iuuenes certatim araeque sacerdos
Viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris
Dona laboratae Cereris, Bacchumque ministrant.
Vescitur Aeneas, simul et Troiana iuuentus,
Perpetui tergo bouis, et lustralibus extis.
Postquam exemta fames, et amor conpressus edendi,
Rex Euandrus ait: Non haec sollemnia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
Vana superstitio veterumque ignara deorum
Inposuit: saeuis, hospes Troiane, periclis

Aeneam autem, praecipuum et principem inter eos, collocat in solio ex acere, cui torus est impositus pelle leonis instratus, cf. inf. 367. 368. — *inuitat solio*, ad solium, vt tot alia, v. c. *moenibus* inf. IX, 676. 179 *arae sacerdos:* non enim templum erat Herculis, sed ara maxima dicta. cf. inf. 269-272. 181 *Dona laboratae Cereris*, frumenti πεπονημένυ pro ἐκπονηθέντος, elaborati, labore confecti panis. *Viscera* autem sunt pro carnibus. 183 *Perpetui tergo bouis* expressit Homericum νῶτα διηνεκῆ, Iliad. η, 321: Odyss. ξ, 437, vbi Aiax et Vlysses eodem modo praecipuae portionis honore excipiuntur. — *lustralibus extis.* Multa perperam tradunt Seru. et alii; sed aliter accipi exta vix possunt quam quod eorum vsus aliquis praecipuus in lustrationibus erat: quem etsi ignoramus, exta tamen, quae heroicis temporibus in epulis sacris apponebantur, sequentibus aetatibus autem diis cremabantur, a Romanis immolari solita esse, etiam in sacris expiatoriis, satis constat: v. c. in Fordicidiis Ouid. Fast. IV, 637. 638. 670 sq. *Lustralem facem* et similia comparat quoque Barth. ad Stat. Theb. I, 507.

184 *amor edendi.* Quis non videt Homericum ἔρον ἐδητύος. Αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο. 187 *veterum ignara d.* deserens, relinquens priscorum deorum cultum et *vana*, teme-

Seruati facimus, meritoſque nouamus honores.
Iam primum ſaxis ſuſpenſam hanc adſpice rupem:
Disiectae procul vt moles, deſertaque montis
Stat domus, et ſcopuli ingentem traxere ruinam.
Hic ſpelunca fuit, vaſto ſubmota receſſu,
Semihominis Caci facies quam dira tenebat,
Solis inacceſſam radiis; ſemperque recenti
Caede tepebat humus; foribusque adfixa ſuperbis
Ora virum triſti pendebant pallida tabo.
Huic monſtro Volcanus erat pater: illius atros
Ore vomens ignis, magna ſe mole ferebat.

Adtulit

re innouata, nullo certo animi iudicio. 189 *nouamus* dictum de ſacro anniverſario. Sacrum igitur fit Herculi Seruatori, Σωτῆρι, Ἀλεξικάκῳ.

193 ſqq. De Caco fabula Italorum domeſtica fuit: ornata a poetis Romanis variis modis. Conferant, qui volunt, Ouid. Faſt. I, 543 ſqq.: Propert. IV El. 9: Liu. I, 7: Dionyſ. I, 39. Traxere ex Virgilio ſuas deſcriptiones, Amyci Valerius Fl. IV, 177 ſqq. et ſerpentis ad Bagradam a Regulo occiſi Silius VI, 146 ſqq. Vt autem poeta pro epiſodio fabulam adhibere poſſet, veniam dabat carminis conſilium Romanorum originibus et nomini conſulturi. Nam a Caco interemto ſacri Herculi ad *Aram Maximam* fieri ſoliti origo repetita. cf. inf. 269 ſq.: Liu. l. l. et alii.

194 Interpungitur: *Semihominis Caci facies quam dira t.* vt ſit *facies Caci* pro Caco. cf. inf. 298: VI, 575 et Burm. h. l. adeoque pro vulgari: Cacus dira facie. Vt alii interpungunt: *Semihominis Caci: facies quam dira tenebat*, ſententia eſt: *cuius ſpeluncae facies erat dira.* Quod poeta ornatius extulit: *f. q. d. tenebat.* 196 *ſuperbus* Maroni eſt ſaevus, atrox. 199 *magna ſe mole ferebat*, ſimpl. ad habitum corporis vaſtamque ſpeciem refero, pro *incedebat*; ſed aſſumſit notionem vaſti corporis; id quod ad ἐνάργειαν facit.

Adtulit, et nobis aliquando optantibus aetas
Auxilium aduentumque dei. Nam maxumus vltor,
Tergemini nece Geryonae ſpoliisque ſuperbus,
Alcides aderat, taurosque hac victor agebat
Ingentis; vallemque boues amnemque tenebant.
At furiis Caci mens effera, ne quid inauſum
Aut intractatum ſcelerisue doliue fuiſſet,
Quatuor a ſtabulis praeſtanti corpore tauros
Auertit, totidem forma ſuperante iuuencas.
Atque hos, ne qua forent pedibus veſtigia rectis,
Cauda in ſpeluncam tractos, verſisque viarum
Indiciis raptos, ſaxo occultabat opaco.
Quaerenti nulla ad ſpeluncam ſigna ferebant.
Interea, quum iam ſtabulis ſaturata moueret
Amphitryoniades armenta, abitumque pararet,
Diſceſſu mugire boues, atque omne querelis
Impleri nemus, et colles clamore relinqui.

Reddi-

202 cf. ſup. VII, 661 ſqq. Herculis nomen variis Italorum fabulis implicuit antiquitas; et peragratae ab Hercule Italiae veſtigia vbique oſtentabant. 208 *Auertit*, abigit. vt I, 527. tum *intractatum* pro vulgari: intentatum; nam iunctum τῷ *inauſum*. *a ſtabulis* autem, a paſcuis, in quibus procubuerant: vt αὐλή. Iterum ſic v. 213. 209. 210 Hoc a Mercurii furtis adumbratum. v. Homer. Hymn. in Mercur. v. 69 ſqq. 75. 76. *verſa viarum indicia* ſunt veſtigia pedum. *ferebant*, ſe ferebant. 216 *colles clamore relinqui*, h. praeteriri, ſuperari boum clamore et mugitu: vt bene Burm. expoſuit; vt vltra colles procederet mugitus; quo magis vsque ad Caci ſpeluncam peruenire ille debuit. Ita paſſim *relinquimus* eum, quem ſuperamus, in primis curſu, et *loca relinquimus*, per quae transimus; adeoque clamor relinquit altos montes, quos ſuperat. Te-

nuis

Reddidit vna boum vocem, vaſtoque ſub antro
Mugiit, et Caci ſpem cuſtodita feſellit.
Hic vero Alcidae furiis exarſerat atro
Felle dolor: rapit arma manu nodisque grauatum
Robur; et aetherii curſu petit ardua montis.
Tum primum noſtri Cacum videre timentem
Turbatumque oculis. Fugit ilicet ocior Euro,
Speluncamque petit; pedibus timor addidit alas.
Vt ſeſe incluſit, ruptisque inmane catenis
Deiecit ſaxum, ferro quod et arte paterna
Pendebat, fultosque emuniit obiice poſtes:
Ecce furens animis aderat Tirynthius; omnemque
Adceſſum luſtrans, huc ora ferebat et illuc,
Dentibus infrendens. Ter totum feruidus ira
Luſtrat Auentini montem; ter ſaxea tentat
Limina nequidquam; ter feſſus valle reſedit.
Stabat acuta ſilex, praeciſis vndique ſaxis,
Speluncae dorſo inſurgens, altiſſima viſu;
Dirarum nidis domus opportuna volucrum:
Hanc, vt prona iugo laeuum incumbebat ad amnem,
Dexter in aduerſum nitens concuſſit, et imis

Auol-

nuis oratio eſt, ſi accipias: *colles relinqui* a bubus diſcedentibus, cum *clamore.* 219 *furiis*, per furias, iram. 220 *arma* ſunt ipſa claua, de qua ſqq.

226 *ferro et arte paterna*, catenis ferreis a Vulcano elaboratis ſuſpenſum erat ſaxum, quod demiſit et aditum obſtruxit, *poſtes fultos emuniit*, ornate pro muniit fores, *obiice*, ſaxo illo obiecto pro obice: quod idem v. 231 *ſaxea limina.* Catenas ferreas ab vſu iſtius ſaeculi alienas bene temperauit poeta adiecta artis Vulcani memoratione. 236. 237 Stabat ſaxum, ſed prominens,

Auolſam ſoluit radicibus; inde repente
Inpulit: inpulſu quo maxumus inſonat aether;
Diſſultant ripae, refluitque exterritus amnis.
At ſpecus et Caci detecta adparuit ingens
Regia, et vmbroſae penitus patuere cauernae:
Non ſecus, ac ſi qua penitus vi terra dehiſcens
Infernas reſeret ſedes, et regna recludat
Pallida, dIs inuiſa; ſuperque inmane barathrum
Cernatur, trepidentque inmiſſo lumine Manes.
Ergo inſperata deprenſum in luce repente,
Incluſumque cauo ſaxo, atque inſueta rudentem,
Deſuper Alcides telis premit, omniaque arma
Aduocat, et ramis vaſtisque molaribus inſtat.
Ille autem, neque enim fuga iam ſuper vlla pericli,

Fauci-

minens, πρηνὲς, ἐπιῤῥεπὲς, in tergo antri, verſus Tiberim, et in ripa ita ſitum, vt ad laeuam amnis eſſet; huic ex aduerſo a dextra parte ſtetit Hercules et ſaxum labefactauit, vt in amnem prolapſum rueret. 242 *regia* vt de Aeoli antro *aula* lib. I, 140. Ornauit autem Ennianum verſum: *Tum caua ſub montem late ſpecus intu' patebat.*

243 ſqq. Ex Il. υ, 61 ſqq. eſſe adumbratos verſus, monitum ſatis poſt Macrob. V, 16. Illud addam: Homerica eſſe longe grauiora, quod ibi inter effectus pugnae deorum numeratur hoc, quod Maro tantum in comparatione poſuit. Statius hinc Theb. VII, 815: Amphiarao a terra hauſto: *ecce alte praeceps humus ore profundo Diſſilit, inque vicem tremuerunt ſidera et vmbrae.* 245 *Dis inuiſa*; argutatur Burmannus poſt Ruaeum et alios, cum interpretatur non viſa, vt *inuiſus* lib. II Aen. 574. Sed in loco Homerico, quem poeta expreſſit, v. 65 ſatis manifeſta ſunt οἰκία — τά τε ςυγέουσι θεοί περ, h. *abhorrent*, *auerſantur*, δεδοίκασι. Mox *ſuper* eſt deſuper. 248 *inſueta rudentem*, inſolito et horrendo more vociferantem. Frequens et obvius

vius

Faucibus ingentem fumum, mirabile dictu,
Euomit, inuoluitque domum caligine caeca,
Prospectum eripiens oculis; glomeratque sub antro
Fumiferam noctem conmixtis igne tenebris.
Non tulit Alcides animis, seque ipse per ignem
Praecipiti iniecit saltu, qua plurimus vndam
Fumus agit, nebulaque ingens specus aestuat atra.
Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
Conripit in nodum conplexus, et angit inhaerens
Elisos oculos, et siccum sanguine guttur.
Panditur extemplo foribus domus atra reuolsis;
Abstractaeque boues abiurataeque rapinae
Coelo ostenduntur, pedibusque informe cadauer
Protrahitur. Nequeunt expleri corda tuendo
Terribilis oculos, voltum, villosaque saetis
Pectora semiferi, atque exstinctos faucibus ignis.

Ex

vius apud poetas vsus vocum talium a clamore animalium traductarum, quem illustrare nihil attinet. *molaribus* simpl. pro grandibus saxis; sic *μύλακες* Il. μ, 161; et *rami* quoque pro stipitibus et truncis. Non de claua cogitandum erat, secundum molares. Ouidius l. c. Fast. I, 570: *Remque ferox saxis stipitibusque gerit.*

256 *animis*, prae ira, cf. 228. *vndam* cf. Ge. I, 472. Ornate omnia: *nebulaq. i.* pro: qua parte specus densissimus est fumus. 260. 261 elidit fauces Caci arto brachiorum nodo constricti: more Herculis, quo leo et Antaeus fuit occisus: quem deseruit Propert. IV, 9, 15 cum Ouid. I Fast. 576, vbi claua interimitur Cacus. *in nodum* doctius quam per nodum, nodo. *complexus corripit* ornate pro complectitur. 263 *abiuratae rapinae*; respicit epitheton rem supra non memoratam, sed intellectu facilem: Cacum periurio negasse se boves apud se habere.

265 cf. Il. χ, 369 sqq.

268

Ex illo celebratus honos, laetique minores
Seruauere diem, primusque Potitius auctor,
Et domus Herculei custos Pinaria sacri
Hanc aram luco statuit, quae Maxuma semper
Dicetur nobis, et erit quae maxuma semper.
Quare agite, o iuuenes, tantarum in munere laudum
Cingite fronde comas, et pocula porgite dextris,
Communemque vocate deum, et date vina volentes.
Dixerat: Herculea bicolor quum populus vmbra
Velauitque comas foliisque innexa pependit;
Et sacer impleuit dextram scyphus. Ocius omnes
In mensam laeti libant, diuosque precantur.

Deuexo

268 Hinc sacrum celebrari coepit, quod posteri traditum seruarunt, ita vt adhuc anniuersarium sollenne agamus. 269 sq. cf. sup. ad v. 193 sq.; cf. Liu. I, 7 et IX, 29; Dionys. I, 39; Prop. IV, 9, 67. 68: Tac. Ann. XV, 41. *custos*, antistes, quae curaret sacrum. *domus Pinaria* pro Pinario s. Pinariis.

273 *tantarum in munere laudum.* Non assequor interpretes, nec Burmannum, qui lib. V, 652 huc vocat, vbi *munus* pro sacro positum est. *Laudes* dicuntur poetis pro virtutibus et strenue factis: ergo *in munere laudum* erit in honorem tanti facinoris, quo de nobis meruit Hercules. conf. sup. 185-189. 274 Sequitur locus de libatione. *Porgite*; non vt alter alteri ex ordine poculum praebeat, aut omnibus famuli; sed quod libatio fit manu exporrecta et prolato poculo. Mox idem: *date vina*. *Communem deum* Troianis et Arcadibus, communi foedere iunctis, hospitibus et amicis. vid. vss. 172. 173. 174. Sic accipiendum cum Donato; aliena multa cumulant Seruius et interpretes. Inf. XII, 118: *Rutulique viri Teucrique parabant — et dis communibus aras.* 276. 277 Caput cinxit *populea* corona: quod *populus Alcidae gratissima* et quidem *alba*; hoc norunt omnes; *bicolor* tamen, variante scilicet can-

Deuexo interea propior fit Vesper Olympo:
Iamque sacerdotes primusque Potitius ibant,
Pellibus in morem cincti, flammasque ferebant.
Instaurant epulas, et mensae grata secundae
Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
Tum Salii ad cantus, incensa altaria circum,
Populeis

dore in foliorum frontibus et tergis. Populo successit vsus lauri in sacro Herculis. v. Seru. Macrob. Sat. III, 12 et Cerdam.

280 *deuexo Olympo,* coelo, circumacto motu diurno, inclinante se. vt II, 250: *Vertitur interea caelum et ruit Oceano Nox.* Haec et sqq. ad mensas secundas, atque adeo ad bellaria, conuiuantium referunt interpretes: quod pro temporum heroicorum ratione nullo modo fieri posse arbitror, in primis libatione modo facta; sed religiosum ritum describi arbitror, quo ignis in ara instauratur, et circa aram saltatio cum hymno instituitur. Certe sacerdotes *flammas ferebant, cumulant aras:* tum Salii ad cantum circa aram saltant: *incensa altaria circum.* Ergo et reliqua eodem referenda, et inter instauratum saltem sacrum epulas quoque instauratas fuisse dicendum; quas easdem per *mensam secundam,* seu *mensae secundae dona* declarat. Ita potest poeta ante oculos habuisse Od. γ, 388 sqq., vbi domum de sacro reduces instaurant epulas: Fatendum tamen, ne sic quidem vss. 283. 284 sensu et structura satis congruere; vt eos nondum cum ceteris coaluisse intelligas, quia manus secunda desideratur. — *pellibus cincti.* Mos antiquus mansit in Lupercis. — *oneratis lancibus* ad turis copiam refert Cerda; sane tus etiam lance apportabatur, non modo acerra. cf. Ouid. IV Pont. 9, 33. Servius exta h. l. lancibus apponi ait: idque sequi praestat. Simili modo lib. VII, v. 133 crustis iam comesis: *Nunc pateras libate Ioui* et 146 *Certatim instaurant epulas.*

285 *Salii* apud Romanos Martis erant sacerdotes ex Numae instituto, vt creditum fuit. At h. l. poeta Herculi Salios assignat, quandoqui-

Populeis adſunt euincti tempora ramis;
Hic iuuenum chorus, ille ſenum; qui carmine laudes
Herculeas et facta ferunt: vt prima nouercae
Monſtra manu geminosque premens eliſerit anguis;
Vt bello egregias idem disiecerit vrbis,
Troiamque Oechaliamque; vt duros mille labores
Rege ſub Euryſtheo, fatis Iunonis iniquae,
Pertulerit. Tu nubigenas, inuicte, bimembris
Hylaeumque, Pholumque manu, tu Creſia mactas
Prodigia, et vaſtum Nemeae ſub rupe leonem.
Te Stygii tremuere lacus, te ianitor Orci
Oſſa ſuper recubans antro ſemeſa cruento;
Nec te vllae facies, non terruit ipſe Typhoeus

Arduus,

doquidem in vetere Latio Saliorum nomen commune multorum fuiſſe videtur. cf. Seru. Alii ita expediunt, vt commune ludionum et ſaltatorum nomen eſſe dicant. Haeſerant in hoc iam veteres. v. Macrob. III Sat. 12. Quae ſequuntur v. 288 ſqq., hymnorum veterum in Herculem argumenta ſunt, oratione a poeta praeclare in hymni formulam conuerſa v. 293 ſqq., vt ipſa narratio dramatis naturam induat. Cf. ad ea Apollod. II, 5. *Oechaliam* Meſſeniae, denegata a patre Euryto Iole. 291 cf. Iliad. ϑ, 393 : τ, 133 : Od. λ, 620. — *fata Iunonis* infeſtae aiunt eſſe voluntatem: Sic Seru. et alii. Accipio de fatis, quae Iunonis odium fecerat. Sic IX, 135: *Sat fatis Venerique datum.* — Suauis conuerſio ad ſecundam perſonam v. 293, cf. ad v. 285. Obſerua ſimilem in Miltono *P. L. B.* IV, 1720 ſqq. *nubigenas Hylaeum Pholumque* Centauros v. Ge. II, 456. 457. — *Creſia prodigia*, vt *monſtrum*, τέρας, taurus Cnoſſius: quem viuum ad Euryſtheum adduxiſſe narratur. Ergo *mactas* ſolito more ita poſuit, vt pluribus membris eſſet accommodatum, aut aliam fabulam ſequutus eſt. 296. 297 deſcenſu Herculis ad Orcum facto, vt Cerberum adduceret Il. ϑ, 368: Od. λ, 622. 298 *facies*, mon-

Arduus, arma tenens; non te rationis egentem
Lernaeus turba capitum circumſtetit anguis.
Salue, vera Iouis proles, decus addite Diuis:
Et nos, et tua dexter adi pede ſacra ſecundo.
Talia carminibus celebrant: ſuper omnia Caci
Speluncam adiiciunt, ſpirantemque ignibus ipſum.
Conſonat omne nemus ſtrepitu, collesque reſultant.
Exin ſe cuncti diuinis rebus ad vrbem
Perfectis referunt. Ibat rex obſitus aeuo,
Et comitem Aenean iuxta natumque tenebat
Ingrediens, varioque viam ſermone leuabat.
Miratur, facilisque oculos fert omnia circum
Aeneas, capiturque locis; et ſingula laetus
Exquiritque auditque virum monumenta priorum.
Tum rex Euandrus Romanae conditor arcis:
Haec nemora indigenae Fauni Nymphaeque tenebant,
Gens-

monſtra Aen. VI, 285 ſqq. Hydra Lernaea iam ibi commemorata: nunc Typhoeus additur, quem in Tartarum fulmine detruſum ediderat quoque Heſiod. Θεογ. 853 ſqq. 867. Orionem in inferis collocabat Homerus Od. λ, 571 ſqq. Ad communem autem interpretum morem iungimus vſſ. 298 - 300 cum antecedentibus, et ad loca infera referimus. Enim vero, ſi ſententias et facta ſeiungas, alterum ad pugnam deorum cum Gigantibus, alterum ad hydram Lernaeam apud Nemeam occiſam referes. Confunduntur enim Hercules ille antiquae religionis et Thebanus Hercules. *rationis egentem*, conſilii inopem, de ἀμηχανίᾳ, ἀπορίᾳ, ex pauore: h. terrore perculſum. 303 *dexter*, propitius ades. 304 *ſpirantem ignibus* doctius quam *exſpirantem ignes*.

307 *rex obſitus aeuo*: vt alias *grauis* de magna copia, *oppreſſus*, *obrutus*, *grauis aetate*. 310 *faciles*, epitheton ornans, mobiles, vagos oculos, volubiles. 314 ſqq. Egregius locus, quo antiquus

Gensque virum truncis et duro robore nata:
Quis neque mos neque cultus erat; nec iungere tauros,
Aut conponere opes norant, aut parcere parto:
Sed rami atque asper victu venatus alebat.
Primus ab aetherio venit Saturnus Olympo,
Arma Iouis fugiens, et regnis exsul ademtis:
Is genus indocile ac dispersum montibus altis
Conposuit, legesque dedit, Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
Aurea quae perhibent, illo sub rege fuerunt
Saecula;

quus Italiae status describitur. *indigenae Fauni Nymphaeque* non modo ἐγχώριοι, sed et *αὐτόχθονες, αὐθιγενεῖς*, scilicet designantur Genii locorum. Suauiter autem poeta extulit hoc: Loca circa Tiberim olim vastities obtinebat siluarum, per quas feri homines palabantur. *truncis et d. r. nata* pro truncis roborum. Nata loquendi et fingendi forma ex more agrestium hominum truncos arborum inhabitandi. v. Seru. conf. Stat. IV Theb. 276 sqq. 316 *mos*, certum vitae institutum, lex quaedam viuendi; praeclare autem mitior vitae cultus declaratur his: *componere opes et parcere parto*, τὸ συγκομίζεσθαι καὶ ταμιεύεσθαι: quibus feros homines assuefacere difficillimum est: id quod historiae veterum et recentium populorum ferorum docent. Conferant erectioris indolis iuuenes Lucretianos versus lib. V, 951 sqq., in iisque 956. 318 *rami*, h. fructus arborum. Porro iung. *asper victu*, non *alebat victu*. Est venatus, qui asperum victum praebet, h. non nisi labore et molestia parandum.

319 Antiquus mythus de Saturni fuga in has terras, ductus, vt videtur, ex etymologia voc. Latii a latendo. Saturnus tamen numen Latinorum patrium, forte a satu s. satione rerum, in primis frugum. Sed comparatus ille cum Crono fabulas Graecorum in se deriuandi opportunitatem dedit. 321 *indocile*. Seru. pro indoctum: malim pro fero et agresti accipere. 322 *leges dedit*, h. mores et instituta, et.

Saecula; sic placida populos in pace regebat.
Deterior donec paullatim ac decolor aetas,
Et belli rabies, et amor successit habendi.
Tum manus Ausonia et gentes venere Sicanae;
Saepius et nomen posuit Saturnia tellus.
Tum reges, asperque inmani corpore Thybris:
A quo post Itali fluuium cognomine Thybrim
Diximus; amisit verum vetus Albula nomen.
Me pulsum patria, pelagique extrema sequentem,
Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
His posuere locis; matrisque egere tremenda,
Carmentis Nymphae monita, et deus auctor Apollo.
Vix ea dicta: dehinc progressus monstrat et aram,

Et

cf. VII, 203. 204. *aurea saecula* obserua v. 325 per *pacem* declarari. 326 *decolor aetas* respectu auri, colore vitiato, dum aerea vel ferrea aetas succederet. *manus Ausonia*, h. Ausones, quos Liuius et alii vulgo Aborigines appellant. *Sicanos* autem memorat poeta, seu quod auctores habebat, qui et hos in Italiam venisse dicerent; cum alias eos a Liguribus ex Hispania pulsos in Siciliam traiecisse constet; seu quod Sicanos cum Siculis confundit, quos loca inter Tiberim et Lirin tenuisse constat, vnde ab Ausonibus et Pelasgis exturbati in Siciliam traiecere. *Saturnia tellus* proprie fuit in cliuo Capitolino ad Tiberim; qui Saturnius olim dictus. Dionys. I, 34. Poetis pro Latio et pro Italia dici coepit. Etiam reliqua Italiae nomina a certis tractibus ducta sunt. Ipsum Italiae et Oenotriae nomen ad sola loca circa sinum Lametium spectabat. 330 Sumsit et hoc poeta de Tiberi a rege ita dicto ex multis aliis commentis super nomine Tiberis. cf. Seru. ad h. l.

333 De aduentu Euandri in Italiam v. sup. v. 51. *pelagi extrema*, mare vltimum inprimis ex sensu et notione priscae Graeciae, cui occidens inter terras ignotas et inuisas erat. 337 *aram Carmentis* s. *Carmentae*, quam

Et Carmentalem Romano nomine portam
Quam memorant, Nymphae priscum Carmentis honorem,
Vatis fatidicae: cecinit quae prima futuros
Aeneadas magnos et nobile Pallanteum.
Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer Asylum
Retulit, et gelida monstrat sub rupe Lupercal,
Parrhasio dictum Panos de more Lycaei.
Nec non et sacri monstrat nemus Argileti,
Testaturque locum, et letum docet hospitis Argi.
Hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit,

Aurea

quam se vidisse testatur sub *portam Carmentalem* Dionys. lib. I, 32 ad radices Capitolii. 338. 339 Interpunctionem mutaui, ne locus frigeret. Appositione dicta sunt: *C. portam — honorem Nymphae Carmentis, vatis fatidicae.* 340 *cecinit quae prima f.* Ingeniose sententiam hanc Maronis ornauit Ouid. Fast. I, 475. 515 sqq.: Propert. IV, 1; et iam Tibull. II, 5, 19. *Pallanteum,* Palatium conf. sup. 54.

342. 344 *lucum — Asylum,* cf. Liu. I, 8: Dionys. II, 15. *retulit* est appellauit. Male aliter Seru. et al. — *acer,* vt δεινὸς, est poetis vocabulum proprium fortium virorum, vt alias impiger, promtus, animosus. *Lupercal* sub monte Palatino, cf. Liu. I, 5: Dionys. I, 32. *dictum Panos Lycaei,* nomen gerens Panis Lycaei, quasi is a *Λύκος, lupus,* dictus sit, praua nonnullorum etymologia; cum verius ductum sit nomen a monte Arcadiae Lycaeo. — *de more Parrhasio,* h. Arcadico, ad exemplum Lycaei Arcadici nomine ab Arcadibus ducto; sed doctius hos ab vrbe et monte declarauit.

345. 346 *nemus Argileti* sub Capitolio, vt docent Donatus et alii auctores de vrbe Roma. *testatur* simpl. pro monstrat. *hospitis Argi;* adoptauit poeta veterem fabulam de Argo hospitio ab Euandro excepto et, eo inscio, ab Arcadibus caeso. Quis ille fuerit, varia erat fama. v. Seru.

347 - 354 Locus splendidus de Capitolio, in quo τὸ εὐφαντασιῶδες in signis

futurae

Aurea nunc, olim ſilueſtribus horrida dumis.
Iam tum religio pauidos terrebat agreſtis
Dira loci; iam tum ſiluam ſaxumque tremebant.
Hoc nemus, hunc, inquit, frondoſo vertice collem,
Quis deus, incertum eſt, habitat deus; Arcades ipſum
Credunt ſe vidiſſe Iouem, quum ſaepe nigrantem
Aegida concuteret, dextra nimboſque cieret.
Haec duo praeterea disiectis oppida muris,
Reliquias veterumque vides monumenta virorum.
Hanc

futurae maieſtatis loci in promtu eſt ſentire. 348 *Aurea nunc, olim.* Similis comparatio in Capitolio ſaepius occurrit. v. inprimis Propert. IV, 1 et Tibull. II, 5, 23 ſq. cf. inf. 360. 361. *aurea* ſimpliciter eſſe multo auro ornata, nemo dubitet. Sic *aurea Roma.* 350 *dira*, magna, admirabilis *Seru.*, ſcilicet ea, quae dira ſunt, horrorem incutiunt, qui idem ex religione, ſeu ſpecie auguſta et religioſa loci ſanctitate, venire ſolet. 353. 354 Haec Iouis aegida incutientis ſpecies manifeſte ex Homero eſt adumbrata: Il. δ, 167 de Troiae excidio: Ἔσσεται ἦμαρ etc. — Ζεὺς δέ σφιν Κρονίδης — Αὐτὸς ἐπισσείῃσιν ἐρεμνὴν αἰγίδα πᾶσι, Τῆσδ' ἀπάτης κοτέων. ergo de irato Ioue, ad incutiendum terrorem vibrante aegidem ante ora Troianorum; vt alias heroes fulgentem aere et radiantem ſole clipeum quatiunt et ingerunt oculis hoſtium. Similiter Iupiter fugat Achiuos Il. ρ, 593: καὶ τότ' ἄρα Κρονίδης ἕλετ' αἰγίδα θυσσανόεσσαν Μαρμαρέην, Ἴδην δὲ κατὰ νεφέεσσι κάλυψεν, Ἀστράψας δὲ μάλα μεγάλ' ἔκτυπε, τὴν δ' (aegidem) ἐτίναξε. Νίκην δὲ Τρώεσσι δίδου, ἐφόβησε δ' Ἀχαιούς. Simili modo h. l. Iupiter aegidem concutit et fulminat, et quidem alterum facit laeua, fulmen iacit dextra. Pro fulmine poſuit adiunctum nimbos; et propter hos aegis *nigrans*, nube nigra et caliginoſa per tempeſtatem inducta.

355 - 358 Habet neſcio quid religionis veneranda haec antiquitas ruinae duorum antiquiſſimorum oppidorum, quam hoſpiti ſuo monſtrat Euander. Fuit enim

Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit arcem:
Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.
Talibus inter se dictis ad tecta subibant
Pauperis Euandri, passimque armenta videbant
Romanoque foro et lautis mugire Carinis.
Vt ventum ad sedes: Haec, inquit, limina victor
Alcides subiit; haec illum regia cepit.
Aude, hospes, contemnere opes, et te quoque dignum
Finge deo; rebusque veni non asper egenis.
Dixit, et angusti subter fastigia tecti
Ingentem Aenean duxit, stratisque locauit

Effultum

nim fama vetus de Ianiculo et Saturnia, duobus antiquis oppidis in montibus Ianiculo et Capitolino, olim Saturnio dicto. v. Varron. de LL. IV, 7.

359 sqq. Etiam in his vetus simplicitas delectat, inprimis cum magnificentia serioris aetatis comparata. *lautis Carinis*, qui in IV Regione locus fuit ab Arcu inde Constantini inter Esquilias et Coelium procedens, Pompeii M., Antonii, aliisque magnificis sumtuosisque domibus ornatus; vnde *lautae* Carinae. 362 *Vt ventum ad sedes*, Euandri domum in Palatino monte, in quo conditum Pallanteum, mox Pallantium et Palatium dictum, vt sup. v. 54. 364. 365 Nihil magnificentius his versibus dici potest. *aude contemnere*; tamquam de re ardua et difficili: vt virtute opus sit animi generosi ad expellendum amorem diuitiarum. *et te quoque dignum finge deo.* Compone te mentemque informa ad similitudinem numinis; h. fac, redde te similem Herculis in contemtu hoc inanis fastus. *non asper*, non alienus, infestus, adeoque non fastidiosus. 366-368 e more prisci aeui. cf. Odyss. ξ, 48: Orph. Argon. 1009. *Aeneam ingentem* alius reddidisset per: inclinato capite subeuntem angustas fores. De *Libystide vrsa* v. ad lib. V, 37. Etiam imago Noctis v. 369 notabilis.

Effultum foliis et pelle Libyſtidis vrſae.
Nox ruit, et fuſcis tellurem amplectitur alis.
At Venus haud animo nequidquam exterrita mater,
Laurentumque minis et duro mota tumultu,
Volcanum adloquitur, thalamoque haec coniugis aureo
Incipit, et dictis diuinum adſpirat amorem:
Dum bello Argolici vaſtabant Pergama reges
Debita caſuraſque inimicis ignibus arces:

Non

370 ſqq. Qui ſequitur locus, meo iudicio, artis magis quam ingenii laudem habet. Nimis manifeſta imitationis Homericae ſunt veſtigia, ſimulque ieiunae iſtius copiae, quae fere imitationis ſtudium prodere ſolet. Thetidis ad Vulcanum acceſſus, vt Achilli arma peteret Il. σ multo maiorem habet ſuauitatem ex ſimplicitate priſcae vitae ibi adumbrata; habet etiam cauſſam multo magis idoneam; amiſerat enim Achilles arma Patroclo detracta. Vtinam praecederet ſaltem locus egregius lib. XII, 87 ſqq. de inſignibus armis Turni: his vt diuina arma opponerentur, erat, quod exſpectabas. Nunc Venus adit maritum, eumque illecebris ſuis delinitum amoreque deuinctum ad amplexus ſuos inuitat. In quibus primum redhibitus eſt locus praeſtantiſſimus Il. ξ, 294 ſqq., vbi Iuno Iouem ſimili modo circumuenit, ſed eo conſilio, vt alto eum ſopore opprimeret, quo inde pugnae inter Achiuos et Troianos fortuna vices accipere poſſet. Hic vero Vulcanus v. 405. 406 obdormit, vt mox ante diem ad laborem euigilet. Idem a Venere ad ſomnum inuitatur, cum iam precibus facilem ſe et paratum oſtendiſſet. Illud vero nolim vrgere, quod pro filio ex alio viro ſuſcepto maritum rogat. Friget multo magis aliorum imitatio, vt Statii Theb. III, 262 - 317, vbi Venus Marti ſupplicat.

373 *dictis diuinum adſpirat amorem:* addit *τὴν χάριν, τὸ θελκτήριον,* vt delinirent verba Vulcanum. Quod Lucretio eſt in ſimili loco dulciſſimo: *tu ſuaues ex ore loquelas funde* lib. I, 40.

375 *Debita:* poteſt ex ſqq. *inimi-*

Non vllum auxilium miseris, non arma rogaui
Artis opisque tuae; nec te, cariſſime coniunx,
Incaſſumue tuos volui exercere labores:
Quamuis et Priami deberem plurima natis,
Et durum Aeneae fleuiſſem saepe laborem.
Nunc Iouis imperiis Rutulorum conſtitit oris.
Ergo eadem ſupplex venio, et ſanctum mihi numen
Arma rogo, genetrix nato. Te filia Nerei,
Te potuit lacrimis Tithonia flectere coniunx.
Adſpice, qui coëant populi, quae moenia clauſis
Ferrum acuant portis in me excidiumque meorum.
Dixerat; et niueis hinc atque hinc diua lacertis
Cunctantem amplexu molli fouet. Ille repente
Accepit ſolitam flammam; notusque medullas
Intrauit calor, et labefacta per oſſa cucurrit.

inimicis ignibus adiungi: idque melius. Seruius: fataliter ad exitium deſtinata. Ita vero adiungi fere aliquid ſolet: *fatis mibi debita tellus* Aen. VII, 120; *generi debita* Aen. III, 184; *ſors iſta ſenectae Debita erat noſtrae* mollius etiam XI, 165 *fata debita* dicuntur. Latet vero in hoc cauſſa, cur Vulcanum precibus tum non fatigauerit. 379 *natis*, ſolito more, pro vno, Paride. 381 *Rutulorum oris:* variat orationem, pro Latinis, a populo finitimo. 382 cf. Il. ε, 457. *et ſanctum mibi numen Arma rogo,* non: *o ſanctum m. numen*; ſed: *et rogo numen tuum, mihi ſanctum, arma,* h. te, ſed blandiore oratione effert: te, mihi ſemper venerandum. 383. 384 Vt Thetis Achilli, ſic Aurora Memnoni arma petierat apud poetas Cyclicos, inter quos Arctini Mileſii Αἰθιοπὶς fuit. conf. Quinti Paralip. II, 454.

387 *niueis lacertis*, quippe dea λευκώλενος. Ornatius autem extulit Homericum ἀγκὰς ἔμαρπτε Il. ξ, 346: et mox v. 388 - 392 verſus Homericos ibid. 294-296. 390 *labefacta per oſſa*, in quibus medulla, liquefacta, ſoluta

Non secus atque olim, tonitru quum rupta corusco
Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
Sensit laeta dolis, et formae conscia, coniunx.
Tum pater aeterno fatur deuinctus amore:
Quid caussas petis ex alto? fiducia cessit
Quo tibi, diua, mei? Similis si cura fuisset:
Tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset;
Nec Pater omnipotens Troiam, nec fata vetabant
Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.

Et

est. Lucretiana dictio. Proprie *mens* amore, cui restiterat, impulsa, perculsa, victa, *labefieri* dicitur: sup. IV, 395 *magnoque animum labefactus amore.* Iam, cum labefacta soluantur, ruant, cadant, cf. Lucret. III, 599. 600. 601: I, 529. 530. 531, synonymum habitum pro solutus, diffluens: itaque etiam, igni quae dissoluuntur et liquescunt, labefactari dicuntur Lucretio: IV, 701. I, 493. 391. 392 praeclare flammam amoris penetrantem medullas ossium comparat cum fulgure vel fulgetro inter atras nubes errante, tractu ac sulco tenui, quem *rimam igneam ruptam* (proprie nubes rumpitur, sed sic saepe poetae) dixit: ea *percurrit nimbos,* nubes densas et atras, *lumine corusco.* 393 *laeta dolis.* Est sane δολοφρονέουσα Il. ξ, 329, sed ornate, laeta successu doli et fraudis suae. Sic IV, 128: *risitque dolis Cytherea repertis.* Sic et *formae conscia,* quam vim forma ad mariti animum nunc habeat.

394 *aeterno — amore* potentius verbum quam antiquo, pristino. Praeiuit Lucret. I, 35: *aeterno deuinctus volnere amoris.* 395 Quid tam longe (Nonius: ex vetusto et antiquo) repetis argumenta, quibus me moveas? Aiunt Attium in *Armorum iudicio* ante oculos fuisse: *Cur cetera tam ex alto appetissis dissidia, Agamemnon?* 396. 397 *Similis si cura fuisset.* si tale quid curasses, voluisses: etiam tum fieri potuisset, vt Teucris, h. Aeneae vel Paridi, arma pararem. 398. 399 Scilicet fata immutari non possunt, differri possunt:

supra

Et nunc, si bellare paras, atque haec tibi mens est:
Quidquid in arte mea possum promittere curae,
Quod fieri ferro liquidoue potest electro,
Quantum ignes animaeque valent; absiste precando
Viribus indubitare tuis. Ea verba locutus
Optatos dedit amplexus placidumque petiuit
Coniugis infusus gremio per membra soporem.
Inde, vbi prima quies medio iam noctis abactae

Curri-

supra VII, 313: *Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis, Atque* immota manet fatis *Lauinia coniunx*; *At* trahere atque moras *tantis* licet addere *rebus*. conf. Seru., qui notionem hanc ab Etruscis repetit. 401-403 *Quicquid curae*, operae, per artem meam possum promittere, — *animaeque valent:* sc. promitto: Hoc latet in verbis *absiste pr.* 402 *electrum* Homeri exemplo Od. δ, 72 docte posuit, tamquam exquisitius metalli genus, certa portione argenti auro admixta, quod etiam arte fingi potest. v. Plin. XXXIII, 4 s. 23. conf. Seru. 403 *ignes animaeque*, spiritus, quo fabriles inflari folles solent. Seru. Spiramentum explicat Macrob. I So. Sc. c. 14 m. 405. 406 *fundi*, κεχύσθαι, dicuntur, qui procubuere, iacent, recubant. *fusus per herbam*. Igitur *infusus gremio coniugis* Vulcanus *petiuit placidum soporem per membra*, qui per membra diditur. Sic et sup. v. 30: *seram dedit per membra quietem*. Honestas orationis notabilis et a multis passim notata. conf. Gell. IX, 10; sed ea saeculo Virgiliano debetur. Si talia miranda sunt, mirer potius verecundiam Homericorum versuum, qui pro illa aetate castissimi et iidem elegantissimi sunt l. c. Iliad. ξ, 346 sqq.

407 sqq. Praeclara et ad miserationem composita oratio, cuius prima quasi stamina agnoscere licet partim apud Homerum, Il. μ, 433-435 partim apud Apollon. IV, 1062-1066 (nam locum lib. III, 291 sqq. perperam alii huc aduocant). Si tamen quaeras, quam opportune illa h. l. intexta sit, cogitandum: Vulcanum surgere ad

Curriculo expulerat somnum; quum femina primum,
Cui tolerare colo vitam tenuique Minerua
Inpositum, cinerem et sopitos suscitat ignis,
Noctem addens operi; famulasque ad lumina longo
Exercet penso; castum vt seruare cubile
Coniugis, et possit paruos educere natos:
Haud secus ignipotens, nec tempore segnior illo
Mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit.
Insula Sicanium iuxta latus Aeoliamque
Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis:
Quam subter specus et Cyclopum exesa caminis
Antra

opus de nocte: quo tempore lanifica pauper ad lucubrandum surgit. *vbi prima quies — expulerat somnum*, „vbi, prima quiete euigilans circa mediam noctem, sensit omnem, iterum obdormiscendi, cupiditatem expulsam: alacriter e stratis ad opus surgit.“ *Burm.* 408. 409 *cui impositum*, quam necessitas cogit — est Homeri *γυνὴ χερνῆτις*. *tenuique Minerua* h. lanificio tenuem victum praebente, vt bene Seru. Mineruam de oleo, quia ad lucernam nebat, Cerda accipiebat, nimis argute et exiliter. 412 h. vt habeat, vnde viuat honeste ipsa et nati, seruata maritalis tori pudicitia, vt bene Cerda. 413 ex Homerico l. c. *ἵνα παισὶν ἀεικέα μισθὸν ἄρηται*. 414 illo tempore, haud secus, nec segnior, surgit Ignipotens.

416 sqq. In his ad maiorem elegantiam refinxit Homerica, in quibus Vulcani officina in Olympo collocatur. Il. σ, 369. Cum poetae veteres assignassent Vulcano loca et insulas, quae subterrancis ignibus notabiles erant (exemplum in ipsa Lemno apud Homerum est); licuit poetae vnam ex Aeoliis vel Vulcaniis ponere, Hieram, quam Vulcaniam, Ἡφαιστιάδα, appellat communi nomine, tamquam singulari, Liparae proximam, monte mirabilem, qui nocturnas flammas euomit. v. Auctor Aetnae 436 sq. et primo loco Scymnus Chius 256 sq. Egere de ea post Cluue-

Antra Aetnaea tonant, validique incudibus ictus
Auditi referunt gemitum, ſtriduntque cauernis
Stricturae Chalybum, et fornacibus ignis anhelat;
Volcani domus, et Volcania nomine tellus.
Hoc tunc ignipotens coelo deſcendit ab alto.
Ferrum exercebant vaſto Cyclopes in antro,
Brontesque, Steropesque, et nudus membra Pyracmon.
His informatum manibus iam parte polita
Fulmen erat; toto genitor quae plurima coelo
Deiicit in terras; pars inperfecta manebat.

Tris

Cluuerium multi. cf. Dorvill. Sicula p. 20. 21 et iam ante ad Chariton. p. 688. Liparam, quae et ipſa olim arſit, Callimachus Vulcani officinam ediderat Dian. 46 ſqq., vbi v. Spanhem., et alterutram ſub νήσυ πλαγκτῆς nomine Apollon. III, 42. Vulcanum *Liparaeum* Theocr. Id. II, 133. 134 dixit: hic quidem omnium opportuniſſime tamquam Siculus. *erigitur*, vt alias, *ſurgit*, ſita eſt, ſed cum notatione montium, et quia omnino inſulae *altae*. 419 *antra Aetnaea* ſimpl. pro igniuomis, quis dubitet, a ſimilitudine. Aliena ſunt, quae de antris ſubterraneis inter Aetnam et Hieram contiguis ſuſpicati ſunt nonnulli. Eiusmodi acumen poeta non ſequitur. 420. 421 Ornati verſus. Comparari poteſt Callim. Del. 144: adde Dian. 55. *referunt gemitum*; repetunt ſonum h. reſonant per antra ictus incudum. *ſtricturae*, quas ornate *Chalybum* dixit (v. Ge. I, 58), non ſunt h. l. σπινθῆρες, nec quae proprie metalla dicuntur, vnde aes excoquitur, ſed μύδροι, maſſae ferri, quae procuduntur. cf. 450 et 453. Mox v. 423 *hoc* antique pro *huc*.

424. 425 Libera quidem erat nominum informatio, ſed Bronten et Steropen etiam alii habent: Heſiod. Θ. 140: Callim. in Dian. 68: Plin. H. N. XXXV, 10 ſ. 36, 17. Statium et Claudianum v. ap. Cerdam. Pyracmonem aliunde accepit; Argen memorat Apollod. I, 1, 2. 426 - 428 Nota inuerſam orationem pro: parte iam polita, parte adhuc imper-

Tris imbris torti radios, tris nubis aquosae
Addiderant, rutili tris ignis et alitis austri.
Fulgores nunc horrificos, sonitumque, metumque
Miscebant operi, flammisque sequacibus iras.
Parte alia Marti currumque rotasque volucris
Instabant, quibus ille viros, quibus excitat vrbis;

Aegi-

fecta. *fulmen — quae plurima*, quod genus fulminum, ex quo genere plurima; frequens poetarum figura: *κῆτος — οἷά τε πολλὰ τρέφει κλυτὸς Ἀμφιτρίτη* Od. ε, 422, et saepe alibi. Variant haec orationem et delectant. 429-432 Ingeniose in fulminis materiam vertit ea, ex quorum conflictu fulmen nascitur, grandinem (*imber tortus* h. constrictus et coactus in grandinem: inf. IX, 671 *quam multa grandine nimbi In vada praecipitant, cum Iupiter horridus austris* Torquet aquosam hiemem, *et coelo caua nubila rumpit*), nubem, ignem et ventum. Haec fere ex Seruianis amplector; cetera sunt respuenda. Facit autem fulmen duodecim cuspidum, *radiorum*, *ἀκτίνων*, trinis in quaterna latera, qualia fulmina passim in monumentis, in primis in numis, occurrunt, etsi alibi alia forma tribuitur. Habuit autem poeta ante oculos et argutius expoliuit locum Apollonii Argon. I, 730-734, vbi vna cuspis adhuc imperfecta, quam Cyclopes procudunt, *μαλεροῖο πυρὸς ζείεσαν ἀϋτμήν*. Vt vero, Vulcani officina semel repraesentata, opera inchoata et affecta memoraret, poetae ingenio in promtu esse debuit; etsi et in hoc praeiuit Homer. Il. σ, 373 sqq. conf. Callim. in Dian. 49. 50, vbi satis ieiune equorum Neptuniorum aquarium procudi narratur. Quanto grandius et sublimius est phantasma, quod fulminis materiae admiscent fulgores, sonitum, metum, et flammam sequacem Cyclopes!

433. 434 Marti currus bellicus proprie tributus, ex heroici saeculi more bellandi. Quod ait: *quibus ille viros, quibus excitat vrbes*, h. ad bellum concitat, ex istis illustrantur sup. VIII, 3: *Vt belli signum — Vtque acres concussit equos* etc. *Instabant currum*, vt festinare ali-

Aegidaque horriferam, turbatae Palladis arma,
Certatim squamis serpentum auroque polibant,
Connexosque anguis, ipsamque in pectore diuae
Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
Tollite cuncta, inquit, coeptosque auferte labores,
Aetnaei Cyclopes, et huc aduertite mentem.
Arma acri facienda viro. Nunc viribus vsus,
Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.
Praecipitate moras. Nec plura effatus; et illi
Ocius incubuere omnes, pariterque laborem
Sortiti: Fluit aes riuis, aurique metallum;
Volnificusque chalybs vasta fornace liquescit.
Ingentem clipeum informant, vnum omnia contra
Tela Latinorum; septenosque orbibus orbis
Inpe-

aliquam rem. cf. Heins. ad XII, 748.

435-438 Hic dubitari potest, sitne aegis de thorace an de clipeo (conf. ad 354) accipienda, hactenus, vt de thorace non nisi v. 437 agatur, *ipsamque in pectore divae Gorgona.* Expeditior tamen videtur ratio, si totum locum de thorace interpreteris, cuius extremae orae anguibus connexis et implicitis inter se sunt cinctae, in medio Gorgone posita: cuius generis exempla passim occurrunt; vt vnum commemorem, quod adire forte in promtu est, v. Spenc. Polymet. t. IV, 4. *turbatae*, iratae, vt saepe. cf. Silii lib. IX, 463. — *vertentem lumina*, de oculis toruis, obliquis, ex ira et furore; aut potius de inuersis, quippe in capite reciso. βλοσυροῖο Μεδούσης κάρη σμερδαλέον dixit Quintus Cal., qui omnino de aegide comparandus, lib. XIV, 451 - 457.

440 *Aetnaei* Αἰτναῖοι, Cyclopes cf. ad v. 419. In sqq. festinationis felix notatio breuitate et celeritate verborum obseruetur: *Nunc* vtendum *viribus*, *manibus*, *arte*. 445. 446 cf. Iliad. σ, 474. 448 *septenos orbibus orbes impediunt* ornate pro faciunt. Sed quinam illi

 orbes

Inpediunt. Alii ventofis follibus auras
Adcipiunt redduntque; alii ftridentia tinguunt
Aera lacu. Gemit inpofitis incudibus antrum.
Illi inter fefe multa vi brachia tollunt
In numerum, verfantque tenaci forcipe maffam.
Haec pater Aeoliis properat dum Lemnius oris:
Euandrum ex humili tecto lux fufcitat alma,
Et matutini volucrum fub culmine cantus.
Confurgit fenior, tunicaque inducitur artus,
Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis.
Tum lateri atque humeris Tegeaeum fubligat enfem,
Demiffa

orbes funt? non circuli, puto, in clipei fuperficie ducti, fed laminae aereae aliae fuper aliam impactae, vt feptemplex effet clipeus, quales Homericae πτύχες funt l. c. 481. cf. Il. υ, 269 fq. et η, 247. Verfus 449-453 iam in Georgicis vidimus IV, 171 fqq. Duratur ferrum v. 450. 451. v. inf. XII, 91. Ad 452. 453. conf. Callim. in Dian. 59-61.

454 fq. Artem poetae in variato rerum et orationis charactere obferua. Lenis et fimplex candidaque nunc fluit oratio, eoque tanto magis grata, quod ftrepitibus et tumultibus fuccedit. Comparent, quibus volupe eft heroicum amictum cognofcere, Il. β, 42: Odyff. β, pr.: δ, 307: ο, 60: υ, 124, et ad v. 459 cf. Odyff. κ, 261: ξ, 528. Etiam hoc ex heroica aetate, quod Euandrum v. 461, 462 duo canes comitantur: v. Od. β, 11: ρ, 62. 456 *volucrum fub culmine*, in domo vel cafa Euandri. Miror, hoc adiectum: funt igitur galli gallinacei intelligendi. Nam hirundines non facile e fomno excitant dormientes, nec ad hunc vfum a poetis aduocantur. Forte tamen expedias, fi *fub culmine* minus fubtiliter exigas et aues ante et circa domum volantes cogites. 458 *Tyrrhena vincula:* ornatus cauffa Tufcum calceamentum pofuit. Seruius: „dicit crepidas, quas primo habuere Senatores, poft equites Romani; nunc milites.“ Simili ornamento patrium, Arca-

Demiſſa ab laeua pantherae terga retorquens.
Nec non et gemini cuſtodes limine ab alto
Praecedunt greſſumque canes comitantur herilem.
Hoſpitis Aeneae ſedem et ſecreta petebat,
Sermonum memor et promiſſi muneris, heros.
Nec minus Aeneas ſe matutinus agebat.
Filius huic Pallas, illi comes ibat Achates.
Congreſſi iungunt dextras, mediisque reſidunt
Aedibus, et licito tandem ſermone fruuntur.
Rex prior haec:
Maxume Teucrorum ductor, quo ſoſpite numquam
Res equidem Troiae victas aut regna fatebor;
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguae vires. Hinc Tuſco claudimur amni,
Hinc Rutulus premit, et murum circumſonat armis.
Sed

Arcadium, ſeu *Tegeaeum enſem* dedit; etſi nullum hoc inſignius enſis genus fuit. Verſus 460 ornatiſſimus eſt. cf. VII, 666. Mox *limine ab alto* perpetuo et proprio liminis epitheto: nam alioquin alienum erat a caſa exigua altum limen. 463 *ſecretum:* partem aedium interiorem, ad quam Aeneam veſperi deduxerat. conf. Ge. IV, 403. *promiſſi muneris* vide v. 170. 171. 465 vt ὄρθριος ἥκων. ἑσπέριος ἦλθεν, et alia. 467 *mediis aedibus:* etiam hoc ad formam aedium heroici aeui, in quibus e veſtibulo δόμος (pro quo Romanorum atrium fuit) introeuntem excipiebat, per totas aedes patens; in intimo receſſu focus cum Penatibus v. inf. 541, vt ex Homeri lectione conſtare poteſt.

472 *pro nomine tanto:* non video, quam commoda ſententia ſit, ſi Troianorum vel Aeneae nomen et genus vel fama intelligatur. Satius eſſet, ad Euandri et Arcadum nomen referre. Verum referendum haud dubie eſt ad bellum ipſum, et *nomen belli tantum* eſt vel fama de belli magnitudine, vel ipſa belli magni-

Sed tibi ego ingentis populos opulentaque regnis
Iungere castra paro: quam sors inopina salutem
Ostentat; Fatis huc te poscentibus adfers.
Haud procul hinc saxo incolitur fundata vetusto
Vrbis Agyllinae sedes: vbi Lydia quondam
Gens, bello praeclara, iugis insedit Etruscis.
Hanc multos florentem annos rex deinde superbo
Imperio et saeuis tenuit Mezentius armis.
Quid memorem infandas caedes, quid facta tyranni
Effera? dI capiti ipsius generique reseruent!
Mortua quin etiam iungebat corpora viuis,
Conponens manibusque manus, atque oribus ora,
Tormenti genus, et sanie taboque fluentis
Conplexu in misero longa sic morte necabat.
At fessi tandem ciues infanda furentem
Armati circumsistunt ipsumque domumque;
Obtruncant socios, ignem ad fastigia iactant.

Ille

magnitudo. *Nomen* pro ipsa re, satis frequens. 475 *opulentaque regnis castra:* volebat dicere *opulenta regna*, apposite ad *ingentes populos*. Promtum erat hoc mutare in *castra opulentorum regnorum* vel *opulentis regnis*; hinc exquisitior forma suborta: *castra opulenta regnis*, vt alia similia passim. Opes veterum Etruscorum satis notae. v. Liu. V, 33.

478 *Agylla* s. Caere, prima opibus inter Etruscos floruit, et propter maritima commercia omnium prima Graecis innotuit. — *saxo vetusto*, antiquo opere, vt bene Seru. cf. III, 84. 479. 480 *vbi* proxime ad Agyllam seu Caere spectat, nec tamen reliquam Etruriam excludit. A Lydis Etrusci seu Tyrrheni ducuntur, ex vulgari veterum opinione, falsa tamen et ex nominis similitudine ducta. Mezentii regis Caeretanorum nomen *superbo*, h. crudeli imperio infame, ex antiquis historiis adsciuit. 484 *Dii capiti.*

conf.

Ille inter caedes Rutulorum elabſus in agros
Confugere, et Turni defendier hoſpitis armis.
Ergo omnis furiis ſurrexit Etruria iuſtis;
Regem ad ſupplicium praeſenti Marte repoſcunt.
His ego te, Aenea, ductorem millibus addam.
Toto namque fremunt condenſae litore puppes,
Signaque ferre iubent; retinet longaeuus haruſpex
Fata canens: O Maeoniae delecta iuuentus,
Flos veterum virtusque virum, quos iuſtus in hoſtem
Fert dolor, et merita adcendit Mezentius ira;
Nulli fas Italo tantam ſubiungere gentem:
Externos optate duces. Tum Etruſca reſedit
Hoc acies campo, monitis exterrita diuom.
Ipſe oratores ad me regnique coronam

Cum

conf. II, 190: VI, 529. 530. 495 *praeſenti Marte*, bello non dilato, quippe hoc ipſo tempore in armis ſunt; et quidem claſſem pararunt, qua in altum euecti littus Rutulorum petant bellumque inferant Turno, ni Mezentium ad ſupplicium dediderit.

498 ſqq. Hoc de Etruſco aruſpice commentum, qui Caeretanis conatibus opportune intercedit, vt ad Aeneae aduentum res differatur, inter potiora Virgilii inuenta referendum videtur. Extraneo autem duci exercitus committendus, vti Lauinia externo viro iungenda lib. VII, 96 ſqq. Eſſe hunc aruſpicem ipſum illum Tarchonem v. 506 notat Iulius Sabinus: parum probabiliter. *O Maeoniae:* ex 479. 480. *flos veterum:* Ennianum hoc eſſe Seruius teſtatur: etſi nec omnino infrequens, ex ἄωτον, ἄνθος; *flos et virtus* h. l. robur populi, qui antiquam originem habet. 504 *Hoc campo*, δεικτικῶς, etſi oculis proſpici non poterant caſtra ſub Caere locata. 505 *regni coronam:* nouum hoc, ſed dictum vt *regni inſignia*; et ſubiectum hoc idem, tamquam genus, enumeratione partium (coronae et ſceptri) facta.

Cum sceptro misit, mandatque insignia Tarcho,
Succedam castris, Tyrrhenaque regna capessam.
Sed mihi tarda gelu saeclisque effeta senectus
Inuidet imperium, seraeque ad fortia vires.
Natum exhortarer, ni, mixtus matre Sabella,
Hinc partem patriae traheret. Tu, cuius et annis
Et generi fata indulgent, quem numina poscunt,
Ingredere, o Teucrum atque Italum fortissime ductor.
Hunc tibi praeterea, spes et solatia nostri,
Pallanta adiungam; sub te tolerare magistro
Militiam et graue Martis opus, tua cernere facta
Adsuescat, primis et te miretur ab annis.
Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
Lecta, dabo; totidemque suo tibi nomine Pallas.

Vix

facta. Coronam v. inf. lib. XII, 162-163. 506 *mandatque insignia* simpl. mittit insignia regni: int. ex Etruscorum more, illa scilicet ipsa, quae memorauit; tacet reliqua, sellam eburneam, tunicam palmatam, togam pictam. vide omnino Dionys. III, 61 pr. (p. 195). *Succedam*, eo consilio vt succedam. 508 *saeclis effeta s.* simpl. pro annis: male Grammatici argutantur. 510 ni, mixtum genus habens per matrem Sabinam, partem patriae seu originis hinc, a Sabinis, adeoque ex Italia, duceret, etsi patre externo, Euandro, natus. 513 *Ingredere*, vt Ge. I, 42: *Ingredere et votis iam nunc assuesce vocari.* Incipe, suscipe. 516 *graue Martis opus.* Homericum: *μέγ' ἔργον Ἄρηος.* Il. λ, 733 et al. 515. 516. 517 Praeclari versus sententiis et verbis. Maronem mirati sunt et imitati in hoc loco Valer. Fl. I, 269 sqq.: Silius IV, 430. 431; adde Apollon. lib. II, 804. 805. 518. 519 Quadringentos equites mittit Euander, vt iter esset expeditum, nec longa mora intercederet, quam obsidionis discrimen non admittebat. Tenendum hoc est, ne mirum videatur, cur Arcades equites

Vix ea fatus erat; defixique ora tenebant
Aeneas Anchisiades et fidus Achates,
Multaque dura suo tristi cum corde putabant:
Ni signum coelo Cytherea dedisset aperto.
Namque inprouiso vibratus ab aethere fulgor
Cum sonitu venit, et ruere omnia visa repente,
Tyrrhenusque tubae mugire per aethera clangor.
Suspiciunt: iterum atque iterum fragor increpat ingens.
Arma inter nubem, coeli in regione serena,
Per sudum rutilare vident, et pulsa tonare,

Ob-

tes *potissimum* poetae placuerint; cum alioqui Arcades equitatu non valuerint, nec in regione montosa et aspera valere potuerint.

520 sq. Ex veteris Italiae religione, et poetae nostri perpetuo more res aliter vix expediri Aeneaeque animus erigi poterat, quam ostento vel augurio. Sed poeta noue id commentus est, quod meteorum, seu ostentum aeris, ad strepitum ex armis coelitus a Venere allatis retulit: simplicissimum autem est de tonitru, sudo coelo audito, cogitare. Arma in coelo passim a superstitiosis hominibus conspecta, belli et cladis signa, equidem huc non referam; nec Spencii acumen placet, Polymet. Dial. 20. n. 28, qui auroram borealem a poeta describi putabat. 523 *Ni — dedisset*: noua forma orationis, in qua miror interpretes non haesisse. Ellipsis esse debet totius enuntiationis: *et diutius etiam in ea cogitatione defixi perstitissent, Ni* etc. Vulgaris forma erat: *cum Venus signum dedit*. Efformata oratio fere ad illa 443 *nec plura effatus et illi* pro, cum illi. et sic alia. *aperto*, vt Ge. I, 393: *aperta serena*. vti nubes coelum dicuntur obducere, sic nunc aperitur illud. cf. mox v. 527. 528. 526 clangor armorum, quae mouebantur per aerem deportata a Venere, comparatur cum clangore tubae. *Tyrrhena* (pro Tyrrhenica) *tuba*, a Tyrrhenis, vt notum est, inuenta; et doctius: *Tyrrhenus clangor tubae*. 529 *pulsa*, impulsa, allisa sibi inui-

Obſtupuere animis alii; ſed Troius heros
Agnouit ſonitum et diuae promiſſa parentis.
Tum memorat: Ne vero, hoſpes, ne quaere profecto,
Quem caſum portenta ferant; ego poſcor Olympo.
Hoc ſignum cecinit miſſuram diua creatrix,
Si bellum ingrueret; Volcaniaque arma per auras
Laturam auxilio.
Heu quantae miſeris caedes Laurentibus inſtant!
Quas poenas mihi, Turne, dabis! quam multa ſub vndas
Scuta virum galeasque et fortia corpora volues,
Thybri pater! Poſcant acies, et foedera rumpant.
Haec vbi dicta dedit, ſolio ſe tollit ab alto;
Et primum Herculeis ſopitas ignibus aras

Exci-

inuicem. *tonare* pro ſimplici ſonare.

531 *et agnouit diuae promiſſa parentis* et v. 534 *Hoc ſignum* etc. Bene Seruius *κατὰ τὸ σιωπώμενον* intelligimus Venerem ei promiſiſſe. Clarior res ap. Homer. v. Il. σ, 189. Ceterum poetam hic in malum locum intuliſſe pedem apparet. Debebant enim, vt vis carminis eſſet ſatis magna, ea nunc omnia ſubiici, quae vſ. 608 vsque ad f. libri ſequuntur. Hic etiam multo magis vacaſſet animus iis cognoſcendis, quae de clipei argumento memorantur, quam cupiditate per illa, quae interiecta ſunt, repreſſa et obtuſa. Sed in hac ratione alia forte occurrebant, quibus ſe premi ſentiebat; vt adeo alterum praeferret. *ego poſcor Olympo*, tertio caſu, pro *ab O.*, me Olympus poſcit, me vult, reſpicit, h. ad me oſtentum aeris ſpectat; nihil eſt, quod vos terreamini.

538. 539 Imitationes iam Cerda notauit Silii II, 455. 456: Statii Achill. I, 84 ſqq. Adde Stat. Theb. II, 460. 461: III, 210 ſqq., et paſſim alios; item Horat. I, Od. 15: *Eheu quantus equis* etc.

540 quaſi: eant nunc et flagitent bellum. Seru. cf. ſup. VII, 317.

542. 543 Surgit Aeneas et ad aram ſeu focum aedium accedit, Penates precatur. In verbis plura nos tenent. –

Her-

Excitat, hesternumque Larem paruosque Penatis
Laetus adit; mactant lectas de more bidentis
Euandrus pariter, pariter Troiana iuuentus.
Post hinc ad nauis graditur, sociosque reuisit:

Quorum

Herculeis sopitas ignibus aras doctius dictas esse quam *ignes sopitos in aris vel ignes arae*, in promtu est intelligere. Sed *Herculeos ignes* non satis expedio. Herculis ara ante vrbem in luco erat: sup. vs. 104. De alio quam de sacro Penatibus in penetralibus domus facto locus vix intelligi potest. Iam *ignes Herculei*, in foco vel ara Penatium sopiti, aut ornantur epitheto hoc, respectu Herculis, qui olim eandem ad aram sacra fecisse putandus est, cf. 362 sqq. aut intuitu moris religiosi, quo ignis ex sacro Herculis hesterno (vide v. 102. 103. 104) seruatus et in focum domesticum repositus fuerat: sic Cerda et alii; aut Hercules fuit Euandro Penatium loco Geniusque adeo seu Lar domesticus. *Larem hesternum* si iungis cum *excitat*, accipies pro foco et igni in foco, ante Larem; vt sint: *ignes in ara et larem hesternum* excitat. Hoc perquam durum est: etsi solet ita poeta eandem notionem bis terue ornare; Sin iungas: Et — excitat, *hesternumque Larem paruosquePenates* adit, id quod sollennis sententiarum ordo in poeta suadere potest, alio modo laboras in iunctis sine vlla vi et sine more *Penatibus et Lare*; tum manet difficultas in epitheto *hesterni* Laris. Hactenus praeferri potest *externumque Larem*: ξένιον. Videtur tamen requiri aliud epitheton. *paruos Penates* Euandri, parua sigilla, vt humilem casam decebat. — *adit*, precando, προσέρχεται. Puta haec fieri in suscipienda profectione et adeundo nouo discrimine.

546 Amne aduerso, a littore Laurentino Pallantium naui aduenerat Aeneas: sup. v. 90; nunc ea naui partem sociorum ad Ascanium et castra redire iubet; altera parte sibi adiuncta, et Arcadibus comitibus, terra per Etruriam Caere et ad Tarchontem (*Tyrrhenum regem*) proficiscitur. *qui sese in bella sequantur*. Paullo obscurior sententia: nam ad bellum non proficiscitur

Quorum de numero, qui ſeſe in bella ſequantur,
Praeſtantis virtute legit; pars cetera prona
Fertur aqua, ſegnisque ſecundo defluit amni,
Nuntia ventura Aſcanio rerumque patrisque.
Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arua:
Ducunt exſortem Aeneae; quem fulua leonis
Pellis obit totum, praefulgens vnguibus aureis.
Fama volat paruam ſubito volgata per vrbem,
Ocius ire equites Tyrrheni ad limina regis.
Vota metu duplicant matres, propiusque periclo
It timor, et maior Martis iam adparet imago.
Tum pater Euandrus, dextram conplexus euntis,
Haeret, inexpletum lacrimans, ac talia fatur:
O mihi praeteritos referat ſi Iuppiter annos!

Qualis

Aeneas, ſed ad auxilia et ſocietatem Caeretanorum parandam. Seruius multis allatis nihil expedit. Dicendum forte, eſſe omnino viros delectos ad caſum belli, ſeu pugnae, vt Aeneae latus tegerent in diſcrimine belli: ſicut et infra iterum v. 606: *et bello lecta iuuentus.* hoc ſimpliciſſimum; hoc ſequi licet. An *bella* pro caſtris ad Caere? an pro auxiliis in bellum, ad quae paranda Aeneas iter facit? An magis conſentaneum, poetam reſpexiſſe ad id, quod futurum erat, vt ii, vna cum Etruſcis, nauibus vecti ad oſtia Tiberis pugnam cum Turno facerent? inf. X, 260 ſqq. 549 *ſegnis,* ſine remigio; vnde *defluit.* *Aſcanio:* remanſerat is apud Troianos in caſtris ſub Tiberis oſtia. cf. ſup. VII, 158. 159. De eorum autem aduentu in caſtris nihil amplius memorauit poeta. cf. ad X, 238. 552 *exſortem,* eximium, ἐξαίρετον. Adducitur equus Aeneae praecipuus.

554 ſqq. Non male ſequentia ad ſenſum et affectum in tali rerum articulo efficta et expoſita: Matrum timor; Euandri ſenis vota ac preces; totus diſceſſus. Verſ. 560 ſqq. ex Homericis

Qualis eram, quum primam aciem Praeneſte ſub ipſa
Straui ſcutorumque incendi victor aceruos;
Et regem hac Herilum dextra ſub Tartara miſi:
Naſcenti cui tris animas Feronia mater
(Horrendum dictu) dederat, terna arma mouenda;
Ter leto ſternendus erat: cui tunc tamen omnis
Abſtulit haec animas dextra, et totidem exuit armis.
Non ego nunc dulci amplexu diuellerer vsquam,
Nate, tuo; neque finitimus Mezentius vsquam
Huic capiti inſultans, tot ferro ſaeua dediſſet
Funera, tam multis viduaſſet ciuibus vrbem.
At vos, o ſuperi, et diuom tu maxime rector
Iuppiter, Arcadii, quaeſo, miſereſcite regis,
Et patrias audite preces: Si numina veſtra

Inco-

cis ſunt adumbrati, Neſtoris oratione Il. η, 132 ſq.: λ, 669 ſqq.: ψ, 629 ſqq. Vlyſſis ad Eumaeum Od. ξ, 468 ſqq.: Laertae Od. ω, 375 ſqq. Aſiorum imitationes v. apud Cerdam. Fabulam de *Herilo*, Praeneſtinorum duce, domeſticam neſcio vnde acceperit. Sed triplicem vitam ipſe poeta fingere potuit, ad exemplum eorum, qui caeſi reuiuiſcerent (ineptit Seruius ad v. 562), aut ad exemplum tricorporis Geryonis, aut ad vulgare illud de Neſtore, qui tres aetates vixit. — *propiusque periclo It timor* pro: timor eſt, fit, propior, h. magis inſtat, fit maior, acrior, *periclo*, cum periculo, periculo inſtante. Paullo aliter Silius I, 13: *propiusque fuere periclo Quis ſuperare datum.* *inexpletum* ἄπληστον. 561 vt ſim talis, *qualis eram* etc. εἴθ' ὣς ἡβώοιμι Neſtor Il. η, 157. λ, 669.

564 *Feronia* v. ſup. VII, 800. *terna arma mouenda*, vt ter reuiuiſcens ter rebellaret, adeoque ter eſſet vincendus. nam mox: *totidem exuit armis*, ter ſpoliauit victum. 572 Habent hae preces tanto plus ſuauitatis, quod tamquam praeſenſione aliqua tacita imminentis filio fati factae videntur.

Nam

Incolumem Pallanta mihi, ſi fata reſeruant,
Si viſurus eum viuo, et venturus in vnum:
Vitam oro; patiar quemuis durare laborem.
Sin aliquem infandum caſum, Fortuna, minaris:
Nunc, o nunc liceat crudelem abrumpere vitam,
Dum curae ambiguae, dum ſpes incerta futuri,
Dum te, care puer, mea ſera et ſola voluptas,
Conplexu teneo; grauior ne nuntius auris
Volneret. Haec genitor digreſſu dicta ſupremo
Fundebat; famuli conlabſum in tecta ferebant.
Iamque adeo exierat portis equitatus apertis;
Aeneas inter primos et fidus Achates;
Inde alii Troiae proceres; ipſe agmine Pallas
In medio, chlamyde et pictis conſpectus in armis:
Qualis, vbi Oceani perfuſus Lucifer vnda,
Quem Venus ante alios aſtrorum diligit ignis,

Extulit

Nam interimitur Pallas lib. X, 508. 576 *venturus in vnum*, iterum eum reuiſurus et conuenturus. 578 *ſin:* nota εὐφημία. 580 acutius ſententiam extulit Valer. Fl. I, 326. 327: vbi a v. 323 veſtigia Maronis legit: *Sin aliud Fortuna parat; miſerere parentum; Mors bona, dum metus eſt, nec adhuc dolor.* 581 *ſera*; ergo erat τηλύγετος, in ſenectute patris natus.

588 Non agnoſco hypallagen; ſed *picta arma* ſunt auro argentoque diſtincta. Memorantur et alibi, XII, 381: XI, 660. 589 ſq. Homericam eſſe comparationem multi pronuntiarunt, nec tamen locum enotatum video, qui commode ſatis comparari poſſit: Il. ε, 6. 7 de canicula agitur, vnde translatum eſt illud: ὅστε μάλιστα λαμπρὸν παμφαίνῃσι λελουμένος Ὠκεανοῖο. non igitur *perfuſus Oceani vnda* alio ſpectat, quam ad ortum ex mari. *Quem Venus* etc., quia eſt ſtella Veneris, vt ſatis notum. At Il. χ, 317 eſt:

Extulit os sacrum coelo, tenebrasque resoluit.
Stant pauidae in muris matres, oculisque sequuntur
Pulueream nubem et fulgentis aere cateruas.
Olli per dumos, qua proxima meta viarum,
Armati tendunt. It clamor, et agmine facto
Quadrupedante putrem sonitu quatit vngula campum.
Est ingens gelidum lucus prope Caeritis amnem,
Religione patrum late sacer; vndique colles
Inclusere caui et nigra nemus abiete cingunt;
Siluano

est: οἷος δ' ἀστὴρ εἶσι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ἀμολγῷ Ἕσπερος, ὃς κάλλιστος ἐν οὐρανῷ ἵσταται ἀστήρ. cf. Apollon. III, 957 sqq. 591 splendidus versus de ortu in extrema coeli ora, qua mare ambit. Sup. Ge. IV, 232. *Taygete simul os terris ostendit honestum.* 594 *per dumos,* per virgulta, siluas. cf. Stat. II Theb. 496. 497. *meta viarum* ornate pro via; proprie terminus et finis viae. 596 Versum ipso verborum sonorem referentem mirati sunt multi: comparato quoque v. 465. 466. Il. β. Odimus subtilitatem molestam in talibus: casum felicem amplectimur. Ipsum quidem inflammati ingenii impetum in haec, natura ducente, incidere necesse est; studio factum nolim. *putrem* in puluerem resolutum. Praeiuerat in nonnullis Ennius apud Macrob. VI, 1. v. Vrsin. ad h. l. et Cerdam inf. ad XI, 875. 597 *Caeritis:* Caere; τὸ Καῖρε, Agylla, videtur nunc *Caeres vrbs* dicta, et absolute Caeres. Inf. X, 183: *Caerete domo* aliter inflexum est ex Καίρητος. Minio perperam a Seruio huc aduocatur ex X, 183. Fluuius est Caeretanus, oppido proximus, nunc *Vacina* dictus, vt Cluuerius docet. Situm autem locorum hunc fere esse puta. Caere vrbs in alto posita; (sup. 478) prope vrbem per agros defluit amnis, cui lucus adiacet. Agrorum planitiem cum amne et luco vndique cingunt colles nemorosi, abietibus consiti: *colles caui,* cauam conuallem efficientes, *inclusere,* includunt, *et nemus nigra abiete cingunt,* cingit, *vndique* lucum prope amnem.

Siluano fama est veteres sacrasse Pelasgos,
Aruorum pecorisque deo, lucumque diemque,
Qui primi finis aliquando habuere Latinos.
Haud procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant
Castra locis, celsoque omnis de colle videri
Iam poterat legio, et latis tendebat in aruis.
Huc pater Aeneas et bello lecta iuuentus
Succedunt, fessique et equos et corpora curant.
At Venus aetherios inter dea candida nimbos
Dona ferens aderat; natumque in valle reducta
Vt procul egelido secretum flumine vidit,
Talibus adfata est dictis, seque obtulit vltro:
En, perfecta mei promissa coniugis arte
Munera: ne mox aut Laurentis, nate, superbos,

Aut

nem. 600 *Pelasgos. Qui primi fines a.* Agyllam inter eas Etruriae vrbes memorat Dionys. Hal. I, 20: III, 58, in quibus Pelasgorum sermo praeualuerit, et quae plurimum Pelasgici moris seruarint. 601 *lucumque diemque* sc. quo consecrarant lucum, adeoque sollenne annuum Siluano celebrarunt. 603 Non male, puto, quaeras cum Seruio: quomodo *castra in tutis locis* habere potuerint, si in valle et campis erant, et e collibus prospici et adiri poterant. 606 *bello lecta* v. sup. ad 547. Aeneas cum suis in colle consederat.

607 Reliqua poeta exsequitur lib. X, 148 sqq.

608 Haud dubie Maro, si carmini absoluendo vitae vsus contigisset, melius hunc locum constituisset. Arma coelo delapsa iam supra, dum Euandri hospitio vtebatur, memorauerat, re in prodigium versa 524 sq. Nunc, cum inde profectus ad Caere sub arbore consedisset Aeneas, ecce Venus adest et arma apportat. Compara Il. σ, 615. 616 et τ, 3. *nimbos* pro nubibus, aere. *secretum* docte pro, solum, in secreto loco, apud flumen. 612 *En p.* cf. Il. τ, 10. 11. *arte promissa.* cf. ad 531.

Aut acrem dubites in proelia poſcere Turnum.
Dixit, et amplexus nati Cytherea petiuit;
Arma ſub aduerſa poſuit radiantia quercu.
Ille, deae donis et tanto laetus honore,
Expleri nequit, atque oculos per ſingula voluit,
Miraturque, interque manus et brachia verſat
Terribilem criſtis galeam flammasque vomentem,
Fatiferumque enſem, loricam ex aere rigentem,
Sanguineam, ingentem, qualis, quum caerula nubes
Solis inardeſcit radiis longeque refulget;
Tum laeuis ocreas electro auroque recocto,
Haſtamque, et clipei non enarrabile textum.
Illic res Italas, Romanorumque triumphos,
Haud vatum ignarus venturique inſcius aeui,

Fecerat

531. 534. 617 *honore* puto dictum pro munere, vt γέρας. 619 eſt Homericum τέρπετο etc. Iliad. τ, 18. *expleri* adſpectu. 620 *flammas vomentem* poetica imago ſplendoris coruſcantis, ex Il. ε, 4: Δαῖέ οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ. 622 *ſanguineam*, Seru. cruentam, terribilem; immo rutilam, ſi ex aere thoracem cogites. Ornauit autem et ad terrorem vsque auxit Maro, quod nude poſuerat Homerus Il. σ, 609: θώρηκα φαεινότερον πυρὸς αὐγῆς. *qualis.* vt οἵη, omiſſo, talem, tam longe fulgentem, qualis, qualiter, nubes, quum. 625 *clipei non enarrabile textum*: argumentum clipei; tam varium et copioſum illud erat, vt enarratu eſſet difficile.

626 Sequitur locus de clipeo Aeneae nobiliſſimus. Clipeum autem cogita ita informatum, vt in media parte, ſeu vmbone, mare eſſet, cum pugna Actiaca: de qua a v. 676 ſqq. Exterior ora in plures areas ſeu regiones diſcreta; quarum argumenta: I. Lupa Romulum et Remum lactans v. 630. II. raptae Sabinae foedusque inter Romulum et Tatium factum 635. III. Metii ſupplicium 642. IV. Roma

Fecerat Ignipotens; illic genus omne futurae
Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella.
Fecerat et viridi fetam Mauortis in antro
Procubuisse lupam: geminos huic vbera circum
Ludere pendentis pueros, et lambere matrem
Inpauidos; illam tereti ceruice reflexam
Mulcere alternos, et corpora fingere lingua.
Nec procul hinc Romam, et raptas sine more Sabinas
Consessu caueae, magnis Circensibus actis,
Addiderat, subitoque nouum consurgere bellum
Romulidis, Tatioque seni, Curibusque seueris.
Post Idem, inter se posito certamine, reges
Armati Iouis ante aram, paterasque tenentes,
Stabant, et caesa iungebant foedera porca.

Haud

Roma a Porsenna obsessa 646. V. Capitolium a Gallis oppugnatum 652. VI. Vrbs religionibus celebris, adeoque pace florens 663. VII. Catilina in Tartaro 666. VIII. et Cato in Elysiis 670. *Haud vatum ignarus* h. e. praedictionum, quas a vatibus Aeneas acceperat. *Fecerat et:* inter caetera, quae poeta memorare non vult. Illa de Lupa, lactante Romulum et Remum pueros, egregie et viuidis imaginibus suauibusque sententiis sunt narrata v. 630-634: vt toties in numis et signis veterum aliisque operibus effícta occurrunt. *feta*, enixa, vt alibi. *Martis antrum* multi memorant: cf. Cerda.

635-641 *sine more*, sine lege, ἀκόσμως, incomposite, temere. conf. VII, 377: V, 694. 636 *caueam*, h. l. in circo dixit. *magnos Circenses ludos* dixit, quae Liuio et aliis Consualia sunt, Neptuno equestri celebrata, forte quod in horum locum Circenses successerunt. 638 *Curibus seueris*, ad Sabinorum disciplinam spectare facile intelligitur. — *porca caesa*, ex more perpetuo sacrorum in foederibus faciendis. v. c. Liu. I, 24.

642.

Haud procul inde citae Metium in diuerſa quadrigae
Diſtulerant (at tu dictis, Albane, maneres!)
Raptabatque viri mendacis viſcera Tullus
Per ſiluam, et ſparſi rorabant ſanguine vepres.
Nec non Tarquinium eiectum Porſenna iubebat
Adcipere, ingentique vrbem obſidione premebat;
Aeneadae in ferrum pro libertate ruebant.
Illum indignanti ſimilem, ſimilemque minanti
Adſpiceres; pontem auderet quod vellere Cocles,
Et fluuium vinclis innaret Cloelia ruptis.
In ſummo cuſtos Tarpeiae Manlius arcis
Stabat pro templo, et Capitolia celſa tenebat,
Romuleoque recens horrebat regia culmo.
Atque hic auratis volitans argenteus anſer
Porticibus, Gallos in limine adeſſe, canebat;
Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
Defenſi tenebris et dono noctis opacae:

Aurea

642-645 Liu. I, 27. 28. 643 docte magnaque cum vi inuerſa oratio in illis: *at tu d.* pro: quod in fide non manſerat. *mendacis* proprie perfidi. Foeditas ſpectaculi ad noſtrum ſenſum ingrata aſperis et gladiatoriae pugnae adſuetis Romanorum animis minus diſplicere potuit.

646-651 Liu. II, 9 ſq. Effictus autem Porſenna ſtans ad Tiberim. 650 *pontem* ſublicium, euellens trabes ſublicis impoſitas. *vinclis ruptis* ſimpl. de cuſtodia accipiendum.

652-662 Liu. V, 47. *In ſummo* non clipei; ſed *in ſummo arcis Tarpeiae.* 654 Viſebatur porro in Capitolio caſa recenti culmo tecta, regia Romuli dicta. Pro *erat* ornate *horrebat.* 655 Quae ſequuntur, poetica ſunt, non qualia ab artifice facile in metallo effingi potuerint. Anſer volitans ad noſtrum ſenſum diſplicere poteſt: non aeque ad Romanorum ſenſus. 657 *tenebant:* de

conatu,

Aurea caesaries ollis, atque aurea vestis;
Virgatis lucent sagulis; tum lactea colla
Auro innectuntur; duo quisque Alpina coruscant
Gaesa manu, scutis protecti corpora longis.
Hic exsultantis Salios, nudosque Lupercos,
Lanigerosque apices, et lapsa ancilia coelo
Extu-

conatu, vt saepe; iam in eo erant, vt tenerent. *et dono noctis opacae:* paullo otiosius adiectum videtur. *dono* h. beneficio, munere. 659 sq. Habitus Galliorum bene descriptus, etsi alieno forte loco. Notae eorum comae rutilae, saga virgata, aurei torques, gaesa, scuta vasta. — *aurea vestis.* Mirum hanc de barba accipere Seruium eumque sequi alios. Si barba vestire genas dicitur poetis, an propterea vestis absolute de barba dicetur? Vestem intellige illa ipsa sagula, ex auro facta, ab artifice (seu vt colorem luteum et flauum referret, seu quod auro textas vestes amarent Galli. cf. Silium IV, 155), versicoloribus segmentis vel virgis intertextis: qui quidem habitus, Gallis, Germanis, et Britannis frequentatus, Scotis nondum in vsu esse desiit. *lactea colla* proprie de Gallis. *Candidi pene sunt Galli omnes*, nota vox Ammiani. *duo gaesa*, e more, v. Cluuer. German. I, 44, et omnes eos, qui Gallicam et Germanicam antiquitatem recoquunt; item Cerdam ad h. l. et Heins.

663-666 Religiosa spectacula immiscet poeta: mota ancilia (Martiis Kalendis v. Ouid. Fast. III, 373 sqq.), Lupercalia (ibid. II, 267 sqq.), Flaminum caerimonias, et pompam matronarum ad ludos vel sacra, ad quae pilentis vehi licuit. v. Liu. V, 25. 29. Sacra Cereri vel Carmenti facienda potissimum respicere potuit Maro. *mollia* pilenta appellat puto propter mollem et lentum incessum, quem ipsa structura et situs editus ac celsus suasisse videtur. Seruius pensiles currus interpretatur, adeoque mobiles, motu faciles, vt *mollia oscilla* Ge. II, 389. Iulius autem Sabinus *delicata* exponit. Saltem sic accipiam, quae mollium et delicatorum hominum sunt carpenta.

Extuderat; castae ducebant sacra per vrbem
Pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit
Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis;
Et scelerum poenas, et te, Catilina, minaci
Pendentem scopulo, Furiarumque ora trementem;
Secretosque pios; his dantem iura Catonem.
Haec inter tumidi late maris ibat imago
Aurea; sed fluctu spumabant caerula cano;
Et circum argento clari delphines in orbem
Aequora verrebant caudis, aestumque secabant.

In

m. *Apex* laneis vittis ornatus Flaminum proprius.

666 - 670 Etsi alieno loco intrusa putem haec signa, praeclare tamen ea ornauit. *Catonem piis iura dantem* quis non miratus est? Pro *Catilina* erant haud dubie, quos malis supplicio affectos videre. Sed parum prudenter minusque decore poeta Marium vel Sullam, Cinnam, aliumue, qui remp. euerterat, nominasset; Contra in Catilina scelus manifestum et confessum. *pendentem. scopulo*, puto tamquam equuleo distentum: tracta rei facie a Prometheo rupi alligato; pro vulture Furiae assident. — *minacem scopulum* tamquam ruiturum et ruina cum sua oppressurum. — *Furiarum ora trementem* v. sup. VI, 605 - 607 et 571. — *dantem iura*, iudicem constitutum vt alterum Rhadamanthum. v. VI, 566. De Catone Vticensi agi, liquidum est; vel ex opposito Catilina: alter oppugnavit patriam, alter libertatem propugnauit; nec vero alius, quam ad eius seueritatem, respectus habitus videtur; quo magis vana est Seruii aliorumque dubitatio, verentium, ne Augusto Catonis memoria parum grata esse debuerit. Sed hoc refellere iam alii studuerunt, in primis ad Horat. I Carm. 12, 35.

671 - 674 Oceanum Homeri Iliad. σ, 606. 607 et Delphines Hesiodi exemplo Sc. Herc. 209-212 intexuisse videtur. Alia Quinti Cal. imitatio lib. V, 93 sqq. Effinxerat Vulcanus mare ad Actium; spuma albicante; belluis argenteis in mari

aureo.

In medio claſſis aeratas, Actia bella,
Cernere erat; totumque inſtructo Marte videres
Feruere Leucaten, auroque effulgere fluctus.
Hinc Auguſtus agens Italos in proelia Caeſar

Cum

aureo. Reſtabat materia nauibus effingendis aes.

675 ſqq. Splendida carminis pars, quam velim vnam clipei argumentum a Poeta factum eſſe. Iam Propertio hic locus adeo probatus fuit, vt, etſi tum tota Aeneis nondum prodiiſſet, ex eo tamen carminis ſummam praeſtantiam auguraretur: *Actia Virgilium* (iuuet) *cuſtodis littora Phoebi, Caeſaris et fortes dicere poſſe rates: Qui nunc Aeneae Troiani ſuſcitat arma, Iactaque Lauinis moenia littoribus. Cedite Romani ſcriptores, cedite Graii, Neſcio quid maius naſcitur Iliade.* lib. II El. extr. *In medio* clipei, non maris: etſi hoc mediam clipei aream occupare putandum. Si tamen, praeter pugnam, etiam fugam et triumphum complexa eſt, in plures partes ac regiones diſtincta eſſe debuit. *Actia* bella, pugnam Actiacam. *totumque inſtructo Marte*, h. claſſe inſtructa, *videres Feruere Leucaten:* locum ex vicinia poſuit, vt tanto maior rei eſſet ſpecies. Nam claſſis vtraque obuerſa erat clauſtris et faucibus ſinus Ambracii; pugnatum enim eſt in exteriore ſinu verſus mare patente. Agitur autem de ipſa pugna, non de iis, quae anteceſſerunt. Alioqui locum haberet Florus IV, 11, 4: *Caeſar — poſitisque in Epiro caſtris Leucadem inſulam montemque Leucaten et Ambracii ſinus cornua infeſta claſſe ſuccinxerat.* In ſqq. non vbique ipſam rerum geſtarum fidem, quod nimis religioſum fuiſſet, quam artis vel carminis rationes et opportunitates videtur ſequutus. Nam claſſi vniuerſae M. Agrippa praefuit, Octauianus autem Caeſar cum M. Valerio Meſſala aliisque rerum ſummae vbique proſpicere ſatagebat. *Italos* praeclare, vt *barbaricas opes* Antonii v. 685 opponeret; et multo auguſtior rerum ſpecies in altero verſu: *Cum Patribus, populoque, Penatibus et magnis dIs*, vt cauſſam reip. a Senatu populoque Romano commiſſam tueri videretur. *Penatibus et magnis*

gnis

Cum Patribus, Populoque, Penatibus et magnis dIs,
Stans celſa in puppi: geminas cui tempora flammas
Laeta vomunt, patriumque aperitur vertice ſidus.
Parte alia ventis et dIs Agrippa ſecundis
Arduus agmen agens: cui, belli inſigne ſuperbum,
Tempora nauali fulgent roſtrata corona.
Hinc ope barbarica variisque Antonius armis,

Victor

gnis diis, explicatiue alterum adiectum pro: et cum Penatibus, magnis diis. cf. ſup. ad III, 12. 680. 681 *geminas cui tempora flammas Laeta vomunt.* Perperam ad oculos Auguſti fulgentes (v. Sueton. c. 79) refert Seruius et alii. Habuit poeta in animo Diomedis caſſidem Il. ε, 4 ſq.: *Δαῖέ οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ* etc. et in miraculum conuerſus eſt galeae ex aere fulgor, qui radiorum vel nimbi ſpeciem referre videri poterat, in primis ſi bucculas galeae cogites. *laeta* ad ſplendorem ſpectat: vt lib. I, 591: *laetos oculis afflarat honores.* Sed cur *geminas flammas* dixit? accipio dictum poetica forma, cum deberet *gemina tempora* memorare. In vertice *aperitur*, lucet, apparet, (proprie de oriente et in conſpectum veniente ſidere) ſtella Iulia, Caeſaris capiti appingi ſolita: in memoriam ſtellae crinitae, in quam inter ludos funebres habitos anima Caeſaris abiiſſe credita eſt: v. Sueton. Caeſ. 88: Dio. XLV, 7 et ſup. ad Ecl. IX, 47. Eandem ſtellam reſpexit Propert. IV, 6, 30. 31.

682 *Parte alia* aciei Agrippa claſſem agit *ventis ſecundis.* Aduerſus fuerat ad quintum vſque diem ventus. Plutarch. M. Anton. p. 945 F. conf. Seru. in extrema parte notae ad v. 682. 684 *nauali corona*, quae eadem *roſtrata*, roſtris ex auro vallata, qua paullo ante donatus fuerat in bello Siculo, victo Sex. Pompeio. v. Vellei. II, 81, 3. et numos Agrippae. Doctius autem dixit *tempora roſtrata.*

685 *ope barbarica.* Ex aduerſo expreſſus in aere Antonius cum copiis ex barbaris populis diuerſis (vnde *varia arma*) conſcriptis, praeter legiones, quas habebat (cf. Plutarch. M.

Victor ab Aurorae populis et litore rubro,
Aegyptum, viresque Orientis, et vltima secum
Bactra vehit; sequiturque, nefas! Aegyptia coniunx.
Vna omnes ruere, ac totum spumare, reductis
Conuolsum remis rostrisque tridentibus, aequor.
Alta petunt: pelago credas innare reuolsas
Cycladas, aut montis concurrere montibus altos:
Tanta mole viri turritis puppibus instant.
Stuppea flamma manu, telisque volatile ferrum
Spargitur; arua noua Neptunia caede rubescunt.

Regina

M. Anton. p. 944 B.), *vehit*, ducit copias ex Aegypto. 686 ***Victor ab Aurorae populis et littore rubro***, h. Eoo, magnifice ex sollenni poetarum more. Vult praelia cum Parthis, quibus Oriens tum parebat, dicere, inter quae nonnulla fuere satis felicia. Pari modo ***Bactra vltima***, in remotissimo Oriente sita, nominat. Habuit Antonius auxilia a rege Medorum submissa, testante Plutarcho p. 944 C. Itidem sic v. 705. 706.

689 ***reductis remis*** proprie Ouid. Met. XI, 461: ***reducunt ad fortia pectora remos.*** Tum *ruere* videtur dictum transitiue, *ruere* sc. mare remis et ipsa carina: vt sup. I, 35. 691 ***Alta petunt.*** Compara Plutarch. p. 946. B. C. 693 ***Tanta mole.*** Spectat hoc maxime ad Antonianas naues, ad denos remorum ordines assurgentes, ***ad hoc turribus et tabulatis alleuatas*** etc. Flor. IV, 11, 5; et sua magnitudine, in primis in ista remigum inopia, ad regendum difficiles. Plutarch. l. c.: Dio L, 32. 33. 694 ***stuppea flamma***: ad rerum veritatem, cum ab Antonio relictae naues pertinaciter pugnare pergerent. v. Dio. l. c. 34. 35: Horat. I Od. 37, 13: ***Vix vna sospes nauis ab ignibus. noua caede*** sc. inter hos ipsos ignes missiles et nauium incendia. At in verbis obscuritas est: *telis volatile ferrum spargitur*. Vix aliter dictum esse potest *ferrum* quam pro telis et sagittis. Tum vero quomodo *telis* telum emittitur? An *tela* pro machinis dicta? Vix putes fieri posse. Si iun-

gas

Regina in mediis patrio vocat agmina sistro;
Necdum etiam geminos a tergo respicit anguis;
Omnigenumque deum monstra, et latrator Anubis,
Contra Neptunum, et Venerem, contraque Mineruam
Tela tenent. Saeuit medio in certamine Mauors
Caelatus ferro, tristesque ex aethere Dirae;

Et

gas *ferrum volatile telis:* ne sic quidem, nisi perquam dure, dictum pro, ferrum telorum, tela ferrea. Lenius esset: *telum volatile ferro.* Sin *spargitur ferrum telis* h. per tela, missilia: non minus molestum hoc. Vix sana lectio. Saltem accommodatior altera: *telique.*

696 Acerbe haec de Cleopatra. Potuit forte, quod tamen ignoro, sistri vsus esse apud Aegyptios in bello. Ex hoc tamen loco non conficitur. In ludibrium versa re sistrum memoratur, quod regina, cum turba spadonum et feminarum ludis et choreis vacante, in media classe versatur: sistri autem vsus in lasciuia Aegyptiorum frequens, vt in noto Silii XI, 432 versu: *Vt strepit assidue* etc. Docet quoque Propertii imitatio lib. III, 11, 43: *Ausa Cleopatra — Romanamque tubam crepitanti pellere sistro.* 697 necdum mortem futuram admota sibi aspide prospicit. Sequitur forte Virgilius aliquam famam, duo eam angues sibi admouisse.

698-703 Praelium deorum artifex effinxerat in aere: ab vna parte pugnabant dii Aegyptii, ab altera Romani. In medio pugnam incendunt Mars, Dirae, Discordia, Bellona. Partim haec ex deorum in praeliis Homericis interuentu, partim, in primis Discordia et Bellona, ex praeclaris locis clipei Achillis Iliad. σ, 535-538 et clipei Herculis apud Hesiodum v. 248 sqq. 147. 153 sqq. adumbrata. Alias imitationes vide apud Quintum Cal. X, 53 sqq.: XI, 8 sq.: VIII, 186 sqq. *latrator Anubis*, capite canino, notus vel ex Boissardo. Propertius, qui hunc librum, nondum editum, legerat (v. ad v. 675), hinc traxit lib. III, 11, 41: *Ausa Ioui nostro latrantem opponere Anubin* etc. 701 *caelatus*, exsculptus, nam de anaglypho agitur et *caelare* sic proprie in aere dicitur.

Et scissa gaudens vadit Discordia palla;
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius haec cernens arcum intendebat Apollo
Desuper: *omnis eo terrore Aegyptus, et Indi,
Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabaei.
Ipsa videbatur ventis regina vocatis
Vela dare, et laxos iam iamque inmittere funis.
Illam inter caedes pallentem morte futura
Fecerat ignipotens vndis et Iapyge ferri;

Contra

dicitur. *ex aethere Dirae* adeoque volantes. Reddidit eo nomine, puto, Κῆρας Hesiodi in Scuto Herc. 248 sqq. Homero sunt Κῆρες θανάτοιο. Simili modo *Mors alata* poetis est. 702 *scissa Discordia palla*. Redhibuit eam *laceratam pectore vestem* Petron. c. 124. *Bellona* cum flagello passim obuia.

704.705 Homero subleсta et haec Apollinis species pro Iliacis muris pugnantis Il. π, 700 sqq.; sed praeclara cum arte et sollertia. Certauit cum Marone Propert. IV, 6, 55. 56 et 68 et Albinouanus Eleg. in Maecen. 55. 56. Potuit tamen eam imaginem facile menti obiicere signum Apollinis sagittam emittentis, ἑκηβόλου, in promontorio Actiaco positum. Pugnatum autem, vt supra diximus, in conspectu Apollinis Actii, in exteriore parte sinus Ambracii; de quo videnda Delineatio et Descriptio eius sinus auctore d'Anville (in *Mem. de l'Acad. des Inscr.* T. XXXII, p. 515). *Actius Apollo* v. sup. ad III, 275. 707 sqq. Prima regina fugam circumspexit, vt omnes tradunt: Plut. Anton. p. 946 E.: Dio L, 33. *ventis vocatis* v. ad lib. III, 253. *et laxos immittere* (hoc a curribus petitum) pro: laxare, soluere funes, adeoque vela explicare et expandere. conf. inf. X, 229 ibique not. 709 *pallentem morte futura:* quasi praesensione mortis hanc fugam consequuturae. Pallorem autem argento vel alio metallo debuit reddere artifex: quemadmodum *vt Iocastae vultum exanimem exhiberet, ex aere et argento conflata massa vsus fertur* artifex. v. Plutarch.

Con-

Contra autem magno maerentem corpore Nilum,
Pandentemque sinus, et tota veste vocantem
Caeruleum in gremium, latebrosaque flumina, victos.
At Caesar, triplici inuectus Romana triumpho
Moenia, dIs Italis votum inmortale sacrabat,
Maxuma tercentum totam delubra per Vrbem.
Laetitia ludisque viae plausuque fremebant;
Omnibus in templis matrum chorus; omnibus arae;
Ante aras terram caesi strauere iuuenci.

Ipse,

Conuiu. Qu. V, 1 et Aristonidas artifex *cum exprimere vellet Athamantis furorem —residentem poenitentia, aes ferrumque miscuit, vt rubigine eius per nitorem aeris relucente exprimeretur verecundiae rubor*. Plin. XXXIV, 14 s. 40. *Iapygem* proprie dixit, nam ab occidentali illa plaga debuit venire ventus Cleopatrae secundus.

711-713 Poeticum phantasma magnum et praeclarum. Fuga petitur Nilus: is fugientes excipit. Propert. III, 11, 51 in loco hinc expresso: *Fugisti tamen in timidi vaga flumina Nili.* Iam Fluuiorum simulacra cogita specie humana, recubantia, et inferiore corporis parte veste tecta, vt tamen sinum facere possint, quem Nilus fugientibus ostentat. Ornate singula, etiam *latebrosa flumina*, quae pro latebris nunc erant.

714 sqq. Tandem triumphus Augusti erat effictus in clipeo. Fuit is triplex in trinis diebus: Dalmaticus, Actiacus, Alexandrinus. v. Sueton. Aug. 22: Dio LI, 21; necesse igitur est ab artifice ea, quae cuiusque diei essent, in vnum fuisse congesta. *votum i. sacrabat*: templa, opera immortalia, dedicabat ex voto: et quidem magno numero; vnde trecena dixit. Quae per reliquam Augusti vitam facta sunt, reuocauit poeta sub vnum tempus. cf. Suet. 29: Dio LI, 22.

717-719 Viuide laetitia publica describitur. Exquisite vero illa dicta pro vulgaribus: Omnibus in templis matronarum supplicantium coetus, *et arae, ante quas* victimae immolabantur.

Ipse, sedens niueo candentis limine Phoebi,
Dona recognoscit populorum, aptatque superbis
Postibus; incedunt victae longo ordine gentes,
Quam variae linguis, habitu tam vestis et armis.
Hic Nomadum genus et discinctos Mulciber Afros,
Hic Lelegas Carasque sagittiferosque Gelonos
Finxe-

720 sqq. Splendida rerum species. Puta triumphatorem Octauianum iam intrasse vrbem. Sedet pro tribunali sub porticu et aditu templi Apollinis Palatini et prospectat (exquisite *recognoscit*; argutatur Burm. in etymo vocis) succedentem pompam triumphalem, in qua portantur coronae aureae, *dona populorum*; ducuntur captiui vna cum signis fluuiorum. 721 *aptatque s. postibus:* coronas ergo in foribus vel porticu suspendi curauit. 724. 725 Vides manifeste, quod supra ad v. 686 monuimus, poetam carmini dignitatem et maiestatem parare ex nominum nouitate vel peregrinitate vel vetustate. — *Nomadum genus et d. A.* Erat enim in Antonii partibus magna Africae pars a Cyrenis vsque ad Aethiopiam, et interfuit Antonii copiis Bogudes Mauretaniae rex; Plut. Anton. p. 944 B.: Dio L, 6. *discinctos Afros:* mollitiem hominum arguit veste laxa et fluente. An is proprius Afrorum habitus fuerit, aliunde ignoramus. *Lelegas Carasque*, vt nominum vetustate carmini dignitatem pararet, posuit pro populis et regibus minoris Asiae, quos enumeratos vides apud Plutarchum l. c. B. Leleges, de quorum sedibus Strabo lib. XIII multa disputat, cum Caribus oram Asiae maritimam tenuerant, antequam ab Ionibus eiecti ad inferiora recesserunt. De his nec de aliis Lelegibus h. l. agitur. Frustra ad Dacos et Bastarnas nomen reuocat Massonus in *Iano reserato* Sect. III c. 5, aduersus quos M. Crassus bellum gessit. Meliore iure ad bellum illud referas *Gelonos*, quos pro Dacis vicinis nominare potuit. Nisi tamen pro Thracibus, vltra quos illi habitabant (conf. ad Ge. II, 115), dicti sunt, qui in Antonii copiis erant.

Finxerat; Euphrates ibat iam mollior vndis,
Extremique hominum Morini, Rhenusque bicornis;
Indomitique Dahae, et pontem indignatus Araxes.
Talia, per clipeum Volcani, dona parentis,

Mira-

726 *Euphrates ibat iam mollior vndis* h. leniore amne, vt domitum se ac subiugatum, h. e. populos accolas victos et subiectos, significaret. Vti *mollita* dicuntur et alibi, quae victa ac contusa coercitaque sunt. Sic *molles animi*, *mollia corda*. Notum autem vel ex Horatio: *Medumque flumen gentibus additum victis minores voluere vertices:* etsi hoc ad seriores annos spectat. Magno vero spiritu haec dicta et in maius aucta amplificataque sunt. Aduersus Parthos enim illo anno nihil aliud nec susceptum nec gestum, praeterquam quod Augustus, Aegypto in potestatem p. R. redacta, in Syriam reuersus Parthorum legatos audiit. conf. Ge. II, 170: IV, f. Si vero haec, quae sequuntur v. 726. 727. 728, ad triumphum illum recte referuntur, Euphrates et Araxes cum Dahis poetico more populos Orientis designant, qui Antonium sequuti erant, Morini autem et Rhenus triumphum primi diei Dalmaticum respiciunt, quo etiam de Morinis, extremae orae Galliae Belgicae ad fretum Britannicum populo (vnde *extremi hominum Morini*, vt *vltimi Britanni*, *vltima Hesperia*, apud Horatium), et nonnullis Galliae Germaniaeque populis rebellionis sociis, inprimis Sueuis Rhenum transgressis, et a C. Carinate repressis, triumphatum fuit; v. Dio LI, 21. Rhenus *bicornis*, Vahalis et Rhenus, vt tum quidem cursus erat, antequam Drusus tertium ostium, Flevum, fossa ducta efficeret. *Dahae*, Nomades ad orientale Caspii maris littus versus Oxum incolentes vltra Hyrcanos. — *pontem indignatus Araxes:* nihil amplius, quam vt flumen rapidum adeoque pontis impatiens diceret, eoque ipso feritatem accolarum Armenorum declararet. Sumserunt hinc Statius, Claudianus, Sidonius, quos apud Cerdam videre licet.

729 malim *clipeum*, *dona parentis*, matris Veneris, iungere, quam *talia dona parentis*. 731 *famamque*,

nepot.

Miratur, rerumque ignarus imagine gaudet;
Adtollens humero famamque et fata nepotum.

κλέος, illuſtrium factorum ſculpturam in clipeo. Ad hunc vltimum verſum offenderunt paſſim viri docti: quibus praeiuit Seruius, ſeu quisquis ille fuit, quem lacinia pannisSeruianis attexta auctorem habuit: *Hunc verſum*, inquit, *notant Critici, quaſi ſuperfluo et inutiliter additum, nec conuenientem grauitati eius: namque eſt magis neotericus.* Addiſonus, qui pulchrae ſimplicitatis ſenſum habebat molliſſimum, hunc verſum eſſe aiebat, in quo Virgilius luſiſſe videretur. Iure notatum verſum vt a grauitate alienum et fere frigidum pronuntiat Doruillius. Defendit eundem verſumHurdius, vir ingenioſus et doctus, in *Commentar. Horat. Vol. I ad* v. 97: vbi ambiguitatem ſententiae etiam in ſeueriore carmine tuetur, et hunc locum copioſe quidem et ſatis argute, vt ſolet, ita tractat, vt ad ancilium religionem et ſanctitatem alludi dicat. Enimuero ante pedes erat, quod tam longe petitur, et verbo res transigi poteſt. Acumen luſus, quem ineſſe multi arbitrantur, in noſtris eſt ſenſibus animisque, non in verbis nec in ſententia animoque Virgilii. Poeticus ſermo ita fert, vt, ſi quis *clipeum, cui facta praeclara et fata nepotum inſculpta ſunt*, ſuſtuliſſe humero (alligatus enim loro clipeus humeris iniicitur) dicendus ſit, res ita efferri poſſit: ſuſtuliſſe eum *famam et fata nepotum*. Qui poetica oratione imbutum habet ingenium, nihil amplius cogitat. Qui vero verbatim iſta in patrium ſermonem transfuſa, et ex proprio verborum ſignificatu interpretata, mente voluit, notiones alias adiungit, quibus ridicula et inepta redditur ſententia. Cum his tamen omnibus facile concedam, ſplendore ſuperiorum verſuum inferiorem eſſe clauſulam meliusque afore verſum nouiſſimum.

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS
LIBER NONVS

ARGVMENTVM

Absente Aenea et in Tuscia conquirendis auxiliis occupato, Turnus a Iunone per Iridem admonitus, ne tantam rei bene gerendae occasionem amitteret, quam proxime ad hostes copias admouet — 32. Qui cum suis se moenibus continerent, neque aequo loco facerent dimicandi potestatem, vt illis spem omnem fugae intercluderet, classem exurere conatur — 76. Erat eius classis materia ex Idaeae Matris luco caesa: quapropter Matris precibus adductus Iupiter naues omnes incendio eripuit, et in totidem Nymphas marinas conuertit — 122. Post haec imminente iam nocte Turnus aduersus hostium eruptiones ad oppidi portam excubias disponit: iis Messapum praeficit — 167. Interim consultantibus Troianorum ducibus, quemnam potissimum ad Aeneam mitterent, qui de suorum periculo eum faceret certiorem; vltro eam prouinciam suscipiunt Nisus et Euryalus, coniunctissimum amicorum par — 377: qui cum vrbe emissi hostium excubias vino somnoque obrutas offendissent, Rhamnetem cum magno Rutulorum numero trucidant, eorumque se spoliis exornant — 366. Verum cum, instante iam luce, se recipere conantur, a Volscentis equitibus conspecti, ad siluas confugiunt. Ibi Euryalus, armorum pondere viaeque errore impeditus, in hostes incidit, et a Volscente, frustra deprecante Niso, confoditur — 437. Nisus quoque, caeso Volscente et Euryali nece strenue vindicata, multis vulneribus confossus super amici corpus concidit — 445. Capita, hastis affixa, in castra deferuntur: vbi a Troianis e moenibus agnita ingentem in vrbe luctum excitant — 502. Interim Turnus totis

viribus hostes oppugnat: magna vtrimque strages editur — 589. Ibi Ascanius Numanum insolentius se iactantem sagittae ictu interficit — 671. Pandarus et Bitias successu elati portam recludunt, hostesque subeuntes ingenti caede propellunt — 690. Eius rei nuntio accepto Turnus per portam patentem in oppidum irrumpit — 733, Troianosque in fugam conuertit — 777: tandem, hostium multitudine circumuentus, paullatim cedit ad eam oppidi partem, quae fluuio alluitur — 789: et, vt erat armatus, flumen tranans, incolumis ad suos reuertitur.

Quod ipsa res et prudentia suadere debuit, vt per Aeneae absentiam Latini et Rutuli oppugnarent vallum Troianorum, hoc, epico more, deae Iridis a Iunone missae monito tribuitur; Homeri exemplo v. c. Il. α, 166 etc. Ad poetae artificium agnoscendum Seruii nota facit: *In hoc libro mutatio est omnium rerum; nam et aliae personae et loca alia sunt, et aliud negotium incipitur. Ab Aenea enim transit ad Turnum, a Tuscia ad Ardeam; a petitione auxiliorum ad bellum.* Redeunt autem in hoc et sequentibus libris pleraque ad bellicos apparatus et pugnas: adeoque poeta in angustum se coactum videre debuit, dum Homerum haberet, qui summa varietate omnia, quae in pugna fieri solent, exposuisset, atque adeo, circa res easdem aetate et eodem bello et ab ipsis Troianis gestas versatus, occupasset, quicquid nouitate et vitae heroicae more placere posset. Hoc meminisse debent, qui vltimos libros rerum nouitate et varietate carere clamant. Argumenti naturae ea erant tribuenda, quae in poeta reprehendenda arbitrantur. Sed in hac ipsa argumenti inopia attendi velim animum ad ea, quae poeta ad tenendas et recreandas legentium mentes excogitauit sollertissime: vt in hoc libro episodium de Niso et Euryalo. Etiam illud praeclare factum, quod hoc libro res absente Aenea geritur, vt eius aduentu noua rerum exspectatio fiat. Nec quicquam iniquius factum arbitror, quam quod hoc ipsum reprehensum in poeta, quod hoc libro per Aeneae absentiam castra oppugnantur.

Atque ea diuerſa penitus dum parte geruntur:
Irim de coelo miſit Saturnia Iuno
Audacem ad Turnum. Luco tum forte parentis
Pilumni Turnus, ſacrata valle, ſedebat.
Ad quem ſic roſeo Thaumantias ore locuta eſt:
Turne, quod optanti diuom promittere nemo
Auderet, voluenda dies, en, adtulit vltro.
Aeneas, vrbe et ſociis et claſſe relicta,
Sceptra Palatini ſedemque petIt Euandri.
Nec ſatis: extremas Corythi penetrauit ad vrbes;
Lydorumque manum, conlectos armat agreſtis.
Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poſcere currus.
Rumpe moras omnis, et turbata adripe caſtra.
Dixit, et in coelum paribus ſe ſuſtulit alis;
Ingentemque fuga ſecuit ſub nubibus arcum.

Adgno-

3 *parentis Pilumni*, h. abaui. v. inf. X, 619. *ſedebat:* A ſper *erat* interpretatus eſt. Alia argutatur Seruius; ſed ſpectat ſimpliciter ad ſolitudinem. Lucum autem Pilumni in ea regione fuiſſe quidni admittamus? — *voluenda dies*, quae voluitur. v. ad I, 269. Lucretius, *ſidera voluenda*, *aetatem voluendam* eodem modo dixit. 9 *Sceptra* exquiſitius quam regna: vtrumque pro regia Euandri. *Corythi ad vrbes*, Etruriae v. lib. III, 170. *Lydorum manum* Etruſcos dixit ad vulgarem opinionem, qua ii a Lydis, Tyrrheno, Atyos filio, auctore repetebantur. cf. ſup. VIII, 479. 480. 13 *turbata arripe caſtra*, tumultu illato, per ipſum acceſſum, inuade, occupa: ſcilicet vt *rapere* poetis eſt pro *capere*. Dixit autem *caſtra* Troianorum, v. 8 *vrbem*, alibi *muros*, *aggerem*. Nam Aeneas in littore, vbi eſcenderat, vrbem, *nouam Troiam*, condiderat, quam ſup. VII, 157 *caſtrorum in morem pinnis atque aggere cinxit*. Debuit ea in extremo fere littore haerere, ſubiecta in proximo loco claſſe. v. IX, 68. 69. 15 *ſecuit* arcum pro: fecit ſecto

coelo,

Adgnouit iuuenis, duplicisque ad ſidera palmas
Suſtulit, et tali fugientem eſt voce ſecutus:
Iri, decus coeli, quis te mihi nubibus actam
Detulit in terras? vnde haec tam clara repente
Tempeſtas? medium video diſcedere coelum,
Palantisque polo ſtellas. Sequor omina tanta,
Quisquis in arma vocas. Et ſic effatus ad vndam
Proceſſit, ſummoque hauſit de gurgite lymphas,
Multa deos orans; onerauitque aethera votis.
Iamque omnis campis exercitus ibat apertis,
Diues equum, diues pictai veſtis et auri.
Meſſapus primas acies, poſtrema coercent
Tyrrhidae iuuenes: medio dux agmine Turnus
* Vertitur arma tenens, et toto vertice ſupra eſt. *

Ceu,

coelo, duxit, vt bene Seru. Sic *ſecare vias*. conf. ad V, 658. Verſus 18 verba ſunt ex Il. ε, 182.

21 Non nouum eſt oſtentum: *palantes polo ſtellas:* in primis cum interdiu oblatum ſit auſpicium; ſed ornant haec coelum, quod disruptum eſt (hoc *diſcedere* dixit, voce in hac re propria, pro dehiſcere, hiatum facere): et, quod alias in fulgure fieri ſolet, chaſma fecit. Appoſita vocant Grammatici. Si itaque dea ruptis nubibus ad interiora perrexit, ſtellas apparere nubibus remotis neceſſe fuit.

25-32 Fundum comparationis declarat Seruius: exercitum primo confuſe in campos ruiſſe, poſt digeſtum in ordines ad fluminis morem in alueum ſuum reuerſi. Id vero longius petitum. Agmen longo ac lato ordine, lento gradu et compoſite incedens, *fluminis late alueo inter ripas deuoluti* ſpeciem prae ſe ferre bene dici poteſt. Quod in Gange alueo ſuo ſe continente declarauerat, mox variat in Nilo, intra alueum recepto. De *Meſſapo* v. VII, 691. *Tyrrhidae* Tyrrhei paſtoris filii. v. ſup. VII, 484. 532. *ſeptem ſurgens amnibus* non ad

Ceu, feptem furgens fedatis amnibus, altus
Per tacitum Ganges, aut pingui flumine Nilus,
Quum refluit campis, et iam fe condidit alueo.
Hic fubitam nigro glomerari puluere nubem
Profpiciunt Teucri, ac tenebras infurgere campis.
Primus ab aduerfa conclamat mole Caicus:
Quis globus, o ciues, caligine voluitur atra!
Ferte citi ferrum, date tela, fcandite muros,
Hoftis adeft, eia. Ingenti clamore per omnis
Condunt fe Teucri portas, et moenia conplent.
Namque ita difcedens praeceperat optumus armis
Aeneas: fi qua interea Fortuna fuiffet,

Neu

ad oftia debebat referri; nec ad tempora fluminis exundantis; id enim a comparationis confilio alienum; repugnat quoque adiecta vox *fedatis*; fed ad fontes vel alueos referendum; nam *furgens* eft ortus vel incedens. Bene Seruius: *Ganges — fecundum Senecam in fitu Indiae, nouem alueis fluit*; *fecundum Melam* (in quo tamen locus hodie non exftat) *feptem*. Scilicet etfi binis fontibus ortum Gangem procedere e finibus Tibetanis nunc conftat: plures tamen magni amnes in eum feruntur, quos feptenos numero tradere potuerunt aliqui: vt omnino veterum de fontibus et toto alueo et oftiis Gangis incerta erat narratio: v. Plin. VI, f. 22. *Ceu* — fc. it, incedit, *per tacitum*, tacite; vt, per filentium, per noctem, et, (quae Drakenb. ad Silium XV, 145 poft Heinfium collegit,) per occultum, per fubitum, per longum, vt Gr. διὰ βραχέων, διὰ ταχέων, et fimilia. Laudat Seruius Afprum, qui *Altus per tacitum* iungebat; minus bene.

33 νέφος κονίης et ὀμίχλη Homero frequens. 35 *ab aduerfa mole*, turri in munitione Troianorum (cf. ad v. 13) ab ea parte, qua Latini accedebant. 37 Idem color IV, 594. 38. 39 Recipiunt fe Troiani intra vallum et muros. 41 fi quis belli cafus fe offerret; verbo fi quid

Neu ſtruere auderent aciem, neu credere campo;
Caſtra modo et tutos ſeruarent aggere muros.
Ergo, etſi conferre manum pudor iraque monſtrat,
Obiiciunt portas tamen, et praecepta faceſſunt,
Armatique cauis exſpectant turribus hoſtem.
Turnus, vt ante volans tardum praeceſſerat agmen,
Viginti lectis equitum comitatus, et vrbi
Inprouiſus, adeſt: maculis quem Thracius albis
Portat equus, criſtaque tegit galea aurea rubra.
Ecquis erit mecum, iuuenes? qui primus in hoſtem?
En, ait. Et iaculum adtorquens emittit in auras,
Principium pugnae, et campo ſeſe arduus infert.
Clamore excipiunt ſocii, fremituque ſequuntur
Horriſono; Teucrum mirantur inertia corda;
Non aequo dare ſe campo, non obuia ferre
Arma viros, ſed caſtra fouere. Huc turbidus atque huc
Luſtrat equo muros, aditumque per auia quaerit.
Ac veluti pleno lupus inſidiatus ouili,
Quum fremit ad caulas, ventos perpeſſus et imbris,
Nocte

accideret. 44 *monſtrat* h. l. hortatur, ſuadet, impellit.

48 *et* vacare videri poteſt. Enimuero iungenda: *Turnus vrbi adeſt*, viginti equitibus *comitatus et improuiſus*. In *equo Thracio* non haerendum, cuius generis equorum copia vix illo tempore in Latio eſſe potuit; Sed ornat epitheton. Tum v. 57 *caſtra fouere*, pro vulgari: ſe in caſtris tenere. v. ad Ge. III, 420. Et Turnus *turbidus*, turbatus, pudore et ira incenſus, quod aditum murorum non videbat.

59 ſqq. Comparatio lupi cum pugnantium rabie ſatis frequens. Sed in modo tractandi Apollonium I, 1243 ſq. ante oculos habuiſſe et ornaſſe videtur; reſpectu tamen ſimul ad Homerum habito, qui ſimilia de leone

Nocte ſuper media; tuti ſub matribus agni
Balatum exercent: ille aſper et inprobus ira
Saeuit in abſentis; conlecta fatigat edendi
Ex longo rabies, et ſiccae ſanguine fauces.
Haud aliter Rutulo, muros et caſtra tuenti,
Igneſcunt irae; duris dolor oſſibus ardet;
Qua tentet ratione aditus, et qua via clauſos
Excutiat Teucros vallo, atque effundat in aequor.
Claſſem, quae lateri caſtrorum adiuncta latebat,
Aggeribus ſaeptam circum et fluuialibus vndis,
Inuadit; ſociosque incendia poſcit ouantis;
Atque manum pinu flagranti feruidus inplet.
Tum vero incumbunt; vrguet praeſentia Turni;
Atque omnis facibus pubes adcingitur atris.

Diri-

leone perſequutus erat Il. λ, 547 ſqq. ρ, 647 ſq. — *nocte ſuper media*, vltra mediam noctem, vt eum longa mora incenſa fames ad rabiem agat, cf. v. 63. 64. *ira ſaeuit* melius quam *improbus ira* iungitur, ne altero loco abundet *ira*, altero autem loco *ſaeuit* nudum et tenue relinquatur. *improbus* etiam ſolum per ſe de ira et fame et vehementiore quoque impetu dictum occurrit inf. X, 727: *improba ora* h. auida. Quandoquidem *improbus* omnino eſt nimius, multus, vehemens. Illuſtratum ab aliis. conf. ſup. Ge. I, 119 et ad 146. *abſentes* h. l. de incluſis ouibus. Suaue autem hoc *ſaeuit in a.* quod imitati paſſim ſunt alii. Stat. II Theb. 133: Valer. Fl. III, 589, vbi v. Intpp. 63. 64 ornate: fames et ſitis excruciat eum. *qua* parte, *via*, aditus ad muros, *excutiat T.* facultatem et modum ſuppeditet, eos eliciendi. 68 *aequor* camporum haud dubie.

70 Comparant exemplum Aiacis et verba Iliad. ο, 716 ſqq. 74 *accingitur* facibus, armatur, inſtruitur, vt altero loco recte Seru., vt adeo mirum non ſit, poetam ſupra VII, 187 *lituo trabeaque ſuccinctum* dixiſſe.

75 *fo-*

Diripuere focos; piceum fert fumida lumen
Taeda, et conmixtam Volcanus ad aſtra fauillam.
Quis deus, o Muſae, tam ſaeua incendia Teucris
Auertit? tantos ratibus quis depulit ignes?
Dicite. Priſca fides facto, ſed fama perennis.

Tem-

75 *focos*, quos a Rutulis extemplo exſtructos fuiſſe cogitandum eſt. Haerent intpp. cum Seruio. Burmannus focos agreſtium in vicis circumuicinis aduocabat.

77 ſqq. Fabulam, quae ſequitur, tamquam abſurdam et epica grauitate indignam reprehendere in promtu eſt: et reprehenderunt eam multi, etiam e veteribus, vt e Seruio ad v. 82 patet: quandoquidem minore hoc doctrina indiget, quam argumentis idoneis eam defendere. Nec nos infitiamur, a noſtris ſenſibus et phantaſmatibus eam nimium quantum abhorrere. Nec vero Maro hoc non perſenſiſſe et ipſe videri debet. Hoc enim erat, cur nouo more aditum ſibi ad narrationem muniret; Apollonii vtique exemplo, Lib. IV, 1381 ſqq., vbi nauem per deſerta Libyae humeris Minyarum geſtatam narraturus erat. Potuit autem inter veteres haec fabula minus diſplicere, cum ea vetere fama accepta eſſet; et Maro eam repetere potuit, cum veteres de Aeneae aduentu fabulas pro gemmis et ſtellulis intexere telae ſuae ſemel inſtituiſſet. Vt autem in talem fabulam incideret vetuſtas, ita factum arbitror, quod eadem Dryades Nymphas arbores inſidere et cum iis viuere ac deficere fingebat. Promtum ſic fuit, arbores reciſas et in naues verſas iterum ad priſtinum numen reuerſas comminiſci. Alio modo, nauibus in ſcopulos verſis, Homerus nauigationem Phaeacum in miraculum conuerterat Od. ϑ, 557-564.

79 *Priſca fides facto ſed f.*, non capiunt Seru. et alii. *Fides* eſt eius, qui aliquid tradit, vel eius, quod narratur, quae alias *auctoritas*; adeoque pro ipſa *narratione* ponitur. Igitur *facto* h. facti *priſca eſt fides*, narratio. Rem narrat traditam ab antiquis hominibus: ſed conſtante fama ad ſeriores aetates

tes

Tempore quo primum Phrygia formabat in Ida
Aeneas classem, et pelagi petere alta parabat;
Ipsa deum fertur genetrix Berecyntia magnum
Vocibus his adfata Iouem: Da, nate, petenti,
Quod tua cara parens domito te poscit Olympo.
Pinea silua mihi, multos dilecta per annos,
Lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,
Nigranti picea trabibusque obscurus acernis:
Has ego Dardanio iuueni, quum classis egeret,
Laeta dedi; nunc sollicitam timor anxius vrguet.
Solue metus, atque hoc precibus sine posse parentem,
Ne cursu quassatae vllo neu turbine venti
Vin-

tes propagatam. 80 De aedificatione classis cf. sup. III, 5. 6. *Ida* autem mons et ipse sacer magnae Matri deum, cf. v. 85. 86, non minus ac *Berecyntus*, Phrygiae mons et tractus, a quo h. l. nomen inditum; vti alias illa *Idaea dea* appellata est. conf. Strabo X p. 718 C. et inf. X, 252: *Alma parens Idaea deum.* Consentaneum erat, vt pineta montis ei essent sacra. 83 *domito Olympo* adiectum quorsum sit, dubitari potest. Sequuntur interpretes, quos vidi, Seruium, *Videtur*, inquit, *hoc dicere: Praesta ei, cuius beneficio seruatus ad Olympi regna venisti. Saturnus enim cum omnes consumeret filios, Iouem solum esse non potuit,* *celatum matris* (Opis s. Rheae s. Terrae, quam eandem cum Cybele esse perhibent) *auxilio*. Longe petitum hoc, etsi doctum ac verum, cf. Apollodor. I, 1, 3; et iterum Terrae opera coeli imperium in pugna cum Titanibus sibi parauit, cf. ibid. I, 2, 1. Dici tamen potest, simpliciter adiectum a poeta *domito Olympo*, pro eo, quod volebat domitorem, *potentem Olympi, regem deorum*, dicere, qui adeo posset precibus satisfacere. 85 *silua* et *lucus* per appositionem dicta puta. Sed turbatus locus est. 86 *in arce*, in vertice Idae: est *τὸ Γάργαρον ἄκρον*, Iliad. ξ, 292. In hoc igitur sacra fieri solita Matri Idaeae, cf. ad v. 80: vti

Vincantur. Profit noſtris in montibus ortas.
Filius huic contra, *torquet qui ſidera mundi:*
O genetrix, quo fata vocas? aut quid petis iſtis?
Mortaline manu factae immortale carinae
Fas habeant; certusque incerta pericula luſtret
Aeneas? cui tanta deo permiſſa poteſtas?
Immo, vbi defunctae finem portusque tenebunt
Auſonios, olim quaecumque euaſerit vndis,
Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arua,
Mortalem eripiam formam, magnique iubebo
Aequoris eſſe deas: qualis Nereia Doto
Et Galatea ſecant ſpumantem pectore pontum.
Dixerat: idque ratum Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentis atraque voragine ripas,
Adnuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
Ergo aderat promiſſa dies, et tempora Parcae
Debita conplerant: quum Turni iniuria Matrem
Admonuit ratibus ſacris depellere taedas.
Hic primum noua lux oculis offulſit, et ingens
Viſus

vti Ioui eodem in loco Il. 9, 48.

94 *quo fata vocas?* ea mutas? vti fata *verti*, *flecti*, *mutari*, dicuntur, cum de fatorum ordine mutando agitur. aut *quid petis iſtis* trabibus ſeu nauibus (h. in earum gratiam; non, vt Burm., *pro iſtis*). — *immortale fas* h. l. pro conditione; vt ius. — *certus*, vt ab initio ſtatim certum et exploratum habeat Aeneas, in periculis ſe incolumem fore. 98 *defunctae*, quod plenius VI, 83 *magnis pelagi defunctae periclis*. 105 *amnes rapidos et atros* voluit dicere. 106 Inferiora haec Homericis Il. α, 578 ſq. iudicant Grammatici ap. Macrob. V, 13.

107 *debita* fato. VII, 120: *fatis mihi debita tellus*. 110 *Hic primum*. Argutatur cum aliis Catroeus, etſi Burmanus

Visus ab Aurora coelum transcurrere nimbus,
Idaeique chori; tum vox horrenda per auras
Excidit, et Troum Rutulorumque agmina complet:
Ne trepidate meas, Teucri, defendere nauis,
Neue armate manus; maria ante exurere Turno,
Quam sacras dabitur pinus. Vos ite solutae,
Ite, deae pelagi; Genetrix iubet. Et, sua quaeque,
Continuo puppes abrumpunt vincula ripis,
Delphinumque modo demersis aequora rostris
Ima petunt. Hinc virgineae, mirabile monstrum,
Quot prius aeratae steterant ad litora prorae
Reddunt se totidem facies, pontoque feruntur.
Obstupuere animi Rutulis; conterritus ipse
Turbatis Messapus equis; cunctatur et amnis
Rauca sonans, reuocatque pedem Tiberinus ab alto.

At

nus non improbat, dum respici credit seriora tempora, quibus Cybele Pessinunte fuit arcessita Romam et templis recepta. Nam *primum* refertur ad sequ. v. 112 *tum* vox audita. 112 Paullo durius, sed vt poeticam orationem decebat, iunctum: *nimbus Idaeique chori*, pro: visus ab oriente coelum transcurrere nimbus, nubes, et chorus, qui Matrem deum comitari solebat, Corybantum puta, in nube illa abditus et inclusus. Pro commentario est Ouidii locus Met. XIV, 536. 537. 538: vbi hoc idem prodigium exponitur, imitatione Virgilii. Etiam in sacris aduentus deae, etsi non visae, magno strepitu tibiarum et tympanorum declarari solebat. 114 Tum dea Teucros vetat *laborare* et nauibus defendendis operam dare. 118 *puppes*, non prorae, ad littus versae. v. VI, 3. 4. 5. 122 *reddunt se*, ἀναδιδῶσι: iterum emergunt, prodeunt.

125 quod VIII, 240 minus ornate. *Messapus* autem nominatur, tamquam qui inter primos exercitus infesti Rutulorum duces erat,

VIII,

At non audaci ceſſit fiducia Turno;
Vltro animos tollit dictis, atque increpat vltro:
Troianos haec monſtra petunt; his Iuppiter ipſe
Auxilium ſolitum eripuit; non tela, nec ignes
Exſpectant Rutulos. Ergo maria inuia Teucris,
Nec ſpes vlla fugae; rerum pars altera ademta eſt:
Terra autem in noſtris manibus; tot millia, gentes
Arma ferunt Italae. Nil me fatalia terrent,
Si qua Phryges prae ſe iactant, reſponſa deorum:
Sat fatis Venerique datum, tetigere quod arua
Fertilis Auſoniae Troes; ſunt et mea contra
Fata mihi, ferro ſceleratam exſcindere gentem,
Coniuge praerepta; nec ſolos tangit Atridas
Iſte dolor, ſolisque licet capere arma Mycenis.

Sed

VIII, 6. 126 ſqq. Audacia Turni praeclare a poeta inter metum ceterorum declaratur. 129 *Iupiter ipſe auxilium ſolitum* (nauium, quibus antea, Troia capta, ſuae ſaluti fuga conſuluerant) *eripuit*, adeoque eos perdidit; nec adeo ad eos perdendos noſtra opera opus eſt: *non tela nec ignes Exſpectant R.* Ex vulgari fatis vſu loquendi poetarum *exſpectari* dicuntur ea, quae omnino futura ſunt, adeoque et mala, quae imminent. *rerum pars altera*, pro vulgari: altera res, alterum: alterum, terra, in noſtra eſt poteſtate; nam Troianis vallo incluſis Rutuli loca vicina obſident ac tenent. *tot millia*, eaque *gentes Italae*; vt ſint appoſita, pro vulgari: tot millia gentium Italicarum, vel Italorum. 134 De his vaticiniis conf. dicta ſup. in Prooem. Aeneidis T. I p. 375 ſqq. 135 *Venerique* lib. I, 257 ſqq. Turnus tamen ſimpliciter de fatis in Aeneae gratiam a matre Venere conſtitutis cogitare potuit. 138. 139 Non ſolus Menelaus raptum coniugis Helenae vlciſcitur. Homericum Il. ι, 340. 341: *Οὐ μοῦνοι φιλέουσ' ἀλόχους μερόπων ἀνθρώπων Ἀτρεῖδαι;* etc., iam Macrob. V, 9 comparauit.

Sed periisse semel satis est. Peccare fuisset
Ante satis, penitus modo non genus omne perosos
Femineum. Quibus haec medii fiducia valli,
Fossarumque morae, leti discrimina parua,
Dant animos: At non viderunt moenia Troiae
Neptuni fabricata manu considere in ignis?
Sed vos, o lecti, ferro qui scindere vallum
Adparat, et mecum inuadit trepidantia castra?
Non armis mihi Volcani, non mille carinis
Est opus in Teucros. Addant se protenus omnes
Etrusci socios. Tenebras et inertia furta
Palladii, caesis summae custodibus arcis,
Ne timeant; nec equi caeca condemur in aluo;
Luce, palam, certum est igni circumdare muros.
Haud sibi cum Danais rem saxo et pube Pelasga
Esse putent, decumum quos distulit Hector in annum.

Nunc

parauit. Reliqua 140 sqq. paullo argutiora et *ῥητορικώτερα* esse videntur. Sed, dicat aliquis, satis est Troianos semel vltimam calamitatem esse expertos. Ita vero, inquit Turnus, satis etiam habere debebant, semel rapuisse feminam; quippe qui ex raptu Helenae ea mala experti sint, vt *modo non omne*, h. e. totum genus femineum perosi esse debeant. *Quibus haec.* Ex ira oratio durior. Dat iis hoc vallum, haec fossa, fiduciam: at non multo munitiora Troiae moenia euersa viderunt? Argutum et bellum etiam illud: *leti discrimina parua:* quod simplicius Homer. Iliad. *ο*, 628: *τυτθὸν γὰρ ὑπ' ἐκ θανάτοιο φέρονται.* 146 animosius, quam Homericus Hector Il. *μ*, 440. 148 Respicit arma a Thetide Achilli apportata et classem Achiuorum. 150. 151 v. sup. lib. II, 164 sqq. Insidias per noctem non struemus: *furtum* sic saepe: v. c. IX, 350. 155 *quos dis-*

Nunc adeo, melior quoniam pars acta diei,
Quod superest, laeti bene gestis corpora rebus
Procurate, viri; et pugnam sperate parati.
Interea vigilum excubiis obsidere portas
Cura datur Messapo, et moenia cingere flammis.
Bis septem, Rutulo muros qui milite seruent,
Delecti; ast illos centeni quemque sequuntur
Purpurei cristis iuuenes auroque corusci.
Discurrunt, variantque vices, fusique per herbam
Indulgent vino, et vertunt crateras aënos.
Conlucent ignes; noctem custodia ducit
Insomnem ludo.
Haec super e vallo prospectant Troës, et armis
Alta tenent; nec non trepidi formidine portas
Explorant, pontisque et propugnacula iungunt;

Tela

tulit Hector: docte pro vulgari: quorum conatus et consilia repressit et retardavit per annos decem. cf. XI, 288-290. Hinc eleganter illud Abronii Silonis apud Sen. Suasor. II, et in Anthol. Lat. p. 87: *belli mora concidit Hector.*

156 Comparant Od. μ, 291 sq.: Il. β, 381. Malim ego conferri Il. θ, 502 sqq. 529 sq. et τ, 275. Tum priscae aetatis mos et militiae obseruanda est imperitia, quod Rutuli castra oppugnant, ipsi vallum nullum ducunt, quo se tueantur. Nec aliter Troiani, qui Achivorum castra oppugnant, Il. θ, sub f. 160 *flammis* int. vigilias. Ad v. 161 sqq. cf. Il. ι, 85 sq. et ad v. 165 vide Il. θ, 550. 551. Agmen igitur mille quadringentorum hominum fuit delectum. 164 alternis excubias et alia munia militaria obeunt. 165 *et vertunt c. a.* esse hemistichium Ennianum Servius docet. *vertunt* autem, inclinant crateras, vinum in pocula infundendo.

168 *armis alta tenent* h. muros, turres obsident armati. 170 *pontes et propugnacula iungunt:* per ipsos muros vias seu pontes

inter

Tela gerunt. Instant Mnestheus acerque Serestus:
Quos pater Aeneas, si quando aduersa vocarent,
Rectores iuuenum et rerum dedit esse magistros.
Omnis per muros legio, sortita periclum,
Excubat, exercetque vices, quod cuique tuendum est.
Nisus erat portae custos, acerrimus armis,
Hyrtacides; comitem Aeneae quem miserat Ida
Venatrix, iaculo celerem leuibusque sagittis;
Et iuxta comes Euryalus, quo pulchrior alter

Non

inter turres, adeoque inter propugnacula seu pinnas turrium, faciunt, vt discursus militum liber sit. 171 Si *tela gerunt* est: armati sunt, otiosa est lacinia post illa: *et armis alta tenent*. Sensus itaque esto: afferunt, portant missilia et alia tela, quorum vsus esse poterat. 173 *Rectores iuuenum.* Frustra de paedagogis cogitant intpp.; sunt duces militum. 175 *vices, quod* explicatiue; hoc magis doctum adeoque poeticum, quam interpretari: per vices exercet id, quod etc. vel exercet vices quantum ad id spectat, quod etc.

176 - 449 Peruenimus nunc ad episodium, Aeneidis omnium facile nobilissimum, de Niso et Euryalo, cuius suauitas summa inprimis ad sensum et affectionem amicitiae sese refert. Sed accesserunt tot alia ad animos mouendos accommodata: generosa puerorum indoles; praeclara laudis cupido, et virtus nullam mercedem expetens, ipso facto contenta; respectus materni amoris ac pietas; Ascanii pueri et Aletae senis beneuolentia in eos. Singula explicare vel saltem notare magistris iuuentutis facile erit: sed vtantur tali loco, suadeo, ad eliciendos igniculos et tentandas mentes adolescentum, qui alias seu naturae seu institutionis vitio ad poetarum delicias callo obductum palatum habent. Quem vero ne huius quidem loci dulcedine tactum videant iuuenem, eum omni liberali disciplina indignum iudicent. Diomedis et Vlyssis egressum nocturnum ex Iliad. x poetae ante oculos fuisse non dubito:

Non fuit Aeneadum, Troiana neque induit arma;
Ora puer prima signans intonsa iuuenta.
His amor vnus erat, pariterque in bella ruebant;
Tum quoque communi portam statione tenebant.
Nisus ait, dIne hunc ardorem mentibus addunt,
Euryale? an sua cuique deus fit dira cupido?
Aut pugnam, aut aliquid iam dudum inuadere magnum
Mens agitat mihi; nec placida contenta quiete est.
Cernis, quae Rutulos habeat fiducia rerum.
Lumina rara micant; somno vinoque sepulti
Procubuere; silent late loca. Percipe porro,

Quid

viderunt hoc iam veteres: v. Seruium ad v. 1 hui. lib., sed quod amoris mutui affectus, mox metus de iuvenum fortissimorum discrimine, tandemque miseratio in narrationem illata est, hoc Maronis, summi poetae, ingenio deberi videtur. Etiam accessus et transitus ad episodium lenis est et simplex. Egerat de custodiis et excubiis: est in iis Nisus.

176 Nisum *Hyrtaci* filium fecit, tantum, puto, quod ex Homero notum erat nomen, v. c. Iliad. β, 837. 838. *Idam* matrem esse Nympham habendam quis dubitet? Euryali patrem infra v. 201 edit Ophelten, nomen e Thebanis fabulis notum. 180 *Troiana neque induit arma*, otiosum videri debet post illa: *non fuit Aeneadum*; sed redemit culpam poeta Homerica forma: ἐδύσατο τεύχεα. 181 Ex Homerico Od. κ, 278. 279 (adde Il. ω, 347. 348), vt iam Macrob. notauit Sat. V, 13. *iuuentam* vero primam dixit pro lanugine pubertatis. 182 Laudant et hic Homericum illud: ἕνα θυμὸν ἔχοντες Iliad. π, 219. 185 versus alti et grauis sensus! ἐνθουσιῶσι multi homines, non tam animo magnae rei imagine intuituue inflammato, quam potius perturbatae mentis affectu et cupiditate commoti. — *dira* simpl. auget, ingens, vehemens, cupido. 186. 187 vti Iliad. κ, 220. 221 Νέστορ, ἔμ' ὀτρύνει κραδίη etc.

191

Quid dubitem, et quae nunc animo sententia surgat.
Aenean adciri omnes, populusque patresque,
Exposcunt; mittique viros, qui certa reportent.
Si tibi, quae posco, promittunt: nam mihi facti
Fama sat est; tumulo videor reperire sub illo
Posse viam ad muros et moenia Pallantea.
Obstupuit magno laudum percussus amore
Euryalus; simul his ardentem adfatur amicum:
Mene igitur socium summis adiungere rebus,

Nise,

191 Minus bene Intpp., quasi alterum sit, de quo dubitet, alterum, quod certum ei sit: Itaque turbant in sqq. 194. 195. Sed *dubitare* quoque est deliberare, animo agitare et voluere. Bene Seru. *dubitem id est cogitem*. 193 *reportent* non ab illo; non enim nunc id versabant animis, quid rerum ille ageret; sed qui portent ad Aeneam certa; nuntient castra obsideri: ergo et hic *reportare* pro simplici. Aeneam autem adhuc apud Euandrum morari credebant vs. 196. 194 Praemium, quod pro tanto auso poscere poterat, generosus puer concedere vult amico Euryalo: ipse laude facti contentus esse. Mox v. 197 *laudum* est pro laudis. *laus*, *κλέος*, factum praeclarum; tum ipsa etiam virtus, vt inf. v. 252. V, 355: VIII, 273 al. Sed vt de toto Nisi et Euryali consilio satis constet, locorum situs apud animum adumbrandus est. Ager Ostiensis et ostia Tiberis ad animum reuocanda sunt. Castra Troianorum ad Tiberis fere ostia in orientali littore erant sita. A dextra moenia ad amnem pertingebant cf. inf. 469. 790. 815; quam partem mox Turnum castris inclusum petere videbimus. Ab eadem parte a tergo nauium erat statio, sup. v. 68; A sinistra parte (frontem castrorum versus mare fere spectasse necesse est) porta ad mare ducebat: v. inf. 238. Hac illi egressi, Rutulis excubias negligenter agentibus, ad tumulum tendere volebant, sub quo viam ad Palatium s. Pallanteum vrbem Euandri reperiri non dubitabant: v. 195. 196.

Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam?
Non ita me genitor, bellis adsuetus, Opheltes,
Argolicum terrorem inter Troiaeque labores
Sublatum erudiit; nec tecum talia gessi,
Magnanimum Aenean et fata extrema secutus.
Est hic, est animus lucis contemtor, et istum
Qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem.
Nisus ad haec: Equidem de te nil tale verebar;
Nec fas; non. Ita me referat tibi magnus ouantem

Iuppi-

VIII, 53. 54. Successerat audacia in traiectu per Rutulos facto; et laeua v. 372 viam tenebant, cum, ecce, equites a rege Latino missi versus castra tendunt. A Lauinio vrbe via secundum littus ad illa loca ducebat. Deprehensi igitur, Nisus et Euryalus fugiunt in siluam, vs. 378, Laurentinam scilicet, vnde Nisus quidem versus lacum Albanum elabitur vs. 387 sqq.; sed, Euryalum se non subsequutum videns, iterum ad siluam reuersus cum amico suo interimitur. Certamen hoc inter amicos Silius non infeliciter transtulit ad contentionem similem inter Imilcen, vxorem, et Hannibalem lib III, 108 sqq. et vs. 78 sqq.

201 Agnoscunt Intpp. vestigia Homerici loci Il. *η*, 198. 199. 202 *non — sublatum:* natum et educatum in bello ad Troiam gesto innuit. cf. Seru. — *nec* et quidem *tecum*, quam suauiter! *talia gessi:* vt sc. tu refugere possis, et nolle me socium suscepti facti adiungere. Igitur iam experimenta virtutis satis clara ediderat iuuenis fortissimus. 205. 206 Versus omnium, quos memini, sententiae generositate et magnanimitate praestantissimi. Sensum, quisque suum, excutiat, et iuuenes ingenue natos obseruet, annon lecta et percepta sententia exsultent! Habent simile quid loca, Horatii illud: *animaeque magnae Prodigum Paullum* (quod Statius III, 603: *largusque animae, si suaserit ira*), et Lucani de Germanis: I, 461: *animaeque capaces Mortis; et ignauum, rediturae parcere vitae.* Quanto exilior Statii oratio,

vbi

Iuppiter, aut quicumque oculis haec adſpicit aequis.
Sed ſi quis, (quae multa vides diſcrimine tali)
Si quis in aduerſum rapiat, caſusue, deusue;
Te ſupereſſe velim; tua vita dignior aetas.
Sit, qui me raptum pugna, pretioue redemtum,
Mandet humo ſolita; aut, ſi qua id Fortuna vetabit,
Abſenti ferat inferias, decoretque ſepulcro.
Neu matri miſerae tanti ſim cauſſa doloris:
Quae te ſola, puer, multis e matribus auſa,
Perſequitur, magni nec moenia curat Aceſtae.
Ille autem: Cauſſas nequidquam nectis inanis,
Nec mea iam mutata loco ſententia cedit.

Adcele-

vbi h. l. expreſſit Theb. I, 607 iuuenes *Famam poſthabita faciles extendere vita.* — *bene emere* eſſe, aequo vel vili etiam pretio emere, notum eſt: oculos *aequos* v. 209 eſſe propitios, in promtu eſſe debet. Mox 213 *raptum*, non occiſum, ſed ereptum, ſubductum e pugna: vt toties apud Homerum fit, vbi ὑπεξέλκεται, ὑπεϱύεται, ὑπαείϱεται ὁ νεκϱός. *humo ſolita*, terra, qua mortui humari ſollenni more ſolent. 215 *Abſenti* de eo accipio, cuius corpus non exſtat, quod ſepeliri poſſit; itaque inferiis et cenotaphio defungendum eſt. Ita debebat Cerda accipere Pindaricum ἄφαντος Ol. 1, 72. 217 *Quae te ſola.* Difficultas hic moueri poteſt, quod inf. lib. XI, 35 turba Iliacarum matronarum memoratur, quae Italiam adire non refugerit; hic vero *ſola* Euryali mater. Sed nec hoc quisquam in animum inducet, poetam Troianos voluiſſe ſine vxorum comitatu ad Italiam adducere; manſit in Sicilia ſenum et infirmorum inutilis turba: cf. lib. V, 715 ſq. 767. Inter longaeuas itaque matronas ſola Euryali mater fuit, quae in Sicilia manere nollet. — *moenia Aceſtae*, Segeſtam vrbem, v. lib. V, 755 ſqq. 219 *nectis cauſſas*: proprie dum alia ex alia cauſſa ſeritur. Sic et texere, et praetexere, cauſſas, dicitur. 220 quam ornate, pro:

Adceleremus, ait. Vigiles ſimul excitat. Illi
Succedunt, ſeruantque vices; ſtatione relicta
Ipſe comes Niſo graditur, regemque requirunt.
Cetera per terras omnis animalia ſomno
Laxabant curas et corda oblita laborum:
Ductores Teucrum primi, delecta iuuentus,
Conſilium ſummis regni de rebus habebant,
Quid facerent, quisue Aeneae iam nuntius eſſet;
Stant longis adnixi haſtis, et ſcuta tenentes,
Caſtrorum et campi medio. Tum Niſus et vna
Euryalus confeſtim alacres admittier orant;
Rem magnam, pretiumque morae fore. Primus Iulus
Adcepit trepidos, ac Niſum dicere iuſſit.
Tum ſic Hyrtacides: Audite o mentibus aequis,

Aenea-

mutari poteſt. Mox excitant commilitones, qui in ſtatione excubiarum in ſuum locum ſuccedant: dum ipſi tendunt ad *regem*, Aſcanium, *ἄνακτα*.

224 Orditur narrationem eodem modo, quo Homerus ſuam de Vlyſſis et Diomedis exploratione Il. κ, 1 et 195 ſq. cf. ſup. VIII, 26. 227 Lucilii eſt verſus: *Conſilium ſummis hominum de rebus habebant*. Seru. *iuuentus* omnino de viris militaris aetatis: Ne quis ſenum conſilia deſideret. 229 Egregia conſilii iſta heroum aetate habiti adumbratio; cuius paſſim in vetuſtis monumentis exempla occurrunt. *Stant* longis *adnixi haſtis*: vide v. c. Il. ϑ, 493 ſqq. de Hectore. 230 *Caſtrorum et campi m.* Caſtra erant in campi planitie; adeoque ipſa caſtra campum intra vallum habebant. 232 *Rem magnam* ſe afferre et *pretium morae fore*, ſc. quam ſuo aduentu afferant conſiliis v. Seru. niſi *moram* pro tempore dictam putes, quod nuntio audiendo impenditur. *trepidos* pro feſtinis, vt ante *alacres* pro concitatis, poni a poeta, memoria tenebis; item, mox 236 *ferre* eſſe nuntiare. De ſitu caſtrorum vſ. 238 vide ad v. 197.

Aeneadae, neue haec nostris spectentur ab annis,
Quae ferimus. Rutuli somno vinoque soluti
Procubuere; locum insidiis conspeximus ipsi,
Qui patet in biuio portae, quae proxima ponto;
Interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
Erigitur; si Fortuna permittitis vti:
Quaesitum Aenean ad moenia Pallantea
Mox hic cum spoliis, ingenti caede peracta,
Adfore cernetis. Nec nos via fallit euntis:
Vidimus obscuris primam sub vallibus vrbem,
Venatu adsiduo et totum cognouimus amnem.
Hic annis grauis atque animi maturus Aletes:
DI patrii, quorum semper sub numine Troia est,

Non

197. Iam portae *biuium*, cum altera via Laurentum et versus castraRutulorum,qui ab his partibus venerant, duceret, altera ad laeuam et a tergo castrorum in interiores terras. *insidiae* h. l. ad clandestinum egressum referendae sunt.

240 sq. Triplex est ratio et ordo verborum, qui in his iniri potest. In loco, qui poetae vltimam manum desiderat, nunc praefero equidem hunc: *si fortuna permittitis vti* nos, vt in hac hostium incuria et socordia, castris clam erumpamus: *mox cernetis Aeneam quaesitum*, inuentum, apud Pallanteum, *hic affore* reducem. Namque id agebatur, vt Aeneae nuntiaretur, castra obsideri, vtque is ocyus cum copiis adesset. Sane sic, si hostes a tergo adoriebatur, magnam eorum stragem edere poterat: id quod forte poeta respexit. *Fortuna*, occasione inquit Burm., vt Seruius. Recte quidem; sed Fortuna multo latius patet multoque ornatius et potentius verbum est. 244 Expeditissimum est, vt *vidimus* ad verba *sub vallibus* retrahatur: nos in obscura valle collocati vidimus e longinquo Pallanteum in edito loco positum. In v. 246 obseruent tirones e trinis modis loquendi elegantissimum: *animo maturo, maturus animo* et *maturus animi* e grae-

Non tamen omnino Teucros delere paratis,
Quum talis animos iuuenum et tam certa tuliſtis
Pectora. Sic memorans, humeros dextrasque tenebat
Amborum, et voltum lacrimis atque ora rigabat:
Quae vobis, quae digna, viri, pro laudibus iſtis,
Praemia poſſe rear ſolui? pulcherrima primum
DI moresque dabunt veſtri; tum cetera reddet
Actutum pius Aeneas, atque integer aeui
Aſcanius, meriti tanti non inmemor vmquam.
Immo ego vos, cui ſola ſalus genitore reducto,
Excipit Aſcanius, per magnos, Niſe, Penatis,
Aſſaracique Larem, et canae penetralia Veſtae,
Obteſtor: (quaecumque mihi fortuna fideſque eſt,
In veſtris pono gremiis:) reuocate parentem;

Reddite

e graecis. 248 Putant reſpici Odyſſ. δ, 754 ſqq. 252 *laudes* et hic pro virtute, pro factis ſtrenuis. cf. ad v. 197. Paullo ante *certa* ſunt firma, fortia, pectora. 255 *integer aeui*. Argutantur Intpp. Aſcanius eſt integra aetate, adoleſcens, inprimis reſpectu parentis. Scilicet omnino decedit annis, aetati, vitae, tamquam ſummae fato nobis deſtinatae, pars aliqua quotannis, et quotidie; vt apud Horat. aliquoties, II Carm. 5, 13. Art. 175. Pueri itaque aut iuuenis in ἀκμῇ conſtituti, ſumma annorum adhuc eſt integra, nondum imminuta. Hoc loco ornat epitheton; nihil amplius. *Vos — Niſe*, vt inf. 525 *Vos, o Calliope:* nota figura. 259 *Aſſaraci Larem:* non, tamquam Aſſaracus Lar fuerit, vt Cerda et alii, ſed pro Lare maiorum, inter quos fuit Aſſaracus, doctius hunc vnum memorauit poeta, vt ſup. I, 284 *domum Aſſaraci* dixerat. Recte Seru. „id eſt familiae noſtrae vel generi proprium." 260 Laborant Intpp. in *fides*, inde poſt Seruium. Sed *fides* exquiſite pro ſpe et voto ſaepe ponitur: nam, quae ſperamus euentura, iis aliqua ex parte fidem habemus: quae-

cunque

Reddite conſpectum; nihil illo triſte recepto.
Bina dabo argento perfecta atque aſpera ſignis
Pocula, deuicta genitor quae cepit Arisba;
Et tripodas geminos, auri duo magna talenta;
Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
Si vero capere Italiam ſceptrisque potiri
Contigerit victori, et praedae ducere ſortem:
Vidiſti, quo Turnus equo, quibus ibat in armis
Aureus; ipſum illum, clipeum criſtasque rubentis,
Excipiam ſorti, iam nunc tua praemia, Niſe.

Prae-

cunque mihi fortuna, et quaecunque mihi fides in fortuna, ſeu ſpes deſideratiſſimi reditus parentis eſt.

263 In praemiis pollicendis locus ante oculos Iliad. ι, 122 ſqq. Sapientius etiam haec omnia adornata a Virgilio. Nam apud Homerum minus honeſte Dolon praemia poſtulat Il. κ, 321 ſqq. *deuicta genitor quae cepit Arisba:* De vrbe hac circa Abydum ſita v. in primis Strab. XIII p. 882. 883: Steph. Byzant. h. v. ibique Holſten. cum Euſtathio ad varia Homeri loca Il. β, 837 et al. Difficultas hic in eo ineſt, quod Ariſba, Troadis vrbs, Troianis auxilia ab Aſio adducta miſit; vix adeo aſſequi licet, quomodo vrbs ſociorum a Troianis capi potuerit. Sed repetiit hoc poeta ex rebus, quae Troianum bellum antecceſſerant; nam ab Anchiſa captam vrbem narrat. Potuit igitur fabulam ſequi, quae cum pluribus aliis de rebus Troianis narrationibus intercidit. *magna talenta* e poetica ratione, vt ornet. Nam, quod partes in ſe continet, totum, magnum eſt reſpectu partium. v. ad lib. V, 248. *Cratera* autem *antiquum* int. antiquo opere. *dat*, ἔδωκε, ſic inf. 361 *mittit* pro miſit. 267 Color orationis ex Homero eadem in re Il. ι, 135 ſqq. *capere Italiam* magnifice, ſi ſedem obtineat et terram in Latio, quam inhabitent Troiani, et praedam ſortito diſpertiri; ſortiri, contigerit. 270. 271 habebis Turni ſpolia tamquam γέρας ἐξαίρετον, conf. V, 534; VIII, 552. 272.

Praeterea bis fex genitor lectiffima matrum
Corpora, captiuosque dabit, fuaque omnibus arma;
Infuper his, campi quod rex habet ipfe Latinus.
Te vero, mea quem fpatiis propioribus aetas
Infequitur, venerande puer, iam pectore toto
Adcipio, et comitem cafus conplector in omnis.
Nulla meis fine te quaeretur gloria rebus;
Seu pacem feu bella geram; tibi maxima rerum
Verborumque fides. Contra quem talia fatur
Euryalus: Me nulla dies tam fortibus aufis
Diffimilem arguerit; tantum! fortuna fecunda
Aut aduerfa cadat. Sed te fuper omnia dona

Vnum

272. 273 Promittit duodecim mancipia, ancillas et pueros. *Matres* poetae fimpliciter funt feminae; non grauidae. Quod vero adicit *fuaque omnibus arma*, obfcurum effe poteft, fi feruos cogites. Sed *captiuos* memorauit, quos armatos ceperat, armisque adeo fpoliauerat. 274 Recte Seruius ad *τὸ τέμενος*, feu portionem agri regibus prifcis pro honore affignati, refert: qualis v. c. erat Bellerophonti apud Lycios Iliad. ζ, 193 fq. Tarquinio Superbo in campo Martio. Spectat ad hanc ipfam regis fortem locus circa lacum Albanum inf. v. 388, vbi *tum rex ftabula alta Latinus habebat* h. armenta pafcebat. 275 fqq. Locus fuauiffimus. Delectat enim honefta Afcanii et ad amicitiae fenfum ex aetatis aequalitate prona indoles. *mea quem* ornate pro: cui aetate propior fum. 277 *Accipio te et complector pectore toto comitem* iunge. 279. 280 *tibi maxima rerum verborumque fides* erit; habebitur, rebus et verbis tibi committendis; h. e. tecum omnia confilia mea et gerendas res communicabo. Quodcunque autem vel cum fide ac fiducia vel propter fidem facimus, id omne *fides* defignat; vt paullo ante notatum meminimus. 281. 282. 283 Ego vero allaborabo, vt huic forti facto tota vita fit confentanea; *tantum* de me

polli-

Vnum oro: genetrix Priami de gente vetuſta
Eſt mihi, quam miſeram tenuit non Ilia tellus
Mecum excedentem, non moenia regis Aceſtae.
Hanc ego nunc ignaram huius quodcumque pericli eſt
Inque ſalutatam linquo; Nox, et tua teſtis
Dextera, quod nequeam lacrimas perferre parentis.
At tu, oro, ſolare inopem, et ſuccurre relictae.
Hanc ſine me ſpem ferre tui; audentior ibo
In caſus omnis. Percuſſa mente dederunt
Dardanidae lacrimas; ante omnis pulcher Iulus;
Atque animum patriae ſtrinxit pietatis imago.
Tum ſic effatur:
Spondeo digna tuis ingentibus omnia coeptis.
Namque erit iſta mihi genetrix, nomenque Creüſae
Solum defuerit, nec partum gratia talem
Parua manet. Caſus factum quicumque ſequuntur:
Per caput hoc iuro, per quod pater ante ſolebat:

Quae

polliceri audeo; quaecunque fortuna, ſecunda an aduerſa, ſequuta fuerit: conf. 299. Sequentia ad pietatis ſenſum praeclare ſunt comparata.

294 Locus, ſuauiſſimi affectus plenus, in ſententiam deſinit ex intimis animi receſſibus repetitam. Conſcientia ac cogitatio adeoque imago pietatis ſuae in patrem Aeneam acriter pungit animum Aſcanii, exemplo pietatis in Euryalo erga matrem animaduerſo. Sic inf. X, 824 Lauſo caeſo ingemuit Aeneas, — *Et mentem patriae ſtrinxit pietatis imago*, h. recordatio ac memoria amoris ſui in Aſcanium et quantum ex ſimili calamitate luctum ipſe eſſet ſuſcepturus. Erat igitur *imago patriae pietatis* in Aſcanii mente. Adhuc de verbis. Sententiam ipſam quamtumuis reconditam iam in Homero obſeruamus, Iliad. τ, 302. 339. cf. Odyſſ. δ, 113. 114.

298 *nec p.* et ipſi imputa-

bo

Quae tibi polliceor reduci, rebusque secundis,
Haec eadem matrique tuae generique manebunt.
Sic ait inlacrimans; humero simul exuit ensem
Auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
Gnosius, atque habilem vagina aptarat eburna.
Dat Niso Mnestheus pellem horrentisque leonis
Exuuias; galeam fidus permutat Aletes.
Protenus armati incedunt: quos omnis euntis
Primorum manus ad portas iuuenumque senumque
Prosequitur votis. Nec non et pulcher Iulus,
Ante annos animumque gerens curamque virilem,
Multa patri portanda dabat mandata; sed aurae
Omnia discerpunt, et nubibus inrita donant.
Egressi superant fossas, noctisque per vmbram
Castra inimica petunt, multis tamen ante futuri
Exitio. Passim somno vinoque per herbam
Corpora fusa vident, adrectos litore currus,

Inter

bo in beneficium acceptum hoc, quod talem filium peperit. Meretur magnam gratiam, quae te genuit: vel, vt Seru., debet ab omnibus coli, quae talem creavit. 303 sq. Haec ex heroicae vitae more sunt illustranda, quo propriis armis alium instruere summi affectus pignus erat, cf. Il. κ, 255 sqq., vnde hic locus adumbratus est, vt alias: arma permutare. *Vagina eburna* in Odyss. ϑ, 404 est in simili munere. 308 cf. Il. κ, 272 sq. primores comitantur abeuntes. 313 *nubibus:* dant ventis, auris, vt toties.

314 Conf. Il. κ, 469 sqq. 315 Impedita sententia. *ante* debebat esse: antequam castra petunt, ingrediuntur; atqui hoc a re alienum. Ergo intelligendum *inimica* ipsis futura; perniciosa ipsis, vnde redituri non erant; vt bene Seru.: vt inf. 355 *lux inimica.* Igitur *ante* quoad sententiam ex ea voce supplendum: *antequam ipsi perirent.* 317 *arrectos currus*

Inter lora rotasque viros, ſimul arma, iacere,
Vina ſimul. Prior Hyrtacides ſic ore locutus:
Euryale, audendum dextra. Nunc ipſa vocat res.
Hac iter eſt. Tu, ne qua manus ſe adtollere nobis
A tergo poſſit, cuſtodi et conſule longe.
Haec ego vaſta dabo, et lato te limite ducam.
Sic memorat, vocemque premit; ſimul enſe ſuperbum
Rhamnetem adgreditur, qui forte tapetibus altis
Exſtructus toto proflabat pectore ſomnum;
Rex idem, et regi Turno gratiſſimus augur;
Sed non augurio potuit depellere peſtem.
Tris iuxta famulos temere inter tela iacentis,
Armigerumque Remi premit, aurigamque ſub ipſis
Nactus equis; ferroque ſecat pendentia colla.
Tum caput ipſi aufert domino, truncumque relinquit
Sanguine ſingultantem; atro tepefacta cruore
Terra torique madent. Nec non Lamyrumque Lamum- [que,

Et

rus (vt inf. 465 *arrectae haſtae*), ſublato in altum iugo, et depreſſa in terram parte currus extrema, ſi binis rotis inſtructum currum cogites. *Erecti* currus apud Statium occurrunt, obſervante Burmanno. Mox *vina*, vaſa vini, vt bene Seru. 321 Anteit Niſus: Euryalo mandat, vt ſequatur et a tergo omnia tuta praeſtet. *conſule*, proſpice, prouide. v. Burm. ad Val. Fl. III, 38. *vaſta dare*, vaſtare, exquiſite pro facere. — *vocem premit:* aut ſubmiſſa voce loquitur, aut tacet, inquit Seruius; praeferam prius. 325. 326 quam ornate! ſola verborum immutatione, pro vulgari: *in tapetibus alte exſtructis ipſe Rhamnes p.* Poſuit autem tapetes pro puluinis tapetibus inſtratis. 327. 328 Praciuit Homerus Il. β, 858. 859. 330. 334 Remum, quem expreſſe non nominat, cum trinis famulis, eiusque armigerum (θεράποντα) et aurigam (ἡνίοχον), opprimit. 333 *ſanguine ſingul-*

Et iuuenem Sarranum, illa qui plurima nocte
Luserat, insignis facie, multoque iacebat
Membra deo victus; felix, si protenus illum
Aequasset nocti ludum in lucemque tulisset.
Inpastus ceu plena leo per ouilia turbans;
Suadet enim vesana fames; manditque trahitque
Molle pecus, mutumque metu; fremit ore cruento.
Nec minor Euryali caedes: incensus et ipse
Perfurit; ac multam in medio sine nomine plebem,
Fadumque, Herbesumque subit, Rhoetumque, Abarimque,
Ignaros; Rhoetum vigilantem, et cuncta videntem;
Sed magnum metuens se post cratera tegebat:

Pectore

singultantem truncum docte dixit, qui collo reciso sanguinem emittit ebullientem, ἀναβλύζοντα. Doctius quoque dixit *singultare sanguine*, quam *s. sanguinem*. In sqq. *atro tepefacta cruore Terra torique madent*: grauitatis plus habet Homericum: δάπεδον δ' ἅπαν αἵματι θῦεν, feruebat, aestuabat, in loco praeclaro de Agamemnone caeso inter epulas Od. λ, 419 et al. 335 sq. Haec et similia ornamenta magno sublegit Homero, qui in his mirus artifex. Lusibus et iocis inter epulas Sarranus magnam noctis partem exegerat, et nunc vino grauatus (*multo deo victus*) obdormierat; quanto melius fuisset, si potationem per totam noctem continuasset et in lucem protulisset ac produxisset! ita enim opprimi a Niso non potuisset. 339-341 cf. inf. X, 723 sq. Homericum locum Il. κ, 485. 486 ornauit: sed ornauerat comparationem, qua saepe et varie vtitur ipse Homerus aliis in locis, vt Od. ζ, 130 sqq.: Il. μ, 299: Il. ο, 323. 324; vnde κλονέων illustrat h. l. *turbans*, turbas faciens et consternans pecudes per ouile. Spectat autem comparatio ad Nisum, etsi paullo durior: *simili modo furebat Nisus.* Tum subiicitur: *Nec minor Euryali caedes.*

343 *sine nomine*, νωνύμυς, obscuros, ignobiles. *nomen* non modo pro fama, sed et

pro

Pectore in aduerso totum cui comminus ensem
Condidit adsurgenti, et multa morte recepit.
Purpuream vomit ille animam, et cum sanguine mixta
Vina refert moriens: hic furto feruidus instat.
Iamque ad Messapi socios tendebat, vbi ignem
Deficere extremum, et religatos rite videbat
Carpere gramen equos: breuiter cum talia Nisus,
Sensit enim nimia caede atque cupidine ferri,
Absistamus, ait; nam lux inimica propinquat.
Poenarum exhaustum satis est; via facta per hostes.
Multa virum solido argento perfecta relinquunt

Arma-

pro nobilitate ac dignitate. *in medio* vel de loco vel de tempore. 348 *et multa morte recepit*, retraxit ensem multo cum sanguine; vt φόνος. Tum *purpurea anima* non minus est ille sanguis vitalis, cum quo vita efflatur. 349. 350 *et cum sanguine mixta vina refert*, ἀναφέρει, reiicit. Sensum igitur foedae et ingratae rei poeta habuit nullum, qui ista memorare non dubitauit. Sed nec alii, Ouidii et Statii exempla Cerda laudat, descriptionem tam molestam et nauseam mouentem refugerunt. — non iungam *furto feruidus*, sed feruide instat *furto*, furtiua et latenti caede.

350-356 Manifesta Homeri vestigia Il. κ, 494 sqq. in Rheso, vsque ad 514. Messapus excubiis erat praefectus, sup. IX, 159 etc. — *ignem extremum* quis dubitet iungere, vt *lumen extremum*, *deficiens*. — *religatos rite*, ex more, ex militari consuetudine, ligatos, ait Seru.; quidni simpliciter accipiamus: equos rite alligatos, vti res poscebat, vti consentaneum erat facere, ne liberi discurrerent. Apud Homer. in ea re Il. κ, 475 equi ex curru extremo ligati sunt. 356 *Poenarum* h. l. pro caede ad vlciscendum hostem facta.

357-366 Omissis ceteris spoliis phaleras et cingulum Rhamnetis aufert Euryalus; vna cum galea Messapi, qua paullo post ipse proditur hosti-

Armaque, craterasque ſimul, pulchrosque tapetas.
Euryalus phaleras Rhamnetis et aurea bullis
Cingula, Tiburti Remulo ditiſſimus olim
Quae mittit dona, hoſpitio quum iungeret abſens,
Caedicus; ille ſuo moriens dat habere nepoti;
Poſt mortem bello Rutuli pugnaque potiti:
Haec rapit, atque humeris nequidquam fortibus aptat.
Tum galeam Meſſapi habilem criſtisque decoram
Induit. Excedunt caſtris, et tuta capeſſunt.

Interea

hoſtibus. — *phalerae.* Dubitatur, etiam ad h. l., ſintne equi an equitis ornamentum: nam vtrique tribui ſolent. Supra V, 310 *equum phaleris inſignem* vidimus; hic *phaleras Rhamnetis.* Res ſic expediri poteſt: Sunt phalerae equi; qui equum ornatum habet, ad eundem equi ornatus ſpectat. Itaque, qui equum phaleratum habet, erit et ipſe eques phaleratus; adeoque Rhamnetis phalerae ſunt, quibus inſignis eius eſt equus. Mox tamen v. 458 ſpolia enumerantur per *galeam et balteum*; nihil amplius. Quid ſi et h. l. appoſita ſunt: *phalerae et aurea bullis cingula*: vt phalerae late pro ornamento quocunque, h. l. de balteo dicantur? Sane eo ducit Silius XV, 255 *phaleris hic pectora fulget.* Remuium *Tiburtem* dicere malim, quam *Tiburti filium.* Mox balteum int. aureis clauis inſignitum: quem ornat Homeri exemplo v. c. Iliad. κ, 266 ſqq. Balteus ille olim Caedici fuerat, qui eum miſit Remulo, Tiburtino homini, hoſpitale munus, ξενήιον, Remulus moriens nepoti reliquit; quo in pugna caeſo, balteo illo potiti Rutuli, vel in praedae parte, vel vt ἀριστεῖον, balteum Rhamneti dederant. Si ita ſingula conſtituas, vides fruſtra trepidaſſe interpretes veteres. 362 δῶκεν ἔχειν. δῶκε φέρειν Homer. 364 *nequicquam aptat*, non fruiturus; Seru.; reſpectu calamitatis, quam accepturus eſt, dum per eum impeditus proditur v. 384. — *habilem*, aptam capiti; eſſe videtur Homericum εὖ ἀραρυῖαν. cf. ſup. ad I, 318.

367

Interea praemiſſi equites ex vrbe Latina,
Cetera dum legio campis inſtructa moratur,
Ibant, et Turno regis reſponſa ferebant,
Tercentum, ſcutati omnes, Volſcente magiſtro.
Iamque propinquabant caſtris, murosque ſubibant,
Cum procul hos laeuo flectentis limite cernunt;
Et galea Euryalum ſubluſtri noctis in vmbra
Prodidit inmemorem, radiisque aduerſa refulſit.
Haud temere eſt viſum. Conclamat ab agmine Volſcens:
State viri; quae cauſſa viae? quiue eſtis in armis?
Quoue tenetis iter? Nihil illi tendere contra;
Sed celerare fugam in ſiluas, et fidere nocti.
Obiiciunt equites ſeſe ad diuortia nota

Hinc

367 ſqq. Subticuit poeta ſapienter nonnulla, quae ex ipſa narratione intelliguntur. Praeceſſerat Turnus cum expedito agmine ad caſtra Troianorum expugnanda. Interea in vrbe Laurentum coguntur copiae. Ad earum aduentum accelerandum miſerat Turnus ad regem Latinum: a quo, dum ceterae copiae ſatis inſtructae ſint, praemittuntur trecenti equites. In hos ipſos, dum ad caſtra appropinquant, incidunt miſeri Niſus et Euryalus. 371 *murosque ſubibant*, quosnam? Troianorumne? hoc eſt vallum et caſtra, quae obſidebant Rutuli. an Rutulorum? Hoc ſane melius, cum de copiis agat poeta, quae, Rutulis auxilio miſſae, Rutulorum, non Troianorum, caſtra ingreſſurae ſunt. Enimuero Rutulorum caſtra erant nulla; et res ſic expedienda: Rutuli obſidebant vallum caſtrorum et portas: cf. ſup. 159 ſqq.; qui adeo ad eos accedebat, caſtris Troianorum appropinquabat. 372 *laeuo limite*, ſc. *in biuio portae, quae proxima ponto* v. 238. conf. ſup. ad v. 195. 375 res animaduerſa eſt haud in vanum; non neglecta eſt. 377 *tendere* recte Seru. h. l. verbis tendere aduerſus aliquem, h. reſpondere: tamen offendunt alii Intpp. 379 *diuortia* doctius, quam diuerticula.

Hinc atque hinc, omnemque abitum cuſtode coronant.
Silua fuit, late dumis atque ilice nigra
Horrida, quam denſi conplerant vndique ſentes;
Rara per occultos lucebat ſemita callis.
Euryalum tenebrae ramorum oneroſaque praeda
Inpediunt, fallitque timor regione viarum.
Niſus abit: iamque inprudens euaſerat hoſtis,
Atque lacus; qui poſt Albae de nomine dicti
Albani: tum rex ſtabula alta Latinus habebat.
Vt ſtetit, et fruſtra abſentem reſpexit amicum:
Euryale, infelix qua te regione reliqui?
Quaue ſequar? Rurſus perplexum iter omne reuoluens
Fallacis ſiluae, ſimul et veſtigia retro
Obſeruata legit, dumisque ſilentibus errat.

Audit

383 *lucebat* eleganter de via inter dumos et ſiluarum tenebras. *Calles* accipio de toto illo tractu, qui erat peruius; in hoc eſt *ſemita*, quae euntem ducit. — *fallitque timor regione viarum*, h. via, periphraſtice; vt aberraret a via. *regio viae*, et poetice *viarum*, pro ipſa via; cf. ſup. ad lib. II, 737: timor ipſe, ne in hoſtes incideret, a via, qua elabi poterat, abducit. 386 *abit*, vt lib. V, 318: *Primus abit* etc. *imprudens* de Euryalo remanente, non cogitans. — *lacus Albanus* aliquantum ſane a caſtro Troianorum, ſeu noua Troia, abfuit, et maiore forte interuallo, quam vt paucis horis a media nocte ad diei ortum eo vsque procurrere et rurſus inde ſiluas repetere potuerit Niſus. Enimuero non adeo geometrica ſubtilitate in poeta vtendum eſt, qui omnino longius curſu euectum Niſum declarare voluit. Poterat is lacum Albanum, longinquo etſi ſpatio adhuc diſſitum, tamen a dextra vel ſiniſtra praetergredi, et a tergo relinquere et eum euadere, etſi aliquot millibus ab eo abeſſet. Ad oculorum ſenſum haec in locorum planitie ſunt diiudicanda. 388 *ſtabula* cf. ad v. 274.

Audit equos, audit ſtrepitus et ſigna ſequentum.
Nec longum in medio tempus: quum clamor ad auris
Peruenit, ac videt Euryalum; quem iam manus omnis,
Fraude loci et noctis, ſubito turbante tumultu,
Oppreſſum rapit, et conantem plurima fruſtra.
Quid faciat? qua vi iuuenem, quibus audeat armis
Eripere? an ſeſe medios moriturus in enſes
Inferat, et pulchram properet per volnera mortem?
Ocius adducto torquens haſtile lacerto,
Suſpiciens altam Lunam, ſic voce precatur:
Tu, dea, tu praeſens noſtro ſuccurre labori,
Aſtrorum decus, et nemorum Latonia cuſtos;
Si qua tuis vmquam pro me pater Hyrtacus aris
Dona tulit, ſi qua ipſe meis venatibus auxi,
Suſpendiue tholo, aut ſacra ad faſtigia fixi:
Hunc ſine me turbare globum, et rege tela per auras.

Dixe-

v. 274. Ceterum tota haec poetae narratio egregie ad exſpectationem mouendam eſt comparata. 396. 398 Euryalum oppreſſum ignoratione viarum tenebrisque, et turbatum inopinato hoſtis aduentu, et fruſtra arma parantem capiunt et abducunt.

402 Conſilium Niſi ex vſ. 409 declarandum eſt: volebat occulto et repentino aſſultu conturbare et conſternare hoſtes, vt incerti, quibus inſidiis peterentur, in fugam ſe conicerent; ita liberandi Euryali copiam fore: et ſucceſſiſſet res, niſi morte Euryalo intentata prorupiſſet. 404 Imitatur copioſe Statius VI Theb. 633 ſqq. Formula precum vſ. 406 ſollennis et nota vel ex Il. α, 39 ſq. ε, 115 ſqq.; Odyſſ. δ, 763 ſq. ρ, 240 ſqq. et alibi. *praeſens*, propitia, vt alibi monitum. 407 *auxi* eleganter, alia et ipſe tuli, addidi. Eſt omnino voc. ſacrum: de iis, quae appoſita, ſtructa ſunt. 408 *tholus* eſt interius tectum rotundae aedis in teſtudinem concameratae, *faſtigium* eſt in aditu et ſuper foribus. 409 *ſine*,

Dixerat; et toto connixus corpore ferrum
Coniicit: hasta volans noctis diuerberat vmbras,
Et venit auersi in tergum Sulmonis, ibique
Frangitur, ac fisso transit praecordia ligno.
Voluitur ille vomens calidum de pectore flumen
Frigidus, et longis singultibus ilia pulsat.
Diuersi circumspiciunt. Hoc acrior idem
Ecce aliud summa telum librabat ab aure;
Dum trepidant, iit hasta Tago per tempus vtrumque
Stridens, traiectoque haesit tepefacta cerebro.
Saeuit atrox Volscens, nec teli conspicit vsquam
Auctorem, nec quo se ardens immittere possit.
Tu tamen interea calido mihi sanguine poenas
Persolues amborum, inquit; simul ense recluso
Ibat in Euryalum. Tum vero exterritus, amens

Con-

sine, ἔασον, vt Il. ϑ, 242. 243; sollennius erat δός με, *da*, *fac*, *me*. — *aduersi in tergum*. Is, cuius tergum petitur, auerso sit corpore necesse est, non aduerso. Et sic vtique legere praestat. Si tuendum *aduersi*: accipiendum erit respectu Nisi, cui sane aduersum, ex aduerso obiectum esse debuit Sulmonis tergum, quod hasta petebat. Sed hoc respuit vsus loquendi. 413 Iliad. ξ, 437 κελαινεφὲς αἷμ' ἀπέμεσσεν. Lucret. II, 354 *Sanguinis exspirans calidum de pectore flumen*. 415 Ge. III, 506 *imaque longo Ilia singultu tendunt*. 416 Pacuuianum laudat Macrob. VI, 1 *Diversi circumspicimus: horror percipit*. 417 Homericum vulnus, v. c. Il. δ, 502 et *υ*, 473. *summa ab aure*, cogita statum emittentis hastam, eleuata a dextra capitis parte manu. *tepefacta*: saepe ibid. Il. π, 333. 422 Servius laudat ex Ennii Annal. I *nam mi calido das sanguine poenas*.

424 sqq. Obserua hic incalescere orationem cum ipso Nisi calore. Et illa: *Me, me* etc. Et haec: *nihil iste* etc. *Tantum infelicem n. d. amicum*. Quis non aestuet

Conclamat Nisus; nec se celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem:
Me, me, adsum, qui feci, in me conuertite ferrum,
O Rutuli! mea fraus omnis; nihil iste nec ausus,
Nec potuit; coelum hoc et conscia sidera testor.
Tantum infelicem nimium dilexit amicum.
Talia dicta dabat: sed viribus ensis adactus
Transabiit costas, et candida pectora rumpit.
Voluitur Euryalus leto, pulchrosque per artus
It cruor, inque humeros ceruix conlabsa recumbit.
Purpureus veluti cum flos, succisus aratro,
Languescit moriens; lassoue papauera collo
Demisere caput, pluuia quum forte grauantur.
At Nisus ruit in medios, solumque per omnis
Volscentem petit; in solo Volscente moratur.
Quem circum glomerati hostes, hinc comminus atque [hinc,
Proturbant. Instat non secius, ac rotat ensem
Fulmineum; donec Rutuli clamantis in ore
Condidit aduerso, et moriens animam abstulit hosti.
Tum super exanimem sese proiecit amicum
Confossus, placidaque ibi demum morte quieuit.

For-

aestuet iuuenilis animus inter legendum! 433 *voluitur*, prouoluitur, concidit, caesus, moriens; pro hoc dixit *leto*. 435-437 Eximia et suauis comparatio, sed in qua Maroni nil imputandum praeter verborum ornatum. Nam praeclarum illud: *succisus aratro*, quo res, quae multis modis fieri poterat, tam suauiter ad vnum certum casum reuocatur, a Catullo mutuatus est: Carm. XI, f. cf. eund. LXII, 39 sq.; alterum de papauere totum Homericum est Iliad. 9, 306. 307. Imitati sunt multi: in his Ouid. Met. X, 190 sqq. Adde Apollon. III, 1398 sqq. Versus 444. 445 praeclari, ver-

 borum

Fortunati ambo! ſi quid mea carmina poſſunt,
Nulla dies vnquam memori vos eximet aeuo:
Dum domus Aeneae Capitoli inmobile ſaxum
Adcolet, imperiumque pater Romanus habebit.
Victores praeda Rutuli ſpoliisque potiti,
Volſcentem exanimum flentes in caſtra ferebant.
Nec minor in caſtris luctus, Rhamnete reperto
Exſangui, et primis vna tot caede peremtis,
Sarranoque Numaque. Ingens concurſus ad ipſa
Corpora, ſeminecesque viros, tepidaque recentem
Caede locum, et plenos ſpumanti ſanguine riuos.
Adgnoſcunt ſpolia inter ſe, galeamque nitentem
Meſſapi, et multo phaleras ſudore receptas.
Et iam prima nouo ſpargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile,

Iam

borum quoque dilectu: nunc enim, poſtquam amici caedem vltus ille eſt, recte memorata *placida* mors, et *quieſcere*, in amici complexu.

446-449 Splendidiſſimum epiphonema! et ad miſerationem altius infigendam animo, dum ſe ipſum ea tactum ſignificat poeta, aptiſſimum. Hic felici audacia ſe ipſum interponit poeta in narratione epica, quod alioqui parum docte fieret. Sumſerunt a poeta alii, non aeque feliciter: congeſſit imitationem multorum Cerda. Splendor autem et pondus etiam in ornamentis ac verbis. *domus Aeneae*, gens Iulia, aut, quod minus malim, omnino populus Romanus. *immobile ſaxum:* quippe *aeternum* Capitolium, et nota narratio de Termino deo, qui in fundamentis Capitolii iaciendis non ceſſit loco. *pater Romanus* eſt Iupiter Capitolinus, non Auguſtus; is non aeternum habiturus erat imperium.

452 cf. Il. x, l. c. 523 ſq.

455. 456 *tepidaque recentum caede locum*: docte et eleganter; non per hypallagen, vt vulgo exponunt, ſed pro-

pter

Iam ſole infuſo, iam rebus luce retectis,
Turnus in arma viros, armis circumdatus ipſe,
Suſcitat, aeratasque acies in proelia cogit,
Quisque ſuos, variisque acuunt rumoribus iras,
Quin ipſa adrectis (viſu miſerabile) in haſtis
Praefigunt capita, et multo clamore ſequuntur,
Euryali et Niſi.
Aeneadae duri murorum in parte ſiniſtra
Oppoſuere aciem, nam dextera cingitur amni,
Ingentisque tenent foſſas, et turribus altis
Stant maeſti; ſimul ora virum praefixa mouebant,
Nota nimis miſeris, atroque fluentia tabo.
Interea pauidam volitans pennata per vrbem
Nuntia Fama ruit, matrisque adlabitur auris
Euryali. At ſubitus miſerae calor oſſa reliquit,
Excuſſi manibus radii, reuolutaque penſa.

Euolat

pter exquiſitiorem et remotam a vulgari vſu formam. Nam *locus recens caede* doctius dictum eſt, quam *locus recenti caede*, in quo recens caedes facta. At *caedes tepida*, propter tepenrem adhuc cruorem. φόνος. αἷμα λιαρόν. Ita et mox: *plenos ſpumanti ſanguine riuos* dictos accipe pro riuis ſanguinis. Nec tamen infitiandum, paullo τεχνικώτερον hoc dictum eſſe.

464 *Quisque ſuos* (cogit) *et acuunt*: nota figura quam Syntheſin appellant. *rumoribus* docte videtur poſitum pro hortatibus, vocibus. 468 Conf. ad v. 194 de locorum ſitu. Firmant Troiani praeſidiis vallum ab laeua parte, verſus mare, qua Rutuli oppugnare munitionem ſeu vrbem, qua voce Virgilius appellat, poterant: collocant ea in ipſo vallo ſeu muro, et in turribus, quas foſſa ambit. 473 ſq. Comparant Andromachae trepidationem et luctum Il. κ, 447 ſqq. et ζ, 388 ſq. Vt imitatorem minus ſubacti iudicii agnoſcas, cf. Statii III Theb. 133 ſqq. In v. 476 eſt affectus a multis ad umbratus.

Euolat infelix, et, femineo vlulatu,
Sciſſa comam, muros amens atque agmina curſu
Prima petit: non illa virûm, non illa pericli,
Telorumque memor; coelum dehinc queſtibus inplet:
Hunc ego te, Euryale, adſpicio? tune, illa ſenectae
Sera meae requies, potuiſti linquere ſolam,
Crudelis? nec te, ſub tanta pericula miſſum,
Adfari extremum miſerae data copia matri?
Heu, terra ignota canibus date praeda Latinis
Alitibusque iaces! nec te tua funera mater
Produxi, preſſiue oculos, aut vulnera laui,
Veſte tegens; tibi quam noctes feſtina diesque
Vrguebam, et tela curas ſolabar anilis.
Quo ſequar? aut quae nunc artus, auolſaque membra,
Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te,
Nate,

bratus. Qui exempla cupit, Cerdam adeat: malim talia quemque ſibi in ipſa poetarum lectione notare aut reminiſci. Nam vt placeant et proſint, cum rerum ac ſententiarum contextu talia cognoſcenda ſunt. 479 *prima agmina* haud dubie iungenda. Nam procurrit ante propugnatores valli. 485. 486 ex priſci aeui atrocitate, ſatis nota, vel ex Iliadis primis verſibus. Ad ſequentes quoque verſus illuſtrandos vndique locorum copia ſuppetit, etiam ex ipſo Homero v. c. Od. ω, 291 ſqq.: Il. χ, 86 ſqq. cf. inf. X, 557 ſqq. 486 *nec te tua funera mater produxi.* Vt nunc legitur, ratio grammatica accipere ſic iubet, vt *tua funera* ſit appoſitum voc. *te.* Scilicet funus ducitur, producitur, adeoque et corpus. Friget tamen vel ſic locus cum cadauere. Probabile fecimus, legendum eſſe *funere.* Nec ego funus tuum duxi; pro hoc doctius dictum: *te produxi funere.* 488 Minus bene de veſte funebri (*τὸ ἐντάφιον* eſt) cogitant Intpp. et *σπεῖρον* Laertae a Penelope curatum huc aduocant. De filii adoleſcentis morte mater pro-

Nate, refers? hoc ſum terraque marique ſecuta?
Figite me, ſi qua eſt pietas; in me omnia tela
Coniicite, o Rutuli; me primam abſumite ferro;
Aut tu, magne pater diuom, miſerere, tuoque
Inuiſum hoc detrude caput ſub Tartara telo:
Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.
Hoc fletu concuſſi animi, maeſtusque per omnis
It gemitus; torpent infractae ad proelia vires.
Illam incendentem luctus Idaeus et Actor,
Ilionei monitu et multum lacrimantis Iuli,
Corripiunt, interque manus ſub tecta reponunt.
At tuba terribilem ſonitum procul aere canoro
Increpuit; ſequitur clamor, coelumque remugit.
Adcelerant acta pariter teſtudine Volſci;

Et

profecto non cogitabat. 492 *hoc* caput, quod ante oculos erat ſuffixum pertica v. 465, hoc ſum ſequuta, vt mihi aliquando id eſſet ſic adſpectandum! *funus* autem eſt cadauer, vt alibi quoque. Praeclare omnia ad miſerationem compoſita et attemperata!

503. 504 Praeclare ad reuocandum a moerore et recipiendum ex tam longa narratione animum vtitur verſibus ad mouendos animos idoneis: prioris lineas ductas eſſe ex illo Ennii: *at tuba terribili ſonitu taratantara dixit*, omnes mouere poſt Macrobium. *increpuit ſonitum*, vt, ſonuit ſonitum; ſed variando. 505 In *teſtudine* egreſſus eſt Homericam τειχομαχίαν Il. μ, 443 ſq., quae in hoc et ſqq. poetae animo inſidere debuit, vti ex multa lectione vnicuique accidere neceſſe eſt. *Teſtudinem agere*, ſcutis ſupra caput iunctis, vnde v. 513 *tecta acies*, Troiani et Achiui nondum norant; De machina multo minus cogitare licet. Mox Meſſapus v. 523 Homerici Sarpedonis partes explet Iliad. μ, 387 ſq. Ceterum *vrbem*, nouam Troiam, poeta ita deſcripſit, vt ſimul caſtrorum vicem ea praebere poſſet;

Et foſſas inplere parant, ac vellere vallum.
Quaerunt pars aditum, et ſcalis adſcendere muros;
Qua rara eſt acies, interlucetque corona
Non tam ſpiſſa viris. Telorum effundere contra
Omne genus Teucri, ac duris detrudere contis,
Adſueti longo muros defendere bello.
Saxa quoque infeſto voluebant pondere, ſi qua
Poſſent tectam aciem perrumpere: Quum tamen omnis
Ferre iuuat ſubter denſa teſtudine caſus.
Nec iam ſufficiunt; nam, qua globus inminet ingens,
Inmanem Teucri molem voluuntque ruuntque;
Quae ſtrauit Rutulos late, armorumque reſoluit
Tegmina. Nec curant caeco contendere Marte
Amplius audaces Rutuli, ſed pellere vallo
Miſſilibus certant.

Parte

ſet: lib. VII, 157 *Ipſe* humili *deſignat* moenia foſſa, *Moliturque locum, primasque in littore ſedes* Caſtrorum *in morem* pinnis atque aggere *cingit*. Itaque libro nono, ex Aeneae praecepto, non in aciem procedunt Rutulis accedentibus, ſed *caſtra et tutos ſeruare aggere muros* ſtudent. Erat autem, quantum video, ex poetae mente, foſſa ducta cum aggere ſeu vallo, cui impoſitus erat murus, turribus ex interuallis diſtinctus. Itaque oppugnatio ita inſtituitur, vt primum alii teſtudine facta ſuccedere, foſſam implere ac vallos conuellere, alii, qua parte murus nudatus erat, ſcalas admouere tentent. Rupta ac ſoluta teſtudine, v. 515 - 517 miſſilibus e longinquo muros propugnatoribus nudant. Tandem 521 ſq. in turrim impetus fit: igni immiſſo expulſis Troianis irruunt Rutuli. — vſ. 511 ingenioſo commento a poeta ſubiicitur. *infeſto pondere* pro graui, et ob grauitatem exitioſo. *quum tamen iuuat:* at illis, qui ſub teſtudine latent, decretum eſt extrema experiri, 518 *caeco Marte* ſub teſtudine, quam modo *tectam aciem* et

armo-

Parte alia horrendus viſu quaſſabat Etruſcam
Pinum, et fumiferos infert Mezentius ignis;
At Meſſapus equum domitor, Neptunia proles,
Reſcindit vallum, et ſcalas in moenia poſcit.
Vos, o Calliope, precor, adſpirate canenti;
Quas ibi tunc ferro ſtrages, quae funera Turnus
Ediderit; quem quisque virum demiſerit Orco;
Et mecum ingentis oras euoluite belli.
Et meminiſtis enim, diuae, et memorare poteſtis.

Turris

armorum tegmina dixerat; opponitur pugna aperta. 522 *pinus* nulla alia eſt quam ardens, quae pro face eſſet.

525 ſqq. Praeclara haec; facit enim Muſarum inuocatio plurimum ad conuertendos animos in Turnum, qui nunc rebus geſtis erat illuſtrandus: modo non ex Homero omnia nimis manifeſte eſſent translata; a quo tamen omnino diligentius curatum eſt, vt ea, quae narrauit, non ex poetae ingenio ſed a vetere fama profecta eſſe viderentur, quam Muſae ſuppeditarent. In Virgilio contra nimis manifeſtum eſt, ex poetico artificio aut formula poetica haec eſſe inſerta. *Vos, o Calliope.* Exempla enallages ſeu ſyllepſios v. ap. Cerdam et alios.

525 v. Il. ξ, 508 ſq. 527 Ἄϊδι προΐαψεν quis neſcit? 528 Verſus Ennianus ex VI Annal. teſte Macrob. VI, 1 et Seruio: *Qui potis ingentis oras euoluere belli?* et hinc explicandum. *orae* videntur dictae ſimpl. pro partibus, vt fines de toto loco, ſpatio. *bellum* eſt pugna, quae quomodo omnibus locis per totam aciem facta ſit, quis exponere poſſit? Ἀργαλέον δέ με ταῦτα, θεὸν ὥς, πάντ' ἀγορεῦσαι etc. (Iliad. μ, 176). Adiecta vox, *euoluere*, in animum reuocabat Turnebo oras veſtium, quod alienum eſt. Apud Homer. Il. δ, 371 γεφύρας πολέμοιο per *oras* illuſtrant, perperam vtrique, nam illae ſunt interuallum inter vtramque aciem, qua parte propugnatores, πρόμαχοι, prodeunt, ſeque inuicem armis petunt. Seruius *oras* extrema bellorum exponit; enimuero de pugna agitur.

530

Turris erat vaſto ſuſpectu, et pontibus altis,
Opportuna loco; ſummis quam viribus omnes
Expugnare Itali, ſummaque euertere opum vi
Certabant: Troes contra defendere ſaxis,
Perque cauas denſi tela intorquere feneſtras.
Princeps ardentem coniecit lampada Turnus,
Et flammam adfixit lateri; quae plurima vento
Corripuit tabulas, et poſtibus haeſit adeſis.
Turbati trepidare intus, fruſtraque malorum
Velle fugam. Dum ſe glomerant, retroque reſidunt
In partem, quae peſte caret: tum pondere turris
Procubuit ſubito, et coelum tonat omne fragore.
Semineces ad terram, inmani mole ſecuta,
Confixique ſuis telis, et pectora duro
Transfoſſi ligno, veniunt. Vix vnus Helenor,
Et Lycus elabſi: quorum primaeuus Helenor,
Maeonio regi quem ſerua Licymnia furtim

Sustu-

530 conf. ſup. lib. II, 440 ſqq., vbi regia Priami ſimili modo oppugnatur. *pontibus*, quibus diſcurrunt propugnatores per moenia, et ad turrim peruenire licet. Pro tabulatis dici pontes durum eſſet; v. ſup. v. 170. 533 *defendere* ſc. turrim, non ſe; hoc indignum poetica grauitate eſſet. 536 *Et flammam adfixit lateri:* ergo turrim ligneam fuiſſe credendum eſt, ſi exterius adhaeſit fax alliſa et affixa. 540 *peſtis* de incendio, vt V, 683, dum omnes in alteram turris partem, quae intacta ab igni eſt, concedunt; illa, quae ſolo impoſita et ſuperſtructa erat (non fundamento ſaxeo in terram acto), vtpote lignea et mobilis, inaequali pondere inclinatur. 542 Corruente turri, et quidem, vt infra patet, in latus aduerſum hoſtibus et extra aggerem, affliguntur ii, qui intus ſunt, ſolo graui turris ruina; hoc dixit: *veniunt in terram.*

545 ſq. Ornat Helenorem,

Suſtulerat, vetitisque ad Troiam miſerat armis,
Enſe leuis nudo, parmaque inglorius alba.
Isque vbi ſe Turni media inter millia vidit,
Hinc acies atque hinc acies adſtare Latinas;
Vt fera, quae, denſa venantum ſaepta corona,
Contra tela furit, ſeſeque haud neſcia morti
Iniicit, et ſaltu ſupra venabula fertur:
Haud aliter iuuenis medios moriturus in hoſtis
Inruit; et, qua tela videt denſiſſima, tendit.
At pedibus longe melior Lycus, inter et hoſtis,
Inter et arma, fuga muros tenet, altaque certat
Prendere tecta manu, ſociumque adtingere dextras.

Quem

rem, ſed Homeri veſtigia legens Iliad. ζ, 23 ſq. 547 *vetitis armis*: quae tractare nondum poſſet propter teneram adoleſcentiam: nam erat *primaeuus*. Male Intpp. poſt Seruium ad Romanorum morem in ſeruis a militia prohibitis referunt. 548 *parmaque inglorius alba:* media vox, ſi propriam vim habet, arguit poetam non ſimpliciter λεύκασπιν vel λευκασπίδα voluiſſe innuere, nec ἄσημα ὅπλα ſine inſignibus, Euripidis Phoeniſſ. 1119; verum morem neſcio quem reſpexiſſe, quo picta, ac caelata argumento, ſcuta virtutis et clarorum facinorum erant inſignia ac praemia. Quod cum vix probabile ſit, cumque idem Helenor mox fortiter in hoſtes irruat, videtur *inglorius* h. l. eſſe, qui nullis clipei inſignibus dignoſci poſſet. Contra 582 Arcens *clarus* chlamyde purpurea dictus. Forte, qui animum intenderit, in poetis alia obſeruabit, quae rem dilucident. 549 Turri in faſtigio aperta, non tecto clauſa, in praeceps data extra vallum, deſilientes duo, Helenor et Lycus, in medio hoſtium verſari ſe videbant; alter, Lycus, 556 ſq. vibrato a terra corpore in aggerem et murum recipere ſe et eſcendere conatur. 551 ſq. Comparandus Hom. Il. μ, 41 ſqq.: ν, 164 ſq. cf. inf. XII, 4 ſq.: Silius X, 1 ſqq. 557 Murum humilem fuiſſe neceſſe eſt,

Quem Turnus, pariter cursu teloque secutus,
Increpat his victor: Nostrasne euadere, demens,
Sperasti te posse manus? simul adripit ipsum
Pendentem, et magna muri cum parte reuellit:
Qualis, vbi aut leporem, aut candenti corpore cycnum,
Sustulit alta petens pedibus Iouis armiger vncis;
Quaesitum aut matri multis balatibus agnum
Martius a stabulis rapuit lupus. Vndique clamor
Tollitur. Inuadunt, et fossas aggere conplent;
Ardentis taedas alii ad fastigia iactant.
Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis
Lucetium, portae subeuntem ignisque ferentem;
Emathiona Liger, Corynaeum sternit Asylas:
Hic iaculo bonus, hic longe fallente sagitta;
Ortygium Caeneus, victorem Caenea Turnus;
Turnus Itym, Cloniumque, Dioxippum, Promolumque,
Et

est, qualis est Homericus murus in vallo Achiuorum, cuius pinnas Sarpedon manu conuellit. Iliad. μ, 397. *tecta* pro muri summa parte; vt 568 *fastigia*; hinc 562 *pendentem*, nam prehenderat manu superiora muri, vt saltu se in altum libraret; et *magna muri c. parte* vti Homer. l. c. ἔπαλξιν ἑλὼν χερσὶ στιβαρῇσιν ἕλχ', ἡ δ' ἕσπετο πᾶσα διαμπερές. 563. 564 Laudantur Il. χ, 308 sq. et comparantur cum his ab Intpp. inde a Macrobio; nec tamen quicquam amplius ibi est quam aquila petens πτῶκα λαγωόν· hic vero cf. Il. ρ, 674 sq. et ad comparationem cum aquila, quae cycnos inuadit, Il. ο, 690 sq. Quod vero ad vs. 565 Il. π, 162 comparandum memorant, perperam faciunt. *Martius lupus*, Marti sacer; male aliter alii.

566 sq. Cum vno loco perrupisset munitionem Turnus, facti inde ceteri Rutuli audaciores vndique nouo impetu inuadunt; eoque res succedit, vt fossam *humo aggesta* expletam habeant. Tum

Et Sagarim, et fummis ftantem pro turribus Idan;
Priuernum Capys. Hunc primo leuis hafta Temillae
Strinxerat: ille manum proiecto tegmine demens
Ad volnus tulit; ergo alis adlabfa fagitta,
Et laeuo adfixa eft lateri manus, abditaque intus
Spiramenta animae letali volnere rumpit.
Stabat in egregiis Arcentis filius armis;
Pictus acu chlamydem, et ferrugine clarus Hibera,
Infignis facie, genitor quem miferat Arcens,

Eductum

Tum propius murum et portam fubeuntes iactant faces. 575 *ftantem pro t.* pro vulgari: ftantem in fumma turri. 577 abiecto fcuto manum admouerat lateri vulnerato, eaque re latus nudauit; itaque *demens.* 578 *alis allapfa f.* ornate, pro allapfa; Quia toties *πτερόεντες ὀϊστοὶ* apud Homerum, item *alata*, *ales* fagitta, occurrunt: nunc velocem motum et volatum teli per alas expreffit, vt fup. lib. V, 319 *fulminis alae.* In vulneribus autem ingeniofus eft poeta Homeri exemplo. Comparant h. l. Intpp. Il. *ν*, 593 fq. 580 h. rupit vulnere facto eam partem, illud vifcus, quo refpiratio fit.

582 - 589 Ad variandam et ornandam narrationem, nunc miferationem excitat breui epifodio; mox 590 fq. NumanusRemulus indignationem iniicit vecordi fuperbia elatus. Illud vero obfcurum, ex qua recondita hiftoria Arcentem Siculum huc induxerit, quod et in Seruianis aliquis miratus eft. Debuit poeta tacite ponere, profectum eum effe in Italiam cum Troianis, e Sicilia foluentibus. 582 *ferrugine clarus Hibera:* purpura indutus Hifpana, quae eft nigricantis coloris. Arcens Siculus eft. Eft autem in orientali Siciliae parte *Symaethus*, fl., circa quem *lucus* fuiffe a poeta narratur eo loco, quo Palicorum templum erat; *Lucum matris* appellat; *Matrem Ennaeam* intelligere, Cererem, (*Δημήτηρ σὺν Κόρῃ*) in promtu eft. Nifi malis matrem Arcentis nympham, nomine non appellatam, cuius ille lucus erat, aut, cum Wernsdorf.

Eductum Matris luco, Symaethia circum
Flumina: pinguis vbi et placabilis ara Palici.
Stridentem fundam, positis Mezentius hastis,
Ipse ter adducta circum caput egit habena;
Et media aduersi liquefacto tempora plumbo
Diffidit, ac multa porrectum extendit arena.

Tum

dorf. V. C. Poet. Min. To. IV p. 676. 820. Thaliam nympham substituere a Ioue compressam et Palicorum matrem, vt illa mox Arcenti nupserit, et absolute mater dicta sit. De Palicis loc. class. apud Macrob. V, 19. Aristot. Mirab. Auscult. 58. et Diodor. XI, 89 sunt: adde Bocharr. Chan. I, 28 et, si plura desideres, praeter Cluuerium in Sicil. ant., Doruillium in Sic. p. 167 et ibid. Burman. Sec. p. 472 sqq. Est tamen vel sic heroum seu deorum indigetum obscura summae vetustatis religio. Fuere duo crateres seu lacus gemelli (ideoque fratres dicti) aquae sulfureae non longe ab Eryce, vrbe, ad quos sollennia iuraiuranda fieri solebant; habitis iis inter deos fanum cum sacris haud longe ab vrbe Palica exstructum est. Quod autem fanum hoc circa Symaethum fuisse dicitur, non geographice accipiendum, sed poeta locorum situm latius et a nobiliore flumine designat. Alioquin etiam propior fluvius Eryces erat, nunc *Fiume di S. Paullo*, vt *Iaretta* Symaethus est: vt bene docuit Cluuerius. Quod vnum tandem Palicum memorat poeta, ad poeticam rationem referendum, qua licuit ex duobus vnum nominare; nisi forte Maronis iam aetate, vt nunc, vnus tantum lacus superfuit. *placabilis ara*, quia dii placari possunt et solent victimis: propter quas eadem ara *pinguis*. Haec ratio simplicissima. 588 *liquefacto - plumbo:* non proprie hoc dixisse videri debet; quod portentosum esset; sed inflictum et illisum duro ossi plumbum ex rotundo dilatari potuit. Erat autem funda missum plumbum oliuae fere simile. In 589 poeta, cum in oppugnatione murorum versetur, *arenam* pro solo posuit.

Tum primum bello celerem intendisse sagittam
Dicitur, ante feras solitus terrere fugaces,
Ascanius, fortemque manu fudisse Numanum;
Cui Remulo cognomen erat; Turnique minorem
Germanam nuper thalamo sociatus habebat.
Is primam ante aciem digna atque indigna relatu
Vociferans, tumidusque nouo praecordia regno
Ibat, et ingentem sese clamore ferebat:
Non pudet obsidione iterum valloque teneri,
Bis capti Phryges, et Marti praetendere muros?

En,

590 Multa h. l. moliuntur viri docti, vt difficultatem diluant, quod hic iam arma tractet, qui in lib. I, 717 puer fuit, cui assimulatus Amor Didonis gremio insidere posset. Scilicet nec illud recte tenent, quid eo loco sit *gremio insidere*, ad veterem morem, nec cogitant, Amorem a veteribus puerum fere puberem haberi: quod ex poetis et signis satis constat. Tum vero idem iam venationi indulserat IV, 156. VII, 479. 593 Maior Turni soror Nympha Iuturna erat. v. inf. XII, 138 sq. 594 *sociatus habebat* pro vulgari: sibi nuper sociauerat. 595 *digna atque indigna relatu*, fanda et nefanda, ῥητὰ καὶ ἄῤῥητα, nam vs. 603 sqq. Remulus virtutem popularium recte crepat; mox contumeliosa et turpia in Troianos iacit. Est autem hoc non minus ex heroum quam ex barbarorum populorum vita, vt hostem conuiciis prouocent. Qui Homerum inspexit, satis tenet hoc. 596 *nouo regno* superbiebat; docte pro matrimonio cum regiae stirpis femina inito; noua enim sponsa erat regina. 597 *ingentem se ferebat*, incedebat cum clamore, ingens homo, vasta corporis specie. Sic inf. XII, 441: *portis sese extulit ingens*. 598 Comparant Hectoris verba Il. σ, 287. In *iterum* et in *O Phryges bis capti* argutantur Seru. et alii. Troiam ab Hercule captam quis tandem huc aduocet? Satis manifestum fit, respectu captae ab Achaeis Troiae alteram hanc in castris obsidionem declarari; conf.

En, qui nostra sibi bello connubia poscunt!
Quis deus Italiam, quae vos dementia adegit?
Non hic Atridae, nec fandi fictor Vlixes.
Durum ab stirpe genus, natos ad flumina primum
Deferimus, saeuoque gelu duramus et vndis;
Venatu inuigilant pueri, siluasque fatigant;
Flectere ludus equos, et spicula tendere cornu.
At patiens operum paruoque adsueta iuuentus
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne aeuum ferro teritur, versaque iuuencum
Terga fatigamus hasta; nec tarda senectus
Debilitat vires animi, mutatque vigorem.
Canitiem galea premimus; semperque recentis
Conportare iuuat praedas, et viuere rapto.
Vobis picta croco et fulgenti murice vestis;
Desidiae

sup. VII, 295. — *muros praetendere Marti* h. pugnae, quod vallo et muris continent se et inclusi pugnant, aut potius pugnam detrectant, post muros latentes. 600 inuidiose respectu Lauiniae, quam Turno ereptum ibat Aeneas. 602 Imitati sunt Stat. XII Theb. 761 sqq.: Silius I, 443 sqq. *fandi fictor* docte, qui fingit fanda h. e. qui ficta fatur, fere, quod ἐπίκλοπος μύθων Il. χ, 281. 603 Locus qui sequitur egregius et ornatus est de veteris Italiae disciplina et vita, quae in Sabinis diutissime viguit: eandem a maioribus Albanis Romani acceperant. Adde laudes Italiae Ge. II, 167 sqq. et sup. V, 730. 605 *siluasque fatigant*, multum pererrant. v. ad lib. VIII, 94. 609 hasta inuersa, σαυρωτῆρι, boues aratores cessantes pungimus. 612 etiam senes armati sumus et militamus: vt fere barbari. Sic et antiquissimi Graeci ap. Thucydidem. 614 - 620 Etiam hi versus inter ornatissimos: notabilis quoque rhetoricae propior tractatio. Phryges cum Troianis permisceri et tamquam ab eadem stirpe profectos haberi, iam

Desidiae cordi; iuuat indulgere choreis;
Et tunicae manicas, et habent redimicula mitrae.
O vere Phrygiae, neque enim Phryges, ite per alta
Dindyma; vbi adsuetis biforem dat tibia cantum.
Tympana vos buxusque vocant Berecyntia Matris
Idaeae. Sinite arma viris, et cedite ferro.
Talia iactantem dictis, ac dira canentem,
Non tulit Ascanius; neruoque obuersus equino
Intendit telum, diuersaque brachia ducens
Constitit, ante Iouem supplex per vota precatus:
Iuppiter omnipotens, audacibus adnue coeptis.

Ipse

iam alias vidimus. Iidem mollitie et luxu infames: quandoquidem primi in minore Asia opibus excelluerunt, in primis pauperum colonorum, qui e Graecia aduenerant, iudicio. Ante oculos autem habuit poeta aliquot loca Homerica Od. ϑ, 248. 249 de Phaeacibus et Il. ω, 261, tum in illis: *O vere Phrygiae* Il. β, 235: η, 96. 614 vestem aliam crocotam aliam purpuream intellige, vtramque Phrygio opere, acu pictam. *Desidiae cordi*; φίλη κίϑαρίς τε χοροί τε. 616 tunicae manicatae, χειριδωτοί, cf. Stat. VII Theb. 657: tum *mitrae quae redimicula habent*, int. pileos Phrygios fimbriis pendulis, quibus mento subligatis malae ac tempora obducuntur: conf. sup. ad lib. IV, 216; male plerique omnes *mitras* Graecorum, diademata, cum his Phrygiis confundunt. 617 Sacra magnae matris deum in Dindymo, Phrygiae monte: τὰ Δίνδυμα ὄρη cf. inf. X, 252: sup. VI, 785 sq. et hoc lib. v. 82. 621 *canentem* simpl. dicentem, vt ipsa res docet.

622 sqq. Memorabile erat hoc telum, quippe primum, quod Ascanius in pugna emisit, primum virtutis documentum: itaque ornare poeta potuit. Fecit tamen Homeri exemplo, qui sic Pandari in Menelaum mittendam sagittam exornat Il. δ, 116. 122, etiam preces 119. Conf. inf. XI, 857 sqq. Apollon. III, 275. 283 sq. de Amore. — *Intendit telum.*

 Aliter

Ipſe tibi ad tua templa feram ſollemnia dona,
Et ſtatuam ante aras aurata fronte iuuencum
Candentem, pariterque caput cum matre ferentem,
Iam cornu petat, et pedibus qui ſpargat arenam.
Audiit et coeli Genitor de parte ſerena
Intonuit laeuum; ſonat vna fatifer arcus.
Effugit horrendum ſtridens adducta ſagitta;
Perque caput Remuli venit, et caua tempora ferro
Traiicit. I, verbis virtutem inlude ſuperbis.
Bis capti Phryges haec Rutulis reſponſa remittunt.
Hoc tantum Aſcanius. Teucri clamore ſequuntur,
Laetitiaque fremunt, animosque ad ſidera tollunt.

Aetheria

Aliter arcus tenditur, aliter ſagitta; haec dirigitur. Sic ſup. 590 *celerem intendiſſe ſagittam.* 626 *dona,* ſacrificium, vt toties poeta. Male Seru. de donariis. 627 cf. Od. γ, 382 ſq. 628 *caput c. m. f.* aequalem matri. Ἰσομάτορα ἀμνὸν ex Theocr. Id. η, 14 dixeris. 630 cf. Il. ο, 377 et alibi. *ſonat vna.* Λίγξε βιὸς etc. Il. δ, 125. 632 *adducta,* adducto arcu concitata. Proprie *adducitur* arcus; tum, quae adducto arcu euolat ſagitta, poetae et ipſa *adducta,* accelerata, admiſſa, dici potuit. *horrendum ſtridens* iungenda. Δεινὴ δὲ κλαγγὴ γένετ' ἀργυρέοιο βιοῖο. 634. 635 Schema traductae narrationis ad dialogum, quod orationem egregie animat, notarunt paſſim grammatici; cf. Clark. ad Il. δ, 303: ο, 348. Superbiae vero, qua victis aut caeſis illudit victor, dignae horrida heroum vita, exemplum poeta ab Homero repetiit. 637 *animos ad ſidera tollunt* audacter poeta nouauit, non eo ſenſu, quo volunt, vt Aſcanii aut ſuos animos per fauorem extulerint laude; ſed ſucceſſu, gloria ac virtutis ſeu conſcientia ſeu opinione, ferocientes et exſultantes *efferri animis* aut ipſi *animos efferre* dicuntur, et nunc quidem tam ſublimes, vt coelum ſibi attingere videantur. Senſu facilius rem aſſequare quam verbis.

638

Aetheria tum forte plaga crinitus Apollo
Desuper Ausonias acies vrbemque videbat,
Nube sedens, atque his victorem adfatur Iulum:
Macte noua virtute, puer; sic itur ad astra,
DIs genite, et geniture deos. Iure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura resident;
Nec te Troia capit. Simul, haec effatus, ab alto

Aethere

638 Apollo gentis Iuliae in primis studiosus fuit. Ita Actiaca victoria ad eum referebatur, VIII, 704 sq. et Palatinum templum in eius honorem factum. 639 *Ausonias acies vrbemque*, oppugnationem castrorum seu vrbis Troianorum, nouae Troiae. Ceterum color et commentum quale sup. I, 224 sq. 641 *mactus*, origine et vsu, est auctus, amplificatus. Est aliquid, si reddas: o puer aucte, ornate, noua virtute. Sed videtur aliud quid insuper desiderari, quod ex notione auctus, qui fructum et vsum ac voluptatem affert, eliciendum est. Scilicet *mactus laude, virtute*, est qui fruitur laude e re bene gesta, ex successu gaudens, fructum laetitiae inde capiens: et sic nihil est quod melius vocem reddat quam ὀνήμενος in illo Homerico Od. β, 33, vnde vulgare Graecorum ὄναιο· ὄναιο τῆς νέας ἀρετῆς. Bene eueniat primum hoc virtutis documentum! laeti sit ominis! Itaque omnino, si in formulis ad deos precandi occurrit, *mactus* videtur esse laetus, propitius. cf. Cato de RR. 134. 642 *geniture deos* propter Iulium Caesarem et Augustum, vt Seru. 642. 643 Adscribendus est hic locus iis, in quibus pacis per orbem terrarum restitutae et Iani clausi memoria celebratur. Certe post V. C. 725 scripta haec esse necesse est. cf. Vita Virg. sub h. a. Merito hoc tuae genti dabitur, vt oriundus ex ea Augustus omnia bella finiat. Nomen *Assaraci* ad splendorem orationis pertinet: v. sup. ad Ge. III, 35: Aen. I, 284. *bella fato ventura:* bona determinatio, in primis respectu bellorum ciuilium, de quibus maxime accipiendus locus. 644 *Nec te Troia capit:* maiore virtute ornatus quam pro tam tenuibus rebus, ad quas nunc

Aethere se mittit, spirantis dimouet auras,
Ascaniumque petit. Formam tum vertitur oris
Antiquum in Buten. Hic Dardanio Anchisae
Armiger ante fuit, fidusque ad limina custos;
Tum comitem Ascanio pater addidit. Ibat Apollo
Omnia longaeuo similis, vocemque, coloremque,
Et crinis albos, et saeua sonoribus arma;
Atque his ardentem dictis adfatur Iulum:
Sit satis, Aeneada, telis inpune Numanum
Oppetiisse tuis. Primam hanc tibi magnus Apollo
Concedit laudem, et paribus non inuidet armis.
Cetera parce, puer, bello. Sic orsus Apollo
Mortalis medio adspectus sermone reliquit,

Et

Troiani redacti sunt. *Capere* non infrequens hoc vsu. Laudat Burm. notas ad Ovid. III Trist. 4. 30 et Barth. ad Stat. I Achil. 151. Notum satis est illud Philippi ad Alexandrum filium: Quaere aliud regnum, Μακεδονία γάρ σε οὐ χωρεῖ. 645 *spirantes auras.* Nec vitales, cum Seruio, nec odoras, cum Cerda, sed flantes, πνεούσας αὔρας, accipe. 647 Alius erat *Butes*, quem supra memorauit lib. V, 372. Adumbrauit autem Periphantem Il. ρ, 323 sq. (non locum Iliad. π, 715 sq.). An vero etiam illud ex vita heroum sit: *fidusque ad limina custos*, vt armigeri (θεράποντες) iidem et satellites sint, dubito. 651 Butae similis etiam canis et armis, quae ille gestabat. *arma saeua sonoribus* h. sonore, saeue, terribiliter sonantia, Butae sunt. Mox *Aeneada*, ex Αἰνειάδης, Αἰνεάδης. vt saepe Aeneadae. v. I, 157. 655 *et paribus non inuidet armis*: hoc sublime et magnificum: suae sagittandi peritiae, suae virtuti, Ascanii futuram virtutem aequiparat deus Apollo. Alii comparationem in eo quaerunt, quod Apollo puer Pythonem interfecit. Mihi hoc argutum magis quam verum esse videtur. 657 *medio sermone.* Seruius: ideo *medio*, quia non respondit Ascanius. Est tamen simpliciter: ante-

Et procul in tenuem ex oculis euanuit auram.
Adgnouere deum proceres diuinaque tela
Dardanidae, pharetramque fuga sensere sonantem.
Ergo auidum pugnae, dictis ac numine Phoebi,
Ascanium prohibent; ipsi in certamina rursus
Succedunt, animasque in aperta pericula mittunt.
It clamor totis per propugnacula muris:
Intendunt acris arcus, amentaque torquent.
Sternitur omne solum telis; tum scuta cauaeque
Dant sonitum flictu galeae; pugna aspera surgit.
Quantus ab occasu veniens, pluuialibus Haedis,
Verberat imber humum; quam multa grandine nimbi
In vada praecipitant, quum Iuppiter horridus austris

Torquet

antequam plura subiiceret, discessit. 659 Ergo in *fuga*, discessu, diuinam formam Apollo receperat. 661 *numen* declaratur per *dicta*; iussa, auctoritas.

665 *Acres* ipsi, intendunt acriter, et iaciunt tela amentis religata. 666. 667 Macrob. VI, 4 ex Ennii Scipione laudat: *Sparseis hasteis longeis campus splendet et horret.* Tum alii ex Annal. XI: *Tum clupei resonant, et ferrei stridet acumen*, cf. inf. v. 809 et Il. μ, 160 sq. *flictu* docte ex vetustate pro afflictu. — *pugna aspera surgit*, fit, exasperatur multo magis et incenditur, quam adhuc factum erat.

668 sqq. Ornauit Homericos versus Il. μ, 156 - 161. *Haedis pluuialibus*, propter haedos. Bene et clare Seruius: „Supra Tauri cornua est signum, cui Auriga nomen est. — Retinet autem stellas duas in manu, quae *haedi* vocantur, et capram — quarum et ortus et occasus grauissimas tempestates faciunt. Oriuntur autem cum Scorpione mense Octobri.„ Ita Seruius. Comparatis locis, quae ab Intpp. excitari solent, de occasu Haedorum sub medium Decembrem maxime poeta cogitasse videtur: v. Arat. Phaen. 678-681: Theocr. Id. VII, 53. 54: Stat. Theb. VIII, 407 sqq. 670

Torquet aquoſam hiemem, et coelo caua nubila rumpit.
Pandarus et Bitias, Idaeo Alcanore creti,
Quos Iouis eduxit luco ſilueſtris Iaera,
Abietibus iuuenes patriis et montibus aequos,
Portam, quae ducis imperio conmiſſa, recludunt
Freti armis, vltroque inuitant moenibus hoſtem.
Ipſi intus dextra ac laeua pro turribus adſtant
Armati ferro, et criſtis capita alta coruſci:
Quales aeriae liquentia flumina circum,
Siue Padi ripis, Atheſim ſeu propter amoenum,
Conſurgunt geminae quercus, intonſaque coelo
Adtollunt capita, et ſublimi vertice nutant.
Inrumpunt, aditus Rutuli vt videre patentis.

Con-

Quod alias auſtris inſurgentibus, id nunc Ioui tribuit: *torquet* is *aquoſam hiemem*, h. verſat, agitat, nubes pluvias, tandemque, vt illis imber exprimatur, facit: *coelo caua nubila rumpit*.

672 ſqq. Ingenioſe eſt vſus loco Il. μ, 127 ſqq. et reſpexit duo Lapithas, Polypoeten et Leonteum, pro portis caſtrorum Achiuorum ſtantes. Vt ſilueſtrem daret originem fratribus, in monte Ida educatos tradit, in luco Iouis Idaei: parentibus ſilueſtrem in nemoribus Idaeis vitam agentibus. 674 ἐλάτῃσιν ἐοικότες ὑψηλῇσιν Il. ε, 560. Cum *montis* autem *cacumine* comparatur Polyphemus Od. ι, 191. 192. In *commiſſa* v. 675 argutati ſunt veteres apud Seruium, cum dubitarent, an ſit: clauſa, vti tabularum *commiſſurae* dicuntur. Eſt haud dubie: credita a duce, cuſtodiae eorum mandata: et ſup. 176: *Niſus erat portae cuſtos.* 676 *moenibus*, in moenia VIII, 178; vt *ſolio.* 677 *pro turribus* accipio ἀντὶ πύργων, tamquam binae turres, aliter ac ſup. v. 575. 679 ſq. ex l. c. Il. μ, 131 ſqq.; ſed ornauit poeta adiunctis a certo genere ac loco petitis, circa Padum et Atheſim. Noſtrum iterum expreſſit Claudian. de R. Proſ. III, 370. *flumina liquentia*, vt fons liquidus, epitheton ornans.

Continuo Quercens, et pulcher Aquicolus armis,
Et praeceps animi Tmarus et Mauortius Haemon,
Agminibus totis aut versi terga dedere,
Aut ipso portae posuere in limine vitam.
Tum magis increscunt animis discordibus irae,
Et iam conlecti Troes glomerantur eodem,
Et conferre manum et procurrere longius audent.
Ductori Turno, diuersa in parte furenti,
Turbantique viros, perfertur nuntius, hostem
Feruere caede noua, et portas praebere patentis.
Deserit inceptum, atque inmani concitus ira
Dardaniam ruit ad portam fratresque superbos;
Et primum Antiphaten, is enim se primus agebat,
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
Coniecto sternit iaculo; volat Itala cornus
Aera per tenerum, stomachoque infixa sub altum
Pectus abit; reddit specus atri volneris vndam
Spumantem, et fixo ferrum in pulmone tepescit.
Tum Meropem atque Erymanta manu, tum sternit Aphidnum;

Tum

ornans. Qui 684 nominantur, e Rutulis sunt. 688 *animis discordibus* ornate, pro iis. Tum magis increscunt irae Troianis. Iam autem ii erant hostilibus in Rutulos animis.

691 Semper inhaeret animo Homeri τειχομαχία. Qui ibi Hector, hic Turnus est. 697 *Thebana de matre:* oriunda ex Thebe Mysiae vrbe sub monte Placio, olim a Cilicibus colonis infessa, Eetione rege clara, quem Achilles interemit, et cuius filia Andromache erat. Il. α, 364 et al. Campus Thebes hinc mansit etiam serioribus aetatibus circa Adramyttium. Late de hac Thebe Strabo et libri geographici. Burmannus laudat notam ad Ouid. XII Met. 109. 698 *cornus* v. Ge. II, 447. 448. 699 *aera tenerum:*

Tum Bitian ardentem oculis, animisque frementem,
Non iaculo: neque enim iaculo vitam ille dedisset:
Sed magnum stridens contorta phalarica venit,
Fulminis acta modo; quam nec duo taurea terga,
Nec duplici squama lorica fidelis et auro
Sustinuit; conlabsa ruunt inmania membra.
Dat tellus gemitum, et clipeum super intonat ingens.

Qualis

rum: alias tenuem; sed et aliis locis alterum occurrit. Exempla collegit Heins., spectatque hoc nec minus ad aeris naturam, cum impulsui cedit ac peruius est. *stomacho:* recte Seru. „graecus sermo est;„ dixit scilicet *στόμαχον*, guttur, gulam. Tum *specus* h. cauum, vulnus hians, reddit *vndam atri vulneris* h. sanguinem ebullientem in vndarum morem, vndantem. cf. Il. ϱ, 47 sqq. 702 *manu*, ense, vi oppositi: nam v. 698: *iaculo* Antiphaten prostrauerat. Nec insolens hoc. Etiam Seru. notauit.

703. 704 Bitiam tam vasto et immani corpore fuisse declarat, vt iaculi vulnus nimis leue nec mortem allaturum fuisset. Non satis dignum Maronis castigatiore Musa hoc videtur: nec placet *τὸ παιδαριῶδες*, etsi referendus animus ad clipeum et loricam, quae tam vastum corpus tegebat. Multo enim minus de nudo corpore cogitandum, tamquam iaculo non peruium id esset. *dedisset* pro reddidisset. 705 Non haec est *falarica*, quam Liu. XXI, 8 describit, sed est simpliciter pro lancea et hasta latioris ferri dicta. Ex Seruio tamen et Festo notanda est origo vocis *a falis*, h. turribus. 707 *lorica fidelis* (quae munit, tutum reddit, bona adeo et idonea, sic sup. VII, 640 *fidus ensis*) *squama duplici et auro*, duplicibus squamis aureis, seu duplici squamarum ordine; vti *bilicem loricam* dixit XII, 375. 709 *ipse ingens intonat super clipeum:* Potest ita, cum Iulio Sabino, verborum ordo institui, quod et Burmanno probatur. Sed doctior est Seruiana ratio, vt *clipeum* neutro genere dixerit: *hoc* clipeum *ingens intonat super*, sc. super immania membra collapsa. Ita est Homericum *ἀράβησέ τε τεύ-*

χε'

Qualis in Euboico Baiarum litore quondam
Saxea pila cadit; magnis quam molibus ante
Constructam ponto iaciunt; sic illa ruinam
Prona trahit, penitusque vadis inlisa recumbit;
Miscent se maria, et nigrae adtolluntur arenae.
Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile
Inarime Iouis imperiis inposta Typhoeo.

Hic

χε' ἐπ' αὐτῷ. Ad verbum reddidit inf. X, 488: *sonitum super arma dedere.*

710 sqq. In sequentibus iterum magnum poetam agnoscas: rem posuit nouam per se magnam et terribilem, eamque ornauit ἐναργῶς et docte. Interceptus erat Crater seu sinus Baianus molibus in altum ductis, partim quibus praetoria inaedificata erant, et tenperati aeris et prospectus caussa, partim quibus portus Iulius muniebatur. v. sup. Ge. II, 161. *Euboico littore,* propter vicinas Cumas, Chalcidensium coloniam. v. sup. ad VI, 2. *pila saxea molibus magnis,* alte aggestis caementis, constructa, quae in pontum iaciunt. Seru. et Cerda *ponto* accipiunt: adversus mare. Erant autem hae structiones ac moles ex saxis ac caementis puluere Puteolano solidatis confectae. Eum enim solidescere sub aqua nota res est: v. Vitruu. II, 6. Maronem exscripsit Silius IV, 297 sqq. 715. 716 Ruina molis facta vicina loca, insulas quoque, contremiscere narrat. *Prochyta* Promontorio Campaniae Miseno obiecta (nunc *Procida*) cum Pithecusa s. Aenaria (nunc *Ischia*), quam *Inarimen* dixit vocabulo ex Homero ducto, etsi perperam interpretato: nam Il. β, 783. est Typhoeus fulmine percussus εἰν Ἀρίμοις. Quaerendi Arimi et τὰ Ἄριμα ὄρη in Asia minore, circa Ciliciam; quoniam in eo tractu loca erant terrae motibus et incendiis occultis foedata; quam locorum faciem vetustas ad monstrorum et gigantum molitiones referre solebat. Translata ab vno et altero poeta res est ad insulam Pithecusam, quae et ipsa aliquando subterraneos ignes et ruinas experta est; igitur cum re et ipsum nomen traductum, Inarime. Prochyta *alta* epitheton

Hic Mars armipotens animum viresque Latinis
Addidit, et ſtimulos acris ſub pectore vertit;
Inmiſitque Fugam Teucris atrumque Timorem.
Vndique conueniunt; quoniam data copia pugnae:
Bellatorque animos deus incidit.
Pandarus, vt fuſo germanum corpore cernit,
Et quo ſit fortuna loco, qui caſus agat res:
Portam vi multa conuerſo cardine torquet,
Obnixus latis humeris, multosque ſuorum
Moenibus excluſos duro in certamine linquit;
Aſt alios ſecum includit recipitque ruentis,
Demens! qui Rutulum in medio non agmine regem
Viderit

theton commune omnium inſularum, quatenus mari eminent. *cubile*, vt Pindarus Aetnam *στερωμνὰν* Typhoei Pyth. I, 54; Homerus l. c. *εὐνὰς* dixit Arimos montes.

717.718.719 Homericum phantaſma hic amplexus eſt; Saepe enim deos inducit robur et animos pugnantibus adſpirantes, aut in fugam vertentes aduerſam aciem. Sic Iliad. β, 446 ſqq. Mineruam; ν, 44 Neptunum; et ipſum Martem Il. ε, 506 ſqq.; ſed, qui apud Homerum inter deos praeliantes negotioſus deus eſt, apud Maronem in otioſum allegoricum nomen abit: inprimis cum v. 721 bellatorem deum incidere animis, h. alacritatem, nouum robur animi, dixiſſet. 718 *ſtimulos vertit:* plus quam, adhibet. v. lib. VI, 101. 719 *atrum* Timorem exemplis illuſtrant Cerda et Burm. ad Petron. c. 89 pr. Nec vero epitheti vis in eo modo quaerenda, quod omnia triſtia et infauſta atra ſunt: ſed pertinet ad phantaſma Terroris, vt ſit tenebris et nocte inuolutum. 720 *conueniunt* Latini ac Rutuli, inuenta opportunitate irrumpendi in caſtra.

726.727 Laudatus Statius lib. X Theb. 508 iam a Servio: *Par operi iactura lucro: namque hoſte recepto Excluſere ſuos.* Sed his verſibus minus grauitatis ineſt. cf. eund. vſ. 503 ſq. 728 *Νήσους* etc. Il. β, 38 et ſup. VI, 172.

Viderit inrumpentem, vltroque incluserit vrbi:
Inmanem veluti pecora inter inertia tigrim.
Continuo noua lux oculis obfulsit, et arma
Horrendum sonuere; tremunt in vertice cristae
Sanguineae, clipeoque micantia fulmina mittunt.
Adgnoscunt faciem inuisam atque inmania membra
Turbati subito Aeneadae. Tum Pandarus ingens
Emicat, et mortis fraternae feruidus ira
Effatur: Non haec dotalis regia Amatae;
Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
Castra inimica vides; nulla hinc exire potestas.
Olli subridens sedato pectore Turnus:
Incipe, si qua animo virtus, et consere dextram;
Hic etiam inuentum Priamo narrabis Achillem.
Dixerat. Ille rudem nodis et cortice crudo
Intorquet summis adnixus viribus hastam.
Excepere aurae vulnus; Saturnia Iuno
Detorsit

172. 730 *pecora inertia*, oues ait Cerda; saltem potissimum.

731-735 Praeclare haec in maius aucta. Scilicet cogitandum est, principum virorum ac regum arma praecipuo aliquo laeuore ac fulgore splenduisse, cristas fuisse altiores, et sic porro. Turno autem intra castra intercepto crescit audacia: *noua lux oculis o.* Ceterum singula in Homero passim sunt obuia, quae tamen ad imitationem trahi nequevnt. Sic ἐπὶ στήθεσσι δὲ χαλκὸς Σμερδαλέον κονάβιζε Il. φ, 254 et Δεινὸν δ' ἔβραχε χαλκὸς ἐπὶ στήθεσσιν ἄνακτος Il. δ, 420. *arma horrendum sonuere*, et *fulmina* Il. χ, 133. 134. *Cristas* Turni *rubentes* v. 270 supra vidimus. 733 *mittunt* sc. se, mittuntur; durum tamen hoc. 737 *dotalis regia*, Laurentum. 741 Ἄρχε, σὺ γὰρ γενεῆφι νεώτερος Il. φ, 439. 742 vt illud lib. II, 549: *referes ergo haec Degeneremque Neoptolemum narrare memento.* 745 *Iuno detorsit.*

Detorſit veniens; portaeque infigitur haſta.
At non hoc telum, mea quod vi dextera verſat,
Effugies; neque enim is teli nec vulneris auctor.
Sic ait, et ſublatum alte conſurgit in enſem,
Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Diuidit, inpubesque inmani volnere malas.
Fit ſonus; ingenti concuſſa eſt pondere tellus.
Conlabſos artus atque arma cruenta cerebro
Sternit humi moriens; atque illi partibus aequis
Huc caput atque illuc humero ex vtroque pependit.
Diffugiunt verſi trepida formidine Troes.
Et, ſi continuo victorem ea cura ſubiſſet,
Rumpere clauſtra manu ſociosque inmittere portis:
Vltimus ille dies bello gentique fuiſſet.
Sed furor ardentem caedisque inſana cupido
Egit in aduerſos.
Principio Phalerim et, ſucciſo poplite, Gygen
Excipit; hinc raptas fugientibus ingerit haſtas
In tergus: Iuno vires animumque miniſtrat.
Addit Halym comitem, et confixa Phegea parma;

Ignaros

detorſit. Praeiuit exemplum Apollinis Il. ϑ, 311 et Mineruae Il. υ, 438 ſqq., vbi dea πνοιῇ ἦκα μάλα ψύξασα auertit telum Hectoris ab Achille. 754 vulnus, quale ap. Apollon. II, 104. 757-759 καί νύ κεν ἔπρησεν πυρὶ etc. Il. ϑ, 217 ſq. et alia exempla Il. σ, 454: et φ, 544. Si meminiſſet Turnus portam caſtri Troiani reuellere ad ſuos admittendos, caſtrum captum fuiſſet a Rutulis.

762 Ordo eſt, inquit Seru., Excipit (puta, in ſe irruentem) et ſuccidit poplitem, vt ſup. 537. *Poſtibus haeſit adeſis* h. inhaeret et adedit; item III, 237. *tectosque per herbam Diſponunt enſes:* h. diſponunt et tegunt. Et ſic huius generis infinita. 763

raptas

Ignaros deinde in muris Martemque cientis
AlcandrumqueHaliumqueNoemonaquePrytanimque.
Lyncea tendentem contra, sociosque vocantem,
Vibranti gladio connixus ab aggere dexter
Occupat; huic vno deiectum comminus ictu
Cum galea longe iacuit caput. Inde ferarum
Vastatorem Amycum, quo non felicior alter
Vnguere tela manu, ferrumque armare veneno;
Et Clytium Aeoliden, et amicum Crethea Musis;
Crethea Musarum comitem, cui carmina semper
Et citharae cordi, numerosque intendere neruis;

Semper

raptas sc. de hostilibus cadaveribus et 766 *Martem cientes*, pugnam agitantes. Scilicet Phegeum parma transfixa confossum, et Alcandrum ceterosque in muris pugnantes *auersos*, caedit; at Lynceum *aduersum*. 767 Cum hic versus ad verbum ex Homero conuersus sit (Il. ε, 678), ibique iidem homines ab Vlysse occisi narrentur, Seruius, inde apparere, ait, non ad historiam sed ad ornatum poematis haec nomina pertinere. Recte; sed quis tandem inde ornatus exsistit? dicat aliquis. Scilicet ad ἐνάργειαν narrationis et ad animum in rem praesentem perducendum valet, si non omnino caesos esse multos dicas, verum etiam nominatim eos persequaris. 770 Comparant Il. ξ, 497: υ, 481. 771 αἵμονα θήρης — ἐσθλὸν θηρητῆρα etc. Il. ε, 49. 772 *felicior*, peritior, vt alibi quoque. — *manu* vacat, sed adiectum, quoniam de peritia agitur. ἰοὺς χρίεσθαι, non nisi admodum barbarorum populorum mos, in Iliade vix occurrit, sed in Odyss. α, 262. 774-777 suaues versus de Cretheo lyrico, quorum praeclara imitatio est in Leonida Glouerii, vbi de Aristandro IV, 213 sqq. (lib. V, 239). Fuit vir doctus, qui Horatium respici putaret, ne poetae amicissimus homo plane in Maronianis carminibus praeteritus videretur. Sed talia affirmare et refellere aeque in promtu est. 776 Proprie

inten-

Semper equos, atque arma virum, pugnasque canebat.
Tandem ductores, audita caede suorum,
Conueniunt Teucri, Mnestheus acerque Serestus;
Palantisque vident socios, hostemque receptum.
Et Mnestheus: Quo deinde fugam, quo tenditis? inquit.
Quos alios muros, quae iam vltra moenia habetis?
Vnus homo, et vestris, o ciues, vndique saeptus
Aggeribus, tantas strages inpune per vrbem
Ediderit? iuuenum primos tot miserit Orco?
Non infelicis patriae, veterumque deorum,
Et magni Aeneae segnes miseretque pudetque?
Talibus adcensi firmantur, et agmine denso
Consistunt. Turnus paullatim excedere pugna,
Et fluuium petere, ac partem, quae cingitur amni.
Acrius hoc Teucri clamore incumbere magno,

Et

intenduntur nerui seu fides, sed cum iis ipsis intenduntur *soni*, pro quibus doctius *numeros* posuit: sunt enim soni numerosi, si arte eliciuntur. *equos*, vt Homericum ἵππους, currus dixit: non equestres cursus; nam adiicit *arma* et *pugnas*.

778 *Tandem.* Bene Seru. Seruat τὸ πρέπον, ne praesentibus ducibus Turnus tot strages fecisse videatur. 781. 782 Aiacem hic reddit ex Il. ο, 732 sqq. — Ἠέ τινάς φαμεν εἶναι ἀοσσητῆρας ὀπίσσω; Ἠέ τι τεῖχος ἄρειον etc. *quo tenditis* sc. fugam, vt *tendere iter*, *gressum*, *cursum.* Tum *deinde* est vlterius. 786 *infelicis patriae* in noua Troia redditae. *veterum deorum*, Penatium, quos alias *patrios*, a patribus acceptos, appellat; quique nunc vrbe capta in hostium manus venturi sunt. 788 Ornat simplicitatem Homerici versus Iliad. ζ, 106 ρ, 342.

789 Discessus Turni impauidi et animosi in ipsa fuga egregie ornatus est; nec tamen Aiacis illum nobilem discessum (Il. λ, 543 sqq.: 555 sqq.) superatum dicam. 790 A dextra parte castra ad Tiberim pertingebant.

Et glomerare manum: ceu saeuum turba leonem
Cum telis premit infensis; at territus ille,
Asper, acerba tuens, retro redit; et neque terga
Ira dare aut virtus patitur; nec tendere contra,
Ille quidem hoc cupiens, potis est per tela virosque.
Haud aliter retro dubius vestigia Turnus
Inproperata refert, et mens exaestuat ira.
Quin etiam bis tum medios inuaserat hostes;
Bis confusa fuga per muros agmina vertit.
Sed manus e castris propere coit omnis in vnum.
Nec contra vires audet Saturnia Iuno

Suffi-

bant. v. sup. 469 et ad v. 195. 792 Comparatio Homerica, sed admodum variata, ex eodem loco Il. λ, 547 sqq. Variauit tamen eam ipse Homerus alio loco egregie Il. ρ, 108-113. 794 *acerba tuens* δεινὰ δερκόμενος. Sed de terribili adspectu eadem verba iam posuit Lucret. V, 34.

802 Ergo tacite intelligi vult poeta, Iunonem pugnae huic interfuisse praesentem. Quod saepe monuimus, poetam deorum interuentu minus feliciter vti quam Homerum, qui rerum actum non minus diis quam hominibus assignauerat, hoc quoque loco inculcandum videtur. Iuno enim, si recte iudicamus, nunc inducitur necessitatis magis caussa ad expediendam rem, quam rerum ordine ita postulante. Deam enim rebus gerendis interesse nondum vidimus, nisi v. 725, vbi illa auertit ictum hastae a Turno, et v. 764: *Iuno vires animumque ministrat*; hoc vero poterat facere ex alto; et oblitus est poeta interponere eam praesentem pugnantibus, descensu ex Olympo facto, vt Iupiter nunc Irim mittere posset, quae eam recedere iuberet. Tamen vel sic imitatio nimis manifesta est ex Il. ϑ, 397 sq.: ο, 157 sq. et al. et Iris iam libri huius init. mandatis Iunonis ad Turnum perferendis partes, a poeta impositas, peregerat: quod bis in eodem libro vix putem suauiter factum. 802

tum

Sufficere; aëriam coelo nam Iuppiter Irim
Demisit, germanae haud mollia iussa ferentem:
Ni Turnus cedat Teucrorum moenibus altis.
Ergo nec clipeo iuuenis subsistere tantum,
Nec dextra valet: iniectis sic vndique telis
Obruitur. Strepit adsiduo caua tempora circum
Tinnitu galea, et saxis solida aera fatiscunt;
Discussaeque iubae capiti; nec sufficit vmbo
Ictibus; ingeminant hastis et Troes et ipse

Fulmi-

non audet Iuno vires sufficere Turno contra Troianorum agmen, vt adhuc fecisse intelligenda v. 764. 806 sq. Totum locum esse Homericum notarunt omnes. Aiacem ex Il. π, 102 sqq. refert Turnus: et est locus alter cum altero comparandus. Sed in verborum ornamentis multa accepit ab Ennio, qui Homericos versus iam ante expresserat. Locum ex Annal. XV adscripsit Macrob. VI Sat. 3 dignum qui hic quoque legatur: In bello Istrico versans poeta pugnam Istrorum cum Coelio Tribuno describebat: *Vndique conueniunt; velut imber, tela Tribuno Configunt parmam: tinnit hastilibus vmbo, Aerato sonitu, galeae; sed nec pote quisquam Vndique nitendo corpus* (Tribuni) *discerpere ferro. Semper abundanteis hastas frangitque quatitque. Totum sudor habet corpus; multumque laborat; Nec respirandi fit copia; Praepete ferro Istri tela manu iacientis sollicitabant. Occumbunt multi leto ferroque lapique Aut intra moeros aut extra praecipe casu.* Quem talis poeta praecessit, qualem hic Ennium videmus, eum in orationis ornatu poetico ad summum potuisse perueniré mirandum non est. Iam, cui libet, comparet imitatorem alium, Statium II Theb. in Tydeo insidiis Thebanorum oppresso 527 sqq. 602 sq. et ad h. l. 668 sqq.

806 *tantum — sic:* satis resistere — adeo obruitur telis. Ita pro vulgari: tantum, quantum. 809 *fatiscunt aera,* cedunt ictibus, galea, nam de hac agitur, agit rimas, rumpitur. cf. ad

Ge.

Fulmineus Mnestheus. Tum toto corpore sudor
Liquitur, et piceum (nec respirare potestas)
Flumen agit; fessos quatit acer anhelitus artus.
Tum demum praeceps saltu sese omnibus armis
In fluuium dedit. Ille suo cum gurgite flauo
Adcepit venientem, ac mollibus extulit vndis;
Et laetum sociis abluta caede remisit.

Ge. I, 180; itaque cum dilectu adiectum epitheton: *solida*. 813 *Sudor piceum flumen agit,* hoc est, vt Servius interpretatur, sordidum, puluere et cruore. 815 v. sup. ad v. 790. 816 *suo cum gurgite:* aut vt vacet *cum,* vt saepe; aut vt capiatur ac si esset *in.* Vt Gr. poetis *ἐν* pro *σύν*. 817. 818 Scilicet secundo flumine paruo interuallo delatus ad suos peruenire debuit. — *mollibus* ornans epitheton, et simpliciter naturam aquae refert. 818 *abluta caede:* ornamentum ex adiunctis arreptum est; nihil amplius: *caede* h. sanguine.

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS
LIBER DECIMVS

ARGVMENTVM

Iupiter, conuocato Deorum concilio, ad concordiam ipsos adhortatur — 15. Ibi Venus de Troianorum periculo insatiabilique Iunonis odio conqueritur, aliquamque tandem tot calamitatum requiem petit — 62. Iuno contra malorum omnium caussam in Troianos, veluti primos belli auctores, atque adeo in Venerem ipsam reiicit — 95. Frustra itaque tentata reconciliatione Iupiter, vbi nullum videt esse contentionum finem, ne aut vxorem aut filiam laederet, se neutrarum partium studia secuturum pronuntiat, sed pro sua aequitate omnia fatis esse permissurum — 117. Interim Rutuli totis viribus ad oppugnationem redeunt, non minore animo obsessi se ad defensionem parant — 145. Dum haec in Latio geruntur, Aeneas rebus in Etruria ex animi sententia confectis, multorumque sibi populorum auxiliis adiunctis, triginta nauium classe ad suos reuehitur — 214. Ibi Nymphas, paullo ante in eam formam ex nauibus suis transformatas, obuias habet: ex his et de classis amissione et de suorum periculo certior redditur — 255. Inde in hostium vsque conspectum profectus, copias suas exponit. Rutuli oppugnatione desistunt, occurrentesque ad littus terra hostem prohibere conantur. Magno vtrimque detrimento pugnatur — 364. Ibi Pallas, magna prius edita hostium strage, tandem a Turno occiditur — 509. Cuius rei dolore percitus Aeneas, magnos Rutulorum aceruos amico inferias mittit — 601. Ascanius quoque eruptione facta suas cum patre copias coniungit — 605. Quibus rebus permota Iuno et pro Turno sollicita, impetrata a Ioue venia, praesenti eum periculo

periculo eripit, obiecta illi falsa Aeneae imagine, quam dum in nauim quandam fugientem insequitur, vinculis a Iunone ruptis, vi tempestatis ad littora Ardeae proxima deuehitur — 688. Interim Mezentius Iouis monitu pugnae succedens, magnum tam Troianorum quam Etruscorum numerum prosternit — 761, donec ab Aenea hastae ictu vulneratus, et a Lauso filio protectus, aegre se ad obligandum vulnus ex acie recipit — 795. Ibi Lausus quoque, dum patrem vlcisci conatur, ab Aenea interficitur — 832: eius rei nuntio accepto Mezentius conscenso equo in praelium redit: vbi, dum filii mortem vindicare parat, eadem qua filius dextra concidit — ad f.

In hoc tandem libro Aeneas ad pugnam procedit: quod multis nimis sero factum visum est, quoniam ex sua opinione, non ex argumenti et materiae natura, iudicium faciebant. Aliis displicuisse video, quod Aeneas militis magis, quam ducis, partes explet, dum veterem heroum pugnandi morem parum meminere, nec illud reputant, quam parum materiae narrationi epicae praebitura sit ducis sagacitas et prudentia, qualem nostri aeui res militaris postulat. Si phantasmatibus magnis rebusque, quae sensus impellant, epica vis continetur: strenua facinora, animi audacia, manus fortitudo ac robur requiruntur. Mihi quidem in sqq. libris haud pauca ex iis, quae in reprehensionem incurrere videntur, ingenii admirationem facere solent: quandoquidem argumentum belli ac praeliorum, et quidem eiusdem vitae heroicae, incredibili cum varietate ac copia ab Homero tractatum, Maro tamen per tres libros variatis rerum generibus nec omnino sine nouitatis commendatione detexuit. Artem et ingenium aliquis tum demum rite perspiciat, quum argumenti naturam paullo curiosius animo versauerit, quaeque ipse aliter vel melius in eo tractando constitui posse putet expenderit. Inter ea, quae ingeniose et callide inuenta sunt, primo loco eminet hoc, quod praeliorum narratio variata est per diuersa genera; habemus hoc libro nauium appulsum, descensum in littus et pedestrem pugnam, in lib. XI equestrem, in XII pugnam tumultuariam, tum certamen singulare. Porro,

ne taedium faceret continuata praeliorum narratio, interpoſita ſunt plura, etiam de pace conſilia; tum orationes, magno cum acumine factae, nimia interdum cum arte, et rhetorica ſubtilitate. Inter illas artes et inuenta poetae referendum et hoc eſt, quod hoc libro Arcades, libro XI Etruſci, et XII Troiani maxime virtutis ſuae ſpecimina edunt; quae et ipſa res ad varietatem facit. In ipſa autem pugnarum commemoratione, difficultatibus implicitum ſe ſentire debuit non paucis nec leuibus; in primis quod, quoquo ſe verteret, in ea ſemper incidebat, quae ab Homero iam erant tractata; haec igitur vt variaret, mutaret, alia ratione nec minus commode tractaret, perpetuo poetae ſuit allaborandum. Facit autem taedium ſerius ocyus omnis imitatio, quae cum ſtudio ac contentione variandi ea, quae iam ab alio *proprie* expoſita erant, coniuncta eſt. Atque hoc illud eſt, quod reprehenſioni poetae interdum locum facere poteſt: etſi cauſſa rei parum animaduerſa eſt ab iis, qui, quod reprehendendum eſſet, videbant, qua de cauſſa reprehenſionem haberet, minus peruidebant. Nec tamen, inprimis cum eius lectione animum imbutum haberet, in diuerſa ab Homero abire, aut aliam viam ſibi patefacere, aut aliter res tradere poterat, niſi a veritate naturae recedere volebat. Quod igitur ab homine ſollerti et prudenti fieri potuit, id fecit poeta, vt ex argumenti natura pugnas perſequeretur, et locorum et hominum naturae conuenienter, nec tamen ſine reſpectu popularium, quibus placere carmen volebat, varios praeliorum caſus exponeret; vtque, quoties in ea incideret, quae ab Homero ea cum copia eſſent tradita, vt deterrerent omnes, qui eadem aggredi vellent, ea omitteret aut breuiter attingeret; ſin talia eſſent, vt, quo ipſe Maeonium poetam ſuperabat, ornatum admitterent, ea et ſitu et adiunctis et aliis rebus variata ornaret et amplificaret, aut cultu, elegantia, ac ſuauitate phantaſmatum et verborum expoliret. Haec quidem animo tenere debet is, qui de his libris iudicium facere ſibi ſumit. Vt vero aliquis cum Guyeto tres poſtremos libros Virgilio abiudicet, grauiores, quam quas is in promtu habuit, afferre debet cauſſas.

Panditur interea domus omnipotentis Olympi,
Conciliumque vocat diuom pater atque hominum
rex

Side-

1 Dum haec geruntur, dii ad concilium habendum conuocantur. Est poetis, iam inde ab Homero, Olympus accommodatus ad formam aedium priscae vitae: ingens atrium, quo negotia vitae et conuentus adeuntium aguntur; ab vtraque parte thalami seu minora cubicula singulis, qui domum inhabitant, parata sunt. Conf. de Priami regia Il. ζ, 242 sqq. Eodem modo in Olympo ab vtraque parte duodecim maiorum deorum sunt cubicula, in media autem domus parte, quam *μέγαρον*, *δῶμα*, *δόμον*, appellare solet Homerus, conuentus ac consessus deorum fit, siue ad deliberandum de rebus communibus, siue ad epulandum. Eandem fere rerum speciem Virgilius animis exhibet, nisi quod de cubiculis silet. Potuit autem hoc tanto magis sequi, quando Homerus multis in locis faciem ac situm Olympi variauit. Ita Iouis sedes aliqua in parte Olympi altiore vel interiore memoratur, ceterorum deorum domus in aliis Olympi iugis sitae sunt, vnde ad Iouis aedes confluunt. Cf. Il. *υ*, 4 sqq. Cum ad conuentum admittendi sunt dii, *panditur domus*, atrium, *δῶμα*. Ita hoc simpliciter accipiendum, nec cum Seruio et inde cum aliis Intpp. de die orto cogitandum. Etsi enim verum est, noctu coelum claudi, mane aperiri dici, tamen huc ea res trahi nequit: neque rerum ordo admittit, vt nunc de matutino tempore cogitemus; inclinatur enim nunc dies, quo pugnatum erat (IX, 459 sqq.), ad vesperam; comparet modo aliquis inf. 146. 147: 215. 216. Concilia autem deorum similia apud Homerum occurrunt plura, quae ante oculos Maroni fuisse probabile fit; in primis Il. δ, 1-4; sed ibi inter deliberandum potant dii, ex priscorum hominum more, Il. ϑ, 2 et 51: *υ*, 4 sqq. *omnipotentis Olympi:* quod iterum XII, 791. Melior ratio nulla suppetit, quam vt statuatur, epitheton a diis, qui in Olympo habitant, translatum esse ad ipsum Olympum.

Sideream in ſedem: terras vnde arduus omnes,
Caſtraque Dardanidum adſpectat, populosque Latinos.
Conſidunt tectis bipatentibus. Incipit ipſe:
Coelicolae magni, quia nam ſententia vobis
Verſa retro, tantumque animis certatis iniquis?
Abnueram bello Italiam concurrere Teucris.

Quae

pum. 3 *εἰς οὐρανὸν ἀστερόεντα* Homericum. Ad reliqua conf. Il. 9, 51. 52. 5 *tectis bipatentibus.* Si ſimplicem rationem ſequaris, eſt *δῶμα*, atrium, ad quod ianua biforis, duplices valuas habens, ducit. Intpp. tamen hoc ad ortum et occaſum referunt. Notanda ſunt Seruii verba: „Eſt autem ſermo Ennianus, tractus ab oſtiis, quae ex vtraque parte (ab antica et a poſtica) aperiuntur; vnde et modo *bipatentibus*, apertis, (hoc vocab. delendum) intelligamus.„ et ad v. 6: „*quianam*, cur, quare: ſermo Ennianus, *quianam legiones caedimus ferro?*„ cf. ſup. V, 13: *Heu quianam* etc.

6 Oratio Iouis maieſtatis plena, ipſa breuitate et antiquae orationis ſtudio. Sic *verſa retro* pro mutata. — *iniquis* pro infeſtis. 8 ſqq. Nusquam, ſi bene meminimus, poeta commemorauit in ſuperioribus, Iouem interdixiſſe, ne Dii bellum inter Troianos et Latinos fouerent. Nec praeter Venerem et Iunonem alii dii eam rem curaſſe videntur. Quin potius Iouis verba parum caute praemiſſa videri poſſunt lib. I, 263: *Bellum ingens geret Italia* etc. Nec Seruius ad h. l. rem expedit. Refero hunc, et fere omnia loca, in quibus deorum interuentus exponitur, inter ea, quae Aeneidem nondum abſolutam arguunt. Voluit, puto, haec praeſtruere, vt debebat, in ſuperioribus, et deorum conſilia omnino attemperare paullo diligentius rebus in Latio geſtis; ſed mors incidit conatus. Interea poſſunt haec et alia videri ex eo genere, quae tacite a poeta, tamquam facta, poni potuerunt; adeoque res hoc modo procedunt: Iuno nimis cupide fauerat Turno; vt etiam Iupiter conſultum duceret, auocare eam a pugna ſup. IX, 802 ſqq. Eadem Iunonis impotentia motus Iupiter con-

Quae contra vetitum discordia? quis metus aut hos
Aut hos arma sequi ferrumque lacessere suasit?
Adueniet iustum pugnae, ne arcessite, tempus,
Cum fera Carthago Romanis arcibus olim
Exitium magnum atque Alpes immittet apertas:
Tum certare odiis, tum res rapuisse licebit.
Nunc sinite; et placitum laeti conponite foedus.

Iuppi-

concilium deorum indicit, vt deorum studia, Iunonis in primis, reprimat. 10 quis metus cuiusnam mali aut periculi adduxit, vt vtraque pars bellum moueret? Docta oratio. *ferrum lacessere* poetae idem est, quod alias mouere, Lucretii exemplo: *Namque alias aliud res commouet atque lacessit* lib. IV, 1033. Sic noster dixit *lacessere pugnas* (V, 429), *bella* (XI, 254), et alii *lacessere mare, arua*, etc.: vnde tandem poetis simpliciter est incedere, accedere; vt in illo Horatii: *Quicunque Bithyna lacessit Carpathium pelagus carina*, nauigat per mare, quia remis mouet; adeoque ad eundem paene morem ad ea deflectitur, quae omnino geruntur, fiunt: itidem Lucretii exemplo, v. c. IV, 348: *simulacra — Quae sita sunt in luce, lacessuntque vt videamus*. Latet vbique notio τοῦ impellere, vt etiam Lucretius *visum, aures, lacessere*, vti etiam *mouere visum, aures*, eodem sensu dictum occurrit. Duxerat hinc Virgilius, quod supra VII, 526 vidimus: *Aera sole lacessita*, et inf. XII, 85: *manibusque lacessunt Pectora plausa cauis*.

11 sqq. Egregie instructa oratio! *Alpes immittet apertas*, magnifice: quandoquidem Alpibus patefactis Annibal ingressus est Italiam; *exitium* et *Alpes apertas* iunxit, haec enim omnis calamitatis et tot cladium acceptarum caussa et origo fuit, quod Alpes peruiae erant factae. Ad vulgarem morem oratio fuisset haec: Carthago Romae immisit exercitum, qui per Alpes transiit cum exitio Romanorum. Potuit, tamquam poeta, ipsum transitum, et doctius, ipsas Alpes transitas commemorare. 14 *res rapuisse*. Seruio assentior hactenus, vt ex formula an-

tiqua

Iuppiter haec paucis; at non Venus aurea contra
Pauca refert:
O Pater, o hominum diuomque aeterna poteſtas!
Namque aliud quid ſit, quod iam implorare queamus?
Cernis vt inſultent Rutuli; Turnusque feratur
Per medios inſignis equis, tumidusque ſecundo
Marte ruat? Non clauſa tegunt iam moenia Teucros.
Quin intra portas atque ipſis proelia miſcent
Aggeribus moerorum, et inundant ſanguine foſſae.
Aeneas ignarus abeſt. Numquamne leuari
Obſidione ſines? muris iterum inminet hoſtis
Naſcentis Troiae; nec non exercitus alter,

Atque

tiqua petitum hoc, vtque hoſtilem omnino vim hoc modo a poeta declaratam dicam per rapinas, quae in bello fiunt. *Res repetere* longe aliud eſt, quam *res rapere*. Scilicet res raptae repetuntur ac redduntur. Nec tamen ſatis accommodatum hoc ad h. l. *Res rapere* videtur eſſe raptim, turbate, agere, praecipitare; quod nunc dii facere videri poſſunt. — Porro *placitum foedus*. Placita ſunt omnia pacta, in quae conſenſere plures, h. quod iis placuit. Mox *Venus aurea*, notiſſima res: Χρυσῆ Ἀφροδίτῃ ex Homero: exponitur vulgo pulcra. Sed eſt, ex antiquiſſima religione, auro ornata.

16 ſqq. Artificii plena oratio Veneris: vt faciat miſerationem pro Troianis et indignationem aduerſus Iunonem. 18 *poteſtas* eſt pro potens: abſtractum pro concreto. 19 *Namque*. Solus enim tu reſtas, quem implorare poſſim, cum fere omnes dii in fauorem Iunonis conceſſerint: vt Seruii fere verbis vtar. 24 *aggeribus moerorum* ex Ennio aut alio vetere poeta ductum videtur, qui antiquo more *moeros* pro muris dixit: vt pomoeria. 25 *nunquamne*, an vbique ea ipſa fortuna manet, vt obſidione ſe preſſos videant. 28 Nec non alter exercitus et Diomedes inſurgit; venit, in Troianos.

Aeto-

Atque iterum in Teucros Aetolis ſurgit ab Arpis
Tydides. Equidem, credo, mea volnera reſtant;
Et tua progenies mortalia demoror arma!
Si ſine pace tua, atque inuito numine, Troes
Italiam petiere: luant peccata; neque illos
Iuueris auxilio. Sin tot reſponſa ſecuti,
Quae Superi Maneſque dabant: cur nunc tua quiſquam
Vertere iuſſa poteſt? aut cur noua condere fata?
Quid repetam exuſtas Erycino in litore claſſis?
Quid tempeſtatum regem, ventoſque furentis
Aeolia excitos? aut actam nubibus Irim?
Nunc etiam Manis (haec intentata manebat

Sors

Aetolis *ab Arpis*, quos Aetoli ſub Diomede inſederunt; ad Diomedem autem belli ſocietate iungendum miſſi erant legati a Latinis. cf. ſup. VIII, 9 et lib. XI, 225 ſqq. 29 Superſunt adhuc cicatrices accepti a Diomede vulneris. v. Il. ε, 334 ſqq. Videtur hic locus lectus eſſe Ouidio Met. XV, 768 ſqq. 30 *demoror*, ego, dea, ſuſtinebone iterum ac depellam Diomedis impetum hoſtilem, ne ab eo iterum vulnerer! 33 *tot reſponſa* cf. ſup. To. I p. 375 ſqq. *Manes* Hectoris lib. II, 294. 295: Creuſae II, 780. 781: Anchiſae V, 729 ſq.; niſi deſcenſum ad Inferos maxime reſpexit.

36 Facit inuidiam Iunoni commemorandis eius in Troianos machinationibus: primum incenſae in Siciliae littore claſſis lib. V, 606 ſqq.: porro v. 37 in Aeolia inſula quod adiit Aeolum lib. I, 50 ſq. et v. 38 *Irim* ad Turnum miſſam lib. IX pr. Si tamen ſqq. compares, ad ſuperiora tempora referendum erit hoc ipſum; vt animum referat (ita conuertit orationem affectus animi concitati) ad ipſum claſſis incendium lib. V, 606. 39 *Nunc etiam:* ex quo tandem Troiani ad Italiam appulerunt. Antea *mare terraſque metu coelumque* fatigabat Iuno lib. I, 280. Nunc eo orcum, qui reſtabat, adit ad

Alecto

Sors rerum) mouet, et ſuperis inmiſſa repente
Alleƈto, medias Italum bacchata per vrbis.
Nil ſuper imperio moueor: ſperauimus iſta,
Dum fortuna fuit: vincant, quos vincere mauis.
Si nulla eſt regio, Teucris quam det tua coniunx
Dura: per euerſae, genitor, fumantia Troiae
Excidia obteſtor: liceat dimittere ab armis
Incolumem Aſcanium, liceat ſupereſſe nepotem.
Aeneas ſane ignotis iaƈtetur in vndis;
Et, quamcumque viam dederit Fortuna, ſequatur:
Hunc tegere, et dirae valeam ſubducere pugnae.
Eſt Amathus, eſt celſa mihi Paphus, atque Cythera,
Idaliaeque domus: poſitis inglorius armis

Exigat

Aleƈto excitandam. v. ſup. VII, 323 ſqq. Sed et ipſam audiuimus: *Abſumtae*, inquit, *in Teucros vires coelique marisque — Fleƈtere ſi nequeo S.* VII, 301. 312. 40 *ſors rerum* pro vulgari: pars, portio: loca infera. 41 *bacchata per vrbes*, vagata. vide VII, 342 ſq. 42 *ſuper imperio*: de magno illo imperio, quod Iuli poſteritati promiſſum erat, accipe. vid. ſup. I, 257 ſqq. et Prooem. Aeneid. p. 372. 377 ſq. 44 *Si nulla*, vt I, 234: quibus — *Cunƈtus ob Italiam terrarum clauditur orbis.* 47 *Aſcanium* — ſcil. *cui regnum Italiae Romanaque tellus debentur* lib. IV, 275 et a quo gens Iulia oriunda. 48 *in vndis.* Erat nunc in eo vt rediret, ex Etruria Tiberi deueƈtus. Hoc tamen reſpici non puto. Sed ſede in Italia negata iterum conſcendenda fuiſſet Aeneae nauis et errandum per ignotum mare. In v. 49 comparant intpp. verſus de Sarpedone Il. *π*, 436. 437. 50 *ὑπάγειν, ὑπεκφέρειν*, Il. *λ*, 163: *ε*, 318.

51. 52 Repete ſupra diƈta ad lib. I, 680 et 681. — *domus Idaliae*, ſeu vt ſint *Idaliae domus*, ſeu vt ſit *domus Idaliae* terrae; vt *Idaliae lucos* dixerat I, 693; eſt ipſa Idalia terra ſeu regio in Cypro Veneri ſacra. *domus* pro habitatione, ſede. Dicuntur

autem

Exigat hic aeuum. Magna ditione iubeto
Carthago premat Aufoniam: nihil vrbibus inde
Obftabit Tyriis. Quid peftem euadere belli
Iuuit, et Argolicos medium fugiffe per ignis;
Totque maris vaftaeque exhaufta pericula terrae:
Dum Latium Teucri recidiuaque Pergama quaerunt?
Non fatius, cineres patriae infediffe fupremos,
Atque folum, quo Troia fuit? Xanthum et Simoënta
Redde, oro, miferis; iterumque reuoluere cafus
Da, pater, Iliacos Teucris. Tum regia Iuno
Acta furore graui: Quid me alta filentia cogis
Rumpere, et obductum verbis volgare dolorem?

Aenean

autem dii amare terras eas, frequentare et inhabitare, quae ipfis facratae, et in quibus templa eorum funt. 53. 54 Refpicit Iouis verba paullo ante v. 12. cf. Aen. I, 19 fqq. Verba ad inuidiam grauia: *magna d.* et *premat* pro teneat. 54 *inde*, ab Afcanio et eius pofteris nulla fiet mora coloniae Tyriae, quo minus Italiae imperium nancifcatur. 55 Interea tamen quid profuit Troianis etc. *peftem* fimpl. ὄλεθρον, perniciem. 58 *recidiua Pergama*, renafcentia, reftituta, conf. IV, 344: VII, 322. Tota conclufio orationis, qua expoftulat Venus, egregia eft vi ac neruo, quo argumentum per fe graue potenter vibrat. Quam παθητικῶς *cineres patriae* memorat. — *folum quo Troia fuit:* vt lib. III, 11. Illa vero fublimiter: redde nobis Troiam antiquam! Praeftabat fic in Troade remanfiffe et iterum easdem aerumnas toleraffe. Erat enim metuendum ibi, ne denuo Achiui incurfarent Troadem et easdem iniurias inferrent, quas Troes antea erant experti. Frangunt Intpp. poft Seruium vim totius loci.

63 fqq. In oratione hac Iunonis, qua Veneris accufationem diluit, quafi fuis machinationibus calamitates hae inductae fint Troianis, nefcio an non poeta paullo nimis ῥητορικῶς verfetur. 63. 64 accipio fecundum

illa

Aenean hominum quisquam diuomque subegit
Bella sequi, aut hostem regi se inferre Latino?
Italiam fatis petiit auctoribus; esto;
Cassandrae inpulsus furiis: Num linquere castra
Hortati sumus, aut vitam conmittere ventis?
Num puero summam belli, num credere muros?
Tyrrhenamue fidem aut gentis agitare quietas?
Quis deus in fraudem, quae dura potentia nostri
Egit? Vbi hic Iuno, demissaue nubibus Iris?
Indignum est, Italos Troiam circumdare flammis
Nascentem, et patria Turnum consistere terra:
Cui Pilumnus auus, cui diua Venilia mater.

Quid,

illa lib. I, 25 sqq.: *Nec dum etiam caussae* etc. 67 *Fata* maligne interpretatur Iuno. *Cassandrae furias* h. vaticinia, quae adeo primo omnium loco Aeneam ad iter suscipiendum adegerunt: cf. sup. lib. III, 183 sqq. et To. I p. 377. 69 *ventis: ἐγτορικῶς* de nauigatione in Tiberi, qua Euandrum, et inde Etruscos, petiit Aeneas. 71 *agitare* ad vtrumque diverso paullum sensu retulit: *gentes a. quietas*, excitas ad belli societatem impellere, *Tyrrhenam fidem agitare*, mouere, sollicitare, societatem et foedus ciere, expetere; pro vulgari: permovere Tyrrhenos, vt auxilii ferendi caussa societatem ineant. — *fides* est societas fide interposita facta. v. ad IX, 79. In v. 72 respicit v. 44. 38. *in fraudem:* est malum, ἄτη, vt toties; cur hic periculum Seruius, blanditias Cerda, quaerunt?

74 Comparatio ad inuidiam instituta. *Indignum est — quid.* pro: Si indignum est illud, an minus indignum, annon multo magis intolerabile est? 76 *Pilumnus* inter heroes seu deos Latii indigetes fuit, nunc inter Turni maiores habitus. conf. IX, 4: X, 619. — *Venilia* ex deabus marinis seu nymphis fuit, data a poeta, aliorum forte exemplo, Pico in matrimonium. *mater* non proprie. Nam Turni mater erat soror Amatae, Latino nuptae. cf.

VII,

Quid, face Troianos atra vim ferre Latinis?
Arua aliena iugo premere, atque auertere praedas?
Quid, soceros legere, et gremiis abducere pactas?
Pacem orare manu, praefigere puppibus arma?
Tu potes Aenean manibus subducere Graium,
Proque viro nebulam et ventos obtendere inanes;
Et potes in totidem classem conuertere Nymphas:
Nos aliquid Rutulos contra iuuisse, nefandum est?
Aeneas ignarus abest: ignarus et absit.

Est

VII, 366. Vult autem poeta declarare, Turnum esse in Italia natum, et defendere terram suam aduersus aduenas (lene verbum: *consistere*, delegit): contra, Troianos aduenas bellum intulisse Latinis. 77 *Quid*, an minus indignum est? *atra face*: in hoc et sqq. exaggerat notionem belli per Troianos moti, dum ea cumulat, quae in bello fieri solent, etsi a Troianis ea facta esse nondum constat. *face* itaque proprie; male Seru. explicat *saeuo bello*, nec bene Burm. remittit ad lib. VII, 456. Non magis praedas egerant Troiani, quam incendia per agros sparserant: sed ad inuidiam faciendam ea omnia commemorat, quae fieri belli more poterant. 79 *legere*, eligere, sumere. Perperam cum Seruio alii: furari, sublegere, exponunt. *gremiis* socerorum, adeoque parentum. *pactas* aliis, sc. Lauiniam. Decet enallage iram et habet vim. 80 Non eadem sed diuersa est sententia. Ad minas a Troianis factas, obtinere se posse vi, quod precibus non concedatur, spectat alterum: *praefigere puppibus arma*. Igitur ad inuidiam deflectit id, quod supra narratum VIII, 92 in simili Aeneae Tiberi aduerso nauigatione: *Miratur nemus insuetum fulgentia longe Scuta virum*.

81 *Tu potes*: ad Il. ε, 315 sqq. spectat; alterum v. 82 Veneri imputatur, quod a Neptuno in eius gratiam factum Il. υ, 321 sqq. conf. sup. lib. V, 809. 82 *proque eo — ventos inanes*, auram, ἠέρα. 83 Etiam hoc per aliam deam factum erat, sed in Veneris gratiam: sup. IX,

Est Paphus, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera:
Quid grauidam bellis vrbem et corda aspera tentas?
Nosne tibi fluxas Phrygiae res vertere fundo
Conamur? nos? an miseros qui Troas Achiuis
Obiecit? quae caussa fuit, consurgere in arma
Europamque Asiamque, et foedera soluere furto?
Me duce Dardanius Spartam expugnauit adulter?
Aut ego tela dedi, fouiue Cupidine bella?
Tum decuit metuisse tuis; nunc sera querelis
Haud iustis adsurgis, et inrita iurgia iactas.

Talibus

82: *Ipsa deum fertur genetrix* etc. 86 Si, quod ipsa dixisti, tibi est Paphos: — quid vrbem Latini, adeoque ipsum Latium, bello illato sollicitas? gentem bellicosam, *grauidam bellis* sc. quae illa gerit; multa bella gerentem; sic *grauidam imperiis* Italiam dixerat IV, 229; in qua magnum futurum erat imperium.

88 Insurgit oratio et acerbe in ipsam Venerem inuehitur: non se, sed ipsam Venerem, malorum, quae Troiani experti sunt, esse caussam, Paridis adulterio: sic *manet alta mente repostum Iudicium Paridis spretaeque iniuria formae.* — *vertere fundo*, pro vulgari: funditus euertere. — *res fluxas*, seu per se infirmas Troianorum in Latio res designat, seu, quod tamen eodem redit, ornans est epithetum: nam, quod euertitur, omne infirmatum et labefactatum esse necesse est. 89 *an is qui* absolute dictum: sed interpretandum de Venere; mox statim redit ad proprium: *quae fuit caussa* etc. 91 *foedera soluere furto:* vt solueretur, dirimeretur, pax, pacatus status, inter Troianos et Graecos abducta furtim Helena. *furtum* pro raptu. *foedera* de hospitio accipit Iul. Sab., sed obstant illa: *consurgere in arma Europamque Asiamque.* 92 Comminiscitur obsessam a Paride Spartam Seruius: perperam; graui et odiosa voce vsa est dea *expugnauit* ad vim et atrocitatem raptus declarandam: quasi hoc idem esset habendum, ac si bellum intulisset. 94 Idem

color

Talibus orabat Iuno: cunctique fremebant
Coelicolae adsensu vario. Ceu flamina prima,
Cum deprensa fremunt siluis, et caeca volutant
Murmura, venturos nautis prodentia ventos.
Tum Pater omnipotens, rerum cui summa potestas,
Infit. Eo dicente deum domus alta silescit,
Et tremefacta solo tellus; silet arduus aether;
Tum Zephyri posuere; premit placida aequora pontus.
Adcipite ergo, animis atque haec mea figite dicta.
Quandoquidem Ausonios coniungi foedere Teucris
Haud licitum; nec vestra capit discordia finem:
Quae

color orationis: *Tum decuit cum sceptra dabas*, sup. IV, 596. 597.

97 Ad comparationem hanc cf. Ge. I, 356 - 359; at exornationem comparationis Miltonus dabit *Parad. Lost* II. v. 284 sqq. — *deprensa*, intercepta, impedita, inclusa; proprie ex insperato; vt de nauibus Ge. IV, 421, et de Caco VIII Aen. 248. 249: tum simpliciter, vt h. l., oppressus, inclusus. Illustratum vocabulum a multis. 100 *rerum cui s. οὗ κράτος ἐστὶ μέγιστον* Il. β, 118: Odyss. ε, 4. Splendidos hos versus pro se quisque facile mirabitur. Primas, sed obscuras, lineas in Ennianis versibus ex Scipione seruauit Macrob. VI, Sat. 2. Adde Catull. Epithal. 204 sq. *tr. solo tellus.* Adiectum *solo* spectat ad poeticum ornatum; vt *solum terrae, solum telluris*, iungi solet; quoniam *solum, οὖδας*, per se notionem habet fundamenti, quod subiectum est: sic quoque *tellus* contremiscere dici potuit *solo*, simpliciter, nulla alia notione adiuncta; saltem, intra se. Sicque fere mox, cum *aequora ponti* iunctim efferuntur, poeta dixit: *pontus premit aequora* h. pontus premit, comprimit se, quiescit. *Solum* pro *vsque ad solidum* accipere, sermonis rationi repugnat. 103 *Z. posuere* se, quieuere, conf. VII, 27. 104 „Totus hic locus de primo Lucilii translatus est libro, vbi inducuntur dii habere con-

cilium

Quae cuique est fortuna hodie, quam quisque secat
Tros Rutulusue fuat, nullo discrimine habebo; [spem
Seu fatis Italum castra obsidione tenentur,
Siue errore malo Troiae monitisque sinistris. 110
Nec

cilium et agere primo de interitu Lupi — postea sententias dicere.,, *Seru.* cf. Fragmenta Lucilii p. 260. 261. 105 *Ausonios*, Ausones, cf. ad XI, 253. 107 Quam vtraque pars fortunam hodie experietur, quam spem magnarum rerum praedictarum et exspectatarum alterutri sibi praecident (qua spe excident), seu Troiani seu Rutuli, iuxta et eodem loco habebo: siue (quod Venus putat) fatis suis iniquis, siue (quod Iuno v. 68) stultitia Troianorum et vaticiniis falsis eo res adducta est, vt noua Troia nunc oppugnetur. Nec Rutulos libero, quo minus fortunam sibi debitam consequantur. Experiatur quisque seu tristia seu laeta pro hodiernis rerum initiis et actu. Ego neutris studebo: euenient quae fata ferent. Haec, arbitror, sententia verbis subiecta est. 107. 108 *quam quisque, Tros Rutulusue fuerit, spem secat.* De voc. *secat* pronuntiare, non adeo facile est. Seruius exponit: sequitur, tenet, habet: vt VI, 900 *Ille viam secat ad naues.* Sed *viam secare* longe aliud est. Si poeta archaismum sectatus fecit scripsisset, posset esse antiqua vox *seco, secere*, pro *sequo, ere*, vnde *sequor* mansit. Turnebus exposuerat *sumit*: nam, qui aliquid secat, sibi partem sumit. Scaliger et Cerda, *aperit sibi spem factis*, vt, qui viam secat, aperit. Sed hoc durum et longe petitum est. *Spem incidere* et ex Horatio *spem longam resecare* rationem certam loquendi satis produnt, quae quidem ita fert: vt *spem secare* sit: incidere, intercipere spem. Respiciunt autem haec ad spem Veneris de futuro Iuli regno in Italia, quam incidi, h. e. intercidere necesse erat, si castra a Turno expugnabantur. cf. sup. 42. 50.

109. 110 Iungo *castra tenentur obsidione Italorum*: seu *fatis*, quod fata iniqua, vt Venus interpretabatur, prosequuntur Troianos etiam in medium Latium, *siue errore malo Troiae* (h. Troianorum, qui oracula accepta

Nec Rutulos ſoluo. Sua cuique exorſa laborem
Fortunamque ferent. Rex Iuppiter omnibus idem.
Fata viam inuenient. Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentis atraque voragine ripas
Adnuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
Hic finis fandi. Solio tum Iuppiter aureo
Surgit, coelicolae medium quem ad limina ducunt.
  Interea Rutuli portis circum omnibus inſtant
Sternere caede viros, et moenia cingere flammis.
At legio Aeneadum vallis obſeſſa tenetur;
Nec ſpes vlla fugae. Miſeri ſtant turribus altis
Nequidquam, et rara muros cinxere corona:
Aſius Imbraſides, Hicetaoniusque Thymoetes,
Aſſaracique duo, et ſenior cum Caſtore Thymbris,
Prima acies. Hos germani Sarpedonis ambo,
Et

pta male interpretati ſunt) *monitisque ſiniſtris*, oraculis et vaticiniis falſis, *furiis Caſſandrae* vide ſup. v. 67. 68. 111 *Nec Rutulos ſoluo*, obſcurum eſt per breuitatem affectus. Videtur ſupplendum eſſe ex iis, quae proxima ſunt: non ſoluo, exſoluo, eximo, Rutulos *labore et fortuna*, quae eos manet. *nec*, h. non magis Rutulos quam Troianos. Interpretes ſecundum Servium *ſoluo* pro abſoluo accipiunt; parum commode arbitror. 113 Nihil obſtabit fatis, fatali rerum ordini: pro, ego non obſiſtam: omnibus aequus ero, neutris fauebo. Eueniet quod fata ferent. 114 docte dixit *ripas* (pro ipſo amni) *torrentes pice et voragine atra*, h. alta aqua nigra defluens flumen. 115 Notum Iliad. *α*, 528 ſq. 117 *medium*. Hic Romanum agnoſce: tamquam magiſtratum, Conſulem, deducunt Iouem.

118. 119 Comparant verba Iliad. *μ*, 35. 36. *et moenia cingere flammis*, immittere vndique ignes. Aliter dictum ac ſup. IX, 160. 125 *Stant — prima acies* pro vulg.: ſtant in prima acie.

Et Clarus et Themon, Lycia comitantur ab alta.
Fert ingens toto connixus corpore ſaxum,
Haud partem exiguam montis, Lyrneſſius Acmon,
Nec Clytio genitore minor, nec fratre Meneſtheo.
Hi iaculis, illi certant defendere ſaxis,
Molirique ignem, neruoque aptare ſagittas.
Ipſe inter medios, Veneris iuſtiſſima cura,
Dardanius caput, ecce, puer detectus honeſtum,
Qualis gemma, micat, fuluum quae diuidit aurum,

Aut

126 *Lycia ab alta:* nobili, clara, oriundi. 128 Modeſtius hoc viſum Maecenati, tumidum quod Homerus dixit Odyſſ. ι, 481, Polyphemum in naues *κορυφὴν ὄρεος μεγάλοιο* iaculatum eſſe. Senec. Suaſ. 1. Sed Maecenas non cogitaſſe videtur, de Polyphemo agere Homerum, de homine Troiano Maronem. 131 *moliri ignem* Troiani etiam, parare incendia, *neruoque a. ſ.* Troiani, aduerſus Rutulos.

132-138 Ornatus locus, de Iulo: in Iuliae gentis gratiam. *Veneris i. c.* quem merito amabat Venus, quia illi debebatur imperium, vt Seru., ſeu ſimpliciter, quia dulciſſimus puer; Is, etſi iuſſus abstinere a pugna (ſup. IX, 661. 662) adeoque ſine armis incedens, poetae *ſine galea,* tamen in medio pugnantium e muris repente iterum conſpicitur. — *caput honeſtum,* pulchrum, vt Ge. II, 392. — *Qualis g.* Emicat inter ceteros adſtantes Iulus formoſus, vt gemma auro incluſa, aut opus eburnum buxeo vel terebinthino margine ambiente, ſeu tabulae ſeu parieti inſertum. Κειμήλιον aliquod Homericum ſeu ἄγαλμα cogitat poeta. cf. lib. I, 592. 593. — *aut collo aut capiti decus,* ſiue vt monili ſiue vt diademati inſeratur gemma. — *Oricia terebinthus.* Oricus, Epiri ciuitas ad ſinum Ionium, iuxta quam naſcitur terebinthus nigrum lignum habens, vt Seru. tradit. De eadem Plin. XIII, 6 ſ. 12: *Circa Idam Troadis et in Macedonia* (ad hanc tum Epiri pars illa fuit attributa) *breuis arbor haec atque fruticoſa, in Damaſco Syriae magna.* Egit

de

Aut collo decus, aut capiti; vel quale per artem
Inclusum buxo, aut Oricia terebintho,
Lucet ebur; fusos ceruix cui lactea crinis
Adcipit et molli subnectens circulus auro.
Te quoque magnanimae viderunt, Ismare, gentes
Volnera dirigere et calamos armare veneno,
Maeonia generose domo: vbi pinguia culta
Exercentque viri, Pactolosque inrigat auro.
Adfuit et Mnestheus, quem pulsi pristina Turni

Aggere

de altera hac Celsius in Hierobotan. non longe a pr. sub voc. *El Elim.* *Materies ei admodum lenta ac fidelis ad vetustatem, nigri splendoris.* — Retulit autem, ait Servius, comparationem *ad candidum vultum, qui erat nigris crinibus cinctus.* In hoc tamen comparationem constitutam nolim putare; sic enim omni dignitate caret: sed, quod supra posui, inter ceteros bellatores Ascanius conspectus effulget nitore oris. Non male variavit rem Silius XII, 226-229 sqq. Ad v. 137 cf. Ge. IV, 337. Capillum promissum diadema aureum, quod inter Phrygii luxus ornamenta esse debuit, colligit. Valer. Fl. II, 103: *aut tereti crinem subnectitur auro. molli auro,* ductili: ex bractea aurea. Fibulam minus bene intelligat aliquis, cum et de circulo et de crinibus agatur.

139 sqq. Ornat porro locum binis aliis praeclaris viris commemorandis, ne, quod poetae turpe est facere, in generalibus dictis subsistat oratio, vtque a numero et multitudine animus traducatur ad indiuidua et singula. Nihil amplius in his spectandum. *Vulnera dirigere,* inf. XI, 654 *spicula.* Quo vero iure Ismarum Lydium veneno inungentem tela inducere potuerit poeta, non assequor. Maeones illo tempore non adeo barbari erant. Et iam Amycum simili modo notauerat IX, 773. Frigent quoque *magnanimae gentes.* 141 *M. g. domo,* natus nobili genere in Lydia. 143 Iterum studet gentis Memmiae nomini, v. sup. V, 117 et ibi not. ad 114. *quem pulsi:* sup. lib.

Aggere moerorum ſublimem gloria tollit;
Et Capys: hinc nomen Campanae ducitur vrbi.
Illi inter ſeſe duri certamina belli
Contulerant: media Aeneas freta nocte ſecabat.
Namque vt, ab Euandro caſtris ingreſſus Etruſcis,
Regem adit, et regi memorat nomenque genusque;
Quidue petat, quidue ipſe ferat; Mezentius arma
Quae ſibi conciliet, violentaque pectora Turni,
Edocet; humanis quae ſit fiducia rebus
Admonet, inmiſcetque preces: haud ſit mora; Tarcho
Iungit opes, foedusque ferit; tum libera fati

Claſſem

lib. IX, 779 ſqq. 145 *Capys — Capua:* ex opinione illa veterum, qua in rem ſuam vſum iam ſupra diximus poetam, vt a Graecis ſeu Troianis conditoribus repetantur vrbium Italiae origines. De Capua a Capy condita cf. Liu. IV, 37.

146. 147 Dum ita pugnabatur vtrinque, interea Aeneas Caere redux, vnde auxilia adducebat, mari iter faciebat cum nauibus inde ab VIII extr. *Conferre manus, arma,* hinc etiam *pugnam. media nocte,* quae diem pugnae memoratae inſequuta eſt; nam noctem pugnae ſuperueniſſe, facile ex tota narratione intelligitur. Noluit poeta iterum ornare, quod copioſe expoſuerat in ſuperioris diei exitu IX, 157 ſqq. Adeſt Aeneas cum claſſe poſtero die orto et pugnam nouam in eſcenſu facit inf. 260 ſqq.

148 cf. ſup. VIII, 478 ſqq. 603 ſqq. 150. 151 *Mezentius arma Quae ſibi conciliet,* Turni ſocietate, ſup. VIII, 7. 8. 492. 493: VII, 647 ſqq. 152 *quae ſit fiducia* h. nullam eſſe: eſſe rerum humanarum varietatem et viciſſitudinem ſummam: poſſe adeo fieri, vt Mezentius expulſus iterum in regnum remeet. 153 Aut oratio pendet: *Namque, vt — adit — immiſcetque preces:* tum *haud ſit mora;* aut v. 148 explenda eſt: *vt ingreſſus* erat *caſtra Etruſca: regem adit, — immiſcetque preces. Haud ſit m.* etc. 154 *libera fati:* a vaticinii neceſſi-

ceſſi-

Classem conscendit iussis gens Lydia diuom,
Externo commissa duci. Aeneia puppis
Prima tenet, rostro Phrygios subiuncta leones:
Inminet Ida super, profugis gratissima Teucris.

Hic

cessitate soluti, quo ad persequendum bello Mezentium externum ductum adsciscere debuerant Etrusci sup. VIII, 495. 503. *fatum* pro vaticinio aruspicis: vaticiniis et responsis deorum *illigatur* vel *obligatur* is, qui aliquid ex deorum iussu facere debet. *liberatur*, cum res vel conditio euentum habet. 155 *gens Lydia* Etrusci ex vetere opinione. cf. lib. VIII, 479. 480.

156. 158 Turbant Interpretes. Sed nauis Aeneae, quae primum locum tenet (vt supra lib. V, 338 *Emicat Euryalus et munere victor amici Prima tenet*), habet insigne, seu parasemon, in extrema prora montem Idam, et sub monte leones binos, matri Idaeae sacros; sic inf. 253: *binique ad frena leones*. cf. Salmas. ad Solin. p. 403. Vocabulo *puppis* improprie vsus est omnino pro naui; alias puppis tutelam, non parasemon, haberet. Porro nauis subiunctos habet leones *rostro*, adeoque infra proram extremam. Proprie tamen parasemon est supra rostrum; Igitur *subiuncta* non vrgendum est, sed est: habet appositos, additos. Sedet *hic*, h. in naui, Aeneas cum Pallante. Posses *hic* de prora accipere, vnde liber coeli prospectus; sed inf. v. 218 in puppi sedens diserte exhibetur. Illud forte paullo obscurius est, qua ratione Ida in prora picta et leones sub monte expressi fuerint. Leonis certe ad montis altitudinem vix vlla proportio esse potuit. Idam sub personae symbolo expressam fuisse suspicatur Spencius, in Polymet. Dial. XV, 8. Vnde porro haec nauis, cum insigni ex Troianis religionibus petito, Aeneae apud Caeretanos statim parata et ad manus fuit? Iam veterum Grammaticorum ea fuit dubitatio, quomodo intra vnius diei spatium classis adornari potuerit. Dicendum, Caeretanos iam ante ad bellum instructos classem in promtu habuisse: Aeneae autem nauem festinanter ornasse. Poetam tamen minus cautum in his fuisse arbitror:

Hic magnus sedet Aeneas, secumque volutat
Euentus belli varios; Pallasque sinistro
Adfixus lateri iam quaerit sidera, opacae
Noctis iter, iam quae passus terraque marique.
  Pandite nunc Helicona, Deae, cantusque mouete;
Quae manus interea Tuscis comitetur ab oris
Aenean, armetque rates, pelagoque vehatur.
  Massicus aerata princeps secat aequora tigri:
Sub quo mille manus iuuenum, qui moenia Clusi,
Quique vrbem liquere Cosas: quis tela, sagittae
Corytique leues humeris et letifer arcus.
Vna toruus Abas: huic totum insignibus armis
Agmen,

vt et inf. v. 205 in Ocni Mantuani naui Mincium pro insigni habente.

159-162 Bene Pallantis generosam et erectam indolem declarat poeta. Iuuenis discendi cupidus ex Aenea, qui longum nauigationis vsum habebat, modo siderum notationes quaerit, *opacae noctis iter*, h. quibus *nauis cursus per noctem* regitur, modo res gestas et fata Aeneae.

163 In re a prisca memoria repetita Musas inuocat: sic sup. VII, 641. 166 De copiis ex Etruria et de vrbibus, vnde adducuntur, omnino haec habe. Quatuor earum copiarum turmas edidit: primam Clusinorum et Cosanorum ducit *Massicus:* qui nomen quidem commune habet cum monte Campaniae, nihil vero aliud. Infra v. 655 *Osinius* Clusinorum rex (seu Lar) inducitur: quem sub Massici imperio egisse necesse est. conf. ibi Seru. Alteram ex Populonio et Ilua f. Aethalia insula ducit Abas; tertiam ex Pisa Asylas, quartam ex Caere et vicinis locis Astur. Accedunt auxilia e Liguribus v. 185 et e Mantuanis 198. Classis omnino erat XXX nauium; v. 213. Copiae autem mille sagittarii a Massico ducti, nongenti armati sub Abante, mille alii sub Asyla, et totidem sub Asture. *aerata tigri*, pro naui cum insigni tigridis in prora: vt V, 116 sqq. et inf. v. 205.

Agmen, et aurato fulgebat Apolline puppis.
Sexcentos illi dederat Populonia mater
Expertos belli iuuenes; ast Ilua trecentos
Insula, inexhaustis Chalybum generosa metallis.
Tertius, ille hominum diuomque interpres Asylas,
Cui pecudum fibrae, coeli cui sidera parent,
Et linguae volucrum, et praesagi fulminis ignes,
Mille

v. 205. 206 et v. 209. Sub Massico *manus,* turma, *mille iuuenum* erat. 171 *aurato fulgebat Apolline puppis.* Ergo is tutela nauis erat. Sed poeta in ceteris, vt et sup. V, 116 sqq. insignia nauium, seu parasema, ponit, quae in prora sunt; etsi haec duo, insigne et tutelam, vulgo confundunt multi; itaque *puppim* potius pro naui omnino dictam velim: vt paullo ante versu 156. Tribuit autem *arma insignia* huic turmae respectu ad ferri metalla, quibus Ilua olim clara erat, habito. 172 *Populonia mater* h. l. patria. Supra VII, 762 dubitari poterat, an *Aricia mater* eo sensu dicta esset. 174 *generosa metallis* pro fecunda, eleganter, sed cum adiecta notione praeclari metallorum generis, quorum venas inexhaustas habet.

175. 176. 177 Vatis luculenta descriptio. Eum *deorum* vel *Iouis interpretem* dici, sollenne est; at h. l. *hominum diuumque* est *interpres:* accipio vt sit inter deos hominesque, tamquam medius et arbiter. *Parent* ei fibrae pecudum etc., quatenus eas pro lubitu interpretatur, in bonam vel in sinistram partem. Sic apud poetas *regere* et *moderari* dicimur ea, quorum scientiam habemus, vt sidera is, qui eorum nomina et cursum tenet. Ita *futura parere* dicuntur iis, qui ea praedicunt, quasi vim in ea habeant: iidem *futura moderari, regere.* Eo enim omnino inclinat hominum opinio, vt, qui praedicunt futura, eos etiam constituere posse futura putent: vnde incusatos et obiurgatos videmus in sacris quoque libris vates, qui sinistra fata denuntiarent. Tandem eas res, quibus vtuntur vates ad diuinandum, aues, exta, sidera, vim occultam nescio quam habere, qua fata inflectan-

Mille rapit denſos acie atque horrentibus haſtis.
Hos parere iubent Alpheae ab origine Piſae:
Vrbs Etruſca ſolo. Sequitur pulcherrimus Aſtur,
Aſtur equo fidens et verſicoloribus armis.
Tercentum adiiciunt, mens omnibus vna ſequendi,
Qui Caerete domo, qui ſunt Minionis in aruis,
Et Pyrgi veteres, intempeſtaeque Grauiſcae.
Non ego te, Ligurum ductor fortiſſime bello,

Trans-

flectantur ac mutentur, ſibi perſuaſit ſuperſtitio. Laudat Burm. Petron. 134: *Quicquid in orbe vides, paret mihi.* Sed ibi venefica loquitur; hanc autem ſibi poteſtatem in omnem rerum naturam tribuere, nota res eſt. Sollenne illud, *parere* pro apparere, huc ſpectare non poteſt. 178 *rapit*, pro vulgari, ducit, vt ſup. VII, 725: *Mille rapit populos.* 179 Similiter Statius Theb. IV, 178: *Huic parere dati quos* etc. *Piſae* i. Piſa, ab iis condita, qui Piſa Elidis profecti erant, vnde *ab origine Alpheae*, pro: ab origine Alphea ſ. Eliaca; at *ſolo*, ſede ac ſitu, vrbs Etruſca.

180 *equo fidens et v. a.* ornate pro habens, vt Homer. ἠνορέῃ πίσυνος καὶ κάρτεϊ χειρῶν. alias *ſuperbus equo. verſicoloribus armis*, e diverſis metallis. Sic Iliad. ε, 504: ἐπεὶ κατέδυ κλυτὰ τεύχεα ποικίλα χαλκῷ. Hoc malim huc trahere quam αἰόλα τεύχεα, Il. ε, 295. αἰολοθώρηξ apud eundem, quod de motu potius accipiendum vario ac celeri, vt κορυθαίολος et alia dicta ſunt. 182. 184 Aſturem ſequuntur trecenti ex Caere, et agro ad Minionem, Pyrgis et Grauiſcis: quae vicina oppida Caeretanorum fuere. Sed cur tam pauci ex vrbe tam opulenta Caere? Quia mille hinc abduxerat Mezentius ſup. VII, 652. 653. *Adiiciunt* tercentum viros *ii, qui ſunt Caerete domo* etc. h. qui domo ſunt Caeretani. Burm. ſecundum Seruium ſupplet *adiiciunt ſe*; nec multum recedit Probus, qui, *adiacent et quaſi iuxta ſunt*, interpretatus erat. — *intempeſtae Grauiſcae* aeris intemperie, cum in humili ac paluſtri loco eſſent ſitae.

185 ſqq. Obſcurior locus, ſeu ex interpolatione, quod equidem ſuſpicor, vt totus

v. 188

Transierim, Cinyra, et paucis comitate Cupauo,
Cuius olorinae surgunt de vertice pennae,
* Crimen amor vestrum, formaeque insigne paternae. *
Namque ferunt luctu Cycnum Phaëthontis amati,
Populeas inter frondis vmbramque sororum
Dum canit, et maestum Musa solatur amorem,

Canen-

v. 188 tollendus sit, quo facto sententia bene procedit, (vt sit: Co[illegible] memorabo quoque te, o Cinyra, et te, Cupauo, Cycni fili, olorinas pennas in crista qui gestabas) seu propter obscuriorem fabulam a poeta aliter quam ab aliis tractatam; factum enim videtur, vt ex Oriente fabulam de Phaethonte, Cinyra, et Cubabo (v. Apollod. III, 14, 3, et Not. p. 825) in Liguriam traduxerint homines; etsi Ligurum diuersus plane est Cycnus et Phaethon. Si Phanoclis elegi, Ἔρωτες, superessent (de quibus v. Heins. et Burm. ad Ouid. Met. X, 83 et nuper Ruhnken. V.C. Epist. crit. p. 299), melius forte de fabula constaret; nam ex illo ductam eam esse a Lactantio proditum in Narrat. fabb. II, 4; eandem fabulam Ouidius II Met. 357 repetiit. Multa autem in ea tradita fuisse, de quibus nunc parum constat, etiam ex anaglypho discas ap. Winkelm. *Monum. ined.* n. 43, ex sarcophago villae Borghesiae expresso. Vt nunc locus se habet, vt aliquo saltem modo expediatur illud: *Crimen amor vestrum*; statuere necesse est, Cinyram et Capauonem turpi se amore prosequutos esse. *Cupauo* et *Cinyras* vix videntur posse coniungi, tamquam Cycni filii: itaque aut sustinenda est pronuntiatio post *Cinyra*. *Non ego te Transierim Cinyra*; — *et* (pro *nec te*) *paucis comitate Cupauo, Cuius*. Aut accipienda et scribenda sunt: *Cinyra et paucis comitate Cupauo*, vt Cupauo Cinyram et paucos comites habuerit. Pergamus ad reliqua. *Cupauo* cristam habet ex pennis olorinis v. 187 in memoriam patris Cycni in olorem mutati ex nimio luctu de Phaethontis casu. Cygnus apud Ouidium l. c. Sthenelei (non Stheneli) filius, Phaethonti *materno a sanguine iunctus*, *mente tamen*

Canentem molli pluma duxiſſe ſenectam;
Linquentem terras, et ſidera voce ſequentem.
Filius, aequalis comitatus claſſe cateruas,
Ingentem remis Centaurum promouet: ille
Inſtat aquae, ſaxumque vndis inmane minatur
Arduus, et longa ſulcat maria alta carina.
Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
Fatidicae Mantus et Tuſci filius amnis,
Qui muros matrisque dedit tibi, Mantua, nomen,

Mantua,

tamen propior dictus. — *inter populeas frondes vmbramque ſororum*, populos (nigras, αἰγείρους electrum exſudantes), in quas Phaethontis ſorores fuere mutatae, ex nonnullorum ſaltem narratione. cf. ad Ecl. VI, 62. Mox v. 192. 193 eum iam ſenem in cygnum prae luctu mutatum narrat. Ferunt eum *duxiſſe*, h. induxiſſe, *ſenectam canentem molli pluma:* ita vt ſenectam pluma induxerit, ex poetica ratione, cum ipſi ſeni pluma induceretur; *canentem* — *linquentem* — *ſequentem:* h. e. ferunt eum, iam ſenem et canum, inductum plumis euolaſſe. Minus enim placet, ad poeticam quidem elegantiam, vt ſit ſimpliciter: *duxiſſe*, egiſſe, eum *ſenectam*, *canentem pluma*, ſic vt haberet plumas pro canis, h. in cygnum mutatus. Ex h. l. ductum eſt illud Nemeſ. Cyneg. 37: *Cygnum plumamque ſenilem*; et Claudian. VI Conſ. Honor. 171: *Mutatumque ſenem plumis.* 194 *aequales cateruas:* h. turmam aequalium; ſeu potius aequali numero: alios trecentos ex v. 182. 195-197 Cum naui vectum dicere vellet, quae Centaurum pro paraſemo habebat, ſuauiter inſigne nauis ad ornatum orationis conuertit: Centaurus ita erat ſculptus, vt ſaxum euulſum terra proiiceret.

198 ſqq. Tandem *Mantuani* accedunt Etruſcis, quippe auctoribus ciuitatum XII transpadanarum adeoque etiam Mantuae. Ocnus dux, Mantus nymphae (nam de Manto, Tireſiae filia, cogitaſſe non videtur) et Tiberis fluuii filius, diuerſus ab eo Ocno, quem

poetae

Mantua, diues auis: sed non genus omnibus vnum.
Gens illi triplex, populi sub gente quaterni;
Ipsa caput populis; Tusco de sanguine vires:

Hinc

poetae in inferis collocarunt, condidit et a matre appellauit Mantuam. 201. 202. 203 Non in promtu est expedire locum secundum interpretationem Seruii et Cerdae, aut Gronouii aut Catroei. Equidem sic accipio: Mantua, potens olim copiis vrbs, quae tamen non eiusdem erant generis, sed ex gentibus III ac populis XII constabant, quorum quaterni sub vna gente erant comprehensi, quibus illa caput erat: copiae autem illae erant Etruscae. Videamus singula: *diues auis*, per se ambiguo sensu dictum est; potest esse *diues auis*, qui multos auos habet, quod ad stirpis vetustatem trahi posset; potest esse *diues per auos*, aut *qui auos diuites habuit*; adeoque, si de vrbe et populo, erit: qui aliquando potens fuit. Videamus nunc de vsu loquendi: Dici solet aliquis potens, florens, genere, nobilitate, maioribus, adeoque et auis; potens poetis est *diues*, ὄλβιος, vsu Homerico; vti contra reges πλούσιοι, quia ex diuitiis opes veniunt. Iam si quis auos habere, numerare, iis gloriari, iis diues esse ac potens, memoratur, adsciscitur auorum vetustas, claritas, in notionem. Sollennior et planior forma loquendi est de singulis hominibus. Statius Theb. I, 392 de Adrasto: *Diues auis et vtroque Iouem de sanguine ducens.* Supra VII, 56 *Turnus auis atauisque potens*: eadem vi qua *diues*, ὄλβιος, *auis*, per auos, propter auos, h. e. habens auos claros. Silius XVI, 593 *Burrus auis pollens.* VIII, 382 Scaeuola *auis pollens nec dextra indignus auorum.* Hic idem Silius etiam de populo: *Osci, quos diues opum, quos diues auorum E toto dabat ad bellum Campania tractu*: VIII, 523. Itaque et h. l. Mantua fuit *diues auis*, per auos; pro vulgari, habens auos claros ac potentes; adeoque vrbs potens olim, maiorum aetate; quod monendum erat inprimis, cum nunc illa tantopere a pristino splendore desciuisset. Constabat tamen agmen e diuersis populis: *sed non genus omnibus vnum*: *omnibus* non ad *auos* erat refe-

Hinc quoque quingentos in ſe Mezentius armat,
Quos patre Benaco velatus arundine glauca
Mincius infeſta ducebat in aequora pinu.
It grauis Auleſtes, centenaque arbore fluctus
Verberat adſurgens: ſpumant vada marmore verſo.
Hunc vehit inmanis Triton et caerula concha
Exterrens freta: cui laterum tenus hiſpida nanti
Frons hominem praefert, in priſtin deſinit aluus;
Spumea ſemifero ſub pectore murmurat vnda.

Tot

referendum, quod vulgo faciunt, ſed ad *agmen*, quod Ocnus adducit patriis ab oris. Pergit: Namque Mantua trinas gentes et duodenos populos habebat: *Gens illi triplex* etc. *Gens* tamquam latius ſub ſe continet populos: quod notum eſt, quodque Io. Fr. Gronou. ad Liu. V, 34 docuit. Populi igitur erant XII in trinas gentes diuiſi. Mantua vero horum XII populorum, qui Etruſci erant, caput erat. *vires*, copiae.

204 *Hinc in ſe armat* eleganter de copiis aduerſum Mezentium ductis. 205. 206 Nauis, qua vehitur Ocnus, paraſemum ſeu inſigne habet in prora Mincium fluuium: Is ſupra quoque Ge. III, 15: *tenera praetexit arundine ripas*, vbi v. not. et ad Ecl. I, 52. *patre Benaco*: ducit enim ortum Mincius (*Menzo*) ex Benaco lacu (*Lago di Garda*) aut potius ex Alpibus ortus medium eum tranſit. conf. ſup. ad Ge. II, 159. 160. Sequitur v. 207 Auleſtes in naui C. remorum, *νηῦς ἑκατόνζυγος*, Il. υ, 247; hoc extulit magnifice: *Auleſtes adſurgens verberat fluctus centena arbore*, centenis remis. Silius XI, 492: *centeno verbere* dixit. *adſurgere, inſurgere, conſurgere*, notae elegantiae vocabula, de niſu eius, qui magna vi ictum infert, incumbit, protrudit. Nauis huius paraſemon in prora Triton eſt buccinam inflans. 210 *frons laterum tenus*, exquiſite, pro ipſe a fronte vsque ad latera, ſeu medium corpus. 212 ſuauiſſimae modulationis verſus ex Apollonio ductus eſt lib. I, 542. 543.

214

Tot lecti proceres ter denis nauibus ibant
Subsidio Troiae, et campos salis aere secabant.
Iamque dies coelo concesserat: almaque curru
Noctiuago Phoebe medium pulsabat Olympum:
Aeneas (neque enim membris dat cura quietem)
Ipse sedens clauumque regit velisque ministrat.
Atque illi medio in spatio chorus, ecce, suarum
Occurrit comitum: Nymphae, quas alma Cybebe
Numen habere maris, Nymphasque e nauibus esse
Iusserat, innabant pariter, fluctusque secabant,
Quot prius aeratae steterant ad litora prorae.

Adgnos-

214 *Troiae* nouae — *et campos s. a. s.* vt iam lib. I, 35.

215 Salebrosum, si quis alius, in Marone locum euecti, libero iam nunc incedimus campo. *dies:* erat is tertius, ex quo castra reliquerat Aeneas: is ipse dies, quo Rutuli castra oppugnarant: sup. inde a IX, 459. *almaque curru Noctiuago Phoebe*, ἅρματι νυκτιπόλῳ. Ex Egnatii lib. I de rerum natura ducta esse Macrob. VI, 5 notauit: *Roscida noctiuagis astris labentibus Phoebe Pulsa loco cessit concedens lucibus altis.* 218 Vtrumque docte, vt poetam decet: *clauum regit:* proprie nauem regimus clauo: tum *velis ministrat*, pro ministrat, ministerium praestat nauticum, ad vela. cf. sup. ad VI, 302. Sic *Luna ministrat equis* ap. Propert. III, 14, 15 et Statius, quem alii laudarunt, de Apolline curru insidente lib. VII, 751: *Ipse sedens telis pariterque ministrat habenis.* Affectarunt mox idem scriptores in soluta oratione, vt Tacitus Germ. 44, vbi v. not.

219 *medio in spatio.* Nam sup. IX, 121 nouae Nymphae: *pontoque feruntur*; qui totus locus huc animo reuocandus. *suarum comitum:* quia cum eo venerant naues. Seru. cf. sup. IX, 80 sq. *Cybebe*, Κυβήβη, quae vulgo Κυβέλη. 221 *numen habere maris* exquisite pro: numina esse. sup. IX, 101. 102: *magnique iubebo Ae-*

 quoris

Adgnoſcunt longe regem, luſtrantque choreis.
Quarum, quae fandi doctiſſima, Cymodocea
Pone ſequens dextra puppim tenet, ipſaque dorſo
Eminet, ac laeua tacitis ſubremigat vndis.
Tum ſic ignarum adloquitur: Vigilasne, deûm gens,
Aenea? vigila, et velis inmitte rudentes.
Nos ſumus Idaeae ſacro de vertice pinus,
Nunc pelagi Nymphae, claſſis tua. Perfidus vt nos
Praecipites ferro Rutulus flammaque premebat,
Rupimus inuitae tua vincula, teque per aequor
Quaerimus. Hanc genetrix faciem miſerata refecit,
Et dedit eſſe deas, aeuumque agitare ſub vndis.
At puer Aſcanius muro foſſisque tenetur
Tela inter media atque horrentis Marte Latinos.

Iam

quoris eſſe deas. 224 *luſtrant choreis*, ornate, pro circumdant, circum natant.

228 *deum gens.* ſup. IX, 642: *Dis genite.* 229 *velis immitte rudentes*, vt vela laxentur ad ventum excipiendum. Sic ſup. VIII, 708: *Ipſa videbatur ventis regina vocatis Vela dare et laxos iam iamque immittere funes*, vt *immittere habenas*, *frena*, alibi. cf. ſup. V, 146. 147. Nec tamen *immittere* per ſe eſt laxare, ſed eſt incitare. Iam autem vbi vela laxantur, funes intenduntur. 231 *perfidus:* quandoquidem foedere iam inter Latinos Troianosque facto bellum mouerat. 234 *refecit*, fecit, mutauit: nihil amplius. *dedit*, fecit, vt ἔδωκε Homer., vt iam alibi vidimus. 237 *horrentes Marte Latinos:* erit igitur pro horrendis, qui horrorem faciunt, bello, pugna; cuius ſignificatus me exemplum in Marone deſiderare ſupra ad exordium Aeneidis faſſus ſum, cum *horrentia Martis arma* explicarem. Poſſit *vmbras horrentes* aliquis ſic accipere lib. I, 165 et 311: III, 230; verum vmbrae ſunt ibi ipſae arbores, et ſic *dumi horrentes*, *rubi horrentes*, *horrentia luſtra* dicta ſunt. *Horrent* enim

omnia,

Iam loca iussa tenent forti permixtus Etrusco
Arcas eques. Medias illis opponere turmas,
Ne castris iungant, certa est sententia Turno.
Surge age, et Aurora socios veniente vocari
Primus in arma iube, et clipeum cape: quem dedit ipse
Inuictum ignipotens, atque oras ambiit auro.
Crastina lux, mea si non inrita dicta putaris,
Ingentes Rutulae spectabit caedis aceruos.
Dixerat: et dextra discedens inpulit altam,

Haud

omnia, quae superficiem habent asperam. Quibus opponuntur ea, quae laeuia sunt et nitent. Hinc omnino *horrere* pro asperum esse atque hinc squalere interdum: vt *apes horrent* Ge. IV, 96: *terra horret* III, 161. Potest itaque nec hic aliter dictum videri; sed *Latini horrent Marte* h. armis; exquisita dictio, pro habentes arma horrentia, hastas crebras erectas: dum stant in acie densis ordinibus et pugnant. Vt Ennianum se habet: *Horrescit telis exercitus asper vtrinque.* Aliter Valer. Fl. VI, 524. 525 *arma horrentia* dixit de thorace aspero squamis seu ornamentis ex aere sculptis.

238 *Iam loca iussa tenent.* Refert et hoc Seruius ad ea, in quibus κατὰ τὸ σιωπώμενον aliquid intelligendum sit, „nam intelligimus, eum equites misisse per terras." Sane quidem sup. VIII, 548 sqq., cum in Etruriam pergit Aeneas, parte sociorum in comitatum assumta, ceteros iubet Tiberi vectos reverti ad castra et nuntiare Ascanio quae facta sint. Sed in his vix *equites* esse potuerunt (nam CCCC equites Euander et Pallas dederant VIII, 518. 519), multo minus *Etrusci*, quos nondum adierat. Ad artificium itaque narrationis et suauitatem ex breuitatis studio hoc referamus, quod nunc illa innuit, quae facile intelligi possunt: conscendisse Aeneam naues in portu Caeretano, equitatu in littore praemisso, qui ne castra intrare posset, Turnus obiecta copiarum parte cauebat. 240 *iungant* se: vt solet Maro. 246 Locus, quem laudant, Apollonii

est

Haud ignara modi, puppim. Fugit illa per vndas
Ocior et iaculo et ventos aequante ſagitta.
Inde aliae celerant curſus. Stupet inſcius ipſe
Tros Anchiſiades; animos tamen omine tollit.
Tum breuiter ſupera adſpectans conuexa precatur:
Alma parens Idaea deum, cui Dindyma cordi,
Turrigeraeque vrbes, biiugique ad frena leones;
Tu mihi nunc pugnae princeps, tu rite propinques
Augurium, Phrygibusque adſis pede, diua, ſecundo.

Tantum

eſt lib. II, 600. 601. vbi Minerua ſimili modo Argo in Symplegadas immiſſam protrudit. 247 *Modus* non eſt ratio, modus propellendi; hoc eſſet tenue et ieiunum in epico poeta. Sed eſt, quod bene Seruius monuit, moderatio. „Impulit nauem libramento peritiae (malim *libramenti peritia*) et moderationis, quippe quae fuerat nauis.„ 249 *Inde aliae*, ſc. naues, *celerant curſus*, cum Aeneae nauem euolare vident. Sic, puto, bene accipitur. Seruius tamen argutius explicat: inde aliae Nymphae aliarum nauium curſus celeriores efficiunt, ſicut fecerat Cymodocea. 250 *omine* oſtento, prodigio confirmatus animos ſumit. Mox v. 255 ſimili metonymia *augurium* dixit.

252 v. ſup. IX, 80. 83 et 618, vbi *Dindyma ὄρη*. 253 *Turrigerae vrbes*: Hinc ipſa Cybele turrita; eſt enim mater Terra ſup. lib. VI, 786. *ad frena leones*, frenari ſoliti; vt *ad lecticam ſerui, ad limina cuſtos*, ſup. IX, 648. 254. 255 Tuo monitu nunc mihi es auctor pugnae; *tu rite propinques augurium*: h. fac oſtentum hoc rite euentum ſuum habere. Ita interpretandum arbitror. *Propinquare* poetae et alibi eſt admouere, adducere; fere vt πελάζειν Homericum. *Augurium* autem, vt omen, oraculum, ſors, ſaepe pro euentu. Eſt ergo, fac euentum oſtenti haud longe abeſſe. Vt ſenſus ſit, quem alii volunt: *tu praeſens ſis et propitia hoc augurio*: Cybele deberet propinquare ipſa cum augurio. Nec Barthius bene ap. Burm.: *praeſentior et propior augurio adſis.*

Cerda

Tantum effatus; et interea reuoluta ruebat
Matura jam luce dies, noctemque fugarat.
Principio ſociis edicit, ſigna ſequantur,
Atque animos aptent armis, pugnaeque parent ſe.
Iamque in conſpectu Teucros habet et ſua caſtra,
Stans celſa in puppi: clipeum cum deinde ſiniſtra
Extulit ardentem. Clamorem ad ſidera tollunt
Dardanidae e muris; ſpes addita ſuſcitat iras;
Tela manu iaciunt. Quales ſub nubibus atris
Strymoniae dant ſigna grues, atque aethera tranant
Cum ſonitu, fugiuntque notos clamore ſecundo.
At Rutulo regi ducibusque ea mira videri

Auſo-

Cerda ait eſſe: propitium facias augurium; ſed id in altero ſubiicitur: *adſis pede diua ſecundo.*

256. 257 ornate. *reuoluta ruebat* pro reuoluebatur, redibat, *ruebat* pro veniebat, vt ſup. II, 251 *ruit oceano nox. matura luce:* adulto die (aliter ac Ge. I, 66: *adultis ſolibus,* aeſtate prouecta; et iterum aliter Tibull. IV, I, 205: *matura dies* de morte praematura. Nolim haec eſſe laudata).

258 Eſt hic dies, cuius geſta et euentus hoc libro vsque ad eius finem exponuntur. Edicit, vt obſeruent ſigna, quae daturus ſit, atque *animos aptent armis,* apud animum ſtatuant, ſibi proponant, pugnandum eſſe: eſt adeo doctius quam, ſe parent, aptent, pugnae, ad pugnam. 264. 266 Ad clamorem ſpectare comparationem h. l. recte monet Seruius. Nam Troianorum multitudinem deſignare non poteſt, vt ſup. VI, 310 ſq., cum ſinguli in muris ſtent, non agmine incedant (cf. Lucan. V, 711 ſqq.: Stat. Theb. XII, 515 ſqq.); multo minus telorum copiam. Ducta comparatio de Homero Il. γ, 3 ſqq.; nec dubito poetam de abitu gruum in calidiores plagas, ingruente hieme, cogitare. v. ad Aen. VI, 310. Nec aliter Homerus l. c. Non vero ad imbrem inſtantem euolantes grues Ge. I, 374. 375 huc traho. Itaque v. 266 *noti*

pro

Ausoniis; donec versas ad litora puppis
Respiciunt, totumque adlabi classibus aequor.

Ardet

pro quibuscunque ventis hibernis dicti sunt. — *dant signa* simpl. edunt clamorem; quatenus is pro signo est, eos adesse. *Clamor secundus*, laetus, vt alibi quoque. Reditum gruum ex australibus plagis redeunte vere fundum comparationis fecere alii, quorum loca apposuit Cerda. Sunt Statius Theb. V, 11-16: Val. Fl. III, 359 sqq.: Claud. de b. Gildon. 474-478: Oppian. Halieut. I, 620-625. Nonni vero locus lib. XIV, 331-337 totus ex Homero est concinnatus. 269 *totumque allabi classibus aequor*. Docte de magna nauium copia, ad Rutulorum phantasiam, et ad mirationem faciendam accommodate. Vulgari oratione, classis allabitur late per totum mare. Nunc mare ipsum, quam longe prospectus patet, nauibus tectum, videtur adfluere ad littus, cum *classibus*. Nec aliter Seruius. 270-275 De summo armorum Aeneae, quae a Vulcano erant facta, splendore cogitandum est, quem per ignem et flammam reddi sollenne est: Homerus vero ipsam flammam exire fecit armis. Plura sunt Homerica loca, quae Maro ante oculos habuit, quae diligenter comparanda sunt, adscribere non vacat: primum splendidissimum illum de Diomede Il. ε, 4-7, quem variauit in Achille Iliad. σ, 205-214. Ad hunc potissimum respexisse putandus Maro. Comparandus quoque sup. VII, 785-788. Mox v. 272 comparationem *cometae* de suo adiecit Maro: nam Il. δ, 75-77 de stellae traiectione agit, non de cometa. Maronem imitati sunt diligenter Silius lib. I, 460-464, et Claudian. de R. Pros. I, 230-234, qui Homericum locum modo laudatum ad verbum expressit. Quomodo nostri poetae excellere et superare possint veteres, exemplum esto hoc Miltoni *Parad. Lost* lib. II, 708 sqq., vbi cometen exustum igni et ab Ophiucho consumtum flammare et coma quassa pestem et famem immittere dicit. Sed Sirii seu caniculae comparatio tota debetur Homero: Il. χ, 26-33 de Achille. — *Ille sitim morbosque f.* quia ex aestu, quo sub sideris ortum aer inferuescit, in iis terris febres

Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma
Funditur, et vastos vmbo vomit aureus ignes:
Non secus, ac liquida si quando nocte cometae
Sanguinei lugubre rubent, aut Sirius ardor,
Ille sitim morbosque ferens mortalibus aegris,
Nascitur, et laeuo contristat lumine coelum.
Haud tamen audaci Turno fiducia cessit
Litora praecipere, et venientis pellere terra.
Vltro animos tollit dictis, atque increpat vltro:
Quod votis optastis, adest, perfringere dextra.
In manibus Mars ipse, viri. Nunc coniugis esto
Quisque suae tectique memor; nunc magna referto
Facta patrum, laudes. Vltro occurramus ad vndam,
Dum trepidi, egressisque labant vestigia prima.

Auden-

febres tentant homines malignae. cf. Apollon. II, 518-521 cum Schol. et Cic. de Diu. I, 57 ibiq. Dauis. 270 *apex:* cogitauit λόφον, conum, cui crista inserta: et designat nunc totam omnino galeam aere coruscantem. 272 *liquida nocte:* translate ab aere liquido, pro clara. *Sirius* est adiectiuae formae. Σείριος ἀστὴρ, vnde h. l. *Sirius ardor.* 275 *laeuo lumine*, noxio, vt *infelix. contristat coelum*, magna cum vi, pro fulget.

276 sqq. Turni et animus et oratio digna viro forti — *littora praecipere*, ante capere, occupare. 279 *perfringere*, graue verbum, pugnare cominus; cum adhuc castra oppugnassent. Dictum vt: *aciem perfringere*, perrumpere. 280 Nunc res ad discrimen adducta. Pugnandi tempus, quod optastis, adest; in manu pugna, pugnandi opportunitas, est. Adhuc enim oppugnatio castrorum facta erat, non acie pugnatum. *laudes*, τὰ κλέα ἀνδρῶν, praeclara facta. — *referto* animo, memor esto, quod modo praecessit: itaque nolim accipere, exprimito, imitator. cf. Il. π, 207. 208. 209 et ad sequentia Il. ε, 661 sqq.

Audentis Fortuna iuuat.
Haec ait, et secum versat, quos ducere contra,
Vel quibus obsessos possit concredere muros.
Interea Aeneas socios de puppibus altis
Pontibus exponit. Multi seruare recursus
Languentis pelagi, et breuibus se credere saltu;
Per remos alii. Speculatus litora Tarcho,
Qua

288 Escensio in littus non male narrata in primis in Tarchone morae impatiente. Pontes: τὰς ἐπιβάθρας, et ἀποβάθρας nauium dixit: nota res. *seruare recursus Languentis pelagi.* De refluxu reciprocantis maris accipi nequit: nam eum profecto nunc non exspectarunt: sed sunt *loca vndosa* littoris, non abrupta, sed decliuia, in quibus deficiunt extremi fluctus; *recurrit*, currit, procurrit, adeo fluctus per magnum arenae spatium. Is locus, qui fere in sinuosis littorum plagis esse solet, est *recursus pelagi languentis:* et eadem sunt *breuia:* cf. sup. I, 111: V, 221. Non autem animo dimittendum, agi haec in ostiis Tiberis, vbi mare sese infert aliquantum flumini, turbatum vero et vento aduerso spirante adactum, retundit flumen veniens, et intra ostia late immittitur. 290 *Per remos alii:* assumendum: terrae se credere saltu: remis, pro contis littore infixis, quibus nixi in littus prosiliunt.

290 Tarchon morae impatiens, vel cum nauium periculo, in molli, qua ad littus aditum mare satis profundum daret, anfractu littoris, terrae decliui impingit nauem remis concitatam, vt in ea confidat et ipsum solum pro firmamento ac retinaculo habeat. Vt nostro quoque tempore solent nautae salutis spe abiecta naufragium facere voluntarium in amico littore. Conf. Act. Ap. XXVII, 39 sqq. Feliciter res succedit ceteris, molle ac limosum solum nactis, excepta Tarchonis naui. — *qua vada non spirant*, aqua non aestuat, nullos fluctus mouet, adeoque scopulis non alliditur aut latentes scopulos arguit. Est enim *spirare* nunc aestuare, inflatum esse, fluctus mouere, κορύσσεσθαι. Iam Ge.

Qua vada non ſpirant, nec fracta remurmurat vnda,
Sed mare inoffenſum creſcenti adlabitur aeſtu;
Aduertit ſubito proras, ſociosque precatur:
Nunc, o lecta manus, validis incumbite remis;
Tollite, ferte rates; inimicam findite roſtris
Hanc terram, ſulcumque ſibi premat ipſa carina.
Frangere nec tali puppim ſtatione recuſo;
Adrepta tellure ſemel. Quae talia poſtquam
Effatus Tarcho: ſocii conſurgere tonſis,
Spumantisque rates aruis inferre Latinis;
Donec roſtra tenent ſiccum, et ſedere carinae
Omnes innocuae. Sed non puppis tua, Tarcho.
Namque, inflicta vadis, dorſo dum pendet iniquo,
Anceps ſuſtentata diu, fluctusque fatigat:

Solui-

Ge. I, 327 vidimus, *feruetque fretis ſpirantibus aequor.* 292 *creſcenti aeſtu.* Nec hoc de aeſtu maris reciproco accipere licet: ne de mari quidem tempeſtate moto: ſed de prouolutis latius maris fluctibus, qui, ſi locum littoris molli cliuo aſſurgentem acceperint, eo explicant ſe et late exundant adeoque *creſcere* videri poſſunt; *aeſtum* autem pro fluctu, vt poeta, dixit. 295 *tollite* remos; ad motum remorum ſpectat: *ferte*, impellite, agite. Mox *inferre* littori. 299 *conſurgere* remis: cf. ſup. v. 208. Mox 301 *ſiccum* de littore, vt Ge. I, 363 *In ſicco ludunt fulicae*, et Homerus ξερὸν, ξυρὸν, pro χέρσον, Od. ε, 402. *innocuae*, illaeſae: paſſiue, ex poetarum more. 302. 303 *dorſo iniquo.* Bene Seru. Dorſum eſt durior arena (θὶν,) quae remeantibus fluctibus plerumque denſatur et in modum ſaxi indureſcit, quod a nautis *puluinus* vocatur. *dorſum* tale, ῥαχίαν, in medio mari ſup. I, 110 vidimus. *iniquum*, noxium, exitioſum; vti quis *in locum iniquum adductus* dicitur. Alii pro inaequali arenae cumulo accipiunt. *pendet anceps ſuſtentata*, ſuſpenſa, ſe librat, agitat, quoniam ſulcum nul-

Zzz 5 lum

Soluitur, atque viros mediis exponit in vndis;
Fragmina remorum quos et fluitantia tranſtra
Inpediunt, retrahitque pedem ſimul vnda relabens.
Nec Turnum ſegnis retinet mora; ſed rapit acer
Totam aciem in Teucros, et contra in litore ſiſtit.
Signa canunt. Primus turmas inuaſit agreſtes
Aeneas, omen pugnae, ſtrauitque, Latinos,
Occiſo Therone, virum qui maximus vltro
Aenean petit; huic gladio perque aerea ſuta,
Per tunicam ſqualentem auro, latus haurit apertum.
Inde

lum impreſſit ſatis altum, nec firmata carina ſtabilem habet ſedem. cf. Lucan. IX, 337 et totum locum. *fatigat fluctus* nauis: dum allabentes ac recedentes eos agit et verſat (conf. ad lib. VIII, 94) adeoque ipſa librata in diuerſas partes verſatur. Magis hoc poeticum, quam ſi *fluctus fatigat nauem.* Efficitur ſane ſic, vt nauis fatiſcat. 307 *vnda relabens*, fluctus littus alluens et ex alliſu remeans.

308-310 Laudatur Attius in Hellenibus: *Signa extemplo canere et tela ob moenia offerre imperat. turmas agreſtes:* Prudenter in Aeneam pugnantem in ipſis pugnae exordiis animos conuertit poeta. — *Latinos* cf. ſup. VII, 573. 582: VIII, 8 et IX, 607 ſqq. 311 *omen pugnae* eo ſpectat, quod *ſtrauit Latinos*, *turmas agreſtes:* quod qui primo loco caderent, e Latinis erant. 313 *aerea ſuta*, thoracem ſutilem ex aere, h. e. ex aereis lamellis vel catenulis. 314 Suberat thoraci *tunica ſqualens auro*, aurea. cf. ad Ge. IV, 91. *Squalere* perperam a ſquamis ducitur; ſed, vt *horrere* de aſperitate ſuperficiei, cuius oppoſitum ſit, *laeuor* ac *nitor*, dixere poetae, ſic *ſqualere* videtur traductum primum ad ſuperficiem ſordido ac ſqualido colore vel nitore impuro, lutulento aut puluerulento, inductam, qualis in piſcium [illegible] ſerpentum cute eſt, tum omnino de nitore quocunque, vt auri. Nam Accius in Pelopidis (apud Seru. h. l. et Macrob. VI, 7 f.) diſtinxit ſqualorem auri a ſquamis ſerpentis:
eius

Inde Lichan ferit, exsectum iam matre peremta,
Et tibi, Phoebe, sacrum, casus euadere ferri
Quod licuit paruo. Nec longe, Cissea durum,
Inmanemque Gyan, sternentes agmina claua,
Deiecit leto: nihil illos Herculis arma,
Nec validae iuuere manus, genitorque Melampus,
Alcidae comes, vsque grauis cum terra labores
Praebuit. Ecce Pharo, voces dum iactat inertis,
Intorquens iaculum clamanti sistit in ore.
Tu quoque, flauentem prima lanugine malas

Dum

eius Serpentis squamae squalido auro et purpura Praetextae. Est adeo *squalere* doctius dictum h. l. quam splendere — *haurit apertum* pro simplici haurit, sc. ita vt aperiat; haurit et aperit vulnere facto. De voc. *haurire* cf. sup. ad II, 600. 315. 316 *Phoebo sacrum* quippe deo medico, cuius ope ex matris vtero esset seruatus. An verum sit, quod Seruio tradente narrant alii, omnes secto matris ventre procreatos Phoebo fuisse sacros, dubito. 317 *nec longe:* pro nec multo post, aduerbium loci pro temporis, antique. *Seru.* Vt alias: *nec mora,* h. statim, inde. Mox 321 *vsque cum,* vsque dum, tamdiu quam. Narratiunculas, quibus poeta nominum ac caedium factarum argumentum, per se molestum, Homeri exemplo variat, pro se quisque notabit. Nunc Cisseus et Gyas filii sunt Melampodis: isque fuit comes Herculis, quem in haec loca secutus (sup. VIII, 201 sqq.) restitit et consedit in Latio. Illa: *nihil illos Nil v. iuuere:* Homerica sunt v. c. Il. ε, 53. 54: η, 142. 143. Mox de Pharo:

322 *voces inertes:* quia inertis hominis et imbellis est, clamare et conuicia iactare, vbi pugnando opus erat.

324 sqq. Phorcum igitur fingit poeta vel tradit septem habuisse pueros, qui pugnae intersunt. Memorantur quatuor: primus, si modo is ex hoc numero fuit, *Cydon,* amator Clytii; alter *Maeon* v. 337; tum *Alcanor* et tandem *Numitor* v. 342. — *noua gaudia* pro

eo,

Dum ſequeris Clytium infelix, noua gaudia, Cydon,
Dardania ſtratus dextra, ſecurus amorum,
Qui iuuenum tibi ſemper erant, miſerande, iaceres:
Ni fratrum ſtipata cohors foret obuia, Phorci
Progenies; ſeptem numero, ſeptenaque tela
Coniiciunt: partim galea clipeoque reſultant
Inrita; deflexit partim ſtringentia corpus
Alma Venus. Fidum Aeneas adfatur Achaten:
Suggere tela mihi; non vllum dextera fruſtra
Torſerit in Rutulos, ſteterunt quae in corpore Graium
Iliacis campis. Tum magnam conripit haſtam,
Et iacit: illa volans clipei transuerberat aera
Maeonis, et thoraca ſimul cum pectore rumpit.
Huic frater ſubit Alcanor, fratremque ruentem
Suſtentat dextra: traiecto miſſa lacerto

Proti-

eo, qui amatur, *τὰ παιδικὰ*, *deliciae*. *noua* bene Seru. quem primum tunc amare coeperat. *ſecurus*, oblitus, in morte, nec memor amoris puerorum, qui tibi ſemper erat. Non adeo diuerſe poeta poſuerat ſup. lib. I, 350 *ſecurus amorum Germanae*, non curans, reſpiciens. 331 ea, quae ſtringere poterant, *deflexit*, vt Iuno lib. IX, 725. 726 in Turno: deorum apud Homerum exemplo Il. δ, 129 ſqq.: ε, 187 ſq. 333 *Suggere tela mihi*: heroum Homericorum opes: haſtarum copia in armario: vide omnino Il. ν, 260 ſqq. *non vllum dextera f.* Homerica gloriatio Polydamantis Il. ξ, 453 ſqq. In vſſ. 339-341 ſequamur id, quod ad fidem faciendam expeditiſſimum eſt: vna haſta clipeum et thoracem ac pectus traiicit Maeonis; haſta alia ab Aenea emiſſa brachium Alcanoris transfigit, et *traiecto lacerto fugit protinus*, porro, vlterius abit, *ſeruatque tenorem*, nec remittit quicquam de impetu, quem ex iactu fortis viri habebat; vno verbo, brachium Maeoni ſuppoſitum tantum non reſcindit: reliqua ad ornatum adiecta. Si de vna haſta

vtrum-

Protinus hasta fugit, seruatque cruenta tenorem;
Dexteraque ex humero neruis moribunda pependit.
Tum Numitor, iaculo fratris de corpore rapto,
Aenean petiit; sed non et figere contra
Est licitum, magnique femur perstrinxit Achatae.
Hic Curibus, fidens primaeuo corpore, Clausus
Aduenit, et rigida Dryopem ferit eminus hasta
Sub mentum, grauiter pressa, pariterque loquentis
Vocem animamque rapit, traiecto gutture; at ille
Fronte ferit terram, et crassum vomit ore cruorem.
Tris quoque Threicios Boreae de gente suprema,
Et tris, quos Idas pater et patria Ismara mittit,

Per

vtrumque vulnus faciente accipiantur versus, quod tamen vereor ne haud multum a poetae sensu absit, primum res nimis in miraculum aucta est, tum 342 non apparet, quomodo tam alte infixa hasta e corpore euelli possit. 341 pendet ex tendinibus ac musculis, quos poeta *neruos* appellat, *dextera moribunda:* qualis esse solet moribundi hominis, languida. 342 Color vbique Homericus, vt et in hoc versu et in sequ. — *fratris de corpore,* Maeonis puta. *figere contra,* πῆξαι ἀντικρὺ, in aduerso Aeneae corpore. *magnique f.* conf. Il. Θ, 302.

345 *Clausus,* qui Latinis Sabinos adduxerat: v. VII, 706. Videtur poeta in Claudiae gentis honorem hunc Clausum ornare. *fidens* pro habens, vsus. ἀλκὶ πεποιθώς. Sic alibi *fidens iuuenta, viribus.* Dryops, Δρύοψ. 347 *hasta grauiter pressa,* impressa, dum ille ἐπερείδει, vt Hom. Iliad. ρ, 47 et alibi. 350 *Tres Threicios Boreae de gente suprema.* Duplex suppetit interpretatio, vtraque iam in Seruianis proposita, nec definire licet, vtra sit verior. *Boreae gens suprema* potest esse extrema terra borealis, vt venerint illi ex Thraciae partibus versus septentrionem vltimis. Potest tamen *Boreas* etiam esse auctor stirpis, a qua ducti illi tres dici potuere: *Boreae de gente suprema*

Per varios sternit casus. Adcurrit Halesus,
Auruncaeque manus; subit et Neptunia proles,
Insignis Messapus equis. Expellere tendunt
Nunc hi, nunc illi; certatur limine in ipso
Ausoniae. Magno discordes aethere venti
Proelia ceu tollunt, animis et viribus aequis.
Non ipsi inter se, non nubila, non mare, cedunt;
Anceps pugna diu; stant obnixi omnia contra.
Haud aliter Troianae acies aciesque Latinae
Concurrunt; haeret pede pes, densusque viro vir.
At parte ex alia, qua saxa rotantia late
Inpulerat torrens arbustaque diruta ripis,

Arca-

prema h. vltima, antiquissima, vt *gens* pro genere sit. Praeferam equidem alterum hoc. *Ismara* patria pro Ismarica: mons et vrbs Thraciae Ismarus. Adiunxisse se Troianis putandi sunt, seu tum cum illi iis littoribus adhaerescebant, lib. III, 13, seu in ipso bello societate armorum iuncti. 352 *Halesus*, *Auruncaeque manus* v. sup. VII, 723 sqq. et *Messapus*, qui Etruscos a Pelasgis oriundos adduxerat. ibid. 691 sq. sunt hi in Turni exercitu. 354 *expellere*, loco depellere, movere. Laudant Il. μ, 417 sq.

356 sq. Comparatio praeliantium cum ventis Homero frequentata, v. c. Il π, 765-771, et Ennio ap. Macrob. VI, 2; sed nunc a Marone ita ornata, vt nihil supra cogitari possit. 359 *obnixi* venti contra omnia: vt nihil sit, quod eos in alterutram partem impellat et inclinet: donec aliquando turbo erumpit. 360 *haeret pede pes:* Notissimi versus Il. ν, 130 sqq. a Tyrtaeo expressi. cf. Klotz. ad Tyrtaeum p. 33 et 51 post Cerdam. Ennius iam ante Maronem: *Pes pede premitur, armis teruntur arma*, et A. Furius Antias Annal. IV: *Pressatur pede pes, mucro mucrone, viro vir*, ap. Macrob. VI, 3. Alia laudant Guell., Cerda, alii; in primis Stat. Theb. VIII, 398. 399.

362 Arcades equites ex Pallan-

Arcadas, insuetos acies inferre pedestris,
Vt vidit Pallas Latio dare terga sequaci;
Aspera quis natura loci dimittere quando
Suasit equos: vnum quod rebus restat egenis,
Nunc prece, nunc dictis virtutem adcendit amaris:
Quo fugitis, socii? per vos et fortia facta,
Per ducis Euandri nomen, deuictaque bella,
Spemque meam, patriae quae nunc subit aemula laudi,
Fidite ne pedibus. Ferro rumpenda per hostis
Est via. Qua globus ille virum densissimus vrguet:
Hac vos et Pallanta ducem patria alta reposcit.
Numina nulla premunt; mortali vrguemur ab hoste

Mor-

Pallanteo adducti et a Pallante praemissi (v. sup. 238. 239) alia ex parte Rutulos adorti erant (nec opus erat, vt poeta commemoraret, quomodo Tiberim traiecissent) et duce Pallante pugnabant ea parte littoris, qua torrens in mare exierat; itaque equi in lubrico et aspero solo consistere non poterant: quare iis relictis pedites pugnabant; verum, cum pedestri pugnae parum assueti essent, loco cedebant; cum ecce Pallas eos increpat. Cur Arcades equites tantum adducti fuerint, supra disputatum est ad lib. VIII, 518. 519. *rotantia* se, vt Ge. I, 163: *voluentia*, et tot alia in Marone. 365 *Latio*, Latinis et Rutulis. 366 *quis* paullo durius pro iis; quandoquidem natura loci aspera et impedita adduxerat eos, vt equis descenderent. 367 *rebus egenis*, dubiis, egentibus consilii, vt inopia absolute pro inopia consilii. Sic quoque sup. VI, 91. et Homero ἀμηχανίῃ pro ἀπορίᾳ. 368 Comparant Il. μ, 267. 268: λ, 232. 240.

369 Oratio Pallantis plena fiduciae et indignationis, sed qualis iuuenem, qui nondum propriam laudem habebat, decere poterat. *deuicta bella* noue dixit: vt pugnata bella, depugnata. 371 *subit*, succedit, fit, *aemula laudi*, qua virtutem paternam aemulor. 375 Comparant Il. φ, 568. 569 et ad

Mortales; totidem nobis animaeque manusque.
Ecce, maris magna claudit nos obiice pontus;
Deest iam terra fugae. Pelagus Troiamne petemus?
Haec ait, et medius densos prorumpit in hostis.
Obuius huic primum, fatis adductus iniquis,
Fit Lagus: hunc, magno vellit dum pondere saxum,
Intorto figit telo, discrimina costis
Per medium qua spina dabat; hastamque receptat
Ossibus haerentem. Quem non super occupat Hisbo,
Ille quidem hoc sperans: nam Pallas ante ruentem,
Dum furit, incautum crudeli morte sodalis,
Excipit, atque ensem tumido in pulmone recondit.
Hinc Sthenelum petit, et Rhoeti de gente vetusta
Anchemolum, thalamos ausum incestare nouercae.

Vos

ad v. 376. Il. *ν*, 814. 377 Nec mari nec terra fugae locus patet. Mari inclusi sumus; nec est quo tendere possimus, nisi vt aut in mare immittamus nos aut in castra ab hoste obsessa, qui ab aditu nos intercludit. Cf. egregia dicta Aiacis Il. *ο*, 504 sqq. et altera 734. 378 *Troiam nouam*, castra Troianorum, quae adhuc pars copiarum Turni obsidebat, sup. v. 286. conf. IX, 130 sq. 382. 383 verbo: vulnus hasta factum, qua parte spina per medium dorsi inter costas procedit. 384 Hisbo sperabat se Pallanti, ante quam ille hastam e Lagi corpore reciperet, vulnus illaturum esse. *super* aut est interea, super hoc, dum in eo occupatur, aut est desuper. Pallanti inclinanti se ad recipiendam hastam vulnus desuper inferre volebat Hisbo: sed id anteuertit Pallas. 388. 389 Praeclara hic Seruii nota est, qui ex Auieno et Alexandro Polyhistore, quem ille sequutus videtur, haec narrat: Rhoetus, Marrubiorum (Marsorum v. sup. VII, 750) rex, Anchemolo filio Caspariam nouercam superinduxerat, quam priuignus stuprauit, poenaeque et irae paternae metu ad Daunum confugerat, Turni patrem.

390.

Vos etiam gemini, Rutulis cecidistis in aruis,
Daucia, Laride Thymberque, simillima proles,
Indiscreta suis gratusque parentibus error;
At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas:
Nam tibi, Thymbre, caput Euandrius abstulit ensis;
Te decisa suum, Laride, dextera quaerit;
Semanimesque micant digiti, ferrumque retractant.
Arcadas adcensos monitu, et praeclara tuentes
Facta viri, mixtus dolor et pudor armat in hostes.
Tum Pallas biiugis fugientem Rhoetea praeter
Traiicit. Hoc spatium, tantumque morae fuit Ilo.
Ilo namque procul validam direxerat hastam:
Quam medius Rhoeteus intercipit, optime Teuthra,
Te fugiens, fratremque Tyren; curruque volutus
Caedit semanimis Rutulorum calcibus arua.
Ac velut, optato ventis aestate coortis,

Dispersa

390. 392 Imitationes notavit Cerda Silii lib. II, 636-639 et ad 649 Lucan. III, 603-608. Add. Statii Theb. VI, 340-345: IX, 292-295: Claudiani de IV Cons. Honor. 206-211. 391 Fuit ergo Daucus, cuius filii Larides et Thymber vel Thymbrus. 392 vt ne a suis quidem parentibus discerni possent. 396 Bona Seruii et haec nota est: „Ennii esse versum: *Oscitat in campis caput a ceruice revulsum, Semanimesque micant oculi lucemque requirunt.* Quem versum ad suum carmen transtulit Varro Atacinus." Lusere hinc alii in hoc plus quam par erat. v. ap. Guell., Cerdam et Burm. Quanto simplicius Homerus Iliad. ε, 81. 82.

399 sq. Pallas Rhoeteum, *praeterfugientem* bigis, ne a Teuthrante et Tyre fratribus interimeretur, hasta traiicit. Ita Ilus mortem effugit, quem Pallas hoc telo petierat. 404 Sic et inf. 731. Quod *Rutulorum arua* pro solo posuit, ornatus caussa fecit. 405 sqq. Comparatio ad Homericum

exem-

Disperſa inmittit ſiluis incendia paſtor;
Conreptis ſubito mediis, extenditur vna
Horrida per latos acies Volcania campos;
Ille ſedens victor flammas deſpectat ouantis:
Non aliter ſocium virtus coit omnis in vnum,
Teque iuuat, Palla. Sed bellis acer Haleſus
Tendit in aduerſos, ſeque in ſua conligit arma.

exemplum concinnata Il. λ, 155-157, forte quoque υ, 490 ſqq. Supra ſimilem locum vidimus lib. II, 304 et Ge. II, 303 ſq., in quibus vel incauto vel ignaro paſtore incendium exoritur. Hoc autem loco paſtor volens lubensque ſiluam incendit et flamma laetatur: quod aut ſtultum aut facinoroſum hominem prodit; et quorſum omnino hoc pertinet, vt quis in media aeſtate incendat ſiluas? hoc quidem quomodo placere aut quomodo poetae excidere potuerit non video. Verum nec poetae culpa ea eſt, ſed interpretum, qui ſiluam non meminere eſſe h. l. ſtipulas agri demeſſi, quas paſtor ſeu omnino agreſtis ad ſolum recreandum incendit. Sic *ſiluam* dixit Maro de leguminum calamis Ge. I, 76 et de herbis lib. I, 152. Et hoc ſenſu expreſſit quoque locum Lucan. IX, 182 ſq. Iam v. 405 *optato* eſt ex voto. 406 *diſperſa* epitheton ab eo, quod ſequitur, ſumtum: quod ſe diſpergit incendium: non quod diuerſis locis paſtor fecit. 407 *correptis mediis:* eleganter ad interiora penetrare ignem dixit. Reliqua v. 407. 408 ornatiſſima, comparatione incendii cum pugna facta: vnde et mox *flammas ouantes*, quaſi ſucceſſu exſultantes, dicere auſus eſt. 409 *victor:* bene Seru. voti compos, ἐπιτυχών. Eſt autem vis et momentum comparationis in hoc, quod in ſtipula flamma vno loco exorta confeſtim late ſpargitur, et nunc pugna ſemel a Pallante incepta extemplo ab Arcadibus collectis late per hoſtiles turmas propagatur. Nunc 410 *in vnum* locum conglobant ſe pugnantes Arcades. 411 Haleſus Auruncorum dux, v. paullo ante v. 352. 412 *ſeque in ſ. c. a.* poſt ſcutum ſe clauſit: ſic et XII,

Hic mactat Ladona, Pheretaque, Demodocumque:
Strymonio dextram fulgenti deripit ense
Elatam in iugulum; saxo ferit ora Thoantis,
Ossaque dispersit cerebro permixta cruento.
Fata canens siluis genitor celarat Halesum;
Vt senior leto canentia lumina soluit:
Iniecere manum Parcae, telisque sacrarunt
Euandri. Quem sic Pallas petit ante precatus:
Da nunc, Thybri pater, ferro, quod missile libro,
Fortunam atque viam duri per pectus Halesi.
Haec arma exuuiasque viri tua quercus habebit.
Audiit illa Deus: dum texit Imaona Halesus,
Arcadio infelix telo dat pectus inermum.
At non caede viri tanta perterrita Lausus,

Pars

491 *Seru.* Est Homericum *συσταλεὶς ἐν ἀσπίδι* vel *ὑπ' ἀσπίδος.* 415 *Elatam in i.* iugulo suo vulnus minantem. *Seru.* Sunt hi Troiani. 417 Ergo Halesi parens erat vates, qui filium, cuius fata praeuidebat, eduxit, quoad viueret, in siluis. Similis locus Il. β, 830 sqq. At vix ille e viuis excesserat, cum filius in bellum procedit. 418 *lumina canentia* audacter pro senilibus, seu senis canentis; sed canent supercilia, tempora, ipsae genae. 419 In altero iuris, in altero sacrorum, vocabulo vsum poetam obseruat Seruius: *Manus*, inquit, *iniectio, quotiens nulla iudicis auctoritate exspectata rem nobis debitam vindicamus.* Agnoscas facile verba iuris. Alterum ductum ex eo, quod Diis vel Manibus sacrati dicuntur quibus moriendum est. cf. Macrob. III, 7. *tela Euandri* dixit Pallantis hastam, quia a patre acceptam attulerat. 424 Halesus, clipeum praetendens amico Imaoni, suum ipsius pectus nudat, vt Pallantis hastae obnoxium esset.

426 Lausus, Mezentii filius (VII, 649), nunc prodit: amabilis et Pallanti haud prorsus dissimilis iuvenis: is *non sinit agmina*

Pars ingens belli, finit agmina: primus Abantem
Oppositum interimit, pugnae nodumque moramque.
Sternitur Arcadiae proles; sternuntur Etrusci;
Et vos, o Graiis inperdita corpora, Teucri.
Agmina concurrunt ducibusque et viribus aequis.
Extremi addensent acies; nec turba moueri
Tela manusque finit. Hinc Pallas instat et vrguet,
Hinc contra Lausus, nec multum discrepat aetas,
Egregii formae; sed quis fortuna negarat
In patriam reditus. Ipsos concurrere passus
Haud tamen inter se magni regnator Olympi:
Mox illos sua fata manent maiore sub hoste.
  Interea soror alma monet succurrere Lauso
Turnum; qui volucri curru medium secat agmen.
Vt vidit socios: Tempus desistere pugnae;
Solus ego in Pallanta feror; soli mihi Pallas
Debetur; cuperem ipse parens spectator adesset.
Haec ait; et socii cesserunt aequore iusso.
At, Rutulum abscessu, iuuenis tum, iussa superba
Miratus,

esse *perterrita* Halesi morte. *pars ingens belli*, h. pugnantium. *Abas* est is, de quo sup. X, 170. *nodum pugnae* non de densa acie ac militum globo; sed a nodo arboris sub cuneo petitum: de eo accipe, qui fortunam belli diutissime sustinet, longissime resistit, *ἑτεραλκέα νίκην* sua virture facit. *moram*. Sic in noto illo: *belli mora concidit Hector*, conf. sup. ad IX, 155. 432 Qui in extremis ordinibus collocati sunt, vrgent priores ordines, adeoque condensant aciem, vt arma vix moveri possent.

439 *soror alma*. Iuturna nympha: de qua tamen nondum mentio facta: sed v. inf. XII, 139 sq. 443 cf. II, 538. 539. 444 *cesserunt aequore iusso* doctius dictum quam *iussi* ipsi: vt XII, 696. Sed nunc iussum, quo ipsi cedere iussi erant. 445 sqq.

Pallan-

Miratus, ſtupet in Turno, corpusque per ingens
Lumina voluit, obitque truci procul omnia viſu;
Talibus et dictis it contra dicta tyranni:
Aut ſpoliis ego iam raptis laudabor opimis,
Aut leto inſigni. Sorti pater aequus vtrique eſt.
Tolle minas. Fatus medium procedit in aequor.
Frigidus Arcadibus coit in praecordia ſanguis.
Deſiluit Turnus biiugis; pedes adparat ire
Comminus. Vtque leo, ſpecula cum vidit ab alta
Stare procul campis meditantem in proelia taurum,
Aduolat; haud alia eſt Turni venientis imago.
Hunc

Pallantis perſonam egregie tuitus eſt poeta; immota iuueni mens in tanto diſcrimine etc. *at tum iuuenis, R. diſceſſu, miratus* etc. 447 *omnia* dixit pro: totum Turnum. 449. 450 ornatius quam Homericum ἕλοιμί κεν ἤ κεν ἁλοίην (h. ἁλῴην) Il. χ, 253. Sententiam alibi aliter variauit Homerus: Loca Cerda collegit. Macrobius lib. VI, 1 ex Attii Armorum iudicio ductum eſſe verſum dixit: *Nam tropaeum ferre me a forti viro pulchrum eſt; Si autem et vincar, vinci a tali nullum eſt probrum.* 450 *Sorti pater aequus vtrique,* ſcil. ferendae par eſt: is eſt pater, qui vtramque fortunam, et victoriae et mortis glorioſae, aequo animo ferat, vt fere Seru. Reſpicit enim ad verba Turni v. 443: *cuperem ipſe parens Euander adeſſet.* 453 *Deſiluit* vt par pari congrederetur: ita enim heroicae vitae lex fert. 454 Comparationes a leone ſumtae multae ſimiles ſunt ap. Homerum, cf. inf. ad v. 729 et Cerda ad h. l.; ſed nouum in Marone hoc, quod *a ſpecula* h. montis vertice, ἐκ σκοπιᾶς, proſpicit, et quod taurum *meditantem in praelia* videt. Imitatorem Silium cf. lib. V, 309-315: Statium VII Theb. 670 ſqq. — *meditantem in praelia*, h. parantem ſe ad pugnam, v. c. ſpargendo arenam pede, ictum cornu minando, docte dixit; vt *proludere in pugnam, audere in praelia* ſup. lib. II, 347, *iraſci in cornua* Ge. III, 232 et inf.

Hunc vbi contiguum miſſae fore credidit haſtae,
Ire prior Pallas, ſi qua fors adiuuet auſum
Viribus inparibus; magnumque ita ad aethera fatur:
Per patris hoſpitium, et menſas, quas aduena adiſti,
Te precor, Alcide, coeptis ingentibus adſis.
Cernat ſemineci ſibi me rapere arma cruenta;
Victoremque ferant morientia lumina Turni.
Audiit Alcides iuuenem, magnumque ſub imo
Corde premit gemitum, lacrimasque effudit inanes.
Tum Genitor natum dictis adfatur amicis:
Stat ſua cuique dies; breue et inreparabile tempus
Omnibus eſt vitae: ſed famam extendere factis,
Hoc virtutis opus. Troiae ſub moenibus altis
Tot gnati cecidere deum; quin occidit vna
Sarpe-

XII, 104, *proludere ad pugnam* iisdem locis. Scilicet ad exquiſitiorem formam ſic proceſſit poeta: *meditari*, exercere ſe, *aliqua in re*, et *aliquam ad rem*, hoc alterum elegantius extulit, *in rem*. 457. 458 Vbi intra teli iactum veniſſe Turnum videt, praeuertere et occupare decreuit Pallas, ſi qua ratione fortuna adiuuet ſe: pro *ſe* dixit *auſum imparibus viribus*.

460 De hoc ſup. VIII, 362. 363. 462. 463 Ornate. *Cernat Turnus* ſe ſpoliari et ferat, ſuſtineat, videre me victorem. 465 ſqq. Variauit et ornauit Maro ea, quae in Sarpedonis morte Homerus praeclare memorauerat Il. π, 431 ſqq. et in Hectore Il. χ, 168 ſqq. Alios imitatores paſſim Maro habuit. Vnum laudat Burm. Flaccum lib. IV, 114 ſqq. 467 *Stat*, eſt, *ſua cuique dies*, τὸ μόρσιμον ἦμαρ apud Homerum. Sententia autem verſſ. 467. 468. 469 ex Homero inhaerere debuit poetae animo Odyſſ. τ, 328 - 334, ſed multo ſuauius ea reddita verbis numeriſque. — *irreparabile* h. l. quod renouari, iterari, nequit. 469 ſqq. Color ex Hom. in ſententiis paullo diuerſis Odyſſ. γ, 108 ſqq. Alii comparant ex Il. σ, 117.

Sarpedon, mea progenies. Etiam sua Turnum
Fata vocant, metasque dati peruenit ad aeui.
Sic ait, atque oculos Rutulorum reiicit aruis.
At Pallas magnis emittit viribus hastam,
Vaginaque caua fulgentem deripit ensem.
Illa volans, humeris surgunt qua tegmina summa,
Incidit, atque, viam clipei molita per oras,
Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.

Hic

117. 118. 119 Achillis verba. 473 *reiicit* quasi retro iacit, *πάλιν τρέπεν ὄσσε φαεινώ*, pro vulgari: retorquet, auertit: tamquam a spectaculo ingrato, quod impedire nec vult nec potest. Grammaticorum argutiae super caussa, cur dii vultum auertant, alienae sunt. Conf. inf. XII, 151 et 841.

476. 477 Variant codd. et edd. inter *humeri* et *humeris*. Si, vt vulgo faciunt, accipimus de thorace, nil refert vtro modo legamus. Sed vt de thorace accipi possit vereor; ita enim *hasta, quae in humerum inciderat*, mox per clipei oram, *ἄντυγα*, adacta tandem corpus strinxit: quod, quomodo fieri potuerit, nemo facile dicat. *Tegmina* nulla alia esse possunt, quam *clipeus*: vt eandem rem amplificet: *tegmina summa* et *oras clipei*. In hac interpretatione praestat *humeris* legere: Hasta incidit ea parte, *qua tegmina summa surgunt humeris*, qua extrema clipei ora humeris praetenditur, in summa clipei parte: *ἄντυγ' ὑπὸ πρώτην, ᾗ λεπτότατος θέε χαλκός*, vt Iliad. υ, 275, atque eo traiecto (*viam clipei molita per oras*) etiam Turni humerum stringit: *ἀκρότατον — ἐπέγραψε χρόα φωτός* Iliad. δ, 139, quem locum a v. 134 nunc Maro ante oculos habuit. Similiter inf. 589 ab inferiore parte *hasta subit per oras imas clipei* Lucagi stantis in curru, *tum* (h. ora clipei traiecta) hasta *perforat inguen laeuum*, imam ventris partem in sinistro latere. 478 *strinxit de corpore*. Heinsius nec ipse habebat quomodo expediret *τὸ strinxit de*, et coni. *strinxit se*; at mox *stringit* absolute pro se stringit, stringitur,

 dictum

Hic Turnus ferro praefixum robur acuto
In Pallanta diu librans iacit, atque ita fatur:
Adſpice, num mage ſit noſtrum penetrabile telum.
Dixerat; at clipeum, tot ferri terga, tot aeris
Cum pellis totiens obeat circumdata tauri,
Vibranti medium cuſpis transuerberat ictu,
Loricaeque moras et pectus perforat ingens.
Ille rapit calidum fruſtra de volnere telum:
Vna eademque via ſanguis animusque ſequuntur.
Conruit in vulnus; ſonitum ſuper arma dedere;
Et terram hoſtilem moriens petit ore cruento.

Quem

dictum accipit; non video quo ſenſu. Non veniebat in mentem viris doctis eſſe hoc graecum: τῦ σώματος ἐπέξεσεν, ἐπέγραψε, ſc. μέρος τι. Sic *ſtrinxit de corpore* ſc. partem. 479 *robur p. f.* eſt Homericum ἄλκιμον ἔγχος ἀκαχμένον ὀξέι χαλκῷ. 481 Color orationis ex Iliad. λ, 384. 391. 392. *penetrabile t.* actiue, vt Ge. I, 93: *penetrabile frigus.* 483 Variavit ſtructuram, ne eodem tenore ſequeretur: tot laminas ferri et aeris, πτύχας Homerus dixit, *tot tauri terga*, h. e. tot coria, quibus clipeus erat indutus, et ipſam loricam ac pectus perforat telum. 485 *pectus ingens* Pallantis tamquam fortis et magnanimi iuuenis. Male argutatur Seruius et alii, *vt cuſpis ingens* iungatur. 487 *animus* pro anima. θυμὸς pro ψυχή. 488 *in vulnus*, haſtae graui pondere. Sed et omnino cum Lucretio IV, 1042: *Namque omnes plerumque cadunt in vulnus.* Reliqua ſunt Homericum notiſſimum: ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ vel ἀμφὶ δέ οἱ βράχε τεύχεα ποικίλα χαλκῷ. Monenda haec ſunt, ne praeteriiſſe videar. Expreſſerant Homerum iam ante Maronem Ennius, et Furius Antias apud Macrob. VI, 1 et Vrſin. 489 Sic Silius V, 526 et IX, 383, vbi *appetere ore, morſu, terram* in ſimili re occurrit: *mordere* et *mandere humum* inf. XI, 418. 669. Homericum ὀδὰξ ἑλεῖν οὖδας, quid hoc aliud quam capere, petere? Sim-

Quem Turnus ſuper adſiſtens:
Arcades, haec, inquit, memores mea dicta referte
Euandro: Qualem meruit, Pallanta remitto.
Quisquis honos tumuli, quidquid ſolamen humandi eſt,
Largior. Haud illi ſtabunt Aeneia paruo
Hoſpitia. Et laeuo preſſit pede, talia fatus,
Exanimem, rapiens inmania pondera baltei,
Impreſſumque nefas: vna ſub nocte iugali
Caeſa manus iuuenum foede, thalamique cruenti;
Quae Clonus Eurytides multo caelauerat auro;
Quo nunc Turnus ouat ſpolio gaudetque potitus.

Neſcia

Simpliciter autem accipiendum: eum pronum terram ore petiiſſe, h. e. procidiſſe: *ore cruento:* nam vulnere tali accepto, ore et naribus ſanguis erumpit. 490 Ferocitas veteris aeui ex Homero adumbrata, vt inſultet caeſo victor: at non in hoc verſu: nam *ſuper adſiſtens* eſt ſimpl. adſtans, ſed inf. v. 495: *laeuo preſſit pede, λὰξ προσβὰς, λὰξ ἐν στήθεσι βαίνων,* vt balteum exueret. In hoc tamen generoſa Turni indoles ad amorem ſui pellicit, quod corpus humandum concedit Arcadibus. 492 *Qualem meruit,* I. qualem Euander meruit vt ſibi remitterem filium, I. hocque melius, qualem Pallas meruit vt ſe remitterem, h. vt dignus erat audax adoleſcens. Prius ſequuntur fere Intpp. idque ex ſqq. adſtruunt. At male cum irriſione dictum putant: Sic par erat te ex pugna dimitti. *qualem:* ὅσον pro ὡς.

497. 498 Breuitatis et varietatis adeoque et ſuauitatis ſtudio ſtructuram orationis, quam orſus erat, deſerit poeta, et a quarto ad primum caſum tranſit. Erat enim impreſſa *manus iuu.* Caelatum balteo nefas Danaidum, nocte nuptiali ſuos ſponſos interimentium. Sup. V, 536: *Cratera impreſſum ſignis:* cui ſigna impreſſa, h. exſculpta erant. Idem Danaidum argumentum in clipeo copioſius exſculpſit Statius Theb. IV, 132-135. 499 Quod artificis nomen adiicit, vt

Nescia mens hominum fati sortisque futurae,
Et seruare modum, rebus sublata secundis.
Turno tempus erit, magno cum optauerit emtum
Intactum Pallanta, et cum spolia ista diemque
Oderit. At socii multo gemitu lacrimisque
Inpositum scuto referunt Pallanta frequentes.
O dolor atque decus magnum rediture parenti!
Haec te prima dies bello dedit, haec eadem aufert!
Cum tamen ingentis Rutulorum linquis aceruos!
Nec iam fama mali tanti, sed certior auctor
Aduolat Aeneae, tenui discrimine leti
Esse suos; tempus, versis succurrere Teucris.

Proxi-

poeta facit, Homeri quoque exemplo. Artis enim praestantiae fidem hoc facit. 501 Quae hic, etiam vs. 507-509 de suo adiicit poeta, et egregiam sententiam habent, et, dum futura anticipat, animum exspectatione futurorum erigunt. v. inf. XII, 940 sqq. Hinc poetae certatim hoc artificio vsi sunt. 502 *sublata* poetae est, quod vulgo *elata*. 503 vt lib. II, 104: *magno mercentur Achiui.* Comparandus ad rem similis de Hectore Patrocli spoliis ouante locus Il. ρ, 193-201 sq. 507 *dolor atque decus.* Sumserunt hinc alii passim. Inprimis Martialis XI, 14 *Romani decus et dolor theatri.* Sup. V, 49. 50: *quem semper acerbum, semper honoratum etc.* 509 Dicta haec ad vulgarem hominum sensum. Meliora supra praemiserat: *Stat sua cuique dies.* Ita poetae assuefaciunt animos nostros, vt, quae in vtramque partem disputari possint, videamus et reputemus.

510 Pugnabat Aeneas in altero agmine 310-361, vt interea locus esset pugnae Etruscorum et Pallantis a poeta exponendae. Nunc autem Aeneae virtute res indigent. *tenui discrimine leti,* modico mortis interstitio Seru. h. e. parum abesse suos ab extrema clade. — *letum* pro exitio, strage copiarum.

Proxima quaeque metit gladio, latumque per agmen
Ardens limitem agit ferro; te, Turne, superbum
Caede noua quaerens. Pallas, Euander, in ipsis
Omnia sunt oculis; mensae, quas aduena primas
Tunc adiit, dextraeque datae. Sulmone creatos
Quatuor hic iuuenes, totidem, quos educat Vfens,
Viuentis rapit, inferias quos inmolet vmbris,
Captiuoque rogi perfundat sanguine flammas.
Inde Mago procul infensam contenderat hastam.

Ille

piarum. 513 *latum limitem agit.* Elegans translatio a vacuo spatio ad viam et actum inter duo agros relicto petita: cf. sup. IX, 323. A Marone mutuatus est Silius lib. IV, 463. 464. *Agere limitem* autem proprie dicitur pro facere. v. Gronou. ad Taciti German. 29. 516 *mensae quas.* Respicit sup. lib. VIII, 102. 175 sq.

518 *Vfens:* is scilicet, de quo sup. VII, 745: VIII, 6; vt Sulmonem hominem supra vidimus IX, 412. Malim tamen de hominibus e Volscorum gente Vfentis fluuii accolis accipere: vt *Sulmonem* de Pelignorum oppido. 520 *captiuoque* h. captiuorum, pro: et quorum sanguine etc. In vlciscendo Pallante et mox in eo sepeliendo Achillem, qui Patrocli caedem vlciscitur eique inferias facit, Maroni ante oculos fuisse, nemo non animaduertit, qui Homeri lectione imbutum habet animum. Ad idem exemplum Achillis nunc octonos iuuenes inferias Pallanti destinat et inf. lib. XI, 81, 82 immolat Aeneas. Nondum igitur ea aetate metuendum fuit Maroni, ne displiceret immane facinus lectoribus: nec Aeneas, vbi ira ad furorem actus summa cum crudelitate supplicem ac pretium offerentem Magum v. 523 sqq. obtruncat, et Tarquiti cadaueri insultat v. 555 sq., ad Romanorum sensus videri debuit inhumaniter et impie egisse; etsi hoc ad nostrum sensum aliter se habet. Mihi quidem displicet manifesta nimium imitatione Homeri Il. φ, 26 sqq.: ψ, 175 sqq.

521 sqq. Iterum aperta, sed ornata, imitatio loci Home-

Ille aſtu ſubit; at tremebunda ſuperuolat haſta;
Et genua amplectens effatur talia ſupplex:
Per patrios Manis, per ſpes ſurgentis Iuli,
Te precor, hanc animam ſerues natoque patrique.
Eſt domus alta; iacent penitus defoſſa talenta
Caelati argenti; ſunt auri pondera facti
Infectique mihi. Non hic victoria Teucrum
Vertitur; aut anima vna dabit diſcrimina tanta.
Dixerat. Aeneas contra cui talia reddit:
Argenti atque auri memoras quae multa talenta,
Gnatis parce tuis. Belli commercia Turnus
Suſtulit iſta prior iam tum Pallante peremto.
Hoc patris Anchiſae Manes, hoc ſentit Iulus.
Sic fatus galeam laeua tenet, atque reflexa
Ceruice orantis capulo tenus adplicat enſem.

Nec

Homerici Iliad. φ, 67 ſqq. — *Mago*, in Magum, vt toties. *ſubit*, ὑπέδραμε. *ſuperuolat*, ὑπέρπτατο. *Et genua amplectens:* apud Homerum plus miſerationis: altera ἑλὼν ἐλλίσσετο γούνων, altera haſtam Achillis retinet. 526 Duxit haec ex alio loco ſimili Iliad. ζ, 46 ſqq.: adde Iliad. κ, 378 ſqq. — *dabit* pro faciet, vt et alibi, et δοῦναι. Male vero poetam ad grammaticam ſubtilitatem reuocant Interp. poſt Seruium, vt tria genera auri, argenti aeriſque: *ſignatum* (in numis) *factum* (in vaſis et ſignis) *infectumque* (rude, graue, in maſſis) exprimere debuerit. *Argentum caelatum* eſt in vaſis opere caelato, ectypo, elaboratis, vt *aurum* factum quoque; et *talenta* ſimpliciter pro ponderibus dixit. 531 Sententiam verſus ornauit Claudian. de B. Getic. 604-615. In vſſ. 532. 533 ornauit Homerica l. c. Il. φ, 99 ſqq., et in vſſ. 534. 535 ibidem 115 ſqq. *parce gnatis tuis* pro ſerua, vt apud Lucilium et Ennium inuenitur: Seruio monente. *belli commercia* redemtionem captiuorum. 534 Eandem Anchiſae Manium et Iuli ſententiam eſſe

aio.

Nec procul Haemonides, Phoebi Triuiaeque ſacerdos,
Infula cui ſacra redimibat tempora vitta,
Totus conlucens veſte atque inſignibus armis.
Quem congreſſus agit campo, labſumque ſuperſtans
Inmolat, ingentique vmbra tegit; arma Sereſtus
Lecta refert humeris, tibi, rex Gradiue, tropaeum.
Inſtaurant acies Volcani ſtirpe creatus
Caeculus et veniens Marſorum montibus Vmbro.
Dardanides contra furit. Anxuris enſe ſiniſtram
Et totum clipei ferro deiecerat orbem;
Dixerat ille aliquid magnum, vimque adfore verbo
Credi-

tio. Reſpicit ad preces v. 524. 525.

537 Haemonides et ipſe e Latinis, Apollinis et Dianae ſacerdos, inter pugnantes tamen: e more veterum aetatum: nondum in ordinem aliquem conſcripto hoc hominum genere, qui ab armis et praeliis vacaret. 541 *ingentique vmbra tegit*, ſc. ſuper adſtans et inclinans ſe, vt ſpolia legat. Ita accipio, nec aliter accipi poſſe puto. Ordo verborum ſimplicior erat: *lapſum immolat*, *ſuperſtansque ingenti vmbra tegit*. Sane de morte alii accipiunt, vt ſit *σκότος ὄσσ' ἐκάλυψεν*, et quae ſimilia alia apud Homerum occurrunt. At enim *noctem*, *vmbram*, *tegere oculos* recte dixeris: quis vero ferat: *tegere aliquem vmbra?* et tum *vmbra ingenti?* Arma detracta dat Sereſto absportanda: ex more v. c. Iliad. π, 663-665.

543 *Inſtaurant acies* puto ſimpl. ſuccedunt in pugnam cum Aenea. *Caeculus* ſup. VII, 678. 681. — *Vmbro* ibid. 750. 752. Cudunt vero h. l. ſibi difficultates et moleſtias Intpp. alius aliter, dum non ad Anxurem ſed ad Vmbronem ſqq. referunt. Perperam. Breuitati ſtudens poeta, ne rem eandem vicies repetat, non addit Caeculum et Vmbronem fuiſſe caeſum: pergit ad Anxurem, ſed variata oratione, vt eum iam ante caeſum dicat, et narrationem de eo ſubiungat, nam *deiecerat* ſc. *Dardanides*, Aeneas, ſiniſtram

Crediderat, coeloque animum fortasse ferebat,
Canitiemque sibi et longos promiserat annos.
Tarquitus exsultans contra fulgentibus armis,
Siluicolae Fauno Dryope quem nympha crearat,
Obuius ardenti sese obtulit: ille reducta
Loricam clipeique ingens onus inpedit hasta;
Tum caput orantis nequidquam, et multa parantis
Dicere, deturbat terrae; truncumque tepentem
Prouoluens, super haec inimico pectore fatur:

Istic

stram cum clipeo, quem sinistra tenebat. *Dixerat ille* sc. Anxur. 548 *coeloque animum fortasse ferebat.* Singulare dictum hoc, *Ferre coelo*, pro ad coelum efferre, alias vidimus iam poetae frequentatum de superbia et arrogantia: Et fortasse ille arrogantiorem se gesserat; dum de Aenea victoriam et longam vitam sibi promiserat. Adumbrauit h. l. Silius lib. II, 403 sqq. et ibid. 411, vt mox noster 550.

550 Tarquito primo statim congressu thoracem cum clipeo hasta Aeneae perforat. *exsultans* simpl. prosiliens, prodiens. 552. 553 *Ille*, Aeneas (non Tarquitus), *hasta reducta*, quam reduxerat (conf. sup. ad IX, 423) adeoque magna cum vi immiserat, *impedit loricam clipeique onus*, transfigit Tarquiti clipeum et loricam, sic vt infixa hasta haereret nec retrahi facile posset; hinc Aeneas arrepto statim ense caput deiicit. Seruius *impedit:* non permisit, vsui esse ad protegendum Tarquitum. Nec aliter Cerda. Est autem exquisite dictum: Tarquiti *loricam et clipeum impedit* Aeneas *hasta*, pro vulgari: *hastam impedit lorica:* nam hasta impedita et fixa tenetur; sicque et ipse clipeus impeditus est, nec libere regi ac moueri potest: cf. inf. 794. 795. Sed in his, quae reciproca sunt, poetae illud sequuntur, quod minus vulgare est. 554 sqq. Iterum Homerica adumbrat in sqq.; quod quidem hic factum nolimus: cf. sup. ad v. 520. 527. Primum quidem φθεγγομένου δ' ἄρα τοῦγε κάρη κονίῃσιν ἐμίχθη aliquoties occurrit,

Iſtic nunc, metuende, iace. Non te optima mater
Condet humi, patrioue onerabit membra ſepulcro:
Alitibus linquere feris; aut gurgite merſum
Vnda feret, piſcesque inpaſti volnera lambent.
Protenus Antaeum et Lucam, prima agmina Turni,
Perſequitur, fortemque Numam, fuluumque Camertem,
Magnanimo Volſcente ſatum; ditiſſimus agri
Qui fuit Auſonidum, et tacitis regnauit Amyclis.
Aegaeon qualis, centum cui brachia dicunt,
Cen-

currit, in primis de Dolone Il. κ, 457: vbi vide ante 454 ſq. Reliqua autem ex Il. φ, 120-127 petita ſunt. cf. Il. λ, 452 ſqq. 558 *onerabit.* Scilicet *ſepulcrum* h. l. eſt tumulus, corpori ſepulto quaſi impoſitus, quo alias mortuus dicitur *premi*, cum ſub eo conditus iacet. 560 *piſces lambent*, vt Homer. l. c. ἀπολιχμήσονται, ſanguinem haurient.

561 *prima agmina Turni*, vel προμάχους, qui pugnant, ante ordines, vel qui in prima acie, ἀριστεῖς. 564 *Auſonidum.* Auſonidarum, vt bene Seru. exponit. *Auſonidas* autem pro Auſonibus dixit, quibus, cum olim omnem Italiam inferiorem tenerent, ſedes a Circeiis ad Lirin vsque etiam ſerioribus aetatibus manſere. Iam in his locis inter Tarracinam et Caietam iuxta mare *Amuclae* vel *Amyclae* fuerunt, a ſerpentibus deletae, ſeu viperae ſeu hydri illi fuere, incolis vrbe excedere coactis. v. Seru. ad h. l. Plin. VIII, 29 et ceteros, qui oppidi meminere, apud Cluver. Ital. ant. p. 1093. Nomen oppidi ſeruauit ſinus, *mare Amyclaeum* vel *Amuclanum*, quod Tacitus etiam memorat IV Ann. 59. Has Amyclas *tacitas* dixit, epitheto huc retracto ab alteris Amyclis Laconicae, quae ab Achaeis habitatae ac diu fortiter propugnatae, tandem a Dorienſibus expugnatae ſunt. Hoſtium enim aduentu ſaepe temere nuntiato, cum vere hoſtis veniret, nemine nuntiante, et *tacentibus omnibus*, vrbs capta eſt.

565 ſqq. Splendida comparatio. Qui primus nunc deductus erat in praelium Aeneas, quanta virtute, quo furore

Centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
Pectoribusque arsisse, Iouis cum fulmina contra
Tot paribus streperet clipeis, tot stringeret ensis:
Sic toto Aeneas desaeuit in aequore victor,
Vt semel intepuit mucro. Quin ecce Niphaei
Quadriiuges in equos aduersaque pectora tendit;
Atque illi, longe gradientem et dira frementem
Vt videre, metu versi retroque ruentes
Effunduntque ducem, rapiuntque ad litora currus.
Interea biiugis infert se Lucagus albis
In medios, fraterque Liger; sed frater habenis
Flectit equos; strictum rotat acer Lucagus ensem.
Haud tulit Aeneas tanto feruore furentes:
Inruit, aduersaque ingens adparuit hasta.
Cui Liger:
Non Diomedis equos, nec currus cernis Achilli,
Aut Phrygiae campos: nunc belli finis et aeui

His

furore fit conspicuus! Aliter de Aegeone seu Briareo tradit Virgilius, quam Homerus Il. α, 402. 403, cum inter Gigantes eum referre videatur, qui Olympum oppugnant. *Pectoribus* addit 567, quia efflat ignem, vt Cacus supra, vt Typhoeus, et tot alia monstra. *tot paribus*, pari numero, scilicet quinquaginta clipeos. *Sic*, vt non vnam manum putares, *toto* etc. Seru. Locum bene transtulit ad Tydeum Statius II Theb. 595 sq.

572 *longe gradientem*, longis gradibus incedentem; non e longinquo *μακρὰ βιβῶντα*. Magnificum vero et hoc de Aenea et mox v. 579 *ingens apparuit*. 575 sqq. Comparare solent Il. λ, 101. sqq. aut 122 sqq., vbi duo fratres eidem currui insistunt. 579 simpl. accipe: venit, adstitit intenta cum hasta: sed ornatius. 581 Congressus quidem est Aeneas cum Diomede Iliad. ε, 217. 275 sqq., et cum Achille Iliad. υ, 79 sqq. Sed

vtrius-

His dabitur terris. Vesano talia late
Dicta volant Ligeri; sed non et Troius heros
Dicta parat contra; iaculum nam torquet in hostem.
Lucagus vt pronus pendens in verbera telo
Admonuit biiugos; proiecto dum pede laeuo
Aptat se pugnae: subit oras hasta per imas
Fulgentis clipei, tum laeuum perforat inguen;
Excussus curru moribundus voluitur aruis.
Quem pius Aeneas dictis adfatur amaris:
Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum
Prodidit, aut vanae vertere ex hostibus vmbrae.
Ipse rotis saliens iuga deseris. Haec ita fatus
Adripuit biiugos. Frater tendebat inermes
Infelix palmas, curru delabsus eodem:
Per te, per qui te talem genuere parentes,
Vir Troiane, sine hanc animam, et miserere precantis.

Pluribus

vtriusque pugnae exitus is fuit, vt incolumis et saluus inde discederet; at nunc Ligeris fortunam minus propitiam ominatur Aeneae; esse ipsi rem nunc cum viris, quos non tam facile effugiturus sit; vt supra Turnus lib. IX, 154. 155: *Haud sibi cum Danais rem saxo et pube Pelasga Esse putent.* 586 *pendens in verbera,* cf. sup. lib. V, 146. 147: Ge. III, 106. 107; hic Lucagus gladio pro flagro vsus est. Notabile autem hoc, quod Lucago in curru stanti non hastam, ex perpetuo heroum vsu, sed ensem in manus dat. 587 *proiecto pede.* Notissimus status pugnandi. 588. 589 traiecta ima clipei ora hasta ipsum bubonem transfigit. At sup. v. 476 per superiorem clipei oram hasta adacta erat. 591 *pius* epitheton nullam vim habet. Super Aeneae inhumanitate cf. sup. ad v. 520. 592 *nulla fuga segnis equorum* sc. quoniam hos incitauerat v. 586 *pronus in verbera.* 593 *aut vanae v.* exemplo Niphaei v. 572. 573. 574. Sed sponte desiliisti de curru. 594 *Similis* sarcasmus

Pluribus oranti Aeneas: haud talia dudum
Dicta dabas. Morere, et fratrem ne desere frater.
Tum, latebras animae, pectus mucrone recludit.
Talia per campos edebat funera ductor
Dardanius, torrentis aquae vel turbinis atri
More furens. Tandem erumpunt, et castra relinquunt
Ascanius puer et nequidquam obsessa iuuentus.
Iunonem interea conpellat Iuppiter vltro:
O germana mihi atque eadem gratissima coniunx,
Vt rebare, Venus (nec te sententia fallit)
Troianas sustentat opes; non viuida bello
Dextra viris, animusque ferox, patiensque pericli.
Cui Iuno submissa: Quid, o pulcherrime coniunx,
Sollicitas aegram et tua tristia dicta timentem?
Si mihi, quae quondam fuerat, quamque esse decebat,
Vis

mus Iliad. π, 745 sqq. 603 Comparatio Homerica cf. Iliad. ε, 87. 88. 604. 605 Artificium narrationis velim obseruari in iudicio et dilectu rerum, quas narrat, tot aliis omissis. Pugnari debuit interea non minus acriter circa muros: sed his nunc recte caremus: itaque satis erat binis versibus nos moneri de exitu oppugnationis.

606 sqq. Eo iam res erat adducta, vt Turnum Aeneas assequeretur adeoque pugna inter eos fieret. Haec ex rerum in Aeneide ordine destinato adhuc erat differenda. Deorum interuentu ad hoc vsus est, vt epicum poetam facere necesse est. 607. 608 Amare haec ad Iunonem. Comparant locum Il. ε, 356 sqq. adde δ, 9 sq. 609. 610 *non viuida virtus*; immo vero Aeneae virtus pugnam restituerat. — *dextra viris*, virorum: vt solet poeta.

611 *pulcherrime* h. l. notabile, inter blanditias. 612 *tristia dicta* h. l. exprobrantis, acerba. 613 *Vis in amore mibi*, pro si amori meo esset vis. Alias *potentia* dicitur de amantibus. Vulgaris oratio esset: *si tantum valeret*

Vis in amore foret: non hoc mihi namque negares,
Omnipotens, quin et pugnae subducere Turnum,
Et Dauno possem incolumem seruare parenti.
Nunc pereat, Teucrisque pio det sanguine poenas.
Ille tamen nostra deducit origine nomen,
Pilumnusque illi quartus pater; et tua larga
Saepe manu multisque onerauit limina donis.
Cui rex aetherii breuiter sic fatur Olympi:

Si

valeret amor meus apud te, tantam haberet vim et auctoritatem, vt olim inter amoris nostri primordia. 614 ***namque*** non vacat, sed asseverat: scilicet, vtique, *γάρ τοι, γὰρ δή*. 617 *Nunc pereat* stomachabunda pronuntiat, pro: nunc vero ei pereundum est in Troianorum gratiam; etsi ille etc. 618 ***Ille tamen nostra deducit origine nomen*** h. stirpem, genus. A Iunone Turni genus si ductum fuit, ignotam fabulam attingere videri debet poeta, vt fortasse Pilumnus Iunonis filius habitus fuerit, quod nunc ignoratur. Potest tamen illud: *nostra origine*, ita sumi, vt siue Saturnia siue omnino diuina stirps et origo respiciatur. Si enim a Danae ductum Turni genus: debuit illud ad Iouem et Io referri; aut Pilumnus Iouis filius haberi potuit vel Saturni. Nunc, cum veriora ignoremus, praestat simpliciter de diuina origine inde a Pilumno accipere; vnde etiam adiectum: *Pilumnusque illi quartus pater.* conf. sup. X, 76. 619. 620 Frequens ad exorandos deos et ad hominum, qui sacris factis tamquam donis et muneribus numen placari putant, rudia ingenia accommodatum argumentum, cuius prima exempla in Homero Iliad. ϑ, 238-241 et 203 sq.

621 Iuno hoc spectabat, vt Turnum omnino morti eriperet. Huic occurrit Iupiter sic, vt in praesens modo tempus fata Turni differri patiatur. conf. sup. VII, 313 sqq. Est vero totus locus Homericus Il. π, 439 sqq., vbi Ioui Sarpedonem morti subducturo simili modo intercedit Iuno, ac nunc Iunoni Iupiter.

Si mora praesentis leti tempusque caduco
Oratur iuueni, meque hoc ita ponere sentis:
Tolle fuga Turnum, atque instantibus eripe fatis.
Hactenus indulsisse vacat. Sin altior istis
Sub precibus venia vlla latet, totumque moueri
Mutarive putas bellum: spes pascis inanis.
Et Iuno adlacrumans: Quid si, quod voce grauaris,
Mente dares; atque haec Turno rata vita maneret!
Nunc manet insontem grauis exitus: aut ego veri
Vana

622 *caduco*, exquisite, cadenti seu mox casuro, vel cui mox cadendum, moriendum, est: vt VI, 481: *bello caduci*, cadentes. 623 *meque hoc ita ponere sentis*: sique ita hoc factum interpretaris, in hunc sensum accipis, vt in eum modum a me constituatur nunc hoc: scil. vt Turni fata differantur, non vt mutentur. *ponere* docte, τιθέναι pro διατιθέναι, ordinare, constituere. 625 *vacat* exquisitius quam *licet*: nihil vltra. 626 *venia*, concessio: quod concedam, indulgeam.

628 Belli exitum fatalem immutatum non iri Iupiter pronuntiauerat; de Turno nil meminerat. Iuno itaque Iouem, quem sibi placatiorem videt, seu alia de caussa seu Veneris iurgia veritum, cetera de Turni vita et incolumitate eloqui non audere arbitrata, vtinam id, inquit, quod disertis verbis promittere mihi grauaris, animo saltem et voluntate annueres, scilicet, vt Turno vita sit incolumis! Ex Seruio et Cerda vix sapias. *quid si?* valet idem, quod: cur non? quid ni? τί οὖν; εἰ καὶ, quid mali inde futurum esset, si; reditque adeo sententia ad optatiuam: si, vtinam! *grauaris* sc. dare. *rata* eleganter, adeoque perpetua et integra, incolumis. Mox se ipsam retractat: Enimuero, *nunc*, *manet* etc. 630. 631 *aut ego v.* nisi admodum fallor, a vero aberro. — *vanus*, qui sibi vana et inania persuadet, *vanus veri* graece dictum, vt fallax veri, deceptus, falsus veri h. vero. Sic VII, 440 *veri effeta*, a vero vacans, verum haud afferens. — *Quod*, καθ' ὅ, qua in re tamen vtinam frustra

Vana feror. Quod vt o potius formidine falſa
Ludar, et in melius tua, qui potes, orſa reflectas!
Haec vbi dicta dedit: coelo ſe protenus alto
Miſit, agens hiemem, nimbo ſuccincta, per auras;
Iliacamque aciem et Laurentia caſtra petiuit.
Tum dea nube caua tenuem ſine viribus vmbram
In faciem Aeneae (viſu mirabile monſtrum)
Dardaniis ornat telis; clipeumque iubasque
Diuini adſimulat capitis; dat inania verba;
Dat ſine mente ſonum, greſſusque effingit euntis.

Morte

fruſtra metuam et vtinam tu conſilium de Turno mutes!

633 ſqq. In ſimulacro Aeneae conflando habuit, quem ſequeretur, Apollinem Homericum, qui Aeneae εἴδωλον obiicit Diomedi Il. ε, 449 ſq. Inuentum autem hoc Iunonis eo pertinet, quod, ſi ei aperte fugam ſuaſiſſet, more viri fortis Turnus fugae mortem praetuliſſet. conf. Seru. ad 644. vid. inf. 666 ſqq. Imitatus, ſed ſobrie, Silius X, 83 ſq. et paullo pinguius, in fraude Annibali a Iunone facta lib. XVII, 528 ſqq. 572 ſq. In quo loco multa ex noſtro expreſſa. Si a priſco poeta Homero, Heſiodo vel Pindaro, hic locus profectus eſſet: dicerem Iunonem ſagaciter eſſe adhibitam ad meteorum creandum, quippe quae aeris erat ſymbolum antiquae Graeciae. Sed a Marone haec aliena ſunt; cui Iuno poetica perſona eſt, qua cauſſam efficientem rei vulgari modo non tractandae exhibet: accommodate tamen ad mythorum fidem. *nimbo ſuccincta*, nube. *hiemem agens*, turbinem, procellam. Nouum hoc ad deae praeſentiam deſignandam, ſed in ἐπιφανείαις deorum in templis non inſolens: vide Callimach. in Apoll. pr. et Intpp. Cerda laudat ex Valer. Fl. II, 115: *Cum dea* (Venus) *ſe piceo* per ſudum *turbida nimbo Praecipitat.* 638 *telis* pro armis paullo durius eſſet dictum; ergo malim de valida haſta Aeneae accipere. Mox *iubas* pro galea cum criſta. 639 *inania verba* ipſe mox interpretatur: *dat* ſine mente

Morte obita quales fama est volitare figuras,
Aut quae sopitos deludunt somnia sensus.
At primas laeta ante acies exsultat imago,
Inritatque virum telis, et voce lacessit.
Instat cui Turnus, stridentemque eminus hastam
Coniicit; illa dato vertit vestigia tergo.
Tum vero Aenean auersum vt cedere Turnus
Credidit, atque animo spem turbidus hausit inanem:
Quo fugis, Aenea? thalamos ne desere pactos;
Hac dabitur dextra tellus quaesita per vndas.
Talia vociferans sequitur, strictumque coruscat
Mucronem; nec ferre videt sua gaudia ventos.
Forte ratis celsi coniuncta crepidine saxi
Expositis stabat scalis, et ponte parato;
Qua rex Clusinis aduectus Osinius oris.
Huc sese trepida Aeneae fugientis imago
Coniicit in latebras: nec Turnus segnior instat;
Exsuperatque moras, et pontis transilit altos.
Vix proram adtigerat: rumpit Saturnia funem,
Auolsamque rapit reuoluta per aequora nauem.

Illum

sonum. 641 *figuras* εἴδωλα. Ante oculos erat Lucret. I, 133 sq. 648 *turbidus*, tumens, elatus arrogantia, inquit Seru., perturbatur scilicet mens superbientis tumore, ira, spe, metu. Mox *coruscare* ensem exquisitum voc. pro vibrare. 652 nec sentit et intelligit, suam exsultationem esse inanem. Loquendi ratio poetis non infrequens.

653 Stabat forte nauis ita admota littori saxoso, vt pons applicitus esset. *crepido saxi*, ornate de littore, quatenus eminet. *rex*, ex more veteris aeui pro viro ex principibus: aut fac fuisse Lartem Clusinorum, sub Massico, duce totius agminis. cf. v. 166 huius libri. 660 *aequora reuoluta*, de fluctuum recessu, refluxu, a littore accipio.

666

Illum autem Aeneas absentem in proelia poscit;
Obuia multa virum demittit corpora morti.
Tum leuis haud vltra latebras iam quaerit imago;
Sed sublime volans nubi se inmiscuit atrae:
Cum Turnum medio interea fert aequore turbo.
Respicit ignarus rerum, ingratusque salutis,
Et duplices cum voce manus ad sidera tendit:
Omnipotens genitor, tanton' me crimine dignum
Duxisti, et talis voluisti expendere poenas?
Quo feror? vnde abii? quae me fuga, quemue reducet?
Laurentisne iterum muros aut castra videbo?
Quid manus illa virum, qui me meaque arma secuti?
Quosne (nefas) omnis infanda in morte reliqui?
Et nunc palantis video, gemitumque cadentum
Adcipio. Quid ago? aut quae iam satis ima dehiscat
Terra mihi? Vos o potius miserescite, venti;
In rupes, in saxa (volens vos Turnus adoro)
Ferte ratem, saeuisque vadis inmittite Syrtis:

Quo

666 *ingratus salutis* exquisite ad Graecorum poetarum morem, *ἀχάριστος σωτηρίας* sc. *ἕνεκα*. quod ad salutem, vitam seruatam, attinet. Sic paullo ante: *veri vana*. 668 Vir fortis fugae flagitium appellat *crimen* et *poenam*. Tota oratio grauissima, et affectus plena. Nec habeo quicum comparem praeterquam Horatianae Europae querelas tantum miserationis facientes: *Vnde? quo veni? leuis vna mors est*, Carm. III, 27, 36. 670 *quemue*. Praeclare Servius: *quem*, qualem. IX, 481: *Hunc ego te, Euryale, adspicio?* quomodo et qua cum existimatione redibo? 673 *Quosne* docte pro eosne? 675. 676 In pudore sollenne hoc iam Homero *τότε μοι χάνοι εὐρεῖα χθών*, nec argutandum in eo, quod nunc mari fertur. cf. sup. ad IV, 24. 677 Comparant Helenae illa Il. ζ, 343 sqq. 678 *Syrtis*. Est enim et vna Syr-

tis;

Quo neque me Rutuli, nec conscia fama sequatur.
Haec memorans, animo nunc huc, nunc fluctuat illuc;
An sese mucrone ob tantum dedecus amens
Induat, et crudum per costas exigat ensem;
Fluctibus an iaciat mediis, et litora nando
Curua petat, Teucrumque iterum se reddat in arma.
Ter conatus vtramque viam: ter maxima Iuno
Continuit; iuuenemque animi miserata repressit.
Labitur alta secans fluctuque aestuque secundo;
Et patris antiquam Dauni defertur ad vrbem.
At Iouis interea monitis Mezentius ardens
Succedit pugnae, Teucrosque inuadit ouantis.

Con-

tis; et sic *vada Syrtis*, Syrtis vadosa. 681 Sollenne est poetis: *induere se telo* et *in telum*: mucrone infixo, qui a visceribus et corpore receptus conditur et tegitur. 683 an in fluctus, medium h. altum mare, se proiiciat. 686 *animi miserata* Seru. „pro: animo m., sicut XII, 19 *O praestans animi iuuenis*.„ Immo vero est: miserata animum, dolorem animi; nam ordo est: *iuuenem repressit, miserata* (eum) *animi*. Casus secundus verbo *miserari* et similibus additus rem miserationi obiectam denotare solet, vt in eo ipso Silii loco, ad quem Burm. prouocat lib. XI, 381 *ni* poenae iuuenem indignae miseratus *ab alto Iupiter*; et sic in omnibus exemplis, quae vidi. 687 *aestu*, vento. 688 *vrbem*, Ardeam. 689 *Iouis monitis*, impulsu, conf. sup. IX, 184. 185. Adde Seruium, qui multa argutatur super viro impio (VII, 647) a Ioue monito. Atqui poetae, si deorum ministeriis vtuntur ad expediendas res, non semper morum et animorum probitatem spectant. Multo minus id antiquiores poetae curarunt, qui multa impia et scelesta diis intercedentibus facta narrant. Nec enim rudes homines, ad quos deorum interuentus refertur, et inter quos ille fidem habere solet, exquisitam animi virtutem in iis requirunt; non magis quam antiquiores

aetates

Concurrunt Tyrrhenae acies, atque omnibus vni,
Vni odiisque viro telisque frequentibus instant.
Ille, velut rupes, vastum quae prodit in aequor,
Obuia ventorum furiis, expostaque ponto,
Vim cunctam atque minas perfert coelique marisque,
Ipsa inmota manens: prolem Dolichaonis Hebrum
Sternit humi, cum quo Latagum, Palmumque fugacem:
Sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
Occupat os faciemque aduersam; poplite Palmum
Succiso volui segnem finit; armaque Lauso
Donat habere humeris, et vertice figere cristas.
Nec non Euanthen Phrygium, Paridisque Mimanta
Aequalem comitemque; vna quem nocte Theano
In lucem genitori Amyco dedit, et face praegnans
Cisseis regina Parin: Paris vrbe paterna

Occubat;

aetates in libris sacris; poetae autem epici nihil in iis requirunt, quam vt rei mirae et insolitae caussa auctor inuentus sit. 691 Tyrrheni in Aeneae acie, qui sub Tarchonte tenebantur (conf. VIII, 494. 495 et 603 sq.), agmine in Mezentium incurrunt. Ex iisdem sunt, qui v. 696-699 occiduntur. 693 *velut rupes* Iliad. ο, 618-622, sed maiore cum ornatu. cf. sup. VIII, 586 sqq.

702-706 Mimas Amyci et Theanus filius eadem nocte natus, qua Paris ab Hecuba. Commentum poetae ad variandam narrationem: quale ap. Homerum de Hectore et Polydamante Il. σ, 251. Memoratur Theano Homero quoque, sed tamquam Antenoris vxor et Cissei filia Il. ζ, 298. 299: λ, 223. 224, contra Hecuba Dymantis filia Iliad. π, 718. Sed poeta potuit alios, forte tragicos, sequi, qui haec variauerant. Certe, quod Hecuba Cissei filia nunc traditur, ab Euripide accepit in Hecuba v. 3 monente Seruio. Potest quoque haec Theano haberi diuersa ab illa Homeri. 704 *face praegnans Cisseis* v. sup. VII, 319. 320. De *Cisseo* v. ad lib. V, 537. 705 *Parin*

Occubat; ignarum Laurens habet ora Mimanta.
Ac velut ille canum morsu de montibus altis
Actus aper, multos Vesulus quem pinifer annos
Defendit, multosque palus Laurentia, silua
Pastus arundinea, postquam inter retia ventum est,
Substitit, infremuitque ferox, et inhorruit armos;
Nec cuiquam irasci propiusue accedere virtus;
Sed iaculis tutisque procul clamoribus instant:
Ille autem inpauidus partes cunctatur in omnis,
Dentibus infrendens, et tergo decutit hastas:
Haud aliter, iustae quibus est Mezentius irae,
Non vlli est animus stricto concurrere ferro;
Missilibus longe et vasto clamore lacessunt.

Venerat

ereat: vrbe praue antea lectum nunc mutare non dubitaui. Quorsum enim meliora reperta sunt, si iis vti non licet! 706 *ignarum* h. l. pro ignotum, passiue, vt et alibi in poetis, v. c. Ouid. Met. VII, 404: *Iamque aderat Theseus proles ignara parenti.* Eadem nocte, sed dispari fato, nati sunt. Alter in patria occubuit, alter in terra longinqua ignotus iacet. cf. Gell. IX, 12 f. Quod si vetus haec auctoritas non esset, mallem dicere: *ignarum* esse fati sui, vti quoque Seru. 707-718 Exquisite ornatus locus: quem iam Homerus tractauerat Il. λ, 414-419 tam praeclare, vt vix contendere cum eo quenquam audere debuisse dicas. Maro tamen ornamenta cum alia tum haec attulit, quod, cum ibi simpliciter esset memoratum: prodire aprum ex alto fruticeto *εἶσι βαθείης ἐκ ξυλόχοιο*, accurate ipse loca descripsit, aprorum frequentia et praestantia notabilia, in *Vesulo*, qui in Ligurum finibus mons erat, etiamnum *il Viso*, in Piedmontii extremis versus Delphinatum, ex quo Padus fontes habet; tum in *palude Laurentia*, est enim totus ille tractus Laurentinus paludosus et filuosus, de quo v. Cluuer. Ital. ant. p. 886. 887: hinc *silua pastus arundinea*. Horat. II Serm. 4, 42 *aper Laurens vluis et*

arun-

Venerat antiquis Corythi de finibus Acron,
Graius homo; infectos linquens profugus hymenaeos:
Hunc vbi miſcentem longe media agmina vidit,
Purpureum pennis et pactae coniugis oſtro:
Inpaſtus ſtabula alta leo ceu ſaepe peragrans;

Suadet

arundine pinguis. Adde loca ap. Bentlei. ad Horat. Epod. 5, 28 In verbis iung. *velut aper — paſtus — ſubſtitit* h. ſubſiſtit. Porro nonnulla a Marone egregie adornata ſunt: v. 710 *inter retia ventum eſt*; et *Subſtitit infremuitque ferox*, et *inhorruit armos*; quod Heſiodus in ſimili loco non neglexit: Ὀρθὰς δ' ἐν λοφιῇ φρίσσει τρίχας, ἀμφί τε δειρήν, in Scuto Herc. 386. 391: nec ipſe Homerus alio in loco, qui comparandus eſt ſtudioſis Il. ν, 471-476. Ornatiora quoque ſunt, quam apud Homerum, vſſ. 712. 713: *iraſci* de virtute et audacia pugnantium, quae facit, vt cominus congrediantur vel cum vitae periculo; tum illa vſ. 715: *partes cunctatur in omnes* et *tergo decutit haſtas*. Eundem locum tractarunt multi alii et veteres et recentiores: Illorum partem apud Cerdam videre licet: Primo tamen loco nominandus erat Silius lib. I, 421 ſqq. In 716 *eſt irae* poeta primus nouauit, pro vulgari: eſſe odio. cf. Macrob. VI. 6. Ceterum verſuum ordinem antea perturbatum nunc mutatum vides.

719 Etiam in Acrone aliquid comminiſcitur, quod ad variandam narrationem faciat. *Corythi fines*, Cortona. cf. ad lib. III, 167. *Graius homo*. In hoc aut eandem fabuloſam a Corytho Cortonae originem reſpexit poeta, aut id, quod a Dionyſio nobis ſeruatum eſt, Cortonam Vmbrorum vrbem eſſe captam et habitatam a Pelaſgis, qui in ſocietatem belli cum Aboriginibus venerant, atque antiquam formam vsque ad paucos ante eam aetatem annos ſeruaſſe. v. Dionyſ. lib. I, c. 20 et 26. *infectos linquens Hymenaeos*: ornauit Homerica Il. λ, 241 ſqq. 721 *miſcentem*, perturbantem: non aliter; κλονέοντα redditum puta. Comparat Vrſinus Il. ε, 166, vbi ἀλαπάζοντα στίχας ἀνδρῶν ſimili ſenſu. 722 quaeſito artificio omnia dicta ſunt, pro: geſtantem purpuream criſtam et veſtem a ſponſa textam.

ſup.

Suadet enim vesana fames; si forte fugacem
Conspexit capream, aut surgentem in cornua ceruum:
Gaudet, hians inmane, comasque adrexit, et haeret
Visceribus super incumbens; lauit inproba teter
Ora cruor:
Sic ruit in densos alacer Mezentius hostes;
Sternitur infelix Acron, et calcibus atram
Tundit humum exspirans, infractaque tela cruentat.
Atque idem fugientem haud est dignatus Oroden
Sternere, nec iacta caecum dare cuspide volnus:
Obuius aduersoque occurrit, seque viro vir
Contulit, haud furto melior, sed fortibus armis.

Tum

sup. IX, 163: *Purpurei cristis iuuenes.*

723-729 Egregie variata comparatio, cui similem iam sup. IX, 339 sqq. vidimus; et quacum comparanda in primis sunt loca Il. μ, 299-306 et γ, 23 sq. Imitati sunt multi, vt Statius VI Theb. 675 sq., alia Cerda dabit. *peragrans stabula impastus*, circumiens ieiunus, qui frustra stabula lustrauit. *stabula alta*: epitheton parietes nimis altos declarat, quam vt saltu leo superare possit. *surgentem in cornua c.* Notio per se obuia est; ferentem cornua ardua, vt fere lib. I, 189. 190. Dictum arbitror pro: surgere, eminere, erigere se, cornibus; sed plus ἐναργείας habet, erigere se in cornua: vt arbor surgit in ramos, mons in cacumen. 726 *haeret incumbens*, ἐμφύς. 727. 728 *lauit i.* hoc latius persequutus est alio loco Homerus Odyss. χ, 402. 405. *improba*, immodicae voracitatis. 731 *infracta tela*: sunt fracta. Sic *tendere*, *intendere*: *frendere*, *infrendere*. Nota nunc res. Saepe autem hasta in vulnus adacta, in primis ossi illisa, in ipso ferro, qua illud ligno vinctum est, ipso hastilis pondere fracta legitur. 732 sq. Mezentius indignum viro forti arbitratus a tergo hostem caedere, eum cursu anteuertit, tunc conuersus aduerso ore in eum processit. — *caecum vulnus*, quod auerso infligitur, adeoque

non

Tum ſuper abiectum poſito pede nixus et haſta:
Pars belli haud temnenda, viri, iacet altus Orodes.
Conclamant ſocii laetum paeana ſecuti.
Ille autem exſpirans: Non me, quicumque es, inulto,
Victor, nec longum laetabere: te quoque fata
Proſpectant paria, atque eadem mox arua tenebis.
Ad quem ſubridens mixta Mezentius ira:
Nunc morere. Aſt de me diuom pater atque hominum [rex
Viderit. Hoc dicens eduxit corpore telum.
Olli dura quies oculos et ferreus vrguet
Somnus; in aeternam clauduntur lumina noctem.
Caedicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaſpen;
Partheniumque Rapo et praedurum viribus Orſen:
Meſſapus Cloniumque Lycaoniumque Ericeten;

Illum

non praeuiſum. *furto:* non dolo ac fraude praeſtantior vir. 736 *abiectum* h. l. proſtratum. 737 Sic apud Homerum paſſim exſultabundi exclamant victores; v. c. Il. ε, 102 ſq. χ, 391 ſqq.; vbi et ἀείδοντες παιήονα. 738 *conclamant ſequuti* iung., non, vt faciunt, *ſequuti paeana.* 739 affectus plena haec morientis verba et quanta ferocia Mezentii! ſed viro forti digna. In vtroque Homerus praeiuit in Hectore et Achille Il. χ, 358-366, et in Sarpedone et Hectore Il. π, 851-861. 741 hoc eodem ſolo proſtrabere, quod paullo poſt factum videbimus ſub fin. libri X. 743 *Aſt de me d.* ex vulgari loquendi ratione eorum, qui aliquid curare ſe nolle dicunt, de eo dii viderint; diis haec permiſſa ſunto. Volunt tamen Intpp. per ironiam in Iouem dictum; ſcilicet vt conſtet ſibi Mezentius, *deorum contemtor* (ſup. VII, 648) et *cui dextra deus eſt* paullo poſt v. 773. Sed idem inf. v. 845: *Ad coelum tendit palmas.* Videntur Intpp. in *athei* notione argutari. 745 ornauit id quod ap. Homerum erat: Ὣς ὁ μὲν αὖθι πεσὼν κοιμήσατο χάλκεον ὕπνον Il. λ, 241. 747 ſq. Latina nomina Latinos, Graeca

Tro-

Illum infrenis equi lapsu tellure iacentem,
Hunc peditem pedes. Et Lycius processerat Agis:
Quem tamen haud expers Valerus virtutis auitae
Deiicit; at Thronium Salius, Saliumque Nealces,
Insignis iaculo et longe fallente sagitta.
Iam grauis aequabat luctus et mutua Mauors
Funera: caedebant pariter pariterque ruebant
Victores victique; neque his fuga nota, neque illis.
DI Iouis in tectis iram miserantur inanem
Amborum, et tantos mortalibus esse labores;
Hinc Venus, hinc contra spectat Saturnia Iuno.
Pallida Tisiphone media inter millia saeuit.
At vero ingentem quatiens Mezentius hastam
Turbidus ingreditur campo. Quam magnus Orion,
Cum pedes incedit medii per maxima Nerei

Stagna

Troianos, designare videntur. 754 *longe fallente s.* feriente e longinquo incautum. v. sup. IX, 572.

755 Comparant Il. λ, 70 sq. 758 *iram inanem* qua neutra acies proficiebat quicquam; neutra enim alteram impellere poterat. 760 Nominat inter ceteros deos duas deas, quibus potissimum pugnae exitus cordi esset. Quod vero sequitur de Furia, ad ipsam aciem spectat. Est enim veterum poetarum phantasma hoc: Ἔρις, Ἐνυώ, Κήρ, inter acies pugnantium volitans. Vt vnum exemplum memorem conf. Hesiod. Scut. 248 sq.

763 *Turbidus*: quod alias saeuiens, furens: ingreditur tam magnus, *quam magnus Orion humero s. v. cum p. i.* Nota est prodigiosa Orionis proceritas et per mare incessus, v. Apollodor. I, 4, 3; vbi cf. Not. nata fabula a sidere huius nominis eiusque ortu. Orion oriens ἐπ' Ὠκεανῷ πόδας ἴσχει, vt rem Theocritus effert VII Idyll. 54. Ad Polyphemi staturam corporis idem transtulerat Maro sup. III, 664. 665.

Nerei

Stagna viam scindens, humero supereminet vndas;
Aut, summis referens annosam montibus ornum,
Ingrediturque solo et caput inter nubila condit:
Talis se vastis infert Mezentius armis.
Huic contra Aeneas, speculatus in agmine longo,
Obuius ire parat. Manet inperterritus ille,
Hostem magnanimum opperiens, et mole sua stat;
Atque oculis spatium emensus, quantum satis hastae:
Dextra, mihi deus, et telum, quod missile libro,
Nunc adsint! voueo praedonis corpore raptis
Indutum spoliis ipsum te, Lause, tropaeum
Aeneae. Dixit, stridentemque eminus hastam
Iniicit; illa volans clipeo est excussa, proculque
Egregium Antoren latus inter et ilia figit:
Herculis Antoren comitem, qui missus ab Argis
Haeserat Euandro, atque Itala consederat vrbe.
Sternitur infelix alieno volnere, coelumque

Ad-

Nerei stagna sup. ad lib. I, 126. 766. 767 *Aut s.* Etiam Homerus Orionem venatorem exhibet in Necyia Odyss. λ. 571. 771 *mole sua stat* sumtum a rupe, quae suo pondere librata firmum situm habet. De magnae molis homine stante nescio quam bene dicatur. Seruius explicat: in sua mole, vt dicitur: in vestigio; quod parum placet. 773 Sic inf. XII, 95. 96: *Nunc o. n.* 774 Cum alii tropaea in deorum honorem consecrent: Mezentius vouet, se armis induturum esse Lausum filium, vt adeo ille tamquam tropaeum adstet.

777. 778 Intelligo hastam, superficiem conuexam clipei Aeneae tantum strinxisse, hinc resiliisse transuersum actam et in Antorem adstantem aberrasse, ὀλισθεῖν. 779 *missus*, profectus, vt bene Seru. cf. VI, 812. 813 et sic στέλλεσθαι. 781 *alieno vulnere*; quod Silius VIII, 630: *telo non in sua vulnera misso.*

783

Adspicit, et dulcis moriens reminiscitur Argos.
Tum pius Aeneas hastam iacit: illa per orbem
Aere cauum triplici, per linea terga, tribusque
Transiit intextum tauris opus, imaque sedit
Inguine; sed vires haud pertulit. Ocius ensem
Aeneas, viso Tyrrheni sanguine laetus,
Eripit a femine, et trepidanti feruidus instat.
Ingemuit cari grauiter genitoris amore,
Vt vidit, Lausus; lacrimaeque per ora volutae.
Hic mortis durae casum, tuaque optuma facta,
Si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
Non equidem, nec te, iuuenis memorande, silebo.

Ille

783 sq. Homeri vestigia iam veteres hic agnouerunt Il. γ, 355 sqq. 361 sq. Clipeus Mezentii septemplex fuit; ex triplici aere; ex tegumento lineo, triplicique corio taurino compactus. *tribus tauris*, coriis taurinis, vt Homericum βοῦς.

789 sqq. In loco sq. de Lausi in Mezentium patrem pietate Antilochum, Nestoris f., ante oculos habuisse videri potest poeta, quippe cuius similis pietas apud Graecos poetas inde a cyclicis et tragicis fuit celebratissima. Vel Pindari Oden VI Pythic. vide. Hoc certe probabilius dixeris, quam quod historiam de Scipione Africano Maronem respexisse aiunt. In hoc vero poetae acumen obseruari velim, quod tantam pietatem tribuit filio hominis saeui et iniusti, quodque hunc ipsum patrem, hominem impium et odiosum, naturae affectu et amore in filium mollissimum exhibuit: vt enim in tragicis, ita nunc in epica hac persona, tanto magis mouemur pietatis hoc affectu in homine, qui adhuc nullam talis humanitatis sensus spem de se fecerat. 792 *Si qua vetustas:* pro posteritate dicta esse debet; aliter *si qua* non expediri potest: Si qua serior aetas fidem *faciet*, habebit, tantae Lausi pietati et virtuti. *opus* vt ἔργον pro facinore. Simile illud Ciceronis pro Milone 35: *de me nulla vnquam obmutescet*

mutescet

Ille pedem referens, et inutilis inque ligatus,
Cedebat, clipeoque inimicum hastile trahebat.
Prorupit iuuenis, seseque inmiscuit armis;
Iamque adsurgentis dextra plagamque ferentis
Aeneae subiit mucronem, ipsumque morando
Sustinuit; socii magno clamore sequuntur:
Dum genitor nati parma protectus abiret;
Telaque coniiciunt, proturbantque eminus hostem
Missilibus. Furit Aeneas, tectusque tenet se.
Ac velut, effusa si quando grandine nimbi
Praecipitant, omnis campis diffugit arator,
Omnis et agricola; et tuta latet arce viator,
Aut amnis ripis, aut alti fornice saxi,
Dum pluit in terris; vt possint, sole reducto,
Exercere diem: sic obrutus vndique telis
Aeneas nubem belli, dum detonet, omnem

Susti-

mutescet vetustas. 794 *inutilis*, vulnere debilitatus; vt Seru. *illigatus* sc. hastae, quae clipeo transfixo in inguen penetrarat. Similis locus de Sarpedone Il. ε, 664. 665. At Aeneas v. 797 *adsurgit* dextra, ad ictum inferendum insurgit manu eleuata ac reducta.

802 *tectus tenet se:* sub clipeo, quo missilia excipit. Sic sup. X, 412 *seque in sua colligit arma.* cf. Il. ν, 405. 803 sqq. praeclara comparatio: nec Homero quicquam in ea debet Virgilius: etsi laudari solet Il. μ, 156 sqq. nam in illo loco diuersa res geritur. Sed simillimus locus est in Quincto VIII, 379-385, qui poeta omnino omnium ditissimus est his ornamentorum copiis. *diffugit*, aoristo modo, vt toties. 805. 806 *tuta arce*, latebris, refugio, cauo ripae vel antro. 807. 808 *exercere diem* opere faciendo: exquisite, pro: exercendo opere transigere diem: vt, noctem producere coena, extendere sermone; diem fatigare remigio sup. VIII, 94, vbi v. not. 809 *nubem belli*, vt πολέμοιο νέφος, de pugnae

mole

Sustinet, et Lausum increpitat, Lausoque minatur:
Quo moriture ruis, maioraque viribus audes?
Fallit te incautum pietas tua. Nec minus ille
Exsultat demens. Saeuae iamque altius irae
Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
Parcae fila legunt: validum namque exigit ensem
Per medium Aeneas iuuenem, totumque recondit.
Transiit et parmam mucro, leuia arma minacis,
Et tunicam, molli mater quam neuerat auro;
Inpleuitque sinum sanguis; tum vita per auras
Concessit maesta ad Manis, corpusque reliquit.
At vero vt voltum vidit morientis et ora,
Ora modis Anchisiades pallentia miris:
Ingemuit miserans grauiter, dextramque tetendit,

Et

mole et h. l. de telorum multitudine accipe. Bene Seruius: „Bellantium impetum sustinet donec deferbeat.„

810 sqq. Vt ingenium, sic oratio Aeneae diuersa ab ea, qua simili in congressu cum Pallante vtebatur Turnus paullo ille ferocior, sup. 442 sq. 490 sq. 814. 815 *Parcae fila legunt*. „Proprium, inquit Seruius, fuerat, *rumpunt*: tamen *legunt* aut colligunt, aut rumpunt aut etiam transeunt.„ Prima bene dixit, cetera minus. Leguntur, puto, inter nendum fila, dum in fusum colliguntur, h. dum lana de colo in filum ducta in fuso glomeratur. Quod si itaque Parcae *fila extrema* ducunt, nent, etiam ea *legere* recte dicuntur. 817 *minacis* pro: eius sc. Lausi. 818 Decens in Etrusco iuuene vestis auro texta; quod vestimenti genus frequentatum Etruscis fuisse constat. Ornauit Maro Homerica Il. υ, 470. 819. 820 *per auras — ad Manes* — Sunt Homerica: Iliad. π, 856. 857, nihil amplius; nec in his appositis argutandum. *Vita* pro anima, ψυχή.

821 sq. Ad miserationem egregie facit ipsa Aeneae miseratio, et respectus Ascanii,

Et mentem patriae ſtrinxit pietatis imago.
Quid tibi nunc, miſerande puer, pro laudibus iſtis,
Quid pius Aeneas tanta dabit indole dignum?
Arma, quibus laetatus, habe tua; teque parentum
Manibus et cineri, ſi qua eſt ea cura, remitto,
Hoc tamen infelix miſeram ſolabere mortem;
Aeneae magni dextra cadis. Increpat vltro
Cunctantis ſocios, et terra ſubleuat ipſum,
Sanguine turpantem comtos de more capillos.
Interea genitor Tiberini ad fluminis vndam
Volnera ſiccabat lymphis, corpusque leuabat

Arboris

nii, et in alterius fortuna cogitatio de caſu, qui ſibi accidere poſſet. 824 *patriae pietatis imago*, amoris ſui in Aſcanium recordatio: et quem ipſe dolorem ſuſcepturus ſit in ſimili caſu. Sic interpretandum arbitror. Ea, quae recordamur, poeta per imaginem effert animo obiectam. v. ſup. ad IX, 294. 825 *pro laudibus iſtis*, iſta virtute, vt iam aliquoties vidimus, τὰ κλέα et τὸ κλέος, h. l. virtus, qua, vt patrem ſeruaret, ipſe vitae diſcrimen adiit. 827 *Arma habe tua.* Magnus ſcilicet honos in illo aeuo habitus, ſi victum victor non ſpoliaret. cf. Il. ζ, 417. 827. 828 *te remitto parentum Manibus et cineri* h. ad ſepulcrum patrium, *ſi qua eſt ea cura*, ſc. tibi, ſi modo ſenſum huius rei habes. Fere ſic vt IV, 34 *Id cinerem aut Manes credis curare ſepultos.* Niſi quis ita malit accipere: modo eſt qui id curet, qui te inferendum curet: vt additum forte ſit propterea, quod patria exſulabat cum patre Lauſus. 832 *comtos de more* Etruſcorum: quod ex vaſis aliisque monumentis intelligitur.

833 Sequentia de Mezentio tamquam in tabula exhibita ſunt. Declaratur locus, poſitus, actio ipſa. Similis locus Il. ε, 692 ſqq. de Sarpedone. *vulnera ſiccabat lymphis*, ſanguinem ſiſtebat frigida aqua. Ignoramus an primus hoc auſus ſit Maro; imitatus eſt Statius I Theb. 527. τέγγειν et

τεγ-

Arboris adclinis trunco. Procul aerea ramis
Dependet galea, et prato grauia arma quiescunt.
Stant lecti circum iuuenes: ipse aeger, anhelans
Colla fouet, fusus propexam in pectore barbam;
Multa super Lauso rogitat, multosque remittit,
Qui reuocent, maestique ferant mandata parentis.
At Lausum socii exanimem super arma ferebant
Flentes, ingentem, atque ingenti volnere victum.
Adgnouit longe gemitum praesaga mali mens.
Canitiem multo deformat puluere, et ambas
Ad coelum tendit palmas, et corpore inhaeret.
Tantane me tenuit viuendi, nate, voluptas,
Vt pro me hostili paterer succedere dextrae,

Quem

τερσαίνειν, sed aquae notione non adiecta, iam Homerus de vulnere dixerat. *corpus leuabat acclinis* ornate dictum pro acclinabat. 835 „*Procul*, modo iuxta, vt Ecl. VI, 16 Seruius, „ non male. Saltem *procul* h. l. est paullo longius inde. Eidem videtur nouasse h. l. poeta *acclinis* et *propexam barbam*; nouatum dicerem primo loco *quiescunt* de armis iacentibus, seu clipeo. 838 *Colla fouet:* sustinet caput arboris trunco. *fusus barbam*, habens barbam eamque propexam, *in pectore*, in pectus profusam, non otiosum est, sed ad ἐνάργειαν phantasmatis requirebatur, dum ad truncum acclinatus capite demisso recubat. 841 Hic magnum poetam in hoc agnosce, quod arte sua effecit, vt Mezentii, tam inuisi hominis, miseratione animos nostros tangeret. Rationem et modum, et quae illa sunt quibus hoc effecit, videant in singulis qui haec interpretantur. *super arma*, super clipeo, vt facile assequi licet. cf. sup. 506. *ingentem — ingenti:* etiam haec ad commendationem caesi iuuenis pertinent. Κεῖτο μέγας μεγαλωστὶ Il. π, 776. 844 *deformat:* sic ornat Homericum κατεχεύατο Od. ω, 315. 847 *succedere dextrae.* Non eo sensu dictum vt volunt Intpp., vt sup. 797. 798; sed: dextram h. e. vul-

nus

Quem genui? Tuane haec genitor per volnera seruor,
Morte tua viuens? Heu, nunc misero mihi demum
Exsilium infelix! nunc alte volnus adactum!
Idem ego, nate, tuum maculaui crimine nomen,
Pulsus ob inuidiam solio sceptrisque paternis.
Debueram patriae poenas odiisque meorum?
Omnis per mortes animam sontem ipse dedissem!
Nunc viuo; neque adhuc homines lucemque relinquo.
Sed linquam. Simul hoc dicens adtollit in aegrum
Se femur; et, quamquam vis alto volnere tardat,
Haud deiectus, equum duci iubet. Hoc decus illi,
Hoc solamen erat; bellis hoc victor abibat
Omnibus. Adloquitur maerentem, et talibus infit:

Rhoe-

nus excipere alterius loco. 848 *tua per vulnera*, pro vulnere, vt iam sexcenties vidimus: tamen nunc argutantur cum Seruio Intpp., et volunt ad inuidiam esse dictum. — *Exsilium* praeclare memorat: hoc enim primum erat, quod in Mezentii fortuna occurrere poetae animo debebat. 850 *nunc alte v.* loquitur de proprio vulnere, v. 785. 786. 851 *crimine*, criminatione et odio: te infamem et odiosum feci meis sceleribus. 853. 854 *Debueram p.* omisso *si*, inuersa oratio. Si debebam poenas ciuibus meis; si merebar mortem: vtinam ipse vitam, vel omnibus suppliciis expulsam, reddidissem, superstite te! At nunc viuo, te erepto. 857 *tardat* Heins. interpretatur: tardat se, tardatur; cf. sup. ad Aen. II, 208. Enimvero *vis alto vulnere tardat* accipio solito poetarum more, pro, vis ademta, h. e. virium defectus ex alto vulnere tardat. Seruius aliter reddidit: *alti vulneris violentia:* vt adeo pro, vis vulneris, dictum, et doloris notio adiuncta sit. 858 *Haud deiectus*, animo haud deiecto. 860 sqq. Displicuit haec ad equum suum Mezentii oratio venustioribus nostra aetate. Non defendam Homeri exemplo, in Hectoris et in Achillis equis, Il. Θ, 184 sqq.:

Rhoebe, diu (res si qua diu mortalibus vlla est)
Viximus. Aut hodie victor spolia illa cruenta
Et caput Aeneae referes, Lausique dolorum
Vltor eris mecum: aut, aperit si nulla viam vis,
Occumbes pariter. Neque enim, fortissime, credo
Iussa aliena pati et dominos dignabere Teucros.
Dixit et exceptus tergo consueta locauit
Membra, manusque ambas iaculis onerauit acutis *
Aere caput fulgens, cristaque hirsutus equina.
Sic cursum in medios rapidus dedit. Aestuat ingens
Vno in corde pudor, mixtoque insania luctu,

*Et

v, 399 sq., aut Statii imitatione vel Silii; quae ad alias aetates pertinere videri potest; Nec omnino exempli auctoritas iuuat, vbi ratio desit. Sed in naturae humanae indole hoc ipsum videtur alte insitum esse, vt cum iis ipsis animantibus, quibus diu adsueuimus, tamquam cum familiaribus et sodalibus agamus et confabulemur. Atque hoc ipsum optimorum hominum confessione firmatum vidimus. Non vero pro epici carminis dignitate nimis humile hoc videri debet in equo bellatore, multo minus, si ex heroici aeui sensibus haec dicta repures. Nihil enim sollennius inter istos homines rudes, quam animantia in sodalitio et contubernio habere. Sunt haec nunc in vulgus nota, quae ante hos viginti annos a paucis tenebantur. In Mezentio tandem commentum erat vel propterea accommodatum, quia mox equi vulnere ipsi sessori mors arcessitur. 861 *res si qua diu mortalibus vlla est.* Grauis sententia et h. l. affectus plena. 863 *Lausi dolorum*, ex Lausi caede: vt tot alia. II, 7: *lacrimae Creusae.* 867 sq. Non haec inutiliter memorata, verum ad ἐνάργειαν, vt Mezentii imago sensibus nostris alte insideat; vtque adeo eius fortuna affectum animi moneat.

871 pudor, furor, luctus, vna et coniunctim cum inflam-

Et Furiis agitatus amor, et conſcia virtus;
Atque hic Aenean magna ter voce vocauit.
Aeneas adgnouit enim, laetusque precatur:
Sic pater ille deum faciat, ſic altus Apollo,
Incipias conferre manum.
Tantum effatus, et infeſta ſubit obuius haſta.
Ille autem: Quid me, erepto, ſaeuiſſime, nato
Terres? haec via ſola fuit, qua perdere poſſes.
Nec mortem horremus, nec diuom parcimus vlli.
Deſine. Iam venio moriturus, et haec tibi porto
Dona prius. Dixit, telumque intorſit in hoſtem;
Inde aliud ſuper atque aliud figitque, volatque
Ingenti gyro: ſed ſuſtinet aureus vmbo.
Ter circum adſtantem laeuos equitauit in orbis,
Tela

flammant. 874 *agnouit enim* eſt vtique. δὴ, γάρ τοι. δὴ γάρ τοι. *enimuero.* 875 Vt nunc interpungitur, iungenda ſunt: *Sic — faciat — (vt) incipias.* Poteſt tamen oratio iuuari: *Sic — Apollo!* (ſc. vt tu conferas manum, congrediaris mecum) *Incipias c. m. altus* Apollo eſt magnus, vt iam aliquoties nouauit Maro. 876 *Incipe.* vt IX, 741. 877 *ſubit* h. l. ſimpl. it, occurrit: aliter ac modo v. 798. 880 *nec diuum parcimus vlli,* vt ab eo auxilium exſpectemus. Alio loco (XI, 52) *nihil diis debentem* eodem ſenſu dixerat. — *parcere* h. l. pro vereri, metuere, adeoque omnino *curare.* Sic Gr. φείδεσθαι. φειδὼ pro cura. 881 *Deſine* terrere. 883 *volatque,* de equitantis in orbem velocitate. 885 Laeuam in partem non modo ob naturalem equi flexum in laeuum, ſed ideo maxime equitabat, vt, ipſe laeua clipeo tectus, et dextra expedita, Aeneae, qui ei ſemper a laeua in interiore gyri orbe ſtabat, dextrum latus peteret, quod a clipeo tectum non erat. Sed Aeneas clipeum circumfert, et hunc quidem v. 887 oneratum infixis haſtis.

Tela manu iaciens; ter secum Troius heros
Inmanem aerato circumfert tegmine siluam.
Inde vbi tot traxisse moras, tot spicula taedet
Vellere, et vrguetur pugna congressus iniqua:
Multa mouens animo, iam tandem erumpit, et inter
Bellatoris equi caua tempora coniicit hastam.
Tollit se adrectum quadrupes, et calcibus auras
Verberat, effusumque equitem super ipse secutus
Implicat, eiectoque incumbit cernuus armo.

Clamore

889 *pugna iniqua*, contra equitem ipse pedes. 891 *tempora coniicit*. Comparant similem locum Il. Θ, 81; vbi Nestoris equus παρήορος (tertius adiectus bigis, συνωρίδι, idem qui et σειραῖος, σειραφόρος, nobis funalis, *an der Leine*) percutitur ἄκρην κακκεφαλὴν etc., ibi equus primum exsultat (ἀνέπαλτο) tum caput in terra volutat, vt telo se liberet (κυλινδόμενος περὶ χαλκῷ, vt h. l. *cernuus*). 892-894 Quod natura in tali vulnere fert, poetam scripsisse probabile fit. Igitur equus primum prioribus cruribus eleuatus se erigit: simul prae dolore calcibus calcitrat; Sic eques effunditur et h. l. quidem *in latus* (non in caput, nec resupinus; neutrum reliqua admittunt); mox ipse equus in caput procumbit, et, armo suo, incumbit prostrato Mezentio. Sic mihi videntur singula esse tenenda, vt locus expediatur. *tollit se arrectum*, prioribus pedibus erectis haud dubie, cf. inf. XI, 637. 638. 639, et bene inter multa inania Cerda laudauit Liuii locum VIII, 7. *Circumactis deinde equis — spiculum inter aures equi fixit; ad cuius vulneris sensum quum equus, prioribus pedibus erectis, magna vi caput quateret, excussit equitem.* Adde Silium lib. IX, 595 sqq., vbi res ad elephantum traducta: Spiculum inter aures equi fixit. Tum: *Exstimulata graui sese fera tollit in auras Vulnere et erectis excussam cruribus alte Pone iacit voluens reflexo pondere turrim. calcibus* de posterioribus pedibus accipio: quis enim neget equi naturam sic ferre, vt prae dolore calcitret? —

Im-

Clamore incendunt coelum Troesque Latinique.
Aduolat Aeneas, vaginaque eripit ensem,
Et super haec: Vbi nunc Mezentius acer, et illa
Effera vis animi? Contra Tyrrhenus, vt auras
Suspiciens hausit coelum, mentemque recepit:
Hostis amare, quid increpitas, mortemque minaris?
Nullum in caede nefas; nec sic ad proelia veni;
Nec tecum meus haec pepigit mihi foedera Lausus.

Implicat: hoc ipse poeta dilucidat: *cernuus incumbit armo* suo equus (quis enim aliter accipiat?) domino *eiecto:* quippe qui ad latus equi exciderat. *cernuus* proprie de praecipitato, qui κυβιστᾷ. conf. Seru. 895 *Clamore incendunt coelum*, vti et mox XI, 147: *incendunt clamoribus vrbem.* Esse pro *implent*, facile vnusquisque et videat et dicat. Sed rationem reddere non tam facile est. Cerda duas rationes proponit: quarum neutra satis facit. Mihi sic videtur expedienda forma haec. Poetis *incendere* est augere, tum magnum facere quid. Inde dicitur aliquis *incendere clamorem in aere, coelo*, h. magnum clamorem mouere. Sic *incendere luctum* sup. IX, 500, *vires* V, 455, et quot non alia. Ductum autem ex Tragicorum φλέγειν, ἐπιφλέγειν, pro ἐγείρειν, ἀνεγείρειν. v. c. Soph. Ai. 196. Iam poeta hoc ipsum doctius transfert ad coelum, quod hactenus proprie adeo incendi dici potest, quatenus res magno motu accepto omnino *incalescunt, feruent.* Hinc *fora feruent clamoribus, theatra strepitu.*

899 *hausit coelum* s. hausit oculis, quod malim; seu coelum pro aura, anima, quam recepit. 901. 902 Interfice me; mortem non deprecor. Hoc sic extulit poeta: Non erit crimini, me interfecisse, *nullum in caede nefas* (Seru. et Cerda: „Mori viro forti nefas non est:„ quod est remotius) — *nec sic — Lausus* sc., vt ne me interficeres, aut vt ego mortem deprecarer. Imo vero, dum superstes Lauso esse non sustinet, mori decreuerat. — *nec tecum* h. nec Lauso a te caeso pugnae haec

Vnum hoc, per, si qua est victis venia hostibus, oro;
Corpus humo patiare tegi. Scio acerba meorum
Circumstare odia: hunc, oro, defende furorem:
Et me consortem nati concede sepulcro.
Haec loquitur, iuguloque haud inscius adcipit ensem,
Vndantique animam diffundit in arma cruore.

conditio nobis proposita est. 903 *Per, si qua est venia:* ex more in precum formulis; pro: *per veniam, si qua est. venia*, gratia, beneficium, vt iam alibi vidimus. Similes morientium preces dederat Homerus Il. χ, 338 sq. et alibi. 905 *defende f.* propulsa (vt iam toties sic ex ἀρκεῖν) odia et iras, quominus corpus meum insepultum abiiciant et male mulcent. αἰκίζεσθαι. 906 *Et me c.* pro vulgari oratione *consortem sepulcri nato* posuit exquisitius. Esse pro hoc dictum illud, etiam Macrob. VI, 6 monuit. 908 Iungenda sunt: cum *cruore vndanti in arma*, thoracem seu clipeum. cf. sup. v. 487.

P. VIR-

P. VIRGILII MARONIS
A E N E I D O S
LIBER VNDECIMVS

ARGVMENTVM

Occiso Mezentio victor Aeneas Marti tropaeum erigit: Pallantis mortui corpus magno pompae apparatu ad Euandri vrbem remittit: vbi summo et patris et suorum omnium luctu excipitur — 99. *Interim oratores a Latinis missi dierum duodecim inducias impetrant: quo temporis spatio vtrique suorum cadauera perquirunt, supremoque sepulturae honore prosequuntur* — 224. *Eodem quoque tempore Venulus, quem sub belli initium legatum ad Diomedem miserant Latini, ad suos rediens auxilia sibi denegata renunciat* — 295. *Ea spe destitutus Latinus, consilio conuocato de summa belli consultat, legatosque de pacis conditionibus ad Aeneam mittendos censet* — 335. *Ibi Drances et Turnus pro inueterato inter ipsos odio se mutuis conuiciis proscindunt* — 444. *Interim Aeneas, bipartito diuisis copiis, leuis armaturae equites planis itineribus ad vrbem praemittit: ipse cum reliquo exercitu per loca siluis montibusque impedita ad editiorem oppidi partem contendit. Cuius rei nuntio Laurentum perlato consilium dimittitur: paranturque ea, quae ad vrbis defensionem putantur pertinere* — 485. *Turnus cognito per exploratores Aeneae consilio bifariam et ipse suas copias partitur: equitibus Messapum et Camillam praeficit, eosque hostium equitibus opponit; ipse cum peditibus angustias, qua necessario Aeneae ad vrbem iter erat, breuiori itinere occupat, atque ibi in insidiis subsistit* — 531. *Interponitur episodium de Camilla* — 596. *Interim equestre praelium committitur, diuque dubio vtrimque euentu pugnatur* — 647. *Ibi Camilla, magna prius edita hostium strage,*

ge, dum Chloreum, Cybeles sacerdotem, armorum eius pulchritudine capta, incautius sequitur, ex insidiis ab Arunte hasta traiicitur — 835. Quam tamen sacrae virginis caedem Aruns non diu tulit inultam: nam et ipse paullo post ab Opi, Dianae ministra, sagitta traiectus offensi numinis poenas persoluit — 867. Camillae nece consternati Rutuli fugam arripiunt: Troiani vrbis oppugnationem parant — 895. Eius calamitatis nuntio ab Acca, Camillae comite, ad Turnum perlato, relictis quas obsederat angustiis, suis auxilio accurrit. Eodem subsequitur et Aeneas; et, quoniam imminente iam nocte praelium committi non poterat, vtrique positis ante vrbem castris considunt — ad f.

Oceanum interea surgens Aurora reliquit. [dis
Aeneas, quamquam et sociis dare tempus humandis
Praecipitant curae, turbataque funere mens est,
Vota deum primo victor soluebat Eoo.

Ingen-

Ductus aduersus Latinorum vrbem Laurentum Aeneae exercitus merito, vt partem argumenti et rerum narratarum, ita librum Aeneidis constituit. Hoc, quod per se parum fecundum erat et ieiunum, magna rerum, accessionum, et episodiorum copia, ornauit poeta: funere Pallantis, sepultura caesorum, reditu legatorum Latini ad Diomedem, consultatione de legatis cum pacis conditionibus ad Aeneam mittendis, et, in ipso accessu ad vrbem, Camillae pugna ac caede.

1 Altero mane post superioris diei pugnam, cuius exitum non diserte memorauit, sed Mezentii caede territos Rutulos in fugam se dedisse facile assequeris. Breuitatisne studio hoc dederit poeta, qui semper ad euentum festinat, et, quae ornari nec possunt, omittit, an secundis curis reseruarit, quis pro certo affirmet? 2. 3 *curae praecipitant*, potentius, quam: vrget, premit cura, vt impendat tempus humationi caesorum militum. *funere*, dolore ex funeribus suorum, in primis Pallantis. 4 *Eoo*, Lucifero, vt sup. III, 588. Ad Aeneae autem religionem hoc spectat, quod ante omnia persol-

vit

Ingentem quercum decisis vndique ramis
Constituit tumulo, fulgentiaque induit arma,
Mezenti ducis exuuias; tibi, magne, tropaeum,
Bellipotens. Aptat rorantis sanguine cristas,
Telaque trunca viri, et bis sex thoraca petitum
Perfossumque locis; clipeumque ex aere sinistrae
Subligat, atque ensem collo suspendit eburnum.
Tum socios, namque omnis eum stipata tegebat
Turba ducum, sic incipiens hortatur ouantis:
Maxima res effecta, viri; timor omnis abesto,
Quod superest; haec sunt spolia, et de rege superbo
Primi-

vit diis vota (*vota deorum*); et nunc quidem tropaeo in Martis honorem erecto; re a Graecis petita, et ad Troianos traducta. Nam Italorum non erat tropaeum statuere; nisi quod tentata res est a Pompeio tum ab aliis. 5 Locus de tropaeo erigendo luculentus: quem aemulatus est Stat. Theb. II, 704 sqq., ad orationis saltem copiam comparandus. Truncum quercus amputatum statuit Aeneas in *tumulo*, seu eminentiore loco, seu terra aggesta. *aggere camporum medio* dixit Statius l. c. 708. — *tela trunca viri*, fractas Mezentii hastas, sup. X, 882 sqq. *bis sex*. Statius ibid.: *perfossaque volnere crebro arma*. Ad fastidium argutantur Intpp. Illata fuere vulnera per totam pugnam. v. sup. X, 691. 692. 715. 716.

14. 15 Mutaui hic Heinsianae recensionis interpunctionem, quae manifeste sententiam vitiabat: *Maxima res effecta viri. Timor omnis abesto. Quod superest: haec sunt* etc. Imo vero iungenda: *timor omnis abesto*, quod ad id attinet, *quod superest*, (κατὰ) τὸ λεῖπον τοῦ πολέμου. Quae sequuntur: *haec sunt spolia*, illustrant illa: *maxima res effecta*. Similis oratio Achillis victo Hectore Il. χ, 391-394: vbi Ἠράμεθα μέγα κῦδος, quod hic *Maxima res effecta*, simpl. pro magna res peracta. *primitiae* sc. vel belli, vel spoliorum, τὰ ἀκροθίνια: vt poetice ornauerit rem et pro-

Primitiae; manibusque meis Mezentius hic eſt.
Nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
Arma parate, animis et ſpe praeſumite bellum;
Ne qua mora ignaros, vbi primum vellere ſigna
Adnuerint ſuperi, pubemque educere caſtris,
Inpediat, ſegnisue metu ſententia tardet.
Interea ſocios inhumataque corpora terrae
Mandemus: qui ſolus honos Acheronte ſub imo eſt.
Ite, ait; egregias animas, quae ſanguine nobis
Hanc patriam peperere ſuo, decorate ſupremis
Mune-

propria et exquiſita voce. *de rege ſ.* Mezentio, non Turno, vt Serv. et alii. 16 et, mea virtute, de Mezentio nihil ſupereſt quam hoc tropaeum, haec eius arma trunco impoſita. Paullo durior eſt oratio verborum iunctura: *meis manibus Mezentius hic eſt,* talis eſt; mea virtute effectum eſt, vt nihil de eo ſuperſit quam hoc; quod de eo ſupereſt, hoc *eſt.* Dictum puta cum geſtu: *οὗτος ἐκεῖνος ὁ Μεζέντιος.* Supra IX, 481: *Hunc ego te, Euryale, adſpicio.* Si *cadauer* oſtenderetur, expeditior res eſſet: nunc *tropaeum* oſtenditur, quod Mezentium eſſe ait. Hoc tamen acumen veteribus, ſaltem Maroni, placuiſſe, praeter vſ. 775 lib. X: *voueo Indutum ſpoliis ipſum te, Lauſe, tropaeum,* inf. v. 173 docet: *Tu quoque* (Turne) *nunc ſtares immanis truncus in armis:* tu quoque nunc eſſes tropaevm. Pro aduerbio *hic* accipiunt nonnulli, minus bene: nec melius ſuccedit, ſi quis cum Cerda titulum imaginis animo cogitet. 19 *vbi primum vellere ſigna annuerint ſuperi.* Verba Romana; et captis auguriis id fieri ſolitum: ſed hic poeta ornatus cauſſa tantum poſuiſſe videri debet: quamprimum licebit agmen ducere. 21 *ſententia,* conſilium, pro cunctatione; quod adiuncta efficiunt: *ſegnis metu,* et *tardet.* 23 *qui ſolus:* notiſſimum illud Homericum *τὸ γὰρ γέρας ἐϛὶ θανόντων* Il. π, 675 et alibi. 24. 25 26 Egregia et in laudationibus (*λόγοις ἐπιταφίοις*) pro patria mortuorum frequentata oratio. Illud proprium atte-

Muneribus; maeſtamque Euandri primus ad vrbem
Mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
Abſtulit atra dies, et funere merſit acerbo.
Sic ait inlacrimans, recipitque ad limina greſſum:
Corpus vbi exanimi poſitum Pallantis Acoetes
Seruabat ſenior, qui Parrhaſio Euandro
Armiger ante fuit; ſed non felicibus aeque
Tum comes auſpiciis caro datus ibat alumno.
Circum omnis famulumque manus Troianaque turba
Et maeſtum Iliades crinem de more ſolutae.
Vt vero Aeneas foribus ſeſe intulit altis:
Ingentem gemitum tunſis ad ſidera tollunt
Pectoribus, maeſtoque inmugit regia luctu.
Ipſe, caput niuei fultum Pallantis et ora
Vt vidit, laeuique patens in pectore vulnus
Cuſpidis Auſoniae, lacrimis ita fatur obortis:
Tene, inquit, miſerande puer, cum laeta veniret,
Inuidit Fortuna mihi, ne regna videres

Noſtra,

attexuit, quod *hanc patriam* dixit, nouas ſedes in Latio. 27 *quem non virtutis egentem* Ennii verſum eſſe, Seruius notauit. *οὐδέ τι ἀλκῆς δευόμενον.*

29 *ad limina*, in receptis caſtris ſeu noua Troia. *vbi*, in veſtibulo ex more. *ἀνὰ πρόθυρον*, Il. τ, 212. 32 *armiger*, *ὀπάων*, vt iam ſupra, et *comes*, *θεράπων*. 35 *Iliades*, matronae Troianae cf. ſup. ad IX, 217. Mos autem, quod mireris, perpetuus cum veteris aeui, tum barbarorum ac ferorum populorum, vt lamenta ſuper mortuo facerent feminae, et plerumque ad certam formulam ac ritum. 36 ſqq. Ad naturae veritatem hoc, quod Aeneae aduentu renouatur luctus. Comparat Seruius Statii locum VI Theb. 37 ſqq. 40 *laeui*, pulchro, puerili: nondum ſetoſo, ait Seru. Malim de loto et a cruore purgato accipere.

Nostra, neque ad sedes victor veherere paternas?
Non haec Euandro de te promissa parenti
Discedens dederam: cum me conplexus euntem
Mitteret in magnum imperium, metuensque moneret
Acris esse viros, cum dura proelia gente.
Et nunc ille quidem spe multum captus inani
Fors et vota facit, cumulatque altaria donis:
Nos iuuenem exanimum, et nil iam coelestibus vllis
Debentem, vano maesti comitamur honore.

Inse-

cipere. 47 *in magnum imperium.* De Etruria accipi non potest, cf. VIII, 475. 511; ita aliena esset ab h. l. declaratio Etruriae per *imperium magnum.* Verum de ipso Latio accipiendum et de nouis in eo sedibus parandis. Aucta res magnifice a poeta; respectu fatorum ac vaticiniorum, quibus Aeneae eiusque posteris magnum in Italia imperium promissum erat. Vide lib. III, 96. 97. 98 et cf. To. I. p. 372 sqq. Hinc ducta plura loca: IX, 267. IV, 267. 275. Ducendus porro exercitus aduersus populum potentem et copias numerosas: *acres viros — dura gente.* 49. 50 Color sententiae similis apud Sophocl. Aiac. 509-511. 51 *nil iam coelestibus vllis Debentem.* Animose dictum! Referendum autem ad v. 50: *vota facit cumulatque altaria donis,* atque hinc illustrandum. Qui vota facit, *debere* dicitur *diis*, si rata sunt; sin irrita sunt, nihil debet. Adeo iuveni iusta persoluimus, pro quo vota ab Euandro patre frustra suscepta fuere, et quem dii saluum et incolumem esse noluere. Manifeste hoc mutuatus est poeta a Sophocle: etsi paullulum inflexit. Ibi Aiax, cum per deos obsecrasset Tecmessa, vt vitae parceret, vs. 592. 593: Ἄγαν γε λυπεῖς. οὐ κατοῖσθ' ἐγὼ θεοῖς. Ὡς οὐδὲν ἀρκεῖν εἴμ' ὀφειλέτης ἔτι; *annon vides, nihil me debere diis quod quidem iis praestem?* salute scilicet sua desperata, nihil amplius debebat diis σωτῆρσι. Sic equidem loca accipio. cf. sup. ad X, 880. Plerique in Marone eo referunt sententiam, quod Pallas iam sub deorum inferorum potesta-

tem

Infelix, nati funus crudele videbis!
Hi nostri reditus, exspectatique triumphi?
Haec mea magna fides? At non, Euandre, pudendis
Volneribus pulsum adspicies; nec sospite dirum
Optabis nato funus pater. Hei mihi, quantum
Praesidium Ausonia, et quantum tu perdis, Iule!
Haec vbi defleuit, tolli miserabile corpus
Imperat, et toto lectos ex agmine mittit
Mille viros, qui supremum comitentur honorem,
Intersintque patris lacrimis: solatia luctus
Exigua ingentis, misero sed debita patri.
Haud segnes alii cratis et molle feretrum
Arbuteis texunt virgis et vimine querno,
Exstructosque toros obtentu frondis inumbrant.
Hic iuuenem agresti sublimem stramine ponunt:
Qualem virgineo demessum pollice florem,

Seu

tem venit. Alia commenta Seruii aliorumque Intpp. repetere nil refert. — *vano* hactenus, quod eo mortuus in vitam non reuocatur. Sic VI, 886 *inane munus.* 54 *Hi nostri reditus. nostri*, a nobis promissi; alias friget. Et sequitur: *haec mea magna fides? — at non pudendis* (sed pulchris, et honestis, aduerso corpore, cf. Il. ν, 288-291) *vulneribus pulsum.* πληγέντα, percussum. 56 *sospite — nato* sc. cum infamia, turpi fuga e pugna seruato: cuius dedecoris dolore exardescens pater infaustus sibi mortem, *dirum funus*, optat. Perperam Seruii exemplo Interpp. *sospite* pro sospiti dictum volunt.

59 *defleuit*, flendo finem fecit, vt Cannegieter ad Auian. fab. pr. exemplis illustrat: quem iam Burm. laudauit: nec tamen video, an omnino hoc necesse sit. 66 *obtentu frondis*, obtentis frondibus ac ramis, qui vmbram desuper corpori facerent posito in feretro e crati, ex virgis et viminibus contexta.

68 - 71 Obuia comparatio et multis frequentata ac va-

Seu mollis violae, seu languentis hyacinthi:
Cui neque fulgor adhuc, nec dum sua forma recessit;
Non iam mater alit tellus, viresque ministrat.
Tunc geminas vestis auroque ostroque rigentis
Extulit Aeneas, quas illi laeta laborum
Ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
Fecerat, et tenui telas discreuerat auro.
Harum vnam iuueni supremum maestus honorem
Induit, arsurasque comas obnubit amictu;
Multaque praeterea Laurentis praemia pugnae
Aggerat, et longo praedam iubet ordine duci.
Addit equos, et tela, quibus spoliauerat hostem.
Vinxerat et post terga manus, quos mitteret vmbris
Inferias, caeso sparsuros sanguine flammam;
Indutosque iubet truncos hostilibus armis
Ipsos ferre duces, inimicaque nomina figi.

Ducitur

riata (cf. sup. IX, 435-437), sed h. l. suauissima ornamentorum copia et dilectu: *virgineo* pollice, — florem *seu — seu —*, et qui nondum marcidus elanguit: *cui neque — recessit:* nec tamen pristino vigore nitet: *non iam mater*. 73-75 Magistro Homero hoc didicit Maro: commendare rem seu artificis auctoritate seu muneris auctore. *laeta laborum* (cf. ad lib. I, 441 *laetissimus vmbrae*): adeoque illa tibi placens in opera sua et operis successu: quo ipso intelligitur praeclari fuisse artificii opus. Nec dicas delectatam opere, quod in amantis Aeneae gratiam parabat. 77 *obnubit:* sc. altera veste caput velauit. 81 De iuuenibus his, quos inferiis destinauerat, v. sup. ad X, 518-520. *caeso sanguine* audacter pro caesorum, vt ibidem: *captiuo sanguine*. 83. 84 Fercula describit in triumphis gestari solita humeris: arma caesorum truncis infixa vel perticis cum titulis seu nominibus eorum, quorum arma fuerant. 87 *Sternitur et*: inuersa oratio pro: nunc sternens; h. e. stratus

et

Ducitur infelix aeuo confectus Acoetes:
Pectora nunc foedans pugnis, nunc vnguibus ora;
Sternitur et toto proiectus corpore terrae.
Ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus.
Post bellator equus, positis insignibus, Aethon
It lacrimans, guttisque humectat grandibus ora.
Hastam alii galeamque ferunt; nam cetera Turnus
Victor habet. Tum maesta phalanx, Teucrique sequuntur,
Tyrrhenique duces, et versis Arcades armis.
Postquam omnis longe comitum processerat ordo,
Substitit Aeneas, gemituque haec addidit alto:
Nos alias hinc ad lacrimas eadem horrida belli
Fata vocant. Salue aeternum mihi, maxume Palla,

Aeter-

et proiectus humi. 88 *curras* acciperem Pallantis currum, quo in pugna vsus erat, nisi nauibus venisset et statim vnus equus subiiceretur; nunc hosti erepti currus intelligendi, cf. lib. X, 399 etc. 89. 90 Homerico exemplo, Il. ρ, 426 sq.: 437 sq. Quod Maronis aeuo forte ipsa imitatione placebat: nunc hoc ipso displicet, quod imitandi studium in oculos incurrit. Res per se heroicae vitae sensibus et studiis accommodata. 91 *nam cetera Turnus victor habet.* Supra X, 496 sq. balteum tantum commemorauerat, e quo ensis pendere debuit. Reliqua tum subticuit. 92 sq. Comparant Il. ψ, 129 sqq. *versis armis*, h. e. hastis, haud dubie de suis temporibus sumsit poeta. 96 *Nos alias hinc — vocant.* Egregie haec ad affectus et ad rerum veritatem. Bene ea transtulit Silius in nobilissimis illis versi. *I decus Ausoniae, quo fas est ire superbas Virtute et factis animas. Tibi gloria leto Iam parta insigni: nostros Fortuna labores Versat adhuc casusque iubet nescire futuros.* lib. X, 573 sqq. Burmannus Statii versus laudat IV. Theb. 600. 601. 602. *Existis casus; bella horrida nobis Atque iterum Tydeus.* 97 Il. ψ, 19.

Aeternumque vale. Nec plura effatus, ad altos
Tendebat muros, greffumque in caftra ferebat.
Iamque oratores aderant ex vrbe Latina,
Velati ramis oleae, veniamque rogantes:
Corpora, per campos ferro quae fufa iacebant,
Redderet, ac tumulo fineret fuccedere terrae;
Nullum cum victis certamen et aethere caffis:
Parceret hofpitibus quondam focerisque vocatis.
Quos bonus Aeneas, haud afpernanda precantis,
Profequitur venia, et verbis haec infuper addit:
Quaenam vos tanto Fortuna indigna, Latini,
Inplicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
Pacem me exanimis et Martis forte peremtis
Oratis? equidem et viuis concedere vellem.
Nec veni, nifi fata locum fedemque dediffent;
Nec bellum cum gente gero: rex noftra reliquit
Hofpitia, et Turni potius fe credidit armis.
Aequius huic Turnum fuerat fe opponere morti.
Si bellum finire manu, fi pellere Teucros
Adparat: his mecum decuit concurrere telis;
Vixet, cui vitam deus aut fua dextra dediffet.

Nunc

100 fqq. Similis legatio Il. η, 394 fqq. ad depofcenda mortuorum ad fepulturam corpora. Bene ea vfus eft poeta ad illuftrandum Aeneae nomen. Erat enim ea tacita confeffio Latinorum, victos fe effe a Troianis. 101 *Velati*, *ἐστεμμένοι*, geftantes ramos vittatos manibus. v. ad lib. II, 249: V, 72. 366: VII, 154. 237. 101. 102 *veniam* fc. hanc, vt redderet: eandem mox *pacem*, indulgentiam, conceffionem. 112 *Nec veni*, pro veniffem. *οὐδ' ἦλθον ἄν, εἰ μή.* 115 *huic fe opponere morti*, fe obiicere, periculum mortis fubire. *huic*: qua hi caefi occubuerunt. 118 *Vixet*, vixiffet. Iam

autem

Nunc ite, et miseris subponite ciuibus ignem.
Dixerat Aeneas. Olli obstupuere silentes;
Conuersique oculos inter se atque ora tenebant.
Tum senior semperque odiis et crimine Drances
Infensus iuueni Turno sic ore vicissim
Orsa refert: O fama ingens, ingentior armis,
Vir Troiane, quibus coelo te laudibus aequem?
Iustitiaene prius mirer, belline laborum?
Nos vero haec patriam grati referemus ad vrbem;
Et te, si qua viam dederit fortuna, Latino
Iungemus regi. Quaerat sibi foedera Turnus.
Quin et fatalis murorum adtollere moles,
Saxaque subuectare humeris Troiana iuuabit.
Dixerat haec, vnoque omnes eadem ore fremebant.
Bis senos pepigere dies, et, pace sequestra,

Per

autem Turnus videri poterat naui aufugisse: sup. X, 665 sq.

121 *conuersi — tenebant:* pro vulgari conuersos oculos, h. e. conuerterant oculos alter in alterum. 122 *et crimine*, crimen pro criminatione: vt saepe. 124 *armis* pro factis, rebus gestis; vt in illo Ciceronis, quod e Cat. mai. Macrob. VI Sat. 2 laudat, *contingebat in eo, quod plerisque contra solet, vt maiora omnia re quam fama viderentur.* Sed, vt Maronem a Cicerone petiisse credat, nemo in animum inducat. 126 *Iustitiae mirer* ad notum graecismum *θαυμάζειν τινά τινος* (*χάριν, ἕνεκα*). 130. 131 Quin nos parati sumus in exstruenda vrbe, fatis tibi in Latio destinata, ipsi operas nostras adiungere. 133 *pace sequestra* h. e. induciarum fide et auctoritate. *Sequester*, seu medius et arbiter inter duo litigantes, fidem facit eius, de quo conuenitur, vel eius arbitrio constituitur. *pax*, pactio, tutos praestabat h. l. et Latinos et Troianos, vt permixti discurrerent. Numerum XII dierum ab Homero arripuit Il. ω, nec aliud quid quae-

 ren-

Per siluas Teucri, mixtique inpune Latini,
Errauere iugis. Ferro sonat icta bipenni
Fraxinus; euertunt actas ad sidera pinus;
Robora nec cuneis et olentem scindere cedrum,
Nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.
Et iam Fama volans, tanti praenuntia luctus,
Euandrum Euandrique domos et moenia complet,
Quae modo victorem Latio Pallanta ferebat.
Arcades ad portas ruere, et de more vetusto
Funereas rapuere faces; lucet via longo
Ordine flammarum, et late discriminat agros.
Contra turba Phrygum veniens plangentia iungunt
Agmina. Quae postquam matres succedere tectis
Viderunt, maestam incendunt clamoribus vrbem.
At non Euandrum potis est vis vlla tenere;

Sed

rendum. 134 *Per siluas:* itidem, vt Il. *ψ*, 417. 135 sqq. Conf. sup. ad lib. VI, 179 not. 137 *olentem cedrum*, odoratam. De hac satis dictum sup. ad lib. VII, 13 et Ge. II, 443. Qui cedrum in Italia non nasci contendunt, perperam de cedro Libani cogitant, quae ex abietum genere est. Immo vero est ex iuniperorum genere omnis Graecorum et Latinorum cedrus.

142. 143 Vix ferat aliquis Seruii et aliorum nugas. Refert h. l. poeta ingeniose ad veterem Arcadum morem, quod Romanis sollenne erat, vt facibus et cereis accensis pompam funebrem ad rogum ducerent. Omnino nocturno tempore exsequias facere mos erat: quod tamen in nobilium funeribus non aeque obtinuisse inde colligas, quod pro rostris laudationes habebantur. Cum facibus forte etiam mos fuit, vt obuiam progrederentur mortuis, qui ex praeliis reportabantur. 145 Comparant Il. *ω*, 707 sqq. 146 *succedere tectis* h. l. ingredi vrbem. 147 *incendunt cl. vrbem* v. ad X, 895.

Sed venit in medios. Feretro Pallanta reposto
Procubuit super, atque haeret lacrimansque gemens-
Et via vix tandem voci laxata dolore est: [que,
Non haec, o Palla, dederas promissa parenti! —
Cautius vt saeuo velles te credere Marti! —
Haud ignarus eram, quantum noua gloria in armis,
Et praedulce decus primo certamine posset. —
Primitiae iuuenis miserae! bellique propinqui
Dura rudimenta! et nulli exaudita deorum
Vota precesque meae! tuque, o sanctissima coniunx,
Felix morte tua, neque in hunc seruata dolorem!
Contra ego viuendo vici mea fata, superstes
Restarem vt genitor. Troum socia arma secutum
Obruerent Rutuli telis! animam ipse dedissem,
Atque haec pompa domum me, non Pallanta, referret!
Nec vos arguerim, Teucri, nec foedera, nec, quas
Iunximus hospitio, dextras; sors ista senectae
Debita erat nostrae. Quod si inmatura manebat
Mors

152. 153 Turbata oratio dolore loquentis. Si vera est lectio, ita vt fecimus interpungenda et sic explenda est: Non hoc promiseras mihi in discessu! (imo vero, promiserat, discrimini se committere nolle) *vt velles*, vtinam voluisses, *credere te Marti*, pugnae, periculo, *cautius!* Etiam in sqq. sententiae abruptae dolorem arguunt. 156 *belli propinqui*, finitimi: ac nimium vicini, quo Pallas mitti posset; vt Seru. 160 *viuendo vici mea fata*. Simpl. accipio: vitam protraxi longius quam natura ferre videbatur; mihique adeo ipse superuixi, vt pater superstes essem nato. *fata* pro morte, quam ex naturae lege ante filium parens subire debuisset. Seruius et alii interpretes sibi ipsi laqueos mira subtilitate induunt. 162 *Obruerent:* vtinam me ipsum obruissent! 166 *Quod si*. Si tamen. Solari se ipsum incipit.

Mors natum: caesis Volscorum millibus ante,
Ducentem in Latium Teucros cecidisse iuuabit.
Quin ego non alio digner te funere, Palla,
Quam pius Aeneas, et quam magni Phryges, et quam
Tyrrhenique duces, Tyrrhenum exercitus omnis.
Magna tropaea ferunt, quos dat tua dextera leto.
Tu quoque nunc stares inmanis truncus in armis:
Esset par aetas, et idem si robur ab annis,
Turne. Sed infelix Teucros quid demoror armis?
Vadite, et haec memores regi mandata referte:
Quod vitam moror inuisam, Pallante peremto,
Dextera caussa tua est; Turnum gnatoque patrique
Quam debere vides. Meritis vacat hic tibi solus
Fortunaeque locus. Non vitae gaudia quaero,

Nec

pit. 167 *Volscorum:* vt poeta, omnino pro hostibus dixit: nam Rutulis et Latinis aderant Volsci, duce Camilla: VII, 803. *iuuabit*, iuuet, iuuato: solatio esto, filium non cecidisse, nisi aditu iam Troianis in Latium patefacto, per praelium secundum. 172 Ferunt illi (Tyrrheni incedentes gestant) tropaea (v. sup. 83. 84) h. e. spolia eorum, *quos dat*, pro dedit, *tua d. leto.* Paullo durior versus et vix a Virgilio profectus. 173 esses tropaeum, Turne: pro: tropaeum de te esset factum. v. sup. ad v. 16. — truncus *in armis* est armis indutus: docte, vt multa huius formae. 174 Si fuisset par aetas et robur Pallanti. 175 quid vos retineo a bello prosequendo? 177 Vitam mihi adeo inuisam esse necesse est, vt eam quocunque modo abrumpam. Vt tamen eam tolerem, caussa est *dextera tua:* spes de virtute tua, qua Turni caede Pallantis mei mortem es vlturus. Hanc *dextram*, hanc vltionem debes patri filioque. 179. 180. *hic solus locus vacat*, relictus est, *meritis tibi*, meritis tuis, *et fortunae:* haec vna ratio est, qua et tu mereri de me et fortunae ego aliquid debere possim.

Nec fas: ſed nato Manis perferre ſub imos.
Aurora interea miſeris mortalibus almam
Extulerat lucem, referens opera atque labores.
Iam pater Aeneas, iam curuo in litore Tarcho
Conſtituere pyras: Huc corpora quisque ſuorum
More tulere patrum; ſubiectisque ignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine coelum.
Ter circum adcenſos, cincti fulgentibus armis,
Decurrere rogos; ter maeſtum funeris ignem
Luſtrauere in equis; vlulatusque ore dedere.
Spargitur et tellus lacrimis, ſparguntur et arma.
It coelo clamorque virum clangorque tubarum.
Hinc alii ſpolia occiſis derepta Latinis
Coniiciunt igni; galeas, enſisque decoros,
Frenaque, feruentisque rotas; pars munera nota,
Ipſo-

poſſim. 181 *ſed quaero*, in votis habeo, *nato perferre*, nuntiare, (ſc. hoc, de Turno ſumtam eſſe poenam) *Manes ſub imos:* in morte, quam ſibi breui obeundam eſſe auguratur. Vnum illud paullo durius eſt, quod *perferre* abſolute pro *perferre nuntium* dictum eſt.

182 *miſeris*, δειλοῖσι βροτοῖσι, ſc. propter hoc quod ſequitur: *referens* iis *opera atque labores.* 184 In ſqq. ritus funebres aeui heroici expreſſit, quos ex Homero illuſtret, qui volet, Iliad. η, 420-432: ψ, pr. ad 27; 110 ad 257: ω, 777 ſqq.: Od. ω, 57. Alios Auctores dabunt Guell. et Cerda. Etiam ſingulos verſus comparant Intpp., qui tamen illuſtratione hac non indigere videntur. 186 *ignibus atris* propter fumum, non aliter; patet ex altero verſu, vbi *caliginem* vocat. 188 Vi oppoſiti *decurrere* ad pedites ſpectare videtur. 191 Ex Il. ψ, 15. 192 *clangor tubarum.* Tubas ex ſuo aeuo adſciuit Maro. 195. 196 alii arma *nota*, h. e. quibus ipſi mortui vſi erant, in ignem coniiciunt: ea ſunt *munera*, quia proprie ſic dicuntur omnia, quae ad hono-

Ipsorum clipeos, et non felicia tela.
Multa boum circa mactantur corpora Morti;
Saetigerosque sues raptasque ex omnibus agris
In flammam iugulant pecudes. Tum litore toto
Ardentis spectant socios, semiustaque seruant
Busta; neque auelli possunt: nox humida donec
Inuertit coelum stellis fulgentibus aptum.
Nec minus et miseri diuersa in parte Latini
Innumeras struxere pyras, et corpora partim
Multa virum terrae infodiunt, auectaque partim
Finitimos tollunt in agros, vrbique remittunt.
Cetera, confusaeque ingentem caedis aceruum,
Nec numero nec honore, cremant; tunc vndique vasti
Certatim crebris conlucent ignibus agri.

Tertia

honorem funebrem spectant: *non felicia*, quibus se defendere nequiuerunt, vt Seru. 197 *Morti* tamquam deae. Sic Seruius quoque, qui laudat similia loca Statii IV Theb. 528: Lucan. VI, 600. Notabile tamen hoc: alias Orco vel Manibus et Inferis victimae hae mactari solent. 202 vsque ad auroram: ad sensus errorem dictum, poetarum more, ac si per noctem coelum circumagatur ab occidente versus orientem: cf. II, 250. 251. Sicque Il. ψ, 154. 226 sq.: ω, 788 sq. Interdiu struitur rogus: nec accenditur nisi vesperi: ardet per noctem. Altero die, vel tertio, vt h. l. v. 210, vbi rogus refrixerat, legebantur cineres.

204. 205 De industria hoc memorasse videtur, quoniam in Italia semper variauit sepultura, modo humatione modo crematione in vsum recepta. Sic apud Romanos: sic apud Etruscos. *auecta tollunt*, ornate, auehunt: sc. sublatos in currum. *vrbi*, Laurento. 207 *caedis*, caesorum. 208 *nec* cum *numero*, numero non inito, *nec* cum *honore*, quia indiscrete nec singulis singuli rogis cremantur: quod hono-

Tertia lux gelidam coelo dimouerat vmbram:
Maerentes altum cinerem et confusa ruebant
Ossa focis, tepidoque onerabant aggere terrae.
Iam vero in tectis, praediuitis vrbe Latini,
Praecipuus fragor, et longi pars maxima luctus.
Hic matres, miseraeque nurus, hic cara sororum
Pectora maerentum, puerique parentibus orbi,
Dirum exsecrantur bellum Turnique hymenaeos:
Ipsum armis, ipsumque iubent decernere ferro,
Qui regnum Italiae et primos sibi poscat honores.
Ingrauat haec saeuus Drances, solumque vocari
Testatur, solum posci in certamina Turnum.
Multa simul contra variis sententia dictis
Pro Turno; et magnum reginae nomen obumbrat;
Multa virum meritis sustentat fama tropaeis.

Hos

honorificum fuisset. 210 sq. v. modo ad v. 202. — *ruebant*, de cineribus eruebant, pro: legebant. *focis:* audacter pro pyris. 212 *tepido:* translate, cui tepida ossa inferebantur.

213 Impeditus locus, et mendo laborare visus. Et sane *in tectis — vrbe Latini* scabra videtur esse oratio: vt Latinus praediues in vrbe sit, multo minus placet. Potest tamen locus aliquanto iuuari distinctione et interpretatione opportuniore. Transit ab agris ad luctum in vrbe: dicendum erat in tectis h. e. domibus vrbis; hoc sic extulit: *in tectis, p. vrbe Latini, P.* 215 sqq. Enumeratio miserationi apta et multis poetis frequentata. Exempla vel Cerda dabit. 215. 216 carae sorores. 219 *primos honores:* vt praeferatur in Lauiniae matrimonio, cumque ea in regni successione. 220. 221 cf. quae supra ex Aenea audierat Drances v. 115 sq. 222-224 Contra etiam multae sententiae diuersae erant pro Turno; eumque et regina Amata, quae ei studebat, et fama magnarum rerum gestarum

susten-

Hos inter motus, medio in flagrante tumultu,
Ecce super maesti magna Diomedis ab vrbe
Legati responsa ferunt: nihil omnibus actum
Tantorum inpensis operum; nil dona, neque aurum,
Nec magnas valuisse preces; alia arma Latinis
Quaerenda, aut pacem Troiano ab rege petendam.
Deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.
Fatalem Aenean manifesto numine ferri,
Admonet ira deum, tumulique ante ora recentes.
Ergo concilium magnum, primosque suorum
Imperio adcitos, alta intra limina cogit.
Olli conuenere, fluuntque ad regia plenis
Tecta viis. Sedet in mediis et maxumus aeuo,
Et primus sceptris, haud laeta fronte, Latinus.
Atque hic legatos Aetola ex vrbe remissos,
Quae referant, fari iubet, et responsa reposcit
Ordine cuncta suo. Tum facta silentia linguis,
Et Venulus dicto parens ita farier infit;

Vidi-

sustentabat. *obumbrat* eum, tuetur, defendit, vt Seru.

225 sqq. Insuper, super haec omnia, legati redeunt ad Diomedem Argyrippam missi. Vide sup. lib. VIII, 9 sqq. 232. 233 *ira deum* (propter aduersam belli fortunam; vnde etiam subiicitur: *tumuli ante ora recentes*) *admonet numine manifesto*, clara voluntatis deorum significatione, *ferri* (esse) *Aeneam fatalem:* fatis ei sedem in Latio esse destinatam. 235 Comparant locum de simili concilio Iliad. β, 51 sqq. et ad v. 239 sqq. renuntiationem legatorum Il. ζ, 667 sqq. — *imperio accitos*, cum iis imperatum esset, vt venirent. 238 *primus sceptris*, imperio et dignitate, inter reges ac duces copiarum, qui auxilio venerant. *sceptris* pro sceptro.

Vidimus, o ciues, Diomede Argiuaque caſtra;
Atque iter emenſi caſus ſuperauimus omnis;
Contigimusque manum, qua concidit Ilia tellus.
Ille vrbem Argyripam, patriae cognomine gentis,
Victor Gargani condebat Iapygis aruis.
Poſtquam introgreſſi, et coram data copia ſandi:
Munera praeferimus, nomen patriamque docemus;
Qui bellum intulerint, quae cauſſa adtraxerit Arpos.
Auditis ille haec placido ſic reddidit ore:
O fortunatae gentes, Saturnia regna,
Antiqui Auſonii, quae vos fortuna quietos

Solli-

243 *Diomede*, Διομήδεα, Διομήδη. *Argiua caſtra* pro vrbe Argyrippa, vt toties nouam Troiam Troianorum caſtra dicta vidimus. 245 *Contigimus manum* ad dextram datam refer; vt ſup. VIII, 124 in acceſſu ad Euandrum. *Ilia tellus*, Ilium vrbs, vt toties *gens, vrbs, terra*, poetis permutantur. vt mox v. 246. 246 *patriae cognomine gentis* h. e. vrbis, Argos Hippium in Peloponneſo deſignat, cuius nomine nouam in Apulia ſ. Daunia conditam vrbem a Diomede appellatam tradidit antiquitas; vt corrupto eo nomine poſtea Argyrippa facta ſit, et nunc *Argyripa*, tandemque *Arpi*. *patriam* autem gentem ſeu vrbem Argos appellat poeta improprie; ſuit enim Diomedes Aetolus; ſed Adraſti filia, Aegialea, ducta in regno Argiuorum ſucceſſerat. cf. v. 269. — *Victor*, armis cum Dauno aduerſus Meſſapios iunctis, conditione propoſita, vt pro auxiliis latis agri partem acciperet. v. Antonin. Liberal. Met. c. 37. — *Gargani Iapygis*, Iapyx pro Iapygius, vt tot alia. Etiam in Ouidio, qui h. l. expreſſit, Met. XIV, 458 *Daunus Iapyx* occurrit. Patuit autem Iapygiae nomen latius, et ad Apuliam, Calabriam, et Meſſapiam pertinuit. *aruis Gargani*: paullo latius, in tractu terrarum, quae ad eum montem (nunc *Monte di S. Angelo*) pertingunt.

252. 253 *Saturnia regna*, quibus olim Saturnus regnauit;

Sollicitat, suadetque ignota lacessere bella?
Quicumque Iliacos ferro violauimus agros,
(Mitto ea, quae muris bellando exhausta sub altis,
Quos Simois premat ille viros) infanda per orbem
Supplicia et scelerum poenas expendimus omnes,
Vel Priamo miseranda manus: scit triste Mineruae
Sidus,

nauit; et hoc respectu *fortunatae*. cf. VIII, 324. 325. *Antiqui Ausonii*: ab Ausonibus enim oriundi sunt Latini, et ipsi Ausonum pars. *Ausonios* autem sc. viros, populos, dixit vt poeta, pro Ausonibus. Sic *Phrygii viri* XI, 677. cf. VII, 39.

254 *lacessere bella:* vt: mouere bellum, monitum iam ad X, 10. *ignota*, pro bello dubii et incerti exitus. 256. 257 Ne memorem, vt omittam, ea, quae vrbe expugnanda ab Achiuis tolerata sunt: quot viri in locis illis circa Simoentem occubuerint. *Simois ille*, cum exsecratione, *premit* sc. mersos. Similiter sup. I, 100: *vbi tot Simois correpta sub vndis Scuta virum galeasque et fortia corpora torquet*. Vbi iam laudatus locus, quem respexit poeta, Iliad. μ, 22 sq. Adde Od. γ, 107-117. 258 *Supplicia et poenas:* atrocibus vocabulis vtitur, pro malis et aerumnis, quasi hae pro poena excisi Ilii fuerint: et ante *violauimus* dixerat, tamquam in sacrilegio. 259 Seruius laudat Pacuuii illud: *Si Priamus adesset, et ipse eius commiseresceret*. Vides, qua breuitate sententiam complexus Maro vibrauerit! Color alioqui orationis multis frequentatus. Exempla collegit Cerda. Ouidius XIV Met. 474, vbi totum hunc locum ante oculos habet: *Graecia tum potuit Priamo quoque flenda videri*. Et ipse Maro sup. II, 6. 7: *Quis talia fando Temperet a lacrimis. triste Mineruae sidus*. Ineptit Seruius aut quisquis eius nomen mentitur, quando arietem et manubias Mineruales, hoc est fulmina, memorat. Cerda de face a Nauplio, Palamedis patre, in fraudem Graecorum elata accipit *sidus Mineruae:* non magis commode. Alii aliter. Quod simplicissimum est, hoc tenebimus. Tempestates ortas per siderum ortus

Sidus, et Euboicae cautes, vltorque Caphereus.
Militia ex illa diuersum ad litus adacti,
Atrides Protei Menelaus adusque columnas
Exsulat; Aetnaeos vidit Cyclopas Vlixes.
Regna Neoptolemi referam, versosque Penatis
Idomenei? Libycone habitantes litore Locros?
Ipse

ortus et occasus declarare, perpetuus poetarum vsus est. Tempestas, qua Achiuorum classis disiecta est, Mineruae ira (cf. sup. lib. II, 163 sqq.: I, 39 sq.) fuit concitata. v. Od. α, 326. 327, in primis γ, 134. 135 sqq. Nihil igitur magis in promtu, quam tempestatem, a Minerua commotam, *sidus Mineruae* appellari, nullo respectu alio habito. Sane quidem Solinus c. 11: *Caphereus prominet in Hellespontum, vbi post Ilii excidium Argiuam classem vel Mineruae ira, vel, quod certior prodit memoria, sidus Arcturi grauibus affecit casibus.* Sed sub Arcturi ortum non dilata est Achiuorum nauigatio, quippe aestate facta: verum sub etesiarum aquilonum ortum: vt alio loco docuimus. *vltorque Caphereus:* promontorium Euboeae versus orientem, ὁ Καφαρεύς et Καφηρεύς, propter latentia sub vnda saxa et vortices, marisque aestum, naufragia in primis Graecorum a Troia redeuntium, infame. *vltor* omnino ornat, tamquam calamitosum saxum, nihil amplius.

262 *Atrides* Menelaus: de cuius erroribus v. Odyss. δ, 81 sqq. 351 sqq. *ad vsque Protei columnas:* nouauit paullo audacius poeta pro finibus Aegypti. nam Proteus ad Pharum insulam sedem habebat, vt ex Od. l. c. 351. 354 satis constat: sed, vt maiore animum phantasmate percuteret, *columnas* dixit *Protei*, vt extremas terrae plagas significaret; quemadmodum *Herculis columnas* extremas versus occidentem terras dicere mos est. *exsulat:* simpl. errat. Male aliter Seru., Cerda. 264 *Regna Neoptolemi.* Nouum regnum Pyrrhi in Epiro v. sup. III, 296. 319. — *versos Penates Idomenei*, euersam domum et regnum. v. sup. lib. III, 121 sqq. ibique notam. 265 *Libycone habitantes littore Lo-*

Ipſe Mycenaeus magnorum ductor Achiuom
Coniugis infandae prima intra limina dextra
Oppetiit; deuictam Aſiam ſubſedit adulter.
Inuidiſſe deos, patriis vt redditus aris
Coniugium optatum et pulchram Calydona viderem!

Nunt

Locros. Memorari hoc alio loco non memini; ſed Maro habere potuit ex Νόστοις, ſeu epicis illis carminibus, quae in Achiuorum redeuntium a Troia caſibus verſabantur. Certe Aiacis Oilei comites Locros delatos in littora Africae, in his locis conſediſſe tradere olim debuerunt nonnulli, quos poeta h. l. ſequitur. Ita ap. Pindar. P. 5, 110 Antenoridae cum Helena, et a Lyſimacho Menelaus cum Helena Cyrenes loca adiiſſe narrati erant Sch. Lycophr. 874. Variae in Seruianis partes Africae a variis memorantur, ſed incerta fide. Alii ex Locris his in Bruttiis conſederant. v. ſup. lib. III, 399. cf. ibi Seru. 266-268 De Agamemnone, qui Clytaemneſtrae et Aegisthi inſidiis periit. *prima intra limina,* puto dictum, pro: in primo ſtatim limine, h. e. primo aedium ingreſſu, cum vix domum intraſſet. Seruius: in ipſo limine imperii, id eſt, in littore: quod non placet. Sed nec ad locum aedium referre licet, vt in atrio occiſus ſit: etſi conuiuia in celebriore aedium loco habebantur, inter quae caeſus ille fuit. v. Odyſſ. λ, 408 ſqq. 268 victorem Troiae excepit inſidiis adulter. Magnifice verbis ornatum! *Subſidere* de inſidiis elegans vocabulum; ex quibus ex improuiſo adoritur quis, inuadit et intercipit rem. 269. 270 *Inuidiſſe deos* ſc. an referam! — *p. Calydona viderem.* Hic ſui non ſatis memor fuit Maro. Argos redire Diomedes debuit, quibus regnabat, vnde copias eduxerat, et vbi Aegialea vxor degebat, non Aetoliam, vnde genus ducebat: in primis cum ſup. v. 243 *Argiua caſtra* memoraſſet. Etiam Homerus Od. γ, 180. 181. 182 reditum ad Argos diſerte memorat. Rectius Ouidius, quem haec ante oculos habuiſſe iam ſupra monuimus, XIV Met. 470: *patriis ſed rurſus ab Argis Pellor.*

271.

Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur,
Et socii amissi petierunt aethera pennis,
Fluminibusque vagantur aues (heu dira meorum
Supplicia!) et scopulos lacrimosis vocibus inplent.
Haec adeo ex illo mihi iam speranda fuerunt
Tempore, cum ferro coelestia corpora demens
Adpetii, et Veneris violaui volnere dextram.
Ne vero, ne me ad tales inpellite pugnas.
Nec mihi cum Teucris vllum post eruta bellum
Pergama; nec veterum memini laetorue malorum.
Munera, quae patriis ad me portatis ab oris,
Vertite ad Aenean. Stetimus tela aspera contra,
Contulimusque manus: experto credite, quantus
In clipeum adsurgat, quo turbine torqueat hastam.
Si duo praeterea tales Idaea tulisset
Terra viros: vltro Inachias venisset ad vrbes

Darda-

271-274 Aues Diomedeae, certum auium genus in insulis Diomedeis conspici solitum, quae littori Apuliae, contra montem Garganum, obiacent. Aues has in iis locis adhuc frequentes *Artenas* appellant. *Procellariam Puffinum* Linn. esse aiunt. 275 *speranda*, metuenda, vt toties, vel simpl. cogitatione praecipienda, expectanda. conf. sup. IV, 419. 276. 277 Ingeniose repetiit ex Il. ε, 330 sqq. cf. sup. X, 29. Adde Ouid. XIV Met. 477. 478. 282. 283 Congressi Diomedes et Aeneas (Il. ε, 239 sqq. cf. ad Aen. I, 96) singulari certamine; sed in praeliis hoc saepius factum ponere licet poetae. 283. 284 *quantus in clipeum assurgat*. De eo, qui gladio infert vulnus, alias dictum vidimus: *assurgere* vel *insurgere*, erigi, *in ictum, in hastam, in ensem*; At h. l. *in clipeum*, quia elato in altum clipeo hastam rotatam vibrat: namque is naturalis motus est, et ad corpus tuendum valet. Nil expediunt Seru. et Cerda. 285 Color idem qui in pulcherrimis versi. Il. ε, 371-374.

Dardanus, et versis lugeret Graecia fatis.
Quidquid apud durae cessatum est moenia Troiae,
Hectoris Aeneaeque manu victoria Graium
Haesit, et in decumum vestigia retulit annum.
Ambo animis, ambo insignes praestantibus armis;
Hic pietate prior. Coeant in foedera dextrae,
Qua datur: ast, armis concurrant arma, cauete.
Et responsa simul quae sint, rex optume, regis
Audisti, et quae sit magno sententia bello.
Vix ea legati; variusque per ora cucurrit
Ausonidum turbata fremor: ceu, saxa morantur
Cum rapidos amnis, fit clauso gurgite murmur,
Vicinaeque fremunt ripae crepitantibus vndis.
Vt primum placati animi, et trepida ora quierunt,
Praefatus diuos solio rex infit ab alto:

Ante

287 *Dardanus* pro Dardanius: vt sup. IV, 662, et hoc pro Dardaniis, Troianis; vtrumque ex poetarum more. Etiam Pindar. Nem. γ, 106 Δαρδάνων. 288 *quicquid*, quantum, ἐφ' ὅσον, per omne tempus, per quod *cessatum est*, quae mora excidii facta: *haesit*, retardata est, substitit victoria Achivorum et *retulit vestigia*, relapsa est, adeoque dubia et incerta fuit Hectoris et Aeneae opera: cf. sup. IX, 155 et ibi not. Hectorem autem et Aeneam Troianorum fortissimos ipse Homerus pronuntiauit Il. ρ, 513. cf. Il. ε, 467. 468. 295 *quae sit magno sententia bello*. *bello* paullo durius seu tertio casu, quod ad bellum attinet, seu pro de bello.

296 sqq. Sollennis haec comparatio: praeeunte Homero Il. β, 144 sqq., vbi non minus est ornata; sed Maro phantasma variauit: pro mari flumen posuit. Aliter tractauerat sup. lib. X, 96 - 99. *clauso gurgite*, praecluso aquarum cursu saxorum obiectione. 301 *Praefatus diuos*, praeclare, more antiquo (cf. Seru.), etiam a Romanis seruato in Senatu

et

Ante equidem summa de re statuisse, Latini,
Et vellem, et fuerat melius; non tempore tali
Cogere concilium, cum muros adsidet hostis.
Bellum importunum, ciues, cum gente deorum,
Inuictisque viris, gerimus: quos nulla fatigant
Proelia, nec victi possunt absistere ferro.
Spem, si quam adscitis Aetolum habuistis in armis,
Ponite; * spes sibi quisque. Sed haec, quam angusta, videtis. *

Cetera

et Comitiorum habendorum caussa factis verbis.

302 Ingenium placidum et mite cum prudentia senili praeclare hac oratione elucescit. Latinus de bello temere suscepto conquestus, et spe omni melioris fortunae deiectus, pacem suadet cum Aenea ineundam. *statuisse*, pro deliberasse. Nam bellum aggressi sunt Latini tumultuario modo, cum nihil ipse rationibus, quibus dissuadebat, efficeret, sup. VII, 591 sq. 304 *cum m. adsidet hostis.* Facile intelligitur, rhetorico more hoc dici factum, quod minantur Troiani facere. 305 *gente deorum*, σὺν παισὶ θεῶν: Aenea. 307 Vocant huc Homericum μάχης ἀκόρητοι Iliad. ν, 639: υ, 117. *possunt absistere* l. simpl. pro absistunt, l. pro non sustinent, non ferunt animo, non possunt sibi temperare, ne rebellent. 309 *Spes sibi quisque.* Nunc vnum quemque in se omnem spem repositam habere necesse est: non alienam opem exspectare. Pergit inde: Sed haec ipsa spes, quam in sua quisque virtute sitam habet, quam sit exigua videtis. Nam reliqua omnia, quam afflicta sint, ante oculos et inter manus vestras est: h. e. oculis manibusque tenetis, tamquam quod certissimum est: Graece, πρόχειρόν ἐστι. — *cetera:* bene Seruius: absolute dixit, id est: exercitum, auxilia, vires imperii. Scilicet copias intelligit ad bellum gerendum necessarias. Pro explicatione sunt inf. v. 419. 420 Turni verba: *opes, intacta iuuentus, auxilia.*

Cetera qua rerum iaceant perculsa ruina,
Ante oculos interque manus sunt omnia vestras.
Nec quemquam incuso. Potuit quae plurima virtus
Esse, fuit. Toto certatum est corpore regni.
Nunc adeo, quae sit dubiae sententia menti,
Expediam, et paucis (animos adhibete) docebo.
Est antiquus ager Tusco mihi proximus amni,
Longus, in occasum, finis super vsque Sicanos;
Aurunci Rutulique serunt, et vomere duros

Exer-

312 *quae plurima* h. e. quanta maxima. ὅση πλείστη.
313 *corpore regni*, pro viribus, copiis. cf. XII, 835.

316-321 Sententiam poetae ex ipsis verbis eruamus. Suadet Latinus cedi Troianis agrum ad Tiberim: quem his notis designat: *est antiquus ager mihi*, h. e. non nostra demum memoria occupatus et cultus, *longus in occasum*, non quod in occasum protendatur, sed quod a Laurento in occasum spectat et late versus orientale Tiberis littus procedit vsque ad *Sicanorum* fines, quos versus Romam a poeta poni credibile fit. Scilicet auctores ille videtur habuisse, qui Sicanos quoque ad Tiberim aliquando incoluisse narrarent. conf. VIII, 328. Ager hic, qui Latii pars erat, ab Auruncis et Rutulis partim colebatur partim pascebatur: v. 318. 319; ergo hos Rutulos et Auruncos sub Latini imperio fuisse necesse est. Sunt in hoc agro colles, et tractus asperi et saxosi nec nisi pascuis idonei, tum quoque pineta. Videtur hoc ad colles Albanos spectare, quos ager iste attingere debuit, quando quidem iidem omnino agrum Laurentem finiebant. Sunt in his omnia, puto, satis expedita. Seruius recte refellit Donatum, qui ad agros circa Vfentem fl. in Volscis haec referebat; etsi, quod miror, Cluuerius Donati sententiam amplexus est, Ital. ant. pag. 789. Habuit autem poeta auctoritatem, quam in his sequeretur, Catonis, qui, vt apud Seruium legitur, in Originibus narrauerat, Troianos a Latino accepisse agrum, qui esset inter Laurentum et castra Troiana,

Exercent collis, atque horum asperrima pascunt.
Haec omnis regio, et celsi plaga pinea montis
Cedat amicitiae Teucrorum; et foederis aequas
Dicamus leges, sociosque in regna vocemus;
Considant, si tantus amor, et moenia condant.
Sin alios finis aliamque capessere gentem
Est animus, poscuntque solo decedere nostro:
Bis denas Italo texamus robore nauis,
Seu pluris conplere valent: iacet omnis ad vndam
Materies; ipsi numerumque modumque carinis
Praecipiant; nos aera, manus, naualia demus.
Praeterea, qui dicta ferant, et foedera firment,
Centum oratores prima de gente Latinos
Ire placet, pacisque manu praetendere ramos;
Munera portantis aurique eborisque talenta

Et

iana, iugerum DCC. Domitius lib. I historiae suae D iugera ediderat, auctore Victore O. G. R. c. 12; quem numerum ex Hemina quoque repetit Solinus c. 8. Stadiorum XL agrum a colle, cui Lauinium impositum, quaquauersus patentem per foedus cum Latino pactum cessisse Troianis memorauerant alii apud Dionys. I, 59. Me de iugerum numero parum laborare facile intelliges; hoc volebam, vt constaret, fuisse famam antiquam, quam in rem suam vertit ac traduxit Maro. Quod tandem Latinus ait *sibi esse agrum* v. 316, potest hoc, si quis ita velit, proprie accipi, ex vetere vita, qua regibus assignata agri portio, τέμενος, vt vel ex Homero notum Il. μ, 313.

324 *aliam gentem:* iterum pro terra. 327 *complere* proprium vocabulum de sociis ac copiis naualibus; vt πλήρωμα. 329 *naualia*, res nauales, ceram, funes, vela, et alia huiusmodi. *Seru.* nam *materiem* iam memorauerat. *manus*, operas (male aliter alii). 331 *prima de gente*, primis de gentibus, ex nobilitate. 332 *pacis ramos:* v. sup. 101. 333 *auri talenta*

Et sellam regni trabeamque insignia nostri.
Consulite in medium, et rebus succurrite fessis.
Tum Drances, idem infensus, quem glori Turni
Obliqua inuidia stimulisque agitabat amaris,
Largus opum, et lingua melior, sed frigida bello
Dextera, consiliis habitus non futilis auctor,
Seditione potens; genus huic materna superbum
Nobilitas dabat, incertum de patre ferebat;
Surgit, et his onerat dictis atque aggerat iras:
Rem nulli obscuram, nostrae nec vocis egentem,

Con-

lenta et *eboris sellam:* videri debet implicita inter se collocasse; chiasmum grammatici vocant; si modo Maro hoc voluit. Alias *eboris talenta* simpliciter ad pondus et copiam referri potest. 334 Sella curulis et trabea insignia imperii, et inter munera mitti solita, apud Romanos, Albanos, Etruscos, adeoque h. l. recte et apud Latinos.

336 Characterem orationis, quem expectes, ipse poeta in Drancis ingenio describendo declarasse putandus est. Moderationem ab initio vides simulatam et insidiosam, mox in cauillationes et incusationes Turni modo tectas modo manifestas erumpentem. Male ingeniosi nonnulli in Drance Ciceronem, vt in Turno M. Antonium, quaesiuere. Vrsinus in Drance Polydamantem Il. μ, 210 sqq., Macrobius V, 2 Achillem, redhibitum volebant; vtrumque nimis sedulo. Diceret saltem aliquid, qui Thersiten ex Iliad β, 212 sqq. ante oculos fuisse contenderet, sed turpitudine et probro, quo ibi flagrat, liberatum. Etiam is ἔχθιστος Ἀχιλῆϊ, vt hic *infensus*. *lingua melior*, fortior quam manu. At *largus opum*, alienum ab h. l. videri potest, siue vt diues sit, siue vt liberalis. In Turni verbis respondet 378 *larga copia fandi:* hoc melius. 340. 341 Poetam hoc ad ornatum excogitasse probabile est. Iulius tamen Sabinus, nescio vnde, haec annotauit: „filius sororis Latini, patre rustico.„ 342 *onerat*, docte pro auget, accumulat odia in eum.

345

Confulis, o bone rex. Cuncti fe fcire fatentur,
Quid fortuna ferat populi; fed dicere muffant.
Det libertatem fandi, flatusque remittat,
Cuius ob aufpicium infauftum moresque finiftros
(Dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur)
Lumina tot cecidiffe ducum, totamque videmus
Confediffe vrbem luctu: dum Troia tentat
Caftra, fugae fidens, et coelum territat armis.
Vnum etiam donis iftis, quae plurima mitti
Dardanidis dicique iubes, vnum, optime regum,
Adiicias; nec te vllius violentia vincat,
Quin natam egregio genero dignisque hymenaeis
Des pater, et pacem hanc aeterno foedere iungas.
Quod fi tantus habet mentis et pectora terror:
Ipfum obteftemur, veniamque oremus ab ipfo;

Cedat,

345 *ferat*, poftulet, petat: *fed d. muffant*, cunctantur, non audent dicere: proprie de iis, qui fubmiffa ac depreffa voce loquuntur; quod fieri poteft metus cauffa. 346 *flatus*, φύσημα, de arrogantia. Ad eandem et obftinatum Turni animum refero *mores finiftros. ob aufpicium:* aufpicia et ductus belli. 350 *Confediffe*, in luctum effe demerfam, vt bene Seru.; vt συνιζάνειν. proprie de flamma et cinere. Sic fup. II, 624 *confidere in ignem Ilium*. it. IX, 145. Iam ad fortunae cafus translata: quati, labefactari, ruere, collabi, concidere, iacere, calamitate et dolore ex ea. Alii accipiunt, quafi effet: totam vrbem federe lugentem: quod tenue eft. 351 *fugae fidens*, refpicit fup. lib. X, 665 fq. — *et coelum territat armis:* tamquam qui prouocat. Seruius obferuat, hoc nimis tumidum effe, nec, nifi e Drancis perfona dictum, grauitati Virgilii conuenire. 352 *Vnum etiam. etiam* h. l. pro *adbuc* effe, Seruius vult: vt Terent. paffim. 353 *dici*, deftinari, promitti. 357 Quod fi, quominus hoc facias, Turni metu teneris.

Cedat, ius proprium regi patriaeque remittat.
Quid miseros toties in aperta pericula ciuis
Proiicis, o Latio caput horum et cauffa malorum?
Nulla ſalus bello; pacem te poſcimus omnes,
Turne, ſimul pacis ſolum inuiolabile pignus.
Primus ego, inuiſum quem tu tibi fingis, et eſſe
Nil moror, en. ſupplex venio. Miſerere tuorum,
Pone animos, et pulſus abi. Sat funera fuſi
Vidimus, ingentis et deſolauimus agros.
Aut, ſi fama mouet, ſi tantum pectore robur
Concipis, et ſi adeo dotalis regia cordi eſt:
Aude, atque aduerſum fidens fer pectus in hoſtem.
Scilicet, vt Turno contingat regia coniunx,
Nos, animae viles, inhumata infletaque turba,
Sternamur campis. Et iam tu, ſi qua tibi vis,
Si patrii quid Martis habes, illum adſpice contra,
Qui vocat.
Talibus exarſit dictis violentia Turni;

Dat

359 inuidioſe; *regi*, Latino, *patriaeque*, populo Latinorum, *remittat ius proprium*, ſuum, quod Latinus Latinique in regiam puellam habent, vt poſſint matrimonio iungere cui velint. 363 *pacis pignus*, Lauiniae coniugium cum Aenea. 364 *inuiſum:* haud dubie pro: inimicum, actiue. 366 *pulſus abi:* ex proxime praecedentibus puto eſſe: patere te repulſam ferre. Sin ſqq. reſpicias, et v. 392 animo teneas: *Pulſus ego?* erit: pugna victum te fatere ac cede. 369 *dotalis regia:* dotale regnum. Sic et alibi. 372 Expreſſit vulgare Graecorum ἡμεῖς, ἄθαπτος καὶ ἄκλαυστος ὄχλος, quaſi tam viles habiti, vt proiiciantur vel inſepulti. Minus bene Seru. et alii aliter. 374 *Martis:* patriae virtutis. *adſpice contra.* Homericum ἄντα et ἄντην, vt ἄντην εἰσιδέειν Il. γ, 15.

376 Ad verba comparant Iliad.

Dat gemitum, rumpitque has imo pectore voces:
Larga quidem, Drance, semper tibi copia fandi
Tum, cum bella manus poscunt; patribusque vocatis
Primus ades. Sed non replenda est curia verbis,
Quae tuto tibi magna volant, dum distinet hostem
Agger moerorum, nec inundant sanguine fossae.
Proinde tona eloquio, solitum tibi; meque timoris
Argue tu, Drance; quando tot stragis aceruos
Teucrorum tua dextra dedit passimque tropaeis
Insignis agros. Possit quid viuida virtus,
Experiare licet: nec longe scilicet hostes
Quaerendi nobis; circumstant vndique muros.
Imus in aduersos! quid cessas? an tibi Mauors
Ventosa in lingua pedibusque fugacibus istis
Semper

Iliad. *α*, 188 et sup. lib. VII, 445, et ad vs. 378 Il. *β*, 796. Ceterum in hac Turni oratione, multo etiam magis quam in altera Drancis, saeculi sui genium artibus rhetoricis imbuti declarauit Maro. Nec quicquam in Graecis, multo minus in Homero, reperiri arbitror quod ad artem declamatoriam propius spectet. Sed habebat Euripidem, fortasse et alios tragicos, qui in rhetoricis his dialogis ad dramaticam formam compositis praeibant. 380 sed nunc non tempus est orationi in curia faciendae, 381. 382 Magna loqueris, dum intra moenia tutus ab hoste lates, necdum murorum oppugnatio facta. *agger moerorum:* muri. cf. X, 24. 144. *nec inundant f. f.* Vulgari modo *sanguis inundat fossas*, exquisitius *fossae inundant*, absolute, implentur, *sanguine*. 383 Cum itaque muris adhuc hostis distineatur, *proinde* ad formam τοῦ εἶτα, ἔπειτα: quae cum ita sint. *solitum tibi* eleganter variata oratione, pro: vt soles. Sic εἰωθὸς absolute interponitur, et alia. Mox *quando* pro quandoquidem. — *stragis* aceruos, vt *caedis* *n.* sup. X, 245: XI, 207 pro caesorum. 389 sq. Compa-

 rant

Semper erit?
Pulſus ego? aut quisquam merito, foediſſime, pulſum
Arguet, Iliaco tumidum qui creſcere Thybrim
Sanguine, et Euandri totam cum ſtirpe videbit
Procubuiſſe domum, atque exutos Arcadas armis?
Haud ita me experti Bitias et Pandarus ingens,
Et quos mille die victor ſub Tartara miſi,
Incluſus muris, hoſtilique aggere ſaeptus.
Nulla ſalus bello. Capiti cane talia demens
Dardanio, rebusque tuis. Proinde omnia magno
Ne ceſſa turbare metu, atque extollere vires
Gentis bis victae; contra premere arma Latini.
Nunc et Myrmidonum proceres Phrygia arma tremiſ-
Nunc et Tydides, et Lariſſaeus Achilles; [cunt,
Amnis et Hadriacas retro fugit Aufidus vndas.

Vel

rant Il. *α*, 226. 227. *Imus.* Quin imus. Age eamus. 393-395 Omnia in maius aucta. Arcadas dixit, cum de vno duce Euandro cogitaret. Ante oculos eſſe potuit locus Il. 9, 153-156. Ad 396 cf. ſup. IX, 672 ſq.

399 Pergit in refellendis Drancis verbis et nunc ad v. 362. *Cane talia*, ominare hoc, nullam ſalutem eſſe bello, pugnando ſaluos eſſe nos non poſſe, Aeneae et tibi. Vertant dii in tuum caput! Comparant Odyſſ. *β*, 178. 179. 400 Perge itaque, quod facis, metum de Troianis ingrauare, etc. *gentis bis victae*, ab Hercule primum (cf. lib. II, 642. 643); contra deprimere res Latinorum. 403-405 *εἰρωνικῶς* haec vel maxime, plus forte quam in poeta epico feras. Auget ſcilicet per ironiam, quod Diomedes belli societatem detrectauerat: erat is inter Graecorum principes, pro quibus *Myrmidonum* poſuit, quibus ſolus Achilles imperabat. *Lariſſaeus Achilles* v. ſup. ad lib. II, 197. 405 h. e. et terrorem, quo Diomedes audito Aeneae nomine percuſſus fuerit, amplifica verbis quam maxime. Poetas id, quod populis

vel

Vel cum se pauidum contra mea iurgia fingit
Artificis scelus, et formidine crimen acerbat.
Numquam animam talem dextra hac (absiste moueri)
Amittes; habitet tecum, et sit pectore in isto.
Nunc ad te, et tua magna, pater, consulta reuertor.
Si nullam nostris vltra spem ponis in armis;
Si tam deserti sumus, et semel agmine verso
Funditus occidimus, neque habet Fortuna regressum:
Oremus pacem, et dextras tendamus inertis.
Quamquam, o, si solitae quidquam virtutis adesset,
Ille mihi ante alios fortunatusque laborum,
Egregiusque animi, qui, ne quid tale videret,
Procubuit moriens, et humum semel ore momordit.

Sin

vel regibus proprium est, terris, tandem et fluuiis, tribuere, notum est: itaque h. l. terror ad fluuium Apuliae Aufidum translatus: phantasmate poetico. 406 *Vel cum se.* Respicit sup. 348 et 364. Abrupta vero oratio irati hominis transeuntis ad alia: Et ei accommodatum hoc *vel*, pro: et vero etiam. — *artificis scelus* pro: artifex scelestissimus ille!

410 sqq. Vtitur Turnus callido et subtili aditu ad persuadendum id, quod non audet palam dicere: melius esse interire, quam pacem rogare, vt bene obseruauit Seruius. — *tam deserti*: propter Diomedem, qui solus negauit auxilia; vt idem Seru. 415-418 Seu turbavit affectus seu calliditas inflexit orationem, quae sic procedere debebat: *quamquam*, nisi inertissimi essemus, debebamus illum habere fortunatissimum et fortissimum, qui etc. (h. e. etsi deberemus mortem praeferre tali dedecori). Hoc alterum transtulit ad se: *Ille mihi ante alios f.* Est autem *fortunatus laborum* (vt *laetus laborum* sup. v. 73) felix in malis suis et calamitatibus. — Nec tamen male, puto, aliquis aposiopesin statueret, et distingueret: *Quamquam o! si solitae quicquam virtutis adesset* — (sc. quisquamne

susti-

Sin et opes nobis, et adhuc intacta iuuentus,
Auxilioque vrbes Italae populique superſunt;
Sin et Troianis cum multo gloria venit
Sanguine: (ſunt illis ſua funera, parque per omnis
Tempeſtas) cur indecores in limine primo
Deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
Multa dies variique labor mutabilis aeui
Retulit in melius; multos alterna reuiſens
Luſit, et in ſolido rurſus Fortuna locauit.
Non erit auxilio nobis Aetolus et Arpi:

At

ſuſtineret hoc facere). Tum pergit: *Ille mihi.* Sic ſup. lib. V, 195: *Quamquam o! — ſed ſuperent, quibus hoc, Neptune, dediſti.* 418 *humum ore momordit.* Homericum: conf. lib. X, 489. 419. 420 Reſpicit verba Latini ſup. 309. 310. 311. 420 *vrbes Italae:* iterum reſpectu Diomedis, tamquam Graeci et exteri hominis. *ſuperſunt*, ſuperabundant, ait Seru.; quod Burm. adſtruit. 421 *gloria* pro victoria, vt κῦδος. Ad ſententiam comparant vſſ. Homericos Il. ρ, 361 - 363, et ad v. 425 laudatur tritum illud: νίκη δ' ἐπαμείβεται ἄνδρας Il. χ, 339. Sententiam autem tritiſſimam tamen habuit, quomodo verbis ornaret: *Multa dies — Fortuna locavit.* Enniani verſus ſunt apud Macrob. VI, 2, quos ante oculos fuiſſe Maroni ille putat: *Multa dies in bello conficit vnus; Et multi rurſus fortunae forte recumbunt. Haudquaquam quendam ſemper fortuna ſequuta eſt.* In Marone dies et *labor aeui*, h. e. aeuum, multa in melius mutat. Adiecta ſpectant ad ornatum: *aeuum varium*, in quo varia fortuna iactamur. *labor*, πόνος, *mutabilis*, aerumna in meliorem fortunam mutari ſolita. *alterna* (κατὰ) *luſit et rurſus* in ſolido, ἐν στερεῷ, in firmo, antea in lubrico labantes, locavit, h. e. in integro; in incolumem ſtatum, in integrum reſtituit. *ludere* h. l. in melius; omnino praeter expectationem aliquid inferre, mutare, facere: quo ipſo alteri illuditur.

428. 429 Comparant Homericum πάρ' ἔμοιγε καὶ ἄλλοι

At Meſſapus erit, felixque Tolumnius, et quos
Tot populi miſere duces; nec tarda ſequetur
Gloria delectos Latio et Laurentibus agris.
Eſt et Volſcorum egregia de gente Camilla,
Agmen agens equitum, et florentis aere cateruas.
Quod ſi me ſolum Teucri in certamina poſcunt,
Idque placet,tantumque bonis communibus obſto:
Non adeo has exoſa manus Victoria fugit,
Vt tanta quidquam pro ſpe tentare recuſem.
Ibo animis contra: vel magnum praeſtet Achillem,
Factaque Volcani manibus paria induat arma
Ille licet. Vobis animam hanc ſoceroque Latino
Turnus ego, haud vlli veterum virtute ſecundus,
Deuoui. Solum Aeneas vocat: Et, vocet, oro.
Nec Drances potius, ſiue eſt haec ira deorum,
Morte luat; ſiue eſt virtus et gloria, tollat.

Illi

λαι Οἴγέ με τιμήσουσι. *Aetolus et Arpi:* ſup. 239 ſq. — *Meſſapus*, de quo lib. VII, 691 ſqq. et alibi. — *Tolumnius* cf. inf. XII, 258. — *felix* autem videtur infelicitatem Diomedis reſpicere. 430 parata erit gloria ipſis Latinis. 432 De Camilla lib. VII, f. 433 *florentes aere*, fulgentes. v. ſup. VII, 804. — *tantumque b. c. obſto:* et in tantum obſum commodis publicis, vt, niſi ſolus dimicauero, concidat vniuerſa reſp. Sic Seru. et v. 137: *tanta pro ſpe*, vt ſolus dicar ſeruaſſe remp. 443. 444 Sententiae forte nimis acutae ad noſtrum ſenſum. Tres habet Seruius interpretationes, quarum nulla ſatis commoda, etſi ad veram quodammodo ducere poſſunt. Solus cum Aenea vult congredi Turnus, etiam ea de cauſſa, ne cum Drance quicquam ſiue ſecundae ſiue aduerſae rei communicet, vtque is et a calamitate et a felicitate ſua abſit. Et *vocet* Aeneas, vt ego ſolus cum eo congreſſus de ſumma belli transigam: *Nec potius, ſiue haec ira deorum eſt* (h. ſi euentus erit belli huius

Illi haec inter ſe dubiis de rebus agebant
Certantes: caſtra Aeneas aciemque mouebat.
Nuntius ingenti per regia tecta tumultu
Ecce ruit, magnisque vrbem terroribus inplet:
Inſtructos acie Tiberino a flumine Teucros,
Tyrrhenamque manum, totis deſcendere campis.
Extemplo turbati animi, concuſſaque volgi
Pectora, et adrectae ſtimulis haud mollibus irae.
Arma manu trepidi poſcunt; fremit arma iuuentus.
Flent maeſti muſſantque patres. Hic vndique clamor
Diſſenſu vario magnus ſe tollit in auras.

Haud

ſus infauſtus), ***Drances morte luat*** ſua, communi clade occidat, nec, ***ſiue eſt virtus et gloria***, ſi hóc bello laudem virtutis (κλέος) et gloriam (κῦδος, victoriam) conſequi dabitur, ***tollat*** eam ille, auferat hanc laudem pro ſua parte (vt αἴρεσθαι κῦδος); omninoque adeo nihil ille commune cum tota re habeat, ſed excluſus ſit a bona aeque et mala fortuna.

445 ſq. Sollerter et cum arte poeta partim deliberationum et incertorum fluctuantiumque conſiliorum exitum facit non praeuiſum; partim inſtruxit et praeparauit inde a 434 ſq. pugnam inter Aeneam et Turnum, in qua carminis et narrationis tela erit detexta.

Ad 445 et 446 comparari ſolent vſ. 304. 305 Il. α. Praeſtat monere, vt artem poetae obſeruet lector in narrationis ordine a vulgari tenore ac pedeſtri rerum narrandarum ſtructura auocato. Nam ſecundum hanc res ſic erat exponenda: Aeneam interea caſtris motis duplici agmine aduerſus vrbem Laurentum inceſſiſſe, pedeſtri per ſaltus montium, equeſtri per planitiem camporum. Poeta vero ſingula ſingulis locis commode dicenda ſeruauit. Vide inf. vſ. 511 ſqq. 522. 452 ***et arrectae ſtimulis irae:*** de virtute bellica; exaſperati ſunt animi. conf. inf. 727. 728. ***fremit arma***, pro vulgari: cum tremitu poſtulat. 454 ***muſſant.*** vid. ſup. 345.

457.

Haud fecus, atque alto in luco cum forte caterua
Confedere auium, pifcofoue amne Padufae
Dant fonitum rauci per ftagna loquacia cycni.
Immo, ait, o ciues, adrepto tempore, Turnus,
Cogite concilium, et pacem laudate fedentes:
Illi armis in regna ruant. Nec plura locutus
Conripuit fefe et tectis citus extulit altis.
Tu, Volufe, armari Volfcorum edice maniplis;
Duc, ait, et Rutulos. Equitem, Meffapus, in armis,
Et cum fratre Coras, latis diffundite campis.
Pars aditus vrbis firment, turresque capeffant;
Cetera, qua iuffo, mecum manus inferat arma.

Ilicet

457. 458 *Padus* cycnorum copia apud poetas celebratus: in feptem oftia cum tempore diductus, binis primum oftiis in mare delatus eft, quorum alterum feptentrionem verfus erat *Volana*, alterum a meridie *Padufa* (nunc *il Po d' Argenta*) prope Spinam a mari exceptum. Oftium hoc *amnem* dixit et quidem *pifcofum*, vt Homerus ἰχθυόεντα Hyllum Il. υ, 392. Facit illud quibusdam locis paludem, hinc *ftagna*, quae *loquacia* dixit eleganter, a loquacibus cygnis, vt inf. XII, 475 *nidos loquaces* hirundinis. Hos *raucos* vocauit, fimpliciter, a clamore vel cantu. Tranftulit hoc Claudian. XXXI, 109. 110. De Padufa accurate egit Cluuer. Ital. ant. lib. I, c. 35. cf. Seru.

459 Concilium habete *arrepto tempore*, εὐκαίρως, ἐν καιρῷ, cum irrifione. 462 *fefe corripuit*, ὤρνυτο, ὡρμήθη, ἔσσυτο. Ex his ac fimilibus ductum videtur; *rapere*, *corripere*, pro mouere, paffim vidimus. 463 Feftinationem Turni bene affequitur oratio abrupta, dum Turnum effe loquuturum non praedictum eft. 464 *equitem in armis*, pro armatum, vt faepe alibi. *Meffapus*, graece, pro Meffape, et *Coras*, pro Cora, *cum fratre* Catillo. v. fup. VII, 672. 467 *qua iuffo*, pro iuffero: vt leuaffo, declaraffo, amaffo et al. fequutus eft Silius XII, 475.

Ilicet in muros tota discurritur vrbe.
Concilium ipse pater et magna incepta Latinus
Deserit, ac tristi turbatus tempore differt;
Multaque se incusat, qui non adceperit vltro
Dardanium Aenean, generumque adsciuerit, vrbi.
Praefodiunt alii portas, aut saxa sudesque
Subuectant. Bello dat signum rauca cruentum
Buccina. Tum muros varia cinxere corona
Matronae puerique; vocat labor vltimus omnis.
Nec non ad templum summasque ad Palladis arces
Subuehitur magna matrum regina caterua,
Dona ferens; iuxtaque comes Lauinia virgo,
Caussa mali tanti, oculos deiecta decoros.
Succedunt matres, et templum ture vaporant;
Et maestas alto fundunt de limine voces:
Armipotens, praeses belli, Tritonia virgo,
Frange manu telum Phrygii praedonis, et ipsum
Pronum

175. 468. 469 Comparant Il. β, 808. 472 *vrbi* erit: in vrbis, regni, vtilitatem.

473 Ante portas fossas faciunt, vt bene Seru., et vallum ducunt. 477 Manifesta vestigia Il. ζ, 86 sqq. 269 sqq. Illud autem miror, quod Palladem iam tum coli a Laurentibus tradidit, quam Troianos primum intulisse communis fama obtinebat. 478 *Subuehitur* pro vulgari: inuehitur. Nam curru vectae matronae sacra adeunt: sup. VIII, 666: *castae ducebant sacra per vrbem* Pilentis *matres in mollibus.* 479 *Dona.* Perperam peplum ex Homero huc vocant. Poetae genus ponere placuit. 480 *κατ' ὄμματα καλὰ βαλοῦσα.* 481 *Succedunt* sc. templum, intrant, vt bene Seru. Alias languet versus post illa: *Subuehitur m. m. r. caterua.* 482 *de limine.* Nil argutandum; est pro: ingressae templum. Nam in prima templi parte vota faciunt, qui deos adeunt. 483-485 Preces fere
ad

Pronum ſterne ſolo, portisque effunde ſub altis.
Cingitur ipſe furens certatim in proelia Turnus.
Iamque adeo Rutulum thoraca indutus aenis
Horrebat ſquamis, ſurasque incluſerat auro,
Tempora nudus adhuc; laterique adcinxerat enſem;
Fulgebatque alta decurrens aureus arce;
Exſultatque animis, et ſpe iam praecipit hoſtem.
Qualis, vbi abruptis fugit praeſepia vinclis,
Tandem liber, equus, campoque potitus aperto,
Aut ille in paſtus armentaque tendit equarum,
Aut adſuetus aquae perfundi flumine noto
Emicat, adrectisque fremit ceruicibus, alte

Luxu-

ad verbum conuerſae ex l. c. Homerico v. 305. 306. 307. *effunde*, de prolapſo, proſtrato ante vrbis obſeſſae muros.

486 ſqq. Aemulatur et h. l. Maro Homerum, qui heroes ſe armantes inducit Iliad. γ, 330 ſqq. Paridem; λ, 15 ſqq. Agamemnonem; π, 130 ſqq. Patroclum; τ, 369 ſqq. Achillem. Conuertuntur tali enumeratione animi ad heroem et tenentur in eo contemplando, diutius quam ſi narratum legas: armatur Turnus. Sed orationem egregie ornauit et variauit Maro: *thoraca indutus abenis Horrebat ſquamis*, pro: thoracem induerat ex aere in ſquamarum ſpeciem contextum, *ſurasque i. a.* ocreas aureas induerat. Sed multo etiam ornatiora ſunt ſequentia: v. 492-497, quae ex Homero Iliad. ζ, 506-511 conuerſa eſſe, iam veteres notarunt. Ad Turnum tamen conuenientius translata puto, quam de Paride fuerant pronuntiata: contra quam Popio viſum. Nam in Turno ſumma alacritas et feſtinatio ac diſcurſatio. Virgilio tamen in verbis Ennius iam praeiuerat, Macrobio monente VI. Sat. 3: *Et tunc, ſicut equus, qui de praeſepibus actus Vincla ſueis magneis animeis abrumpit et inde Fert ſe ſe campi per caerula laetaque prata Celſo pectore: ſaepe iubam quaſſat ſimul altam; Spiritus ex anima*

Ffff *calida*

Luxurians; luduntque iubae per colla, per armos.
Obuia cui, Volſcorum acie comitante, Camilla
Occurrit, portisque ab equo regina ſub ipſis
Deſiluit; quam tota cohors imitata relictis
Ad terram defluxit equis; tum talia fatur:
Turne, ſui merito ſi qua eſt fiducia forti,
Audeo et Aeneadum promitto occurrere turmae,
Solaque Tyrrhenos equites ire obuia contra.
Me ſine prima manu tentare pericula belli:
Tu pedes ad muros ſubſiſte, et moenia ſerua.
Turnus ad haec, oculos horrenda in virgine fixus:
O decus Italiae, virgo, quas dicere gratis,
Quasue referre parem? ſed nunc, eſt omnia quando
Iſte animus ſupra, mecum partire laborem.
Aeneas, vt fama fidem miſſique reportant

Ex-

calida ſpumas agit albas. — *Luxurians:* reddidit feliciter ex Hom. loco *κυδιόων*, quod ibi eſt pro *γαυριῶν*, de equo exſultante, ferociente. *alte* autem nolim iungere: *arrectis alte*; ſic enim languefcit verſus; ſed *alte luxurians*, etſi hoc inſolentius dictum videri poſſit, eſt alte exſultans.

498 De Camilla modo ad 432. *Deſiluit*, honoris cauſſa factum volunt. *cohors* pro turma: nam equitum h. l. eſt. 501 *defluxit*. Furius Annal. I ap. Macrob. VI, 4. *Ille, graui ſubito deuinctus vulnere, habenas Miſit equi, lapſusque in humum defluxit, et armis Reddidit aeratis ſonitum.* 503 Comparant Il. *ν*, 79 ſqq. 507 *horrenda in virgine* h. l. admiranda. Nam, quae *admirationem*, *ſtuporem*, *horrorem*, faciunt, ad idem fere genus referri ſolent et poſſunt. Sic *ἔκπαγλος* Homericum. 510 *partire*, reſpicit illud *ſolaque T.* v. 504. In illis: *quando animus eſt ſupra omnia*, expreſſit magnanimam: adeoque int. ſupra pericula, fortunae caſus et ſic porro; non aliter.

511 *fidem* eleganter pro nuntio. Nam, quae nuntian-

Exploratores, equitum leuia inprobus arma
Praemisit, quaterent campos; ipse ardua montis
Per deserta iugo superans aduentat ad vrbem:
Furta paro belli conuexo in tramite siluae,
Vt biuias armato obsidam milite fauces.
Tu Tyrrhenum equitem conlatis excipe signis;
Tecum acer Messapus erit, turmaeque Latinae,
Tiburnique manus; ducis et tu concipe curam.
Sic ait, et paribus Messapum in proelia dictis
Hortatur sociosque duces, et pergit in hostem.
Est curuo anfractu valles, adcommoda fraudi

Armo-

tiantur, fidem facti faciunt. 512 *improbus* accipio pro audax; proprie, qui nimium audet. Sic alia supra passim. 513 *quaterent campos*, ad incessum equorum referri praestat; Seruius ad perturbationem agrorum, h. e. agrestium, reuocat. 513 *ardua montis deserta*: necesse est extremas Albanorum montium partes respexisse poetam. 514 *iugo superans*, superior euadens, conf. II, 207, pro vulgari: *superans iugum*, vt v. 905. 515 *Furta*, solenni poetarum voce, pro insidiis. 519 *Tiburni manus*, copiae Tiburtinae, a Tiburno heroe ac conditore designatae, fratribus eius Catillo et Cora ducibus, sup. VII, 670 sqq. Aduersus equitatum Aeneae, in quo turmae erant Arcadum ab Euandro missae, VIII, 518 et Etruscae, X, 238. 239, per planitiem camporum incedentem, mittitur Messapus: qui nunc non suas copias, sed Latinas et Tiburtinas turmas equestres ducit, cumque eo Camilla. 522 sqq. Insidiarum locus et ratio huiusmodi animo repraesentanda. Via Troianorum agmini pedestri, quod Aeneas ipse ducebat (conf. ad 446), erat facienda per montium iuga et saltus: in his erat vallis, *curuo anfractu*, sinuoso flexu, quae, ex aduersa venienti Aeneae parte, in cliuum assurgebat; isque erat agmine superandus: ab vtraque vallis parte siluae. Has insedit Turnus: equitatum autem Messapo et Camilla duce praemittit, vt manus

 cum

Armorumque dolis: quam denſis frondibus atrum
Vrguet vtrimque latus; tenuis quo ſemita ducit,
Anguſtaeque ferunt fauces aditusque maligni.
Hanc ſuper in ſpeculis ſummoque in vertice montis
Planities ignota iacet, tutique receptus:
Seu dextra laeuaque velis occurrere pugnae;
Siue inſtare iugis, et grandia voluere ſaxa.
Huc iuuenis nota fertur regione viarum;
Adripuitque locum, et ſiluis inſedit iniquis.
Velocem interea ſuperis in ſedibus Opim,
Vnam ex virginibus ſociis ſacraque caterua,

Con-

cum praemiſſo ab Aenea Etruſcorum equitatu conſerat, qui per camporum planitiem incedebat, Tarchontis ductu. Hic pugna equeſtris fit, in qua, Camilla caeſa, equites Latini fugiunt ad vrbem. Audita Camillae caede equitatusque fuga, Turnus conſilio inſidiarum abiecto ex ſaltibus obſeſſis in campum procedit, vt fugam Latinorum equitum ſiſtat vrbemque, ne primo incurſu capiatur, praeſidio firmet. Quo facto Aeneas liberas ſaltus anguſtias ſuperat; vſ. 896 ſqq. Aſſequutus eſt hac oeconomia poeta hoc, vt abſentibus Aenea et Turno geri res poſſet virtute Camillae et Tarchontis.

523 *valles* antique pro vallis, *quam — atrum* h. ſilua denſa, per quam (*quo*, potius, *qua*) anguſta ſemita eſt. 525 *aditus maligni* anguſti, exigui: non obſcuri, vt Seru.; at lib. VI, 270 adiunctum eſt: *lux ſub luce maligna.* 526 *in ſpeculis*, in collis vertice, vt σκοπιά. 527 *ignota* Troianis. Similis inſidiarum collocandarum deſcriptio comparanda ap. Statium Theb. II, 469 ſqq.

532 Recte Seruius tranſitum tamquam abruptum et nimis tritum reprehendit. cf. ſup. not. ad IX, 638. *Opim*, Ὦπιν, autem h. l. nympham edidit in Dianae conſortio; cum alias ipſius Dianae nomen eſſet: quod ex Callimacho quoque conſtat in Dian. 204 et 240, vbi v. Spanhem. Mirum id viſum

ſum

Conpellabat, et has triſtis Latonia voces
Ore dabat: Graditur bellum ad crudele Camilla,
O virgo, et noſtris nequidquam cingitur armis,
Cara mihi ante alias. Neque enim nouus iſte Dianae
Venit amor, ſubitaque animum dulcedine mouit.
Pulſus ob inuidiam regno vireſque ſuperbas
Priuerno antiqua Metabus cum excederet vrbe,
Infantem, fugiens media inter proelia belli,
Suſtulit exſilio comitem, matriſque vocauit
Nomine Caſmillae, mutata parte, Camillam.

Ipſe,

ſum Seruio, quem ad h. l. vide, et Macrobio V, 22, qui de nimia doctrina hoc Virgilium feciſſe ſuſpicabatur. Perperam vtique: nam et apud eundem Callimachum in Del. 292 Opis eſt inter puellas Hyperboreas, quae frugum primitias olim Delum apportarunt, et cum Diana ibi manſerunt. cf. Apollod. I, 4, 4. Recte adeo a Marone nympha Opis memorata eſt, et eodem forte reſpectu inf. 858 Threiſſa appellatur. Iuuat autem illud notare, Dianam h. l. *cum Nymphis ſuis*, quibus ſiluae ſolent pro ſedibus aſſignari, in Olympo ſedere, vnde v. 595. 596 Opis deuolat in terram. 536 *noſtris armis*, quibus Camilla in morem Dianae et Nympharum vtitur. cf. inf. 844.

539 Quae ſequitur narratio de Camilla et patre Metabo; Priuernatum tyranno, ex antiquis Italorum annalibus petita, et egregie ad poeſin epicam accommodata, cum τὸ τερατῶδες habeat, reprehenſionem tamen admittit in hoc, quod Dianae illa ſermoni, quo ad Opin mandata dat, inſerta eſt non ſatis commodo loco. *vires ſuperbas*, h. nimias opes, potentiam libertati ciuium infeſtam; vnde odia in eum: *Pulſus ob inuidiam.* At Seruius *vires ſuperbas*, quibus ſuperbe vtebatur, interpretatur. 543 Tribuit igitur poeta patris voluntati, quod emollita pronuntiatio ſerioribus aetatibus attulit, vt pro *Caſmilo Camillus*, pro *Caſmila Camilla*, diceretur. Vox illa a Pelaſgis in Italiam illata Etruſcis quoque fuit frequentata, qui Mercu-

Ipſe ſinu prae ſe portans, iuga longa petebat
Solorum nemorum; tela vndique ſaeua premebant
Et circumfuſo volitabant milite Volſci.
Ecce, fugae medio, ſummis Amaſenus abundans
Spumabat ripis; tantus ſe nubibus imber
Ruperat. Ille, innare parans, infantis amore
Tardatur, caroque oneri timet. Omnia ſecum
Verſanti ſubito vix haec ſententia ſedit:
Telum inmane, manu valida quod forte gerebat
Bellator, ſolidum nodis et robore cocto;
Huic natam, libro et ſilueſtri ſubere clauſam,
Implicat, atque habilem mediae circumligat haſtae;
Quam dextra ingenti librans ita ad aethera fatur:
Alma, tibi hanc, nemorum cultrix, Latonia virgo,
Ipſe pater famulam voueo; tua prima per auras
Tela tenens ſupplex hoſtem fugit. Adcipe, teſtor,

Diua

rium Caſmilum appellarunt, tamquam *miniſtrum* deorum. v. Schol. Apollonii ad I, 917: Macrob. III Sat. 18 et Seru. ad h. l. 544 *iuga longa*, non longinqua et remota, ſed longo tractu continuata. 549 *Ruperat*, eruperat ſe, vt iam alibi vidimus: ἐῤῥάγη. 551 Cum omnia ſecum verſaſſet, *ſubito vix h. ſ. ſ.* 553 *robore cocto*, igni durato, praeuſto. 554 *Telum immane — Huic*: nota ſtructurae immutationem, quae vel ob negligentiae ſpeciem ſuauitate non caret. *clauſam*, inuolutam cortice. Suberis copiam in Priuerni agris naſci obſeruauit Sponius. — *habilem*, ita vt haberi, tractari, pro iaculo emitti cum haſta poſſet: ἁρμαρυῖαν. Sic I, 318 *habilem arcum* vidimus, *enſem* IX, 305, *galeam* ib. 365. De alligata porro puella ingenioſe v. 558. 559 *tua tela tenens ſupplex.* Haſtae illigatum pondus in alteram ripam transmittit, vt ipſe liberis manibus transnatare poſſit. *famulam* autem dixit conſecratam: quia miniſtri deo-

Diua tuam, quae nunc dubiis committitur auris.
Dixit, et adducto contortum hastile lacerto
Inmittit: sonuere vndae; rapidum super amnem
Infelix fugit in iaculo stridente Camilla.
At Metabus, magna propius iam vrguente caterua,
Dat sese fluuio, atque hastam cum virgine victor
Gramineo donum Triuiae de cespite vellit.
Non illum tectis vllae, non moenibus vrbes
Adcepere, neque ipse manus feritate dedisset:
Pastorum et solis exegit montibus aeuum.
Hic natam, in dumis interque horrentia lustra,
Armentalis equae mammis et lacte ferino
Nutribat, teneris inmulgens vbera labris.
Vtque pedum primis infans vestigia plantis

Insti-

deorum *ὑπηρέται, δοῦλοι*, diis se consecrant. 560 *dubiis auris*, per quas ipsa infans dubia salute fertur. 562 Quomodo, inquis, vndae *sonuere?* Scilicet grauiter commotus aer aquae superficiem impellit et vndae fremitum mouet: quid? quod transuolans cum infante iaculum sibilum vel strepitum facit in aere, cf. mox 595. 596, quem ipsi amni tribuere potuit. 563 *Infelix:* vel respectu praesentis Camillae fati, vel quod iam illa aetate tantum vitae discrimen adiret.

565 *victor* compos voti, vt saepe, v. c. VIII, 61. sc. flumine traiecto. *donum Triviae*, ex voto: quam Dianae vouerat. 568 *manus dat* proprie victus, tum omnino qui cedit, qui placatur, h. l. qui, quod humanitas aliorum vel hospitalitas offert, accipit. An vsquam de manibus hospitum iungendis loquendi vsus tulerit *manus dare*, vt dictum: *accipere aliquem manu*, dubito. 569 non *pastorum aeuum*, vt Seru., pro pastorali vita, sed *in montibus pastorum:* qui a pastoribus habitabantur. 570 *dumi, lustra*, pro siluis. — *Armentalis equa*, *ἵππος ἀγελαία*. 571 *lacte ferino:* quia *ferus* etiam de equo: vt sup. II, 51. 573 Proprie erant *vestigia prima*, in

quae,

Institerat, iaculo palmas onerauit acuto;
Spiculaque ex humero paruae suspendit et arcum.
Pro crinali auro, pro longae tegmine pallae,
Tigridis exuuiae per dorsum a vertice pendent.
Tela manu iam tum tenera puerilia torsit,
Et fundam tereti circum caput egit habena;
Strymoniamque gruem, aut album deiecit olorem.
Multae illam frustra Tyrrhena per oppida matres
Optauere nurum: Sola contenta Diana,
Aeternum telorum et virginitatis amorem
Intemerata colit. Vellem haud conrepta fuisset
Militia tali, conata lacessere Teucros:
Cara mihi comitumque foret nunc vna mearum.
Verum age, quandoquidem fatis vrguetur acerbis,
Labere, Nympha, polo, finisque inuise Latinos,
Tristis vbi infausto committitur omine pugna.
Haec cape, et vltricem pharetra deprome sagittam:
Hac, quicumque sacrum violarit volnere corpus,

Tros

quae, quibus, institit plantis pedum. Sed doctius alterum, pro: vt primum infans pedibus institit. 580 *Strymoniam gruem:* v. sup. Ge. I, 120. 581 *Multae illam.* Idem orationis color sup. lib. VII, 54. Laudat Cerda Ouid. Met. III, 353 sqq.: I, 478 sq. Adde Pindar. Pyth. IX, 188 sqq.: Catull. Carm. Nupt. 42 sqq. — *Tyrrhena per oppida:* Amaseno traiecto Metabus ad Camparorum fines accedere debuit: hos insedere olim Etrusci. Seruius ad h. v. et 567 ad Etruscorum potentiam rem refert, quorum iure olim tota Italia tenebatur. 590 *Haec cape:* puta cum his dictis Dianam arcum et pharetram Opi tradere. 591 Auguste: pro: qui vulnus intulerit; sed loquitur de virgine deae consecrata. Et ducta hinc vltionis ab Arunte sumtae caussa. Nam, qui sacra violant, a diis puniuntur.

592.

Tros Italusue, mihi pariter det ſanguine poenas.
Poſt ego nube caua miſerandae corpus et arma
Inſpoliata feram tumulo, patriaeque reponam.
Dixit; at illa leuis coeli delapſa per auras
Inſonuit, nigro circumdata turbine corpus.
At manus interea muris Troiana propinquat,
Etruſcique duces, equitumque exercitus omnis:
Conpoſiti numero in turmas. Fremit aequore toto
Inſultans ſonipes, et preſſis pugnat habenis
Huc obuerſus et huc; tum late ferreus haſtis
Horret ager, campique armis ſublimibus ardent.

Nec

592. 593 Sarpedonis fatum ante oculos ex Iliad. π, 453. conf. ſup. ad v. 432. 594 *patriae*, graece: in patriam vel in patria terra. 595. 596 Volatus velocitatem bene declarauit per *inſonuit*: inuoluta *turbine*, nigra nube. Proprie aer inſonuerat ex motu. Fere ſic ſup. 562 *ſonuere vndae*.

597 *manus Troiana*: de pedeſtri agmine, quod Aeneas ducebat, accipe, vt ſequentia de equitatu. v. ſup. 449. 450. 511-513. cf. ad 522. Conſtabat autem equitatus maxime ex Etruſcis: ſup. v. 450. 517 Not. ad 519; isque per campos incedebat: hinc *aequore toto*. 599 *numero*: ad numerum ſuum militum, quos quaeque turma habere debebat: vnde etiam *numeri*, ipſae cohortes, turmae. Non audiendus Serv. — 599 600 601 ἐναργεστάτη deſcriptio equorum generoſiorum incedentium: *Inſultans* v. Ge. III, 117. — *pugnat habenis*, contra habenas, vt μάχεσθαί τινι, ſpectat ad reluctationem equorum, qui frenis cohiberi ſe vix patiuntur et repugnant: hinc *huc obuerſus et huc*. Prudent. Pſychom. 194: *Huc illuc frendens obuertit terga* etc. 601. 602 Poeticum hoc phantaſma ſatis notum; et iam alibi obſeruatum eſt, Ennium in eo praeceſſiſſe, Ennio autem Graecos et ipſum Homerum Il. ν, 339. De hoc igitur nil nunc monemus. Sed *ferreus ager* audacius

 etiam

Nec non Messapus contra, celeresque Latini,
Et cum fratre Coras, et virginis ala Camillae,
Aduersi campo adparent, hastasque reductis
Protendunt longe dextris, et spicula vibrant;
Aduentusque virum fremitusque ardescit equorum,
Iamque intra iactum teli progressus vterque
Substiterat: subito erumpunt clamore, frementisque
Exhortantur equos; fundunt simul vndique tela
Crebra niuis ritu, coelumque obtexitur vmbra.

Con-

etiam quam sup. VII, 525—527: *atraque late Horrescit strictis seges ensibus.* Scilicet *ager horret late hastis*: atque inde *ferreus* ad visum et opinionem, ferreis hastis totus collucens; hinc subiicitur: *campique armis sublimibus ardent.* Quae si ad hunc modum expedias, intelligis, non sine iudicio poetam hunc versum ab Ennio (Annal. I. pag. 33 ed. Columnn.) sumsisse, Ennium autem male irrisum fuisse ab Lucilio, quod h. l. factum narrat Seruius: add. Macrob. VI, 4 pr. — *ardent* exquisitius quam refulgent. Sic tamen et *αἴθεσθαι, αἴθειν, φλέγειν*, et alia.

603. 604 vt praedixerat v. 518. 519. 606 *Protendunt*, *προτείνουσι*, prominent tamen illae vel sic cuspidibus. Aliae autem sunt *hastae*, alia *spicula* h. e. iacula: his eminus, illis cominus pugna fit. Igitur hastas *reducunt*, vt cum impetu immittant, iacula *vibrant*, rotant. 607 *aduentus virum ardescit*, h. e. strepitus ex aduentu, seu strepitus aduenientium, maior maiorque ad aures accidit et increbescit, quo propiores inuicem sibi turmae fiunt, cf. inf. 911. Etenim quae augentur, inprimis motu, incalescere, adeoque et exardescere dicuntur. 608 Progressus vtriusque exercitus eo iam factus erat, vt intra teli iactum ventum esset: quando vtraque acies substitit. In sqq. comparatio institui potest non sine fructu cum Il. δ, 446 sqq., et v. 610. 611 vid. Il. μ, 156 sqq. 278 sqq. — *coelum obtexitur vmbra* cf. inf. XII, 578: *et obumbrant aethera telis.* Etiam vulgari sermone tritum. Vnde illud Laconis,

Continuo aduerſis Tyrrhenus et acer Aconteus
Connixi incurrunt haſtis, primique ruinam
Dant ſonitu ingenti, perfractaque quadrupedantum
Pectora pectoribus rumpunt; excuſſus Aconteus,
Fulminis in morem, aut tormento ponderis acti,
Praecipitat longe, et vitam diſpergit in auras.
Extemplo turbatae acies, verſique Latini
Reiiciunt parmas, et equos ad moenia vertunt.
Troes agunt; princeps turmas inducit Aſylas.
Iamque propinquabant portis, rurſusque Latini
Clamorem tollunt, et mollia colla reflectunt;
Hi fugiunt, penitusque datis referuntur habenis.
Qualis vbi alterno procurrens gurgite pontus

Nunc

conis, ſe ſub vmbra telorum eſſe pugnaturum. At Il. ρ, 366 ſqq., quem non cum noſtro contendere debebant, puluere caligo obducitur pugnae, non telorum crebritate. Quod autem Servius ad v. 608 habet: „Et „Enniana eſt iſta omnis am„bitioſa deſcriptio:„ hoc ad ea ſpectat, quae ſupra ad IX, 806 ſqq. vidimus.

612 *Tyrrhenus* h. l. nomen viri Etruſci proprium; *Aconteus* e Latinis. 613 *ruinam dant*, ruunt, irruunt, mutuo impetu, *perfractaque — rumpunt* pro perfringunt: ſcilicet haſta neuter alterum attigerat, itaque ipſi equi concitati ſummo impetu pectoribus obnixi confligunt: qua ruina, quo conflictu, labefactatus Aconteus equo deiicitur. 620 *Troes* nunc: mox *Tuſci* 629, quoniam ex vtraque gente equitatus conſtabat, *agunt*: verſos in fugam impellunt, vt ſup. V, 265. *Aſylas*, qui Piſa Etruriae copias adduxerat: ſup. X, 175 ſqq. 622 Ante vrbem ſubſiſtunt Latini, contra fugiunt Troiani et Etruſci. *colla* equorum: qui quoniam domiti, vt facile flecti queant, hinc colla *mollia*: vt Ge. III, 204: *molli collo*, et *mollia crura* ibid. v. 76. 624 ſqq. Comparatio praeclara et ornatiſſima: cui ex parte ſimilem ex Quinto Calabro excitauit

Nunc ruit ad terras, ſcopulosque ſuperiacit vndam
Spumeus, extremamque ſinu perfundit arenam;
Nunc rapidus retro, atque aeſtu reuoluta reſorbens
Saxa, fugit, litusque vado labente relinquit.
Bis Tuſci Rutulos egere ad moenia verſos:
Bis reiecti armis reſpectant terga tegentes.
Tertia ſed poſtquam congreſſi in proelia, totas
Inplicuere inter ſe acies, legitque virum vir:
Tum vero et gemitus morientum, et ſanguine in alto
Armaque, corporaque, et permixti caede virorum
Semanimes voluuntur equi; pugna aſpera ſurgit.

Orſilo-

ſitauit Cuellius (lib. XI, 226 ſqq.); accedit tamen haec propius ad locum Homeri Il. λ, 305 ſqq. Non autem ad aeſtum maris creſcentis et decreſcentis trahendum eſt, ſed de motu maris littus alluentis et alternis accedentis ac recedentis. Ornatum obſerua in ſingulis. *alterno gurgite*, vnda, fluctu. Nunc *pontus*, fluctus, ad littus aduoluitur, idque adeo exſuperat. *ſuperiacit vndam*, iacit vndam ſuper ſcopulos ſ. littus: praepoſitione ad verbum retracta: vt fere Graece: *σκοπελοὺς τ' ὑπερέβαλε κῦμα*. *arenam extremam*, in interiore littore, *perfundit ſinu*, fluctu vndas iam languentes in ſinum curuante. Nunc *pontus*, vnda, *aeſtu*, viciſſitudine maris aeſtuantis, grauiter commoti, *rapidus retro* (*παλιῤῥόθιον κῦμα* v. c. Od. ε, 430. Sic malo, quam *retro fugit*), *atque reſorbens* (ſe, *ἀναῤῥοιβδῶν*) *fugit ſaxa reuoluta*, h. per quae vnda reuoluitur, *ἀνακυλίνδεται*, *et relinquit* pontus *littus vado labente*, fluctu recedente ac decreſcente; donec nouus fluctus iterum alluat.

631 *in tertia praelia:* eleganter pro tertio. 632 *legitque virum vir* Homericum: *ἀνὴρ δ' ἄνδρ' ἐδνοπάλιζεν* Il. δ, 472, h. e. percuſſit. 633 *Tum vero.* v. Iliad. δ, 450 ſqq. Loca alia ſimilia obſeruabit quisque pro ſe. Vnum excitabo Eurip. Phoeniſſ. 1196 ſqq.

636

Orſilochus Remuli, quando ipſum horrebat adire,
Haſtam intorſit equo, ferrumque ſub aure reliquit.
Quo ſonipes ictu furit arduus, altaque iactat
Volneris inpatiens adrecto pectore crura.
Voluitur ille excuſſus humi. Catillus Iolan,
Ingentemque animis, ingentem corpore et armis
Deiicit Herminium: nudo cui vertice fulua
Caeſaries, nudique humeri; nec volnera terrent;
Tantus in arma patet. Latos huic haſta per armos
Acta tremit, duplicatque virum transfixa dolore.
Funditur ater vbique cruor; dant funera ferro
Certantes, pulchramque petunt per volnera mortem.
At medias inter caedes exſultat Amazon,
Vnum exſerta latus pugnae, pharetrata Camilla;

Et

636 *Orſilochus* ex Troianis eſt. v. inf. 690. *Remulus* ex Latinis, diuerſus ab eo, qui ſupra X, 592. 593 memoratus. Ad reliqua v. 637-640 cf. ſup. X, 890-894 de ſimili vulnere. 640 *Catillus*, qui Tiburtes agebat. cf. ſup. 519 et lib. VII, 672; adeoque Iolas et Herminii inter Troianos et Etruſcos referendi. 643. 644 *nec vulnera terrent: tantus in arma patet:* arte cohaerent cum illis: *nudo cui v. — nudique humeri.* Habebat nudum caput et humeros nudos, vt ſatis appareret, eum vulnera non timere; tantum, tanta ſui parte, patebat in vulnera ſ. in tela hoſtilia. *duplicat virum:* incuruat, vt reddatur Homericum ἰδνῦν. Ἰδνώθη τε πεσὼν Iliad. ν, 618; hinc adiectum: cum ſeu prae *dolore.* Et ſic *duplicatus poples* inf. XII, 927. Niobes filia collapſa dicitur *duplicata vulnere caeco* ap. Ouid. Met. VI, 293, vbi v. Burm. et ad Val. Fl. VI, 509. Ap. Graecos πτύσσεσθαι ſic occurrere memini. 646. 647 Haec ad reliquos pugnantes ſpectant, mortem dant et accipiunt.

648 De Camilla epiſodium inter elaboratiores eſt carminis partes. *Vnum exerta latus,*

Et nunc lenta manu ſpargens haſtilia denſet,
Nunc validam dextra rapit indefeſſa bipennem.
Aureus ex humero ſonat arcus, et arma Dianae.
Illa etiam, ſi quando in tergum pulſa receſſit,
Spicula conuerſo fugientia dirigit arcu.
At circum lectae comites, Larinaque virgo,
Tullaque, et aeratam quatiens Tarpeia ſecurem,
Italides; quas ipſa decus ſibi dia Camilla
Delegit, pacisque bonas bellique miniſtras.
Quales Threiciae cum flumina Thermodontis
Pulſant,

latus, mammam; inf. 893 *ſub exertam papillam*. v. ſup. I, 492. Diſputant Interpp., vtram. Cerda ait laeuam, nam dextra in Amazonibus erat exuſta. Recte. Verum comparatio inſtituitur tantum ad nudationem mammae: in venatricibus autem et bellatricibus, vt Diana ac Nymphis, dextrum pectus, dextrum humerum, nudatum videmus in numis ac ſtatuis: ſicque Callimachus in Dian. 213. 214. — *pugnae*, ad pugnam, vt expeditior eſſet ad pugnandum. Comparationis autem lineas ducit, quam mox repetit et ornat vſſ. 659 ſqq. 650 *ſpargens denſet*: id eſt, denſe ſpargit, iacit; alias fundere, χέειν. 651 *indefeſſa* eſt ἄτρυτος. 653 *in tergum p. receſſit*: etiam hoc a vulgari ratione deflexit. nam vulgare eſt: ſi tergum vertit, dat. 654 *ſpicula fugientia*, ipſa fugiens, vt recte Seruius. 658 *miniſtras*, comites: Sic δμωΐδας Pentheſileae dat Quintus Calaber lib. I, 33: vt θεράποντες heroum ſunt. Totum illum locum de Pentheſilea et partem libri contuliſſe non poenitebit: vt omnino poetico ornatu nullus veterum poetarum locupletior hoc Quinto eſt; nec dubito antiquiores opes in eo poeta latere. 659 *Threiciae Amazones*: pro Scythicis vel Sarmaticis dixit, vt Threiſſam Harpalycen ſup. lib. I, 316, quod, tamquam poeta, iure ſuo fecit. Sarmatica autem origo fere communi veterum conſenſu Amazonibus tribuitur, etſi vulgaris fabula a Tanaidis oſtiis ad Ponti fines et Thermodon-
tem

Pulſant, et pictis bellantur Amazones armis:
Seu circum Hippolyten, ſeu quum ſe Martia curru
Penthesilea refert, magnoque vlulante tumultu
Feminea exſultant lunatis agmina peltis.
Quem telo primum, quem poſtremum aſpera virgo
Deiicis? aut quot humi morientia corpora fundis?
Eunaeum Clytio primum patre: cuius apertum
Aduerſi longa transuerberat abiete pectus.
Sanguinis ille vomens riuos cadit, atque cruentam
Mandit humum, moriensque ſuo ſe in volnere verſat.

Tum

tem fluuium eas traduxit. v. loc. claſſ. Iuſtin. II, 4. cf. Apollon. II, 370-966 ſqq. et Schol. 659 *cum flumina Thermodontis pulſant:* pro ripis flumen dictum opinatur Cerda et alii, vt v. c. Ge. II, 11. 12: aliae arbores — *campos et flumina late Curua tenent.* Mihi tamen cum ipſa res perſuadet, agi de flumine glacie obducto, tum vero etiam Claudiani imitatio, qui non aliter intellexiſſe videtur: adſcribam totum locum Proſ. rapt. II, 61 - 66: *Qualis Amazonidum peltis exſultat aduncis* (ex noſtro v. 663) *Pulchra cohors, quoties Arcton populata virago Hippolyte niueas ducit poſt praelia turmas* (hoc illuſtrat vſ. 661. 662: *ſeu cum ſe Martia curru Penthesilea refert,* redit ex pugna et quidem victrix; hinc *exſultant* et *magno tumultu*); *Seu flauos ſtrauere Getas, ſeu forte rigentem Thermodontiaca Tanaim fregere ſecuri.* Tranſtulit hic Claudianus ad Tanain, quod Maro de Thermodonte memorauerat. 660 *bellantur* pro bellant, vt alia, v. Seru. Sic *nutritor* pro *nutrito* Ge. II, 425. *pictis armis* auro argentoque diſtinctis, maxime pelta. cf. ſup. ad VIII, 588. *ſe refert*, redit (v. paullo ante); non vt Seru. pro ſe fert, infert. — *tumultu vlulante,* inuertit, cum ipſae vlulent cum tumultu: cum tumultu vlulantium. *Martia Penthesilea*, proprie. Iuſtin. II. 4, 13 duae reginae — *ne ſucceſſibus deeſſet auctoritas, genitas ſe Marte praedicabant.*

664. 665 Variatus orationis color, Homeri exemplo

Il.

Tum Lirim, Pagasumque super: quorum alter habenas
Suffosso reuolutus equo dum colligit, alter
Dum subit, ac dextram labenti tendit inermem,
Praecipites pariterque ruunt. His addit Amastrum
Hippotaden; sequiturque incumbens eminus hasta
Tereaque, Harpalycumque, et Demophoonta, Chromimque;
Quotque emissa manu contorsit spicula virgo,
Tot Phrygii cecidere viri. Procul Ornytus armis
Ignotis et equo venator Iapyge fertur:
Cui pellis latos humeros erepta iuuenco
Pugnatori operit; caput ingens oris hiatus
Et malae texere lupi cum dentibus albis,
Agrestisque manus armat sparus; ipse cateruis
Vertitur in mediis, et toto vertice supra est.
Hunc illa exceptum, neque enim labor agmine verso,
Tra-

Il. ε, 703: π, 692. — *Eunaeum* int. e Troianis, *Lirim Pagasumque* ex Etruscis: reliquos vs. 673 sqq. iterum Troianos: e quibus *Amastrus* Hippotae f. *Mandit humum*: quod alias *mordere*. v. sup. 418 et ad X, 489. 671 *habenas dum colligit*: vt equum ex vulnere cernuum retrahat. 674 *sequitur incumbens*, ἐφέπει ἐρείδουσα vel ἐπερειδομένη puella: hoc refertur ad nisum emittentis hastam, qua illa insequitur eminus, h. petit, Tereum et alios.

677 *Ornytus* ex Etruscis. cf. 686. *armis ignotis*, nouis h. l., vt Serv., inconsuetis, insolentiore specie: nam habebat exuuias tauri pro thorace et rictum lupi pro galea. cf. VII, 666. 667. Talis Argus apud Apollon. I, 324. 325. Perperam loricam ex corio factam intelligit Serv. h. l. — *Iapyge* pro Iapygio, Apulo. v. sup. v. 247. 682 *Sparus*: rusticum telum in modum pedi recuruum, inquit Serv. cf. ad Sallust. Catil. 56 (59) et Nepot. Epaminond. 9. 683 *Vertitur*, versatur, ἀναστρέφεται. 684 *exceptum*, insidiis

Traiicit, et ſuper haec inimico pectore fatur:
Siluis te, Tyrrhene, feras agitare putaſti?
Aduenit qui veſtra dies muliebribus armis
Verba redargueerit. Nomen tamen haud leue patrum
Manibus hoc referes, telo cecidiſſe Camillae.
Protenus Orſilochum et Buten, duo maxima Teucrum
Corpora: ſed Buten auerſum cuſpide fixit
Loricam galeamque inter, qua colla ſedentis
Lucent, et laeuo dependet parma lacerto;
Orſilochum, fugiens magnumque agitata per orbem,
Eludit

ſidiis circumuentum, ait Seruius, vt ſup. VI, 173; enimuero eſt: aſſequuta fugientem; nam adiectum, *agmine verſo*. *Excipere* a venatione ductum h. l.: vt bene Burm. monuit. — *et ſuper*, inſuper, *fatur haec*. 689 Eadem ſup. X, 830. cf. Cerda.

690 Butes diuerſus forte ab eo, qui lib. IX, 647 ſqq. memoratur, et ab altero vtique V, 372. *Orſilochus* e Troianis ſup. 636. 692 *ſedentis* in equo. Non enim inter haec omnia animo dimittendum, nos in pugna equeſtri verſari. *lucent*, eleganter pro: apparent nuda — et quidem in laeuo humero. Buten enim fugientem, at Orſilochum ipſa fugiens obtruncauit Camilla. Etiam vulneris locus vſſ. 692, 693 auerſam corporis partem ſatis declarat. Vulnus infertur ſupra ſiniſtrum humerum, in ipſam ceruicis vertebram, quae attollitur paullulum in capite prominente, qualis habitus ſedentis eſt. Variaſſe adeo poeta videri debet vulnus Hectori ab Achille illatum Iliad. χ, 324 ſqq. et Cycni vulnus ab Achille acceptum ap. Heſiod. Sc. Herc. 416 - 420. Vtraque loca ſedulo comparanda. Ex his ipſi poetae mentem aſſequuti ſumus. cf. inf. XII, 381. 382. 694. 695 *gyro interior*, adeoque ab laeua Orſilochi; (cf. ſup. V, 170) quo facto curſu aequato illa eius lateri iuncta, dextra ſublata, capiti ictum bipenni infligit: *ſecurim congeminat*, ictum, vulnus.

Eludit gyro interior, sequiturque sequentem;
Tum validam perque arma viro perque ossa securim,
Altior exsurgens, oranti et multa precanti
Congeminat: volnus calido rigat ora cerebro.
Incidit huic, subitoque adspectu territus haesit,
Appenninicolae bellator filius Auni,
Haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant;
Isque vbi se nullo iam cursu euadere pugnae
Posse, neque instantem reginam auertere, cernit;
Consilio versare dolos ingressus et astu,
Incipit haec: Quid tam egregium, si femina forti
Fidis equo? dimitte fugam, et te comminus aequo
Mecum crede solo, pugnaeque adcinge pedestri;
Iam nosces, ventosa ferat cui gloria laudem.

Dixit;

699 sqq. Quod sequitur episodium nouitate et varietate praeclarum et ab omni parte perfectum. Ligures fraudibus et perfidia omnino infames fuere: forte quia montium latebris hostium incursus eludere eosque inter siluarum ambages et saltus in insidias allicere solebant. *Ligures omnes fallaces*, verba Catonis Origg. lib. II excitat Seru. ad h. l. Eundem vid. ad v. 715. Liguriae autem magna pars per ipsa Appennini iuga protendebatur. *Incidit huic*, in hanc, graece. 701 *Haud L.* h. e. fraude, quoties ea vti licebat, nemine inter populares inferior. — *euadere pugnae* e Graecis pro vulgari *pugna*. 705 *forti equo*. Epitheto primum obseruant vsum Ennium (ap. Cic. Cat. 5), tum Lucret. III, 8, nunc hinc Maronem. Faciunt autem vires ad velocitatem. 706 *dimitte fugam*, cursum equestrem, equi vsa velocitate. 707 *crede te solo et accinge* (te) *p. p. cominus mecum*, pugna pedestri. 708 *cui ferat*, i. e. an tibi ferat. *laudem*, decus ex victoria, *κλέος*. *ventosa*, vana, inanis, gloriatio: nam pugnae equestris successus magna ex parte equi virtuti debetur:

vt

Dixit; at illa furens, acrique adcensa dolore,
Tradit equum comiti, paribusque resistit in armis,
Ense pedes nudo, puraque interrita parma.
At iuuenis, vicisse dolo ratus, auolat ipse,
Haud mora, conuersisque fugax aufertur habenis,
Quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.
Vane Ligus, frustraque animis elate superbis,
Nequidquam patrias tentasti lubricus artis;
Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.
Haec fatur virgo, et pernicibus ignea plantis
Transit equum cursu, frenisque aduersa prehensis
Congreditur poenasque inimico ex sanguine sumit.
Quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto
Consequitur pennis sublimem in nube columbam,

Con-

vt simpliciter ornet epitheton; non male comparant ἠνεμόεν φρόνημα apud Sophoclem. 709 comparant Hectoris factum Il. θ, 318 sqq. 710 *paribus*, „sicut „etiam illum congressurum „(non, congressum) putabat„ vt Seruius monet. *resistit* simpl. stat cf. Ge. IV, 424: Aen. IV, 76. 711 *parma pura*. Epitheton arbitror simpliciter ornare: vt sit parma sine insigni et ornatu: vt *parma alba* sup. IX, 548. 714 *ferrata calce:* hoc de suo aeuo sumsit poeta. Heroum vita κέντρον, stimulum, norat (v. Iliad. ψ, 387. coll. 384.), non calcar, multo minus e ferro.

715 *Ligus*, Λίγυς, pro Ligur. *lubricus*, fallax, vt ὀλισθηρός. 718 *ignea*. A Catullo sumtum iam alii obseruarunt LXIV, 337: *Flammea praeuertet celeris vestigia ceruae:* de Achille. Vt alias ὀξὺς, rapidus, de igni; sic nunc *igneus* pro celer. 719 *Transit equum cursu:* Haec de eius celeritate praestruxerat sup. lib. VII, 808. 809. 721 Minus bene comparant Intpp. Il. ν, 62: φ, 493. Opportunior erat locus Iliad. χ, 139-144. — *sacer ales:* accipio dictum, propter augurium ex eo

auium

Conprenſamque tenet, pedibusque euiſcerat vncis;
Tum cruor, et volſae labuntur ab aethere plumae.
At non haec nullis hominum ſator atque deorum
Obſeruans oculis ſummo ſedet altus Olympo.
Tyrrhenum genitor Tarchonem in proelia ſaeua
Suſcitat, et ſtimulis haud mollibus iniicit iras.
Ergo inter caedes cedentiaque agmina Tarcho
Fertur equo, variisque inſtigat vocibus alas,
Nomine quemque vocans; reficitque in proelia pulſos.
Quis metus, o numquam dolituri, o ſemper inertes
Tyrrheni, quae tanta animis ignauia venit?
Femina palantis agit, atque haec agmina vertit?
Quo ferrum, quidue haec gerimus tela inrita dextris?
At non in Venerem ſegnes, nocturnaque bella,
Aut,

auium genere capi ſolitum, v. c. Odyſſ. ο, 524 ſq. ſacra enim diis quae ad augurium et diuinationem ſpectant. 724 verſus inſeruit exornandae comparationi. conf. eund. loc.

725. 726 Homericum: Οὐδ' ἀλαοσκοπίην ἔχε, h. e. omnino vidit oculis ſuis I. Il. κ, 515. conf. Od. θ, 285. 727. 728 ad verba cf. ſup. IX, 717. 718, et hoc lib. v. 451. 452. *Tarchonem*, Τάρχωνα. *ſuſcitat*, ὦρσεν, ὤτρυνεν. 731 Praeiuiſſe Furium (M. Furium Bibaculum) in Annal. XI: *Nomina quemque ciet: dictorum tempus adeſſe Commemorat. — Confirmat dictis: ſimul atque exſuſcitat acres Ad bellandum animos reficitque ad praelia mentes*, notauit Macrob. VI, 1. Malim et hic Homerum laudare Iliad. κ, 67 *πατρόθεν ἐκ γενεῆς ὀνομάζων ἄνδρα ἕκαστον.* In ſqq. verbis Tarchonis a v. 732 neminem fugere poſſunt veſtigia Homeri Il. δ, 340 ſq. 732 *O nunquam d.* dedecoris, infamiae, ſenſum habituri. At Horat. *O dolitura mea multum virtute Neaera:* Epod. 15, 11. 736 Egregie in rem ſuam vertit poeta famam de veterum Etruſcorum luxurie: etſi in ſingulis ornamentis Homerum reſpicere potuit. Alacriter

Aut, vbi curua choros indixit tibia Bacchi,
Exſpectare dapes, et plenae pocula menſae,
(Hic amor, hoc ſtudium) dum ſacra ſecundus haruſpex
Nuntiet, ac lucos vocet hoſtia pinguis in altos.
Haec effatus, equum in medios, moriturus et ipſe,
Concitat, et Venulo aduerſum ſe turbidus infert,
Dereptumque ab equo dextra conplectitur hoſtem,
Et gremium ante ſuum multa vi concitus aufert.
Tollitur in coelum clamor; cunctique Latini
Con-

criter dicit eos ruere ad epulas et quidem ſacrificiorum. Simili argumento ad exprobrationem vtebatur Homerus in Meneſtheum et Vlyſſem, ſed quod primi vocantur ad coenam et maiore carnium vinique copia honorantur Iliad. δ, 340 ſqq. quem locum reſpexit Maro; vnde patet in eius codice verſus lectos fuiſſe. In his *vbi tibia Bacchi curua indixit choros*; putatur reſpexiſſe Maro Priami vocem, qui filios increpans *ὀρχηστὰς χοροιτυπίῃσιν ἀρίστους* appellat Iliad. ω, 261. Locum de Phaeacibus huc vocant alii Odyſſ. θ, 248. 249, quo tamen vix quicquam in poetae verbis illuſtratur. De tibia in ſacris omnino, tum in Cybeles et Bacchi, ad choros nil monere opus eſt; Sed Bacchum cum iudicio videtur nominaſſe, nam Bacchi ſacra et initia inter Etruſcos et in reliqua Italia vel maxime viguiſſe, iam olim ex tanto vaſorum et ſarcophagorum numero, in quo illa occurrunt, ſuſpicati ſumus; nunc res a poeta firmatur. 736 Amaritudo dicti ſic ſatis intelligitur, ſi cogites eos fugere in praelio cum femina. 738 *plenae menſae, πληθούσης τραπέζης.* 739 *haruſpex ſecundus*, qui ſecunda nuntiat ex extis inſpectis; vbi autem litatum eſt, epulae ſacrae ſubſequuntur. Et h. l. quidem ſacra fiunt in luco: adeoque et epulae; etiam hoc ex veterum more; quod ſeruatum in primis in ſacris ruſticis: v. c. Tibull. I, 10, 51.

741 *moriturus et ipſe:* animo, vt bene Seruius, h. animi propoſito. *turbidus* h. l. ira; vt et alibi. 745 Ennius: *Tollitur in coelum*

Conuertere oculos. Volat igneus aequore Tarcho,
Arma virumque ferens; tum summa ipsius ab hasta
Defringit ferrum, et partis rimatur apertas,
Qua vulnus letale ferat: contra ille repugnans
Sustinet a iugulo dextram, et vim viribus exit.
Vtque volans alte raptum cum fulua draconem
Fert aquila, inplicuitque pedes, atque vnguibus haesit;
Saucius at serpens sinuosa volumina versat,
Adrectisque horret squamis, et sibilat ore,
Arduus insurgens; illa haud minus vrguet obunco
Luctantem rostro; simul aethera verberat alis:
Haud aliter praedam Tiburtum ex agmine Tarcho
Portat ouans. Ducis exemplum euentumque secuti
Maeonidae incurrunt. Tum fatis debitus Arruns

Velo-

clamor exertus vtrisque ap. Macrob. VI, 1. 748 *partes apertas* in iugulo, vt e sqq. apparet. cf. Il. χ, 321 sqq. cf. sup. v. 692. 693. — *rimatur* cf. sup. VI, 599: Ge. I, 384. 750 *vim viribus exit:* fallit, euitat, auertit. conf. sup. V, 438. 751 Comparationem ex Homero petitam clamant inde a Macrob. V, 13 fere omnes Il. μ, 200 sqq. et laudant temere aut vituperant alterutrum poetam. Erat tamen et hoc monendum: ornatam ac variatam rem esse a poeta, egregie tum in hoc, quod narrationem Homericam in comparationem mutauit, tum in eo, quod hic vincit aquila, apud Homerum vincitur. In aliorum poetarum imitatione non laboramus. Conferat, qui volet, Cerdam. *volans alte* iungendum, est ὑψιπέτης αἰετός. — *vnguibus haesit* est, ex ἐμφῦναι vel ἐμφύεσθαι, inhaeret, vnguibus infixis. Sic et Cicero minus eleganter conuerterat Homerica de Diu. I, 47: *transfigens vnguibus anguem.* — Ornatiora etiam 753-756 quam quae apud Nicandr. Theriac. 456. 457. 759 *Maeonidae:* vt VIII, 499, et 479 a credita vulgo Etruscorum e Lydia origine, et *euentus* est successus, fortuna.

759

Velocem iaculo et multa prior arte Camillam
Circuit, et, quae sit fortuna facillima, tentat.
Qua se cumque furens medio tulit agmine virgo:
Hac Arruns subit, et tacitus vestigia lustrat;
Qua victrix redit illa, pedemque ex hoste reportat:
Hac iuuenis furtim celeris detorquet habenas.
Hos aditus, iamque hos aditus, omnemque pererrat
Vndique circuitum; et certam quatit inprobus hastam.
Forte sacer Cybelae Chloreus, olimque sacerdos,
Insignis longe Phrygiis fulgebat in armis,
Spumantemque agitabat equum: quem pellis aenis
In plumam squamis auro conserta tegebat.
Ipse,

759 *fatis debitus*: v. inf. 864. Est autem Arruns ex Etruscis, quos Tarchon Aeneae adduxerat. Mirum est, Grammaticos de hoc dubitare. *iaculo* (quod vibrat, ad ictum paratum. v. mox v. 767) et *multa* cum *arte circuit* Camillam Arruns *prior*: quod ad *velocem* spectat; praeuertens eam, dum lateri semper adhaeret. *quae sit fortuna facillima*, eleganter, qua facillime hasta peti ea poterat; omnis autem iactus aliquo fortunae munere successum suum habet. — *furens*, vtpote in pugna: ardens, et Camilla inf. 781 *caeca* et *incauta*. 767 *certam*, cuius ictum certum destinauerat.

768 Sacerdotes inter pugnantes iam Homerus induxerat Iliad. ε, 9 varietatis studio; nec ille hominum ordo olim discretus a ceteris popularibus ac ciuibus, quin munera communia, λειτουργίας, praestaret, adeoque et militiam obiret. Hic Cybeles sacerdos, quippe inter Troianos, et quidem *olim*, sc. in patria. Tamquam Phryx autem ornatui studet: vnde poetae locus factus ornamentorum commemorandorum. 770. 771 Haerent in his Intpp. Mihi sic iungenda videntur: *pellis ferina auro conserta*, h. aureis fibulis, subter aluum equi oras pellis constringentibus, collecta et firmata; sed *pellis aenis in plumam squamis*, h. cum squamis, habens

Ipſe, peregrina ferrugine clarus et oſtro,
Spicula torquebat Lycio Gortynia cornu;
Aureus ex humeris ſonat arcus, et aurea vati
Caſſida; tum croceam chlamydemque ſinusque crepan-
Carbaſeos fuluo in nodum conlegerat auro, [tis
Pictus acu tunicas, et barbara tegmina crurum.
Hunc virgo, ſiue vt templis praefigeret arma
Troia, captiuo ſiue vt ſe ferret in auro,
Venatrix, vnum ex omni certamine pugnae
Caeca

habens ſquamas, in plumae modum ex aere factas (puta laminam aeream in ſquamas elaboratam) pelli, ne corpus rigore aeris laederetur, pro ſtragula ſubſtratae, iniectas vel innexas. Cataphractum equitem oſtendi, bene notat Seruius, qui et Salluſtii fragm. incert. laudat: *Equis paria operimenta erant, quae lintea ferreis laminis in modum plumae annexuerant.* Plumae igitur eae ipſae ſquamae ſunt, a forma dictae. Occurrunt eae etiam alibi. v. Auctores de re militari, et ad Iuſtin. XLI, 2 f., vbi *loricae plumatae* Parthorum memoratae. *in plumam:* vt VI, 21. *Exciſum Euboicae latus ingens rupis in antrum.* — *peregrina ferrugine et oſtro,* h. purpura ferruginea. cf. ſup. IX, 582. *clarus* h. l. conſpicuus. Epitheta v. 773 tantum ad ornatum pertinent: nihil amplius: et iam alibi vidimus. 775 *Caſſida:* forma vocis etiam apud Propertium occurrit. cf. Cerda. 775 *ſinus carbaſeos crepantes:* de eadem chlamyde crocea, vt adeo ea ſit ex tenui linteo, croceo colore. Linteum hoc vt crepet et ſonitum edat, mota chlamyde, intextae faciunt laminae aureae: iungendum enim: *ſinus crepantes fuluo auro.* Sic ſup. VI, 206: *crepitabat bractea auri:* et hinc ſimilia apud Statium VI Theb. 62: VII, 682; vbi cf. Barth. — *nodum* in v. 776 de fibula accipere licet. Tandem interior veſtis ſeu tunica vſ. 777 erat opere Phrygio. cf. ſup. III, 483. 484. Ad Phrygium amictum, qualis in ſignis et aliis veterum operibus occurrit, etiam referendum eſt, quod de crurum integumentis ſequitur (non ad colorem croceum, vt Cerda facit

Caeca sequebatur; totumque incauta per agmen
Femineo praedae et spoliorum ardebat amore:
Telum ex insidiis quum tandem tempore capto
Concitat, et superos Arruns sic voce precatur:
Summe deum, sancti custos Soractis Apollo,
Quem primi colimus, cui pineus ardor aceruo
Pascitur, et medium freti pietate per ignem
Cultores multa premimus vestigia pruna;
Da, Pater, hoc nostris aboleri dedecus armis,
Omnipotens. Non exuuias, pulsaeue tropaeum
Virgi-

facit post Seruium): *et* erant *barbara* (h. Phrygia) *tegmina crurum*. Ita enim Atys, Paris, Ganymedes, Galli, braccarum genere induti esse solent femora et crura. Bene autem Seruius: „Sane armorum longa descriptio eo spectat, vt in eorum cupiditatem merito Camilla videatur esse succensa.„ Scilicet, etsi virilis animi femina, tamen a cultu et ornatu intactam mentem non habuit. Hinc v. 782 *femineo ardore*, impatienti, vt Seru. Sic VII, 345: *femineae curae iraeque*.

785 De Soracte monte (*Monte di S. Siluestro*) agri Falisci, et Hirporum familiis, quae Apollinis sacra in eo curabant, super ambustam ligni struem ambulantes, loc. class. Plinii VII, a et Salmas. Exerc. Plin. p. 59. Eosdem Hirpos attigerat lib. VII, 696. Imitator huius loci Silius lib. V, 175 sqq. 786 *primi* praecipue inter ceteros, quod vulgo: in primis. *aceruum* pro strue lignorum dixit: et, quia ea pinea, hinc traduxit ad ignem: *pineus ardor*. 788 *premimus vestigia*, plantas: vt *ponere*, *imprimere*, h. incedere pedibus, *multa pruna*, in m. p. Fieri hoc plantis medicamento tinctis, non ignorauit Varro, cuius verba Seruius seruauit. Cum autem Soracte et Falisci supra VII, 695. 696 auxilia Turno miserint, Arruntem Etruscum necesse est nunc esse ex vicinis Etruriae locis oriundum; non vnum ex Hirpis; saltem diuersas sequitur ab istis partes. 790 *Armipotens* coni. Burm. quod

Virginis, aut ſpolia vlla peto. Mihi cetera laudem
Facta ferent. Haec dira meo dum volnere peſtis
Pulſa cadat, patrias remeabo inglorius vrbis.
Audiit, et voti Phoebus ſuccedere partem
Mente dedit; partem volucris diſperſit in auras.
Sterneret vt ſubita turbatam morte Camillam,
Adnuit oranti: reducem vt patria alta videret,
Non dedit; inque notos vocem vertere procellae.
Ergo, vt miſſa manu ſonitum dedit haſta per auras,
Conuertere animos, acris oculosque tulere,
Cuncti ad reginam Volſci. Nihil ipſa neque aurae,
Nec ſonitus memor, aut venientis ab aethere teli:
Haſta ſub exſertam donec perlata papillam
Haeſit, virgineumque alte bibit acta cruorem.

Con-

quod neſciret, an alius Apollini id epitheton dederit. At *Iunonem omnipotentem* ipſe Maro dixit ſup. IV, 693 et VII, 428; et h. l. multo magis hoc in Arrunte ferendum, quod paullo ante v. 785 *ſummum* deum eundem Apollinem appellarat, adiecto: *Quem primi colimus.* Non male igitur Servius ex affectu colentis haec dicta ait. *pulſae*, aut impulſae, proſtratae, aut fugatae; et h. l. victae: ne cum Servio arguteris: vt ſint exuviae Camillae occiſae, de fugata autem tropaeum. cf. ſtatim v. 793 *pulſa cadat.* *inglorius*, vt δυσκλεής, vt de Agamemnone Iliad. β, 115. 794. 795 ad Homericum Il. π, 249 ſqq. *dedit*, annuit, *mente*, γνώμῃ, conſilio, decreto animi; nullo tamen ſigno declarato. 797 *patria alta.* Ornans epitheton ſatis frequens, h. clara, nobilis. Interdum ad ſitum refertur, etiam ad murorum ac turrium altitudinem. Sed in talibus epithetis ſatis eſt, animo obuerſari obſcuram notionem magnae alicuius et praeclarae rei.

799 Egregie animus Camillae imperterritus deſcribitur: in primis vſ. 801. 802. 803 Homericum λιλαιομένη χροὸς ἆσαι exprimi iam Macrobius

Concurrunt trepidae comites, dominamque ruentem
Suscipiunt. Fugit ante omnis exterritus Arruns,
Laetitia mixtoque metu; nec iam amplius hastae
Credere, nec telis occurrere virginis audet.
Ac velut ille, prius quam tela inimica sequantur,
Continuo in montis sese auius abdidit altos,
Occiso pastore, lupus, magnoue iuuenco,
Conscius audacis facti, caudamque remulcens
Subiecit pauitantem vtero, siluasque petiuit:
Haud secus ex oculis se turbidus abstulit Arruns,
Contentusque fuga mediis se inmiscuit armis.
Illa manu moriens telum trahit; ossa sed inter
Ferreus ad costas alto stat volnere mucro.
Labitur exsanguis; labuntur frigida leto
Lumina; purpureus quondam color ora reliquit.

Tum

crobius VI, 6 putauit: quod tamen paullo diuersum est. 806 Arruntis miserum pauorem ex Homero duxit Il. π, 813, vbi Patroclo caeso Euphorbus similiter sibi ipse non satis confidit. Comparatio autem vs. 809 subiecta, etsi et ipsa ab Homero mutuata Il. ο, 586-589, tam egregie ornata et ad naturam animantis propius adducta (inprimis vss. 812. 813) est, vt inter praestantiores numeranda sit. Statii imitationem indicauit Burm. IV Theb. 363 sqq.; sed ea friget ad Maronis locum comparata. *ille lupus:* vt *ille aper* X, 707: XII, 5. *sese abdidit*, abdere solet, abdit, fugit, ex gr. aoristo. *conscius audacis facti*, quem θῆρα κακὸν ῥέξαντα dixerat. *caudam pauitantem*, quae est ferae pauitantis, *remulcens*, reflectens, ὀρρωδῶν; sed exquisite: vt *mulcere* sic mulcendo inflectere, vti v. c. in felibus fieri videmus. Hesiod. Ἐργ. 512, sed de frigore: Θῆρες δὲ φρίσσουσ', οὐρὰς δ' ὑπὸ μέζε' ἔθεντο. 815 μίκτο δ' ὁμίλῳ. 818 *labitur*; nunc de ipso conatu: nam v. 828 demum de equo defluit.

Tum ſic exſpirans Accam, ex aequalibus vnam,
Adloquitur; fida ante alias quae ſola Camillae,
Quicum partiri curas; atque haec ita fatur:
Hactenus, Acca ſoror, potui; nunc volnus acerbum
Conficit, et tenebris nigreſcunt omnia circum.
Effuge, et haec Turno mandata nouiſſima perfer:
Succedat pugnae Troianosque arceat vrbe.
Iamque vale. Simul his dictis linquebat habenas,
Ad terram non ſponte fluens. Tum frigida toto
Paullatim exſoluit ſe corpore, lentaque colla
Et captum leto poſuit caput, arma relinquens;
Vitaque cum gemitu fugit indignata ſub vmbras.
Tum vero inmenſus ſurgens ferit aurea clamor
Sidera; deiecta crudeſcit pugna Camilla;
Incurrunt denſi ſimul omnis copia Teucrum,
Tyrrhenique duces, Euandrique Arcades alae.

At

821 *ante alias ſola fida* quae erat: quod communius ſolet dici: *vna ante alias fidiſſima.* 823 *Hactenus potui*, viribus valui, vt recte Cerda. Pro vulgari: nunc vires deficiunt, vel deficio iam. 825 Animum generoſum Camillae facile mirabere, quae in ipſa morte non de ſua ſed de reip. ſalute cogitat. 827 Ex Furii Annal. I laudat verſus Macrob. VI: *Ille graui ſubita deuinctus vulnere habenas Miſit equi, lapſusque in humum defluxit, et armis Reddidit aeratis ſonitum.* 829 *exſoluit ſe.* Proprie anima corpore exſolui dicitur. Tamen et ſup. IV, 703: *teque iſto corpore ſoluo:* Iris allocuta Didonem moribundam. 830 *captum leto caput*, h. victum, adeoque languens. 831 Notum illud Homericum: *ψυχὴ δ' ἐκ ῥ.* Il. π, 855. 856. 834 *omnis copia*, h. copiae, totus exercitus, vt bene Seru., vti ſup. II, 564.

836

At Triuiae cuſtos iam dudum in montibus Opis
Alta ſedet ſummis, ſpectatque interrita pugnas.
Vtque procul medio iuuenum in clamore furentum
Proſpexit triſti multatam morte Camillam:
Ingemuitque deditque has imo pectore voces:
Heu nimium, virgo, nimium crudele luiſti
Supplicium, Teucros conata laceſſere bello!
Nec tibi deſertae in dumis coluiſſe Dianam
Profuit, aut noſtras humero geſſiſſe pharetras.
Non tamen indecorem tua te regina reliquit
Extrema iam in morte; neque hoc ſine nomine letum
Per gentis erit, aut famam patieris inultae.
Nam quicumque tuum violauit volnere corpus,
Morte luet merita. Fuit ingens monte ſub alto

Regis

836 Exſequitur nunc Opis quod mandatum erat a Diana ſup. vſſ. 587 ſq. — *cuſtos*, Dianae comes, famula, vt V, 546: Epytides *cuſtos comesque* Iuli. — *interrita*: cum alias vel ſolo armorum ſtrepitu et pugnae adſpectu terreri ſoleant puellares animi. Ita forte exponendum epitheton non valde accommodatum huic loco. 843 *deſertae in dumis* venuſtius ex poetica ratione, quam in dumis deſertis, h. ſiluis. *noſtras*, vt ſup. 536: *noſtris nequicquam cingitur armis*. 846 non erit hoc letum ignobile, nec habebis *famam inultae*, ignominiam, h. non morieris inuita: non narrabitur de te, tuliſſe eum impune, qui te interemit. Fit hoc ex Dianae mandato ſup. 590 - 593.

849 Tumulorum hoc genus antiquiſſimum ex aggeſta in collis altitudinem humo, apud omnes fere veteres populos. Exemplum etiam apud Homerum Il. η, 86 ſqq.: β, 603: ψ, 245 - 248. Nunc illud obſeruandum, quod quercubus conſitus eſt. Regem Dercennum aliunde non nouimus. Ex Seruio corrupto colligas, regem Aboriginum olim hoc nomine notum fuiſſe. Iulius Sabinus, qui pleniorem

Regis Dercenni terreno ex aggere bustum
Antiqui Laurentis, opacaque ilice tectum;
Hic dea se primum rapido pulcherrima nisu
Sistit, et Arruntem tumulo speculatur ab alto.
Vt vidit fulgentem armis, ac vana tumentem:
Cur, inquit, diuersus abis? huc dirige gressum;
Huc periture veni: capias vt digna Camillae
Praemia. Tune etiam telis moriere Dianae?

Dixit,

niorem Seruium habuit, haec affert: „Dercenus, rex vnus ex antiquissimis in Latio, quem plerique Latinum eundem dixerunt, vt Iginus." Egerat igitur de eo Hyginus in Commentariis in Virgil. deperditis. 854 *vana tumentem* (κατ') ἐπῶσιὰ οἰδαίνοντα. *diuersus*, in diuersa, ἑτέρωθι, iam lib. V, 166; vt toties *aduersus*, *auersus*: v. c. mox 871. 856 *digna C. praemia*, poenam meritam Camillae morte. cf. sup. II, 537. 857 In *Tune etiam* latet difficultas aliqua, quae interpretes passim tenuit, etsi ab Heinsio et Burmanno nil notatum. Videamus rationes, quibus expediri potest, sigillatim. Aut iungi debet: *tune etiam*, etiam tu, sc. ad exemplum tot aliorum, qui Dianae telis periere. Sic fere Serv. et Donat.; aut: *etiam Dianae telis*, sc. nec meis; exspectabisne, dum a Diana ipsa interficiaris? Neutrum placet. Erant ipsius Dianae sagittae, quibus Opis vtebatur. Possit alterum distinctione iuuari: *Huc p. veni. Capias vt digna Camillae Praemia, tune etiam telis moriere Dianae?* Hoc friget. Ex Cerdae mente dolet Nympha, fraudulento homini contingere gloriosam mortem: cum periturus sit Dianae telis. Ex simili indignatione dictum putabat Guellius. Nisi, quod suspicor, pannus adsutus est purpurae hemistichium, vnum modum video paullo meliorem, vt ex affectu reliquorum etiam hoc dicatur: *Tune etiam? Telis moriere Dianae*; h. tune etiam longius abis? non pares dicto? Ades vero, o bone, *telis moriere Dianae.* Vti in obiurgatione *etiam* sollenne est. Ceterum tota haec

Opis

Dixit, et aurata volucrem Threissa sagittam
Depromsit pharetra, cornuque infensa tetendit,
Et duxit longe, donec curuata coirent
Inter se capita, et manibus iam tangeret aequis,
Laeua aciem ferri, dextra neruoque papillam.
Extemplo teli stridorem aurasque sonantis
Audiit vna Arruns, haesitque in corpore ferrum.
Illum exspirantem socii atque extrema gementem
Obliti ignoto camporum in puluere linquunt;
Opis ad aetherium pennis aufertur Olympum.
  Prima fugit, domina amissa, leuis ala Camillae;
Turbati fugiunt Rutuli; fugit acer Atinas;
Disiectique duces desolatique manipli
Tuta petunt, et equis auersi ad moenia tendunt.

Nec

Opis oratio ad nostrum sensum parum habet grauitatis epicae.

858 sqq. Quandoquidem memorabilis inter tot alias haec est sagittatio, qua dea vlciscebatur mortem Camillae, cuius admiratio adhuc animos nostros tenuit, ornata ea est a poeta exemplo Homerico in Pandaro Il. δ, 116 sqq., etsi maiorum rerum exordia ab hoc Pandari telo procedebant. Cum his contendi potest alius locus Quinti Cal. X, 231-234. *Threissa* Opis, forte tamquam vna e puellis Hyperboreis. v. sup. ad v. 532. Thracum autem nomen late propagatum, vt supra quoque de Amazonibus ex Scythia v. 659. 859 *infensa*, infenso animo, qui vires nouas adiiciebat. 861 *aequis* pro aeque, aequaliter dextra pectus ac laeua sagittae cuspidem. cf. Il. δ, 143. 863. 864 conf. sup. IX, 631. 632. 633. 866 *obliti*, *ἀμελήσαντες*, h. e. non curantes prae fugiendi studio.

868 *leuis* simpliciter ornat. Equitatus omnino leuis, quatenus expeditior est ad iter, fugam, pedite. 870 *manipli*. De signiferis accipiunt Seru., Cerda; quidni ipsi militum numeri? vt vocabulum hoc accipi solet.

desolati,

Nec quisquam instantis Teucros letumque ferentis
Sustentare valet telis, aut sistere contra;
Sed laxos referunt humeris languentibus arcus;
Quadrupedumque putrem cursu quatit vngula cam-
Voluitur ad muros caligine turbidus atra [pum.
Puluis, et e speculis percussae pectora matres
Femineum clamorem ad coeli sidera tollunt.
Qui cursu portas primi inrupere patentis,
Hos inimica super mixto premit agmine turba;
Nec miseram effugiunt mortem, sed limine in ipso,
Moenibus in patriis, atque inter tuta domorum,
Confixi exspirant animas. Pars claudere portas;
Nec sociis aperire viam, nec moenibus audent
Adcipere orantis; oriturque miserrima caedes
Defendentum armis aditus, inque arma ruentum.
Exclusi, ante oculos lacrimantumque ora parentum,

Pars

desolati, vt *vastatae cohortes*, ex dispersione et fuga. 872 letum inferentes, vt Seru. 874 ipsi languentes, fessi. 875 *campum putrem*, qui in puluerem resoluitur. cf. sup. VIII, 596. Mox *e speculis*, de muris, vnde prospiciunt: sup. 475.

879 sqq. Est quidem similis pugna ad portas castrorum Iliad. μ, 122 sqq. Sed Virgilii locus haud paullo plus ἐναργείας, affectus et ornatus, habet. 880 *super*, a tergo: vt alibi quoque: premit fugientes hostis.

884 *moenibus*, portis; e more loquendi. 885. 886 Obscurum est, vtri sint *defendentes* et *ruentes*; nec lux ab Seruio aliisque exspectanda. Simplicissimum post alia tentata hoc esse arbitror: agi de portis nondum clausis, sed claudendis. Dum in eo sunt oppidani, vt portas claudant, ecce irruunt primi fugientes, quos isti accipere intra vrbem nolunt. Hinc oritur caedes partim eorum, qui vi ab ingressu portae fugientes prohibere volunt, partim eorum, qui

vi

Pars in praecipitis fossas, vrgente ruina,
Voluitur; immissis pars caeca et concita frenis
Arietat in portas et duros obiice postes.
Ipsae de muris summo certamine matres,
(Monstrat amor verus patriae,) vt videre Camillam,
Tela manu trepidae iaciunt; ac robore duro
Stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis
Praecipites, primaeque mori pro moenibus ardent.

Interea

vi irrumpunt et in resistentes irruunt. 888 *vrgente ruina* soli, vt fit in ora seu margine fossarum, vt ruat solum et fatiscat. At Iul. Sabinus ruinam cadentium interpretatur; sic quoque alii.

891 Affectum Latinarum matronarum ex hoc profectum dicere necesse est, quod Camillae corpus deportatum ex pugna conspiciunt. Quam cum pro Latinorum salute cecidisse videant, ipsae partim miseratione, partim patriae defendendae studio inflammantur. De deportato quidem ex acie corpore nihil adiecit narrationi; neque forte rem sic narrare potuit, cum sup. v. 593. 594 Diana praedixisset: *se nube caua corpus et arma inspoliatae Camillae tumulo esse illaturam.* Nec tamen commodior illa est ratio, vt ad tempus pugnae et prospectum de muris Camillae pugnantis et decumbentis haec retrahantur. Sed vereor, ne, si non totus versus 892, at hemistichium tamen, *vt videre Camillam,* ad supplendum versum, quem poeta imperfectum reliquerat, illatum sit. — *summo certamine,* in extremo discrimine: vt sup. v. 476 *labor vltimus.* Seru. 892 *Monstrat amor verus patriae* sc. Latinas matronas: earum animum ac virtutem declarat. Ita saltem accipio; etsi obscuriorem esse sententiam quam pro poetae ingenio ac more facile largiar. Nec tamen melius fecerit, qui *monstrat Camillam,* vel aut *se* aut *iacere tela,* vel *certamen* supplere vellet, vel *monstrat* pro *docet id facere* accipere. Sed, vt modo dixi, versus olet interpolatoriam operam. 893. 894 Iunge *stipites robore duro;* vtuntur pro telis stipitibus sudibusque. 895 *Praecipites,* vt *trepidae,*

Hhhh festi-

Interea Turnum in filuis faeuiffimus inplet
Nuntius, et iuueni ingentem fert Acca tumultum:
Deletas Volfcorum acies, cecidiffe Camillam,
Ingruere infenfos hoftis, et Marte fecundo
Omnia conripuiffe; metum iam ad moenia ferri.
Ille furens (et faeua Iouis fic numina pofcunt)
Deferit obfeffos collis, nemora afpera linquit.
Vix e confpectu exierat, campumque tenebat:
Cum pater Aeneas, faltus ingreffus apertos,
Exfuperatque iugum, filuaque euadit opaca.
Sic ambo ad muros rapidi totoque feruntur
Agmine, nec longis inter fe paffibus abfunt,
Ac fimul Aeneas fumantis puluere campos
Profpexit longe, Laurentiaque agmina vidit;
Et faeuum Aenean adgnouit Turnus in armis,
Aduentumque pedum flatusque audiuit equorum.

Con-

feftinationem ac ftudium declarat.

896 *Nuntius* pro re nuntiata. Hoc facile videas. Malim illud obferuatum: *Nuntius implet Turnum*, vt abfolute: *implere aliquem*, dictum fit. Sed res fic expedienda: vfum effe poetam more fuo, et id, quod adiiciendum erat: *implet Turnum ingenti tumultu*, in binas enuntiationes refoluiffe: *Nuntius implet Turnum*, et *Acca fert iuueni ingentem tumultum*, perturbationem, rem nuntiat, quae turbet eius animum. — *M. f. omnia corripuiffe*, et victores pugna facta omnia loca occupaffe.

901 Comparant illud Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή Il. α, 5. Pertinet autem hoc, vt toties vidimus, ad epicam oeconomiam, ne cafu factum videatur, fed Iouis voluntate. — *faeua*, vt alibi apud poetam, infefta, aduerfa: at mox *faeuum Aeneam* fortem, vt I, 99 et al. 902 Locorum notationem v. fup. 522. 527 fqq. 904 *faltus apertos*, non obfeffos amplius, vacuos ab hofte. 905 *exfuperat iugum*, cf. eod. l. 527. 910 *Aenean*

in

Continuoque ineant pugnas, et proelia tentent:
Ni roseus fessos iam gurgite Phoebus Hibero
Tinguat equos, noctemque die labente reducat.
Considunt castris ante vrbem, et moenia vallant.

in armis iunge: armatum, cum agmine armatorum. Ad v. 911 cf. sup. ad v. 607. *flatus*, hinnitus. 912 Καί νύ κεν — εἰ μή. *ineant — tentent:* iniissent, tentassent, ni tinxisset h. e. mersisset equos Phoebus Oceano occiduo, qui vltra Hispaniam patet. Monuere olim Grammatici apud Seruium: *tingat*, humiliter dictum esse. Poterat simile quid moneri paullo ante in v. 912: *ineant pugnas et praelia tentent*. Potest tamen defendi hoc, cum et discrimen habeant illa duo, et iungi fere sic soleant ab Homero: πολεμιζέμεν ἠὲ μάχεσθαι.

P. VIRGILII MARONIS
AENEIDOS
LIBER DVODECIMVS

ARGVMENTVM

Attritis duobus aduersis praeliis Latinorum viribus, animisque eorum fractis, Turnus, vbi omnem spem suam in se ipso sitam videt, frustra dissuadente Latino, reginaque multis eum cum lacrimis nequicquam retinente, singulari certamine cum Aenea dimicare statuit: eiusque rei Aeneam per quendam ex suis, Idmonem nomine, facit certiorem — 106. *Accipit conditionem Aeneas, solennique vtrinque sacramento foedus sancitur* — 215. *Id Iunonis impulsu* 134-160, *a Iuturna Nympha, Turni sorore, in falsam Camertis imaginem conuersa, perturbatur* — 243: *primusque omnium Tolumnius augur, falso augurio certam suis victoriam promittens, vnum ex Gylippi filiis hasta traiicit* — 276. *Quo facto in conflictum armorum vtraque pars ruit* — 310. *Aeneas quoque, dum subiti tumultus caussam ignorans suos reuocare conatur, ab incerto auctore sagitta vulneratus, praelio excedere cogitur* — 323. *Qua re intellecta Turnus, magnam sibi rei bene gerendae occasionem oblatam ratus, ingentem hostium stragem edit* — 383. *Interim Venus decerpto ex Ida Cretensi dictamno herba, filio suo medetur* — 429. *Refectis viribus Aeneas, Ascanium paucis suo exemplo ad virtutem cohortatus, suis auxilio accurrit, Turnumque nominatim ad pugnam deposcit* — 445. *Verum, cum Turnus sui copiam non faceret (Iuturna enim, quae excusso Metisco auriga currum eius moderabatur, in diuersam semper partem habenas deflectens, congredi eos non patiebatur)* — 485, *caede multorum facta* — 553, *oppugnandae vrbis consilium capit: admotoque ad moenia exercitu, in pro-*

propugnacula proximaque aedificia ignem coniicit — 592. *Ibi Amata, cum Turnum occisum arbitraretur, doloris impatientia laqueo vitam finit* — 613. *His rebus Turno per Sacem nuntiatis, cum eo rem redactam videret, vt sibi necessario dimicandum esset, nisi perpeti mallet sociorum vrbem, se inspiciente, in hostium potestatem peruenire, vltro Aeneam ex praescripto foederis ad singulare certamen prouocat* — 696. *Ea pugna superior Aeneas, cum victi hostis precibus iam paene ad misericordiam flecteretur, conspecto in humeris eius balteo, quem occiso Pallanti Turnus detraxerat, repente ira accensus gladio per pectus adacto eum vita spoliat. ad f.*

Turnus vt infractos aduerso Marte Latinos
Defe-

Tela iam detexta, et rebus ad nouissimum momentum adductis: cum pugna altero die exspectanda sit, qua Turnum esse casurum facile pro se quisque praeuidet: noua tamen rerum momenta excitauit poeta variauitque narrationem mirifice. Pugnae vtriusque exercitus substituitur certamen inter Aeneam et Turnum singulare. Foederis conditiones ipsum Aeneidis argumentum ac finem continent, vt Troiani in Latio (v. 187 sqq. 202 sqq.) sedes accipiant. Nec tamen hoc exitum habet, turbato foedere. Ita noua rerum conuersio exoritur. Increscit nostra sollicitudo, cum Aeneam vulneratum, eoque ex pugna subducto Turnum audacter, si vnquam, se iactantem videmus. Praeter spem Aeneas sanatus in pugnam redux Turnum ad pugnam deposcit. Sed et hanc nostram exspectationem intercipit Iuturnae fraus. Ad vltima peruentum, cum Aeneas ad vrbem exercitum ducit eamque oppugnare constituit. Procedit nunc Turnus in pugnam et victus interimitur: sed et in his multa deorum interuentu incidunt, quibus erigitur animus ac nouitate delectatur.

1 *infractos:* „antea semper non fractos„ interpretatur Seruius, quem mirum est nunc demum in hac voce haerere potuisse, quam iam aliquoties poetae frequentatam vidimus, v. c. sup. IX, 499: *infractae ad praelia vires.* Monuerunt nunc satis

Defeciſſe videt, ſua nunc promiſſa repoſci,
Se ſignari oculis: vltro inplacabilis ardet,
Adtollitque animos. Poenorum qualis in aruis,
Saucius ille graui venantum vulnere pectus,
Tum demum mouet arma leo, gaudetque comantis
Excutiens ceruice toros, fixumque latronis

Inpaui-

multi, *infractum* eſſe valde fractum. cf. vel Cerdam; *in* in his habet vim Graecorum *α* intenſiui, ſi modo vtrumque intendit, nec potius otioſum vacat et *α* et *in*. 2 *ſua nunc promiſſa* poſci, exſpectari, vt iis ſatisfaciat. Sunt promiſſa de pugna cum Aenea ineunda: ſup. XI, 436 ſqq. 3 *vltro:* nullis adhuc probris et conuiciis a quopiam factis. 4-9 Sumta comparatio ab Homero Il. *ε*, 136 ſqq.: *υ*, 164 ſqq., quae inter ſplendidiſſima Homeri loca ſunt, translata paſſim in Scut. Herc. v. 426 ſqq., ſed ad aliam rerum ſpeciem deflexa et praeclare variata: Vt leo vulnere accepto multo magis furit: ſic Turnus aduerſo rerum ſucceſſu magis etiam quam ante iraſcitur; hoc enim eſt *attollit iras*, et *gliſcit violentia Turno accenſo:* quod Homero erat loco priore Iliad. *ε*, 135 Diomedem a vulnere recreatum, *πρίν περ θυμῷ μεμαὼς Τρώεσσι μάχεσθαι. Δὴ τότε μὶν τρὶς τόσσον ἕλεν μένος*. Illud vero, quod Il. *χ*, 96 legitur, vix huc commode trahi poteſt. Ceterum, quae ad ornatum in his vſſ. ſpectent, facile obſerues. Nec ſine fructu ſimiles comparationes aliquis conferat, quae notatae ſunt iam ab aliis: in primis Statium Theb. II, 128-133: Lucan. I, 205-215. VI, 220 ſqq.: Valer. III, 587 ſqq.: Q. Calab. III, 142 ſqq. cf. quoque ſup. IX, 551 ſqq. v. 6 *mouet arma* a virorum pugna petitum; nihil amplius; ad pugnam ſe parat. conf. Ge. III, 236. Etſi Statius in tigride ornauit hoc: *Bella cupit, laxatque genas et temperat vngues*, lib. II Theb. 130. — *gaudet:* voluit *exſultare*, *γαυριᾶν*, exprimere, quod hic alacritatem animi indicat et ferociam. — *fixumque* ſc. in vulnere, receptum corpore. *latronis* h. l. venatoris, qui ex inſidiis eum aggreſſus erat: translate, ab iis,

Inpauidus frangit telum, et fremit ore cruento.
Haud secus adcenso gliscit violentia Turno.
Tum sic adfatur regem, atque ita turbidus infit:
Nulla mora in Turno; nihil est quod dicta retractent
Ignaui Aeneadae; nec, quae pepigere, recusent.
Congredior. Fer sacra, pater, et concipe foedus.
Aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam,
Desertorem Asiae, (sedeant spectentque Latini)
Et solus ferro crimen commune refellam:
Aut habeat victos; cedat Lauinia coniunx.
Olli sedato respondit corde Latinus:
O praestans animi iuuenis, quantum ipse feroci
Virtute exsuperas, tanto me inpensius aequum est

Con-

iis, qui vias obsident praedandi caussa. Multa inepte Seru. et alii.

11 Repetit Turnus quae iam sup. XI, 434 sq. dicta, dum se pugnae singulari cum Aenea obtulerat. 11. 12 Respicit sup. XI, 115-118. Aeneae verba ad legatos Latinorum, sed in inuidiam Aeneae traducta. *retractent* non est, quod Seru. voluit, *repetant et reuoluant*, sed reuocent, recantent; nam sequitur *recusent*. 13 *fer sacra* cf. inf. 118 sq. *concipe foedus*, fac verbis conceptis, vt Seru. 15 *desertorem Asiae*, inuidiose, quasi transfugam; supra VII, 358: *exsules Teucros* dixerat Amata. *sedeant s. L.* ad ignauiam exprobrandam esse accommodatum vides. 16 *crimen commune*, criminationem Turni ab omnibus factam (cf. sup. lib. XI, 215 sqq.) confutare vult. Verba sunt forcusia. 17 aut ille vincat me: *victos*, victum me.

18 Decorum aetatis, τὸ ἦθος, in Latini sermone, h. prudentia, moderatio et lenitas, in oculos incurrit. 19 *quantum i.* ornate: quo ferocior tu es, eo magis consentaneum est etc. Ex Attii Antigone expressa vult Macrob. VI, 2: *Quanto magis te istiusmodi esse intelligo, Tanto, Antigona, magis me par est tibi Consulere et parcere.*

Consulere, atque omnis metuentem expendere casus
Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
Multa manu; nec non aurumque animusque Latino est;
Sunt aliae innuptae Latio et Laurentibus agris,
Nec genus indecores: Sine me haec haud mollia fatu
Sublatis aperire dolis; simul hoc animo hauri.
Me natam nulli veterum sociare procorum
Fas erat, idque omnes diuique hominesque canebant.
Victus amore tui, cognato sanguine victus,
Coniugis et maestae lacrimis, vincla omnia rupi:
Promissam eripui genero; arma inpia sumsi.
Ex illo qui me casus, quae, Turne, sequantur
Bella, vides; quantos primus patiare labores.
Bis magna victi pugna vix vrbe tuemur

Spes

cere. 22 *Sunt tibi — Sine me:* haec iungenda ad absoluendam sententiam. Callide senex Latinus ea praemittit, quae dolorem et iram lenire possint. Habes regnum paternum, cuius ditio nuper captis aliquot oppidis aucta est; mihi aurum est, (vnde sup. XI, 213 *praediuitis vrbe Latini*) et animus largiendi tibi quantum satis est (h. si aurum insuper cupis, habebis id a me. *animus*, propensa voluntas); sunt aliae puellae tuis nuptiis non indignae; verbo adsunt omnia, quae moderatis votis satis facere possint; sed meae filiae coniugio potiri non potes. 25 *οὐκ ἀσχήμονες τὸ γένος*, comparat Seruius. Putant autem poetam in animo habuisse Il. ι, 399. 400. 27 *veterum procorum:* respectu aduenae Aeneae dicti *veteres*, indigenae illi. De re vid. sup. VII, 54 sqq. 29 *cognato sanguine*, quia Venilia, mater Turni, soror erat Amatae. *Seru.* cf. VII, 366: X, 76. 30 *vincla o. r.* religionis et foederis; *Seru.*: quod sequens versus declarat. 31 *Promissam eripui genero.* Nam Aeneae per legatos promiserat filiam. Vid. sup. VII,

Spes Italas; recalent nostro Tiberina fluenta
Sanguine adhuc, campique ingentes ossibus albent.
Quo referor toties? quae mentem insania mutat?
Si Turno exstincto socios sum adscire paratus:
Cur non incolumi potius certamina tollo?
Quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet
Italia; ad mortem si te (Fors dicta refutet)
Prodiderim, natam et connubia nostra petentem?
Respice res bello varias; miserere parentis
Longaeui, quem nunc maestum patria Ardea longe
Diuidit. Haudquaquam dictis violentia Turni
Flectitur: exsuperat magis, aegrescitque medendo.
Vt primum fari potuit, sic instititt ore:
Quam pro me curam geris, hanc precor, optume, pro me
Deponas, letumque sinas pro laude pacisci.

Et

VII, 267 sqq. 35 *Italas* ornat: simpl. spes nostras. *recalent* pro *calent* — aut *recalent*, iterum calent, magna quod bis victi pugna. *Seru.* 37. 38. 39 *Quo referor*, a consilio reuocor, retrahor? Cur toties consilium muto, foedere cum Troianis semel sancito? Si, quod vides mihi faciendum esse exstincto te, ad societatem cum Troianis antea initam redeundum erit: cur idem non facio te viuo et incolumi? 41 Auertat Fortuna omen, quod dictis inest! 44 *longe diuidit:* ne dubita sic iungere; etsi Ardea non adeo longe aberat a Laurento. Non in geographo sed in poeta versamur: cui animus abducendus erat ab angustis finibus regni, in quo haec agebantur. Itaque amplificat omnia. Sic sup. XI, 317 ager *Longus in occasum.*

46 *Exsuperat*, felix dilectu vocabulum pro vulgari crescit, praeualet; vt sup. II, 759: *flammae exsuperant*; est ex ὑπερίσχειν. — *medendo* passiue, dum medicina ei affertur. 49 *letum pro laude pacisci*, ἀντὶ κλέους, mortem recipere, non recusare; h. leto redimere laudem,

Et nos tela, pater, ferrumque haud debile dextra
Spargimus, et nostro sequitur de volnere sanguis.
Longe illi dea mater erit, quae nube fugacem
Feminea tegat; et vanis sese occulat vmbris.
At regina, noua pugnae conterrita sorte,
Flebat; et ardentem generum moritura tenebat:
Turne, per has ego te lacrimas, per si quis Amatae
Tangit honos animum: (spes tu nunc vna, senectae
Tu requies miserae; decus imperiumque Latini

Te

dem, gloriam. *Letum* autem, cuius saltem discrimen subibat pugna suscepta. cf. Inf. 74. Supra V, 230 eodem sensu *vitam pro laude pacisci* erat dictum. Scilicet pactione et damus aliquid et accipimus; vtrumque *pacisci* designare potest: adeoque et vitam pacisci quis et mortem potest, illam reddendam, hanc ferendam. 51 *nostro vulnere*, quod ego infero. Color in his vss. idem qui Il. υ, 435-437, at Il. ε, 510 non satis conuenit. 52 *Longe illi erit:* formula minarum frequens in primis poetis: v. Cerdam, et ad Tibull. I, 5, 2, etiam Graecis exemplis illustranda. In vs. 52. 53 Homericam narrationem Il. ε, 311 sqq. respici, per se patet. 53 Etsi dubitari potest de hemistichio, an Virgilii sit: distinximus tamen post *tegat:* quo facto loci difficultas sublatem sublata est. *Longe illi dea mater erit, quae nube fugacem Feminea tegat; et vanis sese occulat vmbris* sc. ille. Nec autumes sic scribendum fuisse *occulet*. Nam alterum non modo recte, sed etiam elegantius dicitur, variato post prius tempore: vt solet in primis Maro noster.

54 *noua pugnae sorte*. Minus bene pro magna Seru. et alii. Immo: noua pugnae conditione, nouo genere: singulari sc. certamine. 55 *moritura*, tamquam quae mori decreuisset, nisi ille flecteretur. cf. XI, 741 et saepe. 57 *honos*, αἰδώς, passiue, qui habetur, reuerentia; supra VII, 401. 402 *gratia*. Comparant Intpp. modo Hecubae Iliad. χ, 82, modo Andromachae exemplum Il. ζ; sed sunt haec paullo remotiora. 58 *imperii* notionem ornat et auget

Te penes; in te omnis domus inclinata recumbit)
Vnum oro: desiste manum conmittere Teucris.
Qui te cumque manent isto certamine casus,
Et me, Turne, manent. Simul haec inuisa relinquam
Lumina, nec generum Aenean captiua videbo.
Adcepit vocem lacrimis Lauinia matris
Flagrantis persusa genas: cui plurimus ignem
Subiecit rubor, et calefacta per ora cucurrit.
Indum sanguineo veluti violauerit ostro

Si

get τὸ *decus*, dignitas, auctoritas. — *in te omnis domus inclinata recumbit*, nititur, ornate: tu columen es, tamquam futurus gener, ἐν οἰκίᾳ ἡγέμων. 60 *Teucris* pro Teucro, Aenea, positum esse facile videas. Sed quorsum factum? vt a vulgari oratione eo magis recederet. Ita mox 62 *haec lumina* pro: hoc lumen, vitam. 63 *captiua* ad inuidiam adiectum: satis erat victa, cuius propositum exitu caruit; vel obnoxia, quae, marito mortuo, sub generi manu futura est.

64-69 Praeclare τὸ ἦθος in virgine seruatum. Erubescit illa; animi sensa non eloquitur. Quandoquidem autem siue ex antiqui aequi more siue ex carminis oeconomia Lauiniae nullae praecipuae partes esse in rerum actu poterant: multo magis in rubore puellae acquiescere debuit poeta. Sic supra quoque lib. XI, 479. 480. Erubuisse autem putanda est, cum praesente Turno nuptiarum esset facta mentio, quas mater cum ipso, non cum Aenea, factas esse vellet. Nam de amore Lauiniae, in vtrum illa animo inclinaret, nihil vsquam, si bene memini, poeta meminit. 65. 66 Non est hypallage quod volunt, inepta figura; sed vtrumque dici et animo repraesentari potest: vt et ignis h. calor sanguinis ruborem faciat, et rubor calorem.

67. 68 Esse ductum ab Homero Iliad. δ, 141 omnes norunt; sed ibi de vulnere Menelai; et locus ille est haud paullo ornatior. — *violauerit* docte pro tinxerit: quia adscititius color omnino natiuum φθείρειν, cor-

Si quis ebur, aut mixta rubent vbi lilia multa
Alba rosa: talis virgo dabat ore colores.
Illum turbat amor, figitque in virgine vultus;
Ardet in arma magis, paucisque adfatur Amatam:
Ne, quaeso, ne me lacrimis, neue omine tanto
Prosequere in duri certamina Martis euntem,
O mater: neque enim Turno mora libera mortis.
Nuntius haec Idmon Phrygio mea dicta tyranno
Haud placitura refer: Cum primum crastina coelo
Puniceis inuecta rotis Aurora rubescit:
Non Teucros agat in Rutulos. Teucrum arma quiescant
Et Rutulum. Nostro dirimamus sanguine bellum.
Illo quaeratur coniunx Lauinia campo.

Haec

corrumpere, dicitur, et Homerus *μιαίνειν ἐλέφαντα φοίνικι* dixerat. 68 *rubent* int. de repercusso rubore vicino. Supplendum autem v. 69 qualis tum color esse solet, *tales virgo dabat ore colores*: talis color erat in virginis ore.

70 Vt ipse rubor decebat puellam, Turnus Lauiniae amore magis inceditur: nec tamen alloquitur eam, sed oculis in eam coniectis matri respondet. Aliter heroum vita, aliter nostri mores ferunt. *turbat amor*. Cerda bene laudat illud Livii III, 47 de Appio; *Tanta vis amentiae verius quam amoris mentem turbau rat*. 72 *omine tanto*: ipsis lacrimis ominosis (cf. ad Tibull. I, 3, 13) in exitu ad pugnam. Prorsus ad Homeri ductum Il. ω, 218. 219. cf. Il. ζ, 486 sqq. Ex posteriore loco et ex altero Apollonii inde ducto lib. I, 295 sqq. illustratur sententia verborum: *neque enim Turno mora libera mortis*, si mors fatalis instat, non liberum mihi est ei moras iniicere. Nisi illa exempla essent, simplicissimum erat, mortem de summo discrimine, ad quod pugna adducebat, accipere. Mortem, h. pugnam, non iam licet detrectare. 76 *haud placitura* tamquam ignauo Aeneae, qui retractare vellet dicta, vt sup. v. 11. 12. 78 Comparant Il. γ, 68 sqq. 80

Prae-

Haec vbi dicta dedit, rapidusque in tecta recessit:
Poscit equos, gaudetque tuens ante ora frementis,
Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia;

Qui

Praeclare haec. Hinc Lucan. VII, 348: *medio posuit deus omnia campo.*

81 sqq. An Maro, si retractare licuisset carmen, probaturus fuisset narrationem quae sequitur, dubito. Locus est per se elegantissimus, ad exempla veterum heroum armantium se attemperatus. Sed vix placere potest, quod Turnum et Aeneam haec omnia facere narrat *die, seu vespere, qui pugnam antecedit.* Induit arma, vt exploret, an humeris apte inhaereant, experitur hastam etc., vt iterum exuat et se quieti det. Nam sequitur v. 113: *Postera vix summos* etc. Non tamen quenquam haec offendisse video.

83 Poetico more equorum genus ornat. Sunt hi Turni equi ex Thracia, Boreae sede, cuius vxor Orithyia ex Attica: cf. Apollon. I, 211 sqq. A Boreae autem cura equorum laudes repetunt poetae; etiam Homerus. Nam Erichthonio, Dardani f., erant equae a Borea adeo in equum mutato prognatae: Il. υ, 223 sqq., quemadmodum Achillis equos ex Podarce Harpyia susceperat Zephyrus Il. π, 150 sq. Non male autem Critici veteres apud Servium „culparunt hoc loco Virgilium, dicentes incongruum esse figmentum. Namque Orithyia cum Atheniensis fuerit, filia Terrigenae (Erechthei) et a Borea in Thraciam rapta sit, quemadmodum potuit Pilumno, qui erat in Italia, equos dare?„ Progeniem istam armenti Erichthonii huc vocat Iul. Sabinus: non magis commode. Probabiliore inuento Penthesileae equos ab Orithyia donatos narrauit Q. Calaber lib. I, 165 sq. Scilicet dici potest, esse haec ἔξω τοῦ μυθεύματος. Atqui vel sic peccaret poeta committendo, vt lectori occurrat ἀπίθανόν τι. Verum res altius repetenda. Omnino hoc est exemplum vsus mythorum apud seriores poetas tam diuersi ab vsu antiquo. Maroni est merum ornamentum, nec de probabilitate ille sollicitus est, fuerintne tales equi, potuerintne ex Thracia adduci in

Italiam,

Qui candore niues anteirent, cursibus auras.
Circumstant properi aurigae, manibusque lacessunt
Pectora plausa cauis, et colla comantia pectunt.
Ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco
Circumdat loricam humeris; simul aptat habendo
Ensemque clipeumque et rubrae cornua cristae:

Ensem,

Italiam, et sic porro. At enim antiquis illis vatibus phantasma erat animo insidens laboranti in exprimenda velocitate equorum: cum ventis comparant, e ventis natos esse aiunt, tum ex vento procelloso, borea. — *decus* h. l. γέρας, munus honoris caussa datum. 84 *Qui c.* ornauit Homericum Il. κ, 437. cf. Il. π, 149: τ, 415. 85 *lacessunt plausa* ornate pro plaudunt. conf. Ge. III, 186, de voce *lacessere* ad X, 10. 87 *squalentem auro*, splendentem: v. sup. ad X, 314. *albo orichalco.* Cum de metallis omnino multa, side parum explorata, crediderit vetustas: etiam pretiosum aliquod et auro proximum metallum narrant poetae ὀρείχαλκον, v. c. Hymn. Homer. V, 9, male a nonnullis redditum aurichalcum, cf. h. l. Seru.; fuisse illud aeris genus aliquod pallidius, ex hoc Virgiliano loco colligitur. v. Bochart. Hieroz. P. II. VI, 16. Hoc melius quam quod Seruius affert, album dici auri comparatione; nam per se album non esse, nisi *album* simpl. ad splendorem spectat, vti Hesiod. Sc. H. 122 ὀρειχάλκοιο φαεινοῦ dixit, quod iam Cerda aliique maluere. Adde Apollon. IV, 973, vbi cf. Schol. Winkelman. Monum. ined. T. II. p. 172 alia affert parum subtiliter dicta; in hoc tamen audiendus, quod albo eiusmodi metallo vasa in Museo Herculanensi exstare narrat. Locus Plinii XXXIV, 2 accuratiore tractatione indiget; manifestum tamen ex eo fit, veteres natiuum aliquod aes candidum notum habuisse. Nomen orichalci inde ad vulgare hoc nostrum metallum traductum, etiam ex Lexicis constat. 88 *aptat habendo*, ad habendum, vt Seru., h. e. vt haberi commode manu ac tractari possit; explorat, an habilis sit ensis; quomodo alias efferre hoc solebat Maro. 89 capiti aptat galeam. *cornua cristae* noue dixisse

vide-

Ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti
Fecerat, et Stygia candentem tinxerat vnda.
Exin, quae mediis ingenti adnixa columnae
Aedibus adstabat, validam vi corripit hastam,
Actoris Aurunci spolium; quassatque trementem,

Voci-

videtur. Seruius comas interpretatur, cornua enim proprie esse cincinnos. Ita vero comae, non *cristae*, dicendae fuissent cornua. Sed a poeta designari videtur galea duplici vel triplici crista ornata, *τρυφάλεια*, quae explicita et discriminata in ternas diuersas partes vergit ac nutat: Tales *λόφοι*, ex conis s. *φάλοις* suis prodeuntes, potuere per *cornua* designari. Homeri lectione imbutis obscura haec esse nequeunt. 91 *tinxerat*, ad temperandum seu indurandum ferrum. v. sup. VIII, 450: *alii stridentia tingunt Aera lacu:* et similia Ge. IV, 172. *Stygia* autem *vnda* tinxisse ferrum Vulcanum ait; nescio an satis commode; quandoquidem diis superis Stygis adeundi nulla est data facultas; et magis sobrie Sophocl. Ai. 1056 de ferro, quo is occubuit: Ἆρ' οὐκ Ἐρινὺς τοῦτ' ἐχάλκευσε ξίφος; argute tamen et ingeniose; quandoquidem Styx non modo amnis ille est ipsis diis sacer et horrendus; et, cum aqua ad temperandum ferrum candens memoranda esset, nulla opportunior videri debebat; verum etiam, quoniam Styx et ipse ἄφθιτος amnis erat et incorrupta atque ab omni vi secura reddebat ea, quae in eo mergebantur. Nota est fabula de Achille Styge merso. Quemadmodum igitur alia aliam aquam meliorem esse ad ferrum temperandum (φαρμάσσειν, τὸ γὰρ αὖτε σιδήρου γε (non τε) κράτος ἐστί Odyss. ι, 393) res est notissima, obseruata quoque Plinio XXXIV s. 41; ita isto quidem respectu Stygia aqua cum iudicio ac dilectu posita videri potest.

92. 93 Ad veteris aeui morem omnia. v. Od. α, 127. 94 *Actoris Aurunci spolium*, Actori detractum; ne dubites. Commode vero ponere potuit poeta, bellum Turno cum Auruncis, vicino populo, intercessisse: vnde supra lib. VII, 795 in Turni copiis erant *Auruncae manus*.

Vociferans: Nunc, o numquam frustrata vocatus
Hasta meos, nunc tempus adest; te maximus Actor,
Te Turni nunc dextra gerit. Da sternere corpus,
Loricamque manu valida lacerare reuolsam
Semiuiri Phrygis, et foedare in puluere crinis
Vibratos calido ferro, myrrhaque madentis.
His agitur furiis; totoque ardentis ab ore
Scintillae absistunt; oculis micat acribus ignis.
Mugitus veluti cum prima in proelia taurus
Terrificos ciet, atque irasci in cornua tentat,
Arboris obnixus trunco; ventosque lacessit
Ictibus, et sparsa ad pugnam proludit arena.

Nec

nus. Mox 95. 96, vt sup. X, 773. 774. 99. 100 Perpetua in Troianos tamquam molles homines iacta probra: cf. sup. IV, 215 sqq. IX, 614 sqq. partim ex fama de Troianorum opulentia, partim ex permutatione Troianorum cum Phrygibus facta. An vero comas iam Phryges illi calamistro *vibrare*, crispare, soliti fuerint, ex poeta probatum dare nolim: videtur in hoc heroici saeculi more deserto sui aeui mores substituisse. 101. 102 De ira nil frequentius his: v. Cerdam. Iam praeiuit Homerus Il. α, 104: ο, 207: Od. δ, 662: Hesiod. Sc. Herc. 390; sed *scintillae* h. e. fulgores, μαρμαρυγαὶ, rem augent mirifice. Praetulit signa Apollon. I, 1296. 1297. In ceteris praeiuit Lucret. III, 290 de calore: — *Cum feruiscit, et ex oculis micat acribus ardor.* 103 sq. Ornatum comparationis ex Ge. III, 232. 233. 234 petiit, vbi v. not. add. Catull. Epith. P. et Th. 111. Versum graecum in Epp. ad Attic. VIII, 5 Cerda adscripsit et iam Guell. ῥίψαι Πολλὰ μάτην κεράεσσιν ἐς ἠέρα θυμήναντα: vt hic: *ventos lacessit ictibus.* Illud alterum: *et sparsa ad p. p. arena* proprium taurorum naturae esse iam Plin. VIII, 45 s. 70 notauit. Add. Oppian. Cyneg. 56. 57. 58: Q. Calab. IV, 237 sqq.

Nec minus interea maternis saeuus in armis
Aeneas acuit Martem, et se suscitat ira,
Oblato gaudens conponi foedere bellum.
Tum socios maestique metum solatur Iuli,
Fata docens; regique iubet responsa Latino
Certa referre viros, et pacis dicere leges.
Postera vix summos spargebat lumine montis
Orta dies; cum primum alto se gurgite tollunt
Solis equi, lucemque elatis naribus efflant:
Cam-

107 *saeuus*, fortis: vt toties iam poetae dictum vidimus *saeuum, crudelem, atrocem, ferum.* — *acuit Martem:* vt *acuisse furores* VII, 406. Doctius enim poetae dicunt θήγειν, h. e. ὀξύνειν, παροξύνειν, et acuere virtutem, iram, curas, quam acuere se ad vel in iram etc. Etiam pro: *acuere alicuius famem*, acuere aliquem, noster poeta ausus est dicere: *Auditisque lupos acuunt balatibus agni*, Ge. IV, 435. 109 *foedere*, pugna singulari ex foedere. Idem v. 112 *pacem* dixit. 111 *Fata docens.* Non veretur poeta hoc ipso detrahere aliquantum virtuti herois sui. Qui enim nouit fatale sibi esse, vt vincat, non adeo magna virtute indigere videtur, quam qui incerto, multo magis qui certo, vitae discrimine ad pugnam procedit. Sed fecit hoc, an recte non dixerim, exemplo Homeri: apud quem Helenus Hectorem ad certamen hoc ipso argumento excitat Il. η, 50. 52. 112 *viros, κατὰ τὸ σιωπώμενον*, intelligitur missos esse legatos, vt Seru. monet: etsi sup. v. 75 tantum vnus Idmon memoratus est.

113 Bene Seruius: „Et sciendum, nunquam diem sic potenter descripsisse Virgilium, sicut in IV, 522 noctem, vbi Dido peruigilans deliberat.„ Oritur scilicet dies, *qui fatum rebus in aeuum Conderet humanis*, quo que summa belli et carminis exitum suum inueniret. — Ordo: *Postera vix s. spargebat — Campum — Rutuli Teucrique parabant;* pro: cum pararent. Reliqua in medio declarant ortum diei. 115 *lucemque elatis naribus efflant.* De elato

Campum ad certamen magnae ſub moenibus vrbis
Dimenſi Rutulique viri Teucrique parabant;
In medioque focos et dIs communibus aras
Gramineas. Alii fontemque ignemque ferebant,
Velati limo, et verbena tempora vincti.
Procedit legio Auſonidum, pilataque plenis
Agmina ſe fundunt portis. Hinc Troius omnis,
Tyrrhenusque ruit variis exercitus armis;
Haud ſecus inſtructi ferro, quam ſi aſpera Martis

Pugna

equorum in altum eluctantium capite cogitandum. Exquiſitius vocabulum captauit poeta, *lucem* pro flamma, igni. Nam equos Solis ignem efflare, *πῦρ πνέειν*, commune eſt. Ouid. Met. II, 119. 154. 155. Praeiuerat autem etiam in vocis delectu Ennius: *funduntque elateis naribus lucem*, vt Seruius monuit, et Lucilius apud Victorinum: *efflantque elatis naribus lucem*. 116 In ſqq. potuit ante oculos verſari ſimile inter Troianos et Achiuos foedus de pugna ſingulari Il. γ, 314 ſqq. — *Campum parabant*, inſtruebant: aequando, purgando ab arbuſtis etc. cf. inf. 770. 771. 118. 119 Argutantur Seruius, Iul. Sabinus et alii. In *ara*, quae h. l. e ceſpite fuit, puta eſſe *focum*, qui *ignem* recipit. *Dii* autem *communes* ſunt, per quos vterque iuraturi erant Latinus et Aeneas; vt in loco Propertii I, 11, 16; vbi puella *perfida* non meminit *communes deos*. Sicque ſup. lib. VIII, 275 *communes dii*, cf. Valer. Fl. IV, 761. 120 Antea legebatur: *Velati lino:* vitta linea cincti, cui frondes ſacrae erant implicitae. Feciales deſcriptos volunt. Sed verior lectio eſt *limo*, ſubligari, *περιζώματι*, cincti: vt praecincti eſſe ſolebant miniſtri ſacrorum. 121 *pilata agmina*, pilis armata. Recte hoc armorum genus Romanis proprium (cf. Ge. I, 495) nunc tribuit *Auſonidarum* h. Latinorum agmini; vt ſupra Auentini copiis lib. VII, 664. Mirum tamen Grammaticorum veterum acumen fuit, quo *pilatum*, a pilando *πιλοῦν* ductum, confertum, denſum, eſſe vellent. Docta eſt Seruii nota ad h. l. ſuper antiquo hoc

verbo:

Pugna vocet. Nec non mediis in millibus ipsi
Ductores auro volitant ostroque decori,
Et genus Assaraci Mnestheus, et fortis Asylas,
Et Messapus equum domitor, Neptunia proles.
Vtque dato signo spatia in sua quisque recessit:
Defigunt tellure hastas, et scuta reclinant.
Tum studio effusae matres, et volgus inermum,
Inualidique senes, turris et tecta domorum
Obsedere; alii portis sublimibus adstant.
At Iuno e summo, qui nunc Albanus habetur;
Tum neque nomen erat, nec honos, aut gloria monti;

Pro-

verbo: etsi ipsa vocis notio parum recte ab eo constituitur. Quod inf. v. 130 *hastae* memorantur, nihil obest; nam genus hoc *pila* tamquam speciem comprehendit. Quod si *pilatus* alias non occurrit, ad analogiam tamen aliarum vocum: *hastatus, clipeatus*, recte se habet. Martialis auctoritate lib. X, 48 vti vix licet, cum non satis liquido constet de lectione. 127 Mnestheum, Asylam et Messapum, excitat nominatim, primum vt poeta, quandoquidem singula enarrata plus ἐναργείας habent quam summatim annumerata; tum quia hi inter viros principes maxime memorabiles, quorum etiam mox opera erit praecipua. De Mnestheo Troiano v. sup. ad lib. V, 116. 117, de Asyla Etrusco lib. X, 175 178, Messapus in Latinorum auxiliis erat. conf. sup. VII, 691. 130 Vt ad v. 116 diximus, possunt in his nonnulla ex Il. γ esse adumbrata: vt hic ex vss. 134 sqq. Sed ἀσπίσι κεκλιμένοι ibi diuersum est ab hoc, quod *scuta reclinant*: ibi innixi sunt scutis, vt sup. lib. IX, 229: *Stant longis adnixi hastis et scuta tenentes*: at h. l. reponunt in terra, καταθέντες, ἀνακλίνουσι πρὸς τῇ γῇ scuta. 131 sq. ornate haec dicta. Cupiditate spectandi egressae domibus feminae, pueri et senes, aedium tecta et muros adscendunt.

134 *At Iuno*: de formula hac, qua deorum interuentum orditur poeta, cf. ad lib. IX, 638. 135 *neque nomen*: nam hoc demum ab Alba con-

Proſpiciens tumulo campum adſpectabat, et ambas
Laurentum Troumque, acies vrbemque Latini.
Extemplo Turni ſic eſt adfata ſororem,
Diua deam, ſtagnis quae fluminibusque ſonoris
Praeſidet; hunc illi rex aetheris altus honorem
Iuppiter erepta pro virginitate ſacrauit:
Nympha, decus fluuiorum, animo gratiſſima noſtro,
Scis, vt te cunctis vnam, quaecumque Latinae
Magnanimi Iouis ingratum adſcendere cubile,
Praetulerim, coelique lubens in parte locarim;
Diſce tuum, ne me incuſes, Iuturna, dolorem.
Qua viſa eſt fortuna pati, Parcaeque ſinebant
Cedere res Latio, Turnum et tua moenia texi:
Nunc iuuenem inparibus video concurrere fatis,
Parcarumque dies et vis inimica propinquat.
Non pugnam adſpicere hanc oculis, non foedera poſſum.
Tu, pro germano ſi quid praeſentius audes,
Perge;

condita habuit: *neque honos*, qui per ferias Latinas in eo haberi ſolitas acceſſit. 139 *Iuturna* proprie vnius fontis Nympha eſt, qui non longe a Numicii fonte aberat, ex montis Albani radicibus progreſſus, mox in lacum diffuſus et in Tiberim delatus. Habita Nympha inter deas Latinorum indigenas. *Diua deam* h. dea deam, nihil amplius: nec Grammatici audiendi, qui diſtinguunt. 141 ſq. *decus fluuiorum* ſimpl. pro aquarum, fontium — *ſacrauit:* cum dilectu poſitum verbum, pro *dedit.* 144 *ingratum cubile:* h. mihi inuiſum, quatenus ſtuprum Iunoni inuiſum a Ioue in eo exercetur. Ita malim accipere quam aut ad *Iouem ingratum* aut ad *Latinas ingratas* retrahere. Seruius varie tentat. 151 Comparant Il. γ, 305. 306 307 ſaltem ad verba. Ad rem nota Seruii facit, qui numina, quoties morituros viderint eos, quibus fauent, ab iis recedere mo-

net

Perge; decet. Forsan miseros meliora sequentur.
Vix ea: quum lacrimas oculis Iuturna profudit.
Terque quaterque manu pectus percussit honestum;
Non lacrimis hoc tempus, ait Saturnia Iuno;
Adcelera, et fratrem, si quis modus, eripe morti:
Aut tu bella cie, conceptumque excute foedus.
Auctor ego audendi. Sic exhortata reliquit
Incertam, et tristi turbatam volnere mentis.
Interea reges, ingenti mole Latinus
Quadriiugo vehitur curru, cui tempora circum
Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,

Solis

net: vide Stat. VII, Theb. 789 et Il. χ, 213. 153 *decet* plus est quam licet. ἔοικεν. *forsan.* Bene Serv. vt forte possit fatorum ordo mutari. 155 *honestum*, pulchrum ex καλὸν, v. Ge. II. 392: *caput honestum.* 157 *si quis modus*, exquisite pro: quocunque modo; etiam docte mox *excutere* pro concutere, turbare, συγχέειν; sup. VII, 339: *disiicere pacem.* Consilium autem Iunonis ex Homero petitum Il. δ, 64 sqq. 160 *incertam:* aut vtrum faceret, aut de euentu. Nam v. 153: *forsan miseros meliora sequentur.*

161 sqq. Multum superavit Maro Homerum in sollennibus foederis exponendis: cf. Il. γ, 259 sqq. Ad figuras Virgilio noue vsurpatas refert Macrob. VI, 6, quod de duobus incipit dicere, et in vnum desinit. Quod tamen ex Homero laudat Odyss. μ, 73. 74, alienum est. Hyperbaton esse dixit Seruius, vt ordo sit: *Interea reges procedunt castris*, cetera in parenthesi dicta sint. Hoc sequuntur, quantum video, interpretes; quibus tamen non accedam. Ponit ab initio poeta genus, et tum indiuidua subiungit, inflexa ad id oratione. Interpungo itaque: *Interea reges* (et quidem primo loco) *ingenti mole Latinus vehitur* etc. *bigis it Turnus* etc. *Hinc pater Aeneas — Romae: Procedunt* (sc. omnes) *castris. ingenti mole*, magna molitione, apparatu. Ser-

 vius:

Solis aui specimen; bigis it Turnus in albis,
Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Hinc pater Aeneas, Romanae stirpis origo,
Sidereo flagrans clipeo et coelestibus armis,
Et iuxta Ascanius, magnae spes altera Romae,
Procedunt castris, puraque in veste sacerdos
Saetigeri fetum suis, intonsamque bidentem

Adtulit,

vius: pompa, ambitu. 164 corona radiata ornatus Latinus in stirpis a Sole ductae argumentum. *specimen* est δεῖγμα, documentum: vt Ge. II, 241. *Solis aui:* ad maternum genus et Circen, Solis filiam, hic esse recurrendum, nullus dubito. Interea Latinum ipse poeta sup. VII, 47 Fauno et Marica genitum prodidit. Quod Maricam eandem ac Circen fuisse Seruius contendit, grammaticum acumen sapit. Etsi verum est, Circes et Vlyssis filium habitum Latinum auctore ipso Hesiodo Theog. 1011-1015: tamen necessitas nulla est, vt, quod alii arbitrantur, Maronem sui ipsius oblitum nunc aliud sequi dicamus. Sed, cum tam multimode fabulae veteris Italiae narratae et ornatae fuerint, potuerunt esse vtique, qui vel Faunum vel Picum (nam *auum* simpliciter de vno ex progenitoribus accipere licet) e Circe sublatum traderent. Ita Picum a Circe amatum ex Ouidii Metam. XIV, 320 sqq. nouimus. Circes et Telemachi filium Latinum alii ediderant, quos Hyginus fab. 127 exscripsit: vbi cf. Munker. Ceterum radiatam coronam, qualis in Regibus et Imperatoribus conspicitur, exprimere vtique voluit poeta; forte respexit honorem Caesari et Augusto habitum: *distinctam radiis coronam*, v. c. apud Flor. III, 2, 91 de Caesare; v. Intpp. ad Vellei. II, 59, 6. Primo tamen loco fabulam spectauit Maro de Circe, Solis filia, cuius caput radiatum ab Argonauticis celebratum: v. Orph. 1216 sqq. 165 *bina:* ex more heroum. v. sup. lib. I, 313. 167 habens clipeum et arma a Venere matre accepta. *Sidereus* h. l. vel diuinus vel fulgens, coruscus, sideris instar: alterum hoc cum *flagrans* conuenit. 170 In

foedere

Adtulit, admouitque pecus flagrantibus aris.
Illi ad surgentem conuersi lumina solem
Dant fruges manibus salsas, et tempora ferro
Summa notant pecudum, paterisque altaria libant.
Tum pius Aeneas stricto sic ense precatur:
Esto nunc Sol testis et haec mihi Terra vocanti,
Quam propter tantos potui perferre labores,
Et pater omnipotens, et tu Saturnia Iuno,
Iam melior, iam, diua, precor; tuque inclute Mauors,
Cuncta tuo qui bella, pater, sub numine torques;
Fontisque, Fluuiosque voco, quaeque Aetheris alti

Religio,

foedere iungendo porca mactatur more Romano. cf. sup. VIII, 641; agna Troiano et Graeco. v. Il. γ, 246 sq.

172 - 174 Notandus et discendus ex h. l. mos horum sacrorum. Orientem spectantes molam salsam iniiciunt victimae, pilos e fronte eius exscindunt ense (cf. sup. VI, 245. 246), quos in flammam coniiciunt: tum vinum in aram libant. Fieri haec ad consecrationem victimae putanda sunt. Inde inf. 213 *rite sacratae pecudes*. Graecis vno verbo est *κατάρχεσθαι*. Rem pluribus locis Homericis illustratam vide apud Feithium et alios. cf. Cerda. *pateris altaria libant*, exquisite, libando rigant. 176 Formula ad ductum Homericae concepta Il. γ, 276 sqq., in qua, antiquissima numina quae fuerint, obserua. Formula similis etiam in Od. ε, 184 sqq.: Il. ο, 36 sqq.: τ, 258 sqq. occurrit. Nec iniucundum hoc obseruare in poeta ex decoro personarum variatum: Aeneas stricto ense; tamquam periurium vlturus, Latinus sceptro protento precatur. 177 Comparant verba ex Il. α. *ᾧ ἔπι πόλλ' ἐμόγησα*. 179 *iam melior*, propitia, placata: ad Heleni monitum respicere putatur; sup. lib. III, 435 sqq. 180 *torques* h. l. regis, moderaris, tua voluntate, proprie: flectis, vt currum. 181 *quaeque Aetheris alti religio*. Variauit orationem; h. e. Aetherem

Religio, et quae caeruleo ſunt numina ponto;
Ceſſerit Auſonio ſi fors victoria Turno:
Conuenit, Euandri victos diſcedere ad vrbem;
Cedet Iulus agris; nec poſt arma vlla rebelles
Aeneadae referent, ferroue haec regna laceſſent.
Sin noſtrum adnuerit nobis Victoria Martem,
(Vt potius reor, et potius dI numine firment)
Non ego nec Teucris Italos parere iubebo,
Nec mihi regna peto. Paribus ſe legibus ambae
Inuictae gentes aeterna in foedera mittant.
Sacra deosque dabo; ſocer arma Latinus habeto;
Imperium ſollemne ſocer; mihi moenia Teucri

Con-

inuoco. Si numen ei eſt, ſi, religioſe colitur, etiam religionem aetheris eſſe neceſſe eſt: hinc ſuum *quaeque* etc. petiit. 184 *conuenit*: *σύγκειται*: conuentum eſto in hoc, vt. 187 *Sin noſtrum adnuerit nobis Victoria Martem*: Per hypallagen dictum, pro: ſin noſter Mars adnuerit nobis victoriam, accipit Seruius, alii tacent. Eſt doctior ratio loquendi, pro vulgari: ſin victoria propitia fuerit, annuerit nobis pugnantibus, pugnae noſtrae; quod fit fauſto pugnae exitu. Nunc, cum pro pugna Mars memorari ſoleat: pro pugnae euentu ſecundo: *noſtrum Martem*, h. e. exitum ſecundum, qualem nos optamus, dixit. Ita Mars non modo pugnam, ſed et fortunam et ſucceſſum pugnae, in noto illo denotat: *aequo Marte*, vt ſup. VII, 540 et al.; *ſecundo Marte* X, 21. 188 *reor* h. l. pro ſpero. 189 ſqq. Haec egregie ex eo, quod vere factum eſſe ex hiſtoriis conſtat, adumbrata ſunt. 190 *paribus legibus*. Hoc iam praemunierat poeta oraculorum veterum auctoritate: ſup. VII, 256: *Et veteris Fauni voluit ſub pectore ſortem* — paribusque *in regna vocari* Auſpiciis. 192 *Sacra deosque* intell. Penates ac Veſtam. v. ſup. lib. II, 293. — Latinus habebit ſummum imperium cum iure belli: vt adeo ſub eo legibus ſuis viuant Troiani. *ſollemne* accipio legitimum:

vt

Constituent, vrbique dabit Lauinia nomen.
Sic prior Aeneas; sequitur sic deinde Latinus,
Suspiciens coelum, tenditque ad sidera dextram:
Haec eadem, Aenea, Terram, Mare, Sidera, iuro,
Latonaeque genus duplex, Ianumque bifrontem,
Vimque deum infernam et duri sacraria Ditis;
Audiat haec Genitor, qui foedera fulmine sancit;
Tango aras; medios ignis et numina testor:
Nulla dies pacem hanc Italis, nec foedera rumpet,
Quo res cumque cadent; nec me vis vlla volentem
Auertet; non, si tellurem effundat in vndas,
Diluuio miscens, coelumque in Tartara soluat;

vt solent ea, quae legitima sunt, sollenni ritu suscipi, tradi. 198 Deos in Italia vetustissima religione, Pelasgica scilicet, cultos nominat; id quod et ipsum obseruatu dignum. 199 *vim deum*, vt numen, deos inferos et Ditem. Nil amplius. 200 *fulmine*, tamquam ostento: aruspicinam spectat. Nisi malis cum aliis de Ioue periurii vltore cogitare. 201 *medios ignes*, in medio positos: vt saepe. Elegantior tamen Heinsii interpretatio, vt sint tamquam sequestres et conciliatores pacis. 203 *volentem* bene adiectum: nam potest foedus rumpi eo nolente et inuito: vti sup. VII, 586 sqq. societatis initae violationem prohibere non potuit. 204. 205 non, si vis vlla Terram, Mare, Coelum ac Tartarum misceat. Exquisite autem hoc extulit. *Diluuium* pro aquis inundantibus, quibus misceantur tellus et vndae. *effundat tellurem in vndas.* Ex vulgari modo loquendi effunduntur vndae in tellurem: vnde per hypallagen dictum putauit Seruius et alii. Sed constituenda est notio τοῦ *effundat* ex altero *soluat.* Tellurem mari obrutam et dissolutam ac liquefactam vis maior diluat et effundat in mare: tamquam glebam illam, βῶλον ὑγρὰν, Medeae apud Pindarum Pyth. IV, 67 sq. *coelum in Tartara solui*, h. e. resolutum cum Tartaro misceri.

Vt sceptrum hoc, dextra sceptrum nam forte gerebat,
Numquam fronde leui fundet virgulta, neque vmbras,
Cum semel in siluis, imo de stirpe recisum,
Matre caret, posuitque comas et brachia ferro;
Olim arbos; nunc artificis manus aere decoro
Inclusit, patribusque dedit gestare Latinis.
Talibus inter se firmabant foedera dictis,
Conspectu in medio procerum. Tum rite sacratas
In flammam iugulant pecudes, et viscera viuis
Eripiunt, cumulantque oneratis lancibus aras.

sceri. Ad 206-211 vix necesse vt moneamus, haec ex Il. α, 234 sqq. esse adumbrata. Comparent studiosi ipsa verba. Valerii Flacci alia est imitatio lib. III, 707 sqq. 208 *cum semel* ἐπειδὴ πρῶτα τομὴν (h. e. stirpem, vnde recisum fuit) ἐν ὄρεσσι λέλοιπε. *matrem*, de terra, vt sup. XI, 71: *Non iam mater alit tellus*. Potest tamen, quod malim, de ipsa stirpe, trunco cum radicibus, accipi. Est haec Pindari arbos ἑὸν ἐρημώσαισα χαίταν. 210 Aere ornatum sceptrum cogita. Vis autem comparationis in hoc: vt hoc sceptrum, haec hasta, nunquam repullulabit, sic nunquam ab hoc foedere recedam. Aliter res se habet apud Homerum, vbi Achilles tam certe sui desiderium subiturum esse Achiuis pronuntiat, quam certe sceptrum, quod gestabat, nunquam iterum esse repullulaturum. Vtrique poetae iniuria facta a viris doctis, qui alterum alteri anteferre voluere. 213. 214 *rite sacratas*, consecratas, cf. sup. ad v. 172. — *in flammam iugulant*, vt saepe iam vidimus, verbo motus resoluto in alterum verbum, pro: in flammam proiiciunt iugulatas. 215 *cumulantque oneratis lancibus aras*: cumulate apponunt in ara exta in lancibus. Eadem sup. VIII, 284: Scilicet *viscera*, qua voce alias carnes designantur, nunc in [illegible] sacris *exta*, in flammam immittuntur lancibus arae admota: Ge. II, 194. *Lancibus et pandis fumantia reddimus exta*. cf. Dionys. Halic. VII, 72 extr.

At

216

At vero Rutulis inpar ea pugna videri
Iamdudum, et vario misceri pectora motu,
Tum magis, vt propius cernunt, non viribus aequis.
Adiuuat, incessu tacito progressus, et aram
Suppliciter venerans demisso lumine, Turnus,
Tabentesque genae, et iuuenali in corpore pallor.
Quem simul ac Iuturna soror crebrescere vidit
Sermonem, et volgi variare labantia corda:
In medias acies, formam adsimulata Camerti;
Cui genus a proauis ingens, clarumque paternae
Nomen erat virtutis, et ipse acerrimus armis;
In medias dat sese acies, haud nescia rerum,
Rumoresque serit varios, ac talia fatur:
Non pudet, o Rutuli, pro cunctis talibus vnam
Obiectare animam? numerone, an viribus aequi
Non sumus? En, omnes et Troes, et Arcades, hi sunt,
* Fatalisque manus, infensa Etruria Turno. *

Vix,

216 Comparare solent Il. γ, 215 sqq. 218 *vt propius cernunt non viribus aequis.* Seruius: eos congressuros esse, subaudit. Burmannus: *vt cernunt* scilicet adstare Aeneam, et Turnum non esse aequis viribus. Simplicissimum erat supplere, seruata verborum iunctura, *vt propius cernunt* pugnam *non viribus aequis futuram.* Turbas tamen et hic fecit et me ipsum in fraudes induxit praua interpunctio, qua nunc a me sublata, omnis sententia expedita est: *non viribus aequis*; h. cum vires vtriusque aequae non essent, retrahendum est ad verba: *impar ea pugna videri.* 219 *Adiuuat*, facit, vt ita iis videretur; auget metum. 222 sqq. Scilicet sic apud Homerum Il. δ, 86 Pandarus Mineruae monitu foedus turbat. cf. sup. V, 496. 497. 229 *pro cunctis talibus*: in laudem dictum ne dubita vel propter vs. sequ. pro his, qui et ipsi pugnare poterant, *numero et viribus aequi.* 232 *fatalis*

Vix hostem, alterni si congrediamur, habemus.
Ille quidem ad superos, quorum se deuouet aris,
Succedet fama, viuusque per ora feretur:
Nos, patria amissa, dominis parere superbis
Cogemur, qui nunc lenti consedimus aruis.
Talibus incensa est iuuenum sententia dictis
Iam magis atque magis; serpitque per agmina murmur;
Ipsi Laurentes mutati, ipsique Latini.
Qui sibi iam requiem pugnae rebusque salutem
Sperabant, nunc arma volunt, foedusque precantur
Infectum, et Turni sortem miserantur iniquam.

His

fatalis manus: De Troianis, qui fataliter ad Italiam venerant, vix bene cum Servio accipias: propter copulam, quae hoc ad Etruscos reuocat: quos, vt arbitror, omnino epitheto hoc ornavit, vt sint agmen dirum, tetrum, exitiale. Molestius est, si dicas respexisse sup. lib. VIII, 497 sqq. aut esse fatis debitum, vt Aruns erat XI, 759. *Infensa* propter receptum a Turno hospite Mezentium ibid. v. 492 sqq. Sed totum versum e margine venisse suspicari licet. 233 *Vix hostem:* breuiter exposuit, quod Homerus ornatum dederat Il. β, 123 sq. 234 Augusta rei species: *superos, quorum se deuouet aris:* sententia tamen obscurior. *Aris deorum* proprie *se deuouere* dicitur is, qui aut sacris curandis, adeoque sacerdotio consecratur, aut sacris templisque tuendis se consecrat ac deuouet: vt XI, 440 *vobis animam hanc soceroque Latino Deuoueo,* vobis tuendis, adeoque pro vobis, pro vestra salute. Neutrum hic locum habet. Deuouet ille se, vitam suam morti pro Latinis, *aris deorum,* h. e. in aris, ad aras, foedere facto ante aras: re omni in maius aucta. 235 *viuusque per ora feretur,* ad notum illud Ennianum: *volito viuus per ora virum:* feretur sermonibus. 238 *iuuenum sententia,* vt γνώμη, pro animo. 241 Comparant Intpp. Iliad. β, 453: γ, 112.

244

His aliud maius Iuturna adiungit, et alto
Dat ſignum coelo; quo non praeſentius vllum
Turbauit mentis Italas, monſtroque ſefellit.
Namque volans rubra fuluus Iouis ales in aethra
Litoreas agitabat auis turbamque ſonantem
Agminis aligeri: ſubito cum labſus ad vndas
Cycnum excellentem pedibus rapit inprobus vncis.
Adrexere animos Itali, cunctaeque volucres
Conuertunt clamore fugam; mirabile viſu;
Aetheraque obſcurant pennis, hoſtemque per auras
Facta nube premunt: donec vi victus, et ipſo
Pondere defecit, praedamque ex vnguibus ales

Proiecit

244 ſq. In his manifeſta veſtigia Homerici prodigii Il. μ, 200 ſqq. et ϑ, 247 ſqq. cum altero Odyſſ. o, 160, vt tamen accommodatum illud ſit ad euentum praeſentem. 245 *praeſentius*, efficacius. Intellige oſtentum clarum, manifeſtum, *ἐναργὲς*, quo deorum voluntas tam manifeſta ſit, vt dubitari de ea nequeat. 246 *turbauit mentes Italas:* Ornate expreſſit poeta, quod vulgo dicimus: ſignum, quo nullum aliud clarius Italis h. Latinis viſum erat: ſeu clariſſimum quod vnquam viderant. Nec emphaſis quaerenda eſt in *mentes Italas*. *monſtro*, h. l. oſtento, augurio ipſo. 248 Fuere cygni, vt ex ſqq. patet: hos, quam ornate deſignauit! *littoreae aues*, pro flumineis, paluſtribus. *improbus* h. l. audax. v. ſup. XI, 767 et al. 252 *Conuertunt clamore fugam:* redeunt cum clamore, ait Seru., quod in exercitu fieri ſolet. Recte vt ſup. XI, 621. 622 pro vulgari: conuertere ſe ex fuga. Accepit itaque fugam de diſperſis aquilae aduentu cygnis: vt ſit pro: conuertunt ſe a fuga. Simplicius eſt, vniuerſe de alitum aerio agmine intelligi rem, et *fugam* de volatu ſimpliciter accipi; ſic *conuertimus iter*, non modo, quod mutamus, vt ſup. V, 581, ſed etiam ſimpliciter, vt ſit *dirigere*, *intendere*, et h. l. volatum, in abeuntem aquilam, quam perſequuntur

Proiecit fluuio, penitusque in nubila fugit.
Tum vero augurium Rutuli clamore salutant,
Expediuntque manus; primusque Tolumnius augur,
Hoc erat, hoc votis, inquit, quod saepe petiui.
Adcipio, adgnoscoque deos: me, me duce ferrum
Conripite, o miseri, quos inprobus aduena bello
Territat, inualidas vt auis, et litora vestra
Vi populat. Petet ille fugam, penitusque profundo
Vela dabit. Vos vnanimi densate cateruas
Et regem vobis pugna defendite raptum.
Dixit, et aduersos telum contorsit in hostis
Procurrens; sonitum dat stridula cornus, et auras
Certa secat. Simul hoc, simul ingens clamor, et omnes
Turbati cunei, calefactaque corda tumultu.
Hasta volans, vt forte nouem pulcherrima fratrum
Corpora constiterant contra, quos fida crearat
Vna tot Arcadio coniunx Tyrrhena Gylippo;
Horum vnum, ad medium, teritur qua sutilis aluo

Balteus,

tur aues omnis generis. *Penitus:* in interiora nubium. Vide v. 263.

257 *salutant:* venerantur, vt bene Seru., acclamant, et cum acclamatione omen accipiunt. 258 *Expediunt manus,* quas, vtpote otiosi, palliis vel togis involutas habebant, vt arma capiant. 260 pro vulgato: accipio omen. Facile autem vides, Tolumnium augurium in eum sensum interpretari, vt aquilam de Aenea cygnum de Turno accipiat. 268 *certa:* directo. *simul hoc, simul,* variat id quod alias est *simul simulque,* ἅμα τε καὶ, aut ἅμα, *simul,* semel positum. Saepe iam vidimus. conf. Seru. 269 *cuneos* ornate pro consessu et consessus ordinibus dixit.

270 Occiditur vnus ex sociis Troianorum. *Hasta — transadigit vnum costas.* 273. 274 secundum exemplum in Il. δ, 132. *laterum iuncturas* aliter vix accipere licet,

Balteus, et laterum iuncturas fibula mordet,
Egregium forma iuuenem, et fulgentibus armis,
Transadigit costas, fuluaque effundit arena.
At fratres, animosa phalanx, adcensaque luctu,
Pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
Conripiunt, caecique ruunt. Quos agmina contra
Procurrunt Laurentum. Hinc densi rursus inundant
Troes, Agyllinique, et pictis Arcades armis.
Sic omnis amor vnus habet decernere ferro.
Diripuere aras; it toto turbida coelo
Tempestas telorum, ac ferreus ingruit imber;
Craterasque focosque ferunt. Fugit ipse Latinus
Pulsatos referens infecto foedere diuos.

In-

licet, quam vt sint latera, h. orae baltei, ζωστῆρος ὀχῆες, quas *fibula mordet*, colligit, iungit: hincque ornate *iuncturas laterum* dixit. Vulnus igitur h. l. acceptum est *ad medium*, in medio corpore, ea ipsa parte, qua coit in aluo balteus, fibulaque inserta constringitur. *Balteus ita teritur*, adstrictu fibulae. Alii *teritur aluo*, quam attingit. cf. imitationem Silii VII, 624 sq.

277 sqq. Praelio iam pedestri et equestri iusto descripto, restabat poetae, vt tumultuariam pugnam describeret. Hoc fecit in eo, qui sequitur, loco. Comparent studiosi harum rerum pugnam Centaurorum et Lapitharum Ouid. Met. XII, 210 sqq. 280 *inundant* campum, felix voc. ad copiam declarandam; *Agyllini* cf. sup. VIII, 478 sqq. *pictis armis:* ad diuersorum metallorum mixtionem retuli sup. lib. X, 181: *versicoloribus armis.* Nisi poeta simpliciter γραφὰς ἀσπίδων designare voluit: quae tamen *picta* quidem sed non *versicoloria* possunt dici *arma.* 284 Ex Ennii VIII laudat Macrob. VI, 1. *Hastati spargunt hastas; fit ferreus imber.*

286 *pulsatos deos*, grauius verbum posuit, quod αἰκίζεσθαι Graecis esset, vt violatos et ignominiose habitos designaret. Morem autem

fuisse

Infrenant alii currus, aut corpora saltu
Subiiciunt in equos, et strictis ensibus adsunt.
Messapus regem, regisque insigne gerentem,
Tyrrhenum Aulesten, auidus confundere foedus,
Aduerso proterret equo: ruit ille recedens,
Et miser oppositis a tergo inuoluitur aris
In caput inque humeros. At feruidus aduolat hasta
Messapus, teloque orantem multa trabali
Desuper altus equo grauiter ferit, atque ita fatur:
Hoc habet; haec melior magnis data victima diuis.
Concurrunt Itali, spoliantque calentia membra.
Obuius ambustum torrem Corynaeus ab ara
Conripit, et venienti Ebuso plagamque ferenti

Occupat

fuisse necesse est, vt foederibus faciendis ipsa deorum signa ad aram statuerentur: quippe quae h. l. attulit Latinus et secum reuchit. 287 *Infrenant currus*, vt ἅρματα, pro equis iugalibus. conf. I Ge. 514 et al. vt contra Homero ἵπποι pro curru. *subiiciunt* sursum, in altum, more Virgiliano. cf. Ecl. X, 74: Ge. II, 19: III, 241: IV, 385. 289 *regis insigne*, diadema.

290 *confundere foedus* ex Homerico συγχέειν ὅρκον pro turbare. Iam sup. lib. V, 496, vbi vide. 291 *proterret*, elegans et efficax verbum, pro: proturbat, irruit in eum. 293 in *caput* et tergum: ἐπὶ βραχίων τε καὶ ὤμους Il. ε, 586. 294 *telum trabale*; magnum, instar trabis, ab Ennio sumsisse Maronem testatur Seruius. 296 *Hoc habet*: sollenne verbum de accepto vulnere. Nota res. *haec melior* fere vt lib. V, 482: *Hanc tibi Eryx meliorem animam pro morte Daretis Persoluo.* 300. 301 Forte ad nimis tenuia descendisse videri potest poeta. Sed in vulnerum varietate mira mirum in modum se iactant epici poetae Homeri exemplo; cumque omnis haec res in corporum animorumque motu versetur, sensumque legentis impellat: quod epici carminis munus est:

et

Occupat os flammis. Olli ingens barba reluxit,
Nidoremque ambusta dedit. Super ipse secutus
Caesariem laeua turbati conripit hostis,
Inpressoque genu nitens terrae adplicat ipsum:
Sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum
Pastorem, primaque acie per tela ruentem,
Ense sequens nudo superinminet: ille securi
Aduersi frontem mediam mentumque reducta
Disiicit, et sparso late rigat arma cruore.
Olli dura quies oculos et ferreus vrguet
Somnus; in aeternam clauduntur lumina noctem.
At pius Aeneas dextram tendebat inermem
Nudato capite, atque suos clamore vocabat:
Quo ruitis? quaeue ista repens discordia surgit?
O cohibete iras! ictum iam foedus, et omnes
Conpositae leges; mihi ius concurrere soli;
Me

et ferendum hoc est, et alibi factum, iam satis vidimus: 300 *occupat:* cum adiuncto accipiendum: occupando ferit: φθάνει πλήξας: conf. Valerii Fl. III, 168 imitationem. 303 videtur Ebusus, Etruscus gente, e Mezentii copiis, (saltem barbam more Etrusco alebat 300. 301; secus Troiani) fugisse: tum alter Corynaeus, qui e Troianis fuisse putandus, a tergo comam corripit et genu a tergo impresso eum prosternit, prostratum caedit. At Alsus Rutulus, v. 306. 307 ex fuga conuersus Podalirii, Troiani, os securi elata ferit: 307 Comparant simile vulnus Il. δ, 460. 461: Il. ν, 611 sqq.: π, 502. 309. 310 Iam sup. X, 745. 746. Homerica confer in locis modo laudd.

312 *Nudato capite,* nudo: In caussis rei argutantur Intpp. Praestat saltem Servii ratio: scilicet deposita galea, vt posset agnosci. Verum tot exempla et ipsa res docent, galeam non impositam capiti, nisi vltimo loco, et re iam ad discrimen adducta; in negotiis vitae communibus incedere ac

Me sinite, atque auferte metus. Ego foedera faxo
Firma manu; Turnum iam debent haec mihi sacra.
Has inter voces, media inter talia verba,
Ecce, viro stridens alis adlapsa sagitta est,
Incertum, qua pulsa manu, quo turbine adacta;
Quis tantam Rutulis laudem, casusne, deusne,
Adtulerit. Pressa est insignis gloria facti;
Nec sese Aeneae iactauit vulnere quisquam.
Turnus, vt Aenean cedentem ex agmine vidit,
Turbatosque duces, subita spe feruidus ardet;
Poscit equos, atque arma simul, saltuque superbus
Emicat in currum, et manibus molitur habenas.
Multa virum volitans dat fortia corpora leto;
Semineces voluit multos, aut agmina curru
Proterit, aut raptas fugientibus ingerit hastas.
Qualis apud gelidi cum flumina concitus Hebri

San-

discurrere armatos thorace, nudo adhuc capite, et manu sine hasta, vt h. l. *manum inermem.* sup. XI, 489. Turnus armauerat se *Tempora nudus adhuc; laterique accinxerat ensem.* 316. 317 Nolite timere pro me: ego firmabo, ratum faciam, foedus, pugna cum Turno ineunda ex foederis conditionibus, sacro hoc sancitis.

318 sqq. Ad pactionis inter Achiuos et Troianos turbatae morem haec esse adumbrata, iam monitum est; sed pleraque docte variata. 319 *alis adlapsa* iungendum, h. e. aduolauit. Docet alter locus sup. lib. IX, 578. 320 *pulsa*, inf. 856 *impulsa*, pro emissa: sagitta impellitur neruo, cornu, manu. *quo turbine*, docte, pro motu, sed vehemente, magno. 322 *pressa*, suppressa, vt Seru. 324 sqq. Oblique hoc ipso amplificat Aeneae laudem ac virtutem. 326 *superbus*, nunc pro: animosus, audax; et *molitur* poetae simpl. pro mouet, adeoque tractat, regit. 330 *hastas raptas*, correptas, arreptas. Sic saepe.

331 sq. Turnus quadrigis incedit

Sanguineus Manors clipeo increpat, atque furentis
Bella mouens immittit equos: illi aequore aperto
Ante Notos Zephyrumque volant; gemit vltima pulsu
Thraca pedum, circumque atrae Formidinis ora,
Iraeque, Insidiaeque, dei comitatus, aguntur.
Talis equos alacer media inter proelia Turnus
Fumantis sudore quatit, miserabile caesis
Hostibus insultans; spargit rapida vngula rores
Sanguineos, mixtaque cruor calcatur arena.
Iamque neci Sthenelumque dedit, Thamyrimque, Pholumque,
Hunc, congressus, et hunc; illum eminus; eminus ambo
Imbrasidas, Glaucum atque Laden, quos Imbrasus ipse
Nutrierat Lycia, paribusque ornauerat armis;
Vel conferre manum, vel equo praeuertere ventos.
Parte

incedit et pugnat Martis more. Mirifice exornat comparationem Homericam, etsi simplicitate et grauitate non minus insignem Il. ν, 298 sqq. Adde Il. ο, 208 sq. Aliter expressit locum Silius lib. I, 433 sqq. Marti sedes proprie assignata Thracia. *Sanguineus:* gaudens sanguine, αἱμοχαρής. Ita Servius: qua auctoritate nescio. Nam alias esset cruentus, sanguine respersus, *αἱματόεις*. *clipeo increpat*, docte, pro clipeum mouet, quatit, rotat: quod faciens alliso clipeo sonitum facit. Nam diuersum est, clipeum pulsare hasta: Sic aliquis *hasta* increpat; non clipeo. *concitus* increpat, pro concitate. — *bella mouens* simpl. pro faciens, pugnans. *Thraca* ex Θρήκη pro Thracia. *circumque*, circa deum, *aguntur*, discurrunt, incedunt, Formido (pro qua *Formidinis ora* dici, obuia res est), Ira, Insidiae. Variauit et ornauit Comites Martis apud Homerum: Φόβον, Δεῖμον, Ἔριδα, v. c. Il. δ, 440: Hesiod. Scut. 195.

337-340 Talis rerum species saepe ab Homero oculis obiicitur: vide Il. λ, 531. 534-536: υ, 498 sq. 342 *congressus* cum illo, cominus. συνάψας τὰς χεῖρας. 345 vt

Parte alia media Eumedes in proelia fertur,
Antiqui proles bello praeclara Dolonis;
Nomine auum referens, animo manibusque parentem:
Qui quondam, castra vt Danaum speculator adiret,
Ausus Pelidae pretium sibi poscere currus:
Illum Tydides alio pro talibus ausis
Adfecit pretio; nec equis adspirat Achillis.
Hunc procul vt campo Turnus prospexit aperto:
Ante leui iaculo longum per inane secutus,
Sistit equos biiugis, et curru desilit, atque
Semia-

seu pedites seu ex equo pugnarent.

346 sqq. Ingeniose Eumedem nunc in carmen suum produxit et ornauit, tamquam auo Eumede et patre Dolone natum: cf. Iliad. κ, 314. Homerus quidem de Dolone ἦν δέ τις ἐν Τρ., sed qui tot alia meminerit, in quibus verlandis et ornandis poetae, in primis tragici, seu vt nouitate et varietate delectent, seu pro consilii diuersitate, ab Homero suo recedunt, non mirabitur Maronem h. l. sibi tantum licere putasse, vt et nobilem et fortem faceret Dolonem. Vidit hoc idem Macrob. V, 16; nec placet Cerdae commentum, qui *animum manusque* ad ignauiam trahit; multo minus inter ea referam, quae Maro superstes operi emendaturus fuisset. Nec pro Homericorum heroum more Dolon adeo ignauus homo videri debet. — *antiqui* pro nobilis et magni Seru. 351 *nec equis adspirat A.* mutato tempore, pro *adspirauit*, paullo durius. Dictum cum respectu ad *ausus*: vt iam a Diomede deprehenso ei exciderit magna illa audacia, qua Achillis equos sibi pro mercede explorationis pactus erat: nec tum ille amplius adspirauit ad Achillis equos. cf. vss. l. c. Il. κ, 401. 402. 354 Per longum spatium iaculo insequutus Turnus Eumedem e longinquo vulnerasse putandus est. Hinc ille *semianimis lapsusque*: et Turnus, qui hastam nunc non haberet, *mucronem*, seu hastam, seu gladium illius manu extorquet, quo eum iugulet. 355 Postquam

Semianimi lapſoque ſuperuenit, et, pede collo
Inpreſſo, dextrae mucronem extorquet, et alto
Fulgentem tinguit iugulo; atque haec inſuper addit:
En, agros, et, quam bello, Troiane, petiſti,
Heſperiam metire iacens: haec praemia, qui me
Ferro auſi tentare, ferunt; ſic moenia condunt.
Huic comitem Asbuten coniecta cuſpide mittit;
Chloreaque, Sybarimque, Daretaque, Therſilochumque;
Et ſternacis equi lapſum ceruice Thymoeten.
Ac velut, Edoni Boreae cum ſpiritus alto
Inſonat Aegaeo, ſequiturque ad litora fluctus;
Qua venti incubuere, fugam dant nubila coelo:
Sic Turno, quacumque viam ſecat, agmina cedunt,
Conuerſaeque ruunt acies; fert impetus ipſum,
Et criſtam aduerſo curru quatit aura volantem.
Non tulit inſtantem Phegeus animisque frementem:
Obiecit

quam ſequutus et aſſequutus telo eum erat: deſilit ille curru, vt ſaepe pugnantes de curribus cominus congreſſuri. v. c. Il. γ, 29 et infra v. 681. 358 *tingit iugulo*, h. e. immittit in iugulum, vt ſanguine tingatur. 360 Amara irriſio! *metire* agros corpore, quos nouis colonis Troiani metiri et aſſignare volebant.

365 Velut boreas nubes fugat, ſic Turnus late ante ſe Troianos agit. *Edonus* Boreas, vt alias Thracius, ab Edonis (Ἠδωνοὶ) Thraciae populo. Incumbunt autem aquilones mari Aegaeo in primis grauiter, ſunt enim hi eteſiae, de quibus v. Plin. II, 47. Adde Apollon. Arg. II, 527 ſq. 369 *conuerſae*, ſeu verſae in fugam, ſeu turbatae ex κλονεῖσθαι. *fugam dant*, faciunt, vt iam alibi vidimus. 370 Poterat poeta vulgari more efferre: *fert impetus ipſum Aduerſo curru, et criſtam quatit aura volantis*. Sed vides Maronis ſtudium exquiſitioris et doctioris orationis, criſtam *volare aduerſo curru* abſolute

poſuit:

Obiecit sese ad currum, et spumantia frenis
Ora citatorum dextra detorsit equorum.
Dum trahitur, pendetque iugis, hunc lata retectum
Lancea consequitur, rumpitque infixa bilicem
Loricam, et summum degustat vulnere corpus.
Ille tamen clipeo obiecto conuersus in hostem
Ibat, et auxilium ducto mucrone petebat:
Cum rota praecipitem et procursu concitus axis
Inpulit, effunditque solo; Turnusque secutus,
Imam inter galeam summi thoracis et oras,
Abstulit ense caput, truncumque reliquit arenae.

Atque

posuit: dum currus aduersus ventum fertur. 372. 373 *ora detorsit dextra, frenis*, durum et molestum est, *equorum citatorum frenis*, h. e. immissis frenis, h. habenis, non magis placet. Vero proximum est: *spumantia frenis ora*, h. e. in frenis, circa, per frena. Nam frenum spuma oris madet. Variauit poeta, quod sup. IV, 125 dixerat: *Stat sonipes ac frena ferox spumantia mandit*. 374. 375 Non a Turno, sed a tergo immissam Phegeo fuisse hastam arbitror ab alio. Phegeus *pendet iugis*, ab equis, quos frenis apprehenderat, cumque iis luctatur, dum illi obnituntur et procurrunt. Inter haec *lancea consequitur retectum*, h. e. in loco corporis patenti, nec clipeo tecto, percutitur. Tum ille *conuersus* stricto gladio in *hostem* ibat, qui adeo alius ac diuersus ab Turno esse debuit. Ita equis eius manu dimissis Turnus inuehit eumque prostratum obterit. 375 *bilicem* vt *trilicem* sup. III, 467 et V, 259, vbi not. 376 *degustat*, vt bibere; sic iam γεύεσθαι pro stringere Il. υ, 258: Φ, 60. 61, alibi alia figura ἐπέγραψε χρόα. *rota et axis*, currus Turni. 381, 382 De vulneris in ipsa ceruicis vertebra illati sede ac modo cf. sup. XI, 691-693. Breuitate vsus poeta pro, vulnere *inter galeam et thoracem facto*, *abstulit caput*.

Atque ea dum campis victor dat funera Turnus;
Interea Aenean Mnestheus et fidus Achates
Ascaniusque comes castris statuere cruentum,
Alternos longa nitentem cuspide gressus.
Saeuit, et infracta luctatur arundine telum
Eripere, auxilioque viam, quae proxima, poscit:
Ense secent lato vulnus, telique latebram
Rescindant penitus, seseque in bella remittant.
Iamque aderat Phoebo ante alios dilectus Iapis
Iasides: acri quondam cui captus amore
Ipse suas artis, sua munera, laetus Apollo
Augurium citharamque dabat celerisque sagittas.
Ille,

383 Redit ad Aeneam vulneratum Maro, cuius *curationem*, vt *epicum* poetam decebat, *mirabili modo* factam exponit. 386 nitentem (quoad) gressus alternos cuspide, ἔγχει, ἐρειδόμενον ἔγχει, alternis, cum altero pede claudicaret, vulnere in femore, vt probabile fit, accepto. 387 *Saeuit*. Bene, inquit Seru., viro forti seruat dignitatem; indignatur hominum perfidia, exardescit, quod a pugna abstrahitur; ipse telum tractat, labefactat; fracto ligno poscit, vt vulnere ampliato ferramentum exsecetur. Omnia haec ad nostros sensus accommodatiora, quam quae de Glauco Homerus Il. π, 508 sqq., sed Homerica propiora sunt ad naturae veritatem.

391 sqq. *Iapis*, Iasi f., inducitur exemplo Machaonis Menelai vulnus sanantis Il. δ, 213 sqq. 394 *dabat*, dare volebat: nam Iapis *maluit* medicam artem (quam, vt poeta, *vsum* dixit) addiscere, adeoque id munus a Phoebo optione data elegit, *vt depositi proferret fata parentis*, vt patris sui iam conclamati mortem differret. Idem, sed diuersa ratione, est *proferre vitam*, h. producere. Et quam ornate et ad pietatem declarandam potenter: maluit *mutas agitare inglorius artes*. Varie de *mutis artibus* statuunt viri docti. Grammatica quidem fert, vt musicae com-

Ille, vt depositi proferret fata parentis,
Scire potestates herbarum vsumque medendi
Maluit, et mutas agitare inglorius artis.
Stabat acerba fremens, ingentem nixus in hastam,
Aeneas, magno iuuenum et maerentis Iuli
Concursu, lacrimis inmobilis. Ille retorto
Paeonium in morem senior succinctus amictu,
Multa manu medica Phoebique potentibus herbis
Nequidquam trepidat, nequidquam spicula dextra
Sollicitat, prensatque tenaci forcipe ferrum.
Nulla viam Fortuna regit; nihil auctor Apollo
Subuenit; et saeuus campis magis ac magis horror
Crebrescit, propiusque malum est. Iam puluere coelum
Stare vident; subeuntque equites, et spicula castris

Densa

paratione dictas putes, non vocales, non canoras. Sed cum ceteris h. l. adiunctis non bene conuenit hoc. Intelligo *artes mutas* poetico more, quae silentur, et faciunt, vt ii, qui eas colunt, sileantur; adeoque obscurae; vnde *inglorius*. Contra artes augurandi, iaculandi et canendi, illis aetatibus celebritatem dare poterant. Nam in vita heroum augures, vates, bellatores clari habentur. 398 *acerbe fremit*, vt supra *saeuit* vs. 387. 400 *immobilis* ad lacrimas eorum. Ille et *senior* et *succinctus retorto amictu*: egregie ad ἐνάργειαν narrationis. Imitatur Maronem Silius in Magonis medico lib. V, 367. 401 *Paeonium*, Apollineum. v. sup. ad VII, 769. 402 *Multa*, multum, *manu trepidat*: nouauit egregie: pro multa tentat, sed turbato animo et cum trepidatione. Seruius non male et ipse: „trepidanter facit.„ 405 Pro vulgari: Viam hanc ac rationem ferramenti extrahendi fortuna nullo modo secundat; frustra omnia experitur lapis. 407 *malum* cum dilectu: est pugna, fuga, terror. *Iam puluere coelum stare vident*. Aer puluere plenus et quasi condensatus potenter sic describitur

Densa cadunt mediis. It tristis ad aethera clamor
Bellantum iuuenum, et duro sub Marte cadentum.
Hic Venus, indigno nati concussa dolore,
Dictamnum genetrix Cretaea carpit ab Ida,
Puberibus caulem foliis et flore comantem
Purpureo: non illa feris incognita capris
Gramina, cum tergo volucres haesere sagittae.
Hoc Venus, obscuro faciem circumdata nimbo,
Detulit;

bitur a poetis. Exempla dant Cerda et alii. Praeiuerat Ennius: *stant puluere campi*; pro vulgari: stat pulvis in campis in aerem sublatus; doctius etiam quam Homericum: ποδῶν δ' ὑπένερθε κονίη ἵστατ' ἀειρομένη, Il. ψ, 365. 366. Paullo aliter sup. VI, 300: *stant lumina flamma*, sunt flammea; proprie flamma stat, est, in luminibus.

411 sqq. Lineae loci forte ductae in Il. π, 523. 527 sqq. de Glauco ab Apolline recreato. De *dictamno* (Δίκταμνος et Δίκταμος, a Dicte monte Cretae, qui Idae partem facit) inter locos classicos hic ipse Virgilii. cf. Aelian. V. H. I, 10: Dioscor. III, 37. Pulegio similem plantam esse produnt veteres; inter *origana* retulit Linnaeus. 413 *Pubera folia*, sunt efflorescentia, exuberantia; nihil aliud. Perperam Seruius folia adulta exponit. Etiam *pubescentem vitem* varie tentat Salmas. Exerc. Plin. pag. 364 modo interpretando nigrescentem modo viridantem, et sic porro. Est autem *pubescere* translatum a pubertate, adeoque a flore aetatis, florem arborum, herbarum, sollenni tamen aliqua ratione vitium, designat; modo omnino, vt h. l. et *pubentes herbae* sup. Ge. III, 126: IV, 514, modo, vt in aliis locis, cum adiuncta notione maturitatis vel instantis vel exspectandae: vt Ge. II, 390: *Hinc omnis largo pubescit vinea fetu.* Hoc nisi visu constante satis constaret: dicerem, poetam respexisse lanuginem foliorum huius herbae: nam sunt ea γναφαλώδη καὶ ἐριώδη καὶ τινα ἐπίφυσιν habentia: secundum Dioscorid. l. c.

416 Qua igitur simpliciter visus dici poterat medicina lapis: hanc poeta a Ve-

Detulit; hoc fuſum labris ſplendentibus amnem
Inficit, occulte medicans; ſpargitque ſalubris
Ambroſiae ſuccos, et odoriferam panaceam.
Fouit ea volnus lympha longaeuus Iapis
Ignorans: ſubitoque omnis de corpore fugit
Quippe dolor; omnis ſtetit imo volnere ſanguis.
Iamque ſecuta manum, nullo cogente, ſagitta
Excidit, atque nouae rediere in priſtina vires.
Arma citi properate viro; quid ſtatis? Iapis
Conclamat, primusque animos adcendit in hoſtem.
Non haec humanis opibus, non arte magiſtra
Proueniunt; neque te, Aenea, mea dextera ſeruat;
Maior agit deus, atque opera ad maiora remittit.
Ille auidus pugnae ſuras incluſerat auro
Hinc atque hinc, oditque moras, haſtamque coruſcat.
Poſtquam habilis lateri clipeus loricaque tergo eſt,

Aſca-

nere allatam narrat; quae ſuccum expreſſum, ambroſia et panacea admixta, clam adſtantibus aquae infundit, qua Iapis vulnus abstergit ac fouet. Ornauit poeta ſingula, vtpote in re mirabili; pro aqua *amnem*, pro vaſe *labrum ſplendens* aere, ſeu lebetem, pro miſcere *inficere* ponit et ſic porro. 419 *Ambroſiae*, qua dii vtuntur, ſuccus pro vnguento eſt, quod vulnus lenit et inflammationem minuit. *panacea*, *πανάκεια*, eſt inter fabuloſos ſuccos iam apud Callim. in Ap. 40. 421. 422 Comparant Il. π, 528. 529. *quippe*, vtique, δὴ, quod alias, ſcilicet. 424 *rediere in priſtina*, in priſtinum; vires reſtitutae ſunt.

425 Exclamationis repentinae vim facile ſentis. Egregium narrantis hoc artificium. 428 *proueniunt*, pro vulgari: fiunt, eueniunt. 429 *agit*, non accipio cum Seruio, Apollo facit haec, nam id tenue; ſed *προπέμπει*, mittit ad pugnam, concitat, idem quod mox *remittit*. 430 Mira feſtinatio etiam in Aenea et praeclare tempus praeteritum: *incluſerat*. 432

eſt,

Ascanium fusis circum conplectitur armis,
Summaque per galeam delibans oscula fatur:
Disce, puer, virtutem ex me, verumque laborem;
Fortunam ex aliis. Nunc te mea dextera bello
Defensum dabit, et magna inter praemia ducet.
Tu facito, mox cum matura adoleuerit aetas,
Sis memor, et te animo repetentem exempla tuorum
Et pater Aeneas, et auunculus excitet Hector.

Haec

est, factus est, *habilis lateri*, ἄρηρε, εὖ ἀρηρώς (ἐστιν,) ἥρμοστο, vel vt Il. γ, 332. 333 thorax ἥρμοσε δ' αὐτῷ, sedit in corpore, adaptata, habilis reddita est lorica corpori. *habilis hasta* supra fuit, quae manu facile haberi, tractari, potest; *lorica*, quae membris commode respondet. 435 sqq. Eminentissimus locus patris affectu, sententiae grauitate, vi ac veritate; quocum comparanda loca pulcherrima, primum Hectoris ad puerum Astyanactem verba Il. ζ, 474 sqq., tum Aiacis ad Eurysacem ap. Sophocl. 1647 sqq., vnde Attius suum sumserat apud Macrob. VI, 1: *Virtute sis par, dispar fortunis patri.* Cum hac simplicitate quandoquidem luctandum erat Maroni, sententiam paullo argutius expressit quam par erat. 435 *verum laborem.* Seruius ait: „quem per me „ipse suscipio: non qui ex „aliorum virtute imperato„ribus adscribi consueuit.„ Friget sic sententia. Accipio *laborem* de ipsa laboris toleratione, patientia, καρτερίᾳ, ἀνδρείᾳ. Dixit autem pro vulgari; disce ex me veram virtutem in tolerando labore; exemplum virtutis verae me tibi habe propositum; at secundae fortunae exempla pete ab aliis. Altero loco: *Fortunam ex aliis*: vocabulum *discere* non aeque appositum erat. Forma tamen orationis inde exsistit exquisitior pro vulgari: vtere fortuna meliore quam ego expertus sum! 437 *defensum dabit* pro defendet, vt iam similia vidimus. *magna inter praemia ducet*, per magna belli decora, victorias. Friget aliorum interpretatio: magno pretio habebo, si te defendero. 438. 439. 440 Versus aurei infigendi puerorum animis, quibus illustres parentes

pro-

Haec vbi dicta dedit, portis sese extulit ingens,
Telum inmane manu quatiens: simul agmine denso
Antheusque Mnestheusque ruunt; omnisque relictis
Turba fluit castris. Tum caeco puluere campus
Miscetur, pulsuque pedum tremit excita tellus.
Vidit ab aduerso venientis aggere Turnus,
Videre Ausonii, gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor. Prima ante omnis Iuturna Latinos
Audiit adgnouitque sonum, et tremefacta refugit.
Ille volat, campoque atrum rapit agmen aperto.
Qualis, vbi ad terras abrupto sidere nimbus
It mare per medium; miseris, heu, praescia longe
Hor-

prouidentiae munere contigerunt.

441 Verba comparant Il. υ, 1 et ad 443. 444 Il. λ, 723. Iam vero 444 vulgare est: puluis miscetur, turbatur in campo; et, quia obscurat aerem, hinc caecus; vt solet poeta pro: qui visum eripit, *caecum* dicere. 445 *excita* doctius quam concita, mota. 449 *Iuturna refugit*, Camerti assimulata sup. 224. Eadem mox Turno fratre in discrimen adducto iterum in aciem prodit v. 468. In quo nihil erat, quod minus probabile videri debebat. Potest quis subito terrore fugere, idem recipere animum et in discrimen redire.

450 *rapit*, ducit concitate: elegantius quam ducit. *atrum* ad puluerem refer. 451 sqq. Comparatio ex Homero ducta: sed variata egregie et ornata nouis accessionibus: Il. δ, 275 sqq. (non vero Il. ν, 334 sqq. comparari et Maroni obtrectari debebat). *abrupto sidere*, magnifice, pro abrupta nube, quae nimbum, procellam, facit. Ausus hoc videtur poeta, cum semel *sidus* de tempestate dicere sollenne sit, quoniam sub certorum siderum ortu vel occasu tempestates fiunt. *abruptis procellis* Ge. III, 259: *abruptis nubibus* Aen. III, 109 dixerat. Similiter *praeceps* dictum occurrit, de ventis, Euro, Noto. *dabit ille*: tempore futuro haec

tvag-

Horrescunt corda agricolis; dabit ille ruinas
Arboribus, stragemque satis; ruet omnia late;
Ante volant, sonitumque ferunt ad litora venti.
Talis in aduersos ductor Rhoeteius hostis
Agmen agit; densi cuneis se quisque coactis
Adglomerant. Ferit ense grauem Thymbraeus Osirim,
Archetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates,
Vfentemque Gyas; cadit ipse Tolumnius augur,
Primus in aduersos telum qui torserat hostis.
Tollitur in coelum clamor, versique vicissim
Puluerulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
Ipse neque auersos dignatur sternere morti;
Nec pede congressos aequo, nec tela ferentis
Insequitur: solum densa in caligine Turnum
Vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
Hoc concussa metu mentem Iuturna virago
Aurigam Turni media inter lora Metiscum

Ex-

ὑπεργῶς extulit. 456 *heros Rhoeteius*, Troianus; v. sup. III, 108. 457 Bene Seruius: densentur, vt cuneatim dimicent. *cuneis*, in cuneum. 458 *grauem* non satis definiit poeta, quo sensu accipi vellet, nec refert: nam simpliciter ornat; fortem exponit Seruius. Refero ad auctoritatem, dignitatem, annos. 460 Comparant verba Il. π, 558. De Tolumnio sup. 258. 266. 466 Sic Hector Patroclum insequitur Il. π, 731. *tela ferentes*, inferentes, vt sup. quoque XI, 872, h. adortos se, contra stantes.

468 *Iuturna virago*. Seruius: virago dicitur mulier, quae virile implet officium. Eum sequuntur alii. Argutius dictum puto quam verius. Virago et virgo prorsus eandem vim habent: sed alterum antiquius, adeoque epico carmine dignius. Hinc apud poetas virago Pallas, Diana, Nympha: vt παρθένος, παρθενική. Quod vero Iuturnae h. l. tribuit Maro, sub-

Excutit, et longe labſum temone relinquit.
Ipſa ſubit, manibusque vndantis flectit habenas,
Cuncta gerens, vocemque, et corpus, et arma Metiſci.
Nigra velut magnas domini cum diuitis aedis
Peruolat, et pennis alta atria luſtrat hirundo,
Pabula parua legens nidisque loquacibus eſcas;
Et nunc porticibus vacuis, nunc humida circum
Stagna ſonat: ſimilis medios Iuturna per hoſtis
Fertur equis, rapidoque volans obit omnia curru;
Iamque hic germanum, iamque hic oſtentat ouantem;
Nec conferre manum patitur: volat auia longe.
Haud minus Aeneas tortos legit obuius orbis,

Veſti-

ſublectum eſt Homeri exemplo Il. ε, 835 ſqq., vbi Pallas, deiecto Sthenelo, Diomedis currum ſimili modo regit. Sed locus ille plus dignitatis habet, quam hic, in quo verſamur.

473 Exemplum huius comparationis, quantum quidem mihi conſtat, ante Maronem non occurrit aliud. Niſi itaque poeta is, vnde ductum eſt, intercidit: eſt hoc inter inuenta Maronis. Obſeruanda autem ars in re tenui et humili ornanda et amplificanda.—*Nigra hirundo*: vt domeſticam deſignet, non ripariam, vt Scaliger obſeruauit. Dicam potius hirundinem ruſticam deſcribi, ἀκανθυλλίδα, quae dorſo nigro caeruleſcente eſt; et agi hic non de palatio vrbano, ſed de villa aliqua, illa docent: *nunc porticibus vacuis, nunc humida circum Stagna volat*: quae in vrbe non facile quaeras. *penitus* in interiora domus penetrando. cf. ſup. v. 256. 263. 475 Suauis verſus: *parua* cum dilectu: vt paullo ante *vacuis* declarat ſpatia porticus et amplitudinem. *nidis loquacibus* pro pullis, νεοσσοῖς τρύζουσι.

480 *Nec conferre manum*: cum Aenea, vt Seruius monet. Nam alios perſequitur. 481 Vt *legere veſtigia, oras, vias*, eſt perſequi, ſic *legit* h. l. *Aeneas tortos orbes*, obliquas et implicitas vias, vt Seruii verbis vtar (cf. inf. 743), peterrat ac peruaga-

tur.

Vestigatque virum, et disiecta per agmina magna
Voce vocat. Quoties oculos coniecit in hostem,
Alipedumque fugam cursu tentauit equorum:
Auersos toties currus Iuturna retorsit.
Heu, quid agat, vario nequidquam fluctuat aestu;
Diuersaeque vocant animum in contraria curae.
Huic Messapus, vti laeua duo forte gerebat
Lenta, leuis cursu, praefixa hastilia ferro,
Horum vnum certo contorquens dirigit ictu.
Substitit Aeneas, et se conlegit in arma,
Poplite subsidens; apicem tamen incita summum
Hasta tulit, summasque excussit vertice cristas.
Tum vero adsurgunt irae, insidiisque subactus,
Diuersos vbi sensit equos currumque referri,
Multa Iouem et laesi testatur foederis aras,
Iam tandem inuadit medios, et Marte secundo
Terribilis, saeuam nullo discrimine caedem
Suscitat; irarumque omnis effundit habenas.

Quis

tur. 482 *disiecta per agmina* impetum ruentis currus declarat, quo dissipati cedunt ordines. 483. 484 Quoties e longinquo Turnum animaduerterat cumque insequebatur sic, vt iam aggredi vellet etc. *tentare* h. l. pro assequi, attingere: saltem in eo esse, vt assequaris. Videtur autem (cf. v. 465.) Aeneas pedes incedere. *fluctuat*, κυμαίνει. 491 *se collegit in arma*, int. in clipeum, quo texit se, *ὑφιζάνων*, *subsidens*. Res passim obvia. 492 Ennium Annal. XIV: *tamen inde volans secum abstulit hasta Insigne*, ante oculos fuisse Macrobius VI,1 contendit. 494 Sic sup. X, 813. 814 — *insidiis subactus*, ira victus. Vulgo non satis diserte exponunt Interpp. Nam si *subactus* est coactus, ieiuna fit oratio. Accipio *subactus*, vt domitus, victus, δαμασθείς, de ira, propter insidias, quibus petitum se viderat. Sic alias *adactus*,

Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine caedes
Diuersas, obitumque ducum, quos aequore toto
Inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troius heros,
Expediat? tanton' placuit concurrere motu,
Iuppiter, aeterna gentis in pace futuras!
Aeneas Rutulum Sucronem, (ea prima ruentis
Pugna loco statuit Teucros) haud multa moratus,
Excipit in latus, et, qua fata celerrima, crudum
Transadigit costas et crates pectoris ensem.
Turnus equo deiectum Amycum, fratremque Diorem,
Congressus pedes: hunc venientem cuspide longa,
Hunc mucrone ferit; curruque abscisa duorum

Suspen-

actus, permotus. 499 Seruius: „et hic moderate lo„cutus est. Nam Ennius „dixit: *irarumque effunde* „*quadrigas*.„

500 Tot alia loca de congressibus pugnantium, ipsius quoque Aeneae et Turni, superioribus libris ingenium poetae exercuerant; vt nunc difficile negotium se aggredi sentire deberet, cum sibi annitendum esse videret, ne illis locis inferiora nunc subiecisse videretur. Hinc inuocatio dei alicuius. Seruius laudat Stat. X Theb. 825. Iam 503. 504 pro vulgari: Fieri ne potuit, vt gentes duae mox in vnum coaliturae tam atroci pugna concurrerent? 505. 506 *Teucros*. Aeneam cum comitibus per ordines ruentem, cum impetu discurrentem, dum insequitur Turnum, nunc autem, eo dimisso; cum proximo quoque congressum, *ea pugna* primum *loco statuit*, sistere fecit impetum; tum primum effuse irruentes in hostem Teucri substiterunt. 507 *Excipit in latus*, docte, pro excipit, vulnerat, in latere. *qua fata c.* ὅθι — μάλιστά τε καιριόν ἐστι. *crudum* pro cruento: vt et sup. X, 682.

509 Ergo Amycus et Diores filii Priami. cf. sup. V, 297: I, 221. Diuersi ab hoc Amyco sunt, quos lib. V, 373: IX, 772: X, 704 vidimus. 510. 511 Comparare solent Iliad. ε, 461. 462.

513

Suspendit capita, et rorantia sanguine portat.
Ille Talon, Tanaimque neci, fortemque Cethegum,
Tris vno congressu, et maestum mittit Onyten,
Nomen Echionium, matrisque genus Peridiae;
Hic fratres Lycia missos et Apollinis agris,
Et iuuenem exosum nequidquam bella Menoeten
Arcada: piscosae cui circum flumina Lernae
Ars fuerat, pauperque domus; nec nota potentum
Limina; conductaque pater tellure serebat.
Ac velut inmissi diuersis partibus ignes
Arentem in siluam et virgulta sonantia lauro;
Aut vbi decursu rapido de montibus altis
Dant sonitum spumosi amnes, et in aequora currunt,
Quisque suum populatus iter: non segnius ambo

513 *Ille* Aeneas *morstum,* ipsa morte, puto, quam subiturus erat. Seruius tristem, seuerum, *σκυθρωπὸν,* exponit. *Nomen Echionium:* quoad nomen, nomine, Echionis filium; vti et *genus* mox. Nec vero de Echione Thebano cogitandum. 516 *Hic* Turnus. *Lycia et Apollinis agris:* respicit Pataram cum templo Latonae et liberorum. 517-520 Egregie ad miserationem faciendam ornauit locum; idque eo sagacius fecit, quod statim atrox rerum facies succedit: *Ac velut* etc. Similis elegantiae locum vide ap. Ouid. Met. III, 582 sqq. *Lerna* autem, etsi Argiui agri, fluuius et palus, non tamen a confiniis Arcadiae multum abest. Ex Euandri autem copiis fuisse putandus.

521 sqq. Hic iam variauit ea, quae sup. lib. II, 304 sqq. posuerat, vbi vide notam. Comparatio vtraque in Homero et Apollonio obuia. De priore in primis cf. Il. λ, 155; Apollon. I, 1026 sq. Vid. sup. X, 405. 522 siluam lauream intellige: posito generi subiungit formam seu speciem, ex more. Pro virgultis *laurorum, lauri,* doctius dixit *virgulta lauro.* cf. sup. lib. III, 442 et VI, 704. 525 *quisque suum populatus iter:* grauiter pro

Aeneas Turnusque ruunt per proelia; nunc, nunc
Fluctuat ira intus; rumpuntur nescia vinci
Pectora; nunc totis in vulnera viribus itur.
Murrhanum hic, atauos et auorum antiqua sonantem
Nomina, per regesque actum genus omne Latinos,
Praecipitem scopulo atque ingentis turbine saxi
Excutit, effunditque solo. Hunc lora et iuga subter
Prouoluere rotae; crebro super vngula pulsu
Incita nec domini memorum proculcat equorum,
Ille ruenti Hyllo, animisque immane frementi,
Occurrit, telumque aurata ad tempora torquet:
Olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
Dextera nec tua te, Graium fortissime, Cretheu,

Eripuit

decurrens, sed cum vastatione agrorum. 526 *per praelia*, ordines pugnantium, aciem. 527 *fluctuat ira:* Iam supra IV, 530: Dido *magno irarum fluctuabat aestu:* petita rei imagine ab aqua efferuescente et aestuante: quae, dum vas eam non capit, luctatur et allaborat, vt erumpat. cf. Lucret. III, 298. 299. Hinc plenum aqua vas *rumpitur:* vocabulo sollenni de copia; vt alibi docuimus. Sic *rumpuntur horrea messibus.* cf. ad Tibull. II, 5, 84. Itaque nunc *rumpuntur pectora*, exaestuante ira, quam vix continere possunt.

529 *hic*, Aeneas esse debet, nam Latinum occidit: et cf. inf. v. 638. *sonantem* h. e. crepantem, iactantem, dixit: vt alias *sonare* est loqui, commemorare. 530 *actum*, exactum, ductum, procedens; omnes eius maiores regia fuerant dignitate. Mirifice argutantur Intpp. 531 *turbine* docte pro iactu, sed cum rotationis notatione. 532 prouolutus ille est subter currum; impeditus habenis et rotis. Ita *lora et rotae eum prouoluerunt subter iuga*, currum. Equi *nec memores*, immemores *domini*, ad miserationem dicti sunt.

535 *Ille*, Turnus. 536 *aurata ad tempora*, aurata galea tecta, vt vs. sq. 537 *fixo* h. l. transfixo. 538 Grae-

Eripuit Turno; nec dI texere Cupencum,
Aenea veniente, ſui; dedit obuia ferro
Pectora, nec miſero clipei mora profuit aerei.
Te quoque Laurentes viderunt, Aeole, campi
Oppetere, et late terram conſternere tergo;
Occidis, Argiuae quem non potuere phalanges
Sternere, nec Priami regnorum euerſor Achilles:
Hic tibi mortis erant metae; domus alta ſub Ida;
Lyrneſſi domus alta, ſolo Laurente ſepulcrum.
Totae adeo conuerſae acies, omneſque Latini,
Omnes Dardanidae. Mneſtheus, acerque Sereſtus,
Et Meſſapus equum domitor, et fortis Aſylas,
Tuſcorumque phalanx, Euandrique Arcades alae:
Pro ſe quisque, viri ſumma nituntur opum vi.
Nec mora, nec requies; vaſto certamine tendunt.

Hic

Graecum Crethea puta fuiſſe ex Arcadibus. *dii ſui*, ſ. quorum in tutela erat, ſ. propitii, vt alibi. 543 *ἐναργέστερον* prae hoc eſt Homericum: *πολλὸς ἔκειτο καρήορος ἔνθα καὶ ἔνθα* Il. π, 156. In tota autem narratione hac a v. 538 variatae orationis ars obſeruanda eſt. 542 Aeolus ex Lyrneſſo Myſiae ſub Ida, qua parte poſtea Aeolis regio patuit: conf. Burm. ad Ouid. Met. XII, 109, vt videatur poeta fabulam ignotam etiam h. l. eſſe ſequutus. Ex ea capta erat Briſeis, Hippodamia. *mortis metae*, *θανάτου τέλος* vel *τέκμαρ*, quatenus ipſa mors pro meta eſt. Alias etiam *vitae meta* recte dicitur. Ceterum colorem orationis comparant cum Il. η, 104: υ, 390. Sed proprie huc ſpectat Il. π, 787: *ἔνθ' ἄρα τοι, Πάτροκλε, φάνη βιότοιο τελευτή.* 543 *conuerſae* h. l. inter ſe ad pugnandum: vt *συστραφθεὶς*. 552 *Pro ſe quisque viri*: verba repetita ex lib. V, 501. Exemplum ex Attio in Meleagro laudat Vrſin., vbi etiam *Pro ſe quisque*: quod inter imitationis exempla perperam refert. Etiam alterum hemiſtichium, quod iam ſup. IX, 532

 vidi-

Hic mentem Aeneae Genetrix pulcherrima misit,
Iret vt ad muros, vrbique aduerteret agmen
Ocius, et subita turbaret clade Latinos.
Ille vt, vestigans diuersa per agmina Turnum,
Huc atque huc acies circumtulit: adspicit vrbem
Inmunem tanti belli, atque inpune quietam.
Continuo pugnae adcendit maioris imago;
Mnesthea, Sergestumque vocat, fortemque Serestum,
Ductores, tumulumque capit; quo cetera Teucrum
Concurrit legio, nec scuta aut spicula densi
Deponunt. Celso medius stans aggere fatur:
Ne qua meis esto dictis mora. Iuppiter hac stat.
Neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.

Vrbem

vidimus, Ennianum esse Seruius monet: *summa nituntur opum vi.*

554 *Hic mentem*, consilium immisit, indidit, Venus: *pulcherrima*, tantum ornans epitheton. Male repugnat Cerda cum aliis. Cum iam nouissima totius belli et carminis parentur: ea quidem ipsi vrbi Laurentum propius admouere voluit poeta, vt omnia essent ipsa rerum specie et hominum frequentia augustiora: vtque peripetia aliqua etiam haec esset, cum antea Troianorum castra oppugnata essent a Latinis, vt nunc eadem fortuna transferretur ad Latinos. Bona etiam Seruii obseruatio: „Sane bona, inquit, vsus est „oeconomia, vt diceret in„stinctu numinis profectum „esse Aeneam ad ciuitatis „excidium: nam incongru„vm fuerat, occupatum bel„lo per se tale cepisse con„silium." Immo incongrua est caussa. Sed facit poeta hoc, vt ipsi consilio maior auctoritas accedat deae monito. 556 *clade:* proprie, metu cladis, captae vrbis.

560 In sqq. adumbratur Allocutio militum. Breuitas et asperitas in ea commendanda venit. 565 *Iupiter hac stat:* hac parte; h. pro nostra parte. Respicit scilicet foedus a Latinis violatum. Ennianum esse Macrobius monuit, lib. VI, 1

ex

Vrbem hodie, caussam belli, regna ipsa Latini,
Ni frenum adcipere et victi parere fatentur,
Eruam, et aequa solo fumantia culmina ponam.
Scilicet exspectem, libeat dum proelia Turno
Nostra pati; rursusque velit concurrere victus?
Hoc caput, o ciues, haec belli summa nefandi.
Ferte faces propere, foedusque reposcite flammis.
Dixerat, atque animis pariter certantibus omnes
Dant cuneum, densaque ad muros mole feruntur.
Scalae inprouiso, subitusque adparuit ignis.
Discurrunt alii ad portas, primosque trucidant;

ex Annal. VII *Non semper vestra* (f. nostra) *euertit: nunc Iupiter hac stat.* 567 *caussam belli.* Seruius ait: quia illic erat Lauinia. Cerda ad Amatam refert: vt inf. v. 600. Immo vero graviore vsus est verbo poeta. Auctores belli erant Latini, qui bellum intulerant. Quod Latinis tribuendum erat, vrbi tribuit: quae sane arx erat belli. A Laurentinis enim illata erant arma. Sic et v. 572 accipiendus. 568 *vrbem* et *victi* ad sensum, non grammatice, positum. Ceterum hunc versum quosdam per figuram Graecam exposuisse, obseruat Seruius, vt esset: *ὁμολογοῦσι μέλλειν λαβεῖν*. Sane ad vulgarem formam erat: *ni fatebuntur se velle accipere.* Sed mutato tempore et omissione τοῦ *velle* opus erat, vt a vulgari recederet oratio. 572 *caput belli et summa* est ipsa Laurentum vrbs, quatenus illa caput est populi bellum gerentis. cf. not. ad v. 567. De Turno quis tandem hic cogitet? 573 *foedusque reposcite flammis.* Nescio, an nimis argute dixerit poeta, si flammam sacrorum foederi feriundo respexit. Malim accipere simpliciter: illato vrbi igni reposcite id, quod foedere iam pepigerant Latini.

575 Ipsi certatim, certantes inter se, *dant cuneum*, faciunt, vt toties *dare* nostro poetae. 576 *Scalae improviso:* nota figura verbum petendum ex altero membro, apparuerunt, prolatae, admotae sunt. 577 *primos trucidant.* Bene Seruius:

Ferrum alii torquent, et obumbrant aethera telis.
Ipse inter primos dextram sub moenia tendit
Aeneas, magnaque incusat voce Latinum;
Testaturque deos, iterum se ad proelia cogi;
Bis iam Italos hostis; haec altera foedera rumpi.
Exoritur trepidos inter discordia ciuis:
Vrbem alii reserare iubent, et pandere portas
Dardanidis; ipsumque trahunt in moenia regem.
Arma ferunt alii, et pergunt defendere muros.
Inclusas vt cum latebroso in pumice pastor
Vestigauit apes, fumoque impleuit amaro;
Illae intus trepidae rerum per cerea castra
Discurrunt, magnisque acuunt stridoribus iras;
Voluitur ater odor tectis; tum murmure caeco
Intus saxa sonant; vacuas it fumus ad auras.

Adcidit

qui primi ad portas erant obuii, scilicet stationem agentes. 582 Variat orationem: *haec iam altera*, pro bis ruptum foedus, bis Italos, Latinos, hostes factos: conf. sup. 212 sqq. et VII, 263. 285. 585 trahunt regem ad muros, haud dubie dedendae vrbis et renouandi foederis caussa. Nihil apertius.

587 sqq. Accipiendum de fumigatione, qua, vt fauos eximat mellarius, expelluntur aluearibus apum examina: cf. Ge. IV, 229. Comparationem Apollonio sublegisse Maronem, satis iam monuerunt Intpp. Locus est de Bebrycum fuga lib. II, 130 sqq.; noster vero ad vrbanorum discursationem et trepidationem transtulit, et ornamenta varia adiecit: v. c. πέτρῃ ἔνι est *latebroso in pumice*. καπνιῶν est *fumo implere amaro*. — *vestigauit* est pro inuenit, et ἀοίστως accipiendum: *trepidae rerum*, sollenni (conf. sup. I, 178) ornatu, pro *trepidae* simpliciter: trepidae de rebus, propter res, propter casum repentinum; in trepidis rebus constitutae, ἀμηχανοῦσαι. 591. 592 tantum ad exornandam comparationem

Accidit haec fessis etiam fortuna Latinis,
Quae totam luctu concussit funditus vrbem.
Regina vt tectis venientem prospicit hostem,
Incessi muros, ignis ad tecta volare;
Nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni:
Infelix pugnae iuuenem in certamine credit
Exstinctum; et, subito mentem turbata dolore,
Se caussam clamat, crimenque, caputque malorum:
Multaque per maestum demens effata furorem,
Purpureos moritura manu discindit amictus,
Et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
Quam cladem miserae postquam accepere Latinae:
Filia

nem valere debent: subnati ex verbis Apollonii: ἐπιπρὸ δὲ λιγνυόεντι καπνῷ τυφόμενοι. Studium ornatus videmus vel in his: *fumus amarus*, *ater odor*. Omissa in fine ad 592 applicatio comparationis: Similis fortuna et trepidatio nunc erat in vrbe Latinorum.

593 Noua calamitas afflixit Latinos casu Amatae. *fessos*, malis, et iam animis fractos. 600 *caput*, vt sup. XI, 361 de Turno: *o Latio caput horum et caussa malorum.* 603 Mortem Amatae iam exspectare nos fecerat sup. VII. 62. 63. Nec pro odio illa suo in Aeneam superstes Turno esse debebat. Sed infame hoc mortis genus poetam maluisse mirum videri debet. Scilicet nec hoc ad sui saeculi sensum attemperauit, nec ad nostram opinionem est diiudicandum: est enim hoc genus mortis heroicum ac tragicum, h. e. carminibus et tragoediis Graecorum frequentatum. Nobile adeo leti genus ex antiquo more, in primis in feminis. Sic Iocasta laqueo spiritum interclusit, Epicaste Homero dicta Odyss. λ, 277 sqq. Sic mater Vlyssis Anticlea; Clite ap. Apollon. I, 1063. Phaedra et aliae. Hanc adeo mortem praetulit poeta historiarum fidei, qua apud Seruium Fabius Pictor Amatam inedia se interemisse tradiderat. At Piso apud

 Victor.

Filia prima manu flauos Lauinia crinis
Et roseas laniata genas, tum cetera circum
Turba, furit; resonant late plangoribus aedes.
Hinc totam infelix volgatur fama per vrbem.
Demittunt mentis; it sciſſa veſte Latinus,
Coniugis adtonitus fatis, vrbisque ruina,
Canitiem inmundo perfuſam puluere turpans;
Multaque ſe incuſat, qui non adceperit ante
Dardanium Aenean, generumque adſciuerit vltro.
Interea extremo bellator in aequore Turnus
Palantis ſequitur paucos, iam ſegnior, atque
Iam minus atque minus ſucceſſu laetus equorum.
Adtulit hunc illi caecis terroribus aura
Conmixtum clamorem, adrectasque inpulit auris
Confuſae ſonus vrbis et inlaetabile murmur.
Hei mihi! quid tanto turbantur moenia luctu?

Quisue

Victor. O. G. R. 13 ſimpliciter: *interfecto Latino* (in pugna cum Rutulis) *mortem* Lauiniam *ſibimet conſciuiſſe. Nodum leti* egregie dixit pro nodo letifero; et *letum informe* pro turpi, foedo, eximie! 611 Pathos habet verſus et miſerationem facit; *immundo* ſimpliciter ornat, vt Ge. I, 81; Scilicet *κόνιν αἰθαλόεσσαν* reddidit, quae non modo de cinere foci in propinquo ſtantis (vt Il. σ, 23 de Achille), ſed et de puluere occurrit Odyſſ. ω, 315. *Canitiem terra atque infuſo puluere foedans* praeiuerat iam Catullus LXIII, 224.

614 Reuocandum in mentem, quod Iuturna ad extremos ordines Turnum deduxerat: ſup. 483 ſqq. 616 Turnus triſtis et ſollicitus *ſucceſſu equorum*, quos viribus ac curſu deficere tandem videbat. Ergo *ſucceſſus* h. l. non eſt fortunae, ſed proceſſus, procurſus equorum, cuius velocitas ſenſim ſenſimque imminuebatur. Videtur poeta vocem exquiſitiorem ad ſignificatum minus frequentem traduxiſſe. 617 *caecis terroribus*,

quo-

Quisue ruit tantus diuerſa clamor ab vrbe?
Sic ait, adductisque amens ſubſiſtit habenis.
Atque huic, in faciem ſoror vt conuerſa Metiſci
Aurigae currumque et equos et lora regebat,
Talibus occurrit dictis: Hac, Turne, ſequamur
Troiugenas, qua prima viam victoria pandit;
Sunt alii, qui tecta manu defendere poſſint.
Ingruit Aeneas Italis, et proelia miſcet;
Et nos ſaeua manu mittamus funera Teucris.
Nec numero inferior, pugnae nec honore recedes.
Turnus ad haec:
O ſoror, et dudum, adgnoui, cum prima per artem
Foedera turbaſti, teque haec in bella dediſti;
Et nunc nequidquam fallis dea. Sed quis Olympo
Demiſſam tantos voluit te ferre labores?
An fratris miſeri letum vt crudele videres?
Nam quid ago? aut quae iam ſpondet Fortuna ſalutem?
Vidi oculos ante ipſe meos, me voce vocantem,

Murrha-

quorum cauſſam ignorabat. 621 *diuerſa ab vrbe*, in diverſa parte ſita: clamor enim ei a tergo oritur. 627 Verborum color comparatur cum Il. v, 312 ſqq. 629 *mittamus funera*; alias adiectum: neci, Orco: et *mittamus Teucris*, pro: Teucrorum funera: h. e. corpora. 630 *numero* ſc. funerum, h. e. caeſorum. Ita Seruii interpretatio lucem accipit.

632 Non eſt acerbe a poeta exigendum, vt argumenta exponat diſerte, quibus agnouerit Turnus deam ſororem. Sufficit eueniſſe multa inopinato et a cauſſis obſcuris inde a v. 225 ſqq. Potuit quoque in habitu vel motu corporis aliquid eſſe, quod deam argueret. Similiter res ſe habet in loco, quem comparare ſolent, Il. a, 815. 634 *fallis*, λανθάνεις, latere vis. 638 *Vidi*. Non reprehendendum erat a Grammaticis, hoc in ſuperioribus nuſquam legi, nec Murrha-

Murrhanum, quo non ſuperat mihi carior alter,
Oppetere ingentem, atque ingenti volnere victum.
Occidit infelix, ne noſtrum dedecus Vfens
Adſpiceret; Teucri potiuntur corpore et armis.
Exſcindine domos, id rebus defuit vnum,
Perpetiar? dextra nec Drancis dicta refellam?
Terga dabo? et Turnum fugientem haec terra videbit?
Vsque adeone mori miſerum eſt? vos o mihi Manes
Eſte boni: quoniam Superis auerſa voluntas,
Sancta ad vos anima, atque iſtius inſcia culpae [rum.
Deſcendam, magnorum haud vmquam indignus auo-
Vix ea fatus erat; medios volat, ecce, per hoſtis
Vectus equo ſpumante Saces, aduerſa ſagitta
Saucius ora, ruitque implorans nomine Turnum:
Turne, in te ſuprema ſalus; miſerere tuorum.

Ful-

ni caede ſup. 529 narrata adiectum eſſe hoc, quod Turni ante oculos, Turnoque inuocato, ille occubuerit; Siue phantaſma hoc eſt, quod animo Turni obuerſatum dici poterat: ſic ſup. IV, 460. 461 de Didone; et ſaepe alii poetae; ſeu, quod equidem malim, vere Murrhanum occidi viderat; et poeta id nunc demum ſubiicit. Ornatius autem extulit Maro, quod ſimpliciter Il. ε, 467 κεῖται ἀνὴρ etc. 641 *Vfens*, occiſus a Gya, v. ſup. 460, adduxerat Aequiculas. De eo lib. VII, 744 ſqq. 646 *Vſque adeone m.* Neronis voce celebratum hemiſtichium apud Sueton. Ner. 47. *Manes* hic ſunt dii inferi, vt alibi quoque; *boni*, propitii, vt Ecl. V, 65. Sententia vſſ. 646. 647 fere eadem quae ſup. XI, 51. 52: quoniam deorum ſuperorum voluntas, numen auerſum eſt, vos, o dii inferi, ſitis mihi propitii. 648 *culpae*, ignominiae, fugae. Pronuntiatio ſubſiſtit in *anima*; et hic hiatus quaerendus erat; non poſt *iſtius*.

650 Labefactum Turni animum nunc impellit, vtque Aeneae occurrat, permouet noua res: Sacae vulnerati

Fulminat Aeneas armis, summasque minatur
Deiecturum arcis Italum, excidioque daturum;
Iamque faces ad tecta volant. In te ora Latini,
In te oculos referunt; mussat rex ipse Latinus,
Quos generos vocet, aut quae sese ad foedera flectat.
Praeterea regina, tui fidissima, dextra
Occidit ipsa sua, lucemque exterrita fugit.
Soli pro portis Messapus et acer Atinas
Sustentant aciem. Circum hos vtrimque phalanges
Stant densae, strictisque seges mucronibus horret
Ferrea: tu currum deserto in gramine versas.
Obstupuit varia confusus imagine rerum
Turnus et obtutu tacito stetit. Aestuat ingens
Vno in corde pudor, mixtoque insania luctu,
Et Furiis agitatus amor, et conscia virtus.
Vt primum discussae vmbrae, et lux reddita menti,
Ardentis oculorum orbis ad moenia torsit
Turbidus, eque rotis magnam respexit ad vrbem.

Ecce

nerati et orantis miseratio. Expressit locum Statius XI Theb. 239 sqq. 654 *fulminat:* graue vocabulum, cuius vim nulla vulgari voce assequaris. Stragem eum late facere significat. Voce iam Ge. IV, 561 vsus est. cf. inf. v. 700. 657 *mussat* h. l. tacite deliberat. Manet tamen notio, quae sup. XI, 345 et 454 atque inf. 718 redit, vt mussare sit, non audere aperte dicere. Eodem redeunt alia apud Cerdam et al. 659 *tui fidissima,* pro vulgari: in te, tibi; ad formam illius: tui amantissima, inflexum. 660 *exterrita:* quod sup. 599 dixerat: *subito mentem turbata dolore,* in furorem acta. 664 *deserto in gramine,* extremo campo: sup. v. 614. 668 *Furias* ad desperatas Lauiniae nuptias refer.

669 *vmbrae:* quia in vulgari sermone *caligo mentis* dicitur.

Ecce autem, flammis inter tabulata volutus
Ad coelum vndabat vortex, turrimque tenebat;
Turrim, conpactis trabibus quam eduxerat ipse,
Subdideratque rotas, pontisque instrauerat altos.
Iam iam fata, soror, superant; absiste morari;
Quo deus et quo dura vocat Fortuna, sequamur.
Stat conferre manum Aeneae, stat, quidquid acerbi est,
Morte pati; nec me indecorem, germana, videbis
Amplius. Hunc, oro, sine me furere ante furorem.
Dixit, et e curru saltum dedit ocius aruis;
Perque hostis, per tela ruit; maestamque sororem
Deserit,

dicitur. 672 Turrim ex seriore aeuo heroicae vitae intulit poeta. Admouebatur illa muris, vt inde desuper et ex alto hostis missilibus peti posset. *Tabulata* sunt turris contignationes, v. sup. lib. II, 463. 464. *vortex flammis volutus* elegantius quam vortex flammarum. 675 *pontes*, quibus discursus fieret per turres et muros, v. sup. IX, 170 et 530. 678 Melius, puto, interpungitur post *Morte*, vt sit: *Stat, quicquid acerbi est Morte, pati.* 680 In archaismo in *furere furorem* nemo haereat; sed, quod illustratum et expositum velles, hoc forte est: quam vim h. l. habeat *ante*. Seruius exponit: „prius quam ad eum veniam, vt pugnam mente concipiam et instructus furore in bella prorumpam.“ Digna Grammatico interpretatio, non poeta! Cerda cum aliis *priusquam moriar* supplet; quod aeque putidum. Neque aliter expleri potest, quam *ante*, antequam *morte patiar quicquid acerbi est*. Nisi vitio coinquinatus est versus, est vtique inter eos, quos poeta, donec emendaret, rudere, ne hiarent, compleuit. Alias facile poterat succurri: *sine me furere, alma, f.* vel *sine me insanire furorem*. Certe *ante* prorsus alienum. Sine me, o soror, indulgere furori huic meo, hoc est irae, virtuti, vt congrediar cum Aenea, etiam, si fatalis mors instet.

684

Deferit, ac rapido curfu media agmina rumpit.
Ac, veluti montis faxum de vertice praeceps
Cum ruit, auolfum vento, feu turbidus imber
Proluit, aut annis foluit fublabfa vetuftas,
Fertur in abruptum magno mons inprobus actu,
Exfultatque folo; filuas, armenta, virosque
Inuoluens fecum: Disiecta per agmina Turnus
Sic vrbis ruit ad muros, vbi plurima fufo
Sanguine terra madet, ftriduntque haftilibus aurae;
Significatque manu, et magno fimul incipit ore:
Parcite iam, Rutuli; et vos tela inhibete, Latini;
Quaecumque eft Fortuna, mea eft; me verius vnum
Pro

684 fqq. Comparatio ex ipfa rerum natura vnicuique facile poetae obuia. Nec tamen ignorare potuit Virgilius eam iam ab Homero tractatam Il. *ν*, 137 fqq. Hefiod. Scut. 374 fqq. 437. Ex Virgilio profecerunt alii: Statius VII Theb. 744 fqq.: Valer. Fl. VI, 631 fqq. Add. Taffus *Gieruf. lib.* XVIII *St.* 82. Sed omnium diligentiffimus in ornamentis Q. Calaber lib. I, 694 fqq.: lib. II, 378-385. Maronis laudem cumulat oratio elaborata et phantafmatum dilectus fimulque ἐνάργεια. 685. 686 Ornat cauffarum enumeratione et variat orationem pro vulgari: auolfum vento feu imbre feu vetuftate. *fublabfa vetuftas* faxi, pro faxo fublapfo vetuftate: traducto attributo. 687 *actu* exquifite, impetu, impulfu. *agi* pro moueri, deturbari, docte dictum; hinc *actus. mons* pro faxo, vt augeat phantafma, *improbus*, ingens, vt al. 688. 689 His exornatur res et increfcit admiratio. Haec multo ἐναργέστερα et ad fenfum efficaciora fiunt, fi Graeca compares, aut fi ad fimplicitatem orationis vulgaris fingula redegeris.

690. 691 Simplicibus verbis eadem dicta Il. *ν*, 789 et *ν*. 692. Comparari folet cum Il. *γ*, 81: Odyff. *ω*, 529 fqq. 692 magna voce infit. 694 *verius eft*, iuftius eft, me vnum pro omnibus rupti foederis poenam luere, vt iam Serv. Nota nunc vocis *verus*

Pro vobis foedus luere, et decernere ferro.
Discessere omnes medii, spatiumque dedere.
At pater Aeneas, audito nomine Turni,
Deserit et muros, et summas deserit arcis;
Praecipitatque moras omnis; opera omnia rumpit;
Laetitia exsultans, horrendumque intonat armis:
Quantus Athos, aut quantus Eryx, aut ipse, coruscis
Quum fremit ilicibus, quantus, gaudetque niuali
Vertice, se adtollens pater Apenninus ad auras.
Iam vero et Rutuli certatim, et Troes, et omnes
Conuertere oculos Itali, quique alta tenebant
Moenia, quique imos pulsabant ariete muros;
Armaque deposuere humeris. Stupet ipse Latinus,
Ingentis, genitos diuersis partibus orbis,
Inter se coiisse viros, et cernere ferro.

Atque

verus significatio vel ex illo Horatiano: *Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est.*

697 sqq. Praeclarus locus: primum in exhibenda impatientia morae et festinatione; tum in phantasmate mirae heroum magnitudinis et speciei corporis. *praecipitatque moras omnes*, ornate, h. e. omnia, quae eum morari poterant, festinanter agit. 700 *intonat armis*, tantus corporis specie, *quantus Athos.* Nam ad incessum haec spectant; qualis incedens Aeneas apparuerit. Etiam Hector apud Homerum Il. ν, 754: *ὁρμήθη ὄρει νιφόεντι ἐοικώς*, sed ornatius Maro singula montium nomina ponit, quod efficacius ad sensus impulsus est. Duxit hinc Miltonus magnificum ac sublime illud Satanae phantasma: *dilated stood, Like Teneriff or Atlas, unremov'd: His stature reach'd the sky, and on his crest Sat Horrour plum'd. Parad. lost* IV, 984. *cum fremit* ventorum procellis: hinc et *coruscae* ilices, variante variato arborum motu luce et vmbra. Sic sup. I, 164: *silvis scena coruscis.* 709 *cernere*, *κρίνειν τὸν ἀγῶνα* pro decer-

Atque illi, vt vacuo patuerunt aequore campi,
Procursu rapido, coniectis eminus hastis,
Inuadunt Martem clipeis atque aere sonoro.
Dat gemitum tellus; tum crebros ensibus ictus
Congeminant; Fors et virtus miscentur in vnum.
Ac velut, ingenti Sila, summoue Taburno,
Cum duo conuersis inimica in proelia tauri
Frontibus incurrunt: pauidi cessere magistri;
Stat pecus omne metu mutum, mussantque iuuencae,
Quis nemori imperitet, quem tota armenta sequantur;
Illi inter sese multa vi vulnera miscent,
Cornuaque obnixi infigunt, et sanguine largo
Colla armosque lauant; gemitu nemus omne remugit.
Haud aliter Tros Aeneas et Daunius heros

Con-

decernere, iam Ennio frequentatum. cf. Heins. ad h. l. post alios. 710 cf. v. 696. 712 *Inuadunt Martem:* elato spiritu, pro: incipiunt pugnam, cf. IX, 186. *clipeis atque aere sonoro:* vtrumque de clipeis collisis. Inf. 724 repetitur: *Concurrunt clipeis.* 714 *fors et virtus.* Non fors Turni, Aeneae virtus: sed pugnantes non modo virtutem praestant, sed et casum ac fortunam in ictibus et vulneribus inferendis obseruant.

715 Ornatissima comparatio: inuentu facile cuiuis obuia, sed tam splendide et magnifice vix a quopiam tractata. Nam tenuiter Apollon. lib. II, 88. 89. Sed ipse Maro iam pugnam taurorum copiose tractauerat in Ge. III, 217 sqq. Cum quo conferre iuuabit Oppian. Cyneg. II, 43 sqq. Ornat notionem siluae positis nominibus celebriorum siluarum, Silae in Bruttiorum agro (v. ad Ge. III, 219) et Taburnum in Samnio (v. Ge. II, 38.) 717. 718. 719 Valent haec ad pugnae atrocitatem declarandam. — *mussantque,* conf. sup. 657. — *nemori,* pro pascuis, saltu: vt in Georg. v. c. II, 216 et v. h. l. Heins. Ad v. 720 conf. Ge. III, 220 sqq.

724

Concurrunt clipeis; ingens fragor aethera conplet.
Iuppiter ipse duas aequato examine lances
Sustinet, et fata inponit diuersa duorum;
Quem damnet labor, et quo vergat pondere letum.

Emicat

724 Cum poeta post tot alias pugnas copiosus in hac Aeneae et Turni pugna esse non posset: vt tamen animum eius phantasmate ac specie percelleret, primum comparatione effecit, tum effectu ad sensum graui: fragore audito armorum: quod ad auditum terrificum est. 725. 726. 727 Apud Homerum Iouem fata Hectoris et Achillis Il. χ, 209 sqq. Achiuorum et Troianorum Il. θ, 69 libra expendere, notum est; sed ibi alterutrius exitium iam instare declaratur; quod sequutus est Miltonus in praestantissimo loco lib. IV, 996 sqq. Maro ad diuersum phantasma Interpretes auocare debebat: ad magnitudinem pugnae et exspectationem exitus, quam ea faciebat. Non modo homines suspensi exspectant, sed ipsi dii; ipse Iupiter libra pugnantium fata trutinat, sed aequa adhuc lance nec in alterutram partem propensa. — *quem damnet labor*, *quo vergat pondere letum*: praegnans oratio. Videamus primum de posteriore, quod esse debebat proprie: vtra lanx pondere vergat (*καταῤῥέπει*) eoque ipso mortem denuntiet: *letum* itaque pro ipsa lance dixit, cui letum insidet. Iam prius membrum *quem damnet labor* equidem sic accipio, vt eandem sententiam more suo bis exponat poeta: quem *damnet* sc. leto, quem morti destinet iniqua sua fortuna, calamitas sua; seu *labor* simpliciter pugna, vt *πόνος*, *μόχθος*. Video alios sic accipere, vt sit pro: qui damnetur et addicatur labori; aut vt *damnare* sit damnum inferre; Scaliger vero: a quo frustra labor suscipiatur. Nondum damno meam rationem. At Seruius contraria iuncta putabat: „id est, inquit, quem voto liberet labor praeliandi, parta scilicet victoria etc.„ Parum luculenter declarat mentem Grammaticus; hoc enim vult, vt sit: quem, h. vtrum, voti damnet pugna, h. euentus pugnae; vt sup. Ecl. V, 80: *damnare votis*. Sed, an *damnare* absolute a poeta ita dictum sit, recte dubites.

728

Emicat hic, inpune putans, et corpore toto
Alte sublatum consurgit Turnus in ensem,
Et ferit. Exclamant Troes trepidique Latini,
Adrectaeque amborum acies. At perfidus ensis
Frangitur, in medioque ardentem deserit ictu:
Ni fuga subsidio subeat. Fugit ocior Euro,
Vt capulum ignotum dextramque adspexit inermem.
Fama est, praecipitem, cum prima in proelia iunctos
Conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
Dum trepidat, ferrum aurigae rapuisse Metisci;
Idque diu, dum terga dabant palantia Teucri,
Suffecit: postquam arma dei ad Volcania ventum,
Mor-

728 Turnus, *inpune putans* id sibi futurum, tuto se illaturum ictum; *consurgit*, insurgit. cf. sup. ad XI, 284. 731 Ductus casus ex Il. γ, 363, vbi Menelai ictum, quo Paridem petit, similis fortuna eludit. Facit autem nouam voluptatem, nouamque exspectationem, quod ne nunc quidem Turni fata exitum habent, sed ad nouam pugnam differuntur. 732 Sententia imperfecta. Post hunc versum animo supplendum: et inermis sic relictus Turnus periisset vtique, ni fuga sibi consuluisset: *Ni fuga subsidio subeat*, subiisset, aut vt subiret eius animo, aut omnino pro subuenisset, auxilio fuisset. Capulum mutilum (κολὸν δόρυ Iliad. π, 117) *ignotum* dixit, quoniam alienum, non suum, sed Metisci, vt statim exponit disertius poeta. Nam cinxerat ille quidem, cum exiret ad pugnam, ensem Dauni patris (v. sup. hoc lib. 89. 90); Sed mox, eo deposito, ad foedus ibat in bigis, *Bina manu lato crispans hastilia ferro* sup. v. 165.

735 *cum prima*; sup. 324 sqq. 739 *arma dei ad Volcania*: nouatum docte, pro: ad arma dei Volcani, vel arma diuina Volcani. Locus similis Q. Calabri lib. I, 545-548. Bene autem nunc, cum ad summum discrimen ventum est, armorum a deo paratorum memoria refrica-

 tur.

Mortalis mucro, glacies ceu futilis, ictu
Diffiluit; fulua resplendent fragmina arena.
Ergo amens diuersa fuga petit aequora Turnus;
Et nunc huc, inde huc incertos implicat orbis.
Vndique enim densa Teucri inclusere corona;
Atque hinc vasta palus, hinc ardua moenia cingunt.
Nec minus Aeneas, quamquam tardata sagitta
Interdum genua inpediunt, cursumque recusant,
Insequitur, trepidique pedem pede feruidus vrguet:
Inclusum veluti si quando flumine nactus
Ceruum, aut puniceae saeptum formidine pennae,
Venator cursu, canis et latratibus, instat;
Ille autem, insidiis et ripa territus alta,
Mille fugit refugitque vias; at viuidus Vmber
Haeret hians, iam iamque tenet, similisque tenenti
Increpuit malis, morsuque elusus inani est.

Tum

tur. 740 *futilis*, pro vulgari: fragilis. In sqq. 742 vestigia sunt fugae Hectoreae Il. χ, 136 sqq. Certamen hoc ante oculos habuere e recentioribus multi, in primis Tassus in pugna Argantis et Raimondi *Gierus. liber. Cant. VII St.* 80 sqq. 743 *orbes* v. sup. v. 481. — *implicat*, eleganter pro facit, implicito cursu. 745 *vasta palus*, non Iuturnae, nam is nimium quantum aberat, sed colluuies aquarum agrestis. genua *tardata sagitta*, vulnere sup. 319.

749 Primae comparationis lineae in Hectoris fuga Il. χ, 188 sq. Ornauit narrationem simili exemplo Oppian. Halieut. V, 586 sqq. 750 *aut puniceae* cf. Ge. III, 372. 752 *insidiis:* sunt illae ipsae lineae pinnis ac formidine distinctae, quas expauescens ceruus non transilit. 753 *Vmber*, canis ex Vmbria: quod facile vides. 754. 755 Lepidum ornamentum comparantis rei: petitum ex Apollon. lib. II, 278-281. Imitationes sunt Ouidii Met. I, 533 sqq.

Tum vero exoritur clamor; ripaeque lacusque
Reſponſant circa, et coelum tonat omne tumultu.
Ille ſimul fugiens, Rutulos ſimul increpat omnis,
Nomine quemque vocans, notumque efflagitat enſem.
Aeneas mortem contra, praeſensque minatur
Exitium, ſi quisquam adeat; terretque trementis,
Exciſurum vrbem minitans, et ſaucius inſtat.
Quinque orbis explent curſu, totidemque retexunt
Huc illuc. Neque enim leuia aut ludicra petuntur
Praemia; ſed Turni de vita et ſanguine certant.
Forte ſacer Fauno foliis oleaſter amaris
Hic ſteterat, nautis olim venerabile lignum:
Seruati ex vndis vbi figere dona ſolebant
Laurenti diuo, et votas ſuſpendere veſtis:

Sed

ſqq. et Statii V Theb. 165 ſqq. 756 *lacus* conf. 745; intelligenda autem arundo et arbuſta circa paludem. 760 ſq. Prorſus ad Homeri ductum in Hectoris fuga Il. χ, 205 ſq. Ad noſtrorum vero hominum ſenſus ſuper decoro herois haec exigenda nequaquam. Hoſtem in congreſſu pugnae ſemel victum, etiam inermem ac nudum, trucidat Homericus ac Virgilianus heros: et neſcio an noſtra aetas in praeliis aliud probet. De noſtrorum autem certaminum ac duellorum ſingularium ludibriis cogitare h. l. interpretes non debebant. *et ſaucius*, vel etſi ſ. vel, quantum licebat ei ſaucio. 763 *retexunt* eleganter, repetunt, recurrunt. cf. ſup. lib. V, 583. 584. 764. 765 Hic transfert Homericos notiſſimos verſus Il. χ, 158-161. *leuia aut ludicra:* qualia erant in certaminibus ac ludis, ſeu στεφανῖται illi eſſent ſeu χρηματῖται.

766 Vim poeticam Maroni propriam in oleaſtro hoc ornando agnoſce: Simpliciter declarandus erat locus, quo haſta haerebat. Videtur ea fata quaſi eſſe ex caprifico Homeri Il. χ, 145: conf. ζ, 433: λ, 167. — *lignum*, ar-

Sed ſtirpem Teucri nullo diſcrimine ſacrum
Suſtulerant, puro vt poſſent concurrere campo.
Hic haſta Aeneae ſtabat; huc inpetus illam
Detulerat, fixam et lenta in radice tenebat.
Incubuit, voluitque manu conuellere ferrum
Dardanides, teloque ſequi, quem prendere curſu
Non poterat. Tum vero amens formidine Turnus,
Faune, precor, miſerere, inquit; tuque optima ferrum
Terra tene: colui veſtros ſi ſemper honores,
Quos contra Aeneadae bello fecere profanos.
Dixit, opemque dei non caſſa in vota vocauit.
Namque diu luctans, lentoque in ſtirpe moratus,
Viribus haud vllis valuit diſcludere morſus
Roboris Aeneas. Dum nititur acer, et inſtat:
Rurſus in aurigae faciem mutata Metiſci
Procurrit, fratrique enſem dea Daunia reddit.
Quod Venus audaci Nymphae indignata licere,
Adceſſit, telumque alta ab radice reuellit.
Olli ſublimes, armis animisque refecti,

Hic

bor. 770 *nullo diſcrimine*, adeoque nullo reſpectu habito, quod ſacra erat arbor. 771 *puro campo*, vacuo, non impedito. Sic Gr. *καθαρὸς χῶρος*, vt Il. ψ, 61. Paſſim mos loquendi illuſtratus a viris doctis, v. c. ad Ouid. Faſt. III, 582. 772 *haſta ſtabat*, ex iactu ſup. 711. 774. 775 Eadem in haſta Achillis conuellenda opera ponitur ab Aſteropaeo Il. φ, 174 ſqq. 778 *colui — honores*, vt ſacra colere, religiones colere. 781. 783 quam ornate: non potuit euellere haſtam. *lento in ſtirpe*: quod 773 *lenta in radice*. *diſcludere morſus roboris*, eiusdem radicis ſeu trunci, qui ferramentum haſtae arcte amplexus erat, vt difficile eſſet ad ſoluendum. Sic *mordet fibula*. 785 Facit Iuturna, quod Pallas in Achillis gratiam

Hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta,
Adsistunt contra certamine Martis anheli.
Iunonem interea Rex omnipotentis Olympi
Adloquitur, fulua pugnas de nube tuentem:
Quae iam finis erit, coniunx? quid denique restat?
Indigetem Aenean scis ipsa, et scire fateris,
Deberi coelo, fatisque ad sidera tolli.
Quid struis? aut qua spe gelidis in nubibus haeres?
Mortalin' decuit violari volnere diuum?

Aut

tiam Il. χ, 267. 789 *arduus*, vt alias, elatus animo, fidens, audax. Sic sup. *altus Aeneas.* *sublimes armis* iungunt alii: male hic. 790 *contra*, ex aduerso, *adsistunt*, stant, congrediuntur, in *certamine*.

791 sqq. Nouo inuento poeta nos, cum iam pugnam Turni et Aeneae instaurari exspectamus, auocat, et animos suspensos tenet deorum consiliis interpositis. 791 Hoc fere modo Odyssea ad finem properat ω, 471 sqq. *omnipotentis* Olympi. cf. sup. ad lib. X, 1.

794. 795 Fatale esse, vt Aeneas deus Indiges, ἐγχώριος, fit, scis ipsa. conf. VII, 313. Nota loca Liu. I, 2. f.: Tibull. II, 5, 45. 46 sqq. *fatisque ad s. tolli* ex Enniano: *Vnus erit quem tu tolles ad sidera coeli*, quod vsurpauit Ouid. XIV. Met. 814. Hinc mox Iuno v. 819 subiungit aliud quid, quod non fati necessitas imponat. 797. 798. 799 Forte haec expostulatio cum Iunone non satis subtiliter est excutienda: argumentatio vtique est valde leuis. *diuum*, futurum deum. Quod nunc in libris legitur, difficultatem haud dubie facit, si *mortale vulnus* communi significatu accipiendum est, vt sit vulnus seu in mortali seu a mortali illatum. Quid enim in eo mirum, si Aeneas, futurus deus, nunc tamen homo, a mortali, ab homine, telo petebatur, cum is in media pugna versaretur? cum Turno congrederetur? Itaque inducor vt credam, Maronem primum h. l. ausum *mortalem* pro letali dicere; quod ad analogiam tot aliorum similium, v. c. letalis, fit praeclare; etsi Seru. damnet, et Burm. recte moneat,

esse

Aut ensem (quid enim sine te Iuturna valeret?)
Ereptum reddi Turno, et vim crescere victis?
Desine iam tandem, precibusque inflectere nostris.
Nec te tantus edat tacitam dolor; et mihi curae
Saepe tuo dulci tristes ex ore recursent.
Ventum ad supremum est. Terris agitare, vel vndis,
Troianos potuisti; infandum adcendere bellum,
Deformare domum, et luctu miscere hymenaeos:
Vlterius tentare veto. Sic Iuppiter orsus;
Sic dea submisso contra Saturnia vultu:

Ista

esse vsum vocis sequioris aetatis. Sed haec ipsa, quae seriores scriptores sibi permittunt, omnia fere a poetis primum profecta sunt. Ita tandem sententia digna poeta exit. Erat vtique quod miraretur Iupiter, Iunonem, cum sciret ipsa Aenean immortalem futurum, tamen putasse se assequuturam hoc, vt ille telo percussus vulnere letali occideret. Adscribendus adeo hic locus iis, in quibus poeta nouasse aliquid dicendus est, ne ineptae orationis crimine oneretur. 799 *victis*, pro victo; ex decoro poetici sermonis, ne in vulgari haereret: Quod toties vidimus etiam in hoc enallages genere. Alia vis nulla inest. 801 *Nec te edat dolor:* alias: animum tuum, vt Il. ζ, 202 Ὃν θυμὸν κατέδων et alia. In sqq. turbatur ab interpretibus, dum putatur aduersatiua esse propositio: *et mihi curae saepe tuo dulci tristes ex ore recursent*, immo defer ad me curas ac querelas saepe: ita vero oratio friget. Enimuero est reiteratio antecedentis enuntiationis: *nec* toties me querelis tuis fatiges. *et* subiungi, cum negatiua *nec* repetenda esset, nouum non est: vt paullo post v. 825 *aut* occurrit. *saepe* pro tam saepe. *recursent*, vt Aen. I, 662, iterentur. 803 *Terris a.* Consilia Iunonis: primum sup. I, 37 sq.; alterum *infandum accendere bellum* etc. sup. VII, 286. 315. 316. Tertium ad nuptias Lauiniae cum Aenea pactas et Iunonis artibus turbatas spectat. *Deformare domum*, sc. luctu, quocum squalor ac deformitas coniuncta.

Ista quidem quia nota mihi tua, magne, voluntas,
Iuppiter: et Turnum et terras inuita reliqui.
Nec tu me aeria solam nunc sede videres
Digna indigna pati; sed flammis cincta sub ipsam
Starem aciem, traheremque inimica in proelia Teucros.
Iuturnam misero, fateor, succurrere fratri
Suasi, et pro vita maiora audere probaui;
Non vt tela tamen, non vt contenderet arcum:
Adiuro Stygii caput inplacabile fontis:
Vna superstitio superis quae reddita diuis.

Et

iuncta. *Deformem dolorem* Lucanus dixit lib. VIII, 81, et *deformis aegrimonia* ex Horatio nota.

808. 809 Hoc non respicere potest ea, quae hoc libro de Iunonis descensu in montem Albanum, et, acceptis Iouis mandatis, ad Olympum reditu fuere narrata sup. v. 133. 159. 160; sed ad locum lib. IX, 802 sqq., vbi Iris a Ioue missa Iunonem vetat pugnae interesse. 810 *Nec tu*, sc. nisi hoc ita se haberet. 811. 812 starem in acie *flammis cincta*: ad terrorem dictum puto, vt flamma in Troianos saeuiat, vti quis ferro ignique grassari dicitur. Nisi nube ignea circumdata in pugnam prodire voluit. Fulminis vsui locus vix est. Supra lib. II, 613 Iuno ferro accincta Achiuos vocat a nauibus, Pallas autem nimbo cincta arcem insidet. *traheremque Teucros inimica in praelia*: simpl. accipio pro: Teucros aggrederer: nam, qui aggreditur, pugnare secum alterum cogit trahitque in pugnam. 813. 814 Respicit sup. 138. 152. Oratio est fere pedestris: sed obserua, quomodo eam vel sic a vulgari deflexerit; cum esse deberet: Suasi Iuturnae, vt etc. Probaui eam audentem maius aliquid pro vita fratris. In his ac similibus Virgilianam orationem dignoscere licet. 816. 817 Res per se notissima: sed ornatum est egregie hoc: iuro per Stygem. *caput fontis Stygii* pro simplici Styge. *implacabile*, sc. periurio facto. *vna s.* h. e. quae maxima iurisiurandi inter deos est religio; iusiurandum sancti-

Et nunc cedo equidem, pugnasque exosa relinquo.
Illud te, nulla fati quod lege tenetur,
Pro Latio obtestor, pro maiestate tuorum:
Cum iam connubIs pacem felicibus, esto,
Conponent; cum iam leges et foedera iungent:
Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos,
Neu Troas fieri iubeas, Teucrosque vocari;
Aut vocem mutare viros, aut vertere vestis.
Sit Latium; sint Albani per saecula reges;
Sit Romana potens Itala virtute propago;
Occidit, occideritque sinas cum nomine Troia.
Olli subridens hominum rerumque repertor:
Et germana Iouis, Saturnique altera proles,

Irarum

ctissimum. Male argutatur Seruius, et cum eo alii. *est reddita*, pro facta est, nihil amplius. *Superstitio* pro religione satis frequens. Sic fere Iliad. σ, 37. 38: *ὅστε μέγιστος ὅρκος δεινότατός τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσι.* 820 *pro maiestate tuorum.* Bene Seru. „Respexit ad Saturnum, qui in Italia quandoque regnauerat; inde ait *tuorum*; nam et Latinus inde originem ducit: sup. VII, 48. 49." 822 *leges* sunt foederis conditiones. 823 Argute poeta rem facti iam ad deorum voluntatem retrahit. Nam mansit nomen Latinorum; mansit sermo Latinus, vestitus Latinus; nec Troiani coloni quicquam in his immutarunt. Verendum autem erat, ne gens Latinorum victa in nomen victorum cederet; vt fere fieri solitum. Laudant Intpp. Sallustii verba Iug. 21 f.: *Victi omnes in gentem nomenque imperantium* (Numidarum) *concessere.* 827 Sint Romani potentes, sed tamquam Itali, non tamquam Troiani; vt Italorum virtutem referre videantur, non Troianorum. Ceterum totum hunc locum ad lyricos numeros transtulit Horat. in regia Od. lib. III, 3, in primis v. 30 sq.

830 Tu, cum sis germana Iouis soror, tantas iras in mortales exercere potes? Vt sup. *tantaene animis coele-*

Irarum tantos voluis sub pectore fluctus?
Verum age, et inceptum frustra submitte furorem.
Do, quod vis; et me victusque volensque, remitto.
Sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt;
Vtque est, nomen erit; commixti corpore tantum
Subsident Teucri. Morem ritusque sacrorum
Adiiciam, faciamque omnis vno ore Latinos.
Hinc genus, Ausonio mixtum quod sanguine surget,
Supra homines, supra ire deos pietate videbis;

Nec

coelestibus irae? vt ne nomen quidem gentis exosae ferre possis. Male arguantur Grammatici. 832 iram perperam susceptam, conceptam. 833 *me remitto:* dictum vt: remittere animum, ab ira. Remittit se, qui mollescit adeoque concedit: *nec* amplius *contendit.* Vti se remittunt ea, quae laxantur, soluuntur. *Ausonii* Ausones, vt iam aliquoties, v. c. XI, 253. 835. 836 Nunc *tantum* hoc fiet: permixti cum Ausonibus, h. e. Latinis, Troiani comprehendentur, delitescent, latebunt sub Latinorum nomine. *corpus* de vniuersa rep., populo, ciuitate, imperio, exercitu dici, ad vulgarem comparationem corporis et membrorum hominis, satis illustratum dedit Heins. ad h. l. Sic sup. IX, 313: *toto certatum est corpore regni.* Itaque sunt h. l. Teucri commixti cum toto populo Latinorum. Pessime ad concubitum traxit Cerda cum aliis *τὸ corpore commixti* et *subsident.* Ornate hoc *subsident* dictum de iis, quae in commixtione infimum locum occupant; nunc, eminente Latinorum nomine, obscurabitur nomen Teucrorum. Supra V, 498 de sorte: *galeaque ima subsedit Acestes.* 836. 837 *Adiiciam.* Sacra tantum ac religiones Troianorum adiungam Italicis, Penates Latio inferentur, cf. sup. 192; faciamque, vt vterque populus Latini sint, adeoque *ὁμόγλωσσοι.* 839 *supra ire deos pietate* non est vrgendum: significat tantum praestantiam summam in hoc genere. Tenendum idem in innumeris locis, vbi, quaecunque excellunt

Nec gens vlla tuos aeque celebrabit honores.
Adnuit his Iuno, et mentem laetata retorsit.
Interea excedit coelo, nubemque reliquit.
His actis, aliud Genitor secum ipse volutat;
Iuturnamque parat fratris dimittere ab armis.
Dicuntur geminae pestes cognomine Dirae,

Quas

ac praestant aliis, non modo paria diis ac diuina esse verum etiam superare deos dicuntur. Ita hominum sermo fert. Nam, etsi h. l. cum aliis ad deos minores vel heroes referas, tamen nec horum pietas in deos maiores vsquam, si bene memini, celebratur. 840 Iunonis sacra in Ouidii Fastis, templa apud Donatum aliosque in descript. Romae quaerenda. Reuocanda autem in animum sup. III, 435-439. 841 *mentem retorsit*, inflexit, mutauit. Comparant *μεταστρέφειν νόον* Il. ο, 52, *ἐτράπετο νοῦς*, *φρὴν* et similia. Nec sane aliter commode te expedias. Alias malim iungere *mentem laetata*. Sic tamen *retorsit* absolute, sc. se, paullo durius dictum. 842 *excedit coelo:* quo igitur illa abiit, si coelo excessit dea? Erit *coelum* h. l. de ipsa nube accipiendum, vnde illa spectabat pugnam, aethere pendens cf. sup. 792. 796. 810. Inde illa abiit ad suum *θάλαμον*, cubiculum, quod Homerus memorauit Il. ξ, 166 sqq. Verum vterque hic versus 841. 842 parum satisfacit subtiliori iudicio.

843 Ingeniose nouum rei expediendae modum excogitauit Virgilius. Nam sup. IX, 803 sq. Homeri exemplo in simili loco Irin miserat ad auocandam deam: nunc res erat varianda. Vt itaque Iuturna a fratre discederet, manifesto mortis instantis omine illa terretur. *dimittere:* vocabulum quidem sollenne in dimittendo exercitu, sed h. l. alio traductum, est enim: abstrahere, auocare, auertere.

845 sqq. Sit et hic locus pro exemplo variae artis et rationis, qua poetae fabulas antiquas, interque eas id in primis genus, quod symbolicum et allegoricum ab origine fuit, tractant. De Furiis poetam agere, dubitari nequit. Sed, cum earum sedes alias sint in Tartaro, saltem in Plutonis regia vel

in

Quas et Tartaream Nox intempesta Megaeram
Vno eodemque tulit partu, paribusque reuinxit
Serpentum spiris, ventosasque addidit alas.
Hae Iouis ad solium, saeuique in limine regis,
Adparent, acuuntque metum mortalibus aegris,

Si

in aditu inferorum, vt VI, 280, nunc in Iouis illae vestibulo excubant. Seruii h. l. et ad III, 209 commenta de triplici Furiarum potestate nihili sunt: vti nec illud satis probatum dedit, Furias appellatas esse *canes Iouis:* quo nomine Harpyiae alias insignitae, vt Apollon. II, 289: Ἅρπυίας, μεγάλοιο Διὸς κύνας, et Κῆρες ibid. IV, 1166. Nam loca Aen. VI, 257 et Lucani VI, 733 perperam adducit aut potius adigit ad hanc notionem firmandam. Neque etiam alias Furias Plutoni, alias Ioui, dare voluisse putandus Maro; sed variare poetica phantasmata putandus est. Verum communis est ista antiquiorum poetarum ratio, vt *canum* nomine pro custodibus et ministris vtantur. Illustratum hoc vide a Ruhnk. V. C. Epist. crit. p. 93. Quid? quod adeo Clytaemnestra se absente marito δωμάτων κύνα appellat. 845 *cognomine* pro: nomine. *Dirae* est nomen istarum pestium h. exitiosarum dearum. Male Grammatici inverse tradunt: cf. inf. 865. Ἀραὶ sunt ap. Aeschyl. Eumen. 420. *geminae — et Megaeram:* Docte sic variauit poeta, quod vulgo erat: Sunt tres Dirae. Tum vnum tantum nomen ponit; etiam hoc poetam decebat. Alecto et Tisiphonen quis non facile supplet animo? *Noctis filias* Furias vel Eumenides etiam sup. VI, 250. VII, 331 ediderat; idem Aesch. l. c. 419. Quod *vno partu editas* facit, nescio an aliunde acceperit. 847 *paribus:* pro pariter, pari omnes modo. De alis cf. sup. VII, 561. *ventosas alas* nouo epitheto, quod notionem magnitudinis alarum et concitati volatus habet; nam is ventum mouet. 849 *saeui:* epitheton h. l. accommodatum rebus ac temporibus, quibus Furiarum ministerio vtitur Iupiter, cum irascitur. — *apparent* vox propria de ministerio, vnde apparitores. 850 h. terrent mor-

Si quando letum horrificum morbosque deum rex
Molitur; meritas aut bello territat vrbis.
Harum vnam celerem demisit ab aethere summo
Iuppiter, inque omen Iuturnae occurrere iussit.
Illa volat, celerique ad terram turbine fertur:
Non secus, ac neruo per nubem inpulsa sagitta;
Armatam saeui Parthus quam felle veneni,
Parthus, siue Cydon, telum inmedicabile, torsit;

Stridens,

mortales miseros. 851. 852 Argutantur, qui Furiarum munera dispescunt, et Tisiphonen morbos, Alecto bella, et Megaeram letum immittere aiunt.

853 *vnam.* Cum poeta vix dignum sit, indefinite loqui, Megaeram designasse dicendus est: *vnam illam.* 855 *turbine* simpl. pro motu sup. 320 et 531. Volat Megaera tamquam sagitta arcu emissa. *per nubem,* auget phantasma, pro per aerem. Parthos sagittis venenatis vsos esse, firmat Seruius Lucani auctoritate lib. VIII, 303. 304. Verba Maronis expressit Silius lib. XIII, 197. 198. An Cretes, ex quibus Cydones sunt (v. Homer. Odyss. τ, 176, et γ, 292, a quibus Cydonia vrbs), medicari tela veneno soliti fuerint, constetque ea de re aliunde, ignorabam; est tamen locus alter apud Lucian. Nigrin. To. II p. 79, vbi etiam ad h. l. prouocat Hemsterh. In venatione saltem venenatis sagittis vsus esse apud eos potuit, veterum et nostrorum barbarorum exemplo. 857. 858 Velim codicem aliquem meliorem dare lectionem pro *Parthus,* quod vitiosum vtique esse arbitror: Quid enim *Parthus, Parthus siue Cydon,* suauitatis habeat? Aut genus ponendum erat, vt indiuidua vel formae sequerentur: aut vtrumque iterandum, vt v. c. Iliad. χ, 127. 128. Latet arbitror epitheton seu *Parthi* in sq. versu, seu *fellis:* v. c. *Armatam saeui fallax quam* etc. aut simile quid. Nisi vltima poetae manus versui deest: quod probabile sit. *Fel veneni,* ornate, vt virus, i. e. succus amarus, noxius. *telum immedicabile,* quod vul-

Stridens, et celeris incognita tranſilit vmbras.
Talis ſe ſata Nocte tulit, terrasque petiuit.
Poſtquam acies videt Iliacas atque agmina Turni:
Alitis in paruae ſubitam conlecta figuram,
Quae quondam in buſtis, aut culminibus deſertis,
Nocte, ſedens, ſerum canit inportuna per vmbras,
Hanc verſa in faciem, Turni ſe peſtis ob ora
Fertque refertque ſonans, clipeumque euerberat alis.
Illi

vulnus inſanabile facit. 859 Singula ad maiorem phantaſmatis horrorem faciunt: pro *auris* exquiſitius dixit *vmbras*, h. e. nigrum aerem, quem transuolat ſagitta; hinc *celeres vmbrae*, vt *celeres aurae*, quae celeriter transmittunt telum. Ipſa ſagitta *ſtridens et incognita* transuolat, vt oculorum ſenſum fallat.

862 Habet haec Megaerae in bubonem mutatio aliquid, quod inſigniter ad terrorem accommodatum eſt ex veterum ſuperſtitione; ex qua recentes quoque poetae certatim transtulere praeſagia bubonum et noctuarum. Enimuero nequaquam hoc mortis augurium comparandum ad auguſtum illud et ſublime phantaſma, quod Meſſiae lib. VIII, ſub f. exhibuit auctor, ſummum Germaniae ornamentum: vbi Seruatoris moribundi caput duo Mortis Genii ſeptenis gyris circumuolant. Locus ille ad horrorem incutiendum efficaciſſimus. Maronem noſtrum imitatur Claudian. in Eutrop. II, 229 ſqq. *Alitis paruae.* Videtur recte monitum a Seruio, hoc alienum eſſe a bubone, quem grandi eſſe corpore ſatis conſtat. Et potuit poeta noctuae genus aliquod, v. c. minimam illam noctuam, quam *funeream* dicunt, intelligere. Reliqua tamen buboni accommodatiora ſunt. cf. Plin. X, 12. ſ. 16, et ſic ſup. IV, 462. 463. Itaque *paruam* comparatiue accipiendum: dea mutatur in auem, paruam reſpectu deae. *ſubitam*: in quam ſubito *collecta*, conuerſa, eſt. *Colligere* eleganter de re in minorem ſpeciem mutata. Copioſe illuſtratum ab Heinſio. Cf. de angue Ge. II, 154 et al. 864 *ſerum canit*, ſera nocte. νύκτερον ἀείδει Aratus. *importuna*, importuna, intem-

Illi membra nouus ſoluit formidine torpor;
Adrectaeque horrore comae, et vox faucibus haeſit.
At, procul vt Dirae ſtridorem adgnouit et alas,
Infelix crinis ſcindit Iuturna ſolutos,
Vnguibus ora, ſoror, foedans, et pectora pugnis;
Quid nunc te tua, Turne, poteſt germana iuuare?
Aut quid iam durae ſuperat mihi? qua tibi lucem
Arte morer? talin' poſſum me opponere monſtro?
Iam iam linquo acies. Ne me terrete timentem,
Obſcenae volucres; alarum verbera noſco,
Letalemque ſonum; nec fallunt iuſſa ſuperba
Magnanimi Iouis. Haec pro virginitate reponit?
Quo vitam dedit aeternam? cur mortis ademta eſt
Conditio? poſſem tantos finire dolores
Nunc certe, et miſero fratri comes ire per vmbras.
Inmortalis ego? aut quidquam mihi dulce meorum
Te ſine, frater, erit? O quae ſatis alta dehiſcat
Terra mihi, Maniſque deam demittat ad imos?

Tantum

tempeſta nocte. 869 *ſtridorem,* vocis ſonum interpretatur Seruius. Alias ad *alas* retrahi poterat. 873 *durae mihi,* quae ſuſtineam fratrem cernere in vltimum diſcrimen adductum, nec ſuccurram. 875. 876 *Iamiam linquo acies* ad ductum Apollinis Homerici: Il. χ, 213, Hectore iam morti addicto: λῖπεν δέ ἑ Φοῖβος Ἀπόλλων. *Obſcenae,* male ominatae. v. Ge. I, 470; Aen. III, 241 et al. *terrete volucres* inuidioſe dixit, nam vna eſt, inquit Serv. Poetam hoc ad exquiſitiorem orationem pertinere vidiſſe, ſi pro indiuiduis genus, pro vno plures, poneret, ſaepe vidimus: v. c. 799. 877 Intelligo, nec latet me, fieri haec Iouis numine ac voluntate. v. lib. VII. 878 *reponit* doctius quam rependit. 882 *quicquam meorum*; eorum, quae mea ſunt, in primis

nunc

Tantum effata, caput glauco contexit amictu
Multa gemens, et se fluuio dea condidit alto.
Aeneas instat contra, telumque coruscat
Ingens arboreum, et saeuo sic pectore fatur:
Quae nunc deinde mora est? aut quid iam, Turne, retractas?
Non cursu, saeuis certandum est comminus armis.
Verte omnis tete in facies; et contrahe, quidquid
Siue animis siue arte vales; opta ardua pennis
Astra sequi, clausumque caua te condere terra.
Ille caput quassans, Non me tua feruida terrent
Dicta, ferox; dI me terrent, et Iuppiter hostis.
Nec plura effatus, saxum circumspicit ingens,

Saxum

nunc immortalitas. 885.

886 Male ad Tiberim refertur. Nympha se in fontem suum ac lacum immisit: quem *fluuium* nunc dixit, quandoquidem et fluuius inde prodit, qui in Tiberim defertur. cf. sup. ad v. 139. Similia exempla, vt Tiberis se in fluuium immittentis, v. VIII, 66, alia ap. Hom. Il. ε, 218. 219: Od. λ, 252: δ, 425.

887 sqq. Maior est totius sequentis loci suauitas, si quis Hectoris cum Achille pugnam mente teneat v. Il. χ, l. c. Ita vss. 268 sqq. expressos videbis, sed ornatius, hic v. 890-893. Tum vss. 894. 895 Hectoris verba referunt, cum se a diis delusum intelligit v. 297 sqq. Comparant tamen Vrsin. et alii Il. ν, 811. 812: φ, 175. 176. Iam v. 889 *retractare* eleganter est recusare, tergiuersari, detrectare. In vss. 894. 895 *Non me tua f.* graue pathos est. Nolim iungere *ferox hostis*. Sed *ferox*, o Aenea, — *feruida dicta* sunt superba, arrogantia. *Iupiter hostis* est infestus, vt alias *inimicum numen*.

896 Emissa hasta, cum altera deficiat, saepe (v. c. Il. ξ, 409 sqq.: η, 264) sic heroes Homerici saxa iaciunt: ipsi adeo dii, vt Il. φ, 403 sq., vnde h. l. verba fere ducta sunt; cf. ε, 303, 304 et μ, 445 sqq. Ad talem morem haec quoque exigenda sunt. Turnus autem, etsi ensem receperat, hasta tamen

men

Saxum antiquum, ingens, campo quod forte iacebat,
Limes agro positus, litem vt discerneret aruis.
Vix illud lecti bis sex ceruice subirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus.
Ille manu raptum trepida torquebat in hostem,
Altior insurgens, et cursu concitus, heros.
Sed neque currentem se, nec cognoscit euntem,
Tollentemue manu, saxumque inmane mouentem:
Genua labant; gelidus concreuit frigore sanguis.
Tum lapis ipse viri, vacuum per inane volutus,
Nec spatium euasit totum, nec pertulit ictum.

Ae

men erat destitutus, (v. sup. 711) quam eminus in Aeneam mitteret. Vt quis vero victum hostem etiam nudum, ipse armis melioribus instructus, insequeretur, dedecori in heroum vita non erat. 898 *litem:* remotius posuit: pro fines, adeoque litem de finibus. 899 *Vix illud,* ad notam illam fidem et opinionem de priscorum hominum vastis corporibus et robore incredibili. Nota exempla Homerici Diomedis et Aiacis Il. ε, 303. 304 μ, 445. add. Apollon. III, 1366. 901 *manu trepida,* simpl. festina, *torquebat.* Seruius: „Bene imperfecto vsus est tempore: quia non est perfectum quod voluit, vt v. 903. 904. 907." nimis argute. conf. sup. v. 394: *dabat.*

903. 904 Non haec Turnum, prae metu, mentis male compotem, ἄπορον, arguunt, sed, quod vs. 913. 914 diserte quoque exponitur, torporem, quem Furia iniicit, viresque adeo corporis debilitat. Itaque Turnus ipse *nec se cognoscit,* vires solitas sibi deesse videt: se videt esse plane alium. Aliud est nostris recentioribus linguis: *se non cognoscere.* 906 *lapis viri* (pro eius) est lapis ab eo proiectus: dictum ad vulgarem formam: iactus viri. Poterat *viro* dicere, vt esset *viro volutus,* h. a viro; sed alterum maluit: cur non feramus? *inane* de aere nunc non primum occurrit, nec eius epitheton *vacuum:* vtrumque Lucretio subiectum.

908

Ac velut in somnis, oculos vbi languida pressit
Nocte quies, nequidquam auidos extendere cursus
Velle videmur, et in mediis conatibus aegri
Succidimus; non lingua valet, non corpore notae
Sufficiunt vires, nec vox aut verba sequuntur:
Sic Turno, quacumque viam virtute petiuit,
Successum dea dira negat. Tum pectore sensus
Vertuntur varii. Rutulos adspectat, et vrbem,
Cunctaturque metu, telumque instare tremiscit;
Nec, quo se eripiat, nec, qua vi tendat in hostem,
Nec currus vsquam videt, aurigamue sororem.
Cunctanti telum Aeneas fatale coruscat,
Sortitus fortunam oculis; et corpore toto
Eminus intorquet. Murali concita numquam
Tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
Dissultant crepitus. Volat atri turbinis instar
Exitium dirum hasta ferens, orasque recludit
Loricae, et clipei extremos septemplicis orbis;

Per

908 sqq. Egregie ornauit comparationem per se iucundam, ex Il. χ, 199 sq. Ex Virgilio expressum putant locum Oppiani Halieut. II, 81-85. Est etiam Apollonii similis locus II, 278 sqq. 913 quamcunque viam iniit, vulgari modo dices. 914. 915 Dictum exquisitius pro sollenniore: vertit, versat, varia consilia, sensus, animo Turnus. 915 sqq. Species eadem Hectoris Iliad. χ, 293 sqq.

919 *coruscat*, vibrat, πάλλει Homerus ibid. 320, sed multo ornatius, et respectu comparationis, quam ipse ibi attulerat hastae cum Lucifero. 920 *fortunam*, h. locum in corpore, quem fortuna dabat. conf. ibid. v. 321, tum omnibus corporis viribus emittit hastam. 924. 925 Hasta traiicit clipeum in extrema, puta, parte, tum loricae oram, et in femore sedet. Supra lib. X, 587-590 simile fere vulnus

Nnnn fit,

Per medium ſtridens tranſit femur. Incidit ictus
Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
Conſurgunt gemitu Rutuli, totusque remugit
Mons circum, et vocem late nemora alta remittunt.
Ille humilis ſupplexque oculos dextramque precantem
Protendens, Equidem merui, nec deprecor, inquit; [
Vtere ſorte tua. Miſeri te ſi qua parentis
Tangere cura poteſt: oro, (fuit et tibi talis
Anchiſes genitor) Dauni miſerere ſenectae;
Et me, ſeu corpus ſpoliatum lumine mauis,
Redde meis. Viciſti; et victum tendere palmas
Auſonii videre; tua eſt Lauinia coniunx;
Vlterius ne tende odiis. Stetit acer in armis

Aeneas,

ſit, ſed in inguine, adeoque mortale. Scilicet, quod iam alii viderunt, noluit poeta vulnus letale eſſe, vt locus eſſet iis, quae ſequuntur: quibus ad tragicae fabulae exitum epos ſuum propius adduxit. 925 Aiacis σάκος ἑπταβόειον quis neſcit? 927 *duplicato poplite*, eleganter pro inflexo genu. conf. ſup. XI, 645.

928 *Conſurgunt gemitu Rutuli:* ſollenni poetae more, quo a vulgari orationem abducit, pro: *gemitus Rutulorum conſurgit.* 930 ſqq. Vides Hectorem, ne ſepultura careat, ſupplicantem Iliad. χ, 338 ſqq. 930. 931 *oculos* conuertit, *manus* protendit, ſed illud latet in hoc: vt toties ſit. 933 *fuit et tibi talis.* Notum artificium ſupplicantium: ad exemplum illud omnium aliorum praeſtantiſſimum: Μνῆσαι πατρὸς σεῖο etc. Il. ω, 486. Dedere alia Guell. et Cerda. Verum tali cum vi, cum hac δεινότητι, ſemel tantum dici hoc potuit. Atque haec eſt illa poetae felicitas, qui primus talia occupat. Rhetorum acumen figuram extudit anacoenoſin, quam hoc ipſo exemplo illuſtrat Iul. Rufinian. p. 205. 935 *Et me, ſeu corpus.* Viro forti digna oratio: aperte mortem non deprecatur: vitae tamen vſum nec renuit.

938

Aeneas, voluens oculos, dextramque repressit;
Et iam iamque magis cunctantem flectere sermo
Coeperat: infelix humero cum adparuit alto
Balteus, et notis fulserunt cingula bullis
Pallantis pueri; victum quem volnere Turnus
Strauerat atque humeris inimicum insigne gerebat.
Ille, oculis postquam saeui monumenta doloris
Exuuiasque hausit, furiis adcensus, et ira
Terribilis: Tune hinc spoliis indute meorum
Eripiare mihi? Pallas te hoc volnere, Pallas
Immolat, et poenam scelerato ex sanguine sumit.
Hoc dicens, ferrum aduerso sub pectore condit

Ferui-

938 *acer in armis* iungenda esse monet Seru.; nescio an satis bene. Praestaret *stetit in armis* iungere. Est poetica ἐνάργεια, qua species et adspectus viri ante oculos reuocari debebat: *acer*, δριμὺς, truculento vultu, *Aeneas*, *stetit*, adstabat, *in armis*, armatus, qualis erat; etenim stabat tenens clipeum et ensem, strictum, vt ex vs. 950 apparet. 940 sqq. Haec iam praeparauerat sup. lib. X, 495 sq.: 500-505. 942 Balteum, e quo ensis pendebat, mox ornate declarat, tamquam rem, in qua nunc rerum cardo vertitur et quae luculentius animo erat repraesentanda. Tum vero *notis fulserunt cingula bullis* poetica forma dictum, pro: et bullae, claui aurei, ornamenta nota, fulserunt in cingulo. Itaque verendum non erat, ne otiosus esset versus. 945 *oculis hausit* iam sup. IV, 661. 945 *monumenta doloris* h. l. quae memoriam renouant, recordationem doloris ex Pallantis morte. 947 *meorum* grauiter, pro vno ex suis, ex amicis: Pallante. 949 *immolat*, non sibi; sed diis inferis. 952 Versum Homericum esse expressum Ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων etc. Il. χ, 362. 363, iam notauit Servius. *indignata cum gemitu* pro gemens, moerens: ὃν πότμον γοόωσα anima. conf. sup. XI, 831. Iamque cum Turni morte foederis supra concepti conditiones vii.

Feruidus. Ast illi soluuntur frigore membra,
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub vmbras.

187 sqq. exitum habent: Lauinia in matrimonium accepta, Aeneas Troianos in Latinum nomen adiungit, nouam vrbem Lauinium condit, iusque socero in regno succedendi consequitur; adeoque Aeneas accepit *sedem in Italia intulitque deos Latio*, vt lib. I, 5. 6 fore poeta praedixerat.

FINIS AENEIDOS.

INDEX

INDEX*

* Indicem vides, si non qualem volebam, saltem qualem dare potui. Confectus ille est a Io. Alex. Ruperti, Bremensi, disciplinae nostrae alumno, Seminarii quoque philologici sodalibus adscripto, iuuene probo, modesto ac diligente; nunc Rectore Gymnasii Stadensis. Emendatior nunc ille et locupletior prodit.

Africa

Anius,

B

suadet

I

aer

Lorica

M

N

O

Potniae,

Quirinus,

S

T

T

Teuthras

V

 nae

Virgilii

X

